

302.6

*

LATVIJAS PĒR ZINĀTĪNĀKADĒMIJAS
IZPĒSTĀVĪBES VĒSTĀRIS

ARHEOLOGĪJA UN ETNOGRAFIJA

III

LATVIJAS PĒR ZINĀTĪNĀKADĒMIJAS
IZPĒSTĀVĪBES VĒSTĀRIS

LATVIJAS PSR ZINATŅU AKADEMIJA
VESTURES INSTITŪTS

53.32

Latvijas vēstures institūts
Arheoloģijas nodaļa
RĪGA

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRAFIJA

RAKSTU KRĀJUMS

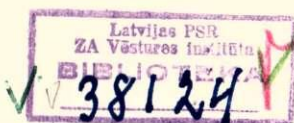
III

LATVIJAS PSR ZINATŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA
RĪGA 1961

Коллектив
АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ
III

Издательство Академии наук
Латвийской ССР

На латышском языке

Redakcijas kolēģija:

Latvijas PSR ZA akadēmiķis K. STRAZDIŅŠ,
korespondētājloceklis A. DRIZULIS, vēstures zin.
doktors M. STEPĒRMANIS, vēstures zin. kand.
A. STUBAŅŠ

902.6 (47.43)
Pn. 902.7 (47.43)

KREIČU NEOLĪTA KAPULAUKS

F. Zagorskis

Kreiču neolīta kapulauks atrodas Ludzas rajona kokaudzētavas padomju saimniecības «Kreiči» teritorijā 2 km uz dienvidaustrumiem no Ludzas pilsētas, Ludzas—Zilupes dzelzceļa kreisajā pusē. Šeit, Isnau-
das upītes labajā pusē netālu no tās ietekas L. Ludzas ezerā, paceļas lēzens grants un māla uzkalns, kas pussalas veidā iestiepjas apkārtējā purvainajā zemienē (1. att.). Līdz Tēvijas karam tas bija apaudzis ar mežu, un tikai neliela josla gar uzkalna piekāji tika izmantota par aramzemi. Tagad mežs nolīsts, un te ierīkotas ganības.

Kapulauku atklāja 1955. g. rudenī, kad uzkalna rietumu nogāzē Kreiču kokaudzētavas darbinieki, rokot granti ceļa būvei, atrada cilvēku kaulus un meža cūkas ilkņa kakla rotas fragmentu (I tab.:25)¹. Pēc viņu liecības, rokot granti, it kā sapostīti 2 skeleti. No tiem nekādas pēdas nebija saglabājušās.

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija vēst. zin. kand. E. Snores vadībā 1955. g. rudenī izpētīja vienu, daļēji sapostītu kapu, kurš lezīmējās grantsbedres profilā. Mirušais bija guldīts uz muguras, ar galvu D, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas pie krūtīm, galvaskausa fragmenti atradās virs mugurkaula skriemeļiem. Kauli, arot zemi, stipri sajaukti. Kapa bedre apkārt skeletam pildīta ar tumšu zemi. Kapā atrada vairākas māla trauku lauskas. Kapa bedres dziļums 30 cm.

Latvijas PSR ZA Vēstures institūts sadarbībā ar Latvijas PSR Vēstures muzeju 1956. g. šeit uzsāka sistemātiskus arheoloģiskus izrakumus, kurus turpināja arī nākošajos gados.² Izrakumi noritēja gan uzkalnā, gan uzkalna piekājē. Izrakumos uzkalna piekājē, leļpus grantsbedrēm, konstatēta tumša mītņu zeme, kurā atrada ķemmes keramikas lauskas un dzīvnieku kaulu drumslas. Tas liecināja, ka te atradusies neolīta apmetne.

Pēc izrakumiem uzkalnā bija konstatējams, ka kapulauks atrodas uzkalna rietumu nogāzē un aizņem lokveida teritoriju 10—12 m attālumā no uzkalna pamata. Apmetne turpretī bijusi izvietota teritorijā

gar uzkalna pamatu un daļēji iestiepusies purvainajā zemienē, kas ir aizaudzis ezers. Kapulauks atrodas ārpus apmetnes teritorijas, bet cieši tai pieslēdzas.

Arheoloģiskie izrakumi kapulauka teritorijā izdarīti galvenokārt 1956. un 1957. g., kad 310 m² lielā platībā atklāja un izpētīja 22 apbedījumus. Turpinot arheoloģiskos izrakumus uzkalnā 1958. g., apbedījumu paliekas netika konstatētas.

Apbedījumi grupējās nogāzes centrālajā daļā, kā arī nedaudz turpinājās ziemeļaustrumu virzienā. Ņemot vērā, 20—25 cm dziļumā zem aramkārtas sekoja mālaina grants, kas bija klāta ar akmeņiem. Īpaši daudz akmeņu bija nogāzes centrālajā daļā, tieši apbedījumu rajonā, kamēr dienvidu un ziemeļaustrumu virzienā tie izbeidzās un tālāk sekoja mālainā smiltis. Šinī pelēcīgajā akmeņainajā zemē krasi izdalījās dažāda lieluma ovāli tumšas zemes laukumi, kuri parasti nebija klāti ar akmeņiem. Padziļinot šos tumšos zemes laukumus, tajos atklāja cilvēka apbedījumus (2. att.).

1. apbedījums. Ovālais tumšās zemes laukums 2×1 m liels, orientēts DR—ZA virzienā. Kapa bedre 12 cm ierakta pamatzemē. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī ar galvu DR, rokas izstieptas gar sāniem. Galvaskauss nebija saglabājies, pārējie kauli fragmentāri.

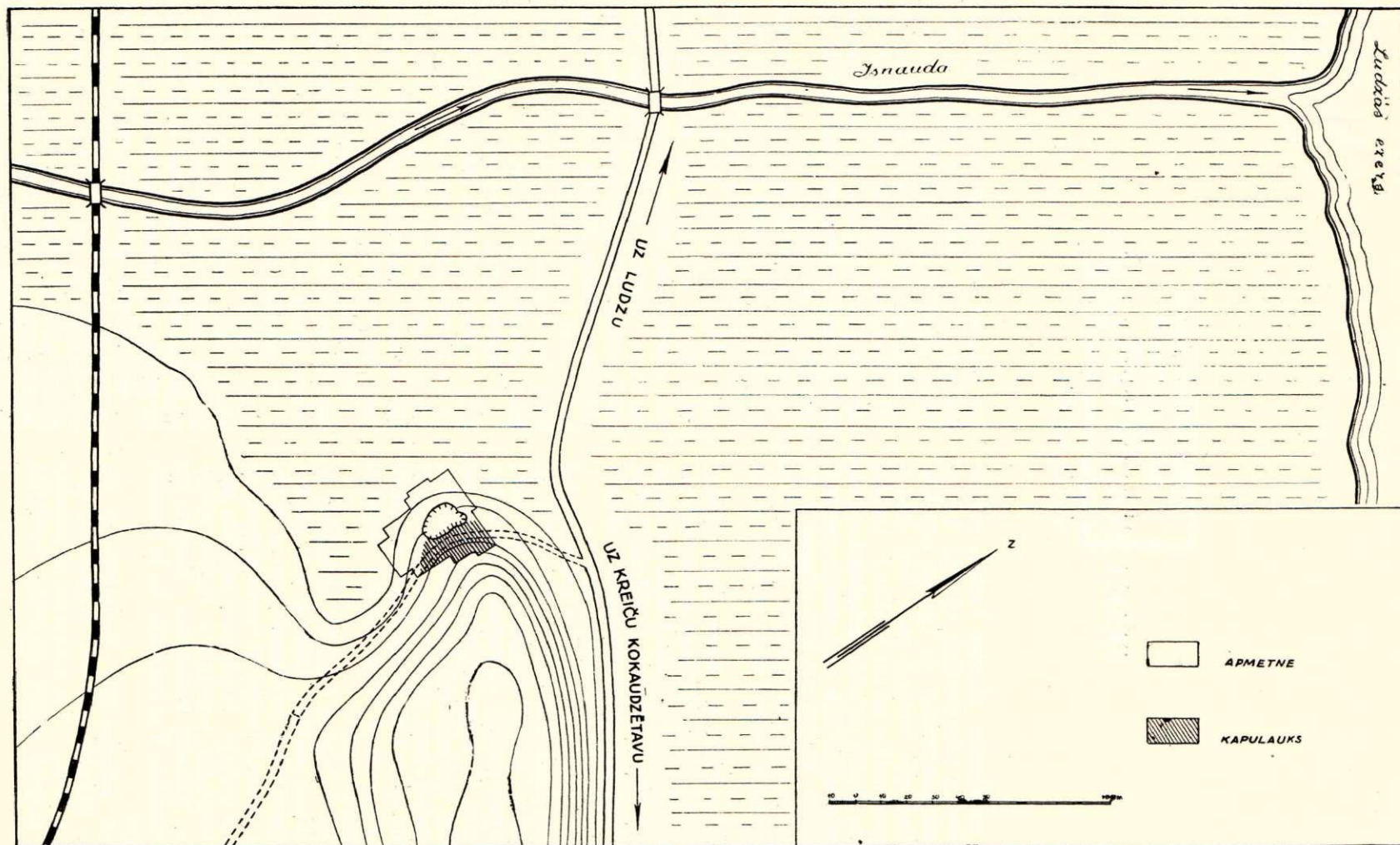
Apbedījuma labajā pusē pret vidu atrada sarkanīgu kaula bultas gala fragmentu, galvas rajonā — krama nazīti (I tab.: 15, 16).

2. apbedījums. Tumšās zemes laukums 1,9×1 m liels, orientēts A—R virzienā. Tā virsmu vidusdaļā klāja daži nelieli akmeņi. Kapa bedre 8—10 cm ierakta pamatzemē. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī ar galvu A. Kauli sajaukti, un sīki to fragmenti atradās kapa bedrē (3. att.).

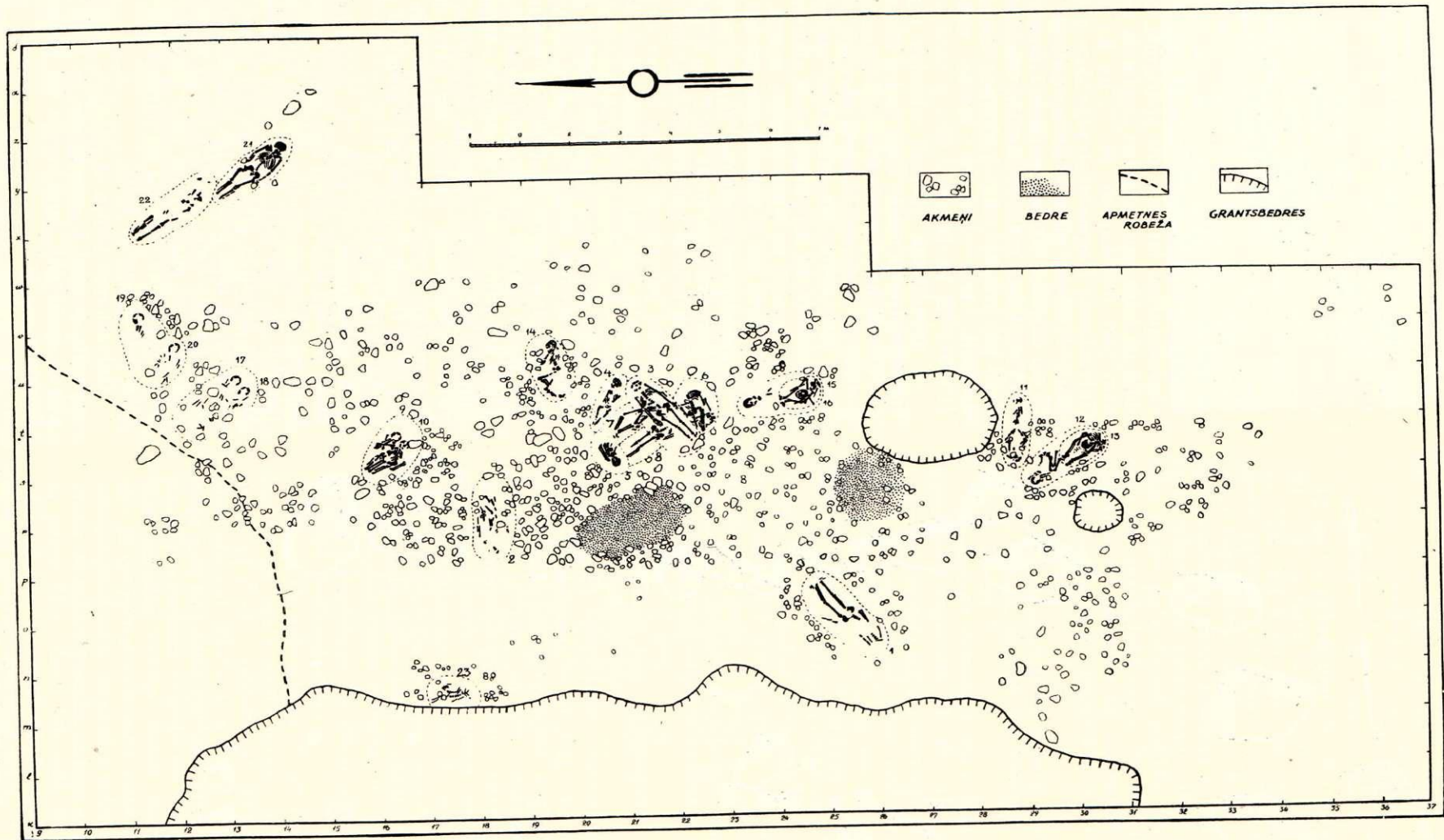
Apbedījuma galvas rajonā atrada no krama šķīlas izgatavotu trīsstūrveida bultas galu ar smailes pāresninājumu (3. att., 1; I tab.: 3), pret vidu — krama bultas galu ar kājiņu (3. att., 2; I tab.: 2), pret vidu labajā pusē — ļoti rūpīgi izgatavotu krama bultas galu ar kājiņu (3. att., 3; I tab.: 1), kreisajā pusē kāju rajonā — plānu krama kasīkli (3. att., 4; I tab.: 8). Ņemot kaulu fragmentus, plecu rajonā atrada dzīvnieka zoba sakni, krūšu rajonā — plānu trīsstūr-

¹ Ludzas novadpētniecības muzejs, inv. Nr. 1252.

² 1956. un 1957. g. arheoloģiskos izrakumus vadīja Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītāja L. Vankina.

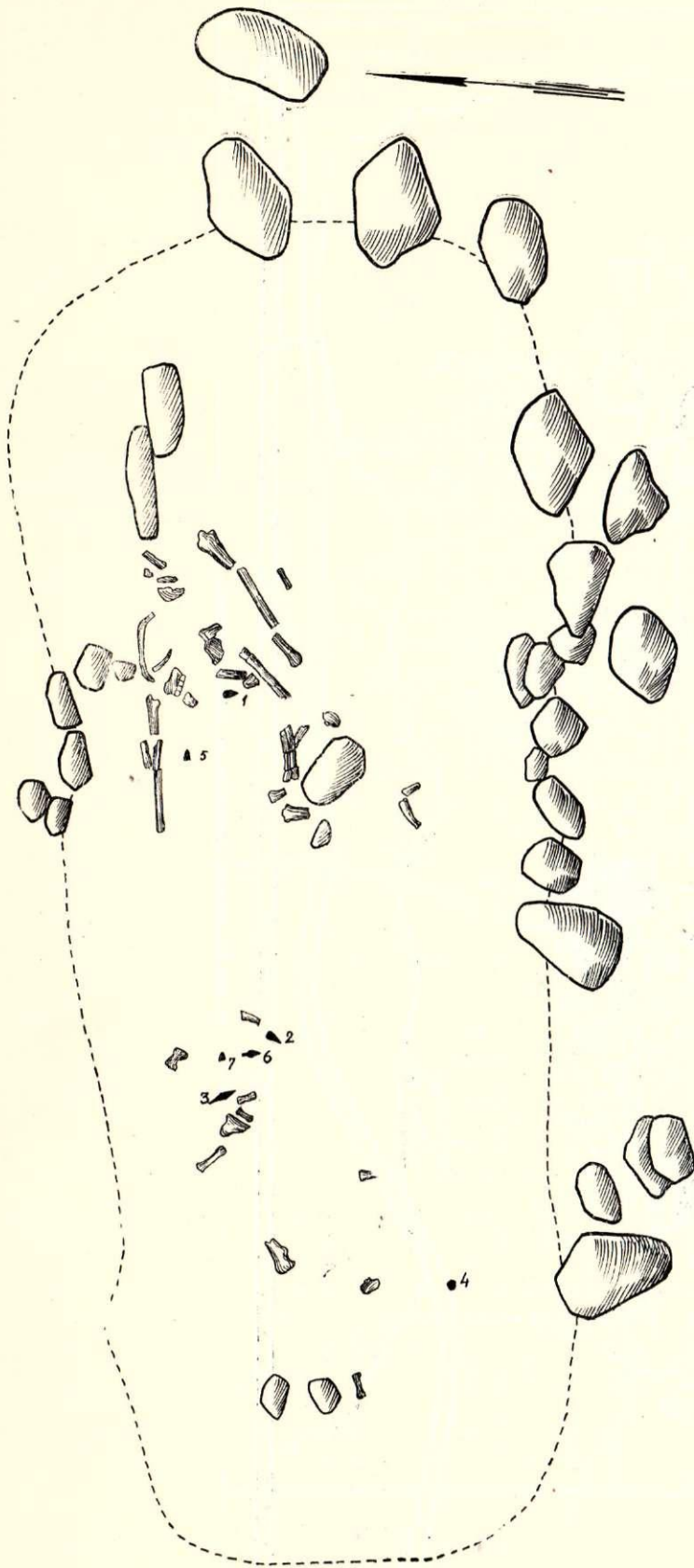

1. att. Kreiču neolīta kapulauka un apmetnes situācijas plāns; 1956.—1959. g. izpētītā teritorija.

2. att. Kapulauka teritorija ar apbedījumiem.

veida mazu krama bultas galu (3. att., 5; I tab.: 4),
pret vidu — no meža cūkas ilkņa izgatavotu bultas

3. att. 2. apbedījums.

1 — krama bultas gals; 2 — krama bultas gals; 3 — krama bultas gals;
4 — krama kasiklis; 5 — krama bultas gals; 6 — kaula bultas gals;
7 — krama rīka fragments.

galu ar atkarpēm (3. att., 6; I tab.: 7) un krama šķilu
ar apstrādājuma pazīmēm (3. att., 7; I tab.: 9).

Nākošajā 3×2 m lielā tumšās zemes laukumā
(21.—23. kv; t—u) vienkopus atklāja 6 apbedījumu-
mus (3., 4., 5., 6., 7. un 8.), no kuriem daļa sedza viens
otru (4. att.).

3. apbedījums. Tumšo laukumu padziļinot, tanī vis-
pirms izdalījās ZA—DR virzienā ejošas iegarenas bed-
res kontūras. Tās ziemeļaustrumu gals iezīmējās
35 cm dziļumā. Šinī daļā kapa bedre bija 10 cm iedzi-
lināta pamatzemē un tās malas nokrautas ar akme-
ņiem. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī
ar galvu ZA, rokas izstieptas gar sāniem. Galvas-
kauss un plecu kauli stipri fragmentāri, pārējie kauli
saglabājušies, lai gan ļoti apdrupuši. Skeleta vidus-
daļa un kāju kauli mazliet iegrimuši un gulēja šķēr-
sām pāri dziļākajiem (6., 7. un 8.) apbedījumiem.
Galvaskausa fragmenti atradās 35 cm dziļumā; iegurņa
kauli — 60 cm, gūžu — 68 cm un kāju pēdu kauli —
55 cm dziļumā. Skeleta garums 170 cm.

Virš labās rokas pirkstiem atrada baltu krama
nazi, pie kreisās rokas pirkstiem taura vai sumbra
dzerokli, tam tuvumā krama naža fragmentu
(I tab.: 12, 13, 14).

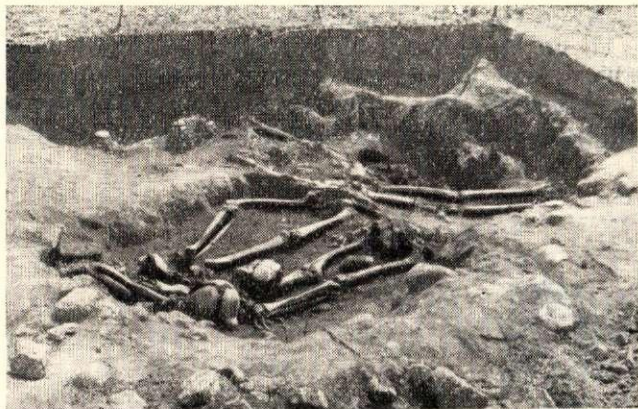
4. apbedījums (bērna) atradās tumšā laukuma
ziemeļaustrumu malā. Kapa bedre 10—15 cm ierakta
pamatzemē un orientēta DAA—ZRR virzienā. Mirušais
guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī ar galvu DAA.
Kauli ļoti sīciņi. Saglabājušies galīgi satrupējuši
galvaskausa, kā arī pārējo kaulu sīki fragmenti. Ske-
leta garums 1 m. Kapa piedevu nebija. Galvaskauss
atradās tuvu pie 3. apbedījuma galvaskausa.

5. apbedījums (sievietes) atradās tumšā zemes lau-
kuma ziemeļrietumu malā pie 7. un 8. apbedījuma kā-
jām. Kapa bedres garums 95 cm, un tā 35—40 cm
iedziļināta pamatzemē. Kapa bedres ziemeļu un aus-
trumu mala nokrauta ar akmeņiem. Mirušais bija
guldīts R—A virzienā uz kreisajiem sāniem stipri sa-
liektā stāvoklī. Kājas ceļgalos saliektas, un ceļgali pie-
vilkti pie krūtīm. Rokas elkoņos saliektas un pievilkt-
tas pie galvas, galva noliekta uz krūtīm ar seju uz
leju. Kauli samērā labi saglabājušies. Aprokot mirušo,
daļēji sapostīti 7. un 8. apbedījuma kāju pēdu kauli.
Spriežot pēc kaulu stāvokļa, iespējams, ka mirušais
pirms apbedīšanas sasiets. Ap galvaskausu atrada
15 caururbtu zobu — piekariņu, pie zoda — meža cū-
kas ilkņa fragmentu, kas arī varēja būt piederīgs pie
šīs kakla rotas (II tab.: 1).

6. apbedījums atradās 3. apbedījuma kreisajā
pusē; tā kāju kauli daļēji bija zem 3. apbedījuma kāju
kauliem. Mirušais guldīts 100 cm garā un 68 cm dziļā
(skaitot no velēnas) kapa bedrē pussēdus stāvoklī.
Mugura balstījās pret bedres ZA sienu, mugurkauls
noliecies uz labo pusi, kājas ceļgalos stipri saliektas
tā, ka papēžu kauli skāra iegurņa kaulu, ceļgali no-
liekti uz labo pusi. Kreisā roka izstiepta gar sāniem,
labā roka elkonī saliekta un pārliekta pāri vidum, abu
roku delnas sagāja kopā.

Galvaskauss nebija saglabājies. Iespējams, ka tas
nopostīts, ierokot 3. apbedījumu, jo kapa bedres malā
atrada apakšžokli, kurš varēja būt piederīgs 6. apbe-
dījumam.

Zem kreisās rokas delnas 70 cm dziļumā atrada
vienkopus 20 dažāda veida dzintara piekariņu un 14

4. att. 3., 4., 5., 6. un 7.—8. apbedījumu situācija.

putna kaulu caurulīšu, kas piederēja kakla rotai. Daļa dzintara piekariņu sadrupusi (II tab.: 2).

7. un 8. apbedījumi bija visagrākie šīs grupas apbedījumi un atradās viens otram blakus 10—15 cm pamatzemē iedziļinātās kapa bedrēs, kas viena no otras bija atdalītas ar nelielu valnīti un nokrautas ar akmeņiem.

Mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī ar galvām DA. 8. apbedījumam rokas bija izstieptas gar sāniem; 7. skeleta roku kauli nebija saglabājušies. Šo skeletu augšdaļas virs jostas vietas nopostītas, ierokot 6. apbedījumu. Kauli, nekārtīgi izmētāti, atradās kapa bedrē zem 6. apbedījuma kauliem.

Starp 7. apbedījuma ceļgaliem atrada 9 dzīvnieku zobus — piekariņus, bet šī apbedījuma kapa bedres dienvidaustrumu stūrī starp sajauktiem kauliem — slaidu, rombiska griezuma kaula bultas galu (I tab.: 17).

8. apbedījumam piedevu nebija.

7. un 8. apbedījumi izdarīti vienlaicīgi.

9. un 10. apbedījumi atradās 180×90 cm lielā ar tumšu zemi pildītā bedrē un daļēji nokrauti ar akmeņiem. Bedre orientēta DA—ZR virzienā.

Galvaskausi bija viens otram blakus; tie atklājās 17 cm dziļumā, skaitot no velēnas. 10. apbedījuma galvaskaus balstījās uz liela akmens. Apbedījumu pārējie kauli ieslidējuši dziļāk. Galvaskausi saglabājušies ļoti fragmentāri.

30—40 cm dziļumā atsedzās 9. apbedījuma pārējie kauli. Mirušais guldīts uz muguras ar ceļgalos saliektām kājām, tā ka papežu kauli skāra iegurnā kaulus. Rokas elkoņos saliektas un pievilktas pie galvas. Kapa piedevu nebija.

Zem 9. apbedījuma kājām un kāju rajonā atradās blīvs nelielu laukakmeņu krāvums, kas bija pildīts ar tumšu zemi. Noņemot 9. apbedījuma kaulus un akmeņus krāvumu, 50 cm dziļumā atklājās 10. apbedījuma gūžu un kāju kauli. Mirušais bija guldīts uz labajiem sāniem ar ceļgalos saliektām kājām. Šī apbedījuma kapa bedre, salīdzinot ar augšējā, 9., apbedījuma kapa bedri, bija novirzīta vairāk uz ZR pusi. Kapa piedevu nebija.

Tas, ka 9. un 10. apbedījuma galvaskausi un plecu kauli atradās viens otram blakus, ļauj secināt, ka šie apbedījumi izdarīti vienlaicīgi. Vispirms ierakts 10. apbedījums, uz tā kājām sakrauti akmeņi un virsū apglabāts 9. apbedījums.

11. apbedījums. Kapa bedre orientēta R—A virzienā un 10 cm iedziļināta pamatzemē. Mirušais bija guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī. Apbedījums daļēji sajaukts. Saglabājušies roku un kāju kauli, kā arī daži galvaskausa fragmenti.

Pie galvas atrada dzintara piekariņa fragmentu, krūšu rajonā — lāča zobu (I tab.: 6, 19).

12. un 13. apbedījumi (5. att.) atradās 2 m garā un 1,20—1,30 m platā tumšās zemes laukumā, kas orientēts ZZR—DDA virzienā. 12. apbedījums atradās šī tumšā laukuma ZZR daļā 15—30 cm pamatzemē iedziļinātā kapa bedrē. Mirušais bija guldīts uz labajiem sāniem ar galvu ZR, seja vērsta pret dienvidiem, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas pie krūtīm. Labā roka elkonī saliekta un palikta zem galvas, kreisā roka nebija saglabājusies. No pārējiem kauliem saglabājušies galvaskausa fragmenti (pieres un pakauša kauli), kā arī mugurkaula skriemeļu fragmenti un kāju kauli.

Kapa bedres dziļums nebija vienmērīgs: galvaskausa rajonā, skaitot no velēnas, 35 cm, kāju rajonā — 55 cm.

Apbedījuma vidusdaļā, pie ceļgaliem, atrada kaula priekšmeta fragmentu (I tab.: 11).

Pie 12. skeleta kājām tumšajā zemē bija novietoti 2 lieli akmeņi, kas atradās tieši virs 13. apbedījuma.

13. apbedījums atradās pie 12. apbedījuma kājām 95 cm garā un 90 cm dziļā kapa bedrē, kas bija 12. apbedījuma kapa bedres turpinājums.

Mirušais apbedīts sēdus stāvoklī, mugura balstījās pret bedres DA sienu, galva noliekta uz priekšu un pagriezta ar seju uz kreiso pusi. Kājas ceļgalos saliektas, un ceļgali pacelti uz augšu, kāju pēdas izstieptas. Rokas elkoņos saliektas un pārliktas pāri ceļgaliem.

Kauli samērā labi saglabājušies.

Kapu piedevu nebija.

12. un 13. apbedījumi ir vienlaicīgi.

14. apbedījums (6. att.) atradās ovālā 1,60×1,00 m lielā tumšās zemes laukumā, kurš orientēts A—R virzienā. Tā virsmu un arī malas klāja nelieli plienakmeņi. Mirušais guldīts 10—12 cm pamatzemē iedziļinātā kapa bedrē uz labajiem sāniem ar ceļgalos saliektām kājām un ar galvu A, seja vērsta pret ziemeļiem. Kreisā kāja saliekta taisnā leņķī attiecībā pret mugurkaulu, labās kājas ceļgals atradās zemāk. Rokas, liekas, elkoņos saliektas un paliktas zem galvas.

Kauli saglabājušies ļoti fragmentāri.

Kapu piedevu nebija.

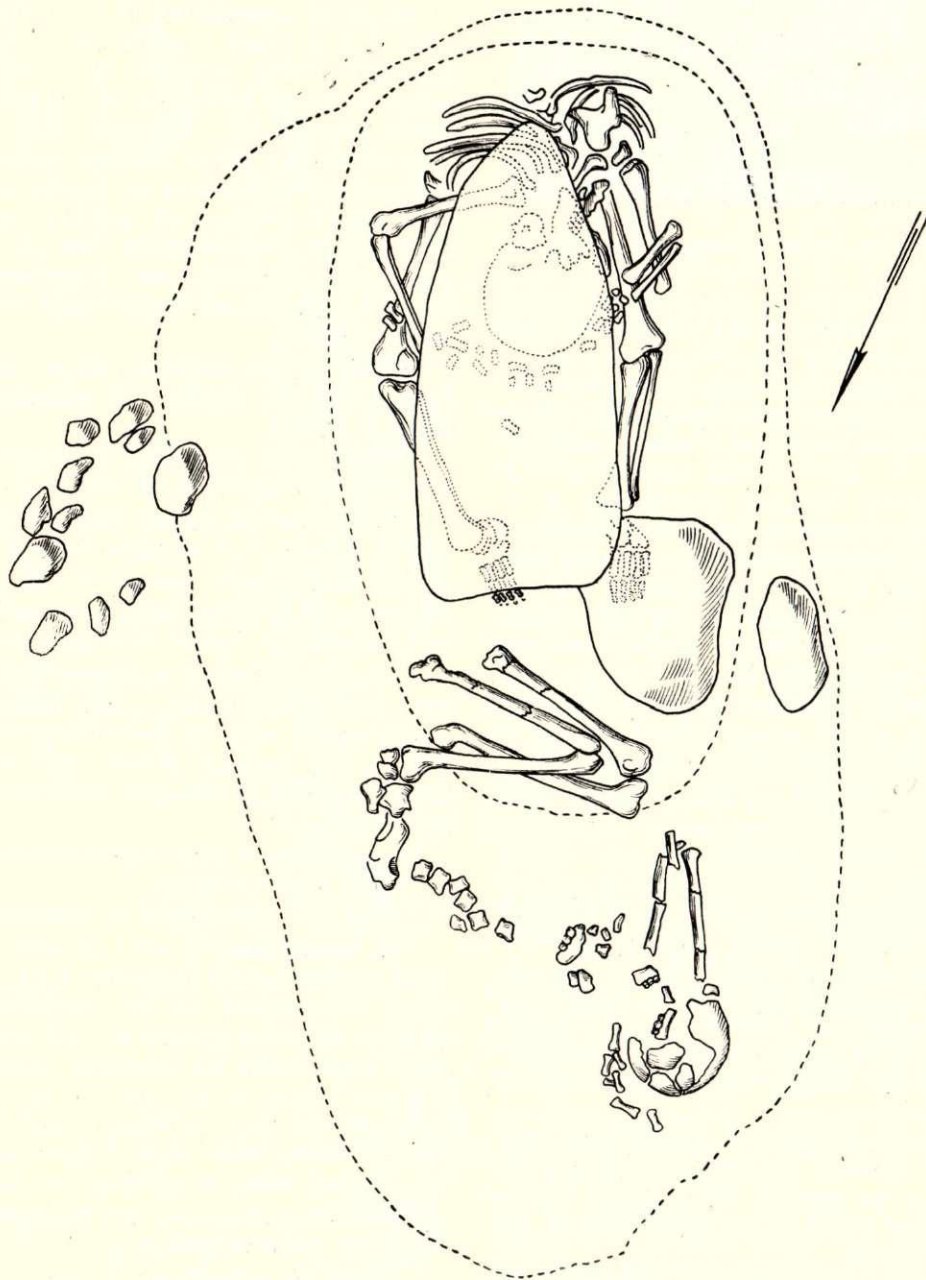
15. un 16. apbedījumi (7. att.) atradās 1,80 m garā un 0,80 m platā ovālā tumšās zemes laukumā, kas orientēts Z—D virzienā ar mazu novirzi uz R. Tā dienvidu gals platāks, un te pildījums tumšāks. Ziemeļu galā pildījums gaišāks; apmēram 20 cm dziļumā parādījās sarkani krāsota mālaina smiltis. 15. apbedījums atradās tumšās zemes laukuma ziemeļu galā 25—30 cm pamatzemē iedziļinātā kapa bedrē. Tas bija bērna apbedījums, intensīvi apbērts ar sarkano okerā krasu. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī ar galvu ZZR. Kauli ļoti sīki, un saglabājušies tikai atsevišķi to fragmenti. Apbedījuma galvas un krūšu rajonā atradās dzīvnieku zobu — piekariņu rota, kas sastāvēja no 43 zobiem. Šīs rotas centrā, virs krūtīm,

bija caururbts lāča zobs — piekariņš. Galvas labajā pusē atradās četrstūraina dzintara plāksnīte ar caurumiņiem gar malām (II tab. : 3).

15. apbedījumam pie kājām, tajā pašā bedrē, tikai dziļāk, atradās 16. apbedījums (sievietes).

15. un 16. apbedījumi ir vienlaicīgi.

17. un 18. apbedījumi. Mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī 22 cm dziļumā viens otram blakus ar galvām DA. Kapa bedres neiezīmējās. Mirušie bija guldīti uz līdzenas pamatzemes un pēc tam apbērti ar

5. att. 12.—13. apbedījumi

Mirušais apbedīts 95 cm garā un 90 cm dziļā kapa bedrē sēdus stāvoklī. Mugura balstīta pret bedres D sienu, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas pie krūtīm, ceļgali mazliet izvērsti uz āru, rokas elkoņos saliektas un sakrustotas virs gūžu rajona. Galvaskauss atradās virs iegurņa kaula, sejas daļa vērsta uz augšu.

Apbedījuma galvas rajonā atrada 2 dzīvnieku zobus — piekariņus.

tumšu mītņu zemi. Apbedījumi stipri sajaukti, saglabājušies tikai sīki kaulu fragmenti.

17. apbedījumam pie galvas bija dzintara plāksnīte (I tab. : 5). 18. apbedījumam piedevu nebija. Mirušie, liekas, apbedīti vienlaicīgi.

19. un 20. apbedījumi. Mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī 22 cm dziļumā viens otram blakus ar galvām DA. Kapa bedre neiezīmējās. Mirušie bija guldīti uz līdzenas pamatzemes un pēc tam apbērti ar

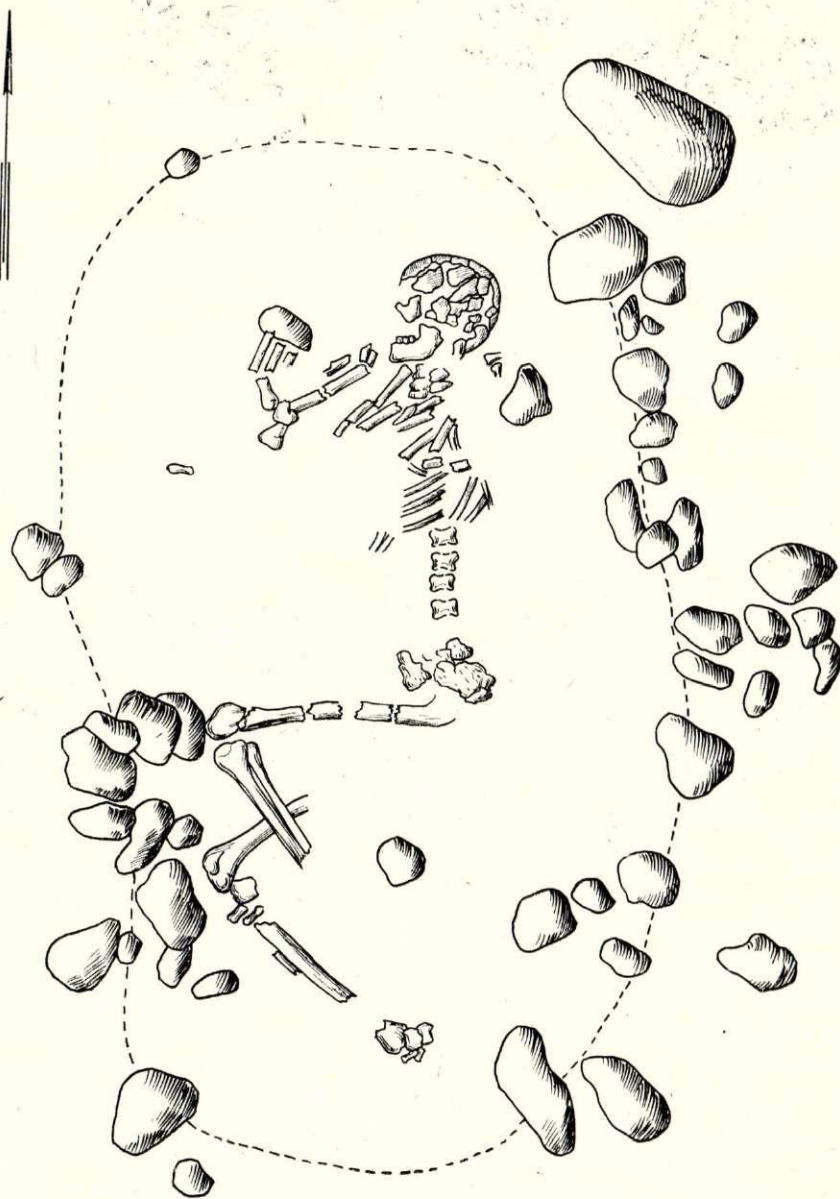
tumšu mītņu zemi. Apbedījumi stipri sajaukti, saglabājušies sīki kaulu fragmenti.

19. apbedījumam piedevu nebija.

20. bija bērna apbedījums. Galvaskausa un pārējo kaulu fragmenti bija ļoti sīki. Apbedījums atradās pa

Kauli samērā labi saglabājušies. Spriežot pēc to stāvokļa, mirušais pirms apbedīšanas, liekas, ir bijis sasiets. Skeleta garums 148 cm. Kapa piedevu nebija.

22. apbedījums. Mālainā pamatzemē izdalījās iegarens 1,70 m garš tumšās zemes laukums, kas orientēts

6. att. 14. apbedījums.

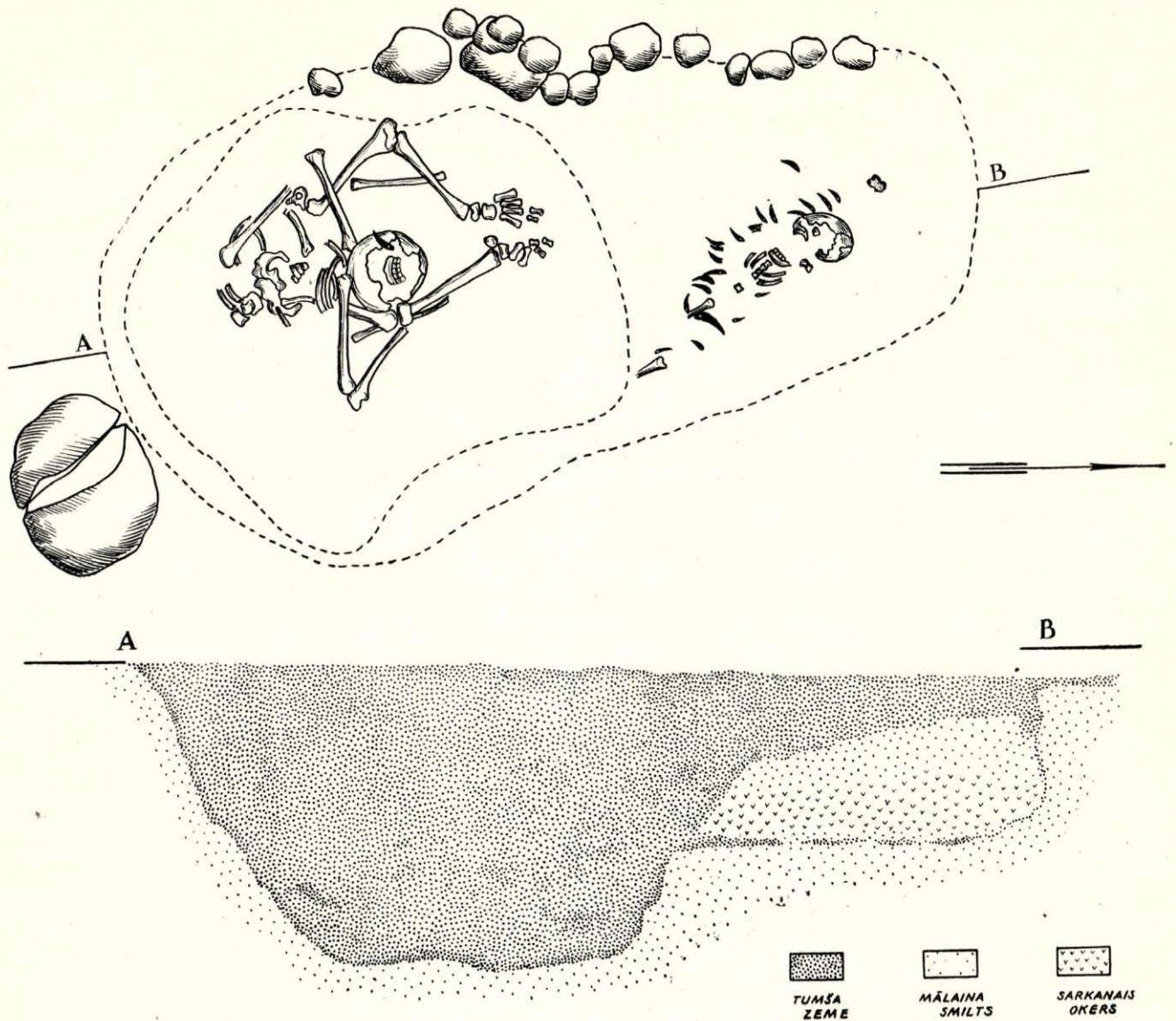
labi no 19. apbedījuma. 20. apbedījuma galvas rajonā atrada mazu krāma bultas galu ar kājiņu (I tab. : 10).

Miršie, liekas, apbedīti vienlaicīgi.

21. apbedījums. Mālainā pamatzemē izdalījās 1,70 m garš un 0,60 m plats tumšās zemes laukums, orientēts DA—ZR virzienā. Šaurā kapa bedre 10—15 cm iedziļināta pamatzemē. Mirušais bija guldīts izstieptā stāvoklī uz vēdera ar galvu DA, seja vērsta uz leju, rokas izstieptas gar sāniem, pirkstu kauli piešķārās iegurņa kauliem.

DA—ZR virzienā. Tā platums vidusdaļā sasniedza 90 cm, kamēr ZR daļā — tikai 60 cm.

Mirušais guldīts izstieptā stāvoklī uz vēdera ar galvu DA. Apbedījuma augšdaļa stipri sapostīta, saglabājušies tikai daži galvaskausa un roku kaulu fragmenti. Kāju kauli fragmentāri, bet neskartī. Šai daļā kapa bedre 5—8 cm iedziļināta pamatzemē. Zem apbedījuma augšdaļas atradās 90 cm plata un 35—40 cm dziļa (skaitot no velēnas) ar tumšu zemi pildīta bedre. Tajā atrada pāri par 40 dažādu lausku, kā

7. att. 15.—16. apbedījumi ar kapu bedru griezumiem.

arī māla tapiņu (I tab.:24). Iespējams, ka te ir bijusi pavarda vieta, kurai vēlāk pāri apbedīts mirušais. Šis apbedījums atrodas ļoti tuvu apmetnes teritorijai. Apbedījumam piederīgu kapa piedevu neizdevās konstatēt.

Bez apbedījumiem uzkalnā konstatēja 2 ovālas bedres, kas pildītas ar tumšu ogļainu zemi. Bedrēs atrada kalcinētus kauliņus, dažāda rakstura lauskas un sīkus dzīvnieku kauliņus, kā arī zivju mugurkaula skriemeļus.

I ovālā bedre (21.—22. kv., r—s) atradās 1 m attālumā uz rietumiem no 3., 4., 5., 6., 7. un 8. apbedījumu grupas. Tās garums 2,10 m, platums 1 m un dziļums 0,50 m, orientēta DDA—ZZR virzienā. Bedres malas līdz pašam dibenam nokrautas ar akmeņiem. Pildījums akmeņus nesaturēja. Bez lauskām, dažiem kalcinētiem kauliem un dažādu kaulu šķembām tajā atrada krāma nazī.

II ovālā bedre (26.—27. kv., s—t) atradās 1,20 m attālumā uz dienvidrietumiem no 15.—16. apbedījuma. Šī bedre, salīdzinot ar pirmo bedri, pēc izmēriem ma-

zāka. Tās garums A—R virzienā 1 m, platums 93 cm, dziļums 45 cm. Tās malas nebija noklātas ar akmeņiem. Pildījumā atrada dažāda rakstura māla trauku lauskas, dažus kalcinētus kauliņus un 2 krāma drumslas.

Sinīs bedrēs nebija novērojamas ugunscura vai pavarda paliekas, tāpēc liekas, ka tās saistāmas ar apbedīšanas rituāliem.

Kreiču neolīta kapulaukā pavisam atklāti un izpētīti 23 apbedījumi.³ Mirušie guldīti zemē ieraktās kapa bedrēs, kuru dziļums atkarībā no apbedīšanas veida svārstās no 30 līdz 90 cm, un visi apbērti ar tumšu mītņu zemi. Izņēmums ir 17.—18. un 19.—20. apbedījumi, kur mirušie likti tieši virs pamatzemes un pēc tam apbērti ar tumšu mītņu zemi. Šī mītņu zeme saturēja māla trauku lauskas, sīkas dzīvnieku kaulu drumslas vai atsevišķus kaulus, dažreiz arī kalcinētus kauliņus. Tā kā, izņemot kapu pildījumus un 2 bedres, pārējā kapulauka teritorijā šī tumšā mītņu zeme ne-

³ Ar 23. apbedījumu apzīmēts 1955. g. izpētais kops.

bija novērojama, jāsecina, ka tā ar nolūku atnesta no apmetnes teritorijas vai dzīves vietas.

Kapu pildījumā atrastās lauskas pēc rakstura un sastāva ļoti dažādas. Tās ir atšķirīgas arī hronoloģiski, tāpēc tās nevar būt piederīgas vienam apbedījumam.

Neliels skaits māla trauku lausku, dažādi krama priekšmeti un krama šķembas atrasti pārējā kapulauka teritorijā. Tur tie varēja nokļūt no kapu pildījumiem vai arī no sapostītiem kapiem, jo, ilgus gadus apstrādājot kapulauku ar arklū, seklākie apbedījumi sapostīti.

Ievērojot skeletu sliktu saglabāšanās stāvokli, līdz šim antropoloģiski izmērīti tikai 4 apbedījumu galvaskausi.⁴ Divi no šiem apbedījumiem (5. un 16.) bija sieviešu un divi (12. un 23.) — vīriešu. Bez tam no 23 apbedījumiem 3 bija bērnu apbedījumi (4., 15. un 20.).

Kapulaukā sastopami gan atsevišķi, gan dubultapbedījumi. Dubultapbedījumi dalījās vairākās kategorijās:

a) mirušie apbedīti viens otram blakus uz muguras izstieptā stāvoklī (7.—8., 17.—18. un 19.—20. apb.);

b) mirušie apbedīti diametrāli pretējos virzienos, pie kam dažādos stāvokļos un dažāda dziļuma kapa bedrēs (12.—13. un 15.—16. apb.);

c) skeletu augšdaļas atradās viena otrai blakus, bet kāju un gužu kauli dažādos dziļumos, to starpā bija zemes un akmeņu pildījums (9.—10. apb.).

Mirušo apbedīšanas veids ļoti daudzveidīgs. Atkarībā no skeleta stāvokļa kapa bedrē izdalāmi sekojoši apbedīšanas veidi: mirušie kapā guldīti

- 1) izstieptā stāvoklī,
- 2) saliektā stāvoklī,
- 3) sēdus stāvoklī.

Katram apbedīšanas veidam bija savi paveidi. Tā, piemēram, izstieptā stāvoklī guldīti gan uz muguras (1., 2., 3., 4., 7., 8., 11., 17., 18., 19. un 20. apb.), gan uz vēdera (21. un 22. apb.).

Saliektā stāvoklī guldītie bija:

- a) uz labajiem sāniem ar ceļgalos saliektām kājām (10., 12., 14. apb.);
- b) uz kreisajiem sāniem ar ceļgalos saliektām kājām, ceļgali pievilkti pie krūtīm (5. apb.);
- c) uz muguras, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas pie krūtīm (23. apb.);
- d) uz muguras, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas zem iegurņa kaula (9. apb.).

Sēdus stāvoklī bija 3 apbedījumi. Diviem no tiem kājas ceļgalos saliektas un ceļgali pacelti uz augšu, galvas noliektas uz krūtīm (13. un 16. apb.); viens pussēdus stāvoklī, kājas ceļgalos saliektas ar pēdām zem iegurņa kaula un noliektas uz labo pusi (6. apb.).

Apbedījumu orientācija ļoti daudzveidīga, un tajā grūti novērot kādu likumsakarību. Vienīgi dubultapbedījumi uz muguras izstieptā stāvoklī (7.—8., 17.—18. un 19.—20.), kā arī uz vēdera guldītie apbedījumi (21. un 22.) bija orientēti ar galvām DA (III tab.).

Kapulaukā iegūto priekšmetu skaits nav liels. Daži apbedījumi ar kapa inventāru bagāti, citi turpre-

tim pilnīgi bez jebkādam piedevām. Pie dažiem apbedījumiem atrada vienu vai divus priekšmetus.

No kapu piedevām visbiežāk sastopamas rotaslietas — dažāda veida dzintara vai dzīvnieku zobu piekariņi, retāk — darba rīki. Ar pēdējiem bagāts bija 2. apbedījums, pie kura atrada 4 krama un 1 kaula (ilkņa) bultas galu, 1 krama kasikli un 1 krama skaidiņu ar apstrādājuma pazīmēm. Krama bultu gali bija divējādi: vieni izgatavoti no biezas krama šķilas ar smalku virsmas retušu, iedzītņa daļa sašaurinājās un veidoja kājiņu (I tab.: 2). Sevišķi rūpīgi izgatavots viens bultas gals (I tab.: 1).

Otrās grupas bultu gali bija trīsstūrveida, izgatavoti no plānas krama skaidiņas, kurai retušeta tikai smailes daļa (I tab.: 3, 4). Kaula bultas gals bija izgatavots no šķelta meža cūkas ilkņa, kura smaile pāriet kājiņā nelielām atkāpēm (I tab.: 7).

Krama bultas gals atrasts arī pie 20. apbedījuma. Tas bija izgatavots no plānas krama skaidiņas, ar īsu un mazliet paresninātu kājiņu (I tab.: 10). Kaula bultas gals atrasts pie 7. apbedījuma. Tas bija 11 cm garš, slaidš, griezumā rombisks (I tab.: 17). Pie 1. apbedījuma atrasts plakana lapasveida kaula bultas gala fragments, kas krāsots sarkanā krāsā (I tab.: 16). Pie 12. apbedījuma atrasts ar šķerssvitriņām ornamentēts, griezumā apaļš kaula priekšmeta fragments (I tab.: 11). Krama naži atrasti pie 2 apbedījumiem (1. un 3. apb.; I tab.: 13, 14, 15).

Bez tam kapulauka teritorijā atrasti divi krama bultas gali (27. kv., v un 21. kv., z, I tab.: 21, 22) un viens krama kasiklis (19. kv., v, I tab.: 23), kuri varēja tur nokļūt no sapostītajiem apbedījumiem.

Visparastākie atradumi pie apbedījumiem ir dzīvnieku zobu piekariņi. Tos lietoja savērtus saitē kā kakla rotu vai arī atsevišķi kā amuletus, piestiprinot pie apģērba. Vislielākā dzīvnieku zobu — piekariņu kakla rota atrasta 15. (bērnā) apbedījumam, kas bija intensīvi nobērts ar sarkano okera krāsu. Rota sastāvēja no 42 caururbtiem aļņa un meža cūkas zobiem, kuri virknē saglabājušies ap apbedījuma galvu un uz krūtīm. Zobu virknes centrā virs krūtīm bija caururbts lāča zobs — piekariņš. Pie galvas atradās četrstūraina dzintara plāksnīte ar caurumiņiem gar malām, kas, iespējams, piederējusi kakla rotai kā starploceklītis (II tab.: 3).

5. apbedījumam ap galvu atradās 15 caururbti meža cūkas zobi un viens suņa zobs. Zobu virknes centrā, pie zoda, bija šķelts meža cūkas ilkņa fragments. Zobu atrašanās stāvoklis rāda, ka arī šim apbedījumam ap kaklu bijusi dzīvnieku zobu — piekariņu kakla rota (II tab.: 1).

7. apbedījumam starp ceļgaliem atradās 9 caururbti meža cūkas un aļņa zobi, kā arī viens caunas zobs. Iepējams, ka tie bija piekārti pie apģērba. Divi meža cūkas zobi — piekariņi bija 16. apbedījuma galvas rajonā un viens lāča zobs — piekariņš 11. apbedījuma krūšu rajonā (I tab.: 11).

Piekariņiem un rotaslietām izmantots vēl arī dzintars un putna kaulu caurulītes.

Pie 16. apbedījuma vienkopus atrada 20 dzintara piekariņus un 14 putna kaulu caurulītes, kas sastādīja kakla rotu. Piekariņiem izmantoti dažāda lieluma neregulāras formas dzintara gabaliņi ar neapstrādātu virsmu, kuriem izurbts caurumiņš. Ar savu formu un

⁴ 5. apbedījuma galvaskausu rekonstruēja un izmērīja vēst. zin. kand. K. Marka, 12., 16. un 23. apbedījumu — vēst. zin. kand. R. Deņisova.

veidu no tiem atšķirās 2 piekariņi: viens bija trapecveida ar caurumiņu tievākajā galā un negludu virsmu, otrs — ovālveida dzintara plāksnīte ar nogludinātu virsmu un caurumiņiem galos. Dzintara piekariņus lietoja savērtus uz kāda auga šķiedras, par starplocekļiem izmantojot kaula caurulītes. Lielākie dzintara piekariņi atradās šīs rotas centrā. To stāvoklis rotaslietā varēja būt divējāds: 1) vai nu tie kopā ar pārējiem piekariņiem veidoja vienu nepārtrauktu virkni, 2) vai arī ovālais dzintara piekariņš ar vienu caurumiņu bija saistīts pie pārējās rotas, bet pie otra caurumiņa piekārts trapecveidīgs piekariņš (II tab.: 2).

Atsevišķi dzintara piekariņu fragmenti atrasti pie 11. un 17. apbedījumiem (I tab.: 5, 6). Šie piekariņi, liekas, bijuši labi apstrādāti un priekšpusē rotāti bedrītēm. Visi dzintara izstrādājumi saglabājušies ļoti slikti.

Kapu piedevas nebija atrastas pie 11 apbedījumiem (4., 8., 9., 10., 13., 14., 18., 19., 21., 22. un 23.). Mirušie visi bija guldīti dažādos stāvokļos un dažādi orientēti.

Kreiču kapulauks ir pirmais droši konstatētais un izpētītais neolīta kapulauks Latvijas teritorijā.⁵ Tas atrodas ārpus apmetnes teritorijas, tās tuvumā. PSRS Eiropas daļas mežu joslā, ārpus apmetnes teritorijas līdz šim atklāts un izpētīts tikai Oļeņijostrovas neolīta kapulauks Kareļu-Somu APSR.⁶ Plašāk izplatīti ir apbedījumi apmetnēs. Tādi atklāti Gavrilovas un Volodaru apmetnēs Gorkijas apgabalā, Jazikovo apmetnē Augšvolgā, Karavajevas apmetnē Vologdas apgabalā.⁷

Mums tuvākajā teritorijā neolīta apbedījumi atklāti Tamulas, Narva-Rijgikjula I un Valma apmetnēs Igaunijā.⁸

Kubeņino apmetnē un daži Karavajevas apmetnē atklātie apbedījumi bija ierakti zem kultūras slāņa esošajā pamatzemē un apbērti ar pamatzemi, kas ne-

Apbedījuma nr.	Dzimums	Apbedījuma veids
1	vīr.?	Uz muguras izstieptā stāvoklī
2	vīr.?	Uz muguras izstieptā stāvoklī
3	siev.?	Uz muguras izstieptā stāvoklī, vidusdaļa ieslēgta dziļāk, rokas izstieptas gar sāniem
4	bērna	Uz muguras izstieptā stāvoklī
5	siev.	Uz kreisajiem sāniem, ceļgali pievilkti pie krūtīm, rokas elkoņos saliektas un pievilktas pie galvas, galva noliekta uz krūtīm
6	?	Pussēdus, mugura balstīta pret sienu, kājas ceļgalos saliektas ar pēdām zem iegurņa kaula un noliekta uz labo pusi, kreisā roka izstiepta gar sāniem, labā elkonī saliekta un pārliekta pāri vidum
7—8	?	Uz muguras izstieptā stāvoklī 8. apb. rokas gar sāniem
9—10	?	9. apb. uz muguras, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas zem bļodas kauliem 10. apb. uz labajiem sāniem ar ceļgalos saliektām kājām
11	?	Uz muguras izstieptā stāvoklī?
12—13	12. — vīr.	12. apbedījums uz labajiem sāniem, kājas ceļgalos stipri saliektas un pievilktas pie krūtīm, labā roka elkonī saliekta un paliekta zem galvas
	13. — vīr.?	13. apb. sēdus stāvoklī, mugura balstīta pret bedres DA sienu, galva noliekta uz priekšu un pagriezta uz kreiso pusi, kājas ceļgalos saliektas, un ceļgali pacelti uz augšu, rokas elkoņos saliektas un pārliekta pāri ceļgaliem
14	?	Uz labajiem sāniem ar ceļgalos saliektām kājām, seja vērstā pret Z, rokas elkoņos saliektas un paliktas zem galvas. 15. apb. uz muguras izstieptā stāvoklī(?)
15—16	15. — bērna	
	16. — siev.	16. apb. sēdus stāvoklī, mugura balstīta pret bedres D sienu, galvaskauss atradās virs iegurņa kaula ar seju uz augšu, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas pie krūtīm, rokas sakrustotas virs gūžu rajona
17—18	17. — vīr.?	Uz muguras izstieptā stāvoklī(?)
	18. — siev.?	
19—20	19. — ?	Uz muguras izstieptā stāvoklī?
	20. — bērna	
21	siev.?	Izstieptā stāvoklī uz vēdera ar seju uz leju, rokas gar sāniem
22	?	Izstieptā stāvoklī uz vēdera ar seju uz leju
23	vīr.	Uz muguras, kājas ceļgalos saliektas un pievilktas pie krūtīm, galvaskausa fragmenti virs mugurkaula skriemeļiem

⁵ Cilvēka kauli atrasti arī Rēdņukalna apmetnē, bet to piederība neolītam nav droša.

⁶ Н. Н. Гуркина. Оленеостровский могильник. — Материалы и исследования по археологии СССР (turpmāk — МИА), 47, 1956, 7. lpp. un sek.

⁷ И. К. Цветкова. Стоянка Володары. — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории и материальной культуры АН СССР (turpmāk — КСИИМК), XX, 1948, 3. lpp. un sek.; И. К. Цветкова. Гавриловская неолитическая стоянка с могильником. — КСИИМК, XVII, 1947, 70. lpp. un sek.; О. Бадер. Неолитические погребения на Верхней Волге. — Советская археология (turpmāk — СА), III, 1937, 217. lpp. un sek.; А. Я. Брюсов. Отчет о раскопках 1938—1939 гг. — Труды Государственного исторического музея (turpmāk — ТГИМ), XII, 1941, 17. lpp. un sek.; А. Я. Брюсов. Археологические работы в Вологодской области в 1937—1940 гг. — КСИИМК, X, 1941, 101. lpp. un sek.; А. Я. Брюсов. Раскопки в Чарозерском районе Вологодской области в 1946 г. (turpmāk — Раскопки в Чарозерском районе...) — КСИИМК, XX, 1948, 47. lpp. un sek.

⁸ Л. И. Янитс. Новые данные по неолиту Прибалтики (turpmāk — Новые данные...) — СА, XIX, 1954, 168. lpp. un sek.; L. J a n i t s. Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland (turpmāk — Neue Gräberfunde...) — Studia neolithica in honorem Aarne Äyräpää, 21. 10. 1957.; Suomen Muinaismuistoyhdistysken Aikakauskirja, 58, Helsinki, 1957, 80.—100. lpp.; Н. Н. Гуркина. Новые неолитические памятники в восточной Эстонии. — Древние поселения и городища, Таллин 1955, 161. lpp.; Л. Ю. Янитс. Неолитическое поселение Валма. — Сборник «Вопросы этнической истории народов Прибалтики», М. 1959, 38.—40. lpp.

Virziens	Dziļums cm	Apbedījuma raksturs	Kapa inventārs	Piezīmes
DR—ZA	32	atsevišķs	krama nazītis, kaula bultas gala fragm.	
A—R	35—40	"	4 krama bultu gali, 1 kaula (ilķņa) bultas gals, krama kasīklis, apstrādāts krams	
ZA—DR	35—68	atsevišķs, šķērsām virs 6., 7. un 8. apb.	2 krama naži, taura jeb sumbra dzeroklis	Kapa bedres malas nokrautas ar akmeņiem
DAA—ZRR	50	atsevišķs	nav	
R—A	65	atsevišķs, pie 7.—8. apb. kājām	15 dzīvnieku zobu piekariņi, meža cūkas ilķņa fragm.	Kapa bedres ziemeļu un austrumu mala nokrauta ar akmeņiem. Galvaskauss antropoloģiski izmērīts. Apbedījums varēja būt sasiets
ZA—DR	68	atsevišķs, virs 7.—8. apb. augšdaļas	20 dzintara piekariņi un 14 putna kaula caurulītes	
DA—ZR	kājas 48—50 augšdaļas sajauktas bedrē 72	dubults vienlaicīgs	7. apb. — 9 dzīvnieku zobi — piekariņi, kaula bultas gals 8. apb. — bez piedevām	Kapa bedres nokrautas ar akmeņiem
DA—ZR	30—40	dubults vienlaicīgs	} bez piedevām	Kapa bedre nokrauta ar akmeņiem Virš 10. apb. kājām blīvs akmeņu sakrāvums
DA—ZR	50			
R—A	20—30	atsevišķs	lāča zobs — piekariņš, dzintara piekariņa fragm.	
ZZR—DDA	35—55	dubults, pie kājām, tikai dziļāk — 13. apb.	12. apb. — kaula priekšmeta fragments, ornamentēts	12. apb. galvaskauss antropoloģiski izmērīts
DDA—ZZR	90		13. apb. — bez piedevām	
A—R	25—30	atsevišķs	bez piedevām	Apbedījums nokrauts ar akmeņiem
ZZR—DDA	58	dubults, pie kājām, tikai dziļāk — 16. apb.	15. apb. — 43 dzīvnieku zobi — piekariņi, četrstūra dzintara plāksnīte	Apbedījums un kapa bedre intensīvi nobērtā ar sarkano okera krāsu
D—Z	90		16. apb. — 2 dzīvnieku zobi — piekariņi	Kapa bedres rietumu sienā nokrauta ar akmeņiem. 16. apb. galvaskauss antropoloģiski izmērīts
DA—ZR	22	dubults, viens otram blakus	17. apb. — dzintara plāksnīte 18. apb. — bez piedevām	Apbedījumi gulēja virs pamatzemes, kapa bedre neiezīmējās
DA—ZR	22	dubults, viens otram blakus	19. apb. — bez piedevām 20. apb. — krama bultas gals	Apbedījumi gulēja virs pamatzemes, kapa bedre neiezīmējās
DA—ZR	30—40	atsevišķs	bez piedevām	
DA—ZR	25	atsevišķs	bez piedevām	Zem apbedījuma augšdaļas 90 cm plata un 40 cm dziļa bedre, pildīta ar tumšu zemi
D—A	30	atsevišķs	bez piedevām	Galvaskauss antropoloģiski izmērīts

satūr kultūras slāni.⁹ Jādomā, ka tie apbedīti, pirms vēl šinīs rajonos ierikota apmetne.

Kreiču kapulauku nevar pieskaitīt ne pie vienas no šīm grupām. Lai gan mirušie apbedīti ārpus kapulauka teritorijas, apbedīšanas paražās saglabājušās ciešās saites ar dzīves vietu. Par to liecina visos kapa pildījumos atklātā tumšā mītnu zeme.

Parastākais un izplatītākais mirušo apbedīšanas veids neolītā PSRS Eiropas daļas mežu joslā ir mirušo guldīšana uz muguras izstieptā stāvoklī. No iepriekš minētajiem kapulaukiem tikai dažos mirušie bija guldīti citādā stāvoklī.

Kubeņino apmetnē mirušie bija guldīti izstieptā stāvoklī uz vēdera, ar seju uz leju¹⁰, daži apbedījumi Karavajevas apmetnē kapā likti sēdus stāvoklī.¹¹ Apbedījumi saliektā stāvoklī konstatēti Volodaru apmetnē¹², Oļeņijostrovā kapulaukā¹³, kā arī Tamulas apmetnē¹⁴.

Apbedījumi saliektā stāvoklī raksturīgi Austrumbaltijas laivas cirvju jeb auklas keramikas kultūrai. Pie šiem apbedījumiem parasti atrod laivas veida akmens cirvjus, auklas keramikas lauskas, mājas dzīvnieku kaulus un no tiem izgatavotus kaula priekšmetus.¹⁵

Kreiču kapulaukā un arī apmetnē nav atrasti laivas veida cirvji un auklas keramika, ja neskaita vienu sīku fragmentu, kura piederība pie auklas keramikas nav droša. Apmetnē un kapulaukā atrasta vēlā ķemmes-bedrīšu un tekstilā keramika, kas ir vienlaicīga un arī vēlāka par auklas keramiku. Par Kreiču apmetnes iedzīvotāju sakariem ar laivas cirvju kultūras iedzīvotājiem, kuri pazina lopkopību, liecina apmetnes kultūras slānī atrastie trīs mājas dzīvnieku zobi (aitas jeb kazas).¹⁶ To apstiprina arī antropoloģiskais materiāls. 5. un 16. apbedījumu galvaskausos vērojamas dažas mongoloīdas pazīmes, turpretim 12. un 23. apbedījumu galvaskausi — eiropēidi¹⁷ un ir līdzīgi laivas cirvju kultūrai piederošos apbedījumos atrastajiem galvaskausiem.¹⁸ Visu to ņemot vērā, apbedījumus saliektā stāvoklī varētu saistīt ar laivas cirvju kultūras ietekmi.

Apbedījumus saliektā stāvoklī Tamulas apmetnē Igaunijā tāpat saista ar laivas cirvju kultūras ietekmi. Tie, salīdzinot ar apbedījumiem izstieptā stāvoklī,

atradās augstāk. Kultūras slāņa augšējā horizontā vienlaicīgi ar vēlo ķemmes keramiku bija sastopama auklas keramika.¹⁹

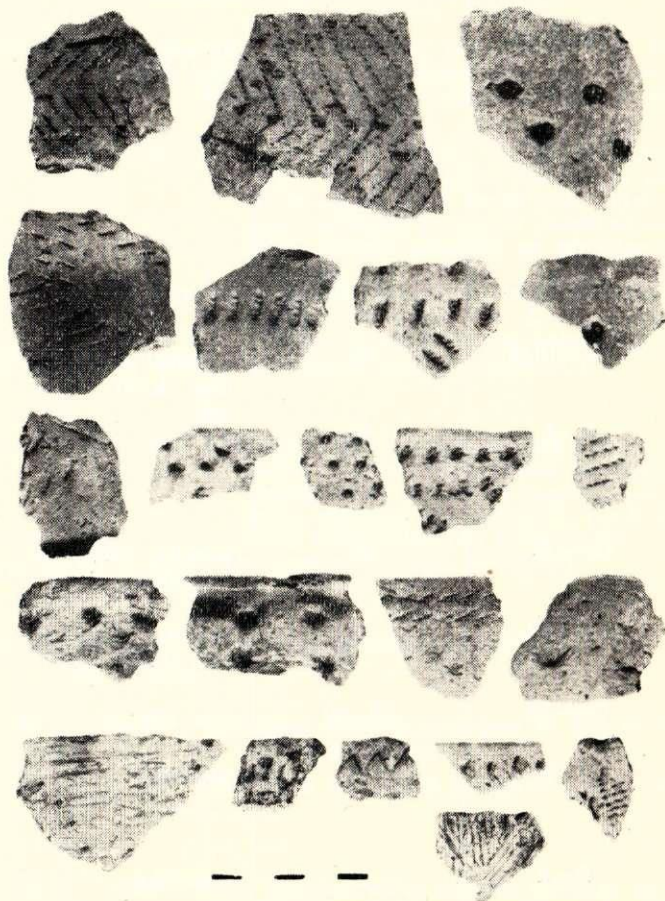
Relatīvu hronoloģiju Kreiču kapulaukā starp apbedījumiem izstieptā un saliektā stāvoklī var daļēji noteikt pēc 3., 5., 6. un 7.—8. apbedījumu stratigrāfiskā stāvokļa. Visagrākie šajā grupā bija uz muguras guldītie 7.—8. apbedījumi. Kopš 7.—8. apbedījumu ierakšanas bija pagājis ilgāks laika posms, miesas audi jau bija sairuši, un tikai tad virs tiem ierakts 6. apbedījums. Par to liecina 7.—8. apbedījumu skeletu augšdaļu kauli, kas, nekārtīgi samesti, atradās kapa bedres dibenā zem 6. apbedījuma. Vēlāks par 7.—8. apbedījumiem bija arī 5. apbedījums, jo, to ierokot, daļēji skarti 7.—8. apbedījumu kāju pēdu kauli.

Līdzīgi 7.—8. apbedījumiem kā pēc apbedīšanas veida, tā orientācijas bija 17.—18. un 19.—20. apbedījumi. Pie šīs grupas varētu piederēt 21. un 22. apbedījumi, lai gan tie guldīti uz vēdera izstieptā stāvoklī ar seju uz leju, tāpat 1. un 2., iespējams, arī 11. apbedījums, kas guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī, bet dažādi orientēti.

Pārējie kapulaukā atklātie apbedījumi iedalāmi otrajā grupā, pie kuras pieder par pirmās grupas apbedījumiem relatīvi vēlāki apbedījumi.

Laivas cirvju kultūras ietekmē neizzuda apbedīšanas paraža mirušos kapā guldīt uz muguras izstieptā stāvoklī. Tā turpināja pastāvēt vienlaikus ar paražu

¹⁹ Л. И. Янитс. Новые данные..., 178. lpp.

8. att. Kapu pildījumos atrastā keramika (foto).

⁹ М. Е. Фосс. Погребения на стоянке Кубенино. — ТГИМ, VIII (Сборник статей по археологии СССР), 1938, 73. lpp. un sek.; А. Я. Брюсов. Раскопки в Чарозерском районе..., 48. lpp.

¹⁰ М. Е. Фосс. Погребения на стоянке Кубенино. 75. lpp.

¹¹ А. Я. Брюсов. Отчет о раскопках 1938—1939 гг. 19. lpp.; А. Я. Брюсов. Свайное поселение на р. Модлоне и другие стоянки в Чарозерском районе Вологодской области. — МИА, 20, 1951, 51.—54. lpp.

¹² И. К. Цветкова. Стоянка Володары. 5. lpp.

¹³ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. 29. un 58. lpp.

¹⁴ Л. И. Янитс. Новые данные..., 168.—178. lpp.; L. Jaanits. Neue Gräberfunde..., 80. lpp. un sek.

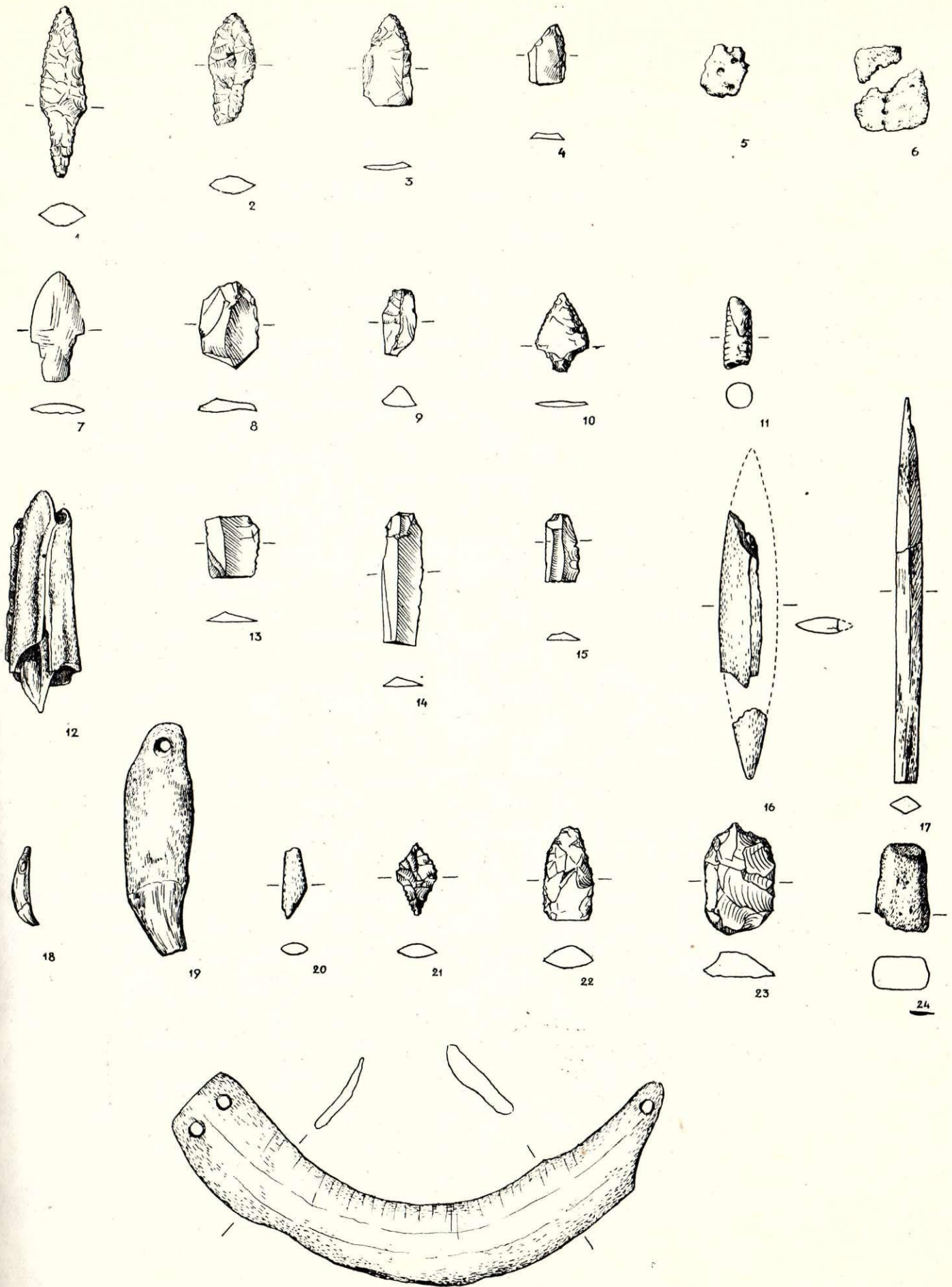
¹⁵ Л. Янитс. Позднеолитические могильники в Эстонской ССР. — КСИИМК, XLII, 1952, 53. lpp. un sek.

¹⁶ Kaulu materiālu noteica biol. zin. kand. K. Pāvere.

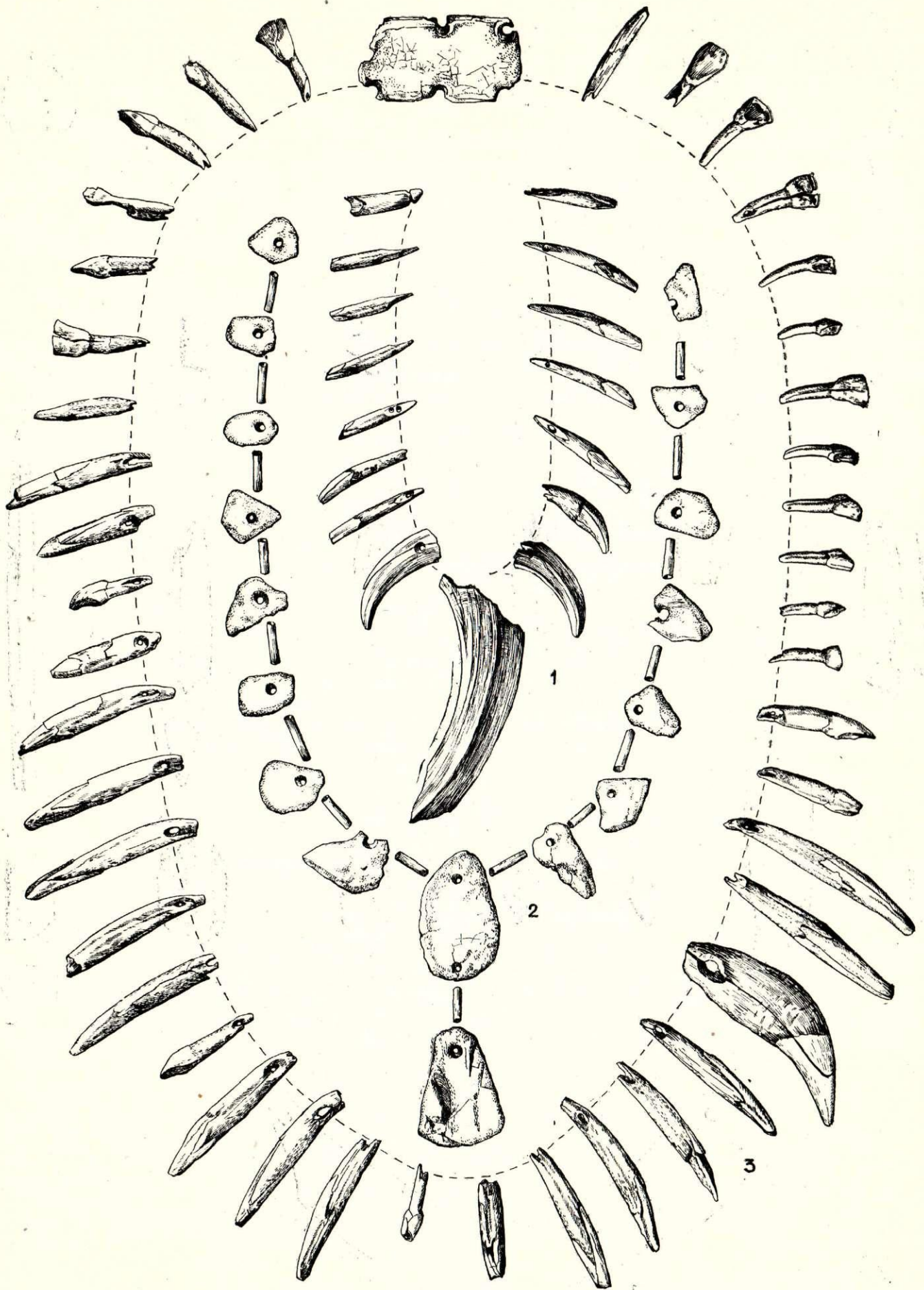
¹⁷ Р. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — Советская этнография, 3, 1960, 163.—169. lpp.

¹⁸ К. Ю. Марк. Вопросы этнической истории эстонского народа в свете данных палеоантропологии. — Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин 1956, 230.—231. lpp.

I TABULA.

Kapu inventārs un kapulauka teritorijā atrastie priekšmeti.

5., 6. un 16. apbedījumu kakla rotas.

mirušos apbedīt saliektā un sēdus stāvoklī. To liecina Kreiču 3. un 15., iespējams, arī 4. apbedījums.

Kreiču neolīta kapulauks ir saistīts ar apmetni. Par to liecina kapu pildījumos atrastā keramika un pie apbedījumiem esošie priekšmeti, kas līdzīgi apmetnē atrastajai keramikai un priekšmetiem.

Apmetnē atrastā tipiskā un vēlā ķemmes-bedrišu, kā arī tekstilā keramika ļauj apmetni datēt ar laika posmu no III g. t. otrās puses līdz II g. t. pr. m. ē. vidum vai trešajam ceturksnim.

Apbedījumi kapulaukā neattiecas uz visu apmetnes pastāvēšanas posmu. Par to aptuvenas liecības sniedz kapu pildījumos atrastā keramika, kuras lielāko daļu sastāda vēlā ķemmes-bedrišu keramika (8. att.). Lauskas ir ļoti daudzveidīgas. Trauki izgatavoti no tīra māla vai arī no māla ar augu un gliemežvāku iespaidumiem, kas sakārtoti dažāda garuma joslās, neregulārām seklām bedrītēm, sīkām švīkām, vai arī ir pilnīgi gludu virsmu bez ornamenta. Starp pārējām lauskām 6. apbedījuma kapa bedrē bija tekstilās keramikas fragments un 16. apbedījuma kapa bedrē stipri profilēta lauska ar retu bedrišu iespaidumiem gar augšmalu, kas raksturīga vēlāi auklas keramikas grupai.²⁰ Tikai bedrē zem 22. apbedījuma bija dažas lauskas, kas izgatavotas no māla ar smilšu piejaukumu un ornamentētas ar apaļām koniskām bedrītēm un īsiem dziļiem ķemmes zobiņu iespaidumiem. Ņemot zemi kapu pildījumam no apmetnes teritorijas, tajā nevarēja nokļūt par pašu apbedījumu vēlāka keramika.

Precīzākas ziņas par apbedījumu vecumu sniedz pie tiem atrastie priekšmeti. Pie pirmās grupas apbedījumiem atrastajiem krama bultu galiem līdzīgi bultu gali atrasti citās neolīta apmetnēs gan Latvijas, gan arī Igaunijas teritorijā.

Krama bultu gali ar kājiņu atrasti Ičā²¹, Lejas-

²⁰ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги (Эстоцкая ССР) (turpmāk — Поселения неолита...), Таллин 1959, XXVIII tab.: 1.

²¹ LVM, 64199:7.

cijskā²², Vārnaskrogā²³. Trīsstūrveida krama bultu gali bez jau minētajām apmetnēm atrasti vēl Zvejnieku apmetnē pie Burtnieku ezera²⁴.

Igaunijas teritorijā tie atrasti Akali apmetnē²⁵, kur tos stratigrafiski un tipoloģiski datē ar ķemmes-bedrišu keramikas trešo stadiju jeb II g. t. pr. m. ē. pirmo pusi²⁶.

Ievērojot minēto, agrākie apbedījumi varētu attiekties uz II g. t. pr. m. ē. pirmo pusi, bet vēlākie — uz II g. t. pr. m. ē. vidu vai trešo ceturksni.

Pie apbedījumiem atrastie krama priekšmeti izgatavoti uz vietas — apmetnē. Par to liecina lielais krama skaidu skaits apmetnes teritorijas kultūrslānī. Dzintars un tā-izstrādājumi apmetnē sastopami samērā reti. Tos ievada no Baltijas jūras piekrastes apgabaliem. Dzintara apstrādāšanas darbnīca atrasta Sārnatē purva mītnē. Te, iespējams, izgatavoja priekšmetus arī maiņai.²⁷

Par Kreiču kapulauka etnisko piederību dažas liecības sniedz arheoloģiskais un antropoloģiskais materiāls. Pēc tā spriežot, kapulaukā apbedīti somu-ugru cilšu iedzīvotāji, bet laivas cirvju kultūras iedzīvotājiem raksturīgais apbedīšanas veids un antropoloģiskais tips liecina, ka kapulauka vēlākajos apbedījumos vērojama zināma baltu elementu ietekme vai pat atsevišķu šo cilšu pārstāvju ieplūšana somu-ugru iedzīvotāju pamatmasā.

²² Ed. Šturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrus-See in Kurzeme. — Congressus secundus archaeologorum Balti-corum, Rīga 1931, II tab.: 1, 2, 3, 4.

²³ Ed. Šturms. Akmens laikmeta atradumi Rīgā. — Senatne un Māksla, 1936., III, 67. un 68. lpp., 2. att.: 11, 16; 3. att.: 5, 6, 7.

²⁴ Ed. Šturms. Akmenslaikmets Latvijā, I. (Dzīvesvietas.) Rīgā, 1927., 3. att.: h, i.

²⁵ Л. Ю. Янитс. Поселения неолита... 18. att.: 7, 11, 17; 19. att.: 2, 5.

²⁶ Turpat, 189. lpp.

²⁷ Л. В. Ванкина. Древнее поселение в Сарнатском торфянике (Латвийская ССР). — Сборник «Древние поселения и городища», Таллин 1955, 149. lpp.

НЕОЛИТИЧЕСКИЙ МОГИЛЬНИК КРЕЙЧИ

Ф. Загорский

ВЫВОДЫ

Могильник Крейчи расположен в восточной части Латвийской ССР — на территории совхоза «Крейчи», в 2 км на юго-восток от г. Лудза, на западном склоне холма, недалеко от впадения речки Иснауа в Б. Лудзенское озеро. Могильник окружает холм на расстоянии 10—12 м от его подножия. Ниже по склону расположена неолитическая стоянка, которая частично заходит в болотистую низину (рис. 1).

Могильник был открыт в 1955 году при добыче гравия. Во время работ были обнаружены человеческие кости и фрагмент шейного украшения из клыка кабана (табл. I:25). В 1956 и 1957 гг. были вскрыты и исследованы 23 погребения и обнаружены 2 овальные ямы, наполненные темной землей, по-видимому, связанные с погребальным ритуалом.

Умершие хоронились в могильных ямах и засыпались землей, взятой из расположенной рядом стоянки. Глубина ям в зависимости от вида погребения достигала приблизительно 30—90 см. Исключением являются погребения №№ 17—18 и 19—20, в которых костяки лежали прямо на материке и были засыпаны темной землей.

Погребения сильно пострадали при обработке земли. Из 23 вскрытых погребений только в 4 случаях удалось точно определить пол умершего и антропологически измерить череп. Два погребения были женские (5, 16-е), два — мужские (12, 23-е). В двух черепах установлена небольшая монголоидная примесь (5, 16-е), два черепа принадлежали европейцам (12, 23-е). Три погребения были детские.

Вид погребений был весьма разнообразен: костяки залегали на спине в вытянутом положении (1, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 17, 18, 19, 20-е), на правом боку с согнутыми в коленях ногами (10, 12 и 14-е), на левом боку с подтянутыми к груди коленями (5-е), на спине с согнутыми в коленях и подтянутыми к груди ногами (23-е), на спине с согнутыми в коленях и подтянутыми под тазовые кости ногами (9-е). Три костяка находились в сидячем положении, причем в двух случаях ноги были согнуты в коленях, колени подняты вверх, голова склонена на грудь (13, 16-е). Один костяк был в полусидячем положении с согнутыми в коленях ногами, ноги подтянуты под тазовые кости и ступни повернуты в правую сторону (6-е). В двух случаях умершие были похоронены на животе в вытянутом положении, лицом вниз (21, 22-е). Ориентация погребений весьма разнообразна. Встречались одиночные и двойные захоронения. В одной группе находилось 5 захоронений, однако хронологически разновременных (рис. 4) (3, 5, 6, 7, 8-е).

Двойные захоронения подразделяются на не-

сколько категорий: костяки залегали рядом, на спине, в вытянутом положении (7—8, 17—18, 19—20-е), в диаметрально противоположных направлениях, причем в различных положениях и в ямах разной глубины (13—14, 15—16-е) (рис. 7); верхние части скелетов находились рядом, кости же ног и бедренные располагались на различной глубине (9—10-е).

Самый богатый инвентарь содержало 2-е погребение, в котором были обнаружены 4 кремневых и 1 костяной наконечник стрелы, 1 кремневый скребок и осколок кремня со следами обработки (рис. 3: 1—7, табл. I: 1—4, 7—9). Погребение № 15 (детское), интенсивно засыпанное красной охрой, содержало шейное украшение из подвесок (просверленных зубов животных) и четырехугольную пластинку из янтаря (табл. II: 3). Шейное украшение из подвесок (зубов животных) содержало также и погребение № 5 (табл. II: 1).

Погребение № 6 содержало шейное украшение из янтарных подвесок и пронизок из костей птицы (табл. II: 2). Отдельные просверленные зубы животных — подвески — были обнаружены около колен костяка в погребении № 7, в районе черепа в погребении № 16, клык медведя — подвески — в районе груди в погребении № 11 (табл. I: 11).

Фрагменты янтарных подвесок найдены возле погребений №№ 11 и 17 (табл. I: 5, 6).

Кремневый наконечник стрелы был найден возле погребения № 20 (табл. I: 10), костяной наконечник стрелы — у погребения № 7 (табл. I: 17), фрагмент костяного наконечника стрелы — у погребения № 1 (табл. I: 16), фрагмент предмета из кости — у погребения № 12 (табл. I: 11), кремневые ножевидные пластинки — у погребений № 1 и 3 (табл. I: 13, 14 и 15).

Как случайные находки на территории могильника были найдены 2 кремневых наконечника стрел (табл. I: 21, 22).

В остальных погребениях сопровождающие предметы отсутствовали.

Погребения хронологически можно подразделить на 2 группы: к первой группе относятся погребения №№ 7—8, 17—18, 19—20, 21 и 22, а также 1, 2 и 11, которые датируются первой половиной II тысячелетия до н. э. Остальные погребения входят во вторую группу и относятся к середине или третьей четверти II тысячелетия до н. э.

Могильник принадлежал финно-угорским племенам, однако с середины II тысячелетия в погребениях отмечаются балтийские элементы.

REZNU KAPULAUKS

J. Graudonis

Reznu bronzas laikmeta uzkalniņu kapulauks atrodas 20,5 km uz austrumiem no Rīgas, Daugavas labajā krastā, Rīgas raj. Salaspils c. dārzkopju sabiedrības «Mičuriniētis» teritorijā.¹ Šai vietā Daugavas atteka Jurupīte atdala no cietzemes ap 2,5 km garu, 0,4 km platu salu, kuras vidus daļā paceļas ap 3 m augsta, 500 m gara un 200 m plata augstiene. Augstieni dienvidos norobežo stāvais Daugavas krasts, rietumos — dziļa bedraina grava, bet ziemeļos un ziemeļaustrumos — stāvs senkrasts.

Šī norobežotā salas augstiene (2. att.) tad nu ir tālo senlaiku kapsēta, kur daudzus gadsimtus guldīti salā un varbūt arī tuvākā apkārtnē mitošās ģintis kopienas mirušie.

Kad 1933. g. te atklāja bronzas laikmeta kapulauku, reģistrēja 7 kapu uzkalniņus (skat. 3. att.). Uzkalniņi atradās minētās augstienes ziemeļu malā. Neliela ZA—DR virzienā ejoša grava, šķeļot augstienes ziemeļu krastu, dalīja tos divi grupās. Rietumos no šīs mazās gravas bija 3 lieli izteiktas formas uzkalniņi (1., 2., 3.), bet austrumos no tās — 4 mazāki, lēzenāki (4., 5., 6., 7.).

Vietējie iedzīvotāji zināja stāstīt, ka senāk uzkalniņu bijis vairāk, bet tie postīti, gan agrākos laikos zemi strādājot, gan pirmajā pasaules karā tranšejas rokot un vēlāk tās aizberot. 1958. g. atklāja vēl 8. kapu uzkalniņu (sk. 3. att.).

1933. un 1935. g. Reznu kapulaukā arheoloģiskos izrakumus izdarīja Ed. Šturms², izpētot 1. uzkalniņu un 3/4 no 2. uzkalniņa. 1957. g. 1., 2., 3. un 7. uzkalniņu nopostīja. 1958. g. kapulaukā pētīšanu turpināja Latvijas PSR ZA Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija raksta autora vadībā.³ Tika atklāts un pilnīgi izpētīts 8 uzkalniņš, pārbaudīta agrāk neizraktā 2. uzkalniņa daļa, izpētīts 6. uzkalniņa DA

sektors un izdarīti pārbaudes izrakumi, meklējot apmetnes un mirušo dedzināšanas vietas (skat. 3. att.).

Reznu kapulauka arheoloģiskos izrakumos iegūti Latvijas PSR un kaimiņu zemju vēsturei svarīgi materiāli, kas pilnībā nav publicēti. Buržuāziskā arheologa Ed. Šturma informatīvais ziņojums neaptver visus materiālus, tas nevar apmierināt arī ar savu materiāla tulkojumu. Būdam skandināvisko, t. i., ģermāņu kultūras ietekmju piekritējs, Ed. Šturms pārspilē šīs ietekmes Reznu kapulauka materiālos. Šāda ģermāņu kultūras ietekmes pārspilēšana vajadzīga, lai pierādītu, ka Latvijas PSR teritorija jau no sirmās senatnes piederējusi ģermāņu kultūras apgabalam vai vismaz atradusies tā stiprā ietekmē. Atrauts no dzimtenes, nezinādams Padomju Latvijas arheoloģijas sasniegumus, šādas pašas tendenciozas domas Ed. Šturms pauž arī emigrācijā sarakstītos darbos.

Kļūvis nepieciešams publicēt visus arheoloģiskos materiālus par šo svarīgo pieminekli un pārvērtēt tos no marksistiskā viedokļa.

I

1. kapu uzkalniņš

Aplūkotās augstienes ziemeļu krastā un mazās gravas krustojuma rietumu pusē atradās apmēram 1,75 m augstais 1. uzkalniņš (4. att.). Tā diametrs bija 24 m.

1933. g., šo uzkalniņu izpētot, zem 15—20 cm biezas augsnes kārtas konstatēta jaukta dzeltena smilts, kurā vietumis bija brūngani un melni oļļaini laukumi. Dziļāk rokot, mainījās šo laukumu forma un novietojums tranšejā.

Uzkalniņā 1 m dziļumā atsedzās ap 2,5 m garš, 0,85 m plats RZR—ADA virzienā orientēts akmeņu šķirsts (5. att.). Šķirsta gali bija veidoti rūpīgi, bet sānu krāvums paviršs. Segakmeņi uzkrāti nevienmērīgi: vidū tikai daži akmeņi, lielākā vairumā tie bija nolikti kāju galā, bet galvas galā mazāk. Mirušais šķirstā bija guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas noliekot gar sāniem. Mirušajam galva likta uz RZR pusi un gulēja uz labajiem sāniem.

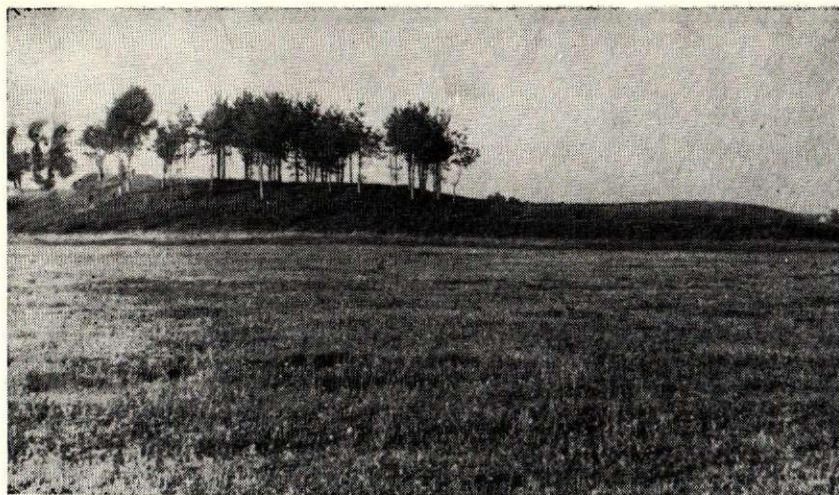
Šķirsta apkārtnē bija tumši pelēka zeme, kas vietumis saturēja oļļītes.

Skelets gulēja 1,25 m no uzkalniņa virsas, bet

¹ Kapulauks nosaukts pēc Reznu mājām, kuru zemē tas atradās atklāšanas laikā.

² Ed. Šturma agrāk veikto nelielo Reznu kapulauka izrakumu dokumentācija un materiāli glabājas Latvijas PSR Vēstures muzejā (turpmāk — LVM). Fragmentāras ziņas publicētas: Ed. Šturms. Pirmās bronzas laikmeta kapenes Latvijā (turpmāk — Ed. Šturms. Pirmās...). — Senatne un Māksla, 1936., I, 70. lpp.

³ Izrakumu materiāli un dokumentācija Latvijas PSR ZA Vēstures institūta.

1. att. Reznu uzkalniņu grupa (4., 5., 6.) no ziemeļrietumiem.

jauktā zeme iesniedzās līdz 1,75 m dziļumam. Tas tāpēc, ka kapu uzkalniņa vietā bijis ap 60 cm augsts dabisks paugurs. Kapu ierīkojot, paugurā izrakta ap 1 m dziļa bedre un tajā, ieberot atpakaļ zemi, 0,5 m dziļumā iebūvēts akmens šķirsts. Pēc mirušā noguldīšanas bedre piepildīta un pāri visam sabērta ap 1,2 m augsts smilšu kalniņš.

Nekādas citas akmens konstrukcijas, ne apbedījumi uzkalniņā nebija konstatēti.

Uzkalniņā atrada divus krama gabaliņus⁴, bet tie datēšanai nenozīmīgi. Pēc analogijas ar citiem Latvijas pieminekļiem apbedījumu un līdz ar to uzkalniņu var attiecināt uz bronzas laikmeta vidējo posmu.⁵

2. kapu uzkalniņš

Sfēriskais 2. uzkalniņš atradās augstienes ziemeļu krastā apmēram 20 m uz ZR no 1. uzkalniņa (skat. 3. att.). Tā diametrs bija ap 20 m, augstums dienvidu pusē — 3 m, bet ziemeļaustrumos, kur uzkalniņš saplūda ar krasta krauju, — pat 5 m.

1957. g. notikušo postījumu dēļ nevarēja noteikt apbedījumu skaitu visā uzkalniņā, bet 355 konstatētie apbedījumi (skat. 1. pielikumu) un novērojumi izrakumu laikā sniedz pilnīgu pārskatu par uzkalniņa veidošanos un par apbedīšanas paražām ilgākā laika posmā.

Mirušo apbedīšanai izraudzīts ap 30 cm augsts dabisks zemes pacēlums. To sagatavojot apbedīšanai, liekas, notikuši ugunsriti, uz ko norādīja stipri tumšāka, vietumis oļaina zemes kārtā apbedījumu rajona apakšējā daļā. Labi to varēja vērot 1958. g. izrakumu laikā uzkalniņa ZA sektorā.

Uzkalniņa centrā ZZA—DDR virzienā no lieliem laukakmeņiem un plienakmeņiem bija sakrauts 3,8 m garš, 2,0 m plats un 0,6 m dziļš šķirsts (7. att.). Tajā uz akmeņu grīdas tieši Z—D virzienā bija guldīts liela auguma mirušais. Mirušais guldīts kapā uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas noliekot gar sāniem.

⁴ LVM, 8579 : 1, 2.

⁵ Ed. Šturms, Pirmās..., 83. lappuses 7. parinde.

Ari Austrumprūsijā bronzas laikmeta otrajā pusē novērots, ka atsevišķos uzkalniņos sastopams tikai 1 apbedījums, kas atgādina citu uzkalniņu centrālos apbedījumus (skat. W. Gaerte, Urgeschichte Ostpreussens, Königsberg i. Pr. 1929, 123. lpp.).

Centrālā šķirsta tuvumā citu apbedījumu nekonstatēja, tāpēc jādomā, ka tam pāri uzbērts samērā daudz zemju un tikai tad apbedīti citi mirušie. Uzkalniņā konstatēja trīs apbedījumu slāņus: skeletu kapus, ugunskaļus un apbedījumus akmens šķirstos.

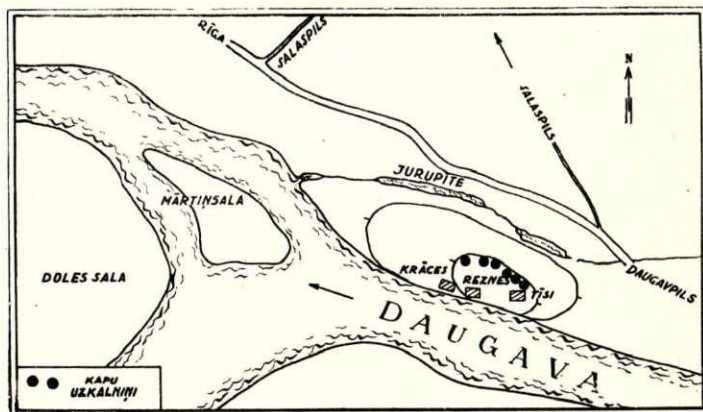
Centrālais apbedījums hronoloģiski saistījās ar skeletu kapu slāni, kas aizņēma visu uzkalniņa kodolu. Izpētītajos 87 kapos skeleti bija saglabājušies vāji (skat. 9. att.). Pa lielākai daļai atrada galvaskausu un garo kaulu fragmentus (6., 41., II — 1.)⁶ vai arī tikai satrudējušo zobu emalju (22., 47., 50.). Labāk saglabājušies skeleti (19., 26., II — 8.) rādīja, ka mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī, rokas noliekot gar sāniem. Vienam — 19. apbedījumam — galva gulēja uz kreisajiem sāniem.⁷

Vairums mirušo apbedīti uzkalniņā radiāli ar galvu uz centru (26., II—1.), kamēr daži no uzkalniņa malās ieraktajiem (25., 35., II—8.) nav radiāli orientēti (skat. 16. att.). Kapu bedres varēja konstatēt nedaudziem (35., II—8.) apbedījumiem, bet jā-

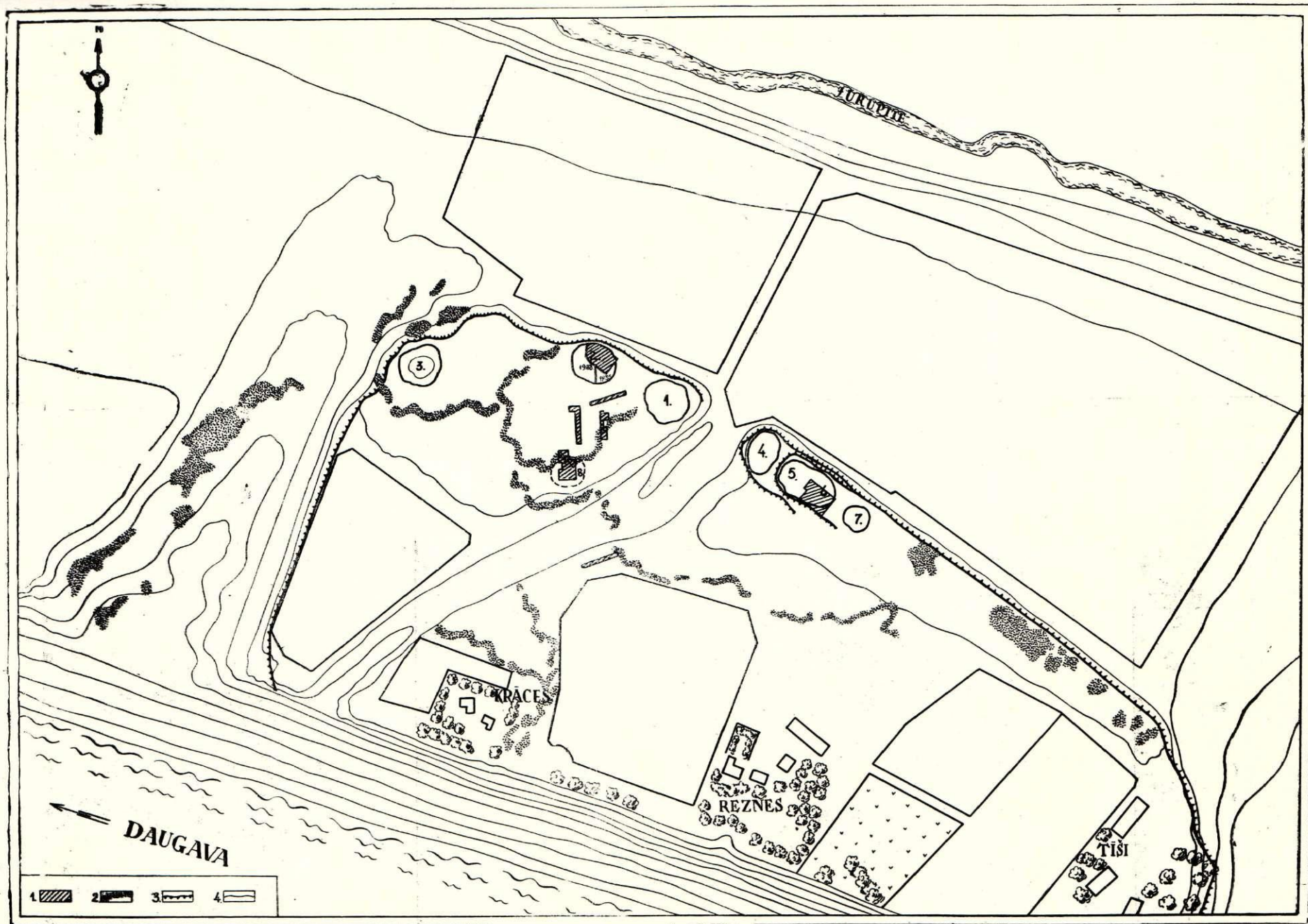
⁶ Iekavās kapu numuri norādīti tikai piemēram un neaptver visus kapos ar attiecīgo pazīmi. Ar II apzīmēti 1958. g. izraktie kapi, piem., II—1. = pirmais 1958. g. izraktais kops.

⁷ Sal. ar apbedījumu 1. uzkalniņā.

⁸ Pie 16. kapa gūžu kauliem labajā pusē noliktas 2 vertikālas akmens plāksnes, kreisajā — 2 nelieli akmeņi; 18. skeleta kreisajā pusē atradās 3 vertikālas akmens plāksnes. Atsevišķi akmeņi nolikti arī pie 5.a, 6., 13., 15., 37., II—1., II—6. kapiem.

2. att. Reznu kapulauka situācija.

3. att. Reznu kapu uzkalniņu izvietojums:

Apzīmējumi: 1 — 1958. gada izrakumu Taūkumi; 2 — pirmā pasaules kara ierakumu vietas; 3 — kraujas — nobrukumi; 4 — augstumu līnijas pa 1 m.

4. att. Pirmais kapu uzkalniņš no dienvidrietumiem.

5. att. 1. kapu uzkalniņa šķirsts.

6. att. 2. kapu uzkalniņš.

7. att. 2. kapu uzkalniņa centrālais šķirsts no dienvidiem.

domā, ka tās raktas, tikai jauktajā zemē nebija vienmēr novērojamas.

Noteiktu akmens konstrukciju ap skeletiem nekonstatēja.⁸ Tumša ogļaina zeme dažu kapu (4., 22., II—8.) tuvumā un pelēka zeme ar oglītēm visā apbedījumu rajonā liecināja, ka, apglabājot nesadedzinātus mirušos, notikuši ugunsriti.

5. skeleta kapa atrada sirdsveida krama bultas galu⁹, bet zem kapa māla trauka lausku¹⁰, 50. skeleta kapā — bronzas riņķīti¹¹, bet 42. skeleta kapa tuvumā krama kasikli.¹² Gan tieši kapos (19., 42., II—6.), gan to tuvumā atrada zirgu zobus. Vienā vietā atrada pat 4 zirga zobu noguldījumu.

Skeletu kapiem pāri gulošu hronoloģiski jaunāku apbedījumu slāni veidoja dedzinātu kaulu ligzdas (9. att.). Tās bija dažādas formas, dažāda lieluma un biežuma sadedzinātu mirušo cilvēku kaulu nobērumi.¹³ Atsegtas pavisam 203 kaulu ligzdas.

Kalcinēto kaulu daudzums ligzdās bija dažāds. Tas, liekas, atkarīgs no mirušā indivīda vecuma un sāta uguns intensitātes. Dažās ligzdās (157., 161.) kauli bija stipri izdeguši, citās, (94., 160.) pusdeguši. Dažās ligzdās (160., II—5.) nobērti tīri izslīti kalcinēti kauli, citās (137., II—10.) tie jaukti ar ogļēm un pelniem; 165. ligzdā zem kalcinētiem kauliem bija 5—10 cm biezs ogļains slānis, II—2. ligzdā — ap 2 cm biezs ogļains slānis, pie kam tā kontūras pilnīgi sakrita ar ligzdas robežām. Tas liecina, ka dažkārt zem kaulu ligzdām pabērtas ugunsкура paliekas.¹⁴

Arī ap kaulu ligzdām nebija akmens konstrukciju, bet tikai izņēmuma veidā nolikti atsevišķi akmeņi.¹⁵ Tumšas ogļainas zemes laukumi liecināja, ka arī kaulu ligzdu ierakšanas laikā vismaz reizēm piekopti ugunsriti (15., 16. att.).

Kaulu ligzdu slānī gan ligzdās (23., 149., 169.), gan to tuvumā atrada zirgu zobus. No citiem atradumiem minami: 115. kapā — bronzas bārdas naža rokturis¹⁶, 118. kapa rajonā — akmens cirvja kāta cauruma vrbuma tapiņa¹⁷, 140. kapā — divkārša dzintara podziņa¹⁸, 210. kapā — krama kasiklis¹⁹, 70. kapā — lauska ar auklas ornamentu²⁰, 14 cm virs 99. kapa —

⁸ LVM, 8386:1; I tab.:1; publicēta — Ed. Sturms. Pirmās ..., 9. att.:d; H. Moor a. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas teritorijā (turpmāk — H. Moor a. Pirmatnējā kopienas iekārta ...). Rīgā, 1952., 29. att.:6.

¹⁰ LVM, 8386:2; I tab.:2; Ed. Sturms. Pirmās ..., 8. att.:a.

¹¹ LVM, 8964, I tab.:3; Ed. Sturms. Pirmās ..., 6. att.:f.

¹² LVM, 8963, I tab.:4.

¹³ Kaulu ligzdas bija apaļas (3., 103.), ovālas (70., 105., II—2.) vai trīsstūrains (110.); kaulu slāņa biežums tajās 5—15 cm; laukumi — 210. ligzdai 15×15 cm, 98. ligzdai 25×30 cm, II—10. ligzdai 42×65 cm utt.

¹⁴ Noraidāma Ed. Sturma doma, ka kapa bedrē nekad nav bērtas sāta atliekas. Skat. Ed. Sturms. Pirmās ..., 79. lpp Oglāina zeme novērota arī zem citām kaulu ligzdām.

¹⁵ 42. ligzdai bija pa akmeņim A un R pusēs, 194. ligzdai akmeņi 3 pusēs, bet 153. ligzdai apkārt 5 akmeņi.

¹⁶ LVM, 8383, I tab.:5; Ed. Sturms. Pirmās ..., 6. att.:e; H. Moor a. Pirmatnējā kopienas iekārta ..., 29. att.:2.

¹⁷ LVM, 8384, I tab.:6; Ed. Sturms. Pirmās ..., 9. att.:f; H. Moor a. Pirmatnējā kopienas iekārta ..., 29. att.:5.

¹⁸ LVM, 8960, I tab.:7; Ed. Sturms. Pirmās ..., 9. att.:c; H. Moor a. Pirmatnējā kopienas iekārta ..., 29. att.:7.

¹⁹ LVM, 8961, I tab.:8; Ed. Sturms. Pirmās ..., 9. att.:e.

²⁰ LVM, 8380, I tab.:9; Ed. Sturms. Pirmās ..., 8. att.:b.

akmens divasmeņu cirvis ar kāta caurumu.²¹ Pie šī slāņa pieder arī bronzas bārdas naža asmens fragments²², kas atrasts ārpus apbedījumiem.

Uzkalniņa augšdaļā 50—75 cm biezu slāni veidoja akmens šķirsti ar skeletu un ugunsapbedījumiem. Šķirsti gulēja no 1 līdz 3 kārtās. Šķirsti pa lielākai daļai bija radiāli orientēti un iebūvēti uzkalniņā gan horizontāli (11., 19., 51.), gan slīpi (214., 215.)²³, liekas, tā, lai gulētu paralēli uzkalniņa virsmai.²⁴

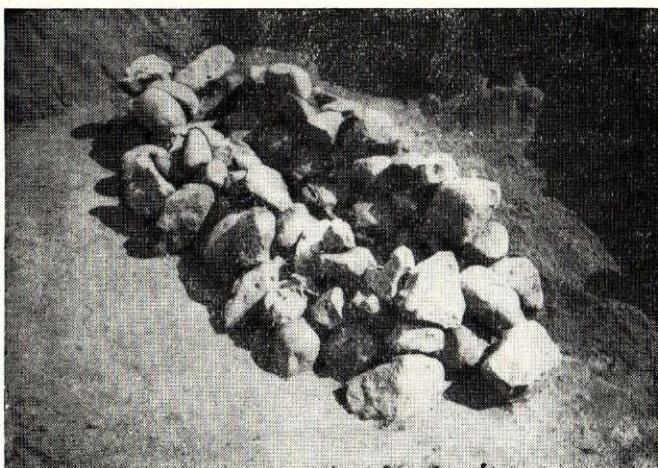
Šķirstu būvei izmantoti dažāda lieluma plienakmeņi (1., 5.), laukakmeņi (28., 37.) vai arī abi akmeņu veidi (2., 6.a). To formā un uzbūvē liela dažādība. Normālam šķirstam vienādi rūpīgi veidoti sāni un gali (10. att.). Dažiem šķirstiem galos bija noliktas lielākas akmens plāksnes, sānos — sīkāku akmeņu krāvums, dažiem vienā galā akmeņu trūka (11. att.). Vienpadsmit šķirstos bija izlikta grīda (12. att.), gan izmantojot sīkus akmeņus (1., 6.a), gan lielākas plienakmeņu plāksnes (6.b). Dažiem šķirstiem grīda izlikta visā platībā (6.a, 9.), citiem starp grīdu un sienu bija līdz 20 cm plata zemes josla bez ak-

²¹ LVM, 8381, I tab.: 10; Ed. Sturms. Pirmās ..., 8. att.: e; H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta ..., 29. att.: 10.

²² LVM, 8372 : 9; I tab. : 11; Ed. Sturms. Pirmās ..., 6. att. : a.

²³ 12. kapa galu līmeņu starpība 75 cm.

²⁴ Skat. Ed. Sturms. Pirmās ..., 72. lpp.

8. att. Tas pats šķirsts pēc zemju izņemšanas.

9. att. Skeleta kaps un kaulu ligzda 2. uzkalniņā.

10. att. Akmens šķirsts.

11. att. Akmens šķirsts, kam trūkst viena gala akmeņu.

meņiem. Var domāt, ka te bijušas kādas koka iebūves, bet to paliekas nav konstatētas (12. att.).

Vairāki šķirsti bija pārsegti ar kaļķakmeņa vai laukakmeņa plāksnēm.

Uzkalniņu pētot, konstatēja, ka šķirsti ar skeletiem jaunāki par ugunsapbedījumiem. Ugunsapu šķirsti mazāki (13. att.), rūpīgāk veidoti, tajos biežāk sastopams grīdas izlikums (skat. 1. pielikumu).

Kalcinētie kauli bērti visā šķirsta platībā (28.) vai arī vienā (2.) vai vairākās (148.) ligzdās. Ir gadi-

12. att. Akmens šķirsta grīda.

jumi, kad daļa kaulu nobērti ligzdā, bet daļa — izkaisīti visā šķirsta laukumā (51.).

Diviem šķirstiem (28., 128.) bija krautas it kā šķērssienu, kas tos dalīja divi daļās.²⁵

Šķirstu slāņa 26. kapā atrada nelielu māla podiņu²⁶, 128. kapa tuvumā — bronzas pincetes fragmentu²⁷, bet kā savrupatradumi iegūti: bronzas pincete ar 3 kārpiņām²⁸, bronzas bārdas naža rokturis²⁹ un bronzas īleni.³⁰ Arī šķirstos (9., 22., 31.) un to tuvumā (189., 215.) bija novietoti zirgu zobi, bet 13. šķirsta tuvumā pat 4 zirga zobu noguldījums. Šķirstu slānim pieder arī bronzas spirāle (I tab.: 18).

Apbedīšanas tradīciju kontinuitāte neapšaubāmi liecina, ka visi uzkalniņa apbedījumi pieder vienai etniskai vienībai. Laika gaitā tikai notikusi pāreja no nesadedzinātu mirušo apbedīšanas uz apbedīšanu, sadedzinot tos, tad uz dedzināto apbedīšanu šķirstos un beidzot guldīti nesadedzināti mirušie šķirstos. Uzkalniņa izmantošanas beigu posmā vērojama šķirstu deģenerēšanās.

Atsevišķi jāatzīmē uzkalniņa skeletu kapu un kaulu ligzdu slāņos novērotā sarkanīgā mālainā zeme. Mālu tuvējā laukā nav, tāpēc jādomā, ka sarkanīgā zeme pievesta rituāla vajadzībām. Šādu domu pastiprina tas, ka sarkanīga mālaina zeme konstatēta līdzīgā kapulaukā Pļaviņu raj. Kalniešos.³¹

Visa uzkalniņa un atsevišķu apbedījumu slāņu datēšana iespējama pagaidām tikai aptuveni, jo iegūto senlietu skaits ļoti mazs un tās nav precīzi datējamās.

²⁵ Elipsveida akmens sakrāvumu, kas ar akmeņu šķērssienu dalīts divi daļās, atsedza bij. Austrumprūsijas Vēlavas apr. uzkalniņā. Skat. W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 129. lpp., 83. att.

²⁶ LVM, 8378; I tab.: 12; Ed. Sturms. Pirmās..., 8. att.: d.

²⁷ LVM, 8372: 1; I tab.: 13; Ed. Sturms. Pirmās..., 6. att.: e.

²⁸ LVM, 8385; I tab.: 14; Ed. Sturms. Pirmās..., 6. att.: d.

²⁹ LVM, 8372: 2; I tab.: 15; Ed. Sturms. Pirmās..., 6. att.: b.

³⁰ LVM, 8372: 4; I tab.: 16; Ed. Sturms. Pirmās..., 6. att.: h; 8365: 3; I tab.: 17; Ed. Sturms. Pirmās..., 6. att.: i.

³¹ Skat. L. Vankina. Arheoloģiski izrakumi Pļaviņu pagasta Kalniešos 1948. gadā. — Latvijas PSR ZA Vestis, 1949., 3. (20.) nr., 127. lpp.

5. skeleta kapā atrastajam sirdsveidīgam krama bultas galam (I tab.: 1) līdzīgi atrasti vairākās vietās Latvijā³², Lietuvā³³, bij. Austrumprūsijā³⁴, Polijā³⁵, Baltkrievijā³⁶, KPFSR — Desnas baseinā³⁷, Volgas augštece³⁸, arī Skandināvijā³⁹.

³² Sirdsveida krama bulta atrasta Rīgā Zasuļaukā (LVM, 6344). Skat. Ed. Sturms. Akmens laikmeta atradumi Rīgā. — Senatne un Māksla, 1936., III, 4. att.: 2. Sirdsveida krama bultu gali atrasti neolīta beigu posma apmetnē Rīgas raj. Vārnu kroga (piem., LVM, 2505). Skat. Latviešu kultūra senatnē. Rīgā, 1937., V tab.: 4; arī: Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. Riga 1930, 7. tab.: 6; Vārnu kroga bultas gals nedaudz atšķiras no Reznēs iegūtā. Sirdsveida bultas atrastas arī Zebrus ezera neolīta apmetnē. Skat. Ed. Sturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrus-See in Kurzeme. — Congressus secundus archaeologorum Balti-corum (turpmāk — Congr. sec...). Riga 1931, III tab.: 7, 8.

Pēc Fr. Zagorska norādījuma, pirmatnīgas šo bultu formas atrastas arī Ludzas raj. Kreiču apmetnē.

³³ Lietuvā neolīta beigu un bronzas laikmeta sākuma apmetnēs šīs bultas sastopamas visai bieži, piem., tās atrastas Varenu raj. Kašetu apmetnēs (Lietuvas PSR ZA Vēstures institūta fondi — 23: 117, 137 u. c.), tāpat Gribašu apmetnē (minētajos fondos — 19: 18, 19, 21); tās atrastas arī Kaunas raj. Lau-mēnu, Radikei apmetnēs u. c.

³⁴ C. Engel. Vorgesichte der altpreussischen Stämme (turpmāk — C. Engel. Stämme...), I. Königsberg 1935. 22. B tab.: k, 22. tab.: f; C. Engel u. W. La Baume. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande (turpmāk — C. Engel — W. La Baume. Kulturen...). Königsberg 1937, 8. att.: k.

³⁵ T. Waga. La civilisation de la céramique cordée du type de la basse Oder en Grande Pologne. — Congr. sec..., 92. lpp., 1. att.: 2, 3; J. Kostrzewski. Wielkopolska w pradziejach. Warszawa 1955; 101., 102. att. rādītas primitīvas 2. g. t. pr. m. ē. sākuma, 198. att. — bronzas laikmeta II perioda bultas, kas arī rupjākas par Reznu eksemplāru.

³⁶ K. M. Поликарпович. Дагистарычныя стаянкі сярэдняга Сажа. — Працы Археологічнай камісіі, II, Менск 1930, 383. lpp., 5. tab.: 10.

³⁷ В. П. Левенок. Неолит верхнего участка бассейна средней Десны. — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории и материальной культуры АН СССР (turpmāk — КСИИМК), 23, 1948, 28. att.: 20; т. р. Работы Деснинского отряда 1956 г. — КСИИМК, 74, 1959, 11. att.: 3.

³⁸ М. Е. Фосс. Древнейшая история севера Европейской части СССР. — Материалы и исследования по археологии СССР (turpmāk — МИА), 29, 1952, 84. att.

³⁹ O. Montelius. Minnen från vår forntid (turpmāk — O. Montelius. Minnen...), I (Stenaldern och bronsaldern). Stockholm 1917, 440. att. u. c.

13. att. Šķirsts ar ugunskaņu.

Kā redzams, sirdsveidīgās krama bultas sastopamas neolīta beigū posmā un bronzas laikmeta pieminekļos ļoti plašās teritorijās. M. Fosa norāda, ka šīs bultas izplatās laikā, kad cilvēki pazīst jau metālus.⁴⁰

Ed. Šturms Reznu kapulauka bultai paralēles norāda Meklenburgas un Silēzijas bronzas laikmeta III perioda (pēc O. Monteliusa periodizācijas) atradumos⁴¹, bet Dānijā līdzīga bulta atrasta bronzas laikmeta II periodā slēgtā kapā inventārā Rietumjūtlāndē.⁴²

Krama rīku izmantošanu varam vērot attīstītā bronzas laikmetā ne vien ziemeļu apgabalos, kur bronzas mazāk, bet arī dienvidos. Krama bultu galus, to vidū arī sirdsveida, sastop Maikopas kultūrā, katakombu kultūras apgabalā⁴³ u. c. II g. t. pr. m. ē. ot-

14. att. Reznu 2. uzkalniņa apbedījumi.

rajā pusē un beigās krama rīkus kopā ar bronzas priekšmetiem sastop Kargopoles, Andronovskas, t. s. Srubnajas kultūras pieminekļos.⁴⁴ Šāds novērojums ļoti plašās teritorijās ļauj droši secināt, ka sirdsveidīgās krama bultas eksistē no neolīta beigām līdz bronzas laikmeta IV periodam (1000 g. pr. m. ē.), un dod pamatu Reznu bultu datēšanai. Reznu labi retušēto, simetrisko bultas galu var attiecināt uz bronzas laikmeta III vai IV periodu, t. i., uz II g. t. beigū posmu.

50. skeleta kapā atrastajam bronzas riņķītim (I tab. : 3) paralēles mums zināmas tikai bij. Austrumprūsijas bronzas laikmeta IV—V perioda atradumos.⁴⁵

Tā kā Reznu 2. kapu uzkalniņš līdzīgs Austrumprūsijas jaunākā bronzas laikmeta uzkalniņiem ar vairākstāvu apbedījumiem, tāpat pamatojoties uz pie-

minētajiem atradumiem, jādomā, ka nesadedzināti mirušie kapu uzkalniņā glabāti bronzas laikmeta III—IV periodā, t. i., II g. t. pr. m. ē. pēdējā ceturksnī.

Izrakumos vērojams, ka skeletu kapi turpinās arī tad, kad jau parasta apbedīšana, mirušos sadedzinot. Tas nozīmē, ka pāreja uz mirušo sadedzināšanu notikusi pakāpeniski, ka tradīciju maiņa notikusi pamazām, bez pēkšņa lūzuma.

Kaulu ligzdu slānī atradumu bija vairāk. Te 115. kapā atrastajam bronzas bārdas naža rokturim (I tab. : 5) Ed. Šturms paralēles norāda Zviedrijas bronzas laikmeta V periodā⁴⁶, bet tādas varam saskatīt pat IV perioda atradumos.⁴⁷ Līdzīgus bārdas nažus sastopam arī Pomerānijā.⁴⁸

Tā kā Latvijā bronzas priekšmeti vāji attīstīto sakaru dēļ nonāca ar zināmu nokavēšanos, Reznu bārdas naža rokturis būtu datējams ar bronzas laikmeta V periodu.

140. kapā atrastajai dzintara dubultpogai (I tab. : 7) līdzīgas atrastas Latvijā⁴⁹, bij. Austrumprūsijā⁵⁰, Dānijā⁵¹ un Zviedrijā.⁵²

Pēc O. Tišlera⁵³ un R. Klebsa⁵⁴ datējuma, Svarcortas dzintara priekšmeti un līdz ar to dubultpogas attiecināmas uz neolītu, bet šādu datējumu vēlākie autori apšaubā.⁵⁵ H. Moora domā, ka dzintara dubultpogas datējamās ar bronzas laikmeta beigām un agrās dzelzs laikmeta sākumu,⁵⁶ bet Ed. Šturms tās datē ar bronzas laikmeta IV—VI periodu.⁵⁷ Reznu eksemplārs ar savu primitīvāko apdari var būt no IV—V perioda.

Uz bronzas laikmeta IV periodu attiecināms arī

⁴⁶ Ed. Šturms. Pirmās..., 80. lpp.; sal. 6. att.: c un 7. att.: c.

⁴⁷ O. Montelius. Minnen..., 1111., 1112. att.

⁴⁸ C. Engel — W. La Baume. Kulturen..., 11. att.: e.

⁴⁹ Dzintara dubultpoga atrasta Cēsu apr. Auciemā akmens šķirsta kapā. Skat. H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. (turpmāk H. Moora. Eisenzeit...), I (Die Funde). Tartu 1929, 184. lpp., I tab. : 2.

Līdzīga dzintara dubultpoga atrasta arī Valmieras apr. Vaidavas Strazdu māju akmens šķirstā (skat. H. Moora. Eisenzeit..., 185. lpp., I tab. : 3) un Madonas apr. Virānes Puntūža kapulaukā (LVM, 7265).

Reznu eksemplāram tuvākais ir Puntūža kapulaukā atrastais; Auciemā un Vaidavas pulētās, precīzi apaļās pogas ir tipoloģiski vēlākas.

Par Latvijā atrastajām dzintara dubultpogām skat. H. Moora. Eisenzeit..., 8.—11. lpp.

⁵⁰ R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit. Königsberg 1882, I tab. : 17—19, 21—27; XII tab. : 16.

No tām Reznu eksemplāram atbilst I tab. : 25, 26, pārējās — citu tipu. Sal. C. Engel. Stämme..., 33. tab. : e, f, no kurām f pilnīgi līdzīga Reznu kapulaukā atrastajam eksemplāram.

⁵¹ R. Klebs. Op. cit., 56. un 57. lpp.

⁵² Turpat, 57. un 58. lpp., arī O. Montelius. Minnen..., 645., 647., 659., 662., 666. att. Te attēlotās pogas gan stipri atšķirīgas no Latvijā atrastajām pogām.

⁵³ O. Tischler. Beiträge zur Kenntnis der Steinzeit in Ostpreussen und den angrenzenden Gebieten (turpmāk — O. Tischler. Steinzeit...). — Schriften der physikalisch-ökonomischen Gessellschaft zu Königsberg 1882. Königsberg 1883, 24. lpp.

⁵⁴ R. Klebs. Op. cit., 66. lpp.

⁵⁵ H. Moora. Eisenzeit..., 10. lpp.

⁵⁶ H. Moora. Eisenzeit..., 11. lpp.

⁵⁷ Ed. Šturms. Pirmās..., 80. lpp.

⁴⁰ М. Е. Фосс. Стоянка на оз. Лача у устья р. Кинемы, — КСИИМК, 14, 1947, 18. lpp.

⁴¹ Ed. Šturms. Pirmās..., 81. lpp.

⁴² J. Brøndsted. Danmarks oldtid, II (Bronzealderen). København 1939, 3. fig. : d; arī tā paša darba 1958. g. izdevuma 13. lpp.

⁴³ PSRS Valsts vēstures muzeja Maskavā materiāli.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ C. Engel — W. La Baume. Kulturen..., 13. att. : h. Te rādītā riņķīša ϕ 8 mm, bet Reznu eksemplāram — 11 mm.

kaulu ligzdu slānī atrastais bronzas bārdas naža fragments (I tab. : 11).⁵⁸

Visu apsverot, kaulu ligzdu pamatmasu varam attiecināt uz bronzas laikmeta IV—V periodu. Kaulu ligzdu slāņa šāda datēšana nav pretrunā arī ar citiem šī slāņa atradumiem: akmens urbuma tapiņa, krama kasiklis, lauska ar auklas ornamentu, akmens divasmens cirvis iekļaujas šai laika posmā. Šāds datējums saskan arī ar to vispāratzīto faktu, ka pāreja uz mirušo sadedzināšanu bronzas laikmeta otrajā pusē noris plašākā Ziemeļeiropas teritorijā.⁵⁹

Akmens šķirstu slāņa zīmīgākais atradums bija bronzas pincete ar 3 kārpiņām (I tab.: 13). Tai paralēles atrodam bronzas laikmeta IV—V perioda atradumos Zviedrijā⁶⁰ un Pomerānijā⁶¹, bet V—VI periodā — Dānijā.⁶² Reznu bronzas īleniem līdzīgi atrodami Skandināvijas V perioda atradumos⁶³, bet Dānijā — V—VI perioda senlietās.⁶⁴

Jāievēro, ka bronzas priekšmeti Latvijā izplatījās ar zināmu novēlošanos, tāpēc te atrastās lietas (bronzas pincetes un īlens) pareizāk būtu datējamas ar vēlāku laiku, t. i., ar V vai varbūt pat V—VI periodu. Akmens šķirstu kapi tāpat būtu datējami ar V—VI bronzas laikmeta periodiem.

To, ka akmens šķirstu kapi turpinās bronzas laikmeta VI periodā, var apstiprināt bronzas spirāles (I tab.: 18) atradums. Ed. Šturms šo spirāli datē ar VI periodu.⁶⁵ Tas atzīstams par pareizu, jo spirāļu rotas un spirāles rotās Skandināvijā, Vācijā un Baltijā iecienītas kopš V perioda, bet to lietošana turpinās arī agrajā dzelzs laikmetā.⁶⁶

Interesanta, tomēr diemžēl tuvāk nedatējama parādība ir 26. šķirsta piedevās dotais māla podiņš (I tab. : 12). Pēc formas un izmēriem tas stipri līdzīgs Monteliusa publicētajam⁶⁷, arī bij. Austrumprūsijā Rantavas uzkalniņos atrastajiem.⁶⁸ V. Gerte norāda,

ka kapu piedevās doto bezgaumīgo neizrotāto trauku formas liecina par jauniem sakariem ar akmens laikmeta keramiku.

Latvijā līdzīgu bronzas, pat agrā dzelzs laikmeta atradumu pagaidām nav, tāpēc šo īpatnējo atradumu kā datējošu priekšmetu izmantot nevaram.

No visā teiktā secināms, ka 2. uzkalniņā mirušie apglabāti, sākot ar II g. t. pr. m. ē. pēdējo ceturksni; II un I g. t. mijā notikusi pāreja uz mirušo apbedīšanu, tos sadedzinot.

Apbedīšana akmens šķirstos, liekas, sākusies I g. t. pr. m. ē. otrajā ceturksnī, sākumā turpinot tāpat mirušo sadedzināšanu, bet tad atkal pārejot uz mirušo apbedīšanu nededzinot. Apmēram I g. t. pr. m. ē. vidū mirušo apbedīšana uzkalniņā pārtraukta.

3. kapu uzkalniņš

Augstienes ziemeļrietumu stūrī bija 3. uzkalniņš (skat. 3. att.). To, pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem, vācu okupācijas laikā (1918. g.) izrakusi vācu karēivji. Uzkalniņā atrasti 2 blakus sakrauti akmens šķirsti ar skeletiem.⁶⁹

Tuvāku ziņu, ne arī materiālu no minētajiem izrakumiem nav.

6. kapu uzkalniņš

Uzkalniņu virknes austrumos atradās 6. uzkalniņš, kas ZZA—DDR virzienā 20 m plats un vidēji 1,6—1,9 m augsts.

Izpētot uzkalniņa DA sektorā 168 m² lielu laukumu, noskaidrojās tā uzbūve un apbedījumu raksturs.

Arī šeit, tāpat kā 1., 2. un 8. uzkalniņā, apbedīšanai izraudzīts dabisks paugurs augstienes ziemeļu krastā, kas 30—50 cm pacēlies pāri apkārtejam laukam. Sagatavojot vietu apbedīšanai, notikuši plaši ugunsriti, par ko spilgti liecināja ap 0,5—1,5 cm biezs melni oļļainas zemes slānītis uzkalniņa pirmatnējā virsmā.⁷⁰

Tieši virs deguma kārtas apmēram 5 m² lielā laukumā⁷¹ līdz 2 cm biezā kārtā bija nobērti kalcinēti cilvēku kauli (skat. 18. att.). Kaulu daudzums, to atrašānās tieši oļļainajā slānī un pat sīku kaulu drumslas vedina domāt, ka mirušo dedzināšana notikusi uz vietas. Tomēr šī doma jānoraida, jo: a) mirušā sadedzināšanai nebūtu vajadzīgs tik plašs ugunskurs, b) kalcinēto kaulu ārpus ovālā kaulu laukuma nebija, c) zem melnās oļļainās kārtas nebija sarkanīgi izdegušās zemes, kāda vērojama tur, kur bijusi spēcīgāka ugunsiedarbība.⁷²

Neuzberot zemi, tieši virs kalcinētajiem kauliem bija sakrauts 2,6 m garš un ap 1,7 m plats akmens šķirsts (skat. 19. att.). Tam bija plakanu kaļķakmeņu grīda un blīvi krauts segums, bet starp grīdu un segumu 10—12 cm bieza zemju kārtā. Šķirstā neatrada ne kalcinētus kaulus, ne trūdejuša skeleta paliekas.

⁵⁸ Ed. Šturms. Pirmās..., 70. lpp.

⁵⁹ Ed. Šturms. Pirmās..., 70. lpp.
⁷⁰ Oļļainās zemes slānis izrakumu laukuma aizņēma apm. 28 m², bet, spriežot pēc profiliem, turpinājas arī nepētītajā uzkalniņa daļā.

⁷¹ Kalcinēto kaulu laukums ovālas formas, tā garākā ass ADA—RZR virzienā.

⁷² Izrakumu 3. un 4. tranšējā, kur konstatēja spēcīgu ugunsiedarbību, zem oļļainās zemes kārtas atrada izdegušu sarkanu smilti.

⁵⁸ Sal. O. Montelius. Minnen..., 1111. att., arī: 1109. att., kam pie roktura pāresnājumus.

Līdzīgi bārdas naži, tikai ar citādi veidotu rokturi pazīstami Dānijā (skat. J. Brondsted. Op. cit., 52. att.: c, d), stipri līdzīgi atrasti Pomerānijā (skat. C. Engel — W. La Baume. Kulturen..., 11. att.: e), arī Somijā (skat. C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki 1954, 42. att.).

⁵⁹ Skat. C. Engel — W. La Baume. Kulturen..., 81. lpp.; W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 113. lpp.;

⁶⁰ Ed. Šturms. Pirmās..., 6. att.: d, sal. ar 7. att.: b. Līdzīga attelota arī: O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig 1906, 142. att.; O. Montelius. Minnen..., 1120. att., tikai tai loka daļa šaurāka nekā Reznu eksemplāram, bez tam tā slaidākas formas.

⁶¹ C. Engel — W. La Baume. Kulturen..., 11. att.: n.
⁶² J. Brondsted. Op. cit., 167. fig.: g, h; tās gan ornamentētas un varētu būt arī jau vēlāka forma.

⁶³ Ed. Šturms. Pirmās..., 77. lpp.; sal.: O. Montelius. Minnen..., 1371. att.

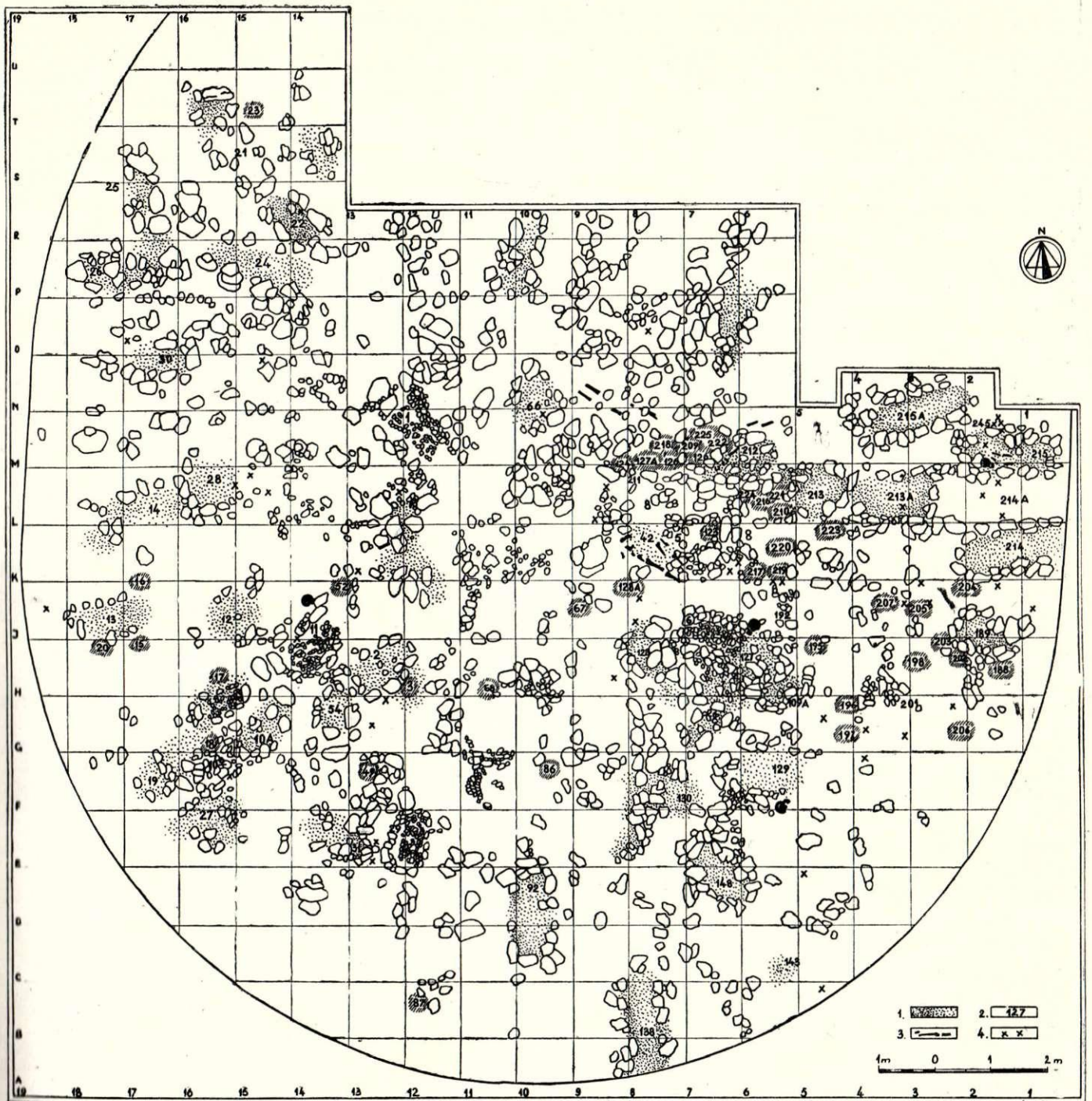
⁶⁴ J. Brondsted. Op. cit., 167. fig.: e; tas pats minēta darba otrajā izdevumā (1958.), 176. lpp., e att.

⁶⁵ Ed. Šturms. Pirmās..., 78. lpp.

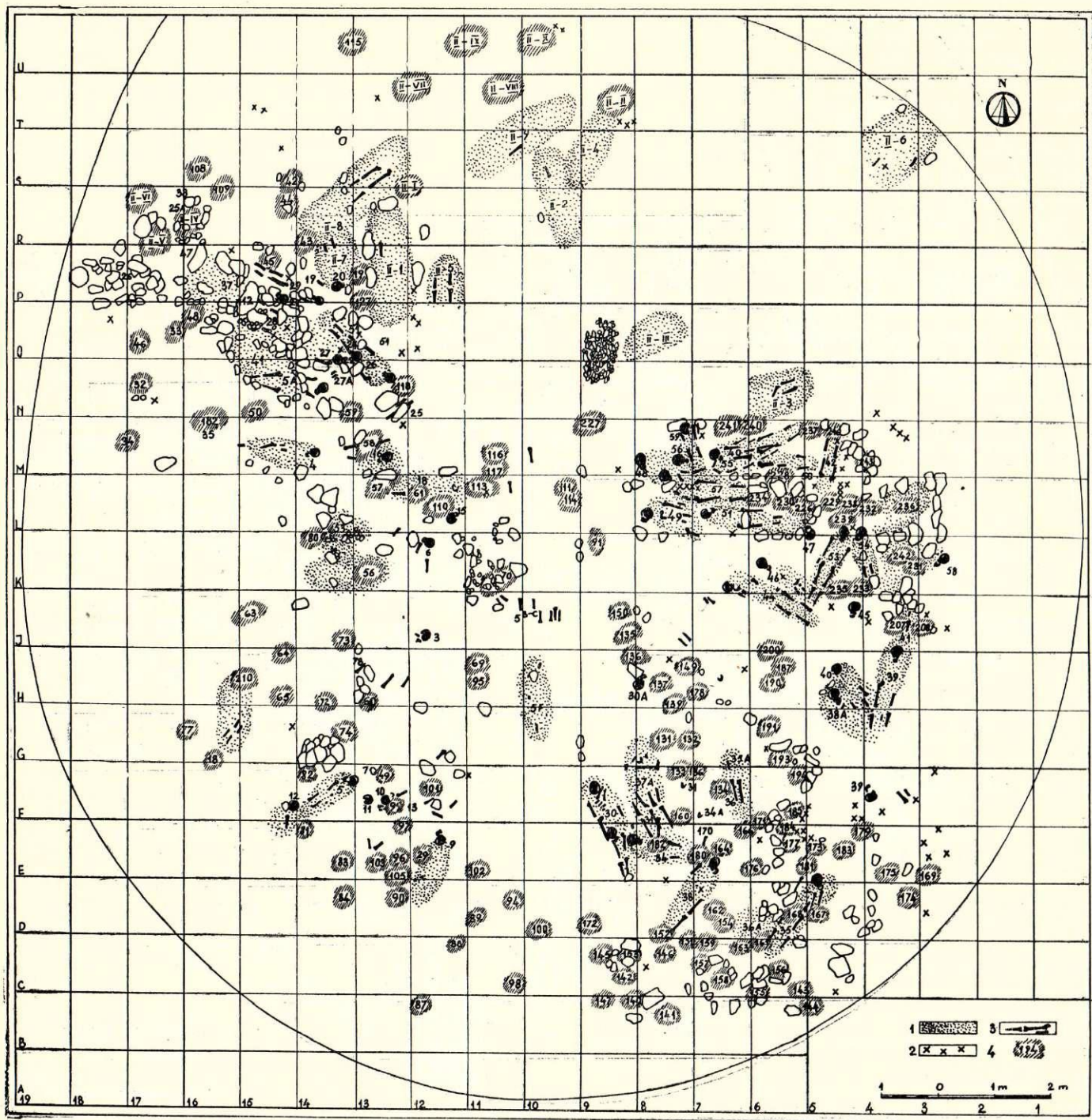
⁶⁶ Skat. C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. 50. lpp. Sal.: J. Kostrzewski. Wielkopolska w pradziejach. 380., 391., 437., 438. att. un attiecīgais teksts, tāpat O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. 236. un 237. att.; O. Montelius. Minnen..., 1368., 1470., 1471. att.

⁶⁷ O. Montelius. Minnen..., 738. att.

⁶⁸ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 51. att.: Rantavas uzkalniņus, kur atrasti publicētie trauki, autors attiecina uz bronzas laikmeta III periodu.

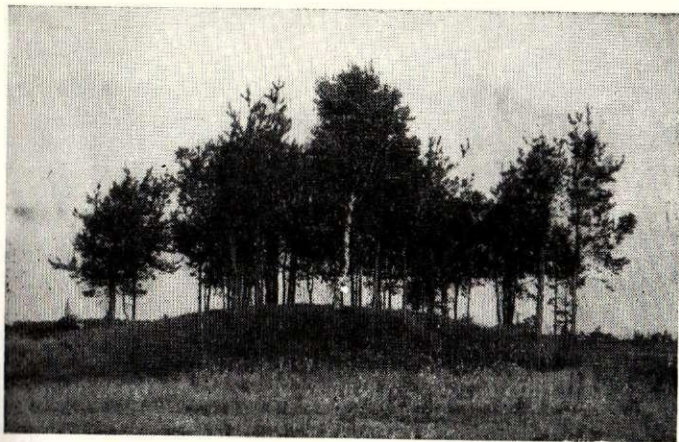

15. att. Reznu kapulauka 2. uzkalniņa I kārtas apbedījumi (pēc plāniem LVM arhīvā):
 1 -- tumša, ogļaina zeme; 2 -- kaulu ligzdas; 3 -- cilvēku kauli; 4 -- zirga zobi.

16. att. Reznų kapulauka 2. uzkalniņa II un III kārtas apbedījumi (1933, 1935. un 1958. g. izrakumu robeža atzīmēta aptuveni, plānos nav iezīmēti pilnīgi visi apbedījumi, sevišķi skeletu kapi).

1 — tumša, ogļaina zeme; 2 — zirgu zobi; 3 — cilvēku kauli; 4 — kaulu ligzdas.

17. att. Reznū 6. kapu uzkalniņš no austrumiem—dienvidaustrumiem.

Tā kā 1. un 2. uzkalniņā pirmapbedījumu skeleti bija saglabājušies, daudziem skeletiem bija saglabājušies vismaz zobi vai bija manāmas satrudējušo kaulu vietas, nevarētu domāt, ka skelets, ja tāds šķirstā bijis, būtu iznīcis bez pēdām.

Izvirzās doma, ka mūsu priekšā simbolisks šķirsts, kas sakrauts par godu tam (tiem!), kā kauli izkaisīti lielajā kaulu laukumā.

Šķirsts, tāpat kā kaulu laukums, orientēts ADA—RZR virzienā.

Cieši blakus šķirstam atradās 34. šī uzkalniņa skeleta kaps. Šķirsta austrumu gals krauts platāks, tāpēc var domāt, ka tur paredzēts šķirsta galvas gals, bet 34. apbedījumam galva rietumos. Apbedījumu pretēja orientācija vedina domāt, ka te varētu būt bijuši vīrieša un sievietes kapi. Citos uzkalniņos centrālajam apbedījumam pārējie nav likti tuvumā, arī šini uzkalniņā pieminēto divu apbedījumu tuvumā citu nav. Vai te būtu tuvas radniecības apliecinājums apbedīto starpā?

Augstākos slāņos atsedzās 21 skeleta apbedījums, 13 kaulu ligzdas un 10 akmens šķirsti (skat. 20. att.).

Skeletu apbedījumi grupējās vairāk uzkalniņa centrālajā daļā un guleja jauktā ogļainā zemē. Skeleti bija vāji saglabājušies, tomēr varēja secināt, ka mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī.⁷³ Apbedījumi bija guldīti radiāli (27.) vai arī A—R virzienā (6., 9., 10.). Izņēmuma veidā 10. kapā guldītajam nolikts pa akmenim katrā pusē kājām, bet 28. kapa labajā pusē — 4 akmeņi, kas it kā nodrošināja, lai apbedītais neslidētu pa nogāzi lejup.

Pie 7. apbedījuma galvas atrada stipri patinējušos bronzas riņķīšu fragmentus.

6. kapu uzkalniņa kaulu ligzdas līdzīgas 2. uzkalniņā aprakstītajām, vienīgi tajās kalcinētie kauli izlasīti tīrāk. Ligzdas grupējās uzkalniņa D un DA malā.⁷⁴ Vairākas ligzdas ar garo asi orientētas radiāli un atgādināja skeletu kapu orientāciju.

⁷³ Sal. ar 2. uzkalniņa skeletu kapiem.

⁷⁴ Šāds ligzdu ierakums atgādina bij. Austrumprūsijā Fišhauzenas apr. Rantavas 1. uzkalniņā novēroto, kur skeletu kapi bija galvenokārt ZA, bet ugunskaņi — DR pusē; Ed. S t u r m s. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. Berlin 1936, 109. lpp.

Jāatzīmē gan, ka šim uzkalniņam ir no Reznū uzkalniņiem atšķirīga konstrukcija. Tam raksturīgi 2 koncentriski akmens riņķi, kas Reznēs nav konstatēti.

Ipatnēja bija šī uzkalniņa II kaulu ligzda, kur kalcinēto kaulu pamatmasa nobērtā pakavveida bedrē. Pakava garākā ass orientēta A—R virzienā; vaļējie gali uz R pusi. XI kaulu ligzdā kauli bija nobērti 4 bedrītēs, kas saistītas ar kaulu pārkaisījumu 70×80 cm lielā laukumā. Pie šīs ligzdas lejas malas bija nolikts 30 cm garš, 10 cm biezs plakans akmens. Ligzdās atradumu nebija.

18. att. Reznū 6. uzkalniņa kalcinēto kaulu laukums.

19. att. 6. uzkalniņa centrālais šķirsts no dienvidrietumiem.

Vairums atsegto šķirstu bija uzkalniņa centrālajā daļā. Pēc uzbūves izdalījās: a) šķirsti ar labi veidotām sienām, grīdu un segakmeņiem (9., iesp. arī 8.);

b) šķirsti ar galu un sānakmeņu vienkāršu nokrāvumu (6. un 7.);

c) akmeņu nokrāvumi tikai pie mirušo galvas un kājām (5., 10.; skat. 21. att.).

Visrūpīgāk bija veidots 9. šķirsts, kas celts no stāvus liktām plānām kaļķakmeņa plāksnēm, liekot šādu pašu plāksņu grīdu un segumu. Neizpostītā daļā starp grīdu un segplāksni bija vēl saglabājušies mirušā krustām likto kāju kauli. Mirušie šķirstos bija apglabāti nesadedzināti.

Uzkalniņa nogāzē apmēram 4 m platā joslā pāri izrakumu laukumam konstatēja sarkanu mālainu zemi. Ārpus šīs joslas apbedījumu nebija, bet no tās uz uzkalniņa centru atradās ogļaina zeme ar skeletu apbedījumiem (skat. 20. att.).

Kaulu ligzdas bija ieraktas mālainās zemes joslā. Novērojumi Reznēs neļauj noteikti konstatēt, vai sarkanā mālainā zeme atvesta rituāla vajadzībām vai smilšainā uzberuma nostiprināšanai, bet novērojumi radniecīgā kapulaukā Pļaviņu raj. Kalniešos⁷⁵ rāda, ka sarkanīgajai zemei var būt rituāla nozīme.

Uzkalniņā ārpus apbedījumiem atrada krama bultas galu ar kājiņu (I tab.: 19), trapeceveida dzintara piekariņu ar bedrišu rotājumu (I tab.: 20), bronzas podziņu (I tab.: 21) un lielā kaulu laukumā — švikātās keramikas lauskas (I tab.: 22).

Krama bultas galam ar kājiņu (I tab.: 19) paralēles sastopam Latvijā⁷⁶, Lietuvā⁷⁷, bij. Austrumprūsijā⁷⁸ u. c. Šo bultu izplatīšanās areāls un datējums sakrīt visumā ar sirdsveida bultu izplatību un datējumu.

Senākajām šī tipa bultām paviršāka retuša, paviršāka arī kājiņas apdare; jaunākajām — forma pareizāka, retušējums — labs, rūpīgs, tās simetriskas.⁷⁹

Skaisti veidotā simetriskā Reznu 6. uzkalniņa bulta var būt vienlaicīga ar 2. uzkalniņā atrasto labi retušēto, simetrisko sirdsveida bultu.⁸⁰

Ne visai drošs datēšanai ir dzintara piekariņš (I tab.: 20). Aptuveni līdzīgus dzintara piekariņus J. Bubnys⁸¹ attiecina uz neolītu vai agro bronzas laik-

metu, Ed. Šturms⁸² — uz agro dzelzs laikmetu, bet V. Gerte⁸³ — uz bronzas laikmeta VI periodu.

Reznu dzintara piekariņš samērā vienkāršs un attiecināms uz bronzas laikmeta beigu posmu (V vai VI periodu).

Bronzas podziņa (I tab.: 21) attiecināma uz II g. t. pr. m. ē. beigām⁸⁴, bet švikātā keramika (I tab.: 22), kas atrasta kaulu laukumā, datējama ar turpat atrasto bronzas pogu.⁸⁵

Uzkalniņā vairākās vietās atrada zirgu zobus, bet vienā vietā arī vairāku zirga zobu noguldījumu. Tas atgādināja līdzīgu parādību 2. kapu uzkalniņā.

Tā kā pirmie mirušie 6. uzkalniņā apbedīti sadedzinot, bet pēc tam turpināta apbedīšana, nesadedzinot tos, pēc atradumiem jāsecina, ka mirušo apglabāšana šai uzkalniņā sāka II g. t. pr. m. ē. pēdējā ceturksnī. Šādu datējumu apstiprina kalcinēto kaulu laukuma kaulus analizējot atrastā bronzas laikmeta III perioda bronzas podziņa.

6. uzkalniņā šķirstos apbedīti tikai nesadedzināti mirušie, pašā šķirstu uzbūvē vērojama lielāka deģenerēšanās nekā 2. uzkalniņā (skat. 21. att.). No tā secināms, ka mirušo apbedīšana 6. uzkalniņā turpinājusies nedaudz ilgāk kā 2. uzkalniņā.

6. uzkalniņš tāpat izmantots mirušo apbedīšanai apmēram no II g. t. beigām līdz apmēram I g. t. pr. m. ē. vidum.

8. uzkalniņš

8. uzkalniņam, ko atklāja un pilnīgi izpētīja 1958. g., izplūdušo kontūru dēļ nevarēja noteikt izmērus un augstumu.

Izpētot 103 m² lielu laukumu, uzkalniņā atsedza 5 kapus: 2 akmens šķirstus ar skeletu apbedījumiem, 1 skeleta kapu, kam sānos nolikti akmeņi, 1 skeleta apbedījumu un 1 kaulu ligzdu. Viens no lielām kaļķakmeņa plāksnēm veidots Z—D virzienā orientēts šķirsts ieņēma centrālo vietu, bet pārējie apbedījumi bija guldīti ap to radiāli. Sekli gulošie apbedījumi bija postīti. Vienīgi kaulu ligzdas rajonā atrada vērša zobu, citu atradumu nebija.

Apbedījumu līmenī un arī zem apbedījumiem bija tumša ogļaina zeme, kas liecināja par ugunsritiem gan jau pirms apbedījumu sākšanas, gan arī bēru laikā.

Jauktais kapu raksturs (ugunskaps, apbedījums bez akmeņu konstrukcijas un šķirsts) liek domāt, ka

⁷⁵ L. Vankina's izrakumi Jēkabpils apr. Pļaviņu pag. Kalniešu I uzkalniņā 1948. un 1950. g. Izrakumu pārskati Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā.

⁷⁶ Tādas ir Vārnū kroga apmetnē (skat. Latviešu kultūra senatnē. Rīgā, 1937., V tab.: 3, 6);

Zebrus apmetnē (skat. Ed. Šturms. Ein steinzeitlicher Wohnplatz am Zebrus-See in Kurzeme. III tab.: 4).

Līdzīgi bultu gali atrasti arī Iēā (LVM, 644144: 3), Mūkukalnā u. c.

Tuva Reznu eksemplāram ir Mūkukalnā 1959. g. atrastā krama bulta.

⁷⁷ Jau agrāk minētājās Radikei, Laumēnu u. c. apmetnēs.

⁷⁸ C. Engel. Stämme..., 22. tab.:; arī W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 17. att.: g.

⁷⁹ Sal. II g. t. pr. m. ē. vidus bultu no Gavrilovkas apmetnes (И. К. Цветкова. Гавриловская неолитическая стоянка с могильником. — КСИИМК, 17, 1947, 78. lpp. 31. att.:2) ar Reznu eksemplāru. Līdzīgā rupjā apdarē arī, piem., Volodaru apmetnē atrastās bultas (И. К. Цветкова. Стоянка Володары. — КСИИМК, 20, 1948, 4. att.: 2, 4, 5). So apmetni datē ar laiku no 1700. līdz 1300. g. pr. m. ē.

⁸⁰ Skat. ... lpp.

⁸¹ J. Bubnys. Gintaras. Vilnius 1957, 5. att.: 1.

⁸² Reznu dzintara piekariņa rotājums atgādina Lietuviu liaduies menas 28. attēlā parādīto, ko datē ar I g. t. pr. m. ē.

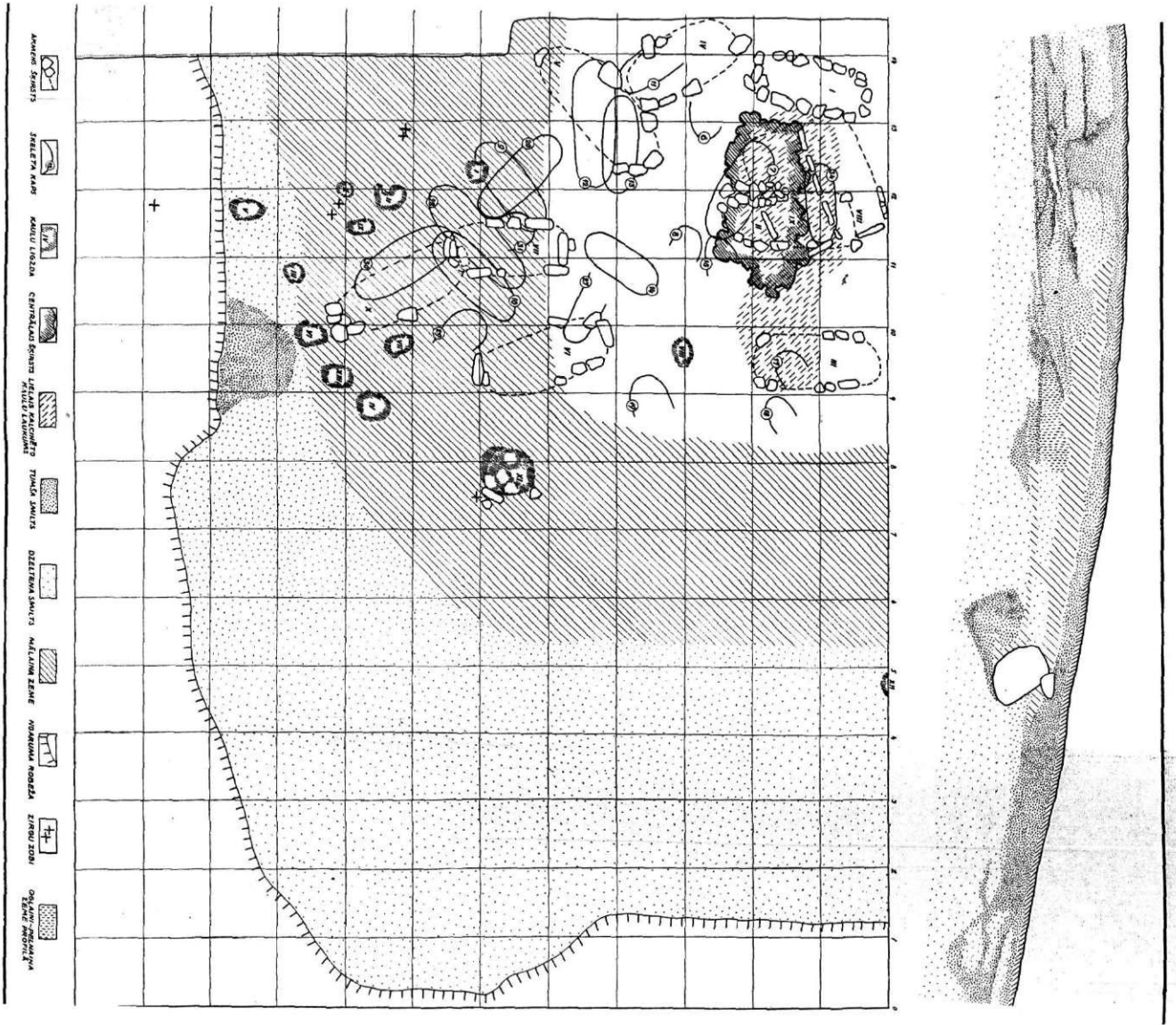
⁸³ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 75. A att.: f, g.

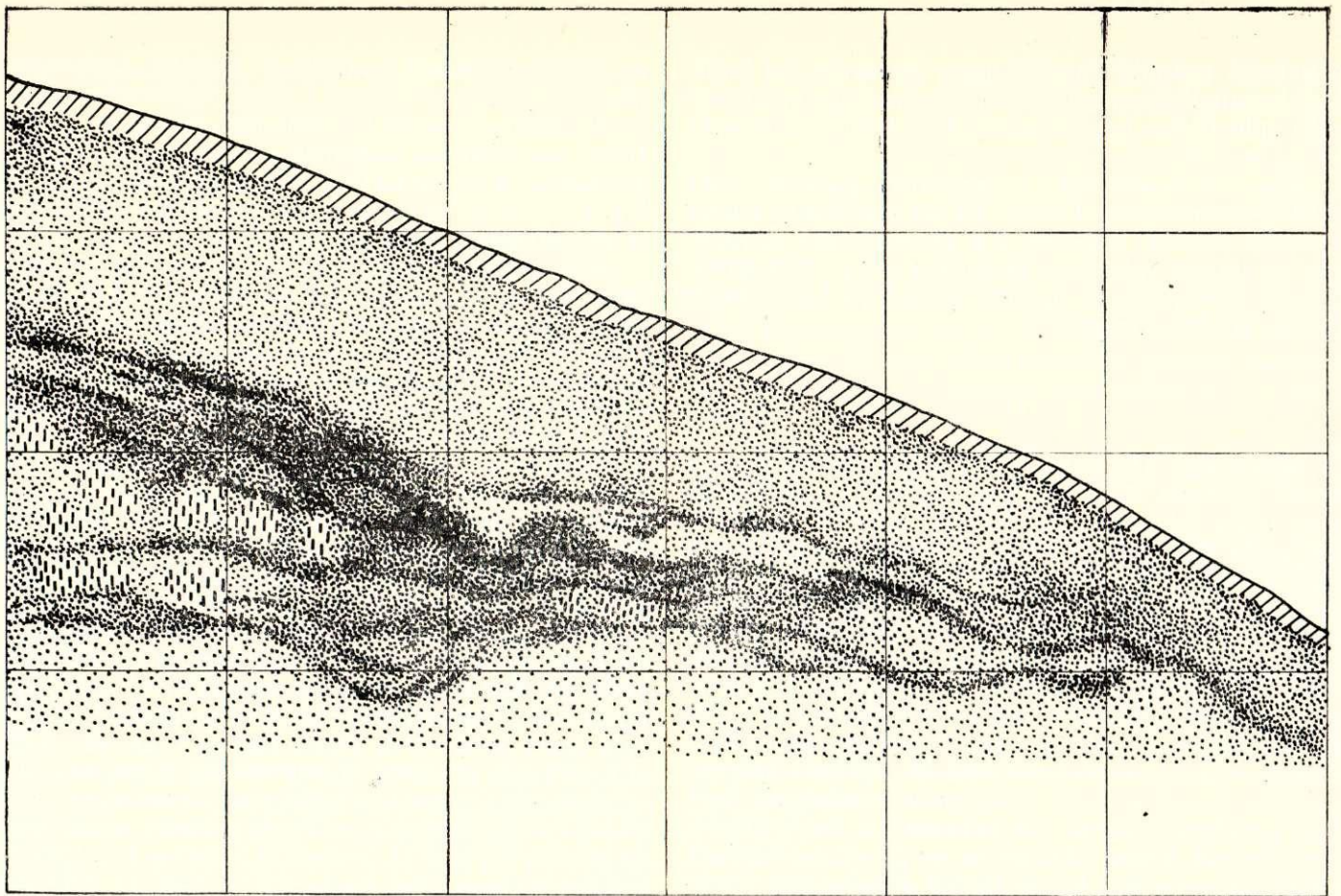
⁸⁴ Ar II g. t. pr. m. ē. beigām L. Vankina datē Kalniešu kapulaukā atrasto bronzas podziņu. Tā gan mazliet citādas formas nekā Reznēs atrastā. Skat. L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Kalniešu pirmajā kapulaukā 1958. gadā. — Referātu tezes zinātniskajai sesijai, kas veltīta 1958. g. arheoloģiskiem izrakumiem un etnografiskajai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā (turpmāk — Tezes...), Rīgā, 1959., 14. lpp.

⁸⁵ Švikātā keramika izplatīta Latvijā, Lietuvā, Baltkrievijā, Igaunijā, sastopama pat Somijā (skat. E. Kivikoski. Die Eisenzeit im Aurflussgebiet. Helsinki 1939, 63. lpp.).

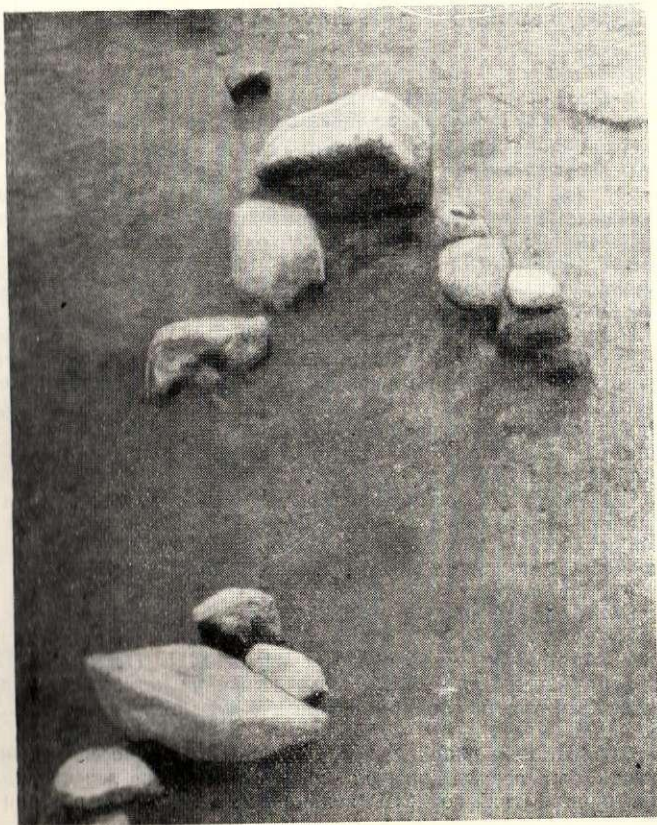
Reznu lauskas pieskaitāmas šīs keramikas senākajiem paraugiem, kas atrodami citos Latvijas I g. t. pr. m. ē. pieminekļos.

Reznu 2. uzkalniņa 5. skeleta kapā švikātā lauska atrasta kopā ar sirdsveida krama bultu, ko varam attiecināt uz II g. t. pr. m. ē. beigām.

22. att. Reznu 2. uzkalniņa profils no centra uz austrumiem pa R—A līniju.
1 — augsne; 2 — tumša, ogļaina zeme; 3 — gaiša zeme; 4 — pelni.

21. att. 6. uzkalniņa VI šķirsts

23. att. Reznu 8. uzkalniņa apbedījumi.

uzkalniņš izmantots par kapsētu apmēram tai laikā, kad kapulaukā noris pāreja no ugunskaņiem uz mirušo apbedīšanu nesadedzinot, t. i., Reznu kapulauka beigu periodā.

Konstatētās vienādās apbedīšanas paražas visos pētītajos uzkalniņos liecina, ka tie reprezentē vienas etniskās vienības kapenes. Šai pārskatā nav aplūkoti 12., 13. un pat vēlākajos gadsimtos uzkalniņos ieraktie pēcapbedījumi, jo tie nav no Reznu kapulaukam raksturīgā laika posma.

II

Norobežotā Daugavas salas augstienē novietotais Reznu bronzas laikmeta kapulauks⁸⁶ ir grandioza seno laiku nekropole, kur mirušie apbedīti apmēram 600 gadu ilgā laika posmā. Šī pieminekļa pētījumos iegūtie novērojumi un materiāli sniedz ziņas par dzīvi uz salas tālā pagātnē. Protams, pilnīga šīs dzīves ainu rekonstrukcija nav iespējama, jo mūsu rīcībā ir vienpusīgs kapulauka materiāls, kas vairāk vai mazāk saistās ar bērnu paražām. Atradumu arī ļoti maz. Kapu piedevu nabadzību daļēji var izskaidrot ar to, ka Reznu kapulauka rašanās laikā cilvēku dzīvē liela nozīme bija kaula un koka rīkiem⁸⁷ un dažādiem pīnītiem. Ne visus dzīvē lietojamus priekšmetus deva līdzī mirušajiem kapos, bet koka un pat kaula priekšmeti, ja tādi kapos likti, gaisu un ūdeni caurlaidošā smiltis zemē var būt gājuši bojā.⁸⁸ Metala resp. bronzas priekšmetu mazais skaits izskaidrojams ar to, ka Latvijā uz vietas metālu nav, bet maiņa attiecīgā periodā vēl bija vāji attīstīta.⁸⁹ Atradumu nabadzība, kas vērojama Reznu un šī paša laika Kalniešu kapulaukos, ir raksturīga parādība bronzas laikmetam un pat dzelzs laikmeta sākumam Latvijā, tāpat pārējā Austrumbaltijā, daļēji Somijā un Skandināvijā.⁹⁰ Jāpiezīmē, ka šī atradumu nabadzība, īpaši atrasto bronzas priekšmetu niecīgais daudzums, kādreiz uzvedināja arheologus uz domām, ka I g. t. pr. m. ē. Baltijā bijis kultūras pagrimums.

Rūpīgākas materiālu studijas, pieaugošais savrupatradumu skaits un jaunie arheoloģiskie izrakumi arvien noteiktāk parāda, ka taisnība tiem zinātniekiem, kas atradumu nelielo skaitu un īpaši metālu nabadzību izskaidro nevis ar kultūras pagrimumu, bet gan

⁸⁶ Rakstā aplūkojam tikai Reznēm tipiskos bronzas laikmeta kapus un atradumus, pilnīgi neievērojot atsevišķos uzkalniņos ieraktos vēlāku laiku (12.—13. gs. un pat vēlākus) apbedījumus.

⁸⁷ Dažādi koka rīki tika lietoti vēl 19. gs. un pat 20. gs. sākumā. Skat., piem., A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. Petersburg 1918.

⁸⁸ Kalniešu kapulauka I uzkalniņa 1. kaulu ligzdā atrasti 13 priekšmeti, arī kaula. Kaula priekšmeti apdeguši; jādomā, ka tas veicinājis viņu saglabāšanos. Skat. L. Vankina's pārskatu par arheoloģiskiem izrakumiem Kalniešu kapulaukā 1948. g. Pārskats Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā, arī LVM.

⁸⁹ Līdzīgi bronzas priekšmetu mazo skaitu Kalniešu kapulaukā izskaidro L. Vankina; skat. L. Vankina's pārskatu par izrakumiem Kalniešu kapulaukā 1950. g., 5. lpp. (LVM vai arī ZA Vēstures institūtā), arī L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Kalniešu pirmajā kapulaukā 1958. g. Tezes..., 14. lpp.

⁹⁰ O. Almgren u. B. Nerman. Die ältere Eisenzeit Gotlands. Stockholm 1914, 138. lpp.; arī H. Moora. Eisenzeit..., 2. lpp.; Pirmatnējā kopienas iekārta..., 48. lpp.; R. Šnore. Izrakumi Doles pag. Kļāņu pilskalnā. — Senatne un Māksla, 1936., I, 62. lpp.

ar kultūras īpatnējo raksturu, apbedīšanas tradīcijām utt.⁹¹

Arī Reznu kapulauka pētījumi rāda, ka nav vietā runāt par kultūras pagrimumu. Iegūtie materiāli papildina liecības, ka Latvijā, tāpat kā citās zemēs, arī I g. t. pr. m. ē. turpinās ražošanas spēku un kultūras tālāka attīstība, tālāka augšupeja.

Kad cilvēki sākuši salā dzīvot, kāda bijusi to saimniecība un sabiedriskā organizācija, par to var runāt, ievērojot ne tikai konkrēto kapulauka materiālu, bet arī attiecīgā laika dabas apstākļus un to, ka Latvijas teritorijā bronzas laikmetā saimniecības un kultūras attīstība vispār bija apmēram vienādā līmenī ar kaimiņu apgabaliem.⁹²

Domājams, ka mūs interesējošā Daugavas salā cilvēki apmetās uz dzīvi II g. t. pr. m. ē. otrajā pusē. Latvijā tai laikā valdīja sausais un siltais subboreālais klimats, veicinot Daugavas līmeņa pazemināšanos.⁹³ Daugavas līmenim pazeminoties, izveidojās sala. II g. t. pr. m. ē. otrajā pusē Daugavas ūdeņi bija nokritušies apmēram līdz tādām līmenim, kāds Daugavā un Jurupītē ir mūsdienās palu laikā. Siltā klimata un labvēlīgo mitruma apstākļu dēļ salā auga kupla zāle. Ātri sasilstošā smilšainā augsne bija izdevīga seno iedzīvotāju mītņu vietām. Lūk, šai situācijā salā būs ienākusi tā patriarhālā ģints, kas, dzīvojot uz vietas vairākus gadsimtus, savus mirušos apglabājusi norobežotās salas augstienes uzkalniņos. Salai apkārt plūstošā Daugavas straume bija labs dabiskais aizsargs pret nejausiem svešinieku uzbrukumiem.

Seno cilvēku mītnes salā izdarītos pārbaudes izrakumos neizdevās atrast. Arī kapulauks, protams, par tām nekādu norādījumu nedeva, bet, jādomā, ka tām vajadzēja būt tādām pašām, kādas šai laikā vērojam tuvākos un tālākos kaimiņu apgabalos.⁹⁴

Seno salas iedzīvotāju saimniecība bijusi daudzveidīga. Kapulaukā gan nav iegūti pierādījumi par

⁹¹ Dažādu autoru domas skat.: A. M. Tallgren. Zur Einwanderung der Esten. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gessellschaft, 1912.—1920. Dorpat 1921, 185. lpp.; H. Moora. Eisenzeit..., 2. lpp. un 2. lpp. 3. parindi; R. Šnore. Op. cit., 64. lpp.; Л. Ванкина. Археологические памятники I тысячелетия до нашей эры на территории Латвийской ССР. — КСИИМК, 42, 1952, 66. lpp.; H. Moora. Zur ethnischen Geschichte der Ostseefinnischen Stämme (turpmāk — H. Moora. Stämme...). — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 59:3, Helsinki 1959, 22. lpp.

⁹² Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953., 16. lpp.

⁹³ Odens līmeņa ievērojama pazemināšanās II g. t. pr. m. ē. novērota arī Latvijas rietumos (L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Sārnatē purva apmetnē 1958. gadā. — Tezes..., 9. lpp.) un Latvijas austrumos — Ludzas raj. Kreiču neolīta apmetnē (F. Zagorskis. Arheoloģiskie izrakumi neolīta apmetnē Kreičos 1958. g. — Tezes..., 3. lpp.).

⁹⁴ Kāda II g. t. pr. m. ē. otrās puses celtnē Sārnatē purva mītnē bija slieteņa veida ar pīti sienu un jumta daļas veidojumu. Tā bijusi klāta ar sūnām, zāli vai koku mizām. Citai celtnī sienas veidotas no kārtīm ar zaru iepinumu, jumts divslīpu.

Par šīm celtnēm skat.: Ed. Šturms. Sārnatē purva mītnes. — Senatne un Māksla, 1940., I, 44.—47. lpp.; Л. Ванкина. Древнее поселение в Сарнатском торфянике (Латвийская ССР). — Древние поселения и городища, I, Таллин 1955, 140. lpp. un sek.; А. Я. Брюсов. Очерки по истории племен Европейской части СССР в неолитическую эпоху. М. 1952, 175. lpp.

Rekonstrukcija publicēta: В. Я. Грикис. Поселения и жилища, быт, первые признаки гигиены и способов лечения на территории Латвийской ССР в каменном веке. — Из истории

zemkopību, bet, tā kā tā kapulauka izmantošanas laikā konstatēta pārējā Latvijā⁹⁵ un kaimiņu teritorijās⁹⁶, jāpieņem, ka zināmu eksistences līdzekļu papildinājumu tā devusi arī salas iedzīvotājiem. Salas irdenā smilšainā augsne bija pirmatnējai zemkopībai labvēlīgs faktors.

Galvenais iztikas līdzekļu avots salas iedzīvotājiem bijusi lopkopība, kuras plašu attīstību veicināja jau dabiskie apstākļi: lielā zāles bagātība salā un laukos pāri Jurupītei. Par to, ka salas iedzīvotāji nodarbojušies ar lopkopību, liecina Reznu uzkalniņos atrastie mājlopu kauli.⁹⁷ Reznu kapulaukā gūtos norādījumus par lopkopības attīstību papildina gan nedaudz vēlākā laika atradumi Kļauņu kalnā. Te atrada govus, aitas, cūkas un zirga kaulus, pie kam konstatēts, ka mājlopu kaulu skaits ievērojami pārsniedz meža dzīvnieku kaulu skaitu.⁹⁸ Arī Asotes I g. t. pr. m. ē. slānī mājdzīvnieku kaulu bija 74,70% no visa dzīvnieku kaulu skaita⁹⁹, pie kam konstatēti liellopi, sīklopi, cūkas, zirgi. Tas viss liecina, ka šai laikā plašākos apgabalos un arī Daugavas salā lopkopība bija kļuvusi par galveno iztikas avotu. Lopkopība bijusi jau plaši sazarojusies nodarbošanās nozare, un iedzīvotāji pazinuši gandrīz visus tos pašus mājlopus, kādus audzē mūsu dienās. Lopkopība tais laikos deva gaļu uzturam (iespējams, ka izmantoja arī piena produktus) un ādas apģērbam. Daļu dzīvnieku kaulu izmantoja dažādu darba rīku un ieroču pagatavošanai.

Zirgu zobi, kas atrasti uzkalniņos visās apbedījumu kārtās gan kapos, gan ārpus tiem, vedina do-

māt, ka pastāvējis zirgu kults.¹⁰⁰ Svarīgā vieta, kadā šim dzīvniekam ierādīta bērū paražās, neapšaubāmi atspoguļo tā lielo nozīmi seno salas iedzīvotāju saimniecībā. Zirga gaļa plaši lietota uzturā¹⁰¹, zirgs vērtēts un cienīts tik augstu, ka dots līdz pat viņā saulē aizgājušiem, un bijis arī ziedojumu objekts. Zirgu simbols šais ritos bijuši zirgu zobi.

Kapulauku pētot, iegūtie zaķēna un lapsas kauli liecina, ka iedzīvotāji nodarbojušies arī ar medniecību. Par zveju nav pagaidām nekādu pierādījumu, bet nav šaubu, ka salā, tāpat kā pārējā Latvijā, medībām un zvejai bija ievērojama nozīme iedzīvotāju saimniecībā.¹⁰²

Daugavas salas iedzīvotāji metālus gan pazinuši, bet darba rīkus un ieročus gatavojuši galvenokārt no koka, akmens, krama un kaula.

Koka rīki nav atrasti, bet droši pieņemams, ka tie lietoti. Kapulaukā nav atrasti arī kaula rīki, bet to lietošanu var apstiprināt Kalniešu kapulaukā I. uzkalniņa I. kaulu ligzdas atradumi, tāpat kaula priekšmetu atradumi citos I g. t. pr. m. ē. pieminekļos¹⁰³. Kaula darba rīki atrasti arī šī laika posma pieminekļos Igaunijā¹⁰⁴, Lietuvā¹⁰⁵ u. c. kaimiņu apgabalos¹⁰⁶.

Kaula, tāpat koka apstrādāšanai noderējuši akmens un krama rīki, kaut nav pilnīgi izslēgta arī bronzas rīku lietošana.

Atrastie akmens cirvji¹⁰⁷, krama priekšmeti, akmens urbuma tapiņa un krama skaidas (kas gan var būt izmantotas kā griežamie rīki) liecina, ka akmens un krama rīku gatavošanā turpinās neolītā ieviesušās tradīcijas, kas sasniegušas zināmu pilnību. Īpaši augstu krama apstrādāšanas māku rāda abas uzkalniņos atrastās krama buliņas (I tab.: 1, 19).

6. uzkalniņa augšējā kārtā atrada māla lejamās formas fragmentu (I tab.: 23), kas pēc atrašanās apstākļiem var attiekties uz kapulauka izmantošanas beigu posmu. Bronzas kausējamie tīģeļi¹⁰⁸ un Reznu ekspemplāram līdzīgu lejamu formu fragmenti¹⁰⁹

медицины, I, Рига 1957, 1. un 2. att.; sal. ar rekonstrukciju, kas dota darbā: W. Radig. Die Siedlungstypen in Deutschland. Berlin 1955, 5. att.

I g. t. pr. m. ē. otrās puses puzemniecības tipa celtnes paliekas konstatēja V. Ģinters Lielupes baseina Plūdoņu apmetnē (V. Ģinters. Kādas nezināmas senas kultūras pēdas Lielupes krastos. — Senatne un Māksla, 1940., I, 74. un 75. lpp., 12. att.). Asvas apmetnē Sāmsalā konstatētas vieglas slietenveida celtnes, nojumes, kas balstītas uz stabiem, un stabu konstrukcija celtas balķu ēkas, kuru sienas armesas ar māliem. (Skat. A. K. Вассар. Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. — Древние поселения и городища, I, 116. lpp.)

Stabos celtas ēkas konstatētas arī Kļauņu pilskalnā (skat. R. Snore. Op. cit., 59. lpp.).

Kaut arī slietenveida celtnes vispār izplatītas ilgā laika posmā (skat. Большая Советская Энциклопедия, II изд., том 16, 156. lpp.), tomēr, cilvēkiem pārejot uz vietsēžu dzīvi, pārsvarā leviesās stabilākas zemnieku tipa vai virszemes dažādu konstrukciju celtnes. Daugavas salas iemītniekiem bija jāreķinās ar augsto gruntsūdens līmeni, tāpēc jādomā, ka celtnes būs bijušas virszemes konstrukcijas un to palieku saglabāšanās līdz mūsu dienām apšaubāma.

⁹⁵ Latvijas PSR vēsture, I, 11. lpp.; L. Vankina, Latvijas senatne. Rīgā, 1959., 17. lpp. H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta..., 27. lpp.; E. Snore. Asotes pilskalns. Disertācija, Rīgā, 1958., 170. lpp.; R. Snore. Op. cit., 66. lpp.

⁹⁶ H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, 19. lpp.; A. K. Вассар. Op. cit., 130., arī 113. lpp.; X. A. Moora. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин 1956, 76. lpp.

⁹⁷ 2. uzkalniņā atrasti kazlēna kauli (1933. g. izrakumos) un kopskaitā 136 vietās zirgu zobi, 6. uzkalniņā — 8 vietās zirgu zobi (vienā — vēršā?) un 8. uzkalniņā — vēršā zobs.

Zirgu un vērsu zobi atrasti arī radniecīgā kapulaukā Pļaviņu raj. Kalniešos (skat. L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Pļaviņu rajona Kalniešos 1948. gadā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1949., 3. (20.) nr., 127—128. lpp.; arī Tezes..., 14. lpp.).

⁹⁸ Latvijas PSR vēsture, I, 18.—19. lpp.

⁹⁹ E. Snore. Asotes pilskalns. 181. lpp.

¹⁰⁰ Latvijas PSR vēsture, I, 17. lpp. Šāda parādība vērojama arī Pļaviņu raj. Kalniešu kapulauka I. uzkalniņā.

¹⁰¹ Zirgi audzēti gaļai, bet ir norādījumi arī par to, ka I g. t. pr. m. ē. tie lietoti jau jāšanai. A. K. Вассар. Op. cit., 118. lpp.

¹⁰² Latvijas PSR vēsture, I, 16. lpp.

¹⁰³ Dažādi kaula priekšmeti atrasti Kļauņu kalnā (R. Snore. Op. cit., 7. att.: 7—12); Cēsu raj. Sārunkalnā (LVM, 1270, 1281, 1287, 1436, 7304:22, 25 u. c.); Jelgavas raj. Jaunsvirulaukas Vedgās (LVM, 7103:3, 7664:4, 6 u. c.); uz I g. t. pr. m. ē. attiecināmos slāņos Dignājas pilskalnā (E. Snore. Dignājas pilskalns. — Senatne un Māksla, 1939., IV, 54. lpp., 14. att.: 1—6); Asotes pilskalnā (izrak. vad. E. Snore); Kenteskalnā (izrak. vad. A. Stubavs); Tervetes pilskalnā (izrak. vad. E. Brivkalne).

Vairāk nekā 200 kaula priekšmetu atrasti autora vadītajos 1959. g. arheoloģiskajos izrakumos Kokneses Mūkukalnā.

¹⁰⁴ H. Moora. Die Vorzeit Estlands. 17. att.: 1, 2, 3, 5, un 6; A. K. Вассар. Op. cit., 35., 36., 41. att.: 1—5. XXIII tab.: 1, 2, 3, 4.

¹⁰⁵ J. Puzinas. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. — Senovė, Kaunas 1938, IV, 22. att.; R. Volkaitė-Kulikauskienė. Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai. Vilnius 1958, 18. att.

¹⁰⁶ Skat., piem., П. И. Третьяков. Восточнославянские племена. М. 1953, 21. att.

¹⁰⁷ Bez kapu uzkalniņos atrastajiem 1959. g. pavasarī vēl viens atrasts kapulauka tuvumā tūrumā.

¹⁰⁸ R. Snore. Op. cit., 7. att.: 6; LVM Kļauņu Senlietu sakrāstā 11., 12., 31. un 39. nr.

¹⁰⁹ Turpat, 47., 89., 90., 91. nr. u. c.

atrasti arī Kļauņu kalnā; šeit konstatēta arī bronzas pārstrādāšana.¹¹⁰ Tas pats konstatēts Asotē¹¹¹ un Asvā¹¹². Tāpēc varam pieņemt par iespējamu, ka kapulauka izmantošanas beigu periodā bronza apstrādāta uz vietas.

Bronzas un dzintara atradumi neapšaubāmi liecina par salas iedzīvotāju maiņas sakariem. Ed. Šturms¹¹³ norāda uz sakariem ar Skandināviju un Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrasti, bet tas apšaubāms. Dzintaru atrod Kurzemes piekrastē. Tāpēc ticamāk, ka tas vests no turienes.¹¹⁴

Bez atrasto priekšmetu ķīmiskās analīzes, protams, grūti konstatēt, no kurienes šie priekšmeti nākuši. Skaidrs tikai tas, ka salas iemītnieku sakaros ar citām ļaužu kopienām liela nozīme būs bijusi Daugavas ūdensceļam.¹¹⁵

Interesanti atzīmēt, ka visi kapos atrastie importa priekšmeti ir rotas (dzintara piekariņi, bronzas riņķītis) vai arī skaistuma kopšanas piederumi (pinces, bārdas naži un arī īleni, kas, domājams, lietoti tetovēšanai¹¹⁶). Šāds imports, kaut arī atspoguļots tikai ar vienusīgu kapulauku materiālu, liecina par to, ka maiņai saimniecībā vēl necīga loma. Maiņas ceļā iegūst galvenokārt greznuma priekšmetus, ne ražošanas rīkus. Darba rīkus visumā gatavo no vietējā materiāla: koka, akmens un kaula. Otrkārt, šāds imports spilgti liecina, ka jau tālā senatnē cilvēki lielu uzmanību veltījuši savam ārējam izskatam: kopuši matus, bārdus, tetovējušies, pie apģērba sprauduši rotas.

Kāds bijis apģērbs I g. t. pr. m. ē., par to nekādu norādījumu nav devis ne Reznu kapulauks, ne Kalniešu kapulauka 1. uzkalniņš. Nav par to ziņu arī no citiem Latvijas pieminekļiem.

Tikai netieši pēc kolektīviem apbedījumiem varam spriest par salas iedzīvotāju sabiedrisko organizāciju: ģintis iekārtas posmā visām tautām ir paraža aplabāt mirušos kopējos kapos.¹¹⁷ Bez tam kapulauka rašanās laikā visas apkārtnes teritorijās nostiprinās tēva ģints.¹¹⁸ No tā secinām, ka Reznu kapulauks ir vienas patriarhālas ģints nekropole.¹¹⁹ Vairākus gadsimtus mītot vienā vietā, šīs patriarhālās ģints locekļi savus mirušos aplabāja norobežotā salas augstienē, cieši pieturoties pie vienām tradīcijām. Gadsimtu gaitā ekonomiskās dzīves attīstības rezultātā ģints kopiena sairusi un sadalījusies saimju ko-

pienās. Par to liecina vairāki cits par citu hronoloģiski jaunāki uzkalniņi kapulaukā. Atsevišķie kapu uzkalniņi bijuši atsevišķo saimju kopienu kapsētas.

Domājams, ka no pētītajiem vislielākais un arī visvecākais 2. uzkalniņš radies tad, kad ģints kopienas saites bija vēl ciešas. Te grandiozā akmens šķirstā guldītais liela auguma mirušais bijis šīs patriarhālās ģints sencis. Arī saimju kopienas, veidojot savus uzkalniņus, to centrā goda vietā rūpīgāk darinātos šķirstos glabājušas cienījamāko sencis.

2. uzkalniņā centrālā apbedījuma šķirsts liels; tā tuvumā nav neviena cita apbedījuma. Nedaudz jaunākā — 6. uzkalniņa centrālais šķirsts krietni mazāks un veidots paviršāk. Blakus tam guldīts otrs apbedījums. Vēl jaunākam — 8. uzkalniņam centrālais šķirsts pavisam parasts, bet pārējie apbedījumi guļ ap to pavisam cieši. No tā jāsecina, ka laiku gaitā mazinās sencim parādītā cieņa un godbijība. Tas savukārt liecina par šī senča nozīmes samazināšanos sabiedrībā.

Tas viss rāda, ka ģints kopienā noris sairšanas process, kaut arī ģints tuvība visumā saglabājas. Spilgti tas izpaužas vienādajās apbedīšanas paražās visos pētītajos uzkalniņos. Zīmīgākās vienādās tradīcijas ir šādas:

a) Visi uzkalniņi veidoti tādās vietās, kur jau bijuši dabiski pauguri vai reljefa pacēlumi:

b) Apbedīšanas vietu sagatavojot, uzkalniņš «iesvētīts». Kā tas darīts, nezinām, tikai redzam, ka «iesvētīšana» bijusi saistīta ar ugunsritiem. Laikam ugunij vajadzēja mirušo nākamo dusas vietu tīrīt no visa tumšā, ļaunā, netīrā.¹²⁰

c) Mirušie uzkalniņos guldīti radiāli.¹²¹ Radiālā orientācija vērojama pat mirušo dedzināšanas un kaulu ligzdu ierīkošanas laikā.

d) Ugunsriti, ja arī ne vienmēr, piekopti visā kapulauka izmantošanas laikā kā bērnu paraža.

e) Uzkalniņos (2., 6., 8.) konstatēta sarkanīga mālaina zeme. Tai, jādomā, bijusi rituāla nozīme.

Vienādi nabadzīgas, kā redzējam, bija arī piederības visos pētītajos uzkalniņos.

Atrastie priekšmeti un zirgu zobi uzkalniņos ārpus kapiem vedina domāt, ka kapu kalniņi bijuši reizē arī svētnīcas.¹²² Te savu senču dusas vietā kopienas locekļi nesuši ziedojumus. Gribētos norādīt, ka centrālie šķirsti veidoti, rūpīgi kraujot pamatsienu un grīdu, bet pēc mirušā noguldīšanas pāri un apkārt šķirstam esošie akmeņi likti visai nekārtīgi. Iespējams, ka šos akmeņus kā atvadu sveicienus mirušajam pielikuši pavadītāji. Vai te vērojama tā pati paraža, kāda ir mūsu dienās, kad piederīgie un draugi, atvadoties no mirušā, met kapā dažas sauļas smilšu?

Apbedīšanas paražu kontinuitāte un vienādība visos pētītajos uzkalniņos neapšaubāmi liecina, ka Reznu kapulauks pieder vienai etniskai vienībai.¹²³ Vai šis kapulauks ir somu vai baltu piemineklis, pagaidām nav vēl droši nosakāms, jo pārāk maz materiālu ir par šo laiku gan no paša kapulauka, gan no pārējās Latvijas.

¹²⁰ Ugunij tautas ticējumos piešķirta visai liela nozīme. Skat. Latviešu tautas ticējumi, IV. Rīgā, 1941., 1857.—1869. lpp.

¹²¹ Domājams, ka mirušo radiāla guldīšana ar galvām uz centru saistāma ar saules kultu.

¹²² H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta..., 50. lpp.

¹²³ Ed. Šturms. Pirmās..., 82. lpp.

¹¹⁰ R. Snore. Op. cit., 64. lpp.

¹¹¹ E. Snore. Asotes pilskalns. 203. lpp.

¹¹² R. Indreko. Asva linnus asula. — Muistse Eesti linnused, Tartu 1939, 41. lpp. A. K. В а с с а р. Op. cit., 117. lpp.

¹¹³ Ed. Šturms. Pirmās..., 80. lpp.; tāpat arī Ed. Šturms. Die Kulturbeziehungen Estlands in der Bronze- und frühen Eisenzeit. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1932. Tartu 1935, 277. lpp.

¹¹⁴ Jautājumu izšķīrs dzintara ķīmiskās analīzes.

¹¹⁵ Autors Daugavas ūdensceļam piešķir lielu nozīmi jau I g. t. pr. m. ē., bet E. Snore norāda, ka Daugava sāk nozīmi iegūt ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem (Asotes pilskalns, 259. lpp.).

¹¹⁶ Ed. Šturms. Pirmās..., 78. lpp.; arī O. Montelius raksta, ka bronzas īleni lietoti tetovēšanai (Kulturgeschichte Schwedens, 94. lpp.).

¹¹⁷ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta..., 50. lpp.

¹¹⁸ Э. Д. Шноре. Асотское городище. Автореферат диссертации, Рига 1958, 35. lpp.

¹¹⁹ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta..., 119. lpp.

Līdz šim arheologi¹²⁴ Reznu kapulauku atzina par somu cilšu pieminekli; tomēr vairāki apsvērumi ļauj domāt, ka te apbedīti var būt balti.

Daudzi zinātnieki¹²⁵ atzīst, ka t. s. kaujas cirvju kultūras nesēji, kas II g. t. pr. m. ē. sākuma ieņēma Baltiju, sasniedzot Somijas dienvidrietumu daļu, plašākos rajonos Baltkrievijā un pat Volgas—Okas apgabalu, bijuši balti. Varam tāpēc piekrist Ed. Šturma domām, ka ar akmens laikmeta beigām Latvijas, tātad arī Reznu rajona iedzīvotāji ir pirmbalti, kuru vidū saglabājies neliels zemes pirmiedzīvotāju skaits.¹²⁶

Bet kāpēc tad lai Reznu bronzas laikmeta kapulauks būtu somu cilšu piemineklis?

Lai izskaidrotu zināmu diferenci arheoloģiskajā materiālā, kas jaušama starp abu Daugavas krastu apgabaliem, lai izprastu to etnisko robežu, kas iezīmējas Vidzemes vidienē un ar laiku kļūst arvien noteiktāka, buržuāziskie arheologi ņem palīgā «iekarotāju» un «emigrantu» viļņus.¹²⁷

Lūk, ap 1000. g. pr. m. ē. no austrumiem esot ienākuši rietumsomu kolonisti¹²⁸, kam tad arī piederot Reznas, Kļāņu kalns, Raganu kalns (Krustpils raj.) u. c. pieminekļi. Ap 600. g. pr. m. ē. ienācis iebrucēju otrais vilnis. Somi ieņēmuši telpu no Daugavas līdz Somu jūras līcim.¹²⁹ Tad savukārt dienvidbaltu novados notikusi aktivizēšanās (kā autors saka — baltiskās kultūras senākā posma — 1500.—800. g. pr. m. ē. — beigās) un sākusies baltu ekspansija uz ziemeļiem. Ap 600. g. pr. m. ē. baltu pieminekļi konstatēti jau Gaujas lejasgalā un Aiviekstes krastos.¹³⁰

Domājam, ka šāda «ieceļotāju viļņu» teorija noraidāma, jo attiecīgā laika posma arheoloģiskais materiāls neliecina par tādām krasām pārmaiņām, kādām vajadzētu notikt, ja plašākos rajonos mainītos iedzīvotāju etniskais sastāvs. Prof. H. Moora noteikti norāda, ka II g. t. pr. m. ē. otrajā pusē un I g. t. sā-

kumā, t. i., tieši laikā, uz kuru attiecas Reznu kapulauks, nav nekādu pazīmju, kas norādītu uz jaunu etnisku vienību parādīšanos baltu apgabalos.¹³¹ Bronzas laikmetā Austrumbaltijā un tās apkārtnē nav vērojamas krasas pārmaiņas ne saimnieciskās, ne sabiedriskās dzīves attīstībā, kas varētu radīt iedzīvotāju plašāku kustību.

Ja abpus Daugavai arheoloģiskajā materiālā ir saskatāma zināma atšķirība, ja Vidzemes vidienē ir manāma kaut arī materiālu trūkuma dēļ tuvāk nenoveikama etniska robeža (kā redzējam, Ed. Šturms to noteikti norāda jau ap 600. g. pr. m. ē.), tad tas nebūt nav izskaidrojams ar emigrantu un iekarotāju viļņiem.

Arheoloģiskais, valodnieciskais un antropoloģiskais materiāls dod citu izskaidrojumu.¹³² Proti, bargākā klimatā ziemeļu novados (Dienvidrietumsomijā, Igaunijā un pat Latvijas ziemeļos) nevarēja plaukt lopkopība un zemkopība, tāpēc tur iedzīvotāji bija spiesti pielāgoties somu zvejnieku—mednieku saimniecībai un dzīves veidam un ar laiku iedzīvotāju somu grupā. Labvēlīgos apgabalos (Latvijas dienvidu daļā, Lietuvā), kur, jādoma, arī ieceļojošo baltu skaits bija lielāks, tie asimilēja agrākos iedzīvotājus. Tā pamazām veidojās divas etniskas grupas: somu (igauņi, lībieši) un baltu (latvieši, lietuvieši): Asimilācijas process bija ilgstošs,¹³³ un šo divu etnisko grupu robeža veidojās lēni. Asimilācijas procesa senākajā posmā starp abām grupām bija pārejas rajoni, kuru iedzīvotāji tikai ar laiku iekļāvās vienā vai otrā etniskajā grupā. Tāpēc arī, piemēram, bronzas laikmeta sākumā etniskās robežas skaidri saskatīt nevaram, bet beigu posmā jau vērojam diezgan noteikti. Turpmāk tās kļūst vēl labāk saskatāmas.

Tā kā arheoloģiskais materiāls liecina par iedzīvotāju nodarbošanos ar lopkopību, Reznu kapulauka apvidus būtu pieskaitāms baltu apdzīvotām vietām. Iespējams, ka dažu uzkalniņu (2., 8.) centrālo apbedījumu orientācija ZD virzienā atspoguļo somu cilšu zināmu ietekmi.¹³⁴

Tā diference, kas arheoloģiskajā materiālā jaušama apgabalos abpus Daugavai, liekas, nav izskaidrojama ar iedzīvotāju dažādo etnisko sastāvu, bet atspoguļo šo apgabalu maiņas sakarus.¹³⁵

Ieceļotāju teorija Ed. Šturmu noved pretrunā. Reznu kapulauka sākumu minētais autors datē ar

¹²⁴ Ed. Šturms. Pirmās... 82. lpp.; skat. arī R. Snore Op. cit., 66.—67. lpp.; E. Snore. Libji. — Latviešu konversācijas vārdnīca, XII, Rīgā, 1935., 23286. sleja.

¹²⁵ L. Kilian. Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn 1955; Latvijas PSR vēsture, I. 15. lpp.; X. A. Moora. О древней территории расселения балтийских племен (turpmāk — X. Moora. Расселения...). — Советская Археология, 1958, № 2, 12. un 19. lpp.; H. Moora. Stämme..., 17. lpp.; П. А. Аристе. Формирование прибалтийско-финских языков и древнейший период их развития. — Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин 1956, 12. lpp.; А. Л. Погодин. Из истории славянских передвижений. СПб. 1901, 91. un sek. lpp.; Е. Ф. Карский. Белорусы, I. Варшава 1903, 45., 63. lpp.; K. Buga. Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung. Leipzig 1924, 22. lpp. un sek.; M. Vasmer. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas, I (Die Ostgrenze der baltischen Stämme). — Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, XXIV, Berlin 1932, 637. lpp. un sek.; II (Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slawischen Ländern), turpat, XVIII, Berlin 1934, 364. lpp. un sek.; F. Lehr-Splawinski. О происхождении и праязычии Словян. Poznań 1946, 65.—67. lpp. u. c.

¹²⁶ Ed. Šturms. Akmens laikmets, 35. lpp.

¹²⁷ Uz šādu arheoloģiskā materiālā vērojamo parādību izskaidrošanā visai bieži sastopamu parādību norāda H. Moora (Eisenzeit, I. 2. lpp.).

¹²⁸ Ed. Šturms. Bronzas laikmets, 347. lpp.

¹²⁹ Turpat.

¹³⁰ Turpat, 348. lpp.

¹³¹ X. A. Moora. Расселения..., 20. lpp.; sal. arī C. Engel. Die Bevölkerung Ostpreussens in vorgeschichtlicher Zeit. Gumbinen 1932, 8. lpp. un sek.; C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. 196. lpp. un sek.; П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена. М. 1953, 41. lpp.; to pašu domu satopam arī A. Becenbergera darbā — Analysen vorgeschichtlichen Bronzen Ostpreussens (Königsberg 1904).

¹³² H. Moora. Stämme..., 22. lpp.; arī t. p. Расселения..., 20. lpp.; П. А. Аристе. Op. cit., 12. lpp.

¹³³ H. Moora. Stämme..., 22. lpp.

¹³⁴ Prof. H. Moora autoram norādīja, ka mirušo guldīšana ZD virzienā esot somu apgabalu tipiska parādība. Sal. В. В. Седов. Курганы с ярусными погребениями. — КСИИМК, 71, 1958, 7. lpp.; М. Х. Шмидель. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. Таллин 1955, 19., 20., 21. u. c. lpp.

¹³⁵ Par šiem sakariem skat. Ed. Šturms, Kulturbeziehungen..., 277. lpp.

Monteliusa bronzas laikmeta III periodu (13.—12. gs. pr. m. ē.)¹³⁶, norādot, ka apbedīšanas veidu maiņa nav saistāma ar kapulauka izmantotāju etniskām pārmaiņām¹³⁷, bet tagad runā par imigrāciju ap 1000. g. pr. m. ē. Varbūt Ed. Sturms stipri mainījis savus uzskatus par kapulauka datējumu, lai gan šāda uzskatu maiņa, liekas, būtu tikpat maz pamatota kā hipoteze par ieceļotāju vilņiem.

Arī vairāki citi faktori vedina domāt, ka Reznu kapulauks ir baltu piemineklis. Tā Reznu uzkalniņu kapi radušies tieši tai laika posmā, kad (1400.—1100. g. pr. m. ē.) visā senbaltu novadā uzkalniņu kapi kļūst par valdošo formu.¹³⁸ Uzkalniņu skeletu kapos turpinās kaujas cirvju kultūras (baltu!) paraža — guldīt mirušo uz muguras izstieptā stāvoklī.

Reznu 6. uzkalniņa pašā pamatā atrasta švikātā keramika, tāda atrasta arī 2. uzkalniņa skeletu kapu slānī. Švikātā keramiku visi arheologi vienprātīgi atzīst par raksturīgu baltiem.¹³⁹

Reznu 6. uzkalniņa pamatā esošajam deguma slānim un kalcinēto kaulu nobērumam analogas parādības atrodam tikai baltu novados.¹⁴⁰

Arī uzkalniņu uzbūve ar vairākstāvu apbedījumiem ir līdzīga šai laikā tikai baltu apgabalos vērojamai uzkalniņu būvei.¹⁴¹

Protams, ar šeit pieminētiem apsvērumiem vien vēl nav galīgi izšķirta Reznu kapulauka etniskā problēma, bet, domājam, pārliecinoši ir parādīts, ka iespējamāka ir tā piederība baltu ciltīm.

Atliek vēl noskaidrot, kāpēc izbeigusies kapulauka izmantošana. Ed. Sturms un arī citi arheologi¹⁴² to izskaidro ar iedzīvotāju jaunu emigrāciju. Tās rezultātā šī Piedaugavas rajona iedzīvotāji aizgājuši uz ziemeļiem.

Tomēr uzskats, ka lielāka rajona iedzīvotāji pēkšņi būtu devušies uz jaunām dzīves vietām, nav pamatots. Domājam, ka kapulauka izmantošana izbeigusies, mainoties sabiedriski politiskajai dzīvei, klimatiskajiem apstākļiem un arī apbedīšanas paražām.

I g. t. pr. m. ē. vidū Baltijā klimats kļuvis vēsāks un arī mitrāks. Palielināta mitruma apstākļos dzīve Daugavas salā zaudēja savu agrāko pievilcību. Mainījās arī iedzīvotāju saimniecība. Tajā arvien lielāku

nozīmi ieguva zemkopība, tāpēc iedzīvotāji no zemienēm pārcēlās uz zemkopībai izdevīgākām vietām augstienēs. Iedzīvotāju zināmu lokālu kustību veicināja arī ģints saišu iršana un saimju kopienu nodalīšanās patstāvīgās saimnieciskās vienībās. Varbūt, ka tā rezultātā daļa iedzīvotāju pārcēlusies no Daugavas salas uz cietzemi, bet salā palikušie savus mirušos glabāja vai nu citā vietā, vai arī ievēroja citas apbedīšanas paražas, nekā vērojām uzkalniņos. Jautājuma pilnīgai atrisināšanai, protams, nepieciešami plašāki paša Daugavas salas un tās apkārtnes pētījumi.

No visa iepriekš teiktā secināms:

1. II g. t. pr. m. ē. beigās izdevīgos klimatiskos apstākļos Daugavas salā apmetusies kāda patriarhāla ģints, kas, daudzus gadsimtus uz vietas dzīvojot, savus mirušos apglabāja uzkalniņu kapos.

2. Salas iemītnieku galvenā nodarbošanās bijusi lopkopība, bet bez tam iztikas līdzekļus deva arī pirmatnējā zemkopība, zveja zivīm bagātajos Daugavas ūdeņos, medības un, protams, arī dabas produktu — ogu, augļu, sēņu u. c. ievākšana.

3. Salas iemītnieki pazinuši metālus, bet to nozīme viņu dzīvē bijusi niecīga. Ražošanas rīkus gatavoja vēl galvenokārt no koka, kaula un akmens.

4. Kaut Daugava bija labvēlīgs faktors maiņas attīstībai, tās nozīme šajā laikā vēl visai maza. Maiņas ceļā galvenokārt iegūti greznuma priekšmeti, mazāk — ražošanas rīki.

5. Kapulaukā tā izmantošanas laikā vērojamas gan apbedīšanas paražu izmaiņas, bet nav norādījumu par iedzīvotāju etniskā sastāva maiņu.

6. Laiku gaitā ekonomiskās attīstības rezultātā vērojama ģints sadalīšanās saimju kopienās. Atdalījušās saimju kopienas savu mirušo apglabāšanai veido jaunus uzkalniņus (piem., 6., 8.), tomēr arvien saglabājot ģints bēru paradumus.

7. Tālāk attīstoties ražošanas līdzekļiem, pasliktinoties klimatiskajiem apstākļiem un mainoties cilvēku sabiedriskajām attiecībām, liekas, daļa iedzīvotāju atstājusi Daugavas salu. Salā palikušie mainījuši mirušo apbedīšanas vietu un, iespējams, arī veidu, tāpēc uzkalniņu izmantošana mirušo apglabāšanai ap I g. t. pr. m. ē. vidū pārtraukta. Novērojumi rāda, ka apbedīšana visos uzkalniņos nav izbeigusies pilnīgi vienlaikus.

8. Daži apsvērumi ļauj domāt, ka kapulauka veidotāji var būt baltu senči un nevis somu cilšu piederīgie, kā to domāja agrāk. Tomēr etniskās problēmas galīgai atrisināšanai mūsu rīcībā vēl pārāk maz arheoloģiskā materiāla.

* * *

Publicējamā raksta sagatavošanā daudz palīdzēja Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītāja L. Vankina, manuskriptu apspriežot, vērtīgus norādījumus deva Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektora vadītājs A. Stubavs un sektora vecākā zinātniskā līdzstrādniece E. Šnore. Viņiem un tāpat ilustratīvā materiāla sagatavotājam — māksliniecēm M. Jāņkalniņai un Sk. Elerei izsaku pateicību.

Fotoattēli 1. un 2. uzkalniņu raksturošanai iegūti no Latvijas PSR Vēstures muzeja fotonegatīvu krājuma, pārējie uzņēmumi — autora.

¹³⁶ Ed. Sturms. Kulturbeziehungen ..., 276., 277. lpp.; arī Pirmās ..., 81. lpp.

¹³⁷ Ed. Sturms. Pirmās ..., 82. lpp.

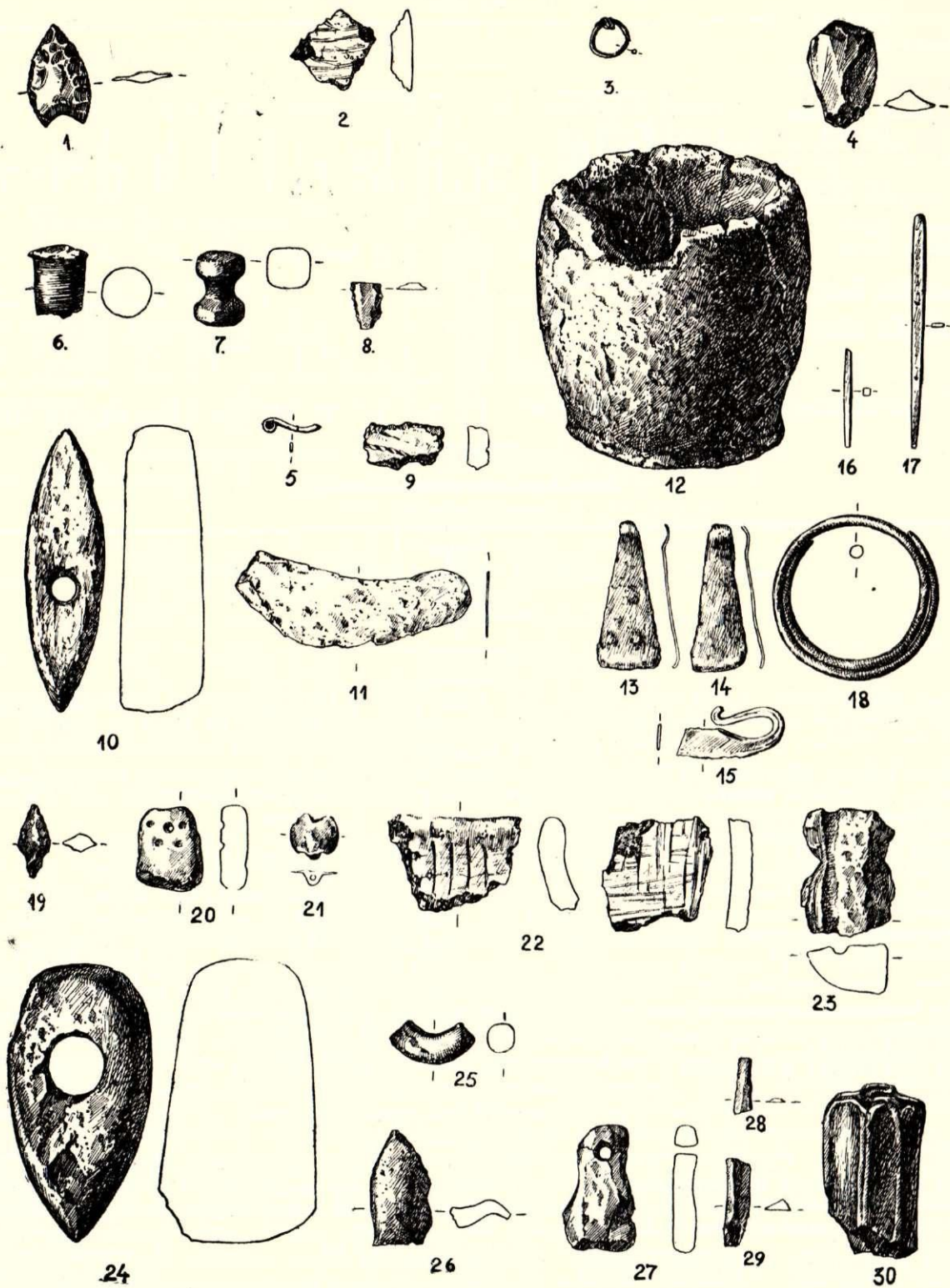
¹³⁸ C. Engel. Die Bevölkerung Ostpreussens in vorge-schichtlicher Zeit. 8. lpp.

¹³⁹ А. А. Спицын. Литовские древности. — Тавта ir žodis, III, 1925; П. Н. Третьяков. Северные восточнославянские племена. — МИА, т. 6, 1941, 16.—18. lpp.; В. В. Седов. Кривичи и славяне. Автореферат диссертации, М. 1954, 14.—15. lpp.; А. Г. Митрофанов. К истории населения средней Белоруссии в эпоху раннего железа. Диссертация, Минск 1955, 183. lpp. un sek.

¹⁴⁰ Deguma slānis ar kalcinēto kaulu nobērumu tā DA malā atzīmēts Kļaipešas apr. Slažai kapulauka IV uzkalniņā. Par to skat. Ed. Sturms. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. Berlin 1936, 101. lpp. Līdzīgu parādību min. V. Gerte (Urgeschichte Ostpreussens. 88. att.). Par vēlākos laikos vērotu līdzīgu parādību skat. A. Tautavičius. Salcininkų rajono pilkapių tyrinėjimai. — Iš Lietuvių kultūros istorijos, I, Vilnius 1958, 2. un 3. att.

¹⁴¹ X. A. Моора. Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин 1956, 77. lpp.

¹⁴² Ed. Sturms. Pirmās ..., 82. lpp.

Reznu kapulaukā atrastās senlietas.

1 — sirdsveida krama bulta, LVM, 8386:1; 2 — māla trauka lauska, švikātā, LVM, 8386:2; 3 — bronzas riņķītis, LVM, 8964; 4 — krama kasīklis, LVM, 8963 — atrasti 2. uzkalniņa skeletu kapu slāni; 5 — bārdas naža roktura fragments, LVM, 8383; 6 — akmens urbuma tapiņa, LVM, 8384; 7 — dzintara dubultpoga, LVM, 8960; 8 — krama kasīklis, LVM, 8961; 9 — lauska ar auklas ornamentu, LVM, 8380; 10 — akmens divasmeņu cirvis, LVM, 8381; 11 — bronzas bārdas naža fragments, LVM, 8372:9 — atrasti 2. uzkalniņa kaulu ligzdu slāni; 12 — māla podiņš, LVM, 8378; 13 — bronzas pincetes fragments, LVM, 8372:1; 14 — bronzas pincetes fragments, LVM, 8385; 15 — bronzas bārdas naža rokturis, LVM, 8372:2; 16 — bronzas ilena fragments, LVM, 8372:4; 17 — bronzas ilens, LVM, 8965:3; 18 — bronzas spirāle, LVM, 8372:3 — atrasti 2. uzkalniņa akmens šķirstu slāni; 19 — krama bulta ar kājiņu, ZA Vēstures institūtā; 20 — dzintara trapecveida piekariņš, ZA Vēstures institūtā; 21 — bronzas poga, ZA Vēstures institūtā; 22 — māla trauku lauskas, švikātās, ZA Vēstures institūtā; māla lejamās formas fragments, ZA Vēstures institūtā; 23 — atrasti 6. uzkalniņā; 24 — akmens cirvis, LVM, 8372:5; 25 — dzintara riņķa fragments, LVM, 8965:1; 26 — dzintara gabals (piekar. fragm.), LVM, 8372:6; 27 — dzintara piekariņš, LVM, 8372:7; 28 — krama gabaliņš, LVM, 8962; 29 — krama šķīla, LVM, 8377; 30 — zirga zobs, LVM — atrasti 2. uzkalniņā.

1	2	3	4	5
33	Dzintara riņķa fragments	8965: 1		savrupatradums
34	Krama gabals	2	12 — 12 — 3,9	savrupatradums; nevar pievienoties Ed. Šturmam, kas šo krama gabaliņu sauc par kaskli
35	Bronzas īlens, apaļu smaili, plakanu iedzītni	3	gar. 73,4 — smailes ϕ 1,6; resnums vidū $2 \times 3,9$; augšdaļā 1×4	savrupatradums
36	Slīpējamaais akmens	4		pēc mūsu domām, dabiski nogludinājies olis
37	Krama šķila Bez tam 136 vietās atrasti zirgu zobi	5	20 — 14 — 4,5	savrupatradums
6. uzkalniņš (glabājas ZA Vēstures institūtā)				
38	Māla lejamās formas fragments	1	39,8—27,5—18,3	savrupatradums
39	Bronzas riņķa fragmenti	2		pie 7. skeleta kapa
40	Krama bultas gals ar kājiņu	5	22,9—10 — 5,2	savrupatradums
41	Trapeceveida dzintara piekariņš ar bedritēm	6	27 — 22,2 — 9,1	"
42	Bronzas podziņa	7		"
43	Svikātās lauskas	—		"
44	Bronzas poga Bez tam 8 vietās atrasti zirgu zobi	42	d — 17,7, augst. — 13	calc. kaulu laukumā
8. uzkalniņš				
Atrasts vērsa zobs				

МОГИЛЬНИК РЕЗНЕС

Я. Граудонис

ВЫВОДЫ

Курганный могильник бронзового века находится в 20,5 км к востоку от Риги на правом берегу Даугавы, на территории сельсовета Саласпилс Рижского р-на (рис. 2). Курганы расположены на северной стороне возвышенности бывшего островка р. Даугава (рис. 3).

В 1933 году здесь было зарегистрировано 7 курганов, в 1958 году обнаружен восьмой (рис. 3). В 1933 и 1935 гг. Э. Штурмсом были проведены археологические исследования могильника — вскрыт первый курган и $\frac{3}{4}$ второго. В 1958 году археологической экспедицией Института истории АН Латвийской ССР под руководством автора была исследована остальная часть второго кургана, юго-восточный сектор шестого кургана и восьмой курган, а также заложены разведывательные шурфы для установления расположения поселения и места кремации умерших.

В первом кургане (рис. 4), диаметр которого достигал 24 м, высота 1,75 м, на глубине 1 м был вскрыт каменный ящик (рис. 5), концы которого были сложены тщательно, а боковые стенки и каменное перекрытие ящика — весьма небрежно. По положению остатков скелета можно было судить, что умерший при захоронении покоился на спине в вытянутом положении, с протянутыми вдоль тела руками. В кургане было найдено 2 куска кремня. По аналогии с другими памятниками Латвийской ССР данный курган следует отнести к середине бронзового века.

Второй курган (рис. 6) имел примерно 3 м в высоту и около 20 м в диаметре.

Для погребения умерших был использован бугорок, имевший около 30 см в высоту. Слой насыщенной углем земли в нижней части погребений свидетельствует о том, что при подготовке места для погребения зажигались ритуальные костры.

В центре кургана в направлении ССВ—ЮЮЗ был сложен ящик из больших валунов и сланца 3,8 м длины, 2 м ширины и 0,6 м высоты (рис. 7), в котором на каменном полу был погребен большого роста умерший, ориентация тела — С—Ю.

В кургане были обнаружены 3 яруса захоронений: труположения, гнезда пережженных костей и захоронения в каменных ящиках (трупосожжения и труположения).

Центральное погребение хронологически связано со слоем погребений с труположениями, занимавшими весь центр кургана. В исследованных 87 захоронениях скелеты сохранились плохо, однако можно было установить, что костяки залежали в вытянутом положении на спине, с руками вдоль тела. Ориентация погребений по большей части радиальная (рис. 16). Темная углистая земля вблизи некоторых погребений и серая земля, содержащая уголь, во всем районе погребений указывают на то, что если умершие предавались земле без сожжения, то во время погребений зажигались ритуальные костры. В слое погребений с труположениями были найдены: в 5-ом погребении сердцевидный наконечник стрелы (табл. I: 1), под погребением — глиняный черепок (табл. I: 2), в 50-ом погребении — бронзовое колечко (табл. I: 3), в 42-ом — кремневый скребок (табл. I: 4). Как непосредственно в погребениях, так и вне их были обнаружены лошадиные зубы.

Слой хронологически более поздних погребений состоит из гнезд кальцинированных костей (рис. 9). Гнезда имели различную форму, величину и толщину. В некоторых из них были тщательно выбранные кальцинированные кости, в других кости были перемешаны с остатками костров. Этот слой также указывает на огневые ритуалы.

В слое, содержащем гнезда с кальцинированными костями, были найдены лошадиные зубы, в 115-ом погребении — бронзовый черенок бритвы (табл. I:5), в 140-ом — двойная янтарная пуговица (табл. I:7), в 118-ом — высверленный каменный топор (табл. I:6), в 210-ом — кремневый скребок (табл. I:8), в 70-ом — черепок со шнуровым орнаментом (табл. I:9), над 99-ым погребением — каменный двухлезвийный топор (табл. I:10), а вне погребений — фрагмент лезвия бронзовой бритвы (табл. I:11).

В верхней части кургана, в 1—3 ярусах, были расположены каменные ящики как с трупосожжениями, так и с трупоположениями. Ящики большей частью имели радиальную ориентацию (рис. 15) и, как показали наблюдения, были сложены параллельно поверхности кургана. Они имели различные размеры и форму (рис. 10—14). У некоторых были перекрытия из камней у других — каменный пол (рис. 12).

Установлено, что ящики с трупосожжениями древнее ящиков с остатками трупоположений.

В слое, содержащем ящики, были найдены лошадиные зубы, в 26-ом погребении — небольшой глиняный сосуд (табл. I:12), поблизости от 128-го погребения — фрагмент бронзового пинцета (табл. I:14). Вне погребений — фрагмент бронзового пинцета (табл. I:13), черенок бронзовой бритвы (табл. I:15), бронзовые шилья (табл. I:16, 17) и бронзовая спираль (табл. I:18).

Находки позволяют сделать вывод, что второй курган возник в последней четверти II тысячелетия до н. э., а на рубеже II и I тысячелетий произошел переход к трупосожжениям. Во второй четверти I тысячелетия до н. э., вероятно, произошел переход к погребению умерших в каменных ящиках, в которых вначале продолжали трупосожжения, а затем опять перешли к погребению умерших без сожжения. В середине I тысячелетия до н. э. погребение умерших в кургане было прекращено.

Третий курган, как известно, был разрушен в 1918 году солдатами немецкой оккупационной армии. По рассказам местных жителей, там были найдены 2 расположенных рядом каменных ящика, но никаких определенных сведений и материалов об этих раскопках не имеется.

В шестом кургане (рис. 17) раскопками был вскрыт ЮВ сектор. Здесь также констатируется, что для погребения умерших был использован естественный холм. О больших ритуальных кострах перед погребением умерших свидетельствовал слой насыщенной углем земли 0,5—1,5 см толщиной на материке кургана (рис. 20, профиль). Непосредственно над этим слоем примерно на площади 5 м² были ссыпаны обуглившиеся человеческие кости (рис. 18). Над ними был обнаружен каменный ящик в 2,6 м длиной и 1,7 м шириной. Ящик имел плоский пол из известняка и плотно сложенное перекрытие. Однако остатков погребения в нем обнаружено не было. Возможно, что этот ящик представлял собой символическую постройку, созданную в честь умершего (умерших), пережженные кости которых лежали под ящиком. Как площадь с обуглившимися костями, так и центральный ящик имели ориентацию ВЮВ—ЗСЗ.

В верхних слоях кургана было вскрыто еще 21 погребение с трупоположениями, 13 — с кальцинированными костями и 10 каменных ящиков (рис. 20) с трупоположениями.

Погребения шестого кургана очень похожи на погребения второго кургана. Следует, однако, отметить, что каменные ящики сложены более небрежно (рис. 19).

В кургане были найдены зубы лошадей, у 7-го трупоположения — фрагменты бронзового колечка, а вне погребений — кремневый наконечник стрелы с черешком (табл. I:19), трапециевидная янтарная подвеска (табл. I:20) и бронзовая пуговка (табл. I:21). На насыщенной костями площадке была найдена штрихованная керамика (табл. I:22).

Полученный материал и наблюдения приводят к выводу, что умершие хоронились от рубежа II и I тысячелетий до середины I тысячелетия до н. э.

В восьмом кургане было установлено 5 погребений (рис. 23): 2 каменных ящика, 2 трупоположения и 1 гнездо костей. Полученные данные свидетельствуют о том, что этот курган использовался для захоронения умерших на позднем этапе существования могильника.

Материал могильника Резнес, а также материалы данного периода остальной территории Латвии и соседних областей и сведения о климатических условиях приводят к следующим выводам.

1. С конца II тысячелетия до н. э. бывший остров Даугавы служил местом жительство патриархального рода, который долгое время хоронил своих умерших на курганном могильнике Резнес.

2. Главным занятием жителей острова являлось скотоводство, дополнительное пропитание давали примитивное земледелие, рыбная ловля, охота, а также собирание природных продуктов (орехи, грибы, ягоды и пр.).

3. В то время уже был известен металл, но орудия труда изготовлялись еще главным образом из дерева, кости, камня.

4. Близость Даугавы благоприятно влияла на развитие товарообмена, который тогда играл еще небольшую роль в жизни человека. Путем товарообмена получали главным образом предметы роскоши.

5. Во время использования могильника заметно постепенное изменение погребальных обычаев, однако указаний на изменение этнического состава населения не имеется.

6. Развитие экономики с течением времени вызвало разделение рода на семейные общины, которые для погребения своих умерших устраивали отдельные курганы (например, шестой и восьмой), сохранив, однако, родовые погребальные обычаи.

7. Развитие экономики, ухудшение климата и изменение общественных отношений и, видимо, изменение погребальных обрядов привели к тому, что погребение умерших в курганах в середине I тысячелетия было прекращено, причем это наблюдается не во всех курганах одновременно.

8. Некоторые данные позволяют предположить, что могильник Резнес является памятником предков балтийских, а не финских племен, как думали раньше. Однако имеющегося материала недостаточно для окончательного решения этого вопроса.

PŪCES SAKTA

V. Urtāns

HISTORIOGRAFIJA, AVOTI

Pūces sakta ir bronzas rotaslieta ar sudraba plātējumu. Pēc ārējā izskata tā atgādina pūci, tāpēc tai dots nosaukums «pūces sakta» latviešu valodā, «peledine sege» lietuvju valodā, «совообразная фибула» krievu valodā un «Eulenfibel» vācu valodā, kas ieviesies arī literatūrā.

Par pūces saktām, kas izplatītas galvenokārt Latvijas un Lietuvas teritorijā, līdz šim nav speciāla darba.¹

Pirmā mums zināmā pūces sakta atrasta pie Liepājas; to atzīmē savos darbos 1842. g. Fr. Kruze² un 1850. g. J. Bērs.³ Par pūces saktām, kuras 1878. g. atradis K. Zīverss, izdarot izrakumus latgaļu līdzenā skeletu kapulaukā Auļkalna Ķeveros, atradējs raksta 1879. g.⁴ Par J. Romanova atrasto pūces saktu 1891. g. latgaļu līdzenā skeletu kapulaukā Ludzas Odukalnā raksta krievu arheologs A. Spicins 1893. g.⁵ Pūces sakta atrasta arī 1895. g. izrakumos, kurus izdarīja N. Bušs Ķeipenes Saliņās, latgaļu līdzenā skeletu kapulaukā.⁶

Ziņas par Liepājas, par vienu Ķeveru saktu, par

¹ Latvijas Valsts universitātes Vēstures fakultātes studente M. Vitovska 1941. g. bija sākusī vākt materiālus diplomdarbam par pūces saktām, bet karš darbu pārtrauca.

² Fr. K r u s e. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- u. Curlands bis zur Einführung der christlichen Religion in den Kaiserlich Russischen Ostsee-Gouvernements. Dorpat u. Leipzig 1842, XXXV tab.: d.

³ J. K. B ä h r. Die Gräber der Liven. Dresden 1850, 59. lpp., VIII tab.: 1.

⁴ C. G. Sievers. Verhandlung der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin 1879, 116. lpp., XIII tab.: 7, 9, 10.

⁵ А. А. Спицын. Люцинский могильник. — Материалы по археологии России, издаваемые Императорскою археологическою комиссиею, № 14 (древности Северо-западного края), т. I, вып. 2, СПб. 1893, Приложение, 25. lpp., (kaps III₉₈), saktas attēls VI tab.: 17.

⁶ Ein Gräberfeld in Kaipen und die Kirche zu Sissegal. — Rigaer Tageblatt, Nr. 166, 26 VII 1895; (A. Buchholtz. Ein Gräberfeld in Kaipen und die Kirche zu Sissegal. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1895. Riga 1896, 90. lpp.; šeit minētas arī Ludzas Odukalna un Liepājas pūces saktas.

Saliņu un Ludzas Odukalna pūces saktām atrodamas R. Hausmana un A. Buhholca katalogā, kur ievietoti arī Liepājas un Saliņu pūces saktu attēli.⁷ Analizējot saktas, R. Hausmans par pūces saktu, tāpat kā par šķēršoto stopa saktu, saka tikai, ka visas tās pretēji parasti skaistajām stopa saktām ir izņēmuma formas, nav praktiskas un nav skaistas.⁸

Visiem šiem un arī vēlākajiem pūces saktu atradumiem pirmā pasaules kara, tāpat kā baltvācu un citu arheologu piezīmēm par tām, ir gadījuma raksturs. Šo saktu analīze nav dota, tās netiek pat datētas, par pūces saktām runā tikai garāmejojot.⁹

Pēc pirmā pasaules kara Latvijas un citu valstu arheologi, kuri raksta par Baltijas senvēsturi, pūces saktas aplūko biežāk. Saktu skaits no 1895. līdz 1940. g. ir pieaudzis gandrīz trīskārt: nākušas klāt Slaveītu, Ličagala, Užavas, Sauleskalna, Vecpils, Lazdiņa kolekcijas, Vitebskas kolekcijas, Kunilepas (Igaunijā), Godeļu, Poču un divas Anduļu (Lietuvā) pūces saktas. Tomēr atsevišķajām piezīmēm par pūces saktām raksturīgi divi momenti: vai nu minēts, ka jaunā rotaslieta parādījusies vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē, tātad 7. vai 8. gs., vai arī pūces sakta apskatīta tikai tipoloģiski.¹⁰

⁷ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga 1896, 41., 91. un 92. lpp., pūces saktu attēli VII tab.: 1, 3.

⁸ Turpat, XXV lpp.

⁹ Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1907 год (turpmāk — Отчет...). СПб. 1910, 109. un 110. lpp., 113. att.; Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands zu Riga. Riga 1912, 141. lpp.; M. Ebert. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland. — Praehistorische Zeitschrift, Bd. V, Heft 3/4, 1913, 546. lpp. Te minētas Užavas, Liepājas, Saliņu, Ķeveru un Ličagala pūces saktas (Ličagala pūces sakta 36. att.); M. Ebert. Führer durch die vor- und frühgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Riga 1914, 47. un 54. lpp., Ličagalā atrastā pūces sakta 49. att.

¹⁰ N. Åberg. Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit. Uppsala 1919, 145.—146. lpp.; A. M. Tallgren. Zur Archäologie Eestis, II. Dorpat 1925, 10., 11. un sekojošās lpp.; Kunilepas pūces sakta 25. att.; J. Soikāns. Kū mums stōsta senču kopi. Ludza, 1925., 42. lpp.; Ludzas Odukalnā atrastās pūces saktas attēls 43. lpp., XI tab.: 17; M. Smīdehelme. Vidējais dzelzs laikmets. — Latvijas arhaioloģija, Rīgā, 1926., 58. lpp.; Ličagala pūces saktas attēls 57. lpp., 29. att.: 9; B. Nerman.

V. Ģinters savās lekcijās par tautas mākslu Latvijas Universitātē 1943. g. īsumā skar pūces saktu ne tikai tipoloģiski, bet arī sakarā ar tā laika stila un ornamentikas problēmām. Tomēr arī V. Ģinters tipoloģiju, kultūras centru un ietekmju meklēšanu, pievēršanos ārējiem faktoriem izvirza pirmajā vietā.

Pēckara gados Latvijas PSR izdarītajos arheoloģiskajos izrakumos atrastas 3 pūces saktas kapos.¹¹ Bez tam kā savrupatradums iegūta 1 pūces saktas ass podziņa.¹² Viena fragmentāra pūces saktas iegūta 1954. g. arheoloģiskajos izrakumos Lietuvā Kapitonišku kapulauka 21. uzkalniņa un vesela — 1956. g. Jonišķu rajona Rudišķu kapulaukā kā savrupatradums. Padomju laika arheoloģiskajā literatūrā pūces saktas pieminējuši H. Moora¹³, M. Leimane¹⁴, V. Anisimova¹⁵, A. Tautavičius¹⁶, R. Kulikauskienė un R. Rimantiene¹⁷, V. Urtāns, A. Stubavs un L. Vankina.¹⁸

Pavisam tagad zināmas 24 veselas vai fragmen-

Die Verbindungen zwischen Skandinaviern und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm 1929, 24.—26. lpp.; Saliņu pūces saktas 20. att.; F. J ā k o b s o n s. Senlatviešu ienākšana Latvijā. — *Senatne*, 1929, 1. nr., 8. lpp.; Saliņu pūces saktas attēloja 4. lpp., 2. att. : a; Reallexikon der Vorgeschichte, XIII. Berlin 1929; Kunilepas pūces saktas minēta 23. lpp.; Līčagala pūces saktas attēls 10. tab. : e; W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg 1929, 312. un 313. lpp.; Anduļu pūces saktas 253. att.; Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. Riga 1930, 88., 102., 104., 108. un 171. lpp.; Līčagala pūces saktas attēls 32. tab. : 8; C. Engel. Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes. Memel 1931, 41. lpp.; L. Kumšlytis. Plunges miesto senovės liekanos. — *Šiaulių metraštis*, 1933, Nr. 4, 39. lpp. Te arī fragmentārās Godeļu pūces saktas attēls; C. Engel. Führer durch die vorgeschichtliche Sammlung des Dommuseums. Riga 1933, 18. un 64. lpp.; Saliņu pūces saktas 5. B tab. : 9; R. Snore. Latgaļi. — *Latviešu konversācijas vārdnīca*, 10. sēj., Rīgā, 1933.—1934., 20280.—20281. sleja; Līčagala pūces saktas II tab. : 13; V. Nagevičius. Musų Pajurio medžiaginė kultūra VIII—XIII amž. — *Senovė*, 1935, Nr. 1, 72. lpp.; fragmentārās Poču pūces saktas attēls 73. lpp.; C. Engel und W. Labaume. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg 1937, 182. lpp.; Anduļu pūces saktas 39. att. : a; Latviešu kultūra senatnē. Rīgā, 1937.; Līčagala pūces saktas attēls XXXII tab. : 6; Līčagala pūces saktas attēls 135. lpp.; H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. Tartu 1938, 191. un 342. lpp.; Die vorgeschichtliche Sammlung des Kurzemer (Kurländischen) Provinzialmuseums zu Jelgava (Mitau) 1818.—1938. Riga 1939, 17. lpp.; Užavas pūces saktas attēls 18. tab. : 3.

¹¹ Viena pūces saktas atrasta 1948. g. E. Snores izrakumos latgaļu līdzenā skeletu kapulaukā Ludzas raj. Kivtos, 7. kapā; divas pūces saktas atrastas 1949. g. V. Urtāna izrakumos latgaļu līdzenā skeletu kapulaukā Krustpils raj. Kalniešos, 15. un 23. kapā.

¹² L. Vankinas izrakumos 1948. g. Krustpils raj. Kalniešos.

¹³ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 108. lpp.

¹⁴ M. Leimane. Rotas lietas. Kad zeme stāsta. — *Zvaigzne*, 1957., 7. nr., 17. lpp.; dots arī Kalniešu 15. kapa pūces saktas attēls.

¹⁵ V. Anisimova. Sociāli ekonomisko attiecību attīstība Latvijas PSR teritorijā m. ē. I gadu tūkstoši. — *Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti*, XVI sēj., Rīgā, 1957., 252. lpp.

¹⁶ A. Tautavičius. Kapitoniškių pilkapiai. — *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, serija A, 1, 1957, 105. un 106. lpp.

¹⁷ R. Kulikauskienė, R. Rimantiene. Lietuvių liaudies menas. — *Papuošalai*, Vilnius 1958, 329. lpp., 265. nr.; Anduļu pūces saktas krāsaina rekonstrukcija 265. att.

¹⁸ V. Urtāns. Kalniešu otrais kapulauks. Referāta tezes zinātniskajai sesijai. Rīgā, 1959., 31. lpp.; L. Vankina. Latvijas senatne. Rīgā, 1959., 40., 41. un 44. lpp.

tāras pūces saktas. Dati par pūces saktu izplatību, atradumu vietām, atrašanās un glabāšanas apstākļiem, izmēru un svaru, kā arī ievietoto attēlu un datējumu kopsavilkums sniegts 48. lpp.

Šā darba galvenais avots ir Latvijas PSR Vēstures muzeja arheoloģijas fondos Rīgā esošās 10 pūces saktas, 1 pūces saktas, kas glabājas Ludzas novadpētniecības muzejā, pa 1 pūces saktai — Lietuvas PSR ZA Vēstures institūtā Viļņā un Šauļu novadpētniecības muzejā un 1 pūces saktai — Igaunijas PSR ZA Vēstures institūtā Tallinā. Pārējās 10 pūces saktas, kas atrodas citos muzejos vai arī vispār pazudušas, apskatītas tikai pēc ziņām literatūrā, attiecīgiem attēliem un dažiem citiem mūsu rīcībā esošajiem materiāliem.¹⁹

No visām pūces saktām tikai 1 ir no depozīta, kas 1936. g. atrasts Krāslavas raj. Sauleskalnā. Šai depozītā fragmentārā pūces saktas bija kopā ar 3 sudraba kakla gredzeniem. Pēdējie Tēvijas kara laikā no Daugavpils muzeja pazuduši. Kapos atrastās ir Saliņu, Kalniešu, Kivtu, Ludzas Odukalna, Ūveru, Poču un Anduļu pūces saktas. Pārējās pūces saktas vai nu nākušas no kapulaukiem kā savrupatradumi, vai arī tuvāki to atrašanās apstākļi nav zināmi.

Šā raksta nolūks — analizēt pūces saktas, apskatot ne tikai to izcelšanos, attīstību un izplatību, bet sniedzot arī precīzāku datējumu un noskaidrojot pūces saktu piederību, pagatavošanas tehniku līdz ar dažiem iespējamiem secinājumiem par šo rotaslietu darinātājiem un īpašniekiem.

IZCELŠANĀS, ATTĪSTĪBA, DATEJUMS, IZPLATĪBA

Pūces saktas, kā to rāda karte (skat. 5. att.), izplatītas galvenokārt seno latgaļu un kuršu apdzīvotajā teritorijā,²⁰ izņemot 3, no kurām viena atrasta Igaunijas PSR teritorijā — Kunilepas kapulaukā un divas — Lietuvas PSR vidienā — Kapitonišķu un Rudišķu kapulaukos. Tās 3 pūces saktas, kuru atradumu vietas mums nav zināmas (Lazdiņa kolekcijas, Vitebskas muzeja un Britu muzeja pūces saktas), pēc tipoloģiskās analīzes spriežot, ir saistītas ar seno latgaļu vai kuršu teritoriju. To apstiprina arī vēl tas, ka Lazdiņa kolekcijas un Vitebskas muzeja pūces saktas atrodas starp latgaļu senlietām, bet Britu muzeja pūces saktas — starp kuršu senlietām. Pūces saktu atrašana galvenokārt seno latgaļu un kuršu teritorijā ir labākais pierādījums tam, ka to izcelšanās meklējama vai nu seno latgaļu, vai kuršu apdzīvotajās zemēs. Bez tam šeit var izsekot pūces saktas attīstībai no tās agrākajiem līdz pat vēlākajiem posmiem.

¹⁹ Iespējams, ka ir daži pūces saktu eksemplāri, kas autoram nebija pieejami. Tā, piem., ir daži norādījumi, ka līdz pēdējam karam kāda pūces saktas atradusies Viļņā. Maincas Romiešu — ģermāņu centrālmuzejā ir kāda fragmentāra, pēc fotogrāfijas grūti identificējama saktas ar vairogu virs loka un šķērsi pēdas augšdaļā. Uz vairoga, šķērsa un pēdas redzams saulišu, bet gar malām — rievīņu rotājums. Saktu muzejs nopircis no antikvāra Reiglinga Maincā kopā ar citām 109 senlietām. Pēc tirgotāja ziņām, viņa kolekcijā ir 1838. g. Koknesē atrastās senlietas (*Mainzer Zeitschrift*, 8/9, 1913/1914). Viss tas tomēr kopēji ainu par pūces saktām negroza.

²⁰ Godeļus, Počus un Anduļus, t. i., tagadējās Lietuvas PSR dienvidrietumu teritoriju, kur atrastas pūces saktas, daži Lietuvas arheologi uzskata par skalvu ciltij piederīgu. Skalvi ļoti tuvi kuršiem un saplūda ar tiem.

Kā izcēlusies pūces sakta? Šai jautājumā izteikti dažādi uzskati. Zviedru arheologi N. Obergs²¹ un B. Nermans²² izsaka domu, ka pūces sakta izcēlusies Latvijas teritorijā pēc 5. gs. Gotlandes saktu parauga, kurām ir trīsstūra pēda un vairogveida plate virs ass, pie kam B. Nermans kā starplocekli starp Gotlandes un Latvijas pūces saktām uzskata Turaidā atrasto stopa saktu ar paplašinātu pēdu un pūsmēneša vairodziņu virs ass. Šī sakta, kas līdz pēdējam karam glabājās Berlīnes muzejā, attiecināma uz laiku ap 500. g. un ir darināta Austrumbaltijā: tai ir stopa saktas konstrukcija un pagatavošanas tehnika, loks tai ir ar garāku pielikumu, kas reti sastopams Skandināvijas saktām, toties parasts Austrumbaltijas saktām ar zvaigžņu pēdu. Bez tam Gotlandes saktām nekad nav tik garas spirāles, turklāt spirāle parasti imitēta.²³ B. Nermana domu atbalsta latviešu arheologs F. Jākobsons, piezīmējot, ka pūces saktas starpforma meklējama Lietuvas dienvidaustrumos, no kurienes it kā 7. gs. ar trešo vilni ieplūduši latgaļi Austrumlatvijā.²⁴

Somu arheologs A. Talgrens domā, ka pūces sakta izcēlusies pēc minēto Gotlandes saktu parauga, nepievienojas.²⁵ Vācu arheologs K. Engels raksta, ka Klaipeņas apgabala ziemeļdaļā vietējo senlietu, starp citu, arī pūces saktu izveidojumā jūtama skandināvu ietekme. Šo parādību minētais autors izskaidro ar gotlandiešu izceļošanu uz Krieviju, kas notikusi cauri Baltijai ap 500. g.²⁶ Vēlākā darbā K. Engels raksta, ka pūces sakta nāk no Austrumbaltijas.²⁷ Lietuviešu arheologs V. Nagevičus pūces saktu saista ar Skandināvijas kultūru.²⁸ Igaņu arheoloģe M. Šmīdehelme domā, ka pūces saktas izveidojušās no stopa saktām ar paplašinātu pēdu.²⁹

Lai cik dažādas arī būtu arheologu domas pūces saktas izcelšanās jautājumā, nepārprotami ir, ka tā izveidojusies Austrumbaltijas teritorijā. Tās izveidošanās un arī izcelšanās jāsaiستا ne tikai ar ārējām ietekmēm, bet gan galvenokārt ar pašu vietējo iedzīvotāju materiālās un garīgās kultūras sasniegumiem, ar tā laika rotaslietu pagatavošanas tehnikas un stila īpatnībām vispār un Baltijā it sevišķi. Seno latgaļu un kuršu kalējiem vairāku metālu un vairāku tehniku kombinēšana vienā rotaslietā, kā tas vērojams pūces saktā, bija dabiska un nepieciešama parādība: dabiska tāpēc, ka seno latgaļu un kuršu kalējiem darbā bija vecas tradīcijas un augsta prasme, nepieciešama tāpēc, ka taisni šādas dārgas rotaslietas pieprasīja mantīgākie cilvēki, kas bija šo rotaslietu pasūtītāji un īpašnieki. Pūces saktas izcelšanās un eksistēšanas laikā visām rotaslietām bija tendence pakāpeniski noplacināties. Sakarā ar to rotaslietu izmēri palielinājās. Tas pats notika arī ar pūces saktām. Šai laikā, kad citur Eiropā bija izplatīta filigrāna un granulācijas tehnika sudrabā, Baltijā izplatās sudraba platējuma tehnika: sudraba platejumā šķērsrievīņu un

punktiņu virknes tiek izdobtas no kreisās puses un imitē filigrānu un granulāciju, kas raksturīgi arī pūces saktām.³⁰ Bez tam šai laikā sudraba platejums bieži vēl tika inkrustēts ar krāsainiem stikliņiem. Šī parādība sevišķi izplatīta Klaipeņas apgabalā, bet atsevišķos gadījumos sasniedz Austrumlatviju, kā tas redzams arī ar ziliem stikliņiem izrotātajā pūces saktā Kalniešu 15. kapā. Šādu iekšējas un ārējas dabas iemeslu dēļ arī radās pūces sakta. Ārējai ietekmei bija sekundāra nozīme. Sakarā ar to pūces saktas «prototipa» meklēšana, turklāt vēl starp svešzemju paraugiem, nevar būt mērķis, bet tikai līdzeklis, kas palīdz galvenokārt šīs saktas tipoloģiskās rindas saistīšanai resp. saktu datēšanai. Ja nu minēto iemeslu pēc mēģinātu meklēt pūces saktas «prototipu», tad tas jāmeklē starp vietējām stopu saktām, kuras tik plaši un dažādās variācijās izplatītas Baltijā. Iespējams, ka pūces saktas ārējo izveidojumu ietekmēja vairāki stopa saktu varianti, kā vairogveidīgā stopa sakta ar trīsstūra pēdu (līdzīgs vairogs un arī pēda ir agrākajām pūces saktām), stopa saktas ar sudraba platejumu un stopa sakta ar paplašinātu pēdu (tām ir tādas pašas podziņas kā pūces saktām, arī abu saktu pēdās jūtama līdzība). Apgalvojumam, ka pūces sakta izcēlusies no 5. gs. gotlandiešu saktām ar trīsstūra pēdu un pūsmēneša vairodziņu, pie tam vēl šo apgalvojumu saistot ar gotlandiešu izceļošanu 5. gš. cauri Baltijai uz Krieviju, nav pamata, jo skandināvu senlietu atradumi un skandināvu ietekme 5.—7. gs. ir niecīga. Bez tam mums zināmās agrākās pūces saktas no Užavas un Godeļiem ir vismaz par 150 gadiem vēlākas nekā populārā gotlandiešu izceļošana.

Uz minēto datu analīzes pamata iespējams sastādīt pūces saktu tipoloģisko rindu (I—IV tab.) un tās precīzāk datēt. Datēšanu atvieglo tas, ka dažas pūces saktas atrastas kopā ar citām datējamām senlietām. Tā kā šīs pūces saktas ir hronoloģiski vēlākas, tad ērtāk pūces saktu attīstības apskatu sakt tieši ar tām.

Vispirms atšķir seno latgaļu teritorijā atrastās un darinātās pūces saktas no seno kuršu teritorijā atrastajām un darinātajām. Kā vienas, tā otras eksistēja un attīstījās paralēli, tās līdzīgas pēc pagatavošanas tehnikas, stila un rotājuma, bet tai pašā laikā arī atšķirīgas.

Sākumā apskatīsim seno latgaļu pūces saktas. Tipoloģiski līdzīgas ir Lazdiņa kolekcijas (atraduma vieta nezināma, III tab.: 17, 18, 19), Ludzas Odukalna (III tab.: 20), Sauleskalna (III tab.: 23), Ķeveru (III tab.: 21, 22) un Vitebskas muzeja kolekcijas (atraduma vieta nezināma, III tab.: 24) pūces saktas. Šim paveidam pieskaitāma arī Igaunijas pūces sakta no Kunilepas (III tab.: 26) un Lietuvas pūces sakta no Kapitoniškiem (III tab.: 25). Paraugam var nodēvēt Lazdiņa kolekcijas pūces sakta (III tab.: 17, 18, 19). Tai, tāpat kā pārējām šā veida pūces saktām, sudraba platejums uzglabājies tikai daļēji, bet platejuma ornaments nospiedies bronzā. Pūces saktas bronzas pēda ar īsu adatas turētāju, loks un vairogs ar cilpiņu mugurpusē ir no viena gabala, bet stiegra ar

²¹ N. Åberg. Op. cit., 145.—146. lpp.

²² B. Nerman. Op. cit., 23.—25. lpp.

²³ Turpat. Sal. arī H. Moora. Die Eisenzeit ..., 161. lpp.

²⁴ F. Jākobsons. Op. cit., 8. lpp.

²⁵ Finsk Museum, 1923, 8. lpp.

²⁶ C. Engel. Die Kultur des Memellandes ir vorge-schichtlicher Zeit. Memel 1931, 41. lpp.

²⁷ C. Engel und La Baume. Op. cit., 173. lpp.

²⁸ V. Nagevičius. Op. cit., 72. lpp.

²⁹ M. Šmīdehelme. Op. cit., 58. lpp.

³⁰ Agrākās saktas Austrumbaltijā, uz kurām parādās no Austrumprūsijas un Klaipeņas apgabala pārņemtais sudraba platejums, ir stopa saktas ar zvaigžņu un lāpsta pēdu, attiecināmas uz 5.—6. gs.

cilpiņām galos izveidota atsevišķi. Cilpiņām cauri iet dzelzs ass, kas aptīta ar bronzas spirāli, pie ass dzelzs adatas fragments, adata bijusi šarnīrā. Dzelzs ass galos uzmauktas bronzas divkāršas lietas ripas ar šķērsrievotām bronzas stieplēm apkārt. (Sauleskalna pūces saktai vidus starp ripām platēts ar rotātu sudrabu.) Pāri loka mugurai un pa malām ir gājušas šķērsrievotas bronzas stieples, kas pārklātas ar šķērsrievotu sudraba plāksnīti; šāda plāksnīte saglabājusies loka labajā pusē, ar sudrabu nepārklātā šķērsrievotā bronzas stieple — kreisajā pusē. Ka arī pāri loka mugurai gājusi līdzīga stieple, liecina caurumiņi. To pavisam loka augšdaļā trīs, bet apakšdaļā četri. Viens no apakšējiem caurumiņiem varbūt noderēja stiegras saturēšanai, izverot caur to bronzas stiepli, bet caur pārējiem caurumiņiem gāja šķērsrievotās bronzas stieples. Pūces sakta visa bijusi platēta ar sudrabu. Platējumu gar malām rotā divkārša šķērsrievotā virkne, pie loka malām uz stiegras izveidots tīkliņa ornaments bronzā. Platējums gar acīm ir rotāts ar vienu šķērsrievotā virkni. Pēdas un vairoga vidū sudraba platējums bijis rotāts ar trim paralēlām punktiņu virknēm, pie kam videjie punktiņi lielāki. (Līdzīgs rotājums arī citām šā veida saktām. Sauleskalna pūces saktai vairoga vidū divas šķērsrievotā virknes, starp tām šķērskrusti.) Visas šķērsrievotās, punktiņi un krustiņi šā un arī citu paveidu pūces saktām izdotti no kreisās puses. Lazdiņa kolekcijas pūces saktai uz vairoga bijušas divas saulītes, uz stiegras — divas un uz pēdas — četras saulītes. (Ludzas Odūkalna pūces saktai uz pēdas tikai divas saulītes, liekas, līdzīgi arī Ķēveru pūces saktām.) Saulītes sudraba platējumā parasti izdottas no kreisās puses, bet dažreiz tās atstātas arī vēl no labās puses.³¹ Dažreiz šā veida pūces saktām rotāta arī mugurpuse. Tā Sauleskalna pūces saktai gar vairoga un stiegras malām ir divas iegravētas paralēlas rievīņas. Lazdiņa kolekcijas un arī citām šā veida pūces saktām izmēri un svārs līdzīgi. Tām nav uzglabājušies dzelzs ass galu noslēgumi. Iespējams, ka ass galus noslēdza bronzas vai pat sudraba konusveidīgās cepurītes, tāpat kā tas ir stopa saktām ar paplašinātu pēdu. Vispār šā paveida pūces sakti ass podziņas, dzelzs ass ar aptīto bronzas spirāli un šarnīrā esošā adata, tāpat izveidotā bronzas cilpiņa vairoga mugurpusē u. c. detaļas ļoti līdzīgas latgaļu bronzas stopa sakti ar paplašinātu pēdu attiecīgajām detaļām.

Apskatītā veida pūces saktas attiecināmas uz 9. gs. Par to liecina citas senlietas, kuras atrastas kopā ar šīm pūces saktām. Tā Sauleskalna depoziatā kopā ar fragmentāro pūces sakti atrasti: 1) sudraba kakla gredzens ar seglu un kāša galiem, vidū pārlūzis un saākējams ar kāšīšiem, sānos un pie galiem smalki rievots, imitējot tordējumu, uz galiem iecirstas sīkas fasetes; 2) sudraba kakla gredzens ar četrskaldņainiem galiem, sānos un pie galiem tordēts; 3) sudraba kakla gredzens ar priekšpusē pāresnīnātiem, šķērsriezumā rombiskiem, pamīšus saejošiem galiem. Šāda tipa kakla gredzeni Latvijas teritorijā datējami ar 9. gs., kā datējama arī šeit atrastā fragmentārā pūces sakta (III tab.: 23).

³¹ Juvelieris K. Berķis (Rīgā) domā, ka visām Latvijas PSR Vēstures muzejā esošajām pūces saktām saulītes izdottas tikai no kreisās puses.

Līdzīga pūces sakta atrasta Ludzas Odūkalnā (III tab.: 20) saskaņā ar J. Romanova ziņojumu — vīrieša kapā kopā ar lielu dzelzs dunci, bronzas trīsvītņu spirālaproci uz vienas un masīvu aproci uz otras rokas, rokautu, jostas paliekām, 7 gredzeniem, važiņām ar trapeceveida piekariņiem un bronzas pakavsaktu ar atrotītiem galiem. Šīs senlietas arī iederas vislabāk 9. gs.³²

Pie aprakstītā pūces saktas paveida pieder arī 1921. g. Igaunijā Kunilepā atrastā fragmentārā pūces sakta (III tab.: 26). Tai trūkst vairoga, ass, adatas un podziņu. Kunilepas sakta bijusi platēta ar sudrabu (literatūrā tā nepareizi figurē kā alvota). Pūces sakta atrasta kapulaukā, zemienē, apstrādājot tīrumu, kopā ar daudziem citiem priekšmetiem. Atradums gulēja cieši pie liela akmens, bet kaulu atliekas netika manītas. Uz dažiem priekšmetiem ir uguns patina, tātad tie deguši. Visu senlietu kopsaderība nav droša.³³ Kā jau A. Talgrens³⁴ un vēlāk H. Moora³⁵ aizrāda, Kunilepas rotaslietas stāv sakarā ar agrākajām lokālajām baltu rotaslietu formām, lai gan to izcelšanās vieteja. Arī Kunilepas pūces saktai sakars ar latgaļu pūces saktām. A. Talgrens visus Kunilepas atradumus datē ar 7. gs. beigām vai, vēlākais, ap 800. g. Tomēr pūces sakta, organiski un tipoloģiski saistīta ar apskatītajām latgaļu pūces saktām, nevar būt agrāka par tām. Tā būtu attiecināma, agrākais, uz 800. g., bet labāk — uz 9. gs. To pastiprina vēl tas, ka Kunilepā atrastās senlietas, piemēram, pakavsaktas, bronzas stopa saktas ar magoņgalvu galiem u. c., labāk iederas 9. nekā 8. gs. Kā H. Moora atzīmē, arī Kunilepas zobens u. c. ieroči Igaunijā raksturīgi 8. un 9. gs. mijai.³⁶

Pie šī paša pūces saktas paveida pieder un uz šo laiku attiecināma Kapitonišku pūces sakta (III tab.: 25). Tā iegūta kā savrupatradums 21. uzkalniņā, kur mirušie sadedzināti.³⁷ Uzkalniņš noarts, senlietas izjauktas. Bez apdegušās pūces saktas te atrastas tikai dažas lauskas, pāris neizteiksmīgu dzelzs fragmentu un kalcinēti kauli.

Hronoloģiski un tipoloģiski vistuvākas apskatītajam pūces saktas paveidam ir Kivtos (II tab.: 10, 11;

³² A. A. Спицын. Op. cit., 25. lpp.; dunča attēls XV tab.: 1; bronzas trīsvītņu spirālaproces un rokauta attēls — II tab.: 3; pūces saktas attēls — IV tab.: 17; pakavsaktas attēls ar piekārtām trīskāršām važiņām un trapeceveida piekariņiem — IV tab.: 1. Līdzīgs dzelzs duncis atrasts Cēsu raj. Kampu l. kapā (10. gs.); trīsvītņu spirālaproces — Madonas raj. Ličagalā un Lietuvā Pakrojas raj. Meldiņās (R. Kulikauskienē un R. Rimantiene (Op. cit., 498. att. un 336. lpp. 498. nr.) to datē ar 8.—9. gs.). Pakavsaktas ar atrotītiem galiem un šķērsriezumā apaļu loku lietotas 9. gs. (E. Snore. Nukšu kapulauks. Rīgā, 1957., 27. lpp.), bet 8.—9. gs. sastopamas arī ar tordētu (Nukšu 129. kaps), aptītu (Kivtu 4. kaps), šķērsriezumā četrstūrīnainu (Šķērstaīnu dzelzs sakta — V. 4601), rombisku (Tiras purva depoziatā sakta — V. 9170:5) un astoņskaldņainu (Mežotnes depoziatā sakta) loku. Trīskāršā važiņa ar trapeceveida piekariņiem (protokolā nav teikts, ka važiņas pievienotas pakavsaktai, bet attēlā tās piekārtas pie saktas) raksturīgāka II g. tūkst. sākumam. Divkāršas važiņas un trapeceveida piekariņi tomēr sastopami arī 8.—9. gs. kapos, piem., Ludzas raj. Nukšu 89. un Kivtu 4. kapā.

³³ Kunilepā atrastās senlietas uzskaitījis un aprakstījis A. Talgrens (Op. cit., 10.—14. lpp.; pūces saktas attēls 13. lpp., 25. nr.).

³⁴ A. M. Tallgren. Op. cit., 12. lpp.

³⁵ H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, 51. lpp.

³⁶ Turpat, 52. lpp.; Kunilepas zobens 32. att.: 9.

³⁷ A. Tautavičius. Op. cit., 105. un 106. lpp.

1. un 10. att.), Ličagalā (II tab.: 12, 13, 14) un Slaveitos (II tab.: 15) atrastās pūces saktas.

Ličagalā atrastā pūces sakta (II tab.: 12, 13, 14) nāk no latgaļu līdzenā skeletu kapulauka, no t. s. Kareivju kapiem kā savrupatradums. Tā visa, arī loks, platēta ar sudrabu. Sudraba platējums saglabājies arī uz vienas podziņas konusveidīgas cepurītes veidā. Saktas bronzas pēda ar īsu adatas turētāju, loks un vairogs ar cilpiņu mugurpusē darināti no viena gabala. Stiegra ar cilpiņām galos izveidota atsevišķi. Stiegru pietur no mugurpuses loka apakšā speciāli izveidotā bronzas asīte. Cauri bronzas cilpiņām iet dzelzs ass ar bronzas trīsšķautņainas stieples aptinumu, ass galos uzmauktas bronzas konusveidīgas podziņas (vēlākajām pūces saktām ass galos uzmauktas bronzas divkāršas ripas ar bronzas šķērsrievotām stieplēm apkārt). Šīs konusveidīgās podziņas pie pamatnes ir iežmaugtas un faktiski līdzīgas vēlākajām pūces saktu divkāršajām ripām, tikai šķērsrievotā stieple tām viena un iet nevis pa ripas šķautni, kā tas ir vēlāk, bet pa iežmaugu. Ličagala pūces saktai adata nav saglabājusies, tā bijusi dzelzs. Uz sudraba platējuma malām ir no kreisās puses izdohtu šķērsrievīņu divas virknes, gar acīm — viena virkne, vairoga vidū — trīs virknes, uz loka malām — pa vienai virknei, uz loka muguras — divas virknes (vēlākajām pūces saktām uz loka malām un muguras ir līdzīgi rotātas stieples). Uz vairoga, stiegras un pēdas pa divām saulītēm, arī tās izdohtas no kreisās puses. Ornamenti, kā tas parasts vēlākajām pūces saktām, ļoti rūpīgs un tuvs apskatītajam Lazdiņa kolekcijas pūces saktas paveidam. Ličagala pūces sakta, lai gan pēc pagatavošanas tehnikas un ornamentikas tuva Lazdiņa kolekcijas pūces saktas paveidam, tomēr atšķiras ne tikai ar minētajām īpatnībām, bet arī ar izmēriem un svaru — tā ir mazāka un vieglāka. Uz Ličagala pūces saktas loka augšdaļā un apakšdaļā nav vairs caurumiņu, caur kuriem iet šķērsrievotās stieples, kā tas ir vēlākajām pūces saktām, bet šķērsrievotās stieples it kā imitētas sudraba platējumā. Bez tam Ličagala pūces saktas vairogs un stiegra, skatoties no sāniem, veido platu leņķi, turpretim 9. gs. latgaļu pūces saktām vairogs un stiegra veido plāksni. Ličagala pūces sakta tāpat tipoloģiski agrāka par Lazdiņa kolekcijas pūces saktas variantu.

Ļoti līdzīga pēc pagatavošanas tehnikas, ornamentikas un izmēriem Ličagala pūces saktai ir Slaveitos atrastā fragmentārā pūces sakta (II tab.: 15), kurai trūkst stiegras, ass, podziņu, adatas un pēdas daļas, arī sudraba platējums fragmentārs.³⁸ Nelielās atšķirības ornamentikā starp Slaveitu un Ličagala pūces saktām izskaidrojamas ar amatnieka izdomu. Tā Slaveitu pūces saktai uz pēdas sudraba platējumā ir nevis divas šķērsrievīņu virknes kā Ličagala pūces sak-

³⁸ Par Slaveitu pūces saktas atraduma apstākļiem ir šādas ziņas: «Витебская губерния. Небольшая коллекция медных вещей, найденная в 1906 г. в д. Славейты Люцинского уезда, при устройстве канавы на наделной земле К. Я. Швякера. На месте находки постоянно вынимался грант для посыпки дороги. По другим сведениям, вещи найдены на ферме Вульники в той же местности. Среди вещей (рис. 110) некоторые (именно фибула и 3 шейные гривны) могут быть относимы к VI—VIII в., другие принадлежат культуре Люцинского могильника: венчик из спиралей, пластинчатая гривна, нагрудная и поясная пряжки, широкий наручник с ребром и 2 медные тонкие браслета.» Отчет..., 109. lpp., 110. lpp.; 113. att.

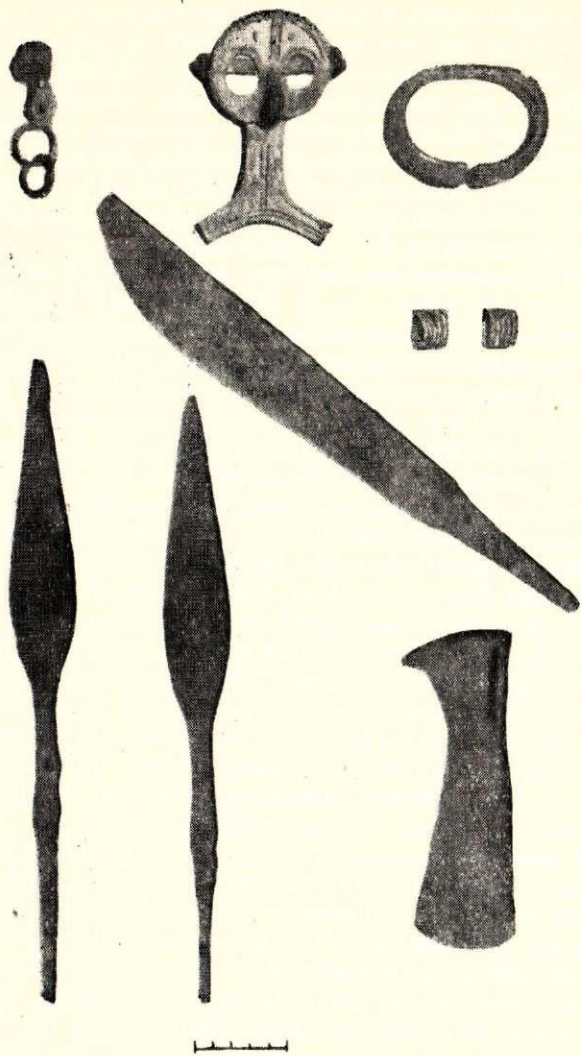
tai, bet gan viena virkne, tāpat uz vairoga trīs virkņu vietā divas un uz pēdas augšdaļā šķērskrusta motīvs, uz saktas mugurpusē gravēts divkāršs svītriņu rotājums, gar pēdas malām un vidū lokveidīgs divkāršs gravētu līdzīgu svītriņu rotājums. Iespējams, ka Ličagala un Slaveitu pūces saktas darinājais viens un tas pats amatnieks, jo arī teritoriāli abas vietas atrodas tuvu viena otrai. Slaveitu pūces sakta līdz ar to datējama tāpat kā Ličagala sakta.

Šim paveidam pieskaitāma arī Kivtos (II tab.: 10, 11; 1. un 10. att.) latgaļu līdzenā skeletu kapulauka 7. kapā atrastā pūces sakta. Pagatavošanas tehnika un ornamentika Kivtu pūces saktai tāda pati kā Ličagala saktai, tomēr ar nelielām lokālām atšķirībām: tā Kivtu pūces saktai nav sudraba platējuma uz loka, loks un podziņas rotātas iesistām saulītēm, tai ir bronzas adata, uz stiegras sudraba platējuma gar loku šķērsrievu un punktiņu paralēlas virknes, abās pusēs uz stiegras sudraba platējuma pa trim no kreisās puses izdohtiem punktiem, sakta lielāka un smagāka par Ličagala un Slaveitu saktām. Kivtu pūces sakta, salīdzinot ar 9. gs. Ludzas Odukalna, Sauleskalna, Lazdiņa kolekcijas u. c. šā veida pūces saktām, ir tipoloģiski un hronoloģiski agrāka. Neplatētais Kivtu pūces saktas loks pat atgādina Kalniešu pūces saktu loku. Atšķirības starp Kivtu un Ličagala resp. Slaveitu pūces saktām izskaidrojamas ne tik daudz ar hronoloģisko starpību, cik ar vietējo amatnieku lokālām tradīcijām. Kopā ar Kivtu pūces saktu atrasti (1. att.): 1) 2 dzelzs lapasveida iedzītā šķēpi, 2) dzelzs šaurasmens cirvis ar paplašinātu pietu un ovālu kāta caurumu, 3) dzelzs viensasmens duncis, kas bijis iekārts bronzas gredzentiņos, 4) 2 bronzas spirālgredzeni, to vītnes griezumā trīsstūrainas, pavisam gredzeniem sešas vītnes, un 5) profilēta masīva bronzas aprobe, kurai loks šaurāks, griezumā apaļš, malās rotāts ar rievīņām, aprobe galos iesisti punktiņi. Šo senlietu komplekss datējams ar 8. gs. otro pusi, vēlākais, ar 800. g.³⁹ tāpat kā datējamas arī līdzīgās Ličagala un Slaveitu pūces saktas.

Tipoloģiski un hronoloģiski agrākas, bet tuvas Kivtu, Ličagala un Slaveitu pūces saktām ir abas Kalniešu 15. un 23. kapā atrastās pūces saktas (I tab.: 4, 5; 2. un 8. att.; I tab.: 7, 8, 9; 3., 6. un 9. att.), kā arī Saliņu 2. kapa pūces sakta (I tab.: 1, 2, 3).

Kalniešu 15. kapa pūces sakta atrasta kopā ar dzelzs viensasmens dunci, dzelzs šaurasmens cirvi, kam ovāls kāta caurums un paplašināts piets, un ar 2 dzelzs šķēpu galiem, viens no tiem ar īsu lapasveida smaili un garu uznavu, otrs ar iedzītni, divām atkarpēm un auklīņas aptinuma paliekām (2. att.). 15. kapa atradās zem izpostītā 14. kapa, kurā starp izjauktām senlietām bija bronzas vienrindas važiņas fragments, 4 lielāki un 2 mazāki bronzas zvaniņi, fragmentāra dzelzs kružadata ar bronzas stieples aptinumu, bronzas spirālgredzena fragments, bronzas lentveidīgā aprobe, otras līdzīgas aprobe fragmenti un bronzas vijiņas. Spriežot pēc kružadatas un bronzas lentveidīgām aprocēm, 14. kapa datējams, vēlā-

³⁹ Līdzīgi kapu inventāri Nukšu kapulauka 60. un 73. kapā, kurus šo izrakumu vadītāja E. Snore datē ar 8.—9. gs. (Нукшинский могильник. Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, I. Рига 1957, 26., 58., 59., 75., 77. lpp., XVII tab., 3, 4.)

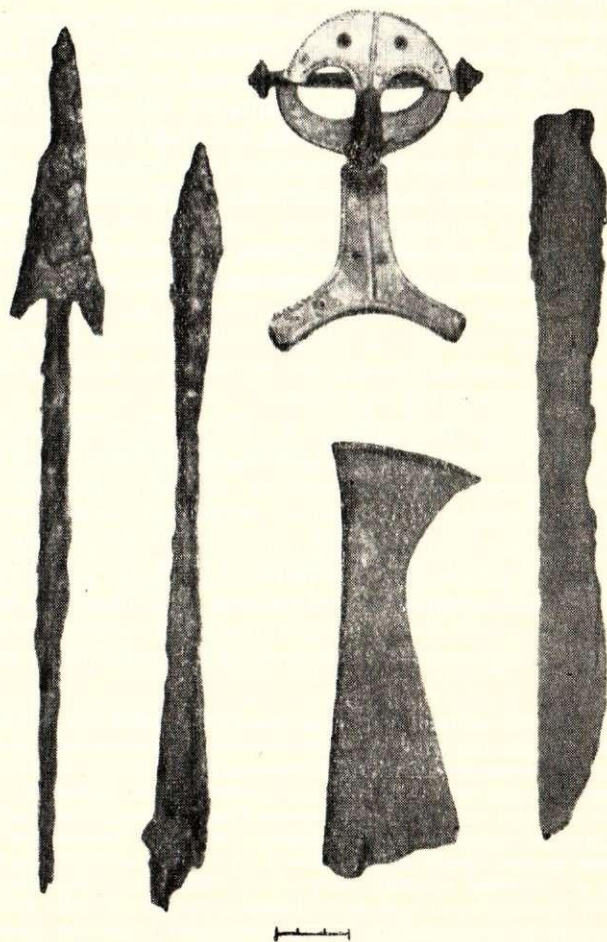

1. att. Ludzas raj. Kivtu 7. kapa inventārs.

kais, ar 800. g. Tādā gadījumā 15. kapa, kas atradās zem 14. kapa, nevarēja tikt ierīkots īsi priekš 14. kapa izveidošanas. Tas nozīmē, ka 15. kapa attiecināms uz 8. gs. vidu vai uz 8. gs. pirmo pusi. Interesanti, ka 15. kapa galvas tuvumā zem diviem akmeņiem un pa daļai zem 16. kapa tika atsegts bronzas kakla gredzens ar maziem seglu un kāša galiem un galu aptinumu, tātad šā kakla gredzena agrā forma. Tas bija apsviests otrādi, t. i., ar segliem uz apakšu. Lai gan šā kakla gredzena piederība 15. kapam nav droša (varbūt tas ir tuvinieku ziedojums mirušajam 15. kapā), tomēr tā atrašanās daļēji zem 14. kapa, kurā bija bronzas stopa sakta ar paplašinātu pēdu, un šā gredzena atrašanās apmēram vienā līmenī ar 15. kapu ļauj secināt, ka tas ir vienlaicīgs ar 15. kapu. Šie argumenti atļauj datēt 15. kapu un līdz ar to arī šai kapā atrasto pūces saktu ar 8. gs. pirmo pusi. Šis datējums sakrīt arī ar pūces saktas tipoloģisko analīzi — šīs saktas ornamenti sudraba platējumā ir vienkāršāks nekā vēlākajām saktām. Tai gar pēdas, acu un galvas malām un pēdas un vairoga vidū iet no kreisās puses izdobtas vienrindas šķērsrieviņu virknes (visām vēlākajām pūces saktām parastas divrindu virknes). Rotājums pie tam nav tik rūpīgs kā vēlākajām pūces saktām. Meistars laikam ar nolūku pat

«aizmīrsis» uz stiegras sudraba platējumā iesist vienu saulīti: stiegrai vienā pusē divas, bet otrā — viena saulīte. Četras līdzīgas saulītes rotā sudraba platējumu uz vairoga, divas — pēdas augšdaļu, bet četras — apakšdaļu. Pavisam ir 13 saulītes. Tās iesistas no kreisās puses. Bez tam uz vairoga sudraba platējumā ir divi zili stikliņi, tāpat divi stikliņi bijuši uz pēdas, bet izkrituši. Sakta arī tipoloģiski ir vecāka par Kivtu, Ličagala un Slaveitu pūces saktām: tā Kalniešu pūces saktas loka nerotā nekāds ornamenti, tas nav bijis arī platēts. Šīs saktas pagatavošanas tehnika līdzīga citu pūces saktu tehnikām. Dzelzs asij, kas aptīta ar bronzas spirāli, bijusi dzelzs adata šarnīrā, tās paliekas vēl redzamas. Stiegru pie loka mugurpusē pietur saliekta bronzas stieple, kas izvērtā caur diviem izsistiem caurumiņiem loka apakšmalās. Šīs atšķirības starp Kalniešu 15. kapa pūces saktu un Kivtu un pārējām šā veida saktām vedamas ne tikai sakarā ar cita kalēja darbu, bet arī ar citu laika posmu. Kalniešu 15. kapa sakta tipoloģiski ir vecāka par Kivtu saktu un, kā jau agrāk minēts, datējama ar 8. gs. pirmo pusi, vēlākais ar 8. gs. vidu.

Līdzīga Kalniešu 15. kapa pūces saktai ir arī otra — no 23. kapa, kas atrasta kopā ar galvas segas paliekām un bronzas aproci ar vāļu galiem un pinuma rotājumu (3. att.). 23. kapa pūces saktai ir arī savas īpatnības, kādu nav 15. kapa pūces saktai: tās bronzas konusveidīgās podziņas masīvākas, pēda mazāk slaida, ass vidū nevis dzelzs, bet bronzas adata šarnīrā, stiegru pie loka nesatur ne stieple, nedz speciāli

2. att. Krustpils raj. Kalniešu 15. kapa inventārs.

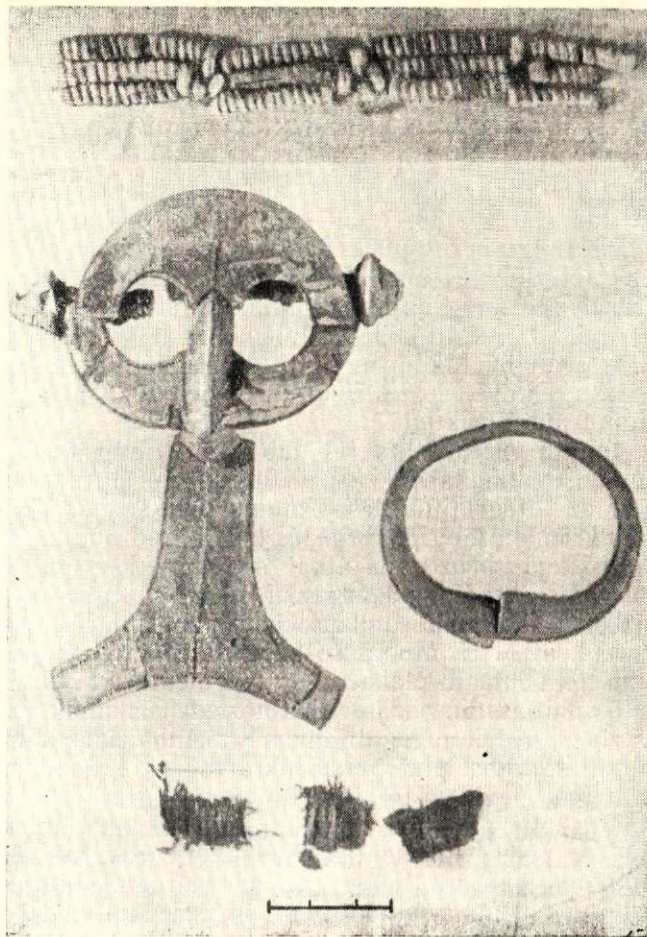
veidota asīte, uz vairoga un pēdas nevis saulītes vai stikliņi, bet gan četri no kreisās puses izdobti punkti. Šī sakta bojāta — pārlūzusi ass, bronzas adata un stiegra, pēda drusku saliekta un ielūzusi, sudraba platējums salūzis gabaliņos. Uz stiegras ir kriju paliekas. Abas Kalniešu pūces saktas ir lielākas par vēlākajām un arī agrākajām pūces saktām, kas atrastas seno latgaļu teritorijā. Droši vien, tā ir lokāla parādība. Saktu vairogs un stiegra, kā tas ir visām agrākajām pūces saktām, skatoties no sāniem, veido platu leņķi. 23. kapa pūces sakta, lai gan atšķiras no 15. kapa pūces saktas, tomēr ir tā paša veida un kā tipoloģiski, tā arī pamatojoties uz šai kapā atrasto bronzas aproci ar vāļu galiem un pinuma rotājumu, attiecināma uz to pašu laiku, proti, uz 8. gs. pirmo pusi.

Kalniešu kapulaukā kā savrupatradums tika iegūta pūces saktas ass bronzas podziņa (I tab.: 6). Tai caur vidu iet dzelzs ass, podziņa sastāv no divām paralēlām tuvu stāvošām bronzas ripiņām, kuru vidū gredzenveidīgi iet šķērsrievota sudraba stieple, pie kam tās gali pilnīgi kopā nesaiet. Podziņa attiecināma uz 8. gs., bet, tā kā tai šķērsrievota sudraba stieple ir vidū un paralēlās tuvu stāvošās bronzas ripiņas tomēr atrodas tālāk viena no otras, salīdzinot ar Kalniešu pūces saktu podziņām, tad šī bronzas podziņa labāk iederas 8. gs. otrajā pusē.

Seno latgaļu pūces saktu tipoloģiskajā rindā visagrākā ir Saliņu 2. kapa sakta (I tab.: 1, 2, 3). Visi kapi šeit bijuši postīti un sajaukti. 2. kapam tāpēc bez saktas pieskaitītas vēl šādas senlietas: 2 manšetveidīgās bronzas aproces ar dobu šķautni, bronzas zvaniņi un auduma atliekas ar bronzas vijiņām, adatas fragments, 2 ar bronzas stiepli aptītas dzelzs krukādas, sprādze, bronzas aproce ar vāļu galiem, 4 mazi gredzentiņi, dzelzs šaurasmens cirvis, 7 poda lauskas, dzelzs sirpis. Šķiet, ka te sajaukti sievietes un vīriešu kapu inventāri.

Pēc senlietām spriežot, kaps attiecināms uz 8. gs. Bet pūces saktas tipoloģiskā analīze, salīdzinot to ar vēlākajām latgaļu pūces saktām, atļauj datējumu precizēt.

Pēc savas formas Saliņu pūces sakta vistuvāka Kalniešu 15. kapa pūces saktai, bet pēc rotājuma un tā tehniskā izpildījuma — Kalniešu 23. kapa pūces saktai. Saliņu pūces sakta platēta ar sudrabu; platējuma, tāpat kā Kalniešu saktām, nav bijis uz loka. Dzelzs ass aptīta ar bronzas spirāli, ass galos podziņu trūkst, bet, kā to rāda agrāk darinātie attēli, tās bijušas iegarenas, puslodveidīgas ar šķērsrievotas bronzas stieples gredzenu ap pamatu. Pēdai ir īss adatas turētājs, tajā dzelzs adatas atliekas, dzelzs adata, šķiet, bijusi šarnīrā. Pēda ar īsu adatas turētāju, loks un vairogs ar cilpiņu mugurpusē izveidoti no viena gabala, stiegra ar cilpiņām galā — tāpat. Līdzīgi pagatavota arī Kalniešu 15. kapa pūces sakta, tikai stiegru Saliņu pūces saktai pietur speciāla asīte, bet Kalniešu 15. kapa pūces saktai — caur divi caurumiņiem loka apakšdaļā izvērtā saliekta bronzas stieple. Saliņu pūces saktas sudraba platējums, tāpat kā Kalniešu 23. kapa pūces saktai, gar malām, vairoga un pēdas vidū un gar acīm rotāts ar šķērsrievīņu virkni. Uz vairoga un pēdas ir pa diviem lielākiem punktiem, tāpat kā Kalniešu 23. kapa pūces saktai. Šķērsrievīņu rotājums tomēr nav tik precīzs kā

3. att. Krustpils raj. Kalniešu 23. kapa inventārs.

vēlākajām pūces saktām. Uz neplatētā loka pie galvas un pie pēdas ir rievīņu rotājums (vēlākajām pūces saktām, kā Ličagala, Slaveitu, Kivtu, Ludzas Odukalna u. c., šais vietās nāk šķērsrievīņu rotājums sudraba platējumā). Mugurpusē uz saktas pēdas, stiegras un vairoga gar malām un pa vidu iesistas saulīšu virknes. Saliņu pūces saktas vairogs un stiegra, skatoties no sāniem, veido platu leņķi. Šī sakta ir mazāka par Kalniešu pūces saktām un tipoloģiski un hronoloģiski arī agrāka par Kalniešu pūces saktām. Tā kā Kalniešu pūces saktas tika datētas ar 8. gs. pirmo pusi, tad Saliņu pūces sakta attiecināma uz laiku ap 700. g.⁴⁰

Pie latgaļu pūces saktām, kas attiecināmas uz 8. vai 9. gs., jāpieskaita arī Vecpilī atrastā pūces sakta, lai gan ne to, nedz arī tās attēlu man nav bijis izdevības redzēt. Vecpils pūces sakta bijusi ar sudraba platējumu, dzelzs adata tai norūsējusi. Šī pūces sakta agrāk atradusies Vladimira Visokiha arheoloģiskajā kolekcijā, kuru kopā ar citām latgaļu senlietām ieguvis Daugavpils muzejs 1938. g. Pēdējā kara laikā tā no Daugavpils muzeja pazudusi.

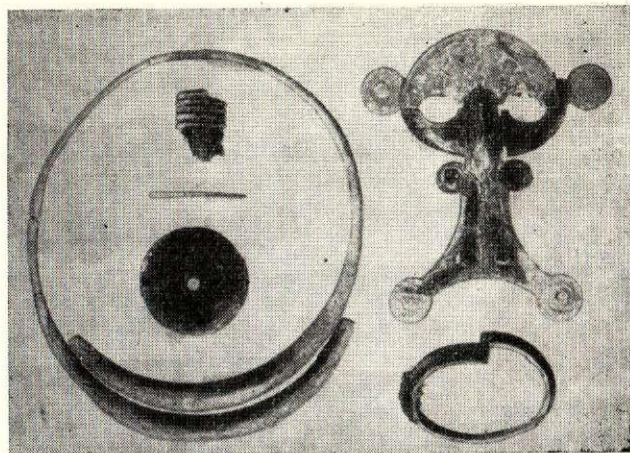
⁴⁰ N. Oberg [Aberg] (Op. cit., 146. lpp.) raksta, ka Saliņu pūces sakta nav vecāka par 7. gs., bet varbūt pat jaunāka. B. Nermans (Op. cit., 25. lpp.) šo saktu datē ar 7. gs. vai, agrākais, ar 6. gs. beigām, uzskatot to par senāko pūces saktas formu. Tipoloģiski un hronoloģiski tomēr agrāka ir Užasvas pūces sakta.

Paralēli latgaļu pūces saktām eksistēja arī seno kuršu pūces saktas. Tās atrastas un arī darinātas senajā kuršu teritorijā. Zināmi septiņi senkuršu pūces saktu eksemplāri: viens no Užavas (IV tab.: 27, 28, 29), viens no Godeļiem (IV tab.: 30, 31), viens no Počiem (IV tab.: 32, 33), divi no Anduļiem (IV tab.: 34; 4. att., IV tab.: 35), viens no Liepājas apkārtnes (IV tab.: 36, 37, 38; 7. att.) un viens no Rudišķiem.

Par fragmentāro pūces saktu no Britu muzeja Londonā (II tab.: 16) sīkaku ziņu nav. Šīs saktas forma, spriežot pēc fotografijas, atgādina kuršu agrākās pūces saktas. Ar to kopā uz planšetes ir galvenokārt kuršu senlietas. Jādomā, ka tā nākusi no kuršu teritorijas. Tehnisku iemeslu dēļ tā novietota tabulās pie latgaļu pūces saktām.

Anduļu pūces sakta (IV tab.: 35) atrasta līdzenā skeleta kapulauka 319. kapā kopā ar spirālgredzenu, kādu uz fotografijas nesaprotamu priekšmetu, vārpstas skriemeli jeb ripu, bronzas kakla gredzenu ar pāresninātiem un uz galu atkal sašaurinātiem galiem (rotājums atgādina pazīstamā Piltenes sudraba kakla gredzena rotājumu) un aproci ar paplašinātiem galiem (4. att.). H. Moora šo kapu datē ar 7.—8. gs.⁴¹ Šī pūces sakta ir plakana, ar fragmentāru sudraba platējumu, ass un pēdas galus noslēdz plakanas apaļas ripas, pēdas augšgalā divas plakanas ripas veido šķērsi, sudraba platējums inkrustēts ar krāsainiem stikliņiem, pavisam to bijis 10—12 (fotografijā nevar labi saskatīt): pa divi uz pēdas galu plakanajām ripām, uz pēdas apakšdaļas, šķērša, stiegras, ass plakanajām ripām un, liekas, arī uz vairoga. Sudraba platējums rotāts ar punktiņu un šķērsrievīņu virknēm, rotājums samērā rūpīgs.

Pie šī paša varianta pieder vēl otra līdzīga pūces sakta, kas arī atrasta Anduļos, līdzenā skeleta kapulaukā.⁴² Tā, spriežot pēc fotografijas (IV tab.: 34), plakana, ar sudraba platējumu, trūkst ass un podziņu, pēdas galos ir plakanas apaļas ripas, pēdas augšā divas plakanas apaļas ripas veido šķērsi. Sudraba platējumā gar malām ir divkārtša šķērsrievīņu virkne, gar acīm līdzīga viena šķērsrievīņu virkne, vairoga un pēdas vidū šķērsrievīņu—punktiņu—šķērsrievīņu paralēlas virknes. Sudraba platējums inkrustēts ar ziliem stikliņiem: pa divi uz vairoga, stiegras, pēdas apakšmalas un pēdas galiem. Droši vien šai saktai, tāpat kā Anduļu 319. kapa pūces saktai, divi zili stikliņi bijuši uz šķērša un divi arī uz tagad pazudušās ass galu noslēguma. Arī šī pūces sakta attiecināma uz to pašu laiku, uz kuru Anduļu 319. kapa pūces sakta. H. Mooras datējums, proti, 7.—8. gs., šķiet, tomēr pārāk agrs, vismaz uz 7. gs. šā paveida pūces saktas nebūtu attiecināmas. Tas kļūst saprotams sevišķi tad, ja salīdzina šīs saktas ar Poču kuršu pūces saktu⁴³ vai ar tipoloģiski līdzīgām latgaļu 9. gs. pūces saktām. Kā kuršu, tā latgaļu šā veida saktas pagatavotas ar vienādiem tehniskiem paņēmieniem, to lokus rotā līdzīgas šķērsrievotas, caurumiņos ievērtas stieples, sudraba platējumā tikai no kreisās puses izdob-

4. att. Klaipēdas raj. Anduļu 319. kapa inventārs.

tais šķērsrievīņu un punktiņu rotājums ir pilnīgi analogs, greznis, samērā rūpīgi izstrādāts, vairogs un stiegra veido plāksni. Bet starp šīm saktām ir arī lielas atšķirības: Anduļu pūces saktām barokālāka forma, tās vairāk noplacinājušās, saktu pēdu galos, pēdas augšdaļā uz šķērša, pēdas pamata, stiegras, vairoga un arī uz ass galu ripām zili stikliņi sudraba ietverē — tipiska Klaipēdas apgabata parādība. Visas šīs atšķirības, kas labi redzamas pat uz fotografijām, izskaidrojamas galvenokārt ar seno kuršu un seno latgaļu rotaslietu pagatavošanas specifiku. Tomēr starp abu veidu pūces saktām ir tik daudz līdzības, ka to sakarība ir neapšaubāma. Izskaidrojums, manuprāt, šeit tāds, ka seno kuršu un latgaļu pūces saktas attīstījās patstāvīgi, pēc vietējo pūces saktu agrākajiem paraugiem un attiecīgā laikmeta stila īpatnības uzņēma kā kuršu, tā arī latgaļu amatnieki. Tas arī redzams pēc viņu darinātām līdzīgām, bet tanī pašā laikā arī atšķirīgām pūces saktām. Tā kā visu rotaslietu un arī pūces saktu attīstība, to noplacināšanās un pārveidošanās notika tagadējās Latvijas un Lietuvas rietumdaļā agrāk nekā austrumdaļā, tad abas Anduļu pūces saktas, lai gan tās tipoloģiski līdzīgas un varbūt pat drusku vēlākas par latgaļu 9. gs. pūces saktām, tomēr datējamās agrāk — apmēram ar 800. g.⁴⁴ Šim datējumam nerunā pretī arī kopā ar pūces saktu atrastais kakla gredzens ar pāresninātiem un pēc tam sašaurinātiem galiem un aproce ar pāresninātiem galiem.

Anduļu pūces saktām tipoloģiski līdzīga sakta atrasta pie Liepājas kā savrupatradums (IV tab.: 36, 37, 38; 7. att.). Šī pūces sakta ir plakana, tās pēda ar īsu adatas turētāju, loks un vairogs ar divām cilpiņām (visām latgaļu un arī agrākajām kuršu pūces saktām uz vairoga mugurpusē ir viena cilpiņa) veidoti no viena gabala. Caur sešām cilpiņām iet dzelzs ass, aptīta ar bronzas spirāli. Ass galus klāj plakanas apaļas ripas ar divām cilpiņām mugurpusē. Vienas ripas trūkst, otra — nolūzusi. Pēdas augšdaļā no līdzīgām plakanām ripām izveidots šķērsis, kāds parasts vēlajām kuršu pūces saktām. Bronzas adata

⁴¹ H. Moora. Die Eisenzeit..., 342. lpp.

⁴² W. Gaerte. Op. cit., 312. lpp.; pūces sakta 253. att.

⁴³ Spriežot pēc stopa saktām un citām senlietām, tā datējama ar 8. gs. (skat. arī V. Nagevičius. Op. cit., 72 lpp.), bet Anduļu pūces saktas tipoloģiski un arī hronoloģiski ir vēlākas par Poču pūces saktu.

⁴⁴ Anduļu pūces saktu, kurai trūkst ass un podziņu 8.—9. gs. ietilpina arī V. Gerte [Gaerte] (Op. cit., 312. lpp.); ar 9. gs. to datē arī lietuviešu arheoloģes R. Kulikauskiene un R. Rimantiene (Op. cit., 329. lpp., 265. att., 265. nr. — krāsaina rekonstrukcija).

bijusi šarnīrā. Pāri saktas loka mugurai un gar malām bijušas šķērsrievotas bronzas stieples, varbūt pārklātas ar sudraba platējumu. Uz to norāda trīs caurumiņi pie pēdas augšdaļas un pie loka augšdaļas, kā arī bronzas stieples paliekas vidējā caurumiņā pie loka augšdaļas. Šis ornamentēšanas paņēmieni raksturīgs kuršu un latgaļu vēlajām pūces saktām. Sudraba platējums no Liepājas pūces saktas nokritis, bet tā rotājums nospiedies bronzā uz saktas vairoga, stiegras, šķērša un pēdas, kā arī uz ass plakanās ripas. Sakta bijusi viscaur platēta ar sudrabu un, tāpat kā Anduļu pūces saktas, arī ar stikliņu ielikumiem. Pavisam bijuši laikam 12 stikliņi — tikpat, cik Anduļu pūces saktām, un tāpat arī izvietoti. Uz bronzas saktas redzams iespiedies rotājums — šķērsrievīņu virknes, līdzīgas Anduļu pūces saktu rotājumam. Bronzas saktas virspusē ir alvas pauguriņu paliekas — šais vietās ticis pielodēts sudraba platējums pie bronzas pamatnes. Liepājas pūces sakta, lai gan pilnīgi līdzīga Anduļu pūces saktām, tomēr ir vairāk noplacinājusies, lielāka, pieņēmusi vēl barokālākas formas. Tāpēc tā ir vēlāka un attiecināma uz 9. gs.⁴⁵ Tā arī pārstāv visu zināmo šā veida saktu visvēlāko attīstības pakāpi.

Tipoloģiski un hronoloģiski agrākas par kuršu pūces saktām no Anduļiem un Liepājas apkārtnes ir fragmentārās kuršu pūces saktas, kas atrastas Dienvidrietumlietuvā Počos (IV tab.: 32, 33) un Godeļos (IV tab.: 30, 31). Pēdas augšdaļā tām nav šķērša ar apaļām ripām, arī pēdas apakšdaļa nenobeidzas ar apaļajām ripām, kā tas ir vēlākajām kuršu pūces saktām. Bez tam šīs agrākās pūces saktas nav tā noplacinājušās. Tā kā Počos 2./3. ugunskapā bez pūces saktas atrastas vēl 2 fragmentāras stopa saktas ar magoņgalvu galiem, tordēts kakla gredzens ar cilpiņu un kāsīti galos un aprobece ar paplašinātiem galiem, tad tā datejama ar 8. gs. Tā to datē arī šīs saktas atradējs.⁴⁶

Vēl agrāka ir fragmentārā Godeļu pūces sakta (IV tab.: 30, 31).⁴⁷ Par to liecina garākais adatas turētājs, loks ar trapeceveida šķērsriezumu un šaurākā pēda. Godeļu saktai daudz līdzības ar Užavas pūces saktu. Tā datējama ar 7. gs.

Seno kuršu pūces saktu tipoloģisko rindu iesāk Užavā atrastā pūces sakta (IV tab.: 27, 28, 29), arhaiskāka no visām pūces saktām. Tā ir masīva, tās pagatavošanas tehnika līdzīga citu pūces saktu pagatavošanas tehnikai, tomēr tā atšķiras no citām pūces saktām: stiegra un vairogs, tāpat kā agrākajām latgaļu pūces saktām, skatoties no sāniem, veido platu leņķi (vēlajām kuršu saktām stiegra un vairogs veido plāksni). Užavas pūces saktai ir garāks adatas turētājs un profilēts loks, rotāts ar piecām rievīņu grupām. Stiegra tai masīva un daudz šaurāka nekā citām pūces saktām, stiegrai ir trīsstūra griezumš, kāda nav citām pūces saktām. Pēda ar garāku adatas turētāju, profilētais loks un vairogs ar cilpiņu mugurpusē izveidoti no viena gabala. Dzelzs ass, kas iet caur divām stiegras un vienu vairoga cilpiņu, aptīta ar griezumā segmentveidīgu bronzas stiepli. Dzelzs ass ga-

los uzmauktas masīvas, svītrām rotātas bronzas puslodes. Bronzas adata bijusi piestiprināta pie ass nevis šarnīrā kā citām pūces saktām, bet gan nekustīgi. Stiegru pietur ass spirāles gals — tas ir savdabīgs stiegras pieturēšanas paņēmieni. Sudraba platējums uzglabājies tikai uz vairoga: gar malu un vidū iet šķērsrievīņu—punktiņu—šķērsrievīņu virkne, gar acīm divas šķērsrievīņu virknes, pēdas vidū bronzā rotājuma nospiedums — divas šķērsrievīņu virknes, kurām pa vidu iet šķērskrustu virkne, uz vairoga divas saulītes. Rotājums nav tik rūpīgs kā vēlajām pūces saktām. Šai saktai piemīt vesela rinda ne tikai lokālu, bet, salīdzinot ar apskatītajām pūces saktām, arī agrāku īpatnību: masīvs, profilētais loks, nekustīgas adatas iestiprināšana, garāks adatas turētājs, šaura, šķērsriezumā trīsstūrveidīga stiegra, šaurāka pēda, masīvas puslodes podziņas, stiegras un vairoga veidotais platais leņķis (skatoties no sāniem) u. c. Tāpēc šī, agrākā no visām apskatītajām pūces saktām, attiecināma uz 7. gs.⁴⁸

Līdzīga, lai gan tipoloģiski nedaudz vēlāka pūces sakta iegūta kā savrupatradums 1956. g. Lietuvā Jonišku rajona Rudišku 5.—12. gs. kapulaukā. Tā ievesta no kuršu teritorijas. Tā kā šo saktu apzināju Šauļu novadpētniecības muzejā jau pēc tam, kad darbs bija nodots ražošanā, tad nevarēju tās attēlu pievienot rakstam, kā arī saktas atraduma vietu kartografēt.

Pūces saktu datešanā ir jāņem vērā arī citas rotas ar analogu ornamentu vai kādu detaļu. Tā uz krustadatām, trīsstūradatām un važturiem ir līdzīgs rotājums kā uz tā paša laika pūces saktām. Pūces saktu pēdas ļoti atgādina tā paša laika apgrieztais trīsstūradatu galvas, bet podziņas — attiecīgā laika stopa saktu podziņas.

Labākam pārskatam latgaļu un kuršu pūces saktu atradumu vietas kartografētas (5. att.), bet atrašanas un glabāšanas apstākļi, kā arī attēli un datējums, doti tabulā.

Apskatot pūces saktu atradumu vietas uz kartes (5. att.), redzams, ka tās izplatītas latgaļu un kuršu teritorijā. Kunilepā (Igaunijas PSR) un arī Kapitoniškos (Lietuvas PSR) atrastās fragmentārās pūces saktas varētu būt igauņu un lietuviešu amatnieku darinājumi pēc latgaļu pūces saktu parauga. Tas liecina par tā laika latgaļu sakariem ar igauņiem un lietuviešiem. Atsevišķās dārgākās senlietas, parasti rotaslietas, varēja tikt reizēm ievestas vairāku simtu un pat tūkstošu kilometru attālumā. No Kunilepas līdz latgaļu teritorijai pāri par 200 km, arī līdz Kapitoniškiem 200 km. Ka tam nav gadījuma rakstura, uz to norāda arī citas igauņu un lietuviešu zemē atrastās latviskās senlietas no šā paša laika. Ar Kunilepas pūces saktu atrastas, piemēram, stopa saktas, pakavsaktas, aprobece u. c. Kapitonišku kapulaukā atrasti latgaļiem raksturīgie bronzas zvaniņi. Uzmanīgāk apskatot uz kartes pūces saktu atradumu vietas un salīdzinot tās ar šā laika un vēlāko laiku ceļu virzieniem, redzams, ka pūces saktas atrastas galvenokārt svarīgu tirdzniecības un satiksmes ceļu tuvumā. Pūces saktas atrastas gar Daugavu, Gauju un Aivieksti, gar ceļu, kas iet no Pleskavas un Igaunijas caur Ziemeļlatgali—Sauleskalnu—Daugavpili pāri Daugavai

⁴⁵ B. Nermans uzskata, ka Liepājas pūces sakta varbūt ir vēlāka par 800. g. (Op. cit., 25. un 26. lpp.)

⁴⁶ V. Nagevičius. Op. cit., 72. lpp.

⁴⁷ L. Kumšilytis. Op. cit., 39. lpp.

⁴⁸ B. Nermans to datē ar 7. vai 8. gs. (Op. cit., 25. lpp.)

Latgaļu pūces saktas

Nr. uz kartes	Atraduma vieta, apstākļi, izmēri cm, svars g	Attēli	Kur glabājas, inventāra nr.	Datējums
1	2	3	4	5
1	Ogres raj. Ķeipenes Saliņas, 2. kaps. G. 12,4; vidusass g. 11; pēdas pl. 8,3; pl. 6,3. Svārs 78,65	I tab.: 1, 2, 3	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64807:1	ap 700. g.
2	Krustpils raj. Kalnieši, 15. kaps. G. 13,8; vidusass g. 12,2; pl. 10. Svārs 138,1	I tab.: 4, 5; 2., 8. att.	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64528:2	8. gs. pirmā puse
3	Krustpils raj. Kalnieši, 23. kaps. G. 13,6; vidusass g. 12,5; pēdas pl. 7,8; pl. 10,5. Svārs 148,1	I tab.: 7, 8, 9; 3., 6., 9. att.	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64536:1	8. gs. pirmā puse
4	Krustpils raj. Kalnieši, savrupatradums kapulaukā, pūces saktas podziņā. G. 1,9; dm. 1,8	I tab.: 6	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64525:18	8. gs. otrā puse
5	Ludzas raj. Kivti, 7. kaps. G. 11,4; vidusass g. 10,1; pēdas pl. 6,5; pl. 8	II tab.: 10, 11; 1., 10. att.	Ludzas novadpētniecības muzejā	ap 800. g.
6	Madonas raj. Līčagals, savrupatradums kapulaukā. G. 10; vidusass g. 8,8; pēdas pl. 7; pl. 8,1. Svārs 92,5	II tab.: 12, 13, 14	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64692	ap 800. g.
7	Balvu raj. Slaveiti, savrupatradums kapulaukā, fragmentāra. G. 9,5; vidusass g. 8,7; vairoga pl. 5,5	II tab.: 15	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64930:5	ap 800. g.
8	Atraduma vieta nezināma, savrupatradums, fragmentāra. G. 9; vidusass g. 8,5; vairoga pl. 3,5 (izmēri aptuveni). Tā varētu būt kuršu sakta	II tab.: 16	Britu muzejā Londonā	7.—8. gs.
9	Atraduma vieta nezināma (Lazdiņa kolekcija), savrupatradums. G. 12,7; vidusass g. 10,6; pēdas pl. 7,4; pl. 8,9. Svārs 130,8	III tab.: 17, 18, 19	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 63882:1	9. gs.
10	Odukalns Ludzā, III ₉₈ kaps. G. 12; vidusass g. 10,5; pēdas pl. 8; pl. 9 (izmēri aptuveni)	III tab.: 20	Ermitāžā Ļeņingradā 1437/114	9. gs.
11	Krāslavas raj. Sauleskalns, depoziāts, fragmentāra. G. galvas vidū 5,3; pl. 9,5	III tab.: 23	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 62038:4	9. gs.
12	Cēsu raj. Auļkalna Ķeveri, atradums kapulaukā	III tab.: 21	Berlīnes muzejā līdz otrajam pasaules karam; III 86	9. gs.
13	Cēsu raj. Auļkalnā Ķeveri, atradums kapulaukā	III tab.: 22	Berlīnes muzejā līdz otrajam pasaules karam; III 89	9. gs.
14	Atraduma vieta nezināma, sakta fragmentāra	III tab.: 24	Vitebskas muzejā līdz otrajam pasaules karam	9. gs.
15	Igaunijas PSR Raplas raj. Palu c. Kunilepa, savrupatradums kapulaukā, fragmentāra. G. 11,1; vidusass g. 10,1; pēdas pl. 6,1	III tab.: 26	Igaunijas PSR ZA Vēstures institūtā Tallinā	9. gs.
16	Lietuvas PSR Kaišadoras raj. Kapitoniški, savrupatradums kapulaukā 21. uzkalniņā, fragmentāra. G. galvas vidū 8,5; pl. 10.	III tab.: 25	Lietuvas PSR ZA Vēstures institūtā Viļņā; 4105	9. gs.
17	Daugavpils raj. Vecpils, savrupatradums		Daugavpils muzejā līdz otrajam pasaules karam; PV 25776	8.—9. gs.

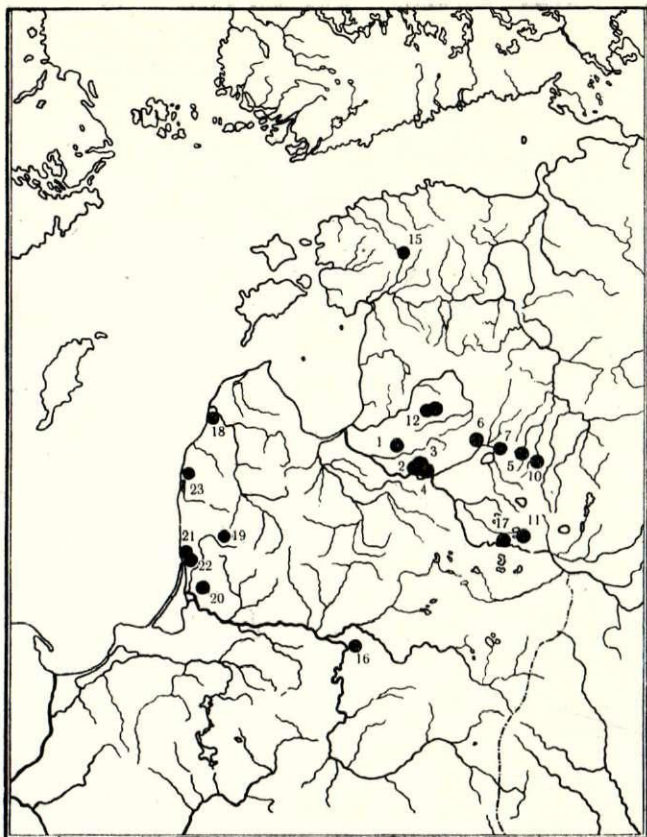
Kuršu pūces saktas

18	Ventspils raj. Užava, savrupatradums. G. 14; vidusass g. 12,9; pēdas pl. 6,8; pl. 10,2. Svārs 234,6	IV tab.: 27, 28, 29	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64382	7. gs.
19	Lietuvas PSR Salantas raj. Godeļi, savrupatradums kapulaukā, fragmentāra. G. 7; vidusass g. 6,6; pēdas pl. 4,1; vairoga pl. 3,9	IV tab.: 30, 31	Telšu novadpētniecības muzejā	7. gs.
20	Lietuvas PSR Priekules raj. Poči, 2./3. kaps, fragmentāra. G. 7; vidusass g. 6,5; pēdas pl. 3,1; pl. 3,2	IV tab.: 32, 33	Ermitāžā Ļeņingradā; 2152/22	8. gs.
21	Lietuvas PSR Klaipēdas raj. Anduļi, 319. kaps	IV tab.: 35; 4. att.	Berlīnes muzejā līdz otrajam pasaules karam; Ia 713b	ap 800. g.
22	Lietuvas PSR Klaipēdas raj. Anduļi, atradums kapulaukā. G. 11; vidusass g. 9; pēdas pl. 11 (izmēri aptuveni)	IV tab.: 34	Berlīnes muzejā līdz otrajam pasaules karam; Ia 691a	ap 800. g.
23	Liepājas raj. Liepājas tuvumā, savrupatradums. G. 16,5; vidusass g. 14,5; pl. 13,4. Svārs 179,7	IV tab.: 36, 37, 38; 7. att.	Latvijas PSR Vēstures muzejā; CVVM 64381	9. gs.
24	Lietuvas PSR Jonišku raj. Rudiški, savrupatradums kapulaukā. G. 13,6; vidusass g. 12,3; pēdas pl. 6,4; pl. 10,6.		Sauļu novadpētniecības muzejā	ap 700. g.

uz Lietuvu un gar Kurzemes jūrmalu, kur gāja arī sauszemes ceļš. Ar dzīviem sakariem var izskaidrot to, ka, lai gan pūces saktu atrasts samērā maz, tomēr tās izkaisītas plašā teritorijā un to izveidojumā vērojama radniecība un savstarpēja ietekme.

Apskatot latgaļu pūces saktu atradumu vietas un šo saktu datējumu, konstatējams, ka vecākās pūces saktas atrastas galvenokārt latgaļu teritorijas rietumdaļā, turklāt — jo tālāk uz austrumiem, jo tās vēlākas.

Starp kuršu pūces saktām konstatējama visagrākā un visvēlākā. Tas, ka kuršu teritorijā pūces saktu atrasts mazāk nekā latgaļu zemē, izskaidrojams droši vien ar to, ka 7.—9. gs. kapi Kursā pētīti daudz mazāk nekā Latgalē un Vidzemē. Pēdējais attiecas arī uz zemgaļu teritoriju. Vērojams, ka līdzīgas pūces saktas Kursā datējamas agrāk nekā latgaļu teritorijā. Tāpat šīs pūces saktas noplacinās vispirms kuršu, bet vēlāk latgaļu teritorijā. Tas vedina domāt, ka pūces saktas sākumi meklējami kuršu teritorijā, bet drīz vien tā pārņemta un izplatījusies arī latgaļu zemēs. Pēc tam pūces sakta kā kuršu, tā latgaļu teritorijā atīstījās patstāvīgi, lai gan to sakarība redzama visu laiku ne tikai līdzīgā ārējā izskatā un pagatavošanas tehnikā, bet arī ornamentikā un pat tādā parādībā kā izrotājumā ar ziliem stikliņiem (Kalniešu 15. kapa pūces sakta). Šāds rotājuma veids raksturīgs Klaipēdas apgabala, vēlāk pārējo kuršu un arī zemgaļu rotaslietām. Austrumlatvijā šī parādība ļoti reta.

5. att. Pūces saktu izplatība.

PAGATAVOSANAS TEHNIKA UN DARINATAJI

Lai pagatavotu pūces saktu, bija jāpazīst dažādu metālu īpašības un dažādas tehnikas. Tāpat bija nepieciešama arī laba amata prasme, kas tika iegūta, uzkrājoties vairāku iepriekšējo gadsimtu pieredzei.

Pūces saktas pagatavošanai izmantoti četri metāli: dzelzs, no kuras gatavota ass un bieži vien arī adata, sudrabs, kas izlietots plātējumam un dažreiz arī stieplu pagatavošanai, bronza (vara un alvas kausējuma attiecība 9:1), kas lietota kā galvenais materiāls, alva, kas izmantota gan kā bronzas sastāvdaļa, gan sudraba plātējuma pielodēšanai. Bez tam pūces saktu izrotāšanai, sevišķi kurši, izmantoja arī zilos stikliņus.

Pagatavojot pūces saktu, lietota liešana, kalšana, gravēšana, cilpošana, vilēšana, caurumiņu izsišana, lodēšana, inkrustēšana ar krāsainiem stikliņiem, īpatnējā «kniedēšana» un metālu nociršana resp. nogriešana.

Pūces saktas pagatavošanas process apmēram šāds. Vispirms atsevišķi izveidota bronzas pēda ar adatas turētāju, loku un vairogu ar vienu vai divām cilpiņām mugurpusē (6. un 7. att.). Dažreiz mugurpusē loka apakšdaļā izgatavota speciāla asīte, kas noderēja stiegras pieturēšanai. Dažreiz uz loka vai tā tuvumā jau lējumā izveidoja profilējumus, kā tas ir Užavas pūces saktai, vai pat rotājumu, ko vēlāk retušēja. Atsevišķi tika izveidota bronzas stiegra ar divām cilpiņām galos un atsevišķi lietas bronzas podziņas ar caurumiņu vidū. Liešanai bronza tika izkausēta māla tīģelišos. Šim nolūkam noderēja pavardi vai arī jau daļēji specializētas krāsnis, kurās tika iegūta nepieciešamā temperatūra bronzas izkausēšanai, t. i., ap

1000°. ⁴⁹ Iespējams, ka māla tīģeliši ar bronzas atgriezumiem tika likti arī kalēja ēzē. Tīģelus no pavarda vai ēzes izņēma ar lūkšām. ⁵⁰ Pēc tam izkausēto bronzu no tīģelišiem lēja attiecīgās veidnēs.

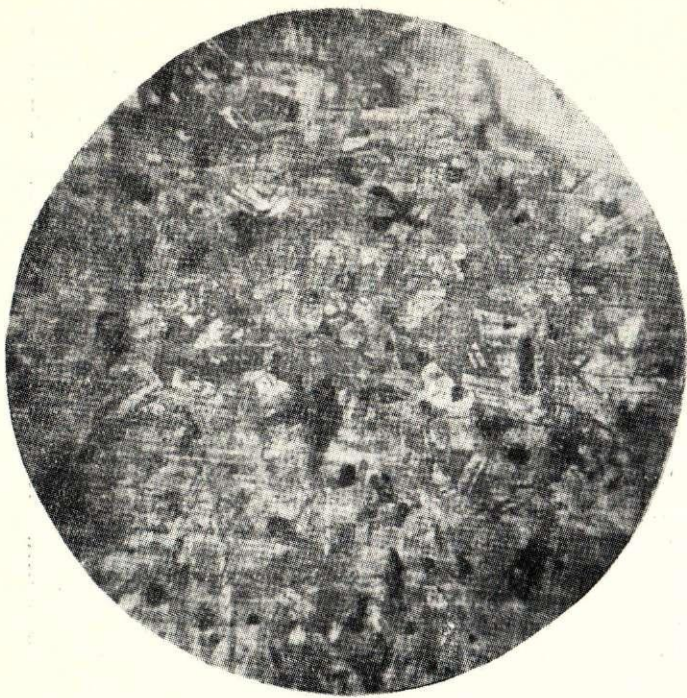
Nākošais pūces saktas tapšanas procesā bija dzelzs ass izgatavošana. Pēc tam tika izgatavota bronzas stieple, kas bija vajadzīga aptīšanai ap asi. Bronzas stieple šai laikā parasti kalta, bet nevis stiepta, kā tas ir vēlāk. Ka bronzas stieple kalta, uz to norāda tās nevienādais griezumums un nelīdzena virsma. Dzelzs asu, bronzas stieplu un citu pūces saktu detaļu izgatavošanai bija nepieciešamas laktas ⁵¹, dažādi veseri ⁵²,

⁴⁹ Ķentes pilskalnā un apmetnē 6.—8. gs. slāņos atklātas rotkaļu darbnīcas ar inventāru un, šķiet, arī ar speciālu pavardu; skat. A. Stuba v. s. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — Arheoloģija un etnografija, I, Rīgā, 1958., 41. lpp. Šā laika rotkaļu darbnīcu paliekas atrastas arī Daugmales un Dignājas pilskalnos.

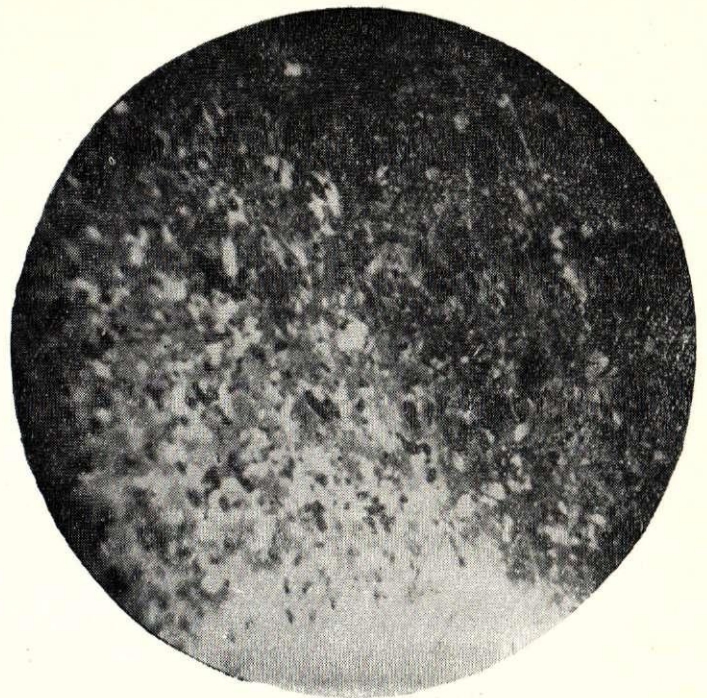
⁵⁰ Lūkšas Latvijā atrastas: 19. kapā Mazkatužos (3.—4. gs.); Ķentes senpilsētā (7.—8. gs.), Talsu pilskalnā (12. gs.); 3 fragmentāras lūkšas atrastas bij. Mežotnes teritorijā kopā ar t. s. vēlā dzelzs laikmeta senlietām, bez tam kā savrupatradumi Zemgalē un izrakumos Valmieras pilsdrupās.

⁵¹ Viena liela ķīļveidīga dzelzs lakta, kurai darba laukuma platība ap 80 cm², un divas maziņas laktas atrastas pirmajā Līgotņu (Kokumuižas) depozītā (ap 500. g.). Mazāk drošas laktiņas atrastas 10.—12. gs. pilskalnu izrakumos Daugmalē, Talsos un Tērvetē. Viena laktiņa ar nezināmu atraduma vietu nāk no Zemgales.

⁵² Agrākais dzelzs veseris Latvijā atrasts Mazkatužos 19. vīrieša kapā (3.—4. gs.). Divi dzelzs veseri atrasti pirmajā Līgotņu (Kokumuižas) depozītā (ap 500. g.). Viens no tiem noderējis rotaslietu, bet otrs — dzelzs darba rīku, ieroču un arī

6. att. Krustpils raj. Kalniešu 23. kapa pūces saktas pēdas mikrostrukturā foto (palielināts 210 reižu). Redzamas kaluma pazīmes.

7. att. Liepājas pūces saktas pēdas mikrostrukturā foto (palielināts 210 reižu). Redzamas kaluma pazīmes.

knaibles⁵³, cirtņi metala nociršanai⁵⁴, vīles retuščāšanai⁵⁵, pincetes platējuma saņemšanai⁵⁶ un, domājams, arī ēze ar plēšām.

Līdzīga metala nociršanas tehnikai ir caurumiņu izsišana gan bronzā, gan arī sudrabā. To izdarīja ar caurumsīsiem — īpašiem dzelzs vai tērauda stieniņiem ar ieapaļi smailu galu. Tādi izsistie caurumiņi ir, piemēram, latgaļu un kuršu vēļajām pūces saktām loka augšdaļā un apakšdaļā, tāpat sudraba platējumā, kur izsistajos caurumiņos ielikti zili stikliņi.

Dažām pūces saktām pēc tam lietoja arī gravēšanas tehniku, piemēram, ar asu dzelzs vai tērauda smaili vai kaltiņu saktu mugurpusē, tāpat pie saktu loka un uz podziņām tika iegravētas svītriņas, rievīņas vai pat tikliņa motīvs.

Tad uz dažu pūces saktu bronzas daļām ar spe-

rotaslietu darināšanai. Vairāki gan kalēju, gan rotkaļu veseri atrasti Daugmales, Mežotnes, Tērvetes, Talsu un Aužēļu pilskalnos vai senpilsētās (11. un 12. gs.). Viens veseris nāk no Zemgales un otrs no Latgales kā savrupatradumi. Vairāki vēlāki veseri atrasti Mārtiņsalā, viens ar dzelzs uzmavas kātu atrasts 14. gs. kalēja kapā Pildas ezera krastā.

⁵³ Knaibles jeb lūkšīņas atrastas Daugmales, Mežotnes un Talsu pilskalnos (11.—12. gs.), Mežotnes pils teritorijā kopā ar vēlā dzelzs laikmeta senlietām un 14. gs. kalēja kapā Pildas ezera krastā.

⁵⁴ Kaltveidīgie dzelzs vai tērauda cirtņi metālu nociršanai vai arī ornamentēšanai atrasti Mazkatužos 19. un 23. kapā (3.—4. gs.), Reņģes kapulaukā (6. gs.), vairāki pirmajā Līgotņu (Kokumuižas) depoziņā (ap 500. g.), Ķentes pilskalnā (6.—9. gs.) un vairākkārt pilskalnos un kapulaukos starp 9.—12. gs. atradumiem (Mežotnē, Daugmalē, Talsos, Jersikā, Asotē, Tērvetē, Selupinkos, Pasilciemā u. c.).

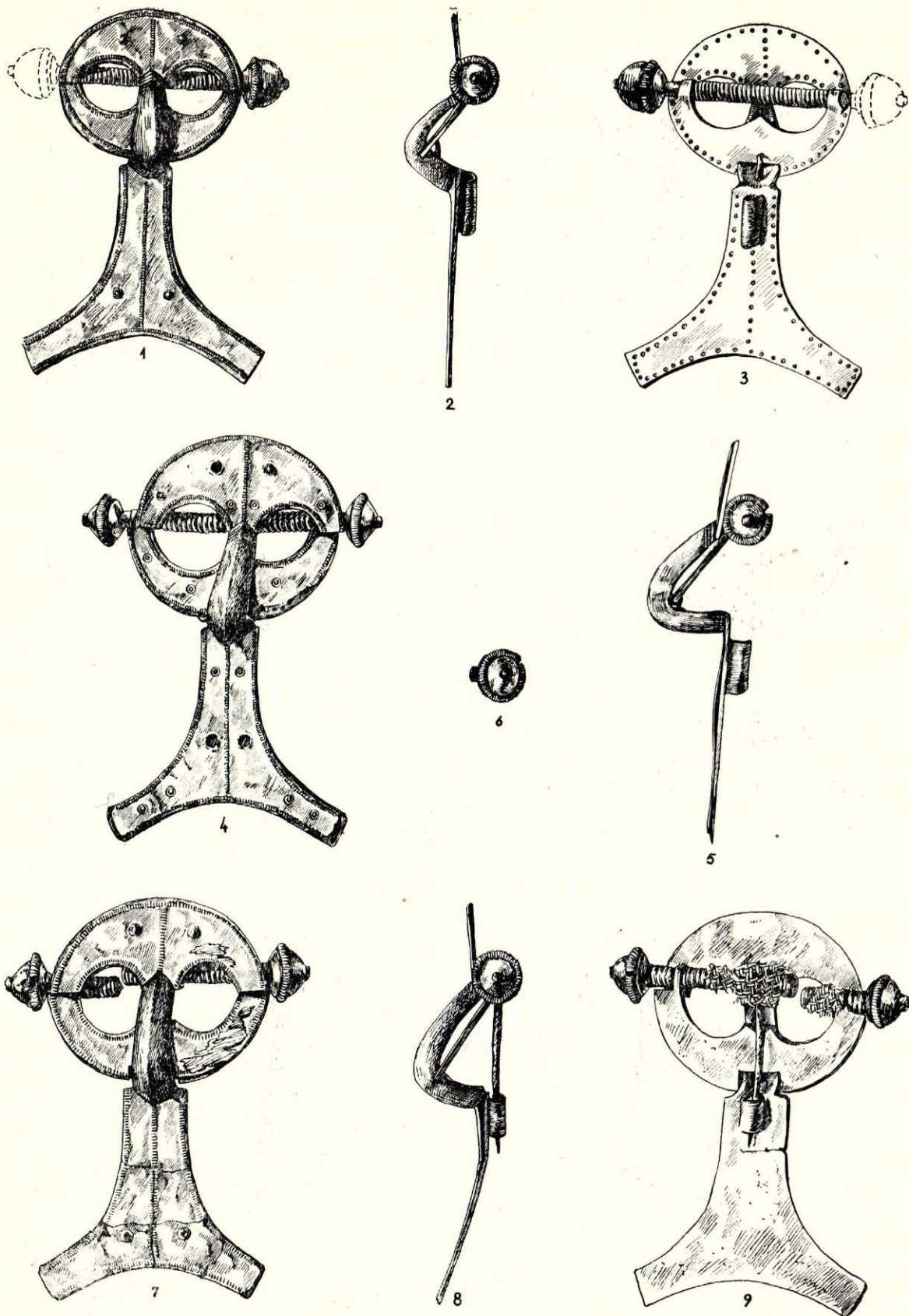
⁵⁵ Šā laika 3 vīles atrastas Ķentes kalnā, vēlāka — Mežotnes pilskalnā.

⁵⁶ Šā vai drusku vēlāka laika pincetes atrastas Ķentes, Dignājas, Selupinku, Daugmales un Asotes pilskalnos, Strantes, Ģeistautu, Ošu, Grobiņas, Rušiņu, Ciemaldes, Capānu kapulaukos u. c.

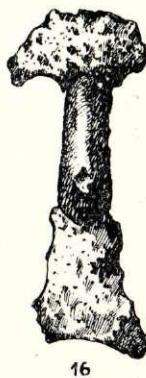
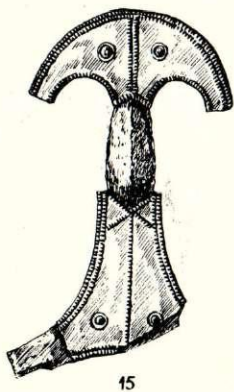
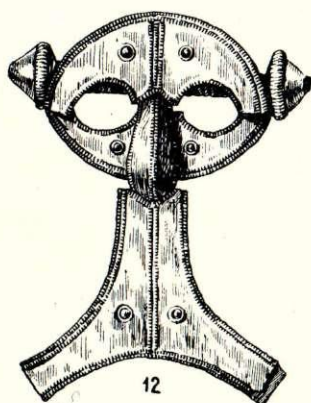
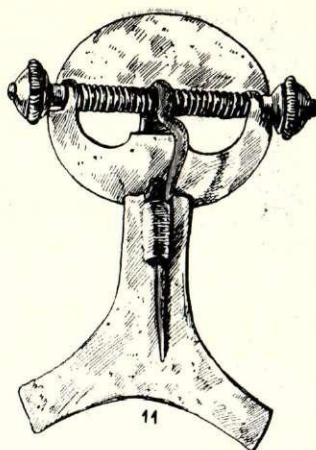
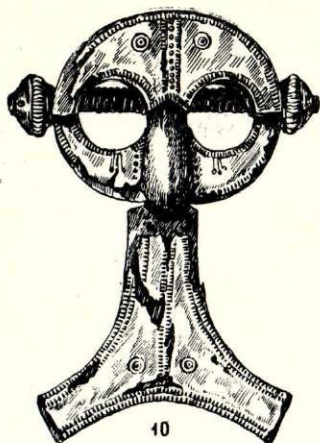
ciāliem dzelzs vai tērauda blīvokļiem — štancēm tika iesistas saulītes.

Nākošais darbs bija sudraba platējuma gatavošana. Sudrabu uz laktas daudzija ar veseri, līdz izveidoja 0,05—0,1 cm biezu plāksnīti, kuru tad nocirta vai nogrieza ar grieznēm pēc pūces saktas attiecīgās daļas parauga un lieluma. Ar speciāliem dzelzs vai tērauda blīvokļiem šo sudraba plāksnīšu kreisajā pusē izsita vai izspieda šķērsrieviņas, punktiņus un saulītes. Lai plāksnītei neizsistu caurumu, zem tās lika koku, sacietējušu piķi, darvu vai vasku. Šiem blīvokļiem galā bija saulīte pozitīvā. Šķērsrieviņu un punktiņu izdoba vienkārši ar maza kaltiņa noplacinātu asmeni un ar dzelzs stieniņa ieapaļi smailu galu, t. s. punktsiti. Dažreiz šķērsrieviņas un punktiņus izsita vai izspieda ar dzelzs vai tērauda blīvokļiem, kuru galā bija izveidotas vairākas šķērsrieviņas vai punktiņi pozitīvā, kā tas jaušams, piemēram, pie Līčagala pūces saktas. Saulītes dažreiz pēc tam vēl atsita no labās puses, bet šķērsrieviņas un punktiņus izdoba tikai no kreisās puses. Užavas pūces saktai saulītes izdobtas divos paņēmienos: vispirms izdobts viens, tad otrs aplītis.

Pēc tam izrotāto sudraba platējumu pielodēja pie pūces saktas bronzas daļām, pie kam sudraba platējumu pielodēja no tās pašas puses, no kuras bija izdobtas šķērsrieviņas un punktiņi. Par to, ka sudraba platējums ticis pielodēts, liecina alvas pauguriņu atliekas uz Liepājas pūces saktas bronzas virsmas. Lai pielodētu sudrabu pie bronzas, varēja ņemt arī citus metālus zināmā proporcijā, parasti četras daļas sudraba un vienu daļu vara. Šo maisījumu izkausēja un sudraba platējumu piestiprināja tādā veidā atsevišķos punktos. Pielodētas, šķiet, arī bronzas un sudraba šķērsrievotās stieples ap ass podziņām. Ar krā-

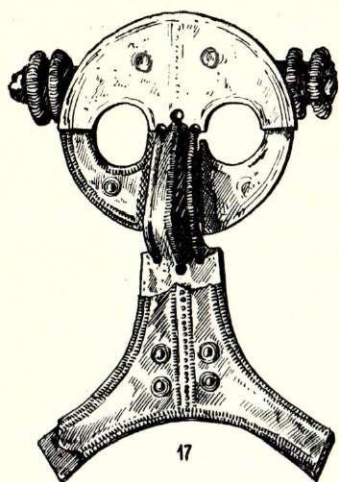

Latgaļu pūces saktas ap 700. g. līdz 8. gs. otrajai pusei.
 1, 2, 3 — no Ogres raj. Keipenes Saliņu 2. kapa; 4, 5 — no Krustpils raj. Kalniešu 15. kapa; 6 — no Krustpils raj. Kalniešiem, savrupatradums; 7, 8, 9 — no Krustpils raj. Kalniešu 23. kapa.

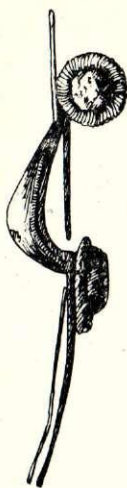

Latgaļu pūces saktas ap 800. g.

10, 11 — no Ludzas raj. Kivtu 7. kapa; 12, 13, 14 — no Madonas raj. Ličagala, savrupatradums; 15 — no Balvu raj. Slaveitiem, savrupatradums; 16 — atraduma vieta nezināma (Britu muzeja kolekcija), savrupatradums, izmēri aptuveni; tā varētu būt kuršu 7.—8. gs. sakta.

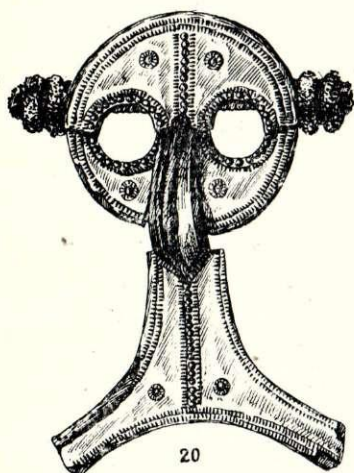
17

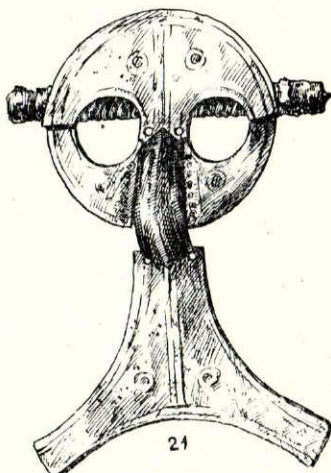
18

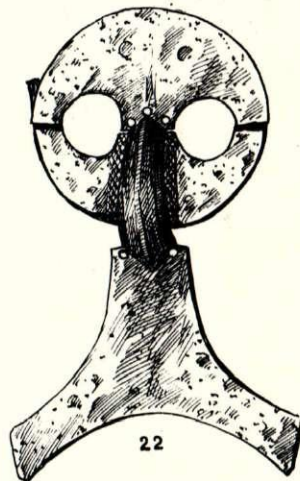
19

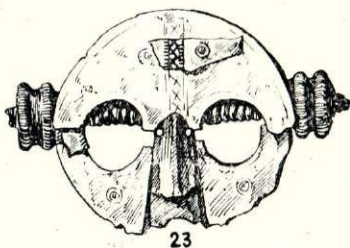
20

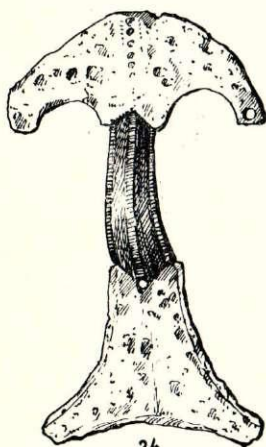
21

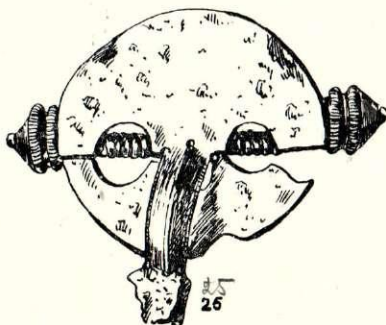
22

23

24

25

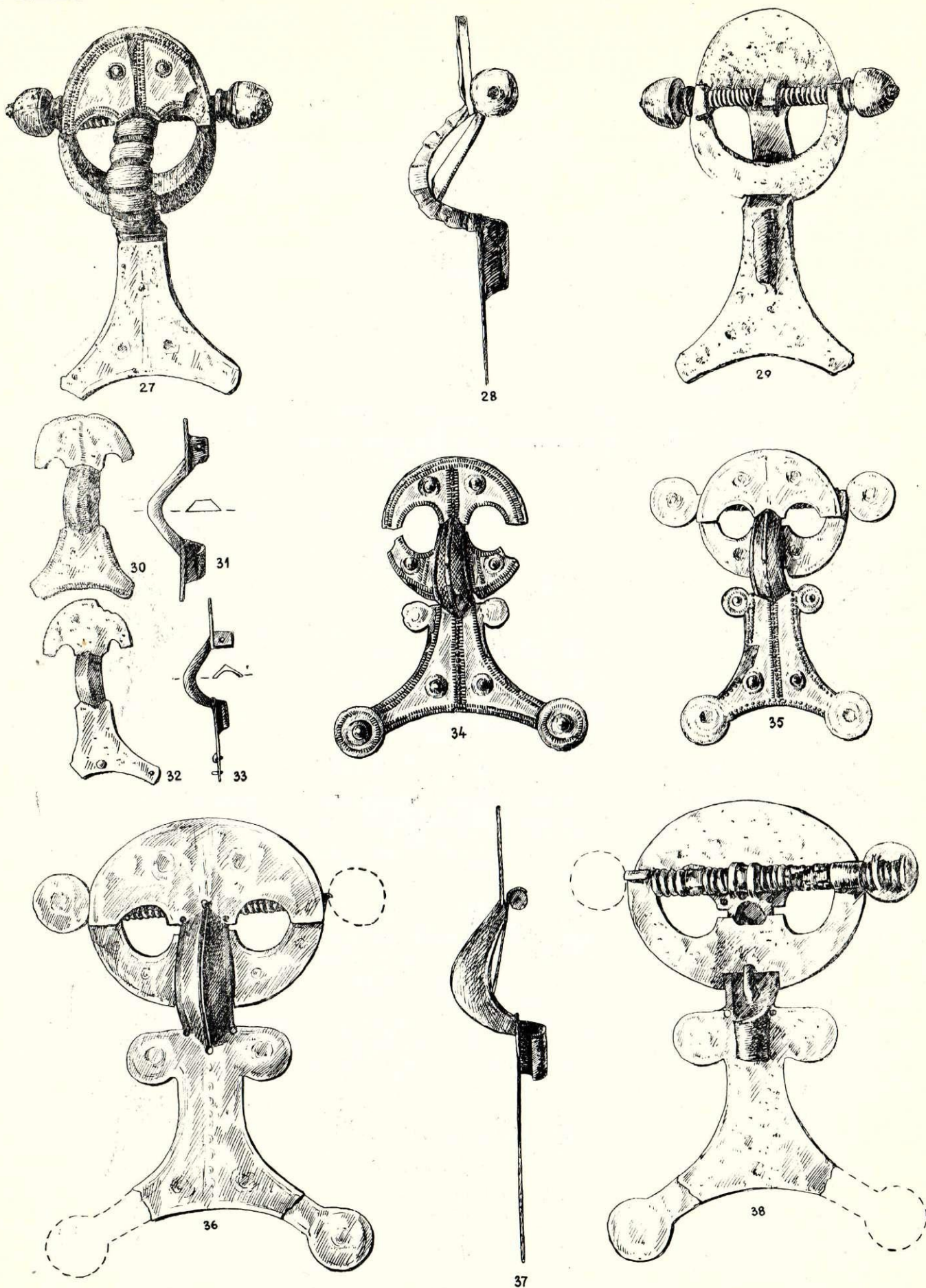

26

Latgaļu vai pēc latgaļu paraugiem darinātās 9. gs. pūces saktas.

17, 18, 19 — atraduma vieta nezināma (Lazdiņa kolekcija), savrupatradums; 20 — no Ludzas Odūkalna III^{os} kapa; 21, 22 — no Cēsu raj. Auļkalna Keveriem, izmēri aptuveni; 23 — no Krāslavas raj. Sauleskalna, depozīts; 24 — atraduma vieta nezināma (Vitebskas muzeja kolekcija), izmēri aptuveni; 25 — no Lietuvas PSR Kaišadoras raj. Kapitonišķiem, savrupatradums 21. uzkalniņā; 26 — no Igaunijas PSR Raplas raj. Palu c. Kunilepas, savrupatradums.

Kuršu pūces saktas 7.—9. gs.

27, 28, 29 — no Ventpils raj. Užavas, savrupatradums; 30, 31 — no Lietuvas PSR Salantas raj. Godeļiem, savrupatradums; 32, 33 — no Lietuvas PSR Priekules raj. Počiem, 2./3. kapa; 34, 35 — no Lietuvas PSR Klaipēdas raj. Anduļiem, savrupatradums un no 319. kapa, izmēri aptuveni; 36, 37, 38 — no Liepājas raj., Liepājas tuvumā, savrupatradums.

sainiem stikliņiem inkrustētām pūces saktām stiklinus ielika no kreisās puses sudraba platējumā izsistajos caurumiņos pirms sudraba platējuma pielodēšanas.

Tad dzelzs asi izmauca caur stiegras un vairoga cilpiņām, aptinot to ar bronzas spirāli. Uz dzelzs ass galiem uzmauca bronzas podziņas, kuras tāpat dažreiz tika platētas ar sudrabu, kā tas ir Ličagala un Sauleskalna pūces saktu podziņām. Ličagala pūces saktas podziņu noslēdz konusveidīga sudraba cepurīte, kuras izgatavošanai bija nepieciešams speciāls koka, varbūt pat metala veidnis.

Dzelzs vai bronzas adata tika piestiprināta pie ass šarnīrā, bet dažreiz adata varēja būt piestiprināta nekustīgi, kā tas ir Užavas pūces saktai.

Tad pie loka ar speciāli izveidotu vai piemetinātu asi loka mugurpuses pamatā vai ar izvētu stiepli caur loka apakšdaļu, vai arī ar spirāles galu tika piestiprināta stiegra. Pēdējais paņēmieni lietots, izgatavojot Užavas pūces saktu.

Jāpiezīmē, ka, krāsainos metālus karsējot, tie temperējas, kļūst cietāki. Tāpēc, lai vieglāka būtu kalšana, tos vajadzēja vairākkārt karsēt līdz brūnganai kvēlei.

Kapitonišku pūces saktas adatas turētājs pēc salūšanas ir ticis salabots ar kniedes palīdzību.

Darba rīki, ar kuriem darinātas pūces saktas, konstatējami, pirmkārt, pēc pēdām, kādas tie atstājuši uz saktu izgatavošanas procesā. Otrkārt, priekšstatu par lietotiem darba rīkiem papildina Latvijas teritorijā vairākkārt atrastie kalēju un rotkaļu darba rīki kā no pūces saktu eksistēšanas laika, t. i., 7—9. gs., tā no agrākiem un arī no vēlākiem laikiem. Dažas darba rīkus, kuri nav atrasti, bet kuru darba pēdas redzamas uz pūces saktām, var rekonstruēt, pamatojoties uz citās vietās atrastiem darba rīkiem, kā arī etnografiskiem vai mūsdienu rotkaļu un kalēju darba rīkiem.

Kas bija pūces saktu darinātāji? Tā kā pūces saktas, cik varēja izsekot, cēlušās seno kuršu teritorijā, bet attīstījušās kā kuršu, tā latgaļu teritorijā, jāsecina, ka to darinātāji bijuši kuršu un latgaļu amatnieki. Tā kā pūces saktas eksistējušas apmēram 300 gadu, tāpat analizējot to pagatavošanas tehniku, stilu, ornamentiku un izplatību, jāsecina, ka tās darinājuši vairāki latgaļu un vairāki kuršu amatnieki. Dažas no pūces saktām varētu būt viena meistara darinātas, piemēram, Ličagala un Slaveitu saktas. Uz to norāda ne tikai pilnīga ārējā līdzība, pagatavošanas tehnika un izmēri, bet arī ornamenti, kura izveidošanai varēja noderēt vieni un tie paši darba rīki.

Tā kā pūces saktu atrasts maz, jāsecina, ka tās netika ražotas masveidīgi, t. i., pūces saktas netika ražotas tirgum, bet ikreizējam pasūtījumam. Rotaslietu darinātājs bija reizē arī to realizētājs. Tas darināja pūces saktas uz bagāto vīriešu pasūtījuma, jo pūces sakta bija bagāto vīriešu rotaslieta.

No iepriekšējā apskata redzējām, ka, pūces saktu gatavojot, tās darinātājs lietoja dažādas tehnikas ar četriem metāliem. Tāpat pūces saktas pagatavošanas analīze rāda, cik daudzi un dažādi darba rīki bija vajadzīgi. Tam visam bija nepieciešama liela pieredze un prasme, kā arī darba specializācija un māka iegūt dzelzi no vietējās purva rūdas.⁵⁷ Tā kā šai laikā

rotkaļa darbs vēl nebija tik tālu diferencējies, ka atsevišķi amatnieki izstrādātu atsevišķas detaļas resp. strādātu katrs savā tehnikā vai tikai ar attiecīgo metālu, tad tas nozīmē, ka visus sarežģītos tehniskos paņēmienus ar četriem metāliem veica viens un tas pats amatnieks.

Pūces saktas pagatavošana prasīja no rotkaļa ne tikai labu prasmi, bet arī daudz laika un pacietības. Tā Saliņu pūces saktas sudraba platējumā ir vairāk nekā 550 no kreisās puses izdobtu šķērsrieviņu, četri punkti uz vairoga un pēdas, arī izdobti no kreisās puses, bez tam uz neplatētā loka pie pēdas un galvas rievīņu rotājums, bet mugurpusē uz saktas pēdas un galvas iesistas virknēs ap 155 saulītes. Kalniešu 15. kapa pūces saktai uz sudraba platējuma ar īpašu blīvokli izdarīti vairāk nekā 550 vienmērīgi iesīti vai iespiedumi, ar citu blīvokli — 13 saulītes, bez tam izveidoti vēl četri caurumiņi zilo stikliņu ielikšanai. Ličagala pūces saktai sudraba platējumā no kreisās puses izdobtas ap 1400 šķērsrieviņas un sešas saulītes.

Lai gan pūces saktu ornamentēšanai dažreiz lietots blīvoklis, ar kuru izsīta vai izspīda vairākas šķērsrieviņas uzreiz — tāds, domājams, lietots pie Ličagala pūces saktas, tomēr aprēķināms, ka pūces saktas pagatavošana prasīja vairākas darba dienas. Jāsecina, ka metālu apstrādāšanas amats, kas ietvēra arī savu ražojumu realizētāja funkcijas, pūces saktas eksistēšanas laikā jau bija atdalījis no zemkopības.

Tā kā Kunilepā (Igaunijā) un Kapitoniškos (Lietuvā) atrastās pūces saktas varēja būt darinātas pēc latgaļu 9. gs. saktu parauga, tad tas nozīmē, ka amatnieki par paraugiem rotaslietu darināšanai ņēma ne tikai savas, bet arī citu cilšu amatnieku darinātās lietas. Uz šādu saskari norāda arī Kalniešu 15. kapa pūces sakta, kas inkrustēta ar ziliem stikliņiem — pēc kuršu amatnieku paraugiem, tāpat kuršu pūces saktas atradums Viduslietuvā Jonišku rajona Rudiškos.

IPASNIEKI UN NESATAJI

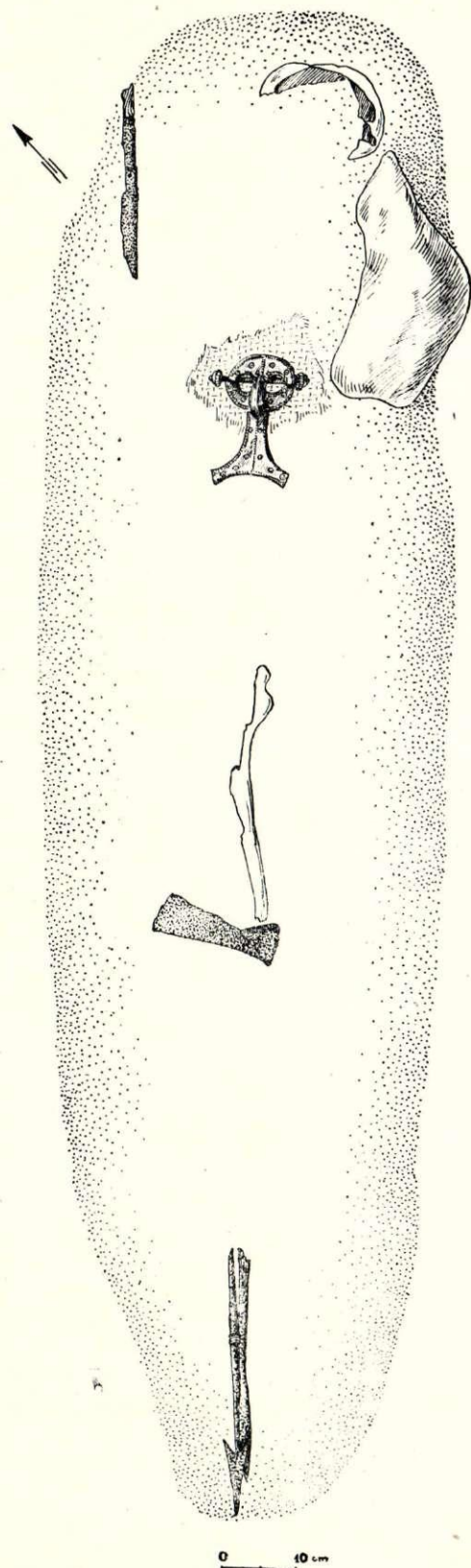
Pūces saktas pagatavošanas analīze rādīja, cik sarežģīti paņēmieni tika lietoti tās pagatavošanā. Dažādo metālu un tehniku kombinācija prasīja no rotaslietas darinātāja lielu prasmi, daudz laika un pacietības. Tas bija viens no galvenajiem iemesliem pūces saktas vērtībai. Pūces saktas vērtību cēla arī tās pagatavošanā izlietotie metāli, sevišķi sudrabs, un krāsainie stikliņi. Tāpēc arī pūces saktu atrasts samērā maz; tās nebija masveidīgi darinātas rotaslietas, bija dārgas un ne ikkatram pieejamas. Uz to norāda arī bagātajos apbedījumos, piemēram, Kalniešos, Kivtos, arī Ludzas Odukalnā, Počos un Anduļos, atrastās pūces saktas, kas piederējušas bagātiem vīriešiem.

Tā Kalniešu 15. kapā bez pūces saktas atrasts vēl no dzelzs izgatavots vienasmens duncis, šaurasmens cirvis, iedzītņa un uzmavas šķēps, kas varēja piederēt tikai vīrietim. Mirušā galvas tuvumā zem akmeņiem un daļēji zem 16. kapa gan tika atrasts bron-

⁵⁷ Plašie dzelzs darba rīki un ieroču atradumi Latvijas teritorijā kopš mūsu ēras sākuma saistāmi galvenokārt ar vietējās purva rūdas izmantošanu, jo Latvijas teritorijā ir bagāta ar purva rūdām.

zas kakla gredzens, kas bija apsviests otrādi un gu-
lēja apmēram vienā līmenī ar 15. kapu, bet tas vareja
būt tuvnieku ziedojušs mirušajam. Kapa virziens
ZA—DR, dziļums 60—70 cm.

Šeit pat Kalniešos 23. kapā pūces sakta tika
atrasta kopā ar bronzas aproci ar vāļu galiem un ba-

8. att. Krustpils raj. Kalniešu 15. kapa.

gātīgi izrotātu galvas segu, kas darināta no abpu-
sīgā četrnišu triniša vilnas auduma. Bronzas vijiņas
sakārtotas galvas segai priekšpusē un sānos trīs rin-
dās pa posmiem, sasaistītas ar četriem bronzas gre-
dzentiņiem, vijiņām cauri izvērti divkārši šķeterēti
trīs vilnas pavedieni. Ka arī šai kapā guldīts vīrietis,
lai gan ieroču un tādu kaulu, kas par to liecinātu, šeit
nebija, konstatējams pēc tā, ka mirušajam līdzī da-
tikai viena bronzas aproce ar vāļu galiem. Viena
bronzas aproce Kalniešu kapulaukā parasti ir vīriešu
apbedījumos. Sievietēm dotas līdzī divas bronzas ap-
roces ar vāļu galiem — uz abām rokām. Bez tam sa-
glabājies sīkais rokas kaula fragments ar plānām sie-
niņām, kā arī maz nodilušais zobs liecina, ka apbe-
dīts jauns indivīds. Bet tiem ieročus kapā parasti ne-
lika. Tas, ka vīrieša galvas sega grezni rotāta, ir
tipiska parādība arī citiem vīriešu apbedījumiem Kal-
niešu kapulaukā. Dažreiz tiem galvas segu grezno pat
bronzas važiņas ar trīsstūrišu vai zvaniņu piekari-
ņiem. Arī apbedījuma virziens ZA—DR parasts vīrie-
šiem, jo no 22 vīriešu apbedījumiem, kuru virziens no-
sakāms, 13 guldīti ZA—DR, 4 — DR—ZR un 1 —
D—Z virzienā, bet no 8 sieviešu apbedījumiem, kuru
virziens nosakāms, ZA—DR virzienā nav apbedīta ne-
viens. 23. kapa dziļums 84 cm.

Kivtu kapulauka 7. kapā bez pūces saktas atrada
vēl bronzas aproci, 2 spirālgredzenus, dzelzs šaur-
asmens cirvi, dzelzs dunci ar bronzas gredzentiņiem
un 2 dzelzs iedzītņus šķēpus. Tas ir tipisks vīrieša kapa
inventārs. Pēc Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēs-
tures institūta jaun. zin. līdzstr. J. Daigas antropolo-
ģiskiem mērījumiem, mirušais vīrietis bijis 177 cm
garš, ne jaunāks par 40 gadiem. Mirušais guldīts
DA—ZR virzienā, kapa dziļums 60 cm.

Ludzas Odukalnā vīrieša kapā Nr. III₉₈ (Roma-
nova trešo izrakumu 98. kaps) tāpat bija bagātīgas
senlietu piedevas. Skelets atrasts apmēram 90 cm dzi-
ļumā ar galvu uz ZA un seju uz augšu. Labā roka
bija uz jostas vietas, kreisā uz krūtīm. Pie kreisa-
jiem sāniem šķērsām atrasts dzelzs duncis, uz ceļiem
audums ar bronzas vijiņu rotājumu, uz vienas rokas
bronzas trīsvītņu spirālaproce un rokauts, uz otrās
līdzīgas vijiņas kā rokautam un masīva bronzas ap-
roce, pie kreisās rokas elkoņa pūces sakta, zem labās
rokas jostas sprādze, uz pirkstiem 7 gredzeni, uz
kakla (?) važiņa ar piekariņiem, jostas paliekas.
Apakšā bijis biezs dēlis, arī no augšas senlietas biju-
šas pārklātas ar dēli. Augšā pie kreisajiem sāniem
bijusi resna pagale, kurai varbūt kultiska nozīme.⁵⁸

Arī Anduļu 319. kaps (skat. 4. att.) droši vien bijis
vīrieša kaps, jo kakla gredzeni ar pāresnātiem ga-
liem atrasti kā sievietes, tā arī vīriešu kapos, piemē-
ram, zemgaļu kapulaukā Ošos. Bez tam Klaipēdas ap-
gabalā, kā to aizrāda K. Engels, vīriešu apbedījumos
bieži vien sastopami vārpstas skriemeļi.⁵⁹ Tas pats sa-
kāms arī par Poču sajauktā 2./3. ugunskaipa inven-
tāru.⁶⁰

Saliņu 2. kapā atrastā pūces sakta arī ir vīrieša
rotaslieta. Kā jau minēts, šai kapā ir sajauktas, lie-

⁵⁸ A. A. Спицын. Op. cit., 25. lpp.; sal. arī 32. parīdi.

⁵⁹ C. Engel. Einführung in die vorgeschichtliche Kultur
des Memellandes. Memel 1931, 47. lpp.

⁶⁰ V. Nagevičius. Op. cit., 72. un 73. lpp.

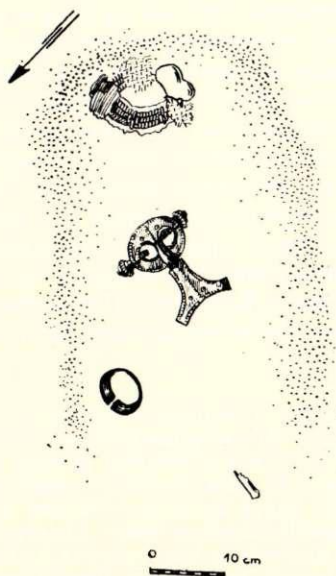
kas, sievietes un vīrieša kapu piederības. Tādā gadījumā uz vīrieša kapa inventāru attiecināmi pūces sakta, jostas sprādze, aproce ar vāļu galiem, šaurasmens cirvis un varbūt vēl dažas citas senlietas. Arī šis kaps tādā gadījumā bijis bagāta vīrieša kaps.

Par to, ka pūces saktas bijušas mantīgo cilvēku īpašums, netiešu norādījumu dod arī Sauleskalnā atrastais depoziits, kurā pūces sakta bija kopā ar 3 sudraba kakla gredzeniem. Šā depoziita īpašnieks bijis vai nu kāds latgaļu amatnieks — savu ražojumu realizētājs, vai arī kāds bagāts vai ievērojams latgaļu pārstāvis, piemēram, kulta vadītājs, kurš savu bagātību briesmu brīdī vai arī sakrālā nolūkā apraka šai pazīstamajā kulta vietā.⁶¹ Nav izslegta varbūtība, ka pūces saktā labi uztveramais pūces attēls senajiem kuršiem un latgaļiem bija ar līdzīgu simbolisku nozīmi kā antīkajā pasaulē un viduslaikos.

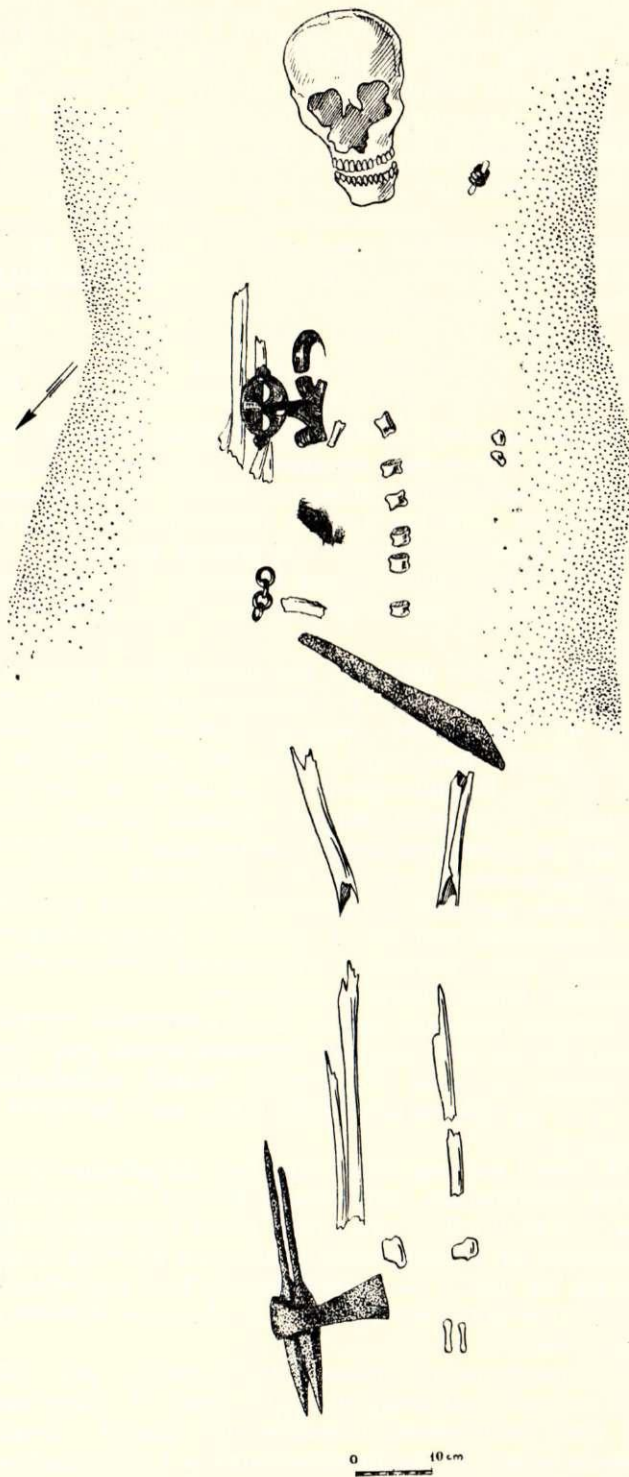
No visa jāsecina, ka pūces saktu īpašnieki resp. nēsātāji bija bagāti vīrieši. Varbūt pat, ka pūces sakta bija zināma mantīgāko slāņu rotaslieta ar īpašu nozīmi, piemēram, tā varēja liecināt par īpašnieka izcilu ekonomisko, politisko vai pat kulta stāvokli.

Vīrieši pūces saktu, kā rāda šo saktu atradumi kapos Kalniešos, Kivtos, Ludzas Odukalnā, Anduļos un Saliņās, nēsājuši kā rotaslietu. To apliecina arī saktu nodilums un labojums. Tai pašā laikā pūces sakta izpildījusi arī praktisku uzdevumu — ar to saspraustas drēbes, jo zem pūces saktām Kalniešos atrastas abpusīgā četrnišu triniša vilnas auduma paliekas

⁶¹ Sauleskalnam arī nav pilskalna nocietinājumu vai kapulauka pazīmju. Bez tam tā tuvumā ir vairāki šī laika pilskalni un kapulauki. Pats nosaukums «Sauleskalns», tāpat kā tam līdzīgi nosaukumi — Elka, Upura, Svētais, Dieva vai Baznīcas kalns — liecina, ka te atradusies sena kulta un pulcēšanās vieta. Raksturīgi, ka vēl šodien apkārtnes iedzīvotāji par Sauleskalnu runā kā par upurvietu, soda vietu, svin šeit svētkus u. tml. Vēl priekš pirmā pasaules kara Sauleskalnā varēja atrast vietējo iedzīvotāju ziedojumus: vārpas, vīstus olas u. c. Arī Lietuvā pazīstami «sauleskalni», kas, pēc Lietuvas arheologa P. Tarasenko pētījumiem, ir senas kulta vietas. Bez tam Sauleskalnā atrasti trīs depoziiti. Pēc bijušā Sauleskalna zemes īpašnieka B. Skutāna novērojumiem, atradumi esot parasti «zem lieliem akmeņiem, kur ogļaina zeme».

9. att. Krustpils raj. Kalniešu 23. kaps.

10. att. Ludzas raj. Kivtu 7. kaps.

(I tab. : 9). Tā kā šis audums bija rupjš, tad jādodomā, ka ar pūces saktu tika saspraustas rupjākas drēbes — virsdrēbes. To apstiprina tas, ka Kalniešu 23. kapā uz aproces konstatēts arī lina audums, tātad mirušajam bija arī vēl lina apģērba gabals, varbūt krekla paliekas. Grūti arī būtu iedomāties, ka lielās, līdz 250 g smagās pūces saktas (Užavas pūces saktas tagadējais svars 234,6 g) noderētu vieglu drānu sasprausšanai.

Pūces saktas, spriežot pēc to stāvokļa kapos, iespraustas apģērba krūšu apvidū ar galvu uz augšu vai arī ieslīpi. Līdzīgā kārtā tās tātad nēsāja arī dzīvie, jo šā laika iedzīvotājiem bija parasts dot mirušajam līdz to, kas viņam piedereja dzīvam esot, un kapā senlietas novietot tā, kā tās tika nēsātas dzīvē.

Tātad pūces sakta, šī bagāto vīriešu rotaslieta, ar kuru sasprauda uz krūtīm virsdrēbes un kurai sudraba spīdums mainījās ar zeltaino bronzas spīdumu, izpildīja reizē praktiskas un arī rotātājas funkcijas.⁶²

СОВООБРАЗНАЯ ФИБУЛА

В. Урганс

ВЫВОДЫ

Так называемая совообразная фибула представляет собой бронзовый предмет с серебряной плакировкой. Специальных исследований о совообразных фибулах нет. Заметки о них в трудах прибалтийских и других археологов носят случайный характер.

Всего в настоящее время известны 24 совообразные фибулы, из них на раскопках в последние годы найдено 5.

Совообразные фибулы, как показывает карта их распространения (рис. 5), обнаружены главным образом на территории древних куршей и латгалов. Здесь можно проследить развитие этой фибулы в VII—IX вв. Возникновение и развитие ее следует связывать не столько с влиянием извне, сколько с характерными особенностями материальной и духовной культуры местного населения, с уровнем, достигнутым к тому времени в технике изготовления предметов украшения вообще, а также с традиционными особенностями стиля и эстетическими требованиями населения Прибалтики в частности.

Автором проведен анализ всех известных совообразных фибул, составлен их типологический ряд и на основании изучения комплексов вещей, найденных вместе с совообразными фибулами, дана датировка последних.

На рис. 1 показан инвентарь 7-го погребения грунтового могильника латгалов в Кивты Лудзенского р-на, на рис. 2 и 3 — инвентарь 15 и 23-го погребений подобного же могильника в Калниеша Крустпилского р-на, на рис. 4 — инвентарь 319-го погребения древнекуршского могильника в Андудли Клайпедского р-на.

Распространение совообразных фибул, как уже было сказано, показано на карте (рис. 5). Перечень всех мест нахождения совообразных фибул с ссылками на карту их распространения и на их изображения в таблицах и рисунках данной работы, размеры в сантиметрах, вес в граммах, краткие сведения об обстоятельствах их нахождения и местах хранения, а также датировка приведены в сводной таблице на стр. 48.

Обзор карты распространения совообразных фибул и сопоставление ее с картой путей сообщения того же периода показывают, что фибулы обнаружены главным образом вблизи важнейших торговых путей и путей сообщения.

Среди совообразных фибул куршей встречаются экземпляры, представляющие собой как самые ранние (фибулы VII в. из Ужава Вентспилского р-на и из Годели Салантайского р-на), так и самую позд-

нюю (фибула IX в. из окрестностей Лиепая Лиепайского р-на) стадии развития фибулы данного типа. Наиболее древние совообразные фибулы латгалов обнаружены в основном в западной части древнелатгальской территории. Это — фибула, найденная в Кейпенес Салинас Огрского р-на и датированная примерно 700 г., и фибулы из Калниеша Крустпилского р-на, относящиеся к VIII в. Подобного рода совообразные фибулы на территории куршей датируются раньше, чем на территории латгалов. Это дает основание предполагать, что образование совообразных фибул имело место именно на территории древних куршей, откуда они вскоре распространились на территорию латгалов. В дальнейшем развитие совообразных фибул протекало на обеих территориях параллельно, но у куршей быстрее.

Для изготовления совообразной фибулы местные мастера использовали 4 вида металла: бронзу, серебро, железо и олово, а также синие стеклышки. Применялись литье,ковка, гравировка, чеканка, выбивание дырочек, паяние, инкрустация цветным стеклом, своеобразное «клепание» и резка металла. На рис. 6 и 7 даны микроснимки структуры ножек совообразных фибул из 23-го погребения в Калниеша и из окрестностей г. Лиепая. На микрофотографиях заметны следыковки.

Поскольку совообразные фибулы бытовали на протяжении примерно 300 лет, а также на основании данных анализа техники их изготовления, стиля, орнамента и распространения следует считать, что они были изготовлены несколькими древнелатгальскими и куршскими мастерами. Так как совообразных фибул найдено сравнительно мало, можно предполагать, что они не являлись предметом массового изготовления и не предназначались для рынка, а изготовлялись по заказу, причем заказчиками были исключительно мужчины. На примере эстонской совообразной фибулы из Кунилепа Рапльского р-на видно, что местные мастера заимствовали образцы для своих

⁶² Šā darba veikšanā vērtīgus norādījumus sniedza Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītāja L. Vankina un Latvijas PSR ZA Vēstures institūta jaunākā zinātniskā līdzstrādniece J. Daiga. Šā paša Institūta vecākā zinātniskā līdzstrādniece E. Šnore atļāva izmantot izrakumos Kivtu kapulaukā atrasto un vēl nepublicēto pūces saktu. Lietuvas PSR Vēstures institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks A. Tautavičus, Teišu novadpētniecības muzeja zinātniskais līdzstrādnieks V. Valatka un Šauļu novadpētniecības muzeja direktors J. Naudužs sniedza ziņas par Kapitonišku, Godeļu un Rudišku pūces saktām. Attēlus sagatavojusi māksliniece M. Jāņkalniņa. Visiem sirsnīgs paldies!

изделий и у ремесленников соседних племен. На такие связи указывает и фибула из 15-го погребения в Калниеша, украшенная синими стеклышками по образцу изделий куршских ремесленников.

Можно высчитать, что для изготовления одной совообразной фибулы требовалось несколько дней.

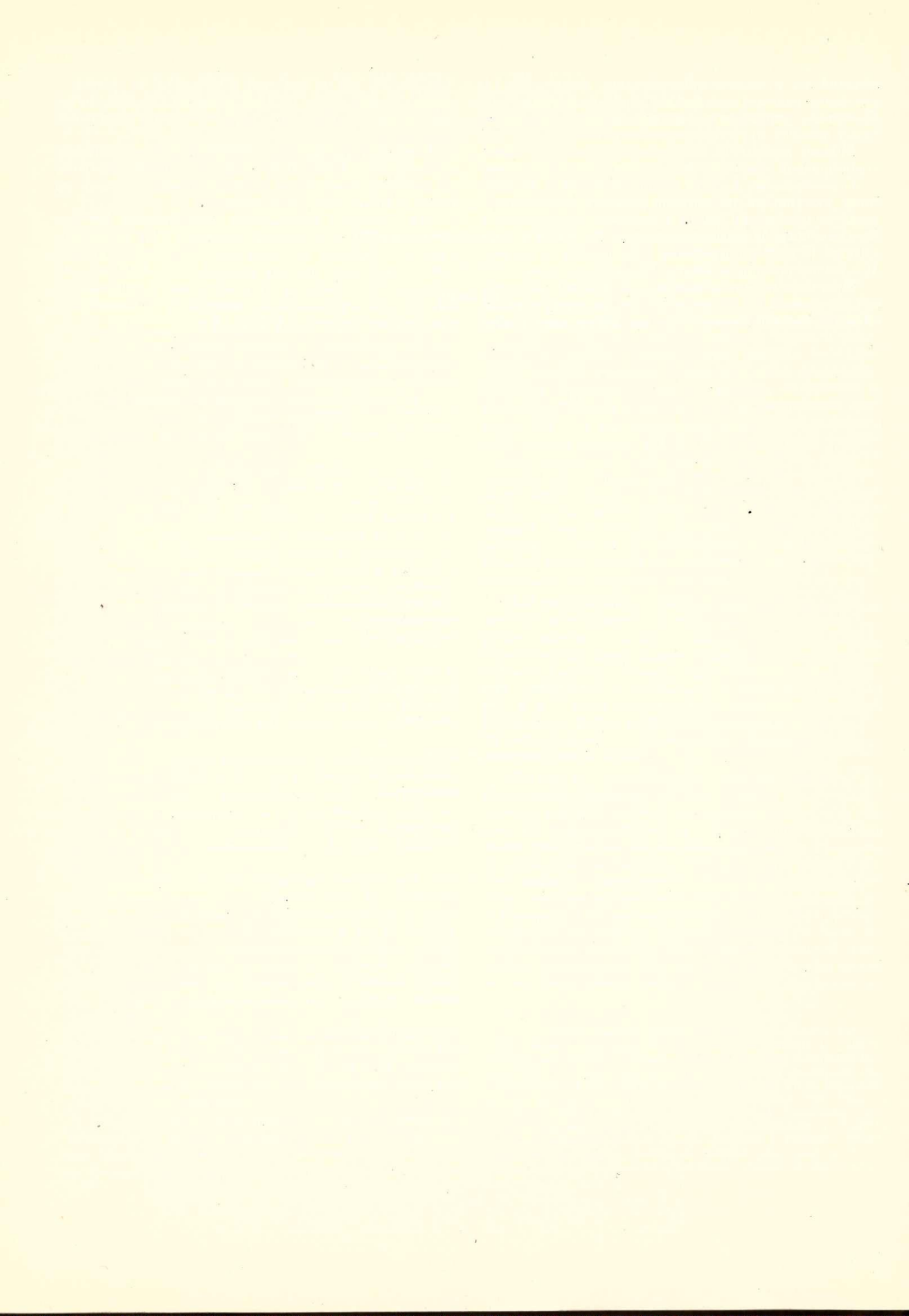
Совообразные фибулы были дорогими и не каждому доступными предметами роскоши. Это подтверждается находками фибул в мужских погребениях с богатым погребальным инвентарем. На рис. 8 и 9 показаны 15 и 23-е погребения в Калниеша, а на рис. 10—7-е погребение в Кивты Лудзенского р-на.

Мужчины носили совообразную фибулу как предмет украшения и в то же время как застежку верхней одежды, что подтверждается как весом этих фибул

(до 250 г), так и тем, что в мужских погребениях, наряду с остатками нижней льняной одежды, находят также остатки более грубой верхней шерстяной одежды.

Совообразная фибула, серебряный блеск которой, переливаясь с блеском бронзы, гармонично выступал на цветном фоне ткани одежды, пристегивалась на груди головой вверх или наклонно.

На таблице I изображены совообразные фибулы латгалов с 700 г. до второй половины VIII в., на таблице II — фибулы латгалов примерно 800 г., последняя — вероятно, фибула куршей VII—VIII вв., на таблице III — фибулы IX в. латгалов и изготовленные по этим образцам и на таблице IV — совообразные фибулы куршей с VII до IX в.

SVARIGĀKIE CEĻI LIBIEŠU UN LATGAĻU TERITORIJĀ

E. Mugurevičs

HISTORIOGRAFIJA UN AVOTU APSKATS

Par ceļiem Latvijā pirms vācu iebrukuma rakstījuši vairāki autori, galvenokārt izmantojot arheoloģijas¹ vai numismātikas² materiālu, vai arī sintezējot to abu datus.³ Tomēr ar arheoloģiskā un numismātiskā materiāla palīdzību var tikai aptuveni iezīmēt galvenos ceļu virzienus. Ir mēģināts senos ceļus uzmeklēt pēc noarām⁴ vecu tīrumu malā. Rūpīgu novērojumu rezultātā A. Karnupam ir izdevies Talsu apkārtnē saskatīt veselu seno ceļu tīklu.

Mazāk līdzšinējie seno ceļu pētnieki izmantojuši vecāko Latvijas karšu datus, trūkst sīkāku pētījumu par attiecīgā laikmeta karagājienu virzieniem, kam liela nozīme seno ceļu lokalizācijā. Rakstot par senajiem Krievzemes ceļiem, šo metodi ar sekmēm izmantojuši B. Ribakovs⁵ un M. Tihomirovs⁶.

Apskatāmajā darbā aplūkoti galveno ceļu virzieni libiešu un latgaļu teritorijā 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā. Ārpus iztīrājuma pagaidām paliek latgaļu teritorijas austrumu daļa (tag. Latgale), jo 13. gs. rakstīto avotu par šo apgabalu ļoti maz. Rakstīto avotu trūkumu var atvietot arheoloģiskais un numismātiskais materiāls, ko autors cer piesaistīt pētījamā temata turpmākajā risinājumā. Pagaidām darbs balstās tikai uz rakstītiem avotiem un seno karšu datiem. Iespējamo ceļu virzieni iezīmēti pievienotajā Latvijas pilskalnu kartē.⁷

Senākajās Latvijas kartēs, diemžēl, nav atzīmēti tā laika ceļi. Par vecāko karti, kur jau uzrādītas pārejas pār purviem, bet vēl nav ievilkti ceļi, uzskata 17. gs. sākuma Vidzemes un Igaunijas karti.⁸ 1671. g. izdotajā Zemes likumā⁹ (Landesordnung) ir uzskaitīti 17. gs. otrās puses galvenie ceļu virzieni. Tā kā, sākot ar šo laiku, lielāku vēribu sāka veltīt ceļu labošanai, parādās vairākas t. s. zviedru laiku ceļu kartes¹⁰, kas galvenokārt atspoguļo Zemes likumā minētos ceļus. Kartes ir liela mēroga, tāpēc katra ceļa trase zīmēta uz daudzām atsevišķām lapām, tā, piemēram, ceļa posms Rīga—Koknese attēlots uz 25 lapām. Tā kā kartes un plāni ir ļoti saskaldīti un uz vienas lapas parāda apmēram tikai 5—10 km garu ceļa posmu, tad nav iespējams gūt tiešu priekšstatu par kādu noteiktu ceļu kopumā, tāpēc arī tām galvenokārt ir lokāla nozīme. Tomēr kartes vērtējamās atzinīgi no tā viedokļa, ka tās sniedz sīku priekšstatu par attiecīgā ceļa posma stāvokli, rāda, kur nepieciešami tilti, apaļkoku klājums ceļa uzlabošanai utt., un līdz ar to kļūst par svarīgu pieturas punktu ne tikai šī laika ceļa stāvokļa pētīšanā, bet arī vispār seno ceļu virzienu identificēšanā. Laikā no 1791. līdz 1798. g. grāfa L. A. Mellina redakcijā parādījās Vidzemes, Igaunijas un Sāmsalas apriņķu kartes¹¹, kas pēc sava noformējuma jau zināmā mērā atbilst mūsdienu prasībām. 1798. g. izdota kopējā Vidzemes—

¹ V. Ginters. Daugmales pils un pilsetas kultūras sakari XI un XIII gs. Rīgā, 1938.; Eesti ajalugu, I. Kirjutanud H. Moora, E. Laid, J. Mägiste, H. Kruus, Tartu 1936, 144. lpp., 69. att.

² R. Snore. Seno monētu atradumi Latvijā. — Vēstures atziņas un tēlojumi, Rīgā, 1937.

³ Latvijas Vēstures institūta žurnāls, Rīgā, 1939., 1. nr.

⁴ A. Karnups. Seno Latvijas ceļu problēmas. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, Rīgā, 1939., 2. nr.

⁵ Б. А. Рыбаков. Русские земли по карте Идриси 1154 года. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории и материальной культуры (турпмāk — КСИИМК), 43, 1952.

⁶ М. Н. Тихомиров. Древнерусские города. М. 1956.

⁷ Dati kartei ņemti no Latvijas PSR vēstures I sējuma (Rīgā, 1953.; skat. karti «Latvijas teritorija XIII gadsimtā») un

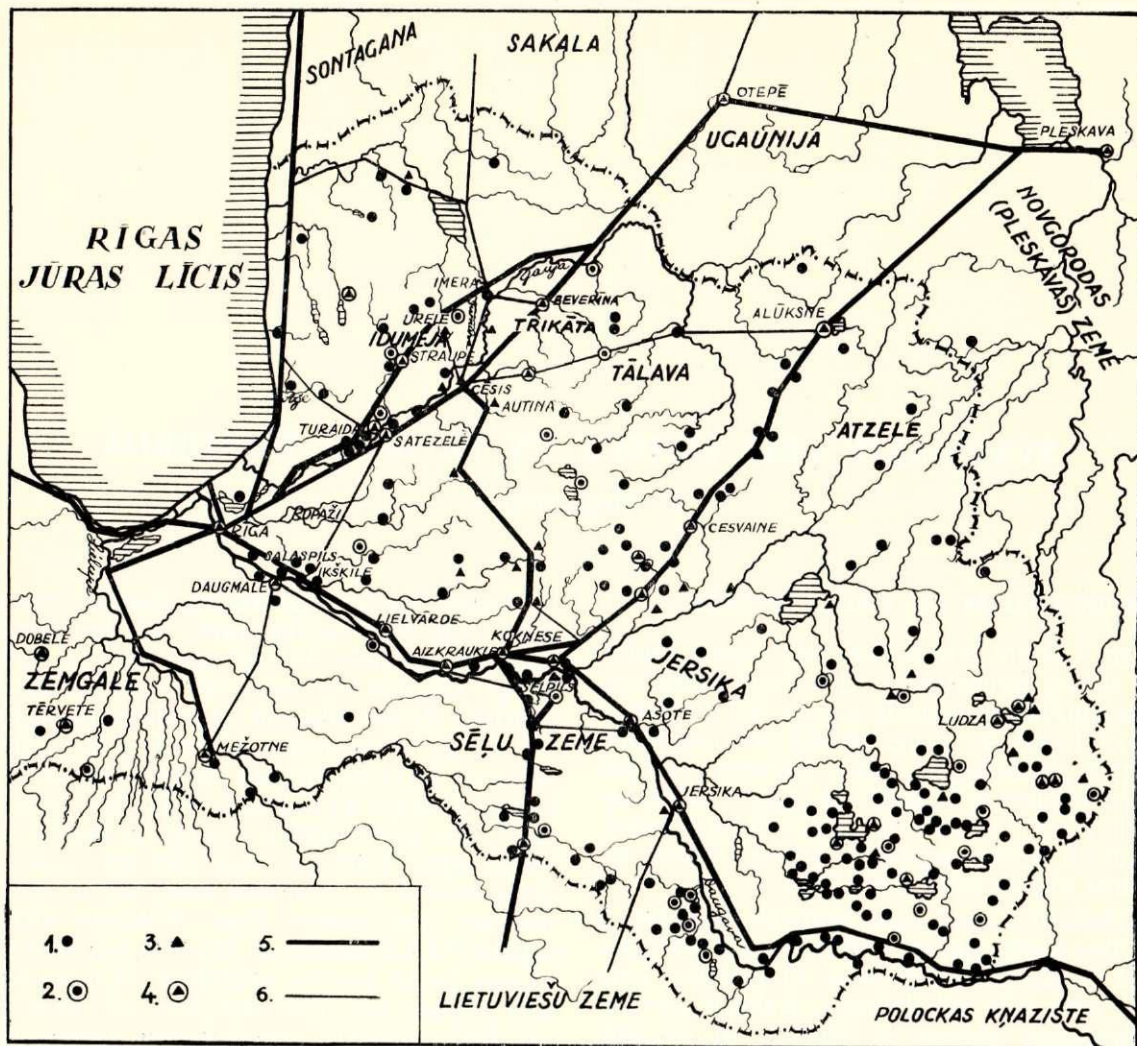
Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondiem un arhīva. Kartē iezīmēto ceļu virzieni ir shematiski un tikai aptuveni norāda tā laika ceļu trases. Tālākajā darbā tie droši vien būs jāprecizē. Karti zīmējusi māksliniece M. Jāņkalniņa.

⁸ K. Löwis of Menar. Livländische Verkehrsverhältnisse in älterer und neuerer Zeit. — Jahrbuch der Vereinigung für Heimatkunde, 1911/12, 4. lpp. Šī karte glabājas Stokholmas Valsts arhīvā.

⁹ Liefländische Landes-Ordnungen Nebst darzu gehörigen Placaten und Stadgen Cum Gratia Privilegii Regie Majest. Sveciae, in Verlegung Georg Matt. Nöller, 1705, (turpmāk — Liefländische Landes-Ordnungen...).

¹⁰ Kartes glabājas Latvijas PSR Centrālajā valsts arhīvā, 7404. fonds, 1. apraksts, 2191.—2230. (turpmāk CVA, f., apr.).

¹¹ Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernemenentern und Herzogthümern Lief- und Estland und der Provinz Ösel. Riga 1798.

Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā.

1. ●	3. ▲	5. —	} hronoloģija
} pagaidām neskaidra.
} apdzīvots agrā feodālismā
} vai vācu iebūvuma laikā.
2. ⊙	4. ⊕	6. —	
1 — pilskalns,			
2 — pilskalns ar priekšpili vai apmetni,			
3 — pilskalns,			
4 — pilskalns ar priekšpili vai apmetni,			
5 — tranzītcelš.			
6 — vietējās satiksmes ceļš.			

Igaunijas karte¹², kas sastādīta no pieminētajām atsevišķajām aprīņu kartēm. Uz Mellina kartēm atzīmēti pasta ceļi, lielie transporta un mazie satiksmes ceļi. Kartēs redzams vietas reljefs, upes, ezeri, meži, purvi, atzīmētas pilsētas un lielāko muižu centri. Vēl sīkāk ceļus attēlo K. Neimana 1833. g. Jelgavā izdotā Kurzemes karte¹³, kas bez Kurzemes un Zemgales parāda arī Vidzemi un daļu no Latgales. 1798. un 1833. g. izdoto karšu priekšrocība, salīdzinot ar 17. gs. beigu zviedru ceļu kartēm, ir tā, ka abas pirmās dod skaidri pārskatāmu priekšstatu par 18. gs. beigu ceļu tīklu Latvijā (izņemot Latgali). 1775. g. tiek pagatavota Daugavpils aprīņa karte¹⁴, kurā iezīmēti tā laika svarīgākie Latgali šķērsojošie ceļi.

¹² Liefland oder die beyden Herzogthümer und General-Gouvernemente Lief- und Estland nebst der Provinz Ösel, L. A. Mellin. Riga 1798.

¹³ Karte von Kurland, angefertigt und mit allerhöchster Genehmigung herausgegeben von dem Kurländischen Gouvernements-Revisor und Ritter C. Neumann. Mitau 1833.

¹⁴ B. Brežgo. Latgales XVIII gs. otrās puses un XIX gs. sākuma kartes. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1951., 2. nr.,

Vēlāku laiku karšu piesaistīšana, liekas, maz ko varētu dot pētāmā jautājuma risināšanai, jo ar 19. gs. otro pusi sākas strauja šoseju būve,¹⁵ kas daudzos gadījumos sakarā ar ceļu pastiprinātu labošanu iztaisnoja agrākos likloču ejošos ceļus. Tāpēc arī sevišķa vēriba būtu jāpiegriež tieši jau minētajām 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma kartēm, kas atspoguļo ceļus, no kuriem daudziem vēl bija senas, gadsimtiem ilgas tradīcijas. Ja 17. gs. beigu zviedru ceļu kartes ir nepārskatāmas un shematiskas, tad 18. gs. beigu un 19. gs. sākuma kartes jau skaidri iezīmē šī laika galveno ceļu virzienus. Ja vairāki mūsdienu ceļi iet vēl šobaltdien pa 18. gs. iezīmētajām trasēm, tad tas pamudina domāt par to lielo senumu. Tomēr, izmantojot šīs kartes, jāatceras, ka atsevišķu ceļu virzienu maiņu 13.—18. gs. varēja izraisīt arī jaunu ekonomisku centru veidošanās šai laikā, tāpēc, senos ceļus iezīmē-

325. lpp. Karte glabājas Vitebskas guberņas arhīvā, kas Lielā Tēvijas kara laikā gājis bojā.

¹⁵ K. Lōwis of Menar. Op. cit., 5. lpp.

jot, vienmēr acu priekšā jāpatur arī vēlā dzelzs laikmeta servietu, īpaši šī perioda pilskalnu situācija.

Kā jau atzīmēts, laika posms no 13. līdz 17. gs. otrajai pusei nedod kartografisku materiālu ar iezīmētiem ceļiem¹⁶, tāpēc norādījumi par šī perioda satiksmes ceļiem jāmeklē cita veida avotos.

No rakstītajiem avotiem temata risinājumam visvairāk var sniegt **Latviešu Indriķa Livonijas hronika**¹⁷, kas sarakstīta 1225.—1226. g., balstoties uz aculiecinieku nostāstiem, autora novērojumiem un tā laika dokumentiem. Lai gan tā uzrakstīta tendenciozi, vācu krustnešu iebrukuma attaisnošanai, tas tomēr nebūt nemazina tās nozīmi mūs interesējošā plaksnē — tā ir avots par karagājienu laiku, to virzieniem, ceļa apstākļiem utt. Šinī ziņā tā novērtēta ļoti atzinīgi.¹⁸ Sākot ar 1203.—1208. g., hronista stāstījums par notikumiem Livonijā kļūst sīkāks un pamatīgāks, jo kopš šī laika autors ir daudzu cīņu līdzdalībnieks. Pareizs ir norādījums, ka jo notikumi tuvāk norisinājušies hronista dzīves vietai, jo apraksts ir detalizētāk izstrādāts. Ja pieņemam, ka hronista dzīves vieta bija Imera,¹⁹ tad kļūst skaidrs, kāpēc mazāk ziņu iegūstam par tā laika svarīgākajiem notikumiem Daugavas baseinā, nekā tas ir par Gaujas rajonu un Igauniju, kas bija tuvāk hronista dzīves un darbības vietai.

Indriķa hronika izceļas ar ļoti bagātīgu faktu materiālu mūs interesējošā jautājumā. Tā piemin vai apraksta ap 130 dažādu karagājienu²⁰ un ļauj ar lielāku vai mazāku precizitāti izsekot šo karagājienu virzieniem, sniedzot ziņas ne vien par sauszemes, bet arī par upju un jūras ceļiem. Kaut gan Indriķa hronika nesniedz tik precīzas ziņas par karagājienu laiku kā vēlāku gadsimtu hronikas, tomēr no sīkā apraksta gandrīz vienmēr var izlobīt, kādā gadalaikā karagājiens norisinājies, bet tas ir ļoti svarīgi ziemas un vasaras ceļu šķīrošanā. Hronikā atrodam ziņas par pārvietošanās veidu un satiksmes līdzekļiem. Tāpat tā ir svarīgs avots senās tirdzniecības un tās ceļu pētīšanā. Jau pats hronikas sākums vēstī²¹, ka pirmie vācieši, kas sāka apmeklēt Daugavas grīvu, bija tirgotāji. Tālākās vāciešu krustnešu ekspansijas mērķis

¹⁶ L. Arbusovs, jun., kas nodarbojies ar Baltijas kartografijas studijām, atzīmē, ka 1511. g. Eiropas ceļu kartē (Carta itineraria Europae von 1511) esot atzīmētas Grobiņa un Alūksne. (L. Arbusow. Die Haupttrichtungen in der Entwicklung des Baltischen Kartenbildes bis gegen 1600. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands (turpmāk — Sb. Rig.), 1936, 23. lpp.) Tas pats autors sniedz ziņas par Rafaēla Barberini 1564. g. ceļu karti, kas sastādīta pēc viņa Latvijas ceļojuma iespaidiem. Šī karte kā vispār ceļojumu kartes var sniegt par 16. gs. ceļiem tikai aptuvenu priekšstatu (L. Arbusow. Vorläufige Übersicht über die Kartographie Alt-Livlands bis 1595. — Sb. Rig., 1935, 102. lpp.).

¹⁷ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введение, перевод и комментарии С. А. Аннинского. М. 1938; Heinrichs chronicon Livoniae. Editio altera. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi. Recognoverunt L. Arbusow et A. Bauer. Hannoverae 1955; Indriķa Livonijas hronika, tulks J. Krīpens, 1936. (turpmāk — Indr. hr.).

¹⁸ Генрих Латвийский..., 45. lpp.

¹⁹ H. Laakmann. Zur Geschichte Heinrichs von Lettland und seiner Zeit. — Beiträge zur Kunde Estlands, Bd. XVIII, H. 2, Reval 1933, 70. lpp.

²⁰ Аpmēram 28 gadu laikā (1189.—1227.).

²¹ Indr. hr., I, 1.

bija sagrābt senos tirdzniecības ceļus.²² Līdz ar to, izsekojot galveno karaceļu virzienus, daudzos gadījumos atradīsim arī seno satiksmes un tirdzniecības ceļu trases. Vairākas hronikas lappuses²³ spilgti parāda, ka krustnešu uzticīgi līdzgaitnieki bija vācu tirgotāji, kas, meklējami izdevīgas tirdznieciskas iespējas, devās līdz ieburcējiem.

Ja Indriķa hronika, kuras aprakstītajos notikumos atspoguļojas lībiešu, latgaļu, sēļu un igauņu zemju iekarošana, sniedz ieskatu par ceļu virzieniem šo tautību zemē, tad **Atskaņu hronika**²⁴, kuras ticamākās ziņas attiecas uz 13. gs. otro pusi, sniedz ziņas galvenokārt par zemgaļu un kuršu pakļaušanu. Daudzkrātīgie apraksti par vāciešu uzbrukumu šim abām tautībām, kā arī lietuviešiem un prūšiem, rada zināmu priekšstatu par ceļu tīkla izvietojumu Kursā un Zemgalē un iepazīstina ar šo teritoriju šķērsojošiem ceļiem. Daudz mazāka hronikas nozīme lībiešu un latgaļu teritoriju apskatā, jo vēstījumi par lībiešu un latgaļu pakļaušanu ir pavirši un neprecīzi. Atsevišķu karaceļu raksturošanai hronikas ziņas var noderēt tikai kā papildu materiāls.

Vienu otru norādījumu par senajiem ceļiem var atrast arī 13. gs. vācu iekaroto zemju dalīšanas un maiņas dokumentos, kā arī dažādos šī gadsimta līgumos.²⁵

Sākot ar 11. gs. vidu, fragmentāras ziņas par mūsu zemi var atrast arī senajās **krievu hronikās**. Jau vecākā krievu hronika (pirmhronika) — *Повесть временных лет*,²⁶ Novgorodas laikagrāmata²⁷ piemin krievu kņazu karagājienu pret zemgaļiem 1106. g. un pret latgaļiem 1111. un 1180. g. No apdzīvotajām vietām vēlākā laikā minētas vienīgi Rīga un Cēsis, diemžēl, nekā tuvāka par šo karagājienu virzienu mēs nezinām.

Par periodu pirms vācu iebrukuma ziņas sniedz arī **skandināviešu sāgas** un rūnu akmeņi. Brēmenes arhibīskapa Rimberta sarakstītā «Vita sancti Ansgarii»²⁸ stāsta par skandināviešu sirojumiem Kurzemes piekrastē 9. gs. vidū. Dāņu vēsturnieka Sakša Gramatiķa darbs «Gesta Danorum»²⁹ (sarakstīts 13. gs. sākumā) satur vairākas iepriekšējos gadsimtos sacerētas sāgas, to vidū varētu minēt Hadinga un Frodi sāgas. Šīs sāgas, kuru notikumus attiecina uz 9. gs. otro pusi — 10. gs. sākumu, stāsta, ka skandināvieši savos sirojumos izmanto arī Daugavas ūdensceļu. Par skandināviešu tirdzniecības raksturu un to sakariem ar kuršiem 10. gs. sākumā ziņas sniedz Egila Skalla-

²² T. Zeids. Feodālisms Livonijā. Rīgā, 1951., 66. lpp.

²³ Indr. hr. XXV, 5; XXVII, 2; XXVIII, 5 u. c.

²⁴ L. Meyer. Livländische Reimchronik. Paderborn 1876; Atskaņu hronika. Ditleba Alnpeķes «Rimju hronika», atdzejojis J. Saiva, Rīgā, 1936. (turpmāk — Atsk. hr.).

²⁵ Šie avoti sakopoti galvenokārt dokumentu krājumos: F. G. Bunge. Liv-, Esth-, Curländisches Urkundenbuch, I—II. Reval 1853 (turpmāk — UB, I—II); Livländische Güterurkunden, I. Herausgegeben v. H. Bruiningk und Busch. Riga 1908 (turpmāk — LG, I); Latvijas vēstures avoti, II sēj., 1.—2. burtn. Rīgā, 1937.—1940. (turpmāk — LVA, II, 1.—2.).

²⁶ Лаврентьевская летопись, I вып., 1—3. — Полное собрание русских летописей, т. 1, 1926, 503. un 514. lpp.

²⁷ LVA, II, 1., 13.—14. lpp.

²⁸ LVA, II, 1., 3.—5. lpp.

²⁹ Jantzen. Saxo Grammaticus. Berlin 1900, 36. lpp.; LVA, II, 1., 6.—7. lpp.

grimsona sāga.³⁰ Ka zviedri ar kuģiem (skipum) ap 10. gs. vidū tirdznieciskā nolūkā apmeklējuši Zemgali, vēsta Ingvara sāga.³¹ Islandes vēsturnieka Snorri Sturlosona 13. gs. sākumā pabeigtajā sāgu kopojumā Heimskringla³² (Pasaules loks) ir ziņas par kuršu braucieniem pāri Baltijas jūrai uz Skandināviju. Vairāki Zviedrijā uzceltie rūnu akmeņi stāsta par skandināviešu tirdzniecību un sirojumiem 11. gs. Daugavas grīvā³³, Zemgalē³⁴, pie Ventas grīvas³⁵, Vidzemē³⁶. Brēmenes kanoniķis Ādams³⁷ sniedz Brēmenes tirgotāju novērojumus Kurzemē 11. gs. otrajā pusē. Tātad skandināviešu sāgas un rūnu akmeņi sniedz svarīgas liecības par Baltijas jūras izmantošanu kuģu braucieniem, jau sākot ar 9. gs. vidū.

12. gs. beigās un 13. gs. sākumā rakstīto avotuniecīgais skaits, attiecīgā kartografiskā materiāla trūkums līdz 17. gs. vidum liek ņemt vērā arī dažas 14.—17. gs. hronikas, ko pētījumā jautājuma risināšanai var izmantot retrospektīvi.

Vartberģes Hermaņa Livonijas hronika³⁸, kam patstāvīga vēstures avota vērtība 14. gs. otrās puses notikumu izklāstā³⁹, attēlo Livonijas ordeņa karus ar lietuviešiem un krieviem. Hronika sniedz diezgan skaidru priekšstatu par galveno karagājienu virzieniem un ceļu stāvokli, turklāt hronika precīzi pasaka notikumu laiku.

Viens no lielākajiem 16. gs. politiskajiem notikumiem bija Livonijas karš, kad vairāku valstu karaspēki pārstāigāja Latvijas teritoriju. **Baltazara Rusova Livonijas hronika**⁴⁰ ir labākais avotu materiāls par šo laiku. Hronikas IX daļā ir vērtīgi apraksti par Maskavas lielkņaza Ivana Vasiļjeviča karagājienu uz Livoniju 1577. g. Sīki aprakstīts šī karagājiena maršruts, aprakstīto notikumu ticamību apstiprina tas, ka šī hronikas daļa sarakstīta nākošajā gadā pēc karagājiena. Maskavas lielkņaza karagājiens ar lielu daudzumu dažādu kara materiālu notika vasarā — jūlijā, augustā un septembrī.⁴¹ Skaidrs, ka ceļš, pa kuru virzījās karaspēks, nebija gadījuma rakstura, bet gan tāds, ko gadsimtiem jau bija izmantojuši vietējie iedzīvotāji. 18. gs. sākumā notika Lielais Ziemeļu karš, kad zviedru, krievu un sakšu karaspēks vairākkārt pārstāigāja Latvijas teritoriju. 18. gs. sākumā rakstīto avotu piesaistīšana seno ceļu pētniecībā būtu interesanta no tā viedokļa, ka šai laikā jau mūsu rīcībā ir zviedru ceļu kartes, un tā rodas iespēja pārbaudīt, vai šī laika karaspēki ir izmantojuši kartēs iezīmētos lielākos ceļus, vai nē. Pozitīvas atbildes gadījumā analogi varētu domāt arī par daudz senākiem

laikiem, t. i., agrāk aprakstīto karagājienu virzienos saskatīt arī seno ceļu trases.

Par 18. gs. sākuma notikumiem stāsta Kelha hronika.⁴² K. Kelhs ir Ziemeļu kara aculiecinieks un bijis ļoti informēts par kara gaitu.

CEĻU VEIDI UN SATIKSMES LIDZEKĻI

Svarīgāko ceļu virzienus noteica iedzīvotāju ekonomiskā dzīve, ģeografiskā vide un iepriekšējā laikmeta tradīcijas. Lībiešu un latgaļu apdzīvotā teritorija iekļaujas Daugavas un Gaujas baseinos, un tas ievērojamā mērā nosaka šo tautību dzīves vietu izvietojumu. Lielākie šo tautību ekonomiskie centri rindojas gar abu minēto upju krastiem. Iedzīvotāju dzīves vietu izvietojumu jau no sirmās senatnes noteica ekonomiskās dabas apsvērumi — cilvēki uz dzīvi apmetās tur, kur viņiem bija izdevīgāk iegūt eksistencei nepieciešamos iztikas līdzekļus. Tāpēc laikmetā, kad iztikas galvenais avots bija medniecība un zvejniecība, iedzīvotāju dzīves vietas Latvijas teritorijā grupējās gar ezeriem un upēm. Sakarus uzturēja gandrīz tikai pa ūdensceļiem. Pēc tam kad iedzīvotāju saimnieciskā dzīvē pārsvaru guva lopkopība un zemkopība, iedzīvotāju dzīves vietu izvietojumā notika nopietnas pārmaiņas. Vairāk sāka apdzīvot augstieņu apgabalus, kas bieži vien atradās diezgan tālu no ūdensceļiem. Līdz ar to iedzīvotāju satiksmē arvien lielāku nozīmi ieguva sauszemes ceļi. Ūdens un sauszemes ceļu izmantošanu stipri ietekmēja klimatiskie apstākļi. Ja vasarā bija nepieciešams šķīrot ūdens un sauszemes ceļus, katram ceļu veidam izvēloties attiecīgos satiksmes līdzekļus, tad ziemā satiksme uzlabojās.⁴³ Ceļotāji viegli pārvietojās pa aizsalušajiem ezeriem, upēm, pat pa jūru. Tā varēja ievērojami iztaisnot likumotos sauszemes ceļus⁴⁴, turpretī vasarā vajadzēja meklēt jau iestaigātas takas un ceļus^{44a}. Lielās un straujās upes varēja šķērsot tikai zināmās vietās. Diemžēl, tā laika hronistus vairāk interesējuši dažādi politiski notikumi, mazāk — vietējo tautību ekonomiskās dzīves parādības. Tomēr, neraugoties uz to, hronikas lappusēs vairākkārt sastopam apzīmējumu ceļš (via, weg, stig), ar to saprotot zināmu iestaigātu vai iebrauktu trasi starp apdzīvotām vietām. Hronists piemin Beverīnas ceļu (via in Beverin), Memekules ceļu (via Memeculle), Vendekulas ceļu (via Vendeculla), ceļu gar jūru uz igauņiem u. c. Par ceļiem kā pastāvīgi izmantotām trasēm liecina tas, ka kara laikā ceļi tika apsargāti. Lai kavētu pretinieka uzbrukumu vai aizšķērsotu atkāpšanos, pie ceļiem rīkoja aizcirtumus. Tomēr ne katreiz iespējams tik

³⁰ LVA, II, 1., 8.—10. lpp.

³¹ Turpat, 10. lpp.

³² A. Svābe. Senā Kursā. — Straumes un avoti, I, Rīgā, 1938., 56. lpp.

³³ LVA, II, 1., 11. lpp.

³⁴ Turpat, 11. un 12. lpp.

³⁵ Turpat, 12. lpp.

³⁶ Turpat, 11. lpp.

³⁷ Turpat, 12. lpp.

³⁸ Hermannus de Wartberge. Chronicon Livoniae, herausgegeben von G. Strehlke. — Scriptorum rerum Prussicarum, II, 1863.

³⁹ Я. Зутис. Очерки по исторнографии Латвии, ч. 1. Рига 1949, 22. lpp.

⁴⁰ Balth. Rüssow. Chronica der Provintz Lüfflandt... Rostoc, gedrucket dörch Augustin Ferber, 1578; Baltazars Rusovs. Livonijas hronika (tulk. Ed. Veispāls). Rīgā, 1926.

⁴¹ Baltazars Rusovs. Op. cit., 104. lpp.

⁴² Christian Kelch. Liefländische Historia, Continuation 1690 bis 1707. Nach der Originalhandschrift zum Druck gegeben; mit Vorwort, Nachweisen und Personenregister versehen von Johannes Lossius, Dorpat 1875.

⁴³ Indr. hr., XV, 7; viarum congelantur profundates.

⁴⁴ Indr. hr., IX, 1—4.

^{44a} Par to telaini stāsta arī tautasdziesmas:

Braucu dienu, braucu nakti
Pa to vecu ceļa vietu,
Jaunu ceļu netaisīju,
Kumeliņu nesviedrēju.

Latviešu tautasdziesmas. Izlase,
II, Rīgā, 1957., 14. lpp.

vienkārši iegūt norādījumus par sauszemes ceļu pastāvēšanu starp divām apdzīvotām vietām, tāpēc jāņem vērā dažādi blakus faktori. Viens no galvenajiem priekšnoteikumiem būtu rūpīgi izsekot dažādu karagājienu virzienus. Šeit svarīga nozīme ir hronista dabas un klimatisko apstākļu raksturojumam attiecīgā karagājienu laikā, tāpēc jāšķiro vasaras un ziemas ceļi. Jāievēro pārvietošanās veids pa sauszemi un ūdeni, pie kam šai ziņā izšķirīgais faktors ir aprakstītie satiksmes līdzekļi attāluma pārvarēšanai, kā kuģi, laivas, rati, ragavas, zirgi utt. Lai spriestu par attiecīgā sauszemes ceļa stāvokli, svarīgi novērtēt arī karaspēka lielumu, sastāvu, kā arī ātrumu, ar kādu tas pārvietojas. Atgriežoties no karagājienu vai sirojuma, pārvietošanos ietekmēja iegūtā laupījuma satāvs (gūstekņi, lopi u. c. mantas). Iztirzājot karagājienu šādā aspektā, var spriest par sauszemes un ūdensceļu izmantošanas intensitāti. Ilustrācijai sniedzam Latviešu Indriķa un Vartberģes Hermaņa hroniku datus. Latviešu Indriķa hronika, kā jau atzīmēts, piemin ap 130 karagājienu vai citas pārvietošanās kustības, minot apdzīvotas vietas vai uzdodot pārvietošanās virzienu vismaz starp divām apdzīvotām vietām. 102 gadījumos iespējams noteikt pārvietošanās gadalaiku (vasara vai ziema) un veidu (pa sauszemi vai ūdeni). Vasarā notikuši 63% no visiem karagājiem, 47% no tiem izmantojot sauszemes ceļu.

Vartberģes Hermaņa hronika 20 gadu laikā (1358.—1378. g.) piemin ap 80 dažādu karagājienu, pie kam 66 gadījumos iespējams noteikt karagājienu mēnesi. Analīze rāda, ka karagājienu notikuši galvenokārt februārī—aprīlī un augustā—septembrī. Karagājienu laiku galvenokārt noteica 2 apsvērumi: laika apstākļi, proti, ceļu stāvoklis un laupījuma iegūšanas iespējas. Šīs hronikas lappusēs vairākās vietās diezgan spilgti raksturota šo apstākļu nozīme. Tā, piemēram, vācu bruņinieki 1370. g. vasarā⁴⁵ nelabvēlīgo laika apstākļu dēļ (propter aeris intemperium et inundacionem) nevarēja rīkot nevienu karagājienu, bet nākošajā gadā⁴⁶ savukārt ziema bijusi nepastāvīga, tā ka ar ragavām nevarēja atvest ne nodevas, ne rīkot kādu karagājienu. Dažreiz pārvietošanos ziemā stipri traucējis dziļais sniegs⁴⁷, tāpēc arī nav brīnums, ka karagājienu lielākoties notika februārī—martā, kad zemi viscaur klāja sniegs un pāri aizsalušajiem purviem, ezeriem un upēm bija iebraukts labs kamanu ceļš. Tomēr apmēram 42,4% no visiem karagājiem notika rudens pusē augustā—oktobrī, kad karapulki pārvietojās pa sauszemes ceļiem vai nu ratos⁴⁸, vai jāšus, vai arī pa ūdensceļiem⁴⁹ ar laivām vai kuģiem. Karagājienu rudenī solīja bagātu laupījumu, jo tikko kā bija novākta raža, izaudzēti lopi utt.

Latviešu Indriķa un Vartberģes Hermaņa hroniku analīze šādā aspektā rāda, ka fakti ir pretrunā ar agrāk izteikto uzskatu, ka karagājienu un tirgotāju braucieni notikuši gandrīz tikai ziemā.⁵⁰ Ziemas un vasa-

ras⁵¹ karagājienu skaits, rēķinot procentuāli, gandrīz ir vienāds, drīzāk gan nosveroties par labu vasaras karagājiem. Arī sauszemes un ūdensceļu savstarpējās attiecības neliecina par pēdējo spēcīgu pārsvaru. Visi šie apsvērumi, tāpat arī raksta tālākais iztirzājums, vedina domāt, ka vasaras sauszemes ceļu stāvoklis bija daudz labāks un to nozīme vietējo iedzīvotāju dzīvē daudz lielāka, nekā to uzskatīja līdz šim. Tomēr nav nekāda pamata arī pārāk cildināt vasaras sauszemes ceļus.

Ceļu stāvokļa svarīgs raksturotājs faktors attiecīgā laikmetā ir satiksmes vai pārvietošanās veids. Šeit būtu jārunā par satiksmes līdzekļiem, par kuriem mums ir diezgan trūcīgas ziņas.

No braucamiem līdzekļiem ir minētas tikai ragavas — vehiculum⁵². Pēc Indriķa hronikas ziņām, tās izmantoja ziemā gan tirgotāji un augstāk stāvošas personas kā satiksmes līdzekļi, gan arī karotāji un sīrotāji salaupīto mantu pārvešanai. Tirgotāji arī ziemā pārvietojās jāšus, bet krietns karotājs nebija domājams bez sava zirga.⁵³ Zirgi kā pārvietošanās līdzekļi minēti gandrīz katrā karagājienu.

Pagaidām mūsu rīcībā nav drošu norādījumu par ratu lietošanu 13. gs. Tas varbūt izskaidrojams ar mūsu rakstīto avotu vienpusību. Nav mūsu rīcībā arī apstiprinoša arheoloģiskā materiāla; lai gan jāņem vērā koka vājā saglabāšanās pakāpe mūsu līdz šim pētītajos pilskalnos un apmetnēs.⁵⁴ Negribētos ticēt, ka laikmetā, kad jau vairākus gadsimtus bija pazīstami rotēšanas principa darba rīki⁵⁵, kā podnieku ripa, dzirnakmeņi, tecila u. c., nebūtu zināmi braucamie rati, kamēr Austrumprūsijā un slavu zemēs, pēc arābu ceļotāju aprakstiem, tie bijuši lietošanā jau 10. gs.⁵⁶

Tomēr arī senajās hronikās varbūt varētu saskatīt netiešas liecības par to, ka jau pazinuši ratus. Stāstot par notikumiem lībiešu zemē, hronists tēlaini raksta⁵⁷, ka jauno ziņu un brīnumu esot tik daudz, ka tos aprakstītus nevarētu pavest pat ar ratiem (vagen). Indriķa hronika, attēlojot notikumus Tērbatā 1224. g., min⁵⁸, ka tērbatieši uzbrucējus no pils atgaiņājuši, laizdami lejā ar uguni pildītus riteņus (rotas ignibus implitas demittentes). Ratus ap apzīmējumu «currus» sastopam Vartberģes Hermaņa hronikā.⁵⁹

Vēl kāds faktors netieši apstiprina, ka bijuši noteikti sauszemes ceļi, proti, — tilti (pontes, brucken).

⁵¹ Ar vasaras karagājiem šeit jāsaprot arī tie vēlā pavasara un agrā rudens sirojumi, kad nebija sniega.

⁵² Indr. hr., IX, 4; XI, 5; XI, 7; XXX, 3.

Ar vārdu «vehiculum» saprata arī ripojošu satiksmes līdzekli — currus; skat. Du Cange. Glossarium mediae et infimae Latinitatis. Parisiis 1864, 754. lpp.

⁵³ Indr. hr., XXII, 2.

⁵⁴ Vēl 17. gs. ratus pagatavojuši pilnīgi tikai no koka. Rozins Lentilijs apgalvo, ka pie ratiem pat ar riteņiem kopā nevarot atrast ne druscīņas dzelzs. Par to liecina arī sakāmā vārds: Ar cirvi un svārpstu ieiet mežā, bet ārā izbrauc ar vāģiem; K. Zalts. Sauszemes satiksmes līdzekļi senajā Latvijā. — Latvju tautas dainas, XII, Rīgā, 1932., 287. lpp.

⁵⁵ V. Urtāns. Jaunievestās rotējamās ierīces Latvijas teritorijā ap 1000. gadu. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1959, 8. nr.

⁵⁶ Pie tam Ziemeļeiropā arheoloģiskā materiālā ratus pazīst jau kopš bronzas laikmeta. Г. Кларк. Доисторическая Европа. М. 1953, 299. lpp.

⁵⁷ Atsk. hr., 2713—14.

⁵⁸ Indr. hr., XXVIII, 5.

⁵⁹ Scriptores rerum Prussicarum, II, 102. lpp.

⁴⁵ Scriptores rerum Prussicarum, II, 97. lpp.

⁴⁶ Turpat.

⁴⁷ Turpat, 107. lpp.

⁴⁸ Turpat, 102. lpp.

⁴⁹ Turpat, 1362. g. 16. aprīlī; 1363. g. 2. aprīlī; 1370. g. rudenī; 1375. g. 3. novembrī; 1367. g. augustā.

⁵⁰ L. K. Goetz. Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters. Lübeck 1922, 238. lpp.

Ja ziemas laikā pāri aizsalušajiem ezeriem un upēm ceļošanas apstākļi krietni vien uzlabojās, tad vasarā, bet sevišķi pavasaros un rudenos, ūdeņi, kas šķērsoja sauszemes ceļus, dažkārt kļuva par visai ievērojamu šķērslī. Platākus ūdens šķēršļus, kas stājās tirgotāju vai karavīru priekšā, pārvarēja ar kuģi, laivu vai plostu. Ir zināma vesela rinda pārejas vietu pār Daugavu, Gauju u. c. upēm. Mazākas un šaurākas upes, bet sevišķi tādas, kam bija stāvi krasti, pie pārejas centās nodrošināt ar tiltiem. Raksturīgs piemērs ir tilts pār Imeru.⁶⁰

Daudz vairāk norādījumu senajās hronikās atrodam par ūdensceļu satiksmes līdzekļiem.

No ūdensceļiem pirmajā vietā minama Baltijas jūra, kas jau kopš sirmās senatnes bijusi kā vārti baltu cilšu sakaros ar rietumu pasauli. No 9. līdz 12. gs. pie Baltijas jūras austrumu krastiem bieži vien redz skandināviešu sirotāju kuģus. Perioda otrajā pusē Baltijas jūru sāk šķērsot vācu tirgotāji un krustneši. Svarīgs starppunkts viņu ceļā uz Daugavas grīvu ir bijusi Gotlande. Liekas, ka jau tolaik, tāpat kā tagad, kuģotājiem Rīgas jūras līcī vajadzēja ļoti uzmanīties no daudzajiem sekļiem, tāpēc kuģotājiem līdzī devās locis (gubernator navis).⁶¹ Bez vāciešiem pa jūru no rietumiem vēl devās dāņi un zviedri.⁶² Kuršiem savukārt nav bijuši sveši Skandināvijas krasti un Gotlande,⁶³ nerunājot nemaz par tuvākām vietām. Lai atceramies kaut vai kuršu uzbrukumu Rīgai no jūras 1210. g.⁶⁴ Igaunju un sāmsaliešu kuģi parādās Salacas, Gaujas, Aģes un Daugavas grīvās. Lībiešiem ir bijis pazīstams Gotlandes tirgus.⁶⁵ Acīm redzot visas Baltijas jūras krastos dzīvojušās tautības ir droši devušās pār jūru. Šie tālie braucieni liecina, ka tālaika satiksmes līdzekļi jau bija izveidoti visai pamatīgi. Satiksmes līdzekļu dažādie nosaukumi, kā cogge, navis, navigium, pyratice, liburna, cymba, liecina par kuģu dažādo lielumu un izmantošanas veidu. Spriežot pēc dažādiem aprakstiem, kogges⁶⁶ un naves⁶⁷ ir bijuši lielāki kuģi un varēja pārvadāt lielu kravu. Par pyratice⁶⁸ hronists parasti sauc igauņu un sāmsaliešu, kā arī kuršu kuģus. Liburna⁶⁹ un cymba⁷⁰, liekas, bijuši mazāki kuģi — naves minores⁷¹ — laivas lielumā, tomēr specifiski jūras kuģniecībai, jo upju satiksmes aprakstos nosaukums naves minores nav sastopams.

Upju (Daugavas, Gaujas, Lielupes) satiksmes līdzekļu nosaukumu vidū sastopam navis⁷², navigium⁷³,

pyratice⁷⁴, navicula⁷⁵, bet nekad cogge, cymba vai liburna. Liekas, ar vārdu navis jāsaprot ūdens satiksmes līdzeklis vispār. Navigium, jādoma, bijis mazāks kuģis, kas vairāk piemērots upju satiksmei, bet navicula — parasta laiva, kuru kā satiksmes līdzekli nekad nesastopam jūras braucienos.

Atskaņu hronika kā ūdens satiksmes līdzekli min tikai kuģi — schiff⁷⁶, kas, tāpat kā latīņu navis, apzīmē vispār jebkuru kuģi. Zināmu pamazinājumu varbūt izsaka ar atvasinājumu schiffunge.⁷⁷ Kuģos, kas nosaukti par schiffunge, vācu krustneši atgriezās pa Lielupi no Zemgales.

Konkrētu priekšstatu par tā laika kuģiem un laivām var dot hidroarheoloģiskajos pētījumos iegūtie paraugi. Šiem pētījumiem paveras plašas iespējas sakarā ar akvalangisma attīstību. Līdz šim Latvijā zināmi tikai daži seno kuģu un laivu eksemplāri, turklāt tie nav droši datējami.

1872. g. vasarā⁷⁸ Turaidā no Gaujas dibena tika izcelts apmēram 12 m garš no ozola un egles dēļiem būvēts kuģis. Toreiz tika izteikts uzskats, ka minētais kuģis pieskaitāms sāmsaliešu pirātu kuģiem (pyratice), kas gājuši bojā 1211. g. uzbrukumā Turaidai.

1939. g. izrakumos Rīgā senās ostas vietā atrasts no ozola koka darināts 14 m garš kuģis.⁷⁹ Rīgas Valsts vēstures muzeja 1959. g. izrakumos Vecrīgā starp Kalēju un Vecpilsētas ielām atsegta sena kuģu būvētava.⁸⁰ Izvērtējot šajos izrakumos iegūto arheoloģisko materiālu, droši vien tiks iegūts daudz jaunu atziņu mūsu republikas kuģniecības vēstures senāko posmu pareizākai izpratnei.

Dažādo ceļu veidu un satiksmes līdzekļu konkrēta izmantošana sīkāk aplūkota, iztirzājot atsevišķos ūdens un sauszemes ceļus.

DAUGAVAS BASEINA CEĻI⁸¹

Daugavas ūdens- un sauszemes ceļš

Kā liecina arheoloģiskais materiāls⁸², Daugava, jau sākot ar bronzas laikmeta beigām (I g. t. pr. m. ē.), mūsu teritorijā ir bijusi svarīgākais satiksmes

⁷⁴ Indr. hr., XV, 1; XV, 3.

⁷⁵ Indr. hr., IX, 8; X, 8—9.

⁷⁶ Atsk. hr., 3815; 683 u. c.

⁷⁷ Atsk. hr., 1725.

⁷⁸ Sb. Rīg., 1900, 39.—40. lpp.; 1873. g. kuģa paliekas pārvestas uz Cesim, to tālākais liktenis nav zināms.

⁷⁹ М. Р. Вилсоне. Археологические раскопки в городе Риге. — КСИИМК, 42, 1952, 130. lpp. 47. att.

⁸⁰ М. Вилсоне. Археологические изрākumi Рīgā. — Zvaigzne, 1959., 24. nr. Pēc izrakumu darbu vadītājas M. Vilsones domām, tās pastāvēšana attiecināma uz 13. gs. sākumu.

⁸¹ Pārejot pie atsevišķo ūdens- un sauszemes satiksmes ceļu apskata, jāatzīmē, ka aplūkojamo ceļu apraksts sniegts, ievērojot vēsturiski ģeogrāfisko principu. Tā kā lībiešu un latgaļu apdzīvotā teritorija galvenokārt izvietota Daugavas un Gaujas baseinos, tad visi šīs teritorijas ceļi iekļauti šo divu upju sistēmu ietvaros. Seit jāpiezīmē, ka grūtības rodas, grupējot tos ceļus, kas sākas vienas, bet beidzas otras upes baseinā. Šādos gadījumos ievērojām apskatāmā ceļa nozīmīgumu un priekšroku devām tam upes baseinam, kura ekonomiskajā un politiskajā dzīvē attiecīgajam ceļam bijusi lielāka nozīme. Tā kā ceļi no Kurzemes, Zemgales un Lietuvas šķērso Daugavas ceļu, to apraksti sniegti pie Daugavas baseina ceļiem, kaut arī šo ceļu sākumi un turpinājumi iesniedzas citu upju baseinos. Savukārt piejūras ceļš uz igauņiem ierindots pie Gaujas baseina ceļiem.

⁸² Spriežot pēc arheoloģisko pieminekļu izvietojuma un importa priekšmetu topografijas.

⁶⁰ Indr. hr., XXVII, 1; Atsk. hr., 1095.

⁶¹ Indr. hr., XXV, 2.

⁶² Indr. hr., I, 13; XXV, 2.

⁶³ Indr. hr., VII, 1; XIV, 3.

⁶⁴ Indr. hr., XIV, 5.

⁶⁵ Indr. hr., I, 11.

⁶⁶ Indr. hr., X, 9; XIX, 2; XIX, 5 u. c.; 13. gs. «kogge» ir valdošais kravas kuģis Baltijas jūras kuģniecībā; sal. M. S a m s. Latviešu senā jūrniecība. — Latviešu senatnes pētītāju biedrības raksti, 2, Rīgā, 1939., 33. lpp.

⁶⁷ Indr. hr., I, 11; II, 2—3; II, 4; II, 8; IV, 2—3; VII, 1—2 u. c.

⁶⁸ Indr. hr., VII, 1—2; VIII, 2—4; XIV, 1; XV, 1; XVIII, 8; XIX, 2.

⁶⁹ Indr. hr., XIX, 2; XIX, 5.

⁷⁰ Indr. hr. XIX, 5.

⁷¹ Indr. hr., XIX, 1.

⁷² Indr. hr., II, 2—3; II, 4; IV, 2; VIII, 1; XVI, 3; XVIII, 9; XIX, 11.

⁷³ Indr. hr., X, 4; X, 8; X, 12; XIII, 4; XVIII, 8; XXVII, 2.

ceļš. Arī vecākie rakstītie avoti, kā redzējām avotu apskatā, stāsta, ka agrajos viduslaikos ceļu pāri Baltijas jūrai uz Daugavas grīvu un pa upi uz augšu labi pazinuši un izmantojuši skandināvu sirotāji, savukārt pa upi uz leju devušies krievu tirgotāji un karadraudžu locekļi.

Daugavas vārdu Duna (Dina, Dyna) piemin jau senās skandināviešu sāgas.⁸³ Arī Indriķa un Atskaņu hronikās Daugavas apzīmējums ir Duna. Lībieši Daugavu ir saukuši par Venu, tāpēc Daugavas lībiešu dēvē par veinaliešiem⁸⁴ (veinalenses). Krievu hronikās Daugavu sauc par Dvinu⁸⁵ (Двина).

Daugavas ceļa nozīmi jau senatnē izcēla tās ģeogrāfiskais stāvoklis.⁸⁶ Daugava sākas Valdaja augstienes Dvīņecas ezerā — tikai kādus 14 km no lielās Volgas sākuma. Daugava ir tuvu arī Dņeprai un tās pietekām. Tādējādi vajadzības gadījumā no Daugavas viegli varēja nokļūt uz Volgas vai Dņepras ceļa.⁸⁷ Būdam lielākā upe Baltijā, Daugava savos krastos pulcināja dažādu tautību iedzīvotājus. Augš- un vidusstices rajonos tā plūda caur austrumslavu apdzīvoto teritoriju, kur Daugavas krastos bija izveidojies viens no lielākajiem kriviču centriem — Polocka. Upes lejteces rajonā labajā krastā dzīvoja latgaļi un lībieši, kreisajā krastā — sēļi un zemgaļi.

Daugavas straume savā 361 km garajā tecējumā pa Latviju viscaur nav vienāda. Jau augšpus Līvāniem upes gultnē arvien biežāk sastopami devona dolomīti, kas upes gaitā rada t. s. krāces.⁸⁸ Lielākās Daugavas krāces ir pie Pļaviņām, Ķeguma un Rumbulas. Šeit Daugava plūst gar Vidzemes Centrālās augstienes dienvidu malu un, meklējama izdevīgāku gultni, met lielus likumus. Stratēģiski izdevīgajos Daugavas likumos izvietojušies latgaļu un Daugavas lībiešu svarīgākie politiski ekonomiskie centri, kā Jersika, Koknese, Aizkraukle, Lielvārde, Ikšķīle, Salaspils un Rīga, ko vairākkārt piemin 13. gs. hronikas un dokumenti.

Daugavas ceļa sīkākai analīzei apskatāmā periodā vislabāk noder Latviešu Indriķa un Atskaņu hroniku sniegtie karagājienu u. c. pārvietošanās kustību apraksti.

Liekas, ka 13. gs. lielāki kuģi Daugavā varējuši iebraukt tikai grīvas rajonā līdz tirdzniecības ostai

⁸³ A. Bielenstein. Die Grenzen des Lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im XIII Jahrhundert. Petersburg 1892, 36. lpp. (turpmāk — Bielenstein. Grenzen...).

⁸⁴ Indr. hr., X, 6.

⁸⁵ Лаврентьевская летопись, I, 4., 6., 7. un 10. lpp.

⁸⁶ Daugavas, tāpat kā citu Latvijas upju raksturojums ņemts pēc Латвийская ССР. Очерки экономической географии, Рига 1956.

⁸⁷ Д. П. Маковский. К вопросу происхождения северных славян (кривичей). — Материалы по изучению Смоленской области, вып. I, Смоленск 1952, 11. lpp. Autors atzīmē, ka ūdensšķirtnē starp Daugavas un Dņepras upēm atrodas Zaborjes purvs, kādreizējais ezers, kas ar pieteku starpniecību bijis dabiska saikne starp abām upēm.

⁸⁸ Krāces, lieli zemūdens akmeņi, jau sastopami Daugavas augštecē, Sādās bīstamās vietās kā loču zīmes no Vitebskas pa Daugavu uz leju novietoja lielus akmeņus, kuru virsotnes pacēlās virs ūdens līmeņa. Akmeņu augšpusē bija izcirstas krusta zīmes ar uzrakstu, kā, piem., «Господи, помози рабу своему Борису» (domāts 1128. g. mirušais Polockas kņazs Boriss Vseslavičs); sal. Н. Н. Воронин. Средства и пути сообщения. — История культуры древней Руси, I, 295. lpp.

Rīdzenes upes krastos. Tā 1198. g.⁸⁹ bīskaps Bertolds kuģus (naves) atstāj pie Rīgas un pats ar karaspēku dodas uz Salaspili. Arī bīskaps Alberts 1200. g.⁹⁰ Daugavas grīvā (in Dunemunde) atstāj visus 23 kuģus (naves), tikai vēlāk pēc viņa pieprasījuma uz Salaspili mēģina doties 2 kuģi. Aiz Rīgas tālākā ceļā pa Daugavu uz augšu kuģošanu nopietni traucēja krāces pie Rumbulas⁹¹ (ascensus Rumbule).

Vispār Daugava kuģošanas vajadzībām izmantota no grīvas līdz pat Polockai. Tā 1206. g.⁹² Polockas kņazs dodas ar kuģi pa Daugavu uz leju (navigio descendent) un nonāk pie Ikšķīles un Salaspils. Jādomā, ka austrumslavi Daugavas ūdensceļu izmantojuši jau vairākus gadsimtus pirms vācu iebrukuma, par ko stāsta gan arheoloģiskais materiāls, gan rakstītie avoti. Par atsevišķiem šī ceļa posmiem hronika runā vairākkārt. 1205. g.⁹³ lībieši ar laiviņām (naviculae) no Ikšķīles brauca uz Lielvārdi un Aizkraukli. Tai pašā gadā Kokneses kņazs Vesceke⁹⁴ ar mazāku kuģi (navigium) devās uz Aizkraukli. Ar šādu pašu satiksmes līdzekli Salaspils lībieši⁹⁵ gar Ikšķīli brauca uz Ogri (Voga). 1212. g.⁹⁶ Polockas kņazs ar kuģiem (naves) ieradās Jersikā. Zīmīgi, ka Polockas kņazu šajā braucienā pavadīja tirgotāji. Pēc pārrunām Jersikā nolēma abām ieinteresētajām pusēm (vāciešiem un krieviem) nodrošināt brīvu tirdzniecības ceļu (via mercatoribus in Duna semper liberā prestaretur); šāds lēmums liecina par vācu un krievu tirgotāju konkurenci Daugavas ceļa pārvaldīšanā.

Bez lībiešiem, latgaļiem, vāciešiem un krieviem Daugavas ceļa izmantošanā bija ieinteresēti arī lietuvieši. Vācieši vairākkārt želojās, ka lietuvieši viņiem kavējot kuģniecību pa Daugavu.

Daugavas ūdensceļš upes lejas galā bija izmantojams visu vasaru. Par to liecina kuģu braucieni vasaras mēnešos, kad ūdens līmenis bija visai zems. Tā 1198. g. jūlija beigās⁹⁷ vācieši ar kuģiem brauca līdz Salaspilij un atgriezās atpakaļ Rīgā. 1206. g. jūnijā⁹⁸ vācieši mazākos kuģos ar 150 vīriem devās pret salaspiliešiem. Diemžēl, par citiem šī laika braucieniem pa Daugavu tuvāku ziņu trūkst, skaidrs tikai, ka ar kuģiem braukuši no agra pavasara, tiklīdz izgājis ledus, līdz vēlam rudenim. Sevišķi centušies izmantot Daugavas augstāko ūdens līmeni. 1205. g. pavasarī⁹⁹ Polockas kņazs Voldemārs solījās doties karagājienā pret vāciešiem Daugavas uzplūdu laikā ar kuģi vai uz daudzkārtīgi sasietiem kokiem (navigio vel multiplici lignorum strue connexa)¹⁰⁰, uzliekot uz tiem visu ceļam nepieciešamo.

⁸⁹ Indr. hr., II, 2—3.

⁹⁰ Indr. hr., IV, 2—3.

⁹¹ Indr. hr., IV, 3; V, 3. Šis ir vienīgās krāces, ko piemin hronika. Vietējie iedzīvotāji labi saprata grūtības, kas rodas kuģiniekiem, pārvarot krāces, tāpēc arī šādas kuģiem un laivām neizdevīgas vietas uzmanīja, lai varētu uzbrukt pretiniekam. Līdzīgs liktenis sagaidīja arī vāciešus.

⁹² Indr. hr., X, 12.

⁹³ Indr. hr., IX, 8—9.

⁹⁴ Indr. hr., IX, 10.

⁹⁵ Indr. hr., X, 4.

⁹⁶ Indr. hr., XVI, 3.

⁹⁷ Indr. hr., II, 4.

⁹⁸ Indr. hr., X, 8.

⁹⁹ Indr. hr., X, 1.

¹⁰⁰ Ar daudzkārtīgi sasietiem kokiem hronists acīm redzot saprot postu.

Ziemā, kad sasala zeme, upes pārkļājās ar ledus segu un uzsnīga sniegs, Daugavā apstājās kuģu satiksme. Tad lietošanā nāca sauszemes ceļš gar Daugavu. 1202. g. ziemā¹⁰¹ lietuvieši ar lielu karaspēku devās pa Daugavu uz leju (Dunam descendentes), lai nonāktu Zemgalē. 1205. g.¹⁰² februārī lietuvieši gar Daugavu (secus Dunam descendentes) nonāca Rīgā, lai tālāk dotos uz Igauniju. Šie piemēri rāda, ka Daugavas sauszemes ceļu ziemā plaši izmantojušas ne tikai vietējās tautības, bet arī lietuvieši, dodoties pa to gan dienvidu, gan ziemeļu virzienā.

Gar Daugavu ejošais sauszemes ceļš izmantots arī vasarā. Tā kā par šo ceļu tā laika hronikās ir mazāk norādījumu, tad sniedzam vēlāku gadsimtu ziņas un kartografiskos datus.

Gar Daugavas labo krastu ejošais sauszemes ceļš no Rīgas līdz tagadējai KPFSR robežai redzams 1833. g. K. Neimana kartē¹⁰³, no Rīgas līdz Krustpiliņ — L. Mellina 1798. g. kartē¹⁰⁴, bet ceļa posmam no Rīgas līdz Pļaviņām var izsekot jau 17. gs. beigu zviedru ceļu kartēs¹⁰⁵, bet šī ceļa turpinājumam aiz Pļaviņām līdz Daugavpiliņ — 1775. g. Daugavpils apriņķa kartē.¹⁰⁶ Šīs senākās ceļu kartes rāda, ka sauszemes ceļš gar Daugavas labo krastu 17.—18. gs. gāja iespējami taisnā virzienā, saistot Daugavas likumos esošās apdzīvotās vietas un pilsētas, kā Rīgu, Salaspili, Lielvārdi, Rīmaņu muižu, Koknesi, Stukmaņu muižu, Krustpili, Daugavpili u. c. Ja salīdzinām 17.—18. gs. ceļu kartēs iezīmēto sauszemes ceļu gar Daugavas labo krastu un mūsdienu ceļu gar Daugavu, jā saka, ka šie ceļi pamatvilcienos saskan. Tas ļauj domāt, ka arī daudz senākos laikos ceļš varētu iet turpat.

1668. g. Vidzemes zviedru ģenerālgubernatora pavēlē¹⁰⁷ sauszemes ceļš gar Daugavu Rīga—Koknese minēts starp svarīgākajiem Vidzemes ceļiem, kas regulāri jālabo un jāuztur kārtībā. Iepazīstoties ar šo ceļu pēc zviedru 17. gs. beigu ceļu kartes, var redzēt, ka ceļš gar Daugavu bija nesalīdzināmi labākā stāvoklī nekā citi tā laika sauszemes ceļi. Tas varētu liecināt par to, ka par šī ceļa labošanu ir rūpējušies jau agrākā periodā. Dzīvā satiksme pa Daugavas sauszemes ceļu varētu būt tam labākais pierādījums. Par šī ceļa atsevišķu posmu ekspluatāciju norādījumi sastopami 14.—16. gs. hronikās. Kādā 1437. g. dokumentā¹⁰⁸ minēts ceļš, kas iet no Aiviekstes uz Koknesi (weghe, de dar geit von der Ewesten nach Kokenhuszen). Livonijas kara laikā 1577. g. 11. augustā¹⁰⁹ cara Ivana Vasiļjeviča karaspēks ieņēma Daugavpili un devās uz Krustpili. 1373. g. 24. aprīlī un 1375. g. 3. novembrī Polockas kņazs ar karaspēku devās uz Daugavpili.¹¹⁰ 1374. g. 10. maijā un 21. septembrī notika vāciešu atbildes sirojumā polockiešu zemē. No

hronikas apraksta var spriest, ka karaspēki pārvietojušies pa sauszemes ceļu gar Daugavu.

Tagad minēsim dažus faktus no 12. gs. beigu un 13. gs. sākuma notikumiem. 1198. g. jūlijā¹¹¹ vācu krustneši atstāja kuģus Daugavas lejasgalā, devās pa sauszemi uz Salaspili¹¹² un no turienes atgriezās Rīgā.

1203. g. Polockas kņazs nonāk pie Ikšķiles un Salaspils.¹¹³ 1205. g.¹¹⁴ krustneši no Lielvārdes gar Daugavu (secus Dunam) virzījās uz Aizkraukli.

Šai pašā gadā vācieši no Aizkraukles atgriezās Ikšķilē. To atpakaļceļu kavēja Lielvārdes un Ikšķiles lībieši, kas vāciešiem uzbruka kādā mežinā blakus Memecules ceļam (iuxta viam Memeculle).¹¹⁵ 1206. g.¹¹⁶ Salaspils lībieši nonāca pie Rīgas un ganībās nolau-pīja vāciešiem zirgus. 1209. g.¹¹⁷ krustnešu karaspēks no Rīgas uz Jersiku devās gan pa upi, gan pa sauszemi. 1214. g.¹¹⁸ latgaļi no Jersikas Koknesē atgriezās pa sauszemi, bet vācieši — kuģos. 1215. g.¹¹⁹, vajājot Daugavā iebrukušos samsaliešus, rīdzinieki tiem dzinās pakaļ gan ar kuģiem, gan pa sauszemi līdz pat Daugavas grīvai. Tātad šķiet, ka sauszemes ceļš no Rīgas līdz Polockai gar Daugavu 12. gs. beigās un 13. gs. jau pastāvējis. Tas gājis no pašas Daugavas grīvas un savā starpā saistījis lielākos lībiešu un latgaļu 13. gs. Piedaugavas politiski ekonomiskos centrus.

Svarīgākie politiski ekonomiskie centri, kas atradās pie Daugavas ūdensceļa un ko saistīja arī gar Daugavu ejošais satiksmes ceļš, bija Rīga¹²⁰, Salaspils¹²¹, Ikšķile¹²², Lielvārde¹²³, Aizkraukle¹²⁴, Koknese¹²⁵, Asote¹²⁶, Jersika.¹²⁷

¹¹¹ Indr. hr., II, 4.

¹¹² Ar castrum Holme — šeit domāta vāciešu uzceltā akmens pils Mārtiņsalā, kas pēc apraksta atradusies upes vidū. Tā kā bīskapam kuģu nav bijis līdz, viņš nav varējis piekļūt salaspilīšiem.

¹¹³ Indr. hr., VII, 4. Tā kā karaspēka sastāvā bijuši zirgi, jādomā, ka tas virzījies pa sauszemi.

¹¹⁴ Indr. hr., IX, 9.

¹¹⁵ Indr. hr., IX, 11; 17. gs. rokrakstā sastop vārdu Menecul (lib. v. küla — ciems), pagaidām nenoskaidrota vieta. Iespējams, ka Memekules ceļš šķērsojis Daugavas sauszemes ceļu kaut kur starp Lielvārdi un Ikšķili, jo vietas vārds miemenieši sastopams bij. Suntažu pag.; sal. J. Endzelīns. Latvijas vietu vārdi (Vidzeme). Rīga, 1922., 62. lpp.

¹¹⁶ Indr. hr., X, 8.

¹¹⁷ Indr. hr., XIII, 4.; Atsk. hr., 670—687.

¹¹⁸ Indr. hr., XVIII, 9.

¹¹⁹ Indr. hr., XIX, 2.

¹²⁰ Rīgā līdz vācu iebrukumam atradās lībiešu un kuršu ciemi. Pie Rīdzenes upes ietekas Daugavā 15 km no jūras atradās lībiešu osta, kas bija pietiekami dziļa un plata, lai uzņemtu jūras kuģus. Sal. J. Straubergs. Vecā Rīga. Red. T. Zeids. Rīgā, 1951., 9. lpp.

¹²¹ Salaspils (Holme) — lībiešu apdzīvota vieta pretī Mārtiņsalai.

¹²² Ikšķile (villa, urbs) atradusies tag. Ikšķiles strādnieku ciemata vietā.

¹²³ Lielvārde identificējama ar pilskalnu Lielvārdē, kas atrodas zem vācu bīskapa pils drupām.

¹²⁴ Aizkraukles pils atradās Augstajos kalnos pie Skrīveriem.

¹²⁵ Kokneses pils atradusies pie Pērses ietekas Daugavā, kur tagad paceļas pilsdrupas.

¹²⁶ Asote atradusies 4 km uz austrumiem no Krustpils esošajā pilskalnā. Laikā no 1949. līdz 1954. g. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta izrakumos Asotes pilskalnā (E. Snores vadībā) konstatēts, ka pilskalns vēl bijis apdzīvots visu 13. gs. Э. Д. Шноре. Асотское городище по данным археологических раскопок 1949—1954 гг. Автореферат диссертации, Рига 1958.

¹²⁷ Vairums pētnieku pieņem, ka Jersikas pils atradusies 170 km no Rīgas Daugavas labajā krastā Slosbergas pilskalnā.

¹⁰¹ Indr. hr., V, 4.

¹⁰² Indr. hr., IX, 1—4.

¹⁰³ C. Neumann. Op. cit.

¹⁰⁴ L. A. Mellin. Op. cit.

¹⁰⁵ CVA, 7404, f., 1. apr. 2220. — Duna Straaße Brucken Chartre, 7.—32. lpp.

¹⁰⁶ B. Brežgo. Op. cit., 325. lpp.

¹⁰⁷ Liefvländische Landes-Ordnungen..., 15. lpp.

¹⁰⁸ LG, I, 290.

¹⁰⁹ Baltazars Rusovs. Op. cit., 164. lpp.

¹¹⁰ Scriptorum rerum Prussicarum, II, 110. lpp.

Daugavas sauszemes un ūdensceļa nozīmi palielināja to šķērsojošie ceļi. Apskatu sāksim ar ceļiem, kas gāja pa Daugavas lejteces rajonu.

Ceļš no Kurzemes

Pagaidām grūti konkretizēt šī ceļa sākuma posmu, bet skaidrs ir tas, ka aiz Rīgas šis ceļš kādu gabalu gājis gar jūru. Par to lasāms vairāku Kurzemes karagājienu aprakstos. 1245. g.¹²⁸ karagājienu uz Kurzemi karaspēku pulcināja jūras krastā (uf den strant). 1260. g.¹²⁹, kad karaspēks sapulcējās Rīgā, tas gar jūras krastu devies uz Kurzemi un nonācis Kuldīgā. Apmēram līdzīgs ceļu apraksts atkārtojas arī 1263. g.¹³⁰ un 1264. g.¹³¹ notikumu attēlojumā, kā arī atgriežoties no sirojumiem mājās.¹³² Tas vedina domāt, ka karaceļu izvēle nav bijusi patvaļīga, bet gan ka šeit izmantots sauszemes ceļš. Iespējams, ka šo ceļu var identificēt ar ceļu, kas iezīmēts 1791. g. Mellina kartē.¹³³ Tas, no Rīgas ejot, Lielupi šķērsoja netālu no tās ietekas jūrā un tālāk gar jūru gāja uz Kurzemi.

Ceļi no Zemgales

Daugavas kreisajā krastā atradās zemgaļu apdzīvotā teritorija. Lielākais satiksmes ceļš, kas gāja caur zemgaļu zemi, bija Lielupes ūdens- un sauszemes ceļš.

a) Lielupes ūdens- un sauszemes ceļš

Dokumentos to dēvē par Semigallorum flumen¹³⁴ vai Semigallera¹³⁵, Indriķa hronikā tā nosaukta par Misu¹³⁶, bet Atskaņu hronikā — par Semegaller Aa¹³⁷.

Lielupe sākas pie Bauskas, kur savienojas divas upes — Mēmele un Mūsa. Ar savām pietekām Lielupe aizņem vairāk nekā 17 000 km² lielu baseinu. 5 km uz leju no Bauskas Lielupes krastā atradās viens no lielākajiem zemgaļu centriem — Mežotne. Sīko Lielupes pieteku krastos atradās citi lielākie zemgaļu centri, kā Tērvete, Dobele, Rakte, Sidrabene.

Lielupe vēl tagad ir gandrīz vienīgā kuģojamā upe Latvijā. Lielupi ar Daugavas ūdensceļu jau apskatāmā periodā saistīja atteka.¹³⁸

Rakstītajos avotos Lielupe kā satiksmes ceļš pieminēta vairākkārt. 1219. g.¹³⁹ vācu krustneši ar kuģi (navigio) pa Lielupi sūta papildspēkus Mežotnē ielenktajiem vāciešiem. 1228. g.¹⁴⁰ vācieši pēc sirojuma Zemgalē atgriezās mājās ar kuģiem (zu schiffungen furen hin). 1271. g.¹⁴¹ vācieši ar kuģiem (mit schiffen) devās pret mežotniešiem un atpakaļ atgriezās ar laupījumu, kura sastāvā bija vīri, sievietes un bērni. 1281. g.¹⁴² krustnešu karaspēks no Rīgas pa

sauzemi un kuģos (mit schiffen) dodas uz Mintavu.¹⁴³

Lai gan no minētajiem piemēriem redzam, ka ar mazākiem kuģiem pa Lielupi varēja nokļūt līdz Mežotnei, tomēr regulārai kravu pārvadāšanai satiksme līdz Mežotnei tiek atzīta par neapmierinošu. Tāpēc vācieši 1242. g.¹⁴⁴ nolēma celt pili pie Lielupes tānī vietā¹⁴⁵, līdz kurai kuģi varētu aizbraukt ar pārtikas rezervēm (in loco, usque ad quem poterant naves cum victualibus adscendere).

Ievērojot minēto, liekas, ka 13. gs. Zemgalē kā ūdensceļiem bijusi nozīme tikai Lielupei, turpretī tās lielais pieteku tīkls satiksmei izmantots maz. Sīkajos 13. gs. otrās puses karagājienu aprakstos nav nekādu norādījumu par citu ūdensceļu izmantošanu.

Sakarā ar to lielāku nozīmi ieguva sauszemes satiksmes ceļi. Kādā 1226. g. dokumentā¹⁴⁶ minēts zemgaļu ceļš (via Semigallorum), kura sākums bijis Rīgas patrimoniālā apgabala robežās. 13. gs. hronikas min sauszemes ceļu, kas no Rīgas gājis Zemgales virzienā. Šis ceļš minēts arī šī laika karagājienu aprakstos. Tā kā mūs pašreiz interesē ne sauszemes ceļu tīkls Zemgalē, bet gan no Daugavas grīvas izejošie vai Daugavu šķērsojošie ceļi, tāpēc arī problēma tiks risināta vienīgi šinī plāksnē.

Neapšaubāmi, ka viens ceļš gājis gar Lielupi. Šo ceļu var saziņēt pēc 1285. g. karagājiena apraksta, proti, krustneši no Rīgas gar Babītes ezeru jājuši uz Mintavu. Šeit būtu jāatceras arī jau pieminētais 1281. g. karagājiens gan pa sauszemi, gan kuģos. Liekas, ka karaspēku pārāk nesaskaldīja un kuģiem, kas gāja pa Lielupi, sekoja citas karaspēka vienības gar krastmalu. Šāds karaspēka pārvietošanās veids tā laika karagājienos novērots vairākkārt. Ziemā šo pašu ceļu varēja veikt vienkārši pa ledu.¹⁴⁷

b) Mežotnes—Salaspils ceļš

Uz Zemgali vedis arī vēl kāds cits ceļš, kas Daugavu šķērsojis Salaspils—Ikšķiles rajonā. Materiāli rāda, ka šis ceļš jau mūsu ēras sākumā izdalās kā viens no svarīgākajiem ziemeļu—dienvidu sakaru virzieniem.¹⁴⁸ Liekas, ka tas izmantots arī 12.—13. gs. mijā. Par to var spriest pēc šī laika karagājienu virzieniem. 1220. g.¹⁴⁹ ziemā ap 4000 vāciešu un tikpat daudz libiešu un latgaļu, vezdami līdz daudz karāmateriālu, nonāca Salā un tad, ejot visu nakti, sasniedza Lielupi, kur sakārtoja karaspēku, lai Mežotni sasniegtu pilnā kaujas gatavībā. Šai sakarā der atcerēties, ka iepriekšējā gadā¹⁵⁰ mežotnieši siroja salaspiliešos, bet pēdējie savukārt devās atriebības karagājienā pret mežotniešiem. Tā kā abi šie karagājieni notikuši vasarā vai rudenī, tad tas varētu liecināt par labu pastāvīga sauszemes ceļa pastāvēšanas iespējai šajā rajonā. Šā ceļa virziena konkretizēšanai varētu

¹⁴³ Mintava atradusies tag. Jelgavas vietā. Pēc vācu mūra pils uzcelšanas 13. gs. vidū Mintava kļūst par vācu tālākās agresijas bāzi Zemgalē. Pārtiku u. c. nepieciešamo inventāru vācieši ar kuģiem Mintavā sveda jau vasarā. — Atsk. hr., 10982.

¹⁴⁴ UB, I, 171.

¹⁴⁵ Domāta Mintavas pils.

¹⁴⁶ LG, I, 7.

¹⁴⁷ Atsk. hr., 10977.

¹⁴⁸ Spriežot pēc arheoloģisko pieminekļu topografijas.

¹⁴⁹ Indr. hr., XXIII, 8.

¹⁵⁰ Indr. hr., XXIII, 4.

¹²⁸ Atsk. hr., 2378.

¹²⁹ Atsk. hr., 5896.

¹³⁰ Atsk. hr., 6807.

¹³¹ Atsk. hr., 7217.

¹³² Atsk. hr., 6884.

¹³³ Der Rügische Kreis, gezeichnet von L. Aug. Mellin, 1791.

¹³⁴ UB, I, 80; 93 u. c.

¹³⁵ UB, I, 265.

¹³⁶ Indr. hr., XXIII, 4.

¹³⁷ Atsk. hr., 7390 u. c.

¹³⁸ Bielenstein. Grenzen ..., 144. lpp.

¹³⁹ Indr. hr., XXIII, 4.

¹⁴⁰ Atsk. hr., 1726.

¹⁴¹ Atsk. hr., 8032.

¹⁴² Atsk. hr., 9545—50.

izmantot jau pazīstamās 18. gs. beigu Mellina kartes izdevumu. Šeit gar Daugavas kreiso krastu ejošajam ceļam Doles salas rajonā ir nozarojums uz Bauskas—Mežotnes rajonu, kur tas krustojas ar Lielupes ūdensceļu. Doles salas, Salaspils—Ikšķiles rajonā Daugavā ir daudz seku vietu¹⁵¹, pie kam Ķērsēklīti, pēc arheoloģiskiem atradumiem, uzskata par Daugavas pārejas vietu jau no akmens laikmeta.¹⁵²

Par Daugavas kreisā krasta nozīmi senatnē liecina Daugmales pilskalns, 3 km augšpus Doles salas. 1933., 1935.—1937. g. izdarītajos arheoloģiskajos izrakumos konstatēts, ka šeit laikā no 9. gs. līdz 13. gs. sākumam ir bijis zemgaļu ievērojamākais tirdzniecības centrs¹⁵³, kam bija plaši sakari gan ar austrumu, gan rietumu pasauli. Daugmales pilskalnu identificē¹⁵⁴ ar Latviešu Indriķa hronikā minēto zemgaļu ostu¹⁵⁵ (portus Semigallorum), ko vācieši savās interesēs aizliedza apmeklēt visiem nevācu tirgotājiem.

Ar zināmu varbūtību par Mežotnes—Salaspils ceļa turpinājumu Daugavas labajā krastā var uzskatīt t. s. Ropažu ceļu.

c) Ropažu ceļš

Daugavas labajā krastā pie Ikšķiles gar Daugavu ejošam sauszemes ceļam bija nozarojums uz Siguldu—Turaidu. Nav norādījumu, ka šis nozarojums būtu izmantots vasarā, bet ziemā, lai saīsinātu ceļu uz Gaujas lībiešiem un tālāk uz igauņiem, — noteikti. To spilgti tēlo hronists Indriķis. 1205. g. februārī¹⁵⁶ lietuvieši atgriezušies no sirojuma Igaunijā; no Turaidas tie gājuši uz Ikšķili pa isāko Ropažu ceļu (per compendia Rodenpoy versus Ikescola). Bijis ļoti dziļš sniegs, tā ka varējuši iet tikai stingri viens aiz otra. Daži braukuši arī ar ragavām.

Šī ceļa posma identifikācija nesagādā lielas grūtības, jo bez abiem galapunktiem — Turaidas¹⁵⁷ un Ikšķiles — minēts arī starpposms Ropaži.¹⁵⁸ Tagad šis ceļš gandrīz savu nozīmi zaudējis, bet 1791. g. Mellina kartē tas skaidri iezīmēts kā parastais lauku ceļš, kas no Ikšķiles, apejot purvainos M. Juglas apvidus, sasniedz Ropažus un pie Vangažiem uziet uz Rīgas—Siguldas ceļa.

Ceļi no Lietuvas

Pie Daugavas kreisā krasta pienāca arī no Lietuvas puses nākošie ceļi. Liekas, ka lietuviešu karotāju un sirotāju biežā parādīšanās Daugavas baseinā būs tieši izskaidrojama ar to, ka vācu iebrukums stipri vājināja lietuviešu tirdznieciskās iespējas. Šinī ziņā varētu vērst uzmanību uz kādu zīmīgu norādījumu,

kas izteikts ap 13. gs. vidū.¹⁵⁹ Kad pēc ilgstošiem karagājieniem zemē iestājās miers, vācieši zemaīšu tirgotājiem ļauj brīvu ceļu ordeņa zemēs, kur tie tirgojās veselus divus gadus. Atskaņu hronikā norādīts, ka lietuvieši nekad neejot caur Zemgali.¹⁶⁰ Tas izriet arī no Indriķa hronikas 1202. un 1207. g. karagājēju aprakstiem. Tātad skaidrs, ka no Lietuvas ejošie un Daugavu šķērsojošie ceļi 13. gs. jāmeklē ārpus zemgaļu teritorijas.

Daugavas ceļa izpratnei svarīgi būtu lokalizēt galvenos lietuviešu ceļus un vietas, kur tie šķērso Daugavu, galvenokārt vēribu piegriežot vasaras karagājēju virzieniem. 1203. g.¹⁶¹ lietuvieši kopā ar Jersikas kņazu devās uz Rīgu. Arī nākošajā gadā¹⁶² lietuvieši gar Aizkraukli un Lielvārdi nonāca Rīgā. Tā kā abos gadījumos lietuvieši no pilsētnieku ganībām nolaupija lopus un zirgus, jādoma, ka karagājieni notikuši vasarā. 1210. g.¹⁶³ aprīļa sākumā lietuvieši parādījās pie Kokneses. 1212. g.¹⁶⁴ tie atkal bija pie Kokneses un caur latgaļu zemi devās uz Sakalu. Nākošajā gadā¹⁶⁵ lietuvieši atkal šķērsoja Daugavu pie Kokneses un caur latgaļu zemi nonāca Trikātā un Imerā. Abi pēdējie karagājieni pēc aprakstīto notikumu secības, liekas, notikuši ziemā. 1213. g. vasarā¹⁶⁶ lietuvieši pārcēlās pār Daugavu (trans Dunam) pie Lielvārdes. Vēl tajā pašā gadā¹⁶⁷, liekas, ziemā, viņi vēlreiz šķērsoja Daugavu un nonāca latgaļu zemē Cēsu apkārtnē. 1214. g. vasarā¹⁶⁸ lietuvieši cēlās pāri Daugavai pie Jersikas. 1285. g.¹⁶⁹ ziemā tie pārgāja Daugavu pie Aizkraukles.

Iztirzājot jautājumu par sauszemes ceļiem no Lietuvas, ļoti svarīgi minēt 2 lielus politiskus centrus, ar kuriem cieši saistīts lietuviešu vārds. Šie centri ir Sēlpils¹⁷⁰ un Jersika. 1208. g. uzbrukumā Sēlpilij un tās pakļaušanu vācu kundzībā vācieši pamato ar to, ka Sēlpils visu laiku lietuviešiem esot bijusi patvērums, kā ieejot, tā izejot no zemes (erat eis egredientibus et ingredientibus in refugium omni tempore). No šāda Sēlpils raksturojuma izriet, ka tā atradusies pie svarīgākā no Lietuvas nākošā ceļa.

Apmēram līdzīga nozīme, pēc hronista stāstījuma, bijusi arī Jersikai. Attaisnojot 1209. g. vāciešu uzbrukumā Jersikai, hronists raksta, ka Jersikas kņazs kopā ar lietuviešiem esot nodarījis lielu ļaunumu vāciem. Viņš esot lietuviešiem atļāvis pāreju pār Daugavu (transitum Dune) un apgādājis tos ar pārtiku, kad tie devušies uz Krieviju, Livoniju un Igauniju.

Hronistu raksturotās Daugavas pārejas vietas pie Kokneses, Sēlpils un Jersikas labi parāda arī seno

¹⁵⁹ Atsk. hr., 4636—40.

¹⁶⁰ Atskaņu hronikas autors atzīmē (1432.) ka lielu pārsteigumu, ka lietuviešu karaspēks iet caur Zemgali, kas agrāk nekad neesot noticis.

¹⁶¹ Indr. hr., VII, 8.

¹⁶² Indr. hr., VIII, 1.

¹⁶³ Indr. hr., XIV, 5.

¹⁶⁴ Indr. hr., XVI, 8.

¹⁶⁵ Indr. hr., XVII, 2.

¹⁶⁶ Indr. hr., XVII, 5.

¹⁶⁷ Indr. hr., XVII, 6.

¹⁶⁸ Indr. hr., XVIII, 9.

¹⁶⁹ Atsk. hr., 9800—9850.

¹⁷⁰ Domā, ka Sēlpils (castrum Selonum) atradusies Daugavas kreisajā krastā, kur 14. gs. vācieši uzcela savu mūra pili (Selburg).

¹⁵¹ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. Petrograd 1918, 638. lpp.

¹⁵² V. Ģinters. Daugmales pils un pilsētas kultūras sakari XI un XII gs. 80. lpp.

¹⁵³ Turpat.

¹⁵⁴ Sk. Senatne un Māksla, 1939, I.

¹⁵⁵ Indr. hr., IV, 6—7.

¹⁵⁶ Indr. hr., IX, 3.

¹⁵⁷ Gaujas lībiešu apgabals Gaujas upes krastos, tag. Turaidas—Siguldas rajonā.

¹⁵⁸ Domāti Ropaži L. Juglas krastā.

latviešu pilskalnu un vācu iebrucēju celto piļu situācija. Diviem pilskalniem kreisajā krastā (Sēlpils un Dignāja) pretī pacēlās divi pilskalni Daugavas labajā krastā (Oliņkalns un Jersika), veidojot it kā vārtus, caur kuriem bija grūti izkļūt svešzemju karotājiem un tirgoņiem. Dabiski, ka šādās vietās bija ērtas pārceļtuves, kas saistīja pretējo krastu sauszemes ceļus. Acīm redzot vairākas no Daugavas pārejas vietām izmantotas arī pēc vācu iebrukuma. Par to, piemēram, liecina Sēlpils—Lokstenes¹⁷¹ un Kokneses—Altenes¹⁷² situācija.

a) Augšzemes ceļš

Daži pētnieki ir pareizi izteikušies¹⁷³, ka svarīgākais lietuviešu ceļš šķērsojis Daugavu Sēlpils apkārtnē. Ņemot vērā lietuviešu lielo draudzību ar sēļiem, jādomā, ka šis ceļš gājis cauri viņu zemei gar Augšzemes augstienē novietoto pilskalnu rindu¹⁷⁴, sākot no Stupeļu kalna¹⁷⁵ līdz Sudrabkalnam un Sēlpilij.

Apskatāmais ceļš, šķiet, ir ļoti sens, jo agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapi un tur atrastās senlietas rāda, ka tas satiksmei dienvidu virzienā izmantots jau kopš m. ē. sākuma. Ceļa lokalizācijai varētu izmantot K. Neimana karti¹⁷⁶, to salīdzinot ar minēto pilskalnu situāciju. No Lietuvas pierobežas gar Saukas ezera austrumu malu pa Augšzemes augstieni ejošais ceļš varēja sadalīties vairākos zaros, no kuriem viens veda uz Sēpili, otrs — uz Koknesi, trešais — uz Asoti.

Daugavas labajā krastā pretī Sēlpilij pie Oliņkalna atrodas vecs krogs, kas minēts jau 1638. g. arklu revīzijas Stukmaņu muižas sarakstos.¹⁷⁷ Tā ka tas atrodas pašā Daugavas krastā, bet gar upes labo krastu ejošais ceļš atrodas apmēram 1 km no tā, tad kroga pastāvēšana izskaidrojama ar vecas pārceļtuves¹⁷⁸ vietas eksistenci. Iespējams, ka jau 12.—13. gs.

¹⁷¹ Lokstene — vācu bruņinieku celta pils Daugavas labajā krastā apmēram 4 km uz rietumiem no Pļaviņām. Pils celta uz sena pilskalna. K. Lōwis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Livland (turpmāk — Burgenlexikon). Rīga 1922, 79. lpp.

¹⁷² Altene — Daugavas kreisajā krastā 2 km augšpus Kokneses.

¹⁷³ A. Bielenstein. Grenzen ..., 168. lpp.; Ed. Sturms izteicis hipotēzi, ka Jersika atradies pretim Sēlpilij Daugavas otrajā krastā stāvošajā pilskalnā — Oliņkalnā. Līdz ar to Sēlpils—Jersika atrastos uz viena ceļa un it kā veidotu divas lietuviešu tilta gala pozīcijas. Tomēr Oliņkalna—Jersikas hipotēzei pretī runā kā rakstīto avotu ziņas, tā Latvijas PSR ZA Vēstures institūta autora vadībā 1959. g. izrakumos iegūtie materiāli. Skat.: E. M u g u r e v i č s. Arheoloģiskie izrakumi Oliņkalna pilskalnā 1959. gadā. — Referātu tezes zinātniskajai sesijai par 1959. g. arheoloģiskām un etnografiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1960., 6. lpp.

¹⁷⁴ Minēto pilskalnu hronoloģija pagaidām neskaidra, jo tur nav izdarīti arheoloģiski izrakumi. Pēc formas un dažiem savrupatradumiem tie datējami ar hronoloģiski agrāku laiku nekā apskatāmais periods.

¹⁷⁵ E. Brastiņš. Latvijas pilskalni. II (Zemgale un Augšzeme). Rīgā, 1926., 71.—72. lpp.

¹⁷⁶ C. Neumann. Op. cit.

¹⁷⁷ Vidzemes 1638. g. arklu revīzija, III (izd. E. Dunsdorfs). Rīgā, 1941., 1073. lpp.

¹⁷⁸ Pēc 77 g. v. Kārļa Līkuma (dzīvo Dūņuleju mājās) nostāstiem, pārceļtuve pie Oliņkalna Dūņuleju kroga pastāvēt no neatminamiem laikiem.

Daugavas mierīgos ūdeņus¹⁷⁹ pretī Sēlpilij kā pārceļšanās vietu izmantoja ne tikai vietējās tautības — latgaļi un sēļi, bet arī no dienvidiem nākošie lietuvieši. Ceļa pastāvēšanu šeit apstiprina arī lietuviešu ciņas ar vāciešiem pie Sēlpils un Lokstenes vēlākajos gadījumos.

Ne mazāka nozīme aprakstāmajā periodā būs bijusi lietuviešu ceļa atzarojumam uz Koknesi. It īpaši ziemā šeit notikusi pārceļšanās pāri Daugavai, lai caur latgaļu zemi nokļūtu Cēsīs, Trikātā un igauņu zemē. Šeit vietā būtu pieminēt arī sauszemes ceļu gar Daugavas kreiso krastu. Par tā pastāvēšanu liecina kaut vai Sēlpils iekarošanas apraksts. Tur teikts, ka vācieši 1207./08. g. ziemā pārceļušies pāri Daugavai pie Aizkraukles un pa ceļu (per viam) sasnieguši Sēpili. Iespējams, ka, arī pārceļoties pāri upei pie Aizkraukles vai Lielvārdes, izmantots šis pa Augšzemi ejošā ceļa nozarojums. Liekas, minētā ceļa priekšrocība būs bijusi tā, ka tas ievērojami saīsināja attālumu līdz sēļu zemes centram, kā arī pretējā virzienā līdz Aizkrauklei, atstājot sāņus lielo Daugavas loku pretī Koknesei. Tomēr šim gar Daugavas kreiso krastu ejošajam ceļam lielāka nozīme bijusi ziemā, jo arī 1338. g. atzīmēts¹⁸⁰, ka tirgotāji tikai ragavu ceļā brauc gar abiem Daugavas krastiem no Rīgas līdz pat Smoļenskai. Trešais Augšzemes ceļa nozarojums pie Daugavas iznāca Krustpils, Asotes rajonā. Liekas, ka šo ceļu variantu 1375. g.¹⁸¹ mērojis Ķeistuta vadītais lietuviešu karaspēks. Pēc iebrukuma Daugavas rajonā tas ieņēma Krustpili (Cruceborch), Loksteni u. c. vācu krustnešu celtās pils. Atpakaļceļā viņi pārceļās Daugavai pie Jersikas pils (circa castrum Gertzeke).

b) Jersikas ceļš

Sis piemērs un jau iztīrītie notikumi Jersikā, kņaza Visvalža ciešie sakari ar lietuviešiem nepārprotami liecina, ka pastāvējis sauszemes ceļš, kas, no Lietuvas nākdams, šķērso Daugavu pie Jersikas. To apliecina arī arheoloģisko izrakumu materiāli, kas iegūti Jersikas un Dignājas pilskalna izrakumos.¹⁸²

Kokneses—Cēsu ceļš

Arī ceļam Daugavas labajā krastā ir bijuši vairāki sānu atzarojumi, kas tālu pārsnieguši vietējo satiksmes ceļu nozīmi. Šeit vispirms jārunā par tālākām satiksmes iespējām Augšzemes ceļa galā. Vairākkārtējie norādījumi par lietuviešu karaspēka pārkļūšanu pār Daugavu pie Kokneses, ziņas par to parādīšanos latgaļu zemē — Cēsīs, Trikātā, Imerā — vedina domāt, ka viņi šais gadījumos ir izmantojuši ceļu taisni

¹⁷⁹ Jāšaubās, vai krāces, kur gan ūdens parasti ir krietni seklāks, būtu bijušas pašas izdevīgākās upes pārejas vietas. Tieši otrādi, straume stipri apgrūtinā ne vien kuģošanu, bet arī vienkāršu upes šķērsošanu. To daudzkārt apliecinājuši plostnieki; par to iespējams pārliecināties, mēģinot pārbrist upi.

¹⁸⁰ L. K. Goetz. Deutsch-russische Handelsgeschichte ..., 506. lpp.

¹⁸¹ Scriptorum rerum Prussicarum, II. 108. lpp.

¹⁸² Sk. Senatne un Māksla, 1939, IV.

caur latgaļu zemi, nevis garāko ceļa posmu gar Dau-gavu un Gauju. Pietiekoši skaidri tas norādīts sakarā ar jau minēto 1212. g. lietuviešu karagājienu pret igauņiem. Lietuvieši atnākuši Koknesē, lūguši mieru un ceļu pie igauņiem (viam ad Estones). Pēc tam kad viņu lūgums bijis apmierināts, tie mierīgi izgājuši caur latgaļu zemi (per terram Lettorum) un nonākuši Sakalā. Liekas, arī 1261. g.¹⁸³ lietuviešu karaspēks Mintauta vadībā būs mērojis šo taisnāko trasi, jo, pēc hronista vērtējuma, tie, ceļu īsinādami, devās pie Dau-gavas un pēc kāda laika nonāca Cēsis.

Ievērojot hronistu trūcīgo vietvārdu krājumu, nav iespējams iztikt bez vēlāko hroniku datiem un kartografiskā materiāla. Mums zināmi ir tikai šī ceļa galējie punkti, proti, Koknese un Cēsis. 1791. g. Mellina Rīgas aprinča kartē ir iezīmēts Kokneses—Cēsu ceļš, kas iet caur Meņģeli, Taurupi, Ņeipeni, Nītauri. Cits no Kokneses ejošs ceļš Cēsis sasniedz caur Ērgļiem. 1695. g. sastādītajā zviedru ceļu kartē¹⁸⁴, kas izceļ posmu Koknese—Rauna kā vienu no svarīgākajiem šai laikā no Daugavas puses dienvidu—ziemeļu virzienā esošajiem ceļiem, redzam, ka ceļš, kas iziet no Kokneses, tūlīt aiz pils, pie baznīcas un kroga, sazarojies. Viens ceļš iet uz Krapī, otrs — uz Bērzauni, bet trešais — taisni uz priekšu un Raunu sasniedz caur Ērgļiem. Arī kāda cita šī laika ceļu karte parāda ceļu Rauna—Cēsis.¹⁸⁵ Tomēr jāšaubās, vai apskatāmā periodā, dodoties no Kokneses uz Cēsīm, vajadzētu skart arī Raunu. Ka ceļš varētu iet caur Ērgļiem, to apstiprina arī citi materiāli. Livonijas kara laikā, 1577. g. augusta beigās¹⁸⁶, krievu karaspēks no Kokneses brauca uz Ērgļiem un no turienes uz Āraišiem un Cēsīm. Tikai no Cēsīm karaspēks dodas uz Raunu. Ievērojot pilskalnu situāciju un vēlāku laiku datus, ceļu no Kokneses caur latgaļu zemi varētu lokalizēt apmēram šādi: no Kokneses pa 1791. g. Mellina kartē iezīmēto lielceļu gar Ozolkalnu pie Bulandām¹⁸⁷, Skantes kalniņu Ērgļos¹⁸⁸, Nītauri¹⁸⁹, Āraišiem uz Cēsīm.

Šādi ceļu lokalizācijai par labu liecina arī 13.—14. gs. vāciešu celto mūra piļu, proti — Kokneses, Ērgļu, Āraišu, Cēsu situācija. Liekas, nav pamatots H. Lākmana¹⁹⁰ plašāk neizvērstais uzskats, ka 13. gs. galvenais lietuviešu iebrukuma virziens aiz Kokneses bijis Piebalga, Rauna, Valmiera.

Kokneses—Alūksnes—Pleskavas ceļš

No Kokneses caur latgaļu teritoriju, liekas, gājis vēl kāds cits ceļš. Šeit būtu jārunā par sauszemes ceļu ziemeļrietumu virzienā — uz Pleskavu. Par šo ceļu

¹⁸³ Atsk. hr., 6480—6490.

¹⁸⁴ CVA, 7404. f., 1. apr., 2217.

¹⁸⁵ Turpat, 2208.

¹⁸⁶ Baltazars Rusovs. Op. cit., 166. lpp.

¹⁸⁷ E. Brastiņš. Latvijas pilskalni, IV (Vidzeme). Rīgā, 1930., 121. lpp. Autors atzīmē, ka kādreiz kalnā, kartupeļus rokot, atrasti sarūsējuši dzelzs zobeni. Netālu no kalna senā kapulaukā atrastas bronzas pakavsaktas.

¹⁸⁸ E. Brastiņš atzīst, ka pilskalns varētu attiekties uz vēlo dzelzs laikmetu. Bez tam Ērgļos ir kapulauks, kas ietver arī 12.—13. gs. Op. cit., IV, 115. lpp.

¹⁸⁹ A. Buchholtz. Über Gräber und einen Burgberg im Kirchspiele Nitau. — Sb. Rig., 1897, 109. lpp. Mazi pārbaudes izrakumi pierādījuši, ka pilskalns bijis apdzīvots arī 13.—14. gs.

¹⁹⁰ H. L a a k m a n n. Estland und Livland in frühgeschichtlicher Zeit. — Baltische Lande, I, Leipzig 1939, 214. lpp.

rakstītajos avotos, diemžēl, ir ļoti maz norādījumu. Tas varbūt izskaidrojams ar tā lielāku attālumu no hronista dzīves un darbības vietas. Tomēr arī necīgie ziņu fragmenti aptuveni iezīmē šī ceļa galveno virzienu. 1219. g.¹⁹¹, liekas, vasarā, Kokneses latgaļi dodas sirojumā uz Pleskavas apvidu, bet uz rudens pusi pleskavieši par to atriebjas, postīdami koknesiešu ciemus. 1221. g. ziemā¹⁹² koknesieši, zinādami, ka lietuvieši uzturas Pleskavā un drīzumā var atgriezties savā zemē, devās pa ceļu Pleskavas virzienā (versus Plescekowe itinere). Kokneses—Pleskavas ceļa atsevišķi posmi minēti arī vēlāku laiku rakstītajos avotos. 1492. g.¹⁹³ atzīmēts Bērzaunes ceļš (Berzonschen weg), bet 1522. g.¹⁹⁴ noteikts, ka šis ceļš jālabo un ka jāsakārto tilts pār Bērzaunes upi. Livonijas kara laikā, 1577. g. augustā¹⁹⁵, krievu karaspēks no Cesvaines dodas uz Bērzauni un Kaļsnavu un pēc tam nonāk Koknesē. Mellina 18. gs. beigu Cēsu aprinča karte no Kokneses uz Bērzauni un tālāk uz Cesvaini rāda tādas pašas nozīmes ceļu kā gar Dau-gavu. Svarīgi atzīmēt, ka Kokneses—Pleskavas ceļam ap Odzes ezeru pievienojas Augšzemes ceļš, kas Daugavu šķērsoja pie Sēlpils—Oliņkalna. Vartberģes Hermanis, attēlojot Ķeistuta iebrukumu Daugavas apgabalā 1375. g., min, ka karaspēks no Lokstenes gāja uz Bērzauni.¹⁹⁶ Tāpēc nav brīnums, ka 17. gs. dokumentos ir runa par Sēlpils ceļu¹⁹⁷ (Selborgschen wege) Daugavas labajā krastā. Jau pie-minētā Mellina karte parāda ceļu, kas no Sēlpils pāri Daugavai iet gar Stukmaņu muižu un pie Odzes ezera krusto no Kokneses nākošo ceļu. Līdz ar to mūsu priekšā senais lietuviešu sirojumu ceļš — no Lietuvas pa Augšzemes ceļu gar sēļu pilskalniem, pāri Daugavai pie Sēlpils—Oliņkalna, kur tālāk tas turpinājās vai nu kā Kokneses—Ērgļu—Cēsu, vai Kokneses—Bērzaunes—Pleskavas ceļš.

Atgriežoties pie Kokneses—Pleskavas ceļa, jāatzīmē, ka Mellina kartē tas iezīmēts kā lielceļš, kas iet caur Madonu¹⁹⁸, Cesvaini, Gulbeni un pie Alūksnes savienojas ar Rīgas—Pleskavas ceļu.

Jādomā, ka koknesieši Pleskavu sasniedza, ejot gar Alūksni. Aiz Bērzaunes šo ceļu varētu saziņēt pilskalnu rindā — Aronas kalns pie Brencēniem¹⁹⁹, Cesvaines pilskalns²⁰⁰, Obzermalns pie Griguļiem²⁰¹, pils-

¹⁹¹ Indr. hr., XXIII, 5.

¹⁹² Indr. hr., XXV, 4.

¹⁹³ LG, I, 610.

¹⁹⁴ LG, II, 366.

¹⁹⁵ Baltazars Rusovs. Op. cit., 165. lpp.

¹⁹⁶ Scriptores rerum Prussicarum, II, 107.—108. lpp.

¹⁹⁷ Vidzemes 1638. gada arklu revīzija, III, 1073. lpp.

¹⁹⁸ Ceļa posma Bērzaune—Cesvaine (caur Madonu) pastāvēšanu vēlajā dzelzs laikmetā un vācu iebrukuma laikā ir pierādījis V. Urtāns pārskatā «Madonas kapulauks». Pārskats glabājas Latvijas PSR ZA Vestures institūta arhīvā.

¹⁹⁹ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 137. lpp. Aronas kalns atrodas pie Bērzaunes—Madonas lielceļa 4 km uz austrumiem no Bērzaunes. E. Brastiņš pilskalnu uzskata par apdzīvotu vācu iebrukuma laikā. Tāpat domā arī V. Urtāns (skat. 198. par-rindi).

²⁰⁰ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 155. lpp. Pilskalns Cesvainē atrodas Sūlas upītes krastā, minēts 1209. un 1211. g. dokumentos kā urbs Cessowe, castrum Sessowe.

²⁰¹ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 159. lpp.; turpat pie Griguļiem ir senkapi ar bronzas lietām.

kalns pie Kropes²⁰², Lazdu kalns pie Blomes²⁰³, pilskalns Beļavā²⁰⁴ un beidzot Tempļa kalns Alūksnē.²⁰⁵

Kokneses—Pleskavas ceļš izmantots ne tikai ziemā (1221. g.), bet arī vasarā (1219. g.). Interesanti atzīmēt vēl kādu faktu, kas netieši varētu liecināt par koknesiešu sakariem ziemeļaustrumu virzienā. Proti, pēc Kokneses pils bojā ejas 1208. g. tās valdnieks Vesceke aizgāja uz Krieviju. 1223. g. Vesceki sastopam Tērbatā, ko tam bija piešķirušī novgorodieši. Tērbatieši Vesceki uzņēma ar prieku. Kopā ar tērbatiešiem tas pret vāciešiem cīnās vairākus gadus un, pili aizstāvot, krit varoņa nāvē. Koknesieša Vescekes popularitāti Ziemeļaustrumkrievzemē un igauņu Tērbatā varbūt varētu izskaidrot, ņemot vērā Kokneses agrākos sakarus ar šo apgabalu.

GAUJAS BASEINA CEĻI

Gaujas ūdens- un sauszemes ceļš

No Daugavas lejteces ziemeļu un ziemeļaustrumu virzienā gāja divi svarīgi ceļi: viens — gar jūras piekrasti uz igauņiem, bet otrs — gar Gauju uz Pleskavu. Izmantoja arī Gaujas ūdensceļu. Gauja ir viena no garākajām Latvijas upēm (461 km), turpretī kuģošanas ziņā tai ir mazāka nozīme. No iztekas — Alaukssta ezera — līdz Rankai Gauja plūst pa Vidzemes Centrālo augstieni. Platāka un dziļāka tā kļūst pie Lejasciema, kur Gaujā ieplūst Tirza. Tomēr arī šeit dziļākas vietas mijas ar sekliem posmiem, kur vasarā laiva jāvelk pāri. Pirmās krāces Gaujā sastop pie bij. Sikšņu muižas, tālāk krāces ir pie Strenčiem un Valmieras. Ap Valmieru sākas lielā Gaujas senleja, pa kuru upe tek līdz Inčukalnam. Arī te pa upi vasarās ar laivu var braukt, tikai likumojot no viena krasta uz otru un sekojot straumes dziļākai gultnei. Taisnā līnijā pa Gauju nevar braukt, jo no likumu pusēm upe tālu ienāk seklas smilšu sēres. Gaujas ieteka ir ļoti sekla. Lai tajā tagad varētu iebraukt liellaivas vai jahtas, tā reizi pa reizei jāpadziļina. Pašlaik Gauja kuģošanai neder sava sekluma un daudzo likumu dēļ, lielāka nozīme tai tikai koku pludināšanā.

Senatnē, liekas, aina ir bijusi mazliet citāda, jo kuģošanas apstākļi Gaujā ir bijuši labvēlīgāki. Par to stāsta 13. gs. karagājieni. 1211. g.²⁰⁶ sāmsalieši ar pirātu kuģiem pa Gauju aizbrauca līdz Turaidai un izpostīja Kubeseles draudzi²⁰⁷ un apkārtējo novadu. Tai pašā gadā²⁰⁸ sāmsalieši savu uzbrukumu atkārtoja (pyraticis suis Coiwam ascendunt) un nokļūst līdz Kaupo lielajai pilij.²⁰⁹ Pēc hronista apraksta, sām-

saliešu flotē, neskaitot mazos kuģus, bijis ap 300 kuģu, kas atveduši vairākus tūkstošus karotāju. 1214. g. aprīlī²¹⁰ vācieši ar kuģi (navigio) brauc no Turaidas uz Rīgu un Gaujas grīvā sastop sāmsaliešus.

Skaidrs, ka Gaujas ūdensceļš izmantots no grīvas uz augšu līdz pat Turaidai. Ja arī mēs apšaubītu hronista 1211. g. minēto kuģu skaitli kā pārspīlētu, tad tomēr jāņem vērā norādījums, ka neveiksmes gadījumā ar kuģiem gribējis projām doties viss karaspēks (daļa karaspēka bija jāšus, bet citi bija atnakuši kajām).

Trūkst sīkāku norādījumu par Gaujas ūdensceļa izmantošanu augšpus Turaidas²¹¹, ja atskaita 1223. g. jūlija²¹² lielo karagājieni pret Vilandes pili. Pēc hronista stāsta, šai karagājienā daļa no 8000 vīru lielā karaspēka pārvietojusies pa Gauju ar kuģiem (navigio in Coywa). Karaspēks apstājies lūgšanu un apspriežu vietā²¹³ Sakalas tuvumā. Pēc tradicionālajām svinībām karaspēks iebraucis Igaunijā un aplencis Vilandes pili. Tā kā Vilande ir apmēram 100 km no Gaujas visvairāk pret ziemeļiem izvirzītā loka, tad jādomā, ka kuģus vai nu atstāja šeit, vai arī no Gaujas pārvilka uz igauņu upi Pedu²¹⁴, no kuras tālāk viegli nokļūt Vilandē.

Gaujas ūdensceļu, pirmkārt, izmantoja paši vietējie iedzīvotāji satiksmei ar tuvākām un tālākām vietām. Kara gadījumā Gauja varēja pārvērsties par ceļu pretinieka kuģu braucieniem. To apliecina minētie piemēri. Liela nozīme Gaujai bija arī kā tirdzniecības ceļam, jo tirgotāji vasarā pa Gauju devās diezgan tālu uz augšu. Zīmīgi, ka jau minētajā 1223. g. karagājienā piedalījās arī tirgotāji.

Gaujas seklums, likumi un krāces, tāpat arī straujā tecējuma virziena maiņa aiz Valkas (no ziemeļaustrumiem uz dienvidaustrumiem) bija par cēloni tam, ka jau agri līdzās ūdensceļam izveidojās sauszemes ceļš.

Droši norādījumi par to, ka pastāvējis sauszemes ceļš no Daugavas ietekas gar Gauju uz Pleskavu, šķērsojot Ugauniju²¹⁵, ir jau no 12. gs. beigām. Pleskavas ceļam bija liela nozīme vietējo tautību tirdznieciskajos sakaros ziemeļaustrumu virzienā ar Pleskavas un Novgorodas zemēm. Ar vācu tirgotāju parādīšanos Baltijā 12. gs. otrajā pusē sākās cīņa par šī ceļa kontroli.

Zināms šīs cīņas atspulgs ir vācu tirgotāju aplaupīšana²¹⁶, kad tie braukuši no Daugavas uz Pleskavu (a Dunam versus Plice-cowe). Apsūdzība tiek vēsta

tektūras pieminekļu zinātniskās restaurācijas darbnīcas arhīvā. Jāpiezīmē, ka galīgo skaidrību šinī jautājumā varēs gūt tikai pēc izrakumiem arī citos Turaidas pilskalnos.

²¹⁰ Indr. hr., XVIII, 8.

²¹¹ 1219. g. vācieši pārtiku līdz Cēsīm veduši ar kuģi (schif). Atsk. hr., 996—1074.

²¹² Indr. hr., XXVII, 2.

²¹³ Indr. hr., XXI, 2; XXIII, 9. Kā apdzīvota vieta tā pieminēta Sakalā ceļā uz Vilandi.

²¹⁴ Šinī ziņā zīmīgs būtu vietvārds Valka. Tā kā Valka atrodas tuvu šim Gaujas ziemeļu izvirzījumam, Valkas kā apdzīvotas vietas nosaukuma izcelšanās varbūt saistāma ar to, ka senatnē šeit notikusi pārcelšanās no vienas upes baseina uz otru. Valka — zemes gabals, kam mēdz pāri staigāt, t. i., sauszemes josla starp diviem upju baseiniem. Sal. J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīcai, III sēj., XVIII burtn. Rīgā, 1946., 753. lpp.

²¹⁵ Ugaunija — igauņu zemes novads ap Otepē un Tērbatu.

²¹⁶ Indr. hr., XI, 7.

²⁰² E. Brastiņš. Op. cit., IV, 163. lpp.; pilskalnā atrastas ar podnieku ripu darinātu trauku lauskas.

²⁰³ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 167. lpp.; autors izteicis domu, ka pilskalns apdzīvots vācu iebrukuma laikā.

²⁰⁴ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 169. lpp.; pēc autora domām, te bijusi kāda no Tālavas pilīm.

²⁰⁵ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 177. lpp. Pilskalnam apmēram 1 m biezs kultūrslānis, kas satur ar podnieku ripu darinātu podu lauskas, kaulus, ogleš. Teikas stāsta, ka ap šo pili risinājušās senlatviešu cīņas pret iebrucējiem — vāciešiem.

²⁰⁶ Indr. hr., XIV, 12.

²⁰⁷ Kubesele atradusies tag. Krimuldā.

²⁰⁸ Indr. hr., XV, 3.

²⁰⁹ Liekas, ka Kaupo lielā pils atradusies pilskalnā pie Gaujas, kur 1214. g. uzcelta biskapa pils. Sal. A. Stubavs. Pārskats par 1953. g. izrakumiem Turaidā. Pārskats glabājas Arhi-

pret ugaunīem, kas, lībiešu pamudināti, vācu tirgotājiem nolaupījuši preces 900 marku vērtībā.

Arī šī Pleskavas ceļa sākums, tāpat kā visu šī laika svarīgāko Latvijas ceļu izejpunkts, meklējams Daugavas lejasgalā senās lībiešu tirdzniecības apmetnēs — Rīgas rajonā. Tas izriet no hronista stāstījuma, to atspoguļo arī vecākās ceļu kartes. Ja salīdzinām šo abu avotu datus, tad liekas, ka ceļa sākums no Rīgas gar Juglu un Baltezeru līdz Gaujai jau 12. gs. beigās gājis turpat, kur 18. gs. beigās. 1211. g., liekas, vasarā²¹⁷ Rīgas vācieši un lībieši zirgos un kājām nonāk pie Gaujas, pāriet to un tad, ejot visu nakti, sasniedz Kaupo lielo pili. Attālums pa šo ceļu²¹⁸ no vietas, kur tas šķērso Gauju (pie Iļķēniem — Hilkinfehr), līdz Turaidai ir apmēram 30 km, kas veicams īsajā vasaras naktī, kā to apliecina arī citi līdzīgi gadījumi.²¹⁹

Caur Ugauniju ejošajam Rīgas—Pleskavas ceļam bija divi varianti. Viens ceļš gāja gar Gaujas labo krastu caur Turaidu, otrs — gar Gaujas kreiso krastu cauri Trikātai. Pirmo varētu nosaukt par Turaidas, otro — par Trikātas ceļu. Pleskavas ceļš, pēc Mellina datiem, pirms tas šķērso Gauju, sazarojas pie Vekluļiem (Westerrotten). Aiz Trikātas, tag. Strenču apvidū, šie ceļi atkal sastopas, lai turpinātos līdz pat Pleskavai kā viens ceļš.

a) Turaidas ceļš

Rīgas—Pleskavas ceļa Turaidas variants šķērsojis Gauju, liekas, gājis²²⁰ gar pilskalniem, Suvorova kalnu²²¹, Kārļa kalnu²²², Kaupa lielo pili, caur Inciemu²²³ (Immeculle) uz Idumejas²²⁴ centru Straupi. Aptuveni pa šādu maršrutu vācieši devās pretī krievu karaspēkam 1218. g.²²⁵ Hronists raksta, ka tai laikā pār Imeru²²⁶, gar Ūreles pili²²⁷ virzīdamies, Idumejā iebrucis krievu karaspēks. Abi karaspēki sastapās Inciemā.²²⁸ Tā kā karagājiens notika uz rudens pusi, kad laukos jau bija novākta labība, var droši teikt, ka ceļš bija tādā stāvoklī, ka to varēja izmantot arī vasarā. Ievērojot krievu karaspēka minēto kustības virzienu, jādomā, ka ceļš gāja gar Mazstraupes pils-

²¹⁷ Indr. hr., XV, 3.

²¹⁸ Sal. L. A. Mellin. Der Rigische Kreis.

²¹⁹ Indr. hr., XII, 6.

²²⁰ Indr. hr., IX, 3 ir zīmīgs norādījums vispār par seno ceļu virzieniem — tie gājuši no ciema uz ciemu, gar pilīm. Runājot par lietuviešu atgriešanos no sirojumiem Igaunijā, hronists raksta: post introitum Lyvonie paulatim de villa ad villam gradientes tandem ad castrum Cauponis declinant.

²²¹ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 71. lpp.; pilskalns uzskatīts par vienu no Kaupo pilīm.

²²² E. Brastiņš. Op. cit., IV, 67. lpp.; nocietinājums uzskatīts par apdzīvotu vietu vācu iebrukuma laikā.

²²³ Inciems — apdzīvota vieta pie ceļa no Turaidas uz Straupi.

²²⁴ Idumeja — apgabals starp Gaujas un Braslas upēm, kur dzīvoja latgaļi un lībieši.

²²⁵ Indr. hr., XXI, 4.

²²⁶ Imera — Jumeras upe, kas ietek Gaujā no labās puses 6 km lejpus Valmierai. Pazīstams arī līdzīga nosaukuma novads ap šo upi.

²²⁷ Ūrele — Unguri, ap 12 km uz ZR no Cēsīm.

²²⁸ Arī Atsk. hr. (1568.—1593.) pieminēta šī krievu—vācu sastapšanās pie Inciema (zu Immenkulle), kur no Krievzemes ejošais ceļš apzīmēts par «breite straze».

kalniem²²⁹ uz Baznīckalnu Kūdumā²³⁰, kur atradusies Ūreles pils. Tālāk Turaidas ceļš virzījies pāri Imerai un aiz Valmieras savienojies ar Trikātas ceļu. Arī vēlākajos gadsimtos Turaidas ceļš vienmēr tika uzskatīts par vienu no centrālajiem Latvijas ceļiem. 1564. g. Rafaela Barberini ceļu karte²³¹ min ceļu Rīga—Turaida—Valmiera—Tērbata. 1668. g. Zemes likumā tas minēts starp svarīgākajiem tā laika ceļiem kā Rīgas—Valmieras—Tērbatas ceļš. 1695. g. zviedru ceļa karte²³² rāda, ka Turaidas ceļš arī vēlākajos gadsimtos nav mainījis savu pamatvirzienu, jo iet gar 13. gs. sākumā minētajām apdzīvotām vietām, proti, pāreja pār Gauju pie Iļķēniem, gar Jauno muižu (Neuhof), Krimuldu (Cremon), Turaidu, Inciemu, Straupi, Strenčiem, Rubeni, Kokmuižu, Valmieru, Valku un Tērbatu uz Pleskavu. Ja salīdzinām šo 17. gs. beigu Turaidas ceļa trasi ar mūsdienu Rīgas—Turaidas—Valmieras—Valkas ceļu, redzam, ka pamatvilcienos tagadējais ceļš iet pa to pašu vietu, kur tas gājis pirms vairākiem gadsimtiem, kā liekas, arī 13. gs. Vienīgi pie Gaujas esošie Turaidas pilskalni sakarā ar ceļa iztaisnošanu palikuši sāņus no galvenā ceļa, kaut gan izmaiņas visumā ir diezgan niecīgas.

b) Trikātas ceļš

Mazliet citāds liktenis ir bijis Rīgas—Pleskavas ceļa Trikātas variantam. 13. gs. Trikātas ceļu igauņi un krievi karagājiens ir izmantojuši pat vairāk kā Turaidas ceļu. Šī ceļa pamatvirzienu iezīmē igauņu karagājiens.²³³ Rudenī ugaņu pulki kopā ar sakaliešiem iebrūk Trikātas novadā (in finibus Tricatie) un aplenc Beverīnas pili²³⁴ (castrum Beverin). Beverīnieši meklē palīdzību Cēsīs un kopā ar cēsīniekiem vajā pa ceļu (per viam) bēgošos ugaņus. Ceļa posms Cēsīs—Ugaunija 13. gs. karagaitās pieminēts atkārtoti. 1211. g.²³⁵ sakalieši un ugaņi ielaužas Tālivalža Trikātā. Atbildot uz šo iebrukumu, beverīnieši šai pašā gadā Ugaunijā iebruka pat 2 reizes. 1212. g.²³⁶ vācieši sapulcina karaspēku Beverīnā un dodas uz Tērbatu. 1215. g.²³⁷ sakalieši un ugaņi ierodas latgaļu zemē un aplenc Autinas pili²³⁸ (castrum Autine). Cēsu bruņinieki cīnās ar igauņiem un piespiež tos caur Trikātu atgriezties atpakaļ Igaunijā. Sai pašā gadā trikātiēši vismaz 3 reizes dodas uz Ugauniju, vairākas reizes sasniedz Tērbatu. 1218. g. krievu karagājiens novgorodiešu vadībā pret vāciešiem ir interesants tai ziņā, ka tas parāda abus Rīgas—Pleskavas ceļa variantus. Krievu karaspēks, kā jau atzīmēts, ienāca pa Turaidas, bet atgriezās pa Trikātas ceļu, jo pēc ilgstošas ur-

²²⁹ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 79.—83. lpp.

²³⁰ Turpat, 85. lpp.

²³¹ L. Arbusow. Vorläufige Übersicht..., 103. lpp.

²³² CVA, 7404. f., 1. apr., 2203.

²³³ Indr. hr., XII, 6.

²³⁴ Beverīnas identifikācijas jautājums ir viens no neskaidrākajiem un strīdīgākajiemūsu vēsturiskajā ģeografijā. Pēc hronista stāstījuma izriet, ka pils vieta jāmeklē Trikātas novadā. Lēviss of Menars pieņem, ka tā varēja atrasties vietā, kur 13. gs. beigās vācieši uzcēla savu mūra pili (Sb. Rig., 1890, 37. lpp.).

²³⁵ Indr. hr., XV, 7.

²³⁶ Indr. hr., XV, 7.

²³⁷ Indr. hr., XIX, 3.

²³⁸ Autines pils atradusies Sārumkalnā 8 km dienvidaustrumos no Cēsīm.

neveiksmīgas vendu pils²³⁹ aplenkšanas krievi devās projām no pils un, ejot visu dienu, nokļuva līdz Trikātai un caur Ugauniju atgriezās Pleskavā. No Pleskavas satiksmes un tirdzniecības ceļš tālāk gāja uz Novgorodu.²⁴⁰ Par ceļa eksistenci no Novgorodas uz Cēsīm var spriest arī pēc krievu hronikām. 1222. g.²⁴¹ novgorodieši gāja uz Cēsīm (kr. Кесь) palīgā lietuviešiem. 1228. g.²⁴² Cēsis un Otepē (Медвеже голова) minētas sakarā ar to, ka Novgorodas kņazs aicināja novgorodiešus un pleskaviešus karā pret rīdziniekiem, bet pirmie atteicās iet, jo ceļā esot šīs minētās pils.

Mazāk ziņu ir par ceļa posmu Rīga—Cēsis, tāpēc šinī ziņā svarīgs ir vācu krustnešu karaspēka 1219. g. pārvietošanās apraksts.²⁴³

Izsūtījuši ziņnešus, kas ievāktu ziņas par ceļiem un apsargātu tos, vācieši devās trīs jūdzes garā pārgājienā un pēc atpūtas otrajā dienā sasniedza Siguldu.²⁴⁴ Kamēr karaspēks mierīgi atpūtās, sargi modri apsargāja lielceļus un stigas (stige und straze). Tikai trešajā dienā vācieši nonāk Cēsīs. Spriežot pēc apraksta, pārvietošanās notikusi vasarā. Karaspēka lielākā daļa jājusi, bet pārtiku veduši ar kuģi (schif wol mite gan die tragen spise und franc). Hronists visu Trikātas ceļu Ugaunija—Trikāta—Cēsis—Sigulda—Rīga parāda, aprakstot Modenas Viļuma atgriešanos no igauņu zemēm 1225. g.²⁴⁵

Ņemot par pamatu Mellina 18. gs. beigu karti un ievērojot 13. gs. datus par pilskalnu situāciju, Trikātas ceļš varēja iet gar Siguldas Satezeles pilskalnu²⁴⁶, Ligatnes pilskalnu²⁴⁷ un Cēsīm. Aiz Cēsīm ceļš pagriezās ziemeļaustrumu virzienā un, attālinoties no Gaujas, sasniedza Trikātu. Tālāk ceļš šķērsoja Gauju un savienojās ar Turaidas ceļu. Kā Mellina kartē, tā 17. gs. beigu zviedru ceļu kartē²⁴⁸ ceļu līdz Cēsīm rāda daudz tuvāku pie Gaujas kreisā krasta. Pašreizējais Rīgas—Pleskavas ceļš iztaisnojot stipri atvirzīts no senajiem centriem — Ligatnes un Cēsīm. Ja 13. gs. Trikātas ceļš bija neatņemama Rīgas—Pleskavas ceļa sastāvdaļa tieši sakarā ar Trikātas novada lielo politisko nozīmi, tad jau ap 17. gs.²⁴⁹ šis ceļš savu nozīmi sāka zaudēt.

c) Rīgas—Alūksnes ceļš

Trikātas ceļu 17. gs.²⁵⁰ aizstāja caur Alūksni vai Neihauseni ejošais ceļš, kas bija ievērojami īsāks nekā caur Turaidu vai Trikātu un tālāk caur Tērbatu ejošais ceļš. Dabiski rodas jautājums, vai jau pirms

²³⁹ Vendu pils (Vendorum castrum) atradās Cēsis Riekstu kalnā.

²⁴⁰ М. В. Фехнер. Карта «Важнейшие торговые пути северо-западной и северо-восточной Руси X—XIII в.» — Труды государственного исторического музея, вып. 32, М. 1956.

²⁴¹ Лаврентьевская летопись, I. 503. lpp.

²⁴² Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.—Л. 1950, 66. lpp.

²⁴³ Atsk. hr., 996—1074.

²⁴⁴ Siguldā atradās lībiešu pils Satezele, ko vācieši ieņēma 1212. g.; 1207.—1209. g. vācieši 1,5 km dienvidaustrumos no lībiešu pilskalna uzceļ savu mūra pili (K. Lōwis of Menar. Burgenlexikon, 112. lpp.).

²⁴⁵ Indr. hr., XXIX, 3.

²⁴⁶ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 65. lpp.

²⁴⁷ Turpat, 60. lpp.

²⁴⁸ CVA, 7404. f., 1. apr., 2203.

²⁴⁹ 1600. g. zviedri ieņēma un nopostīja Trikātas pili, drīz pēc tam tā pakāpeniski sagruva.

²⁵⁰ J. Jenšs. Rīgas pilsētas tirdzniecība ar Pleskavu XVI un XVII gs. — Izglītības ministrijas mēnešraksts, I, Rīgā, 1937., 49.—50. lpp.

13. gs. nav izmantots Rīgas—Alūksnes—Pleskavas ceļš. 13. gs. sākumā rakstītie avoti par šo ceļu klusē. Pirmās ziņas par to attiecas uz 1288. g., kad Atzelē²⁵¹ noslepķavo pleskaviešu tirgotājus. Ja arī šis Pleskavas ceļš būtu bijis izmantots jau apskatāmajā periodā, tad aiz Cēsīm tam vajadzētu iet caur Raunu²⁵², Smiltēni²⁵³, Gaujienu²⁵⁴ un Alūksni. Uz to norāda arī 15. gs. lēņu grāmatas. Runājot par zemju piešķiršanu Atzelē 1417. g., tiek minēts Rīgas ceļš²⁵⁵ (Rigische weg), bet, izlēņojot zemi Raunā 1474. g., runa ir par Smiltēnes ceļu²⁵⁶ (Schmittischen weg). Nevaram pievienoties P. Abula²⁵⁷ Rīgas—Pleskavas ceļa identifikācijai, jo tas no Cēsīm caur Trikātu ejošo ceļu mēģina novirzīt uz Vijciemu un tikai tad uz Gaujienu, Alūksni. Lai pierādītu šī ceļa eksistenci, minētais autors neveiksmīgi izvēlējies 1218. g. krievu—novgorodiešu atkāpšanās maršrutu. Autors gan pareizi atzīmē, ka krievi no Cēsīm devās caur Trikātu, bet noklusē, ka tie no Trikātas Pleskavā atgriezās, šķērsojot Ugauniju. Tā rīkoties autoru pamudinājuši 2 apsvērumi. Senatnē latgaļu ceļš uz Pleskavu it kā nevarējis iet pa citu tautību, proti, igauņu teritoriju (tāpat kā pēc pirmā pasaules kara buržuāziskās Latvijas valdība esot izvairījusies no igauņu ceļu lietošanas).²⁵⁸ Hroniku dati turpreti liecina pretējo un parāda, ka, lai nokļūtu Pleskavā, jāšķērso Ugaunija. Otrkārt, Rīgas—Cēsu—Trikātas—Vijciema—Gaujienas—Alūksnes ceļa izcelšana pastiprināja autora hipotēzi, ka latgaļu pils Beverīna jāmeklē Vijciemā. Tomēr, kā rāda senais kartografiskais materiāls, ceļa posms no Trikātas uz Vijciemu un tālāk uz Gaujienu ir diezgan apšaubāms plašo purvu dēļ, ko atzīst arī pats P. Abuls.

Tāpēc no Cēsīm uz Pleskavu varēja nokļūt vai nu caur Trikātu, Ugauniju, vai arī Smiltēni—Alūksni.

d) Gaujas pārejas vietas pie Turaidas un Cēsīm

Tāpat kā Daugavu, arī Gauju šķērsoja vairāki ceļi. Apskatīsim tos Gauju šķērsojošos ceļus, kas saistīja abus Rīgas—Pleskavas ceļa variantus. Neapšaubāmi, ka Turaidas apgabalā pastāvēja ceļš, kas saistīja Gaujas labā krasta apdzīvotājus — turaidiešus ar kreisā krasta apdzīvotājiem — satezēliešiem.

Tas, pirmkārt, izriet jau no aprakstītā lietuviešu sirojuma igauņu zemē 1205. g. ziemā, kad tie, caur Turaidu izgājuši, izvēlējās īsāko Ropažu ceļu virziena uz Ikšķili. Skaidrs, ka šinī gadījumā lietuvieši Gauju nešķērsoja²⁵⁹, ejot pa Turaidas ceļu pie Iļķēniem, jo

²⁵¹ Atzele — latgaļu novads ap Gaujienu.

²⁵² Arheoloģiskie izrakumi Raunas Tanīsa kalnā parādīja, ka tas apdzīvots arī vācu iebrukuma laikā 12.—13. gs. Sal. Pieminekļu valdes materiālu krājumi, IV sēj., 1. daļa, Rīgā, 1928., 28. lpp.

²⁵³ Pie Smiltēnes atrodas sena nocietināta vieta Cērtēnes pilskalns, kas aizsargāts ar 2 priekšpilīm, spēcīgiem vaļņiem un dziļiem grāvjiem. Diemžēl, pilskalna hronoloģija pagaidām neskaidra. Sal. E. Brastiņš. Op. cit., IV, 183. lpp.

²⁵⁴ Vecais Gaujienas lielceļš ejot gar pilskalna pie Staldēm pakāji, tomēr arī šī pilskalna vēsture mums vēl nav zināma. Sal. E. Brastiņš. Op. cit., IV, 181. lpp.

²⁵⁵ LG, I, 196.

²⁵⁶ LG, I, 496.

²⁵⁷ P. Abuls. Kur atradās Beverīna? Rīgā, 1924., 31.—32. lpp.

²⁵⁸ Turpat, 30. lpp.

²⁵⁹ Indr. hr., XV, 3.

tādā gadījumā iznāktu liels apkārtceļš un nebūtu ne vēsts no hronista raksturotā īsākā ceļa. Gaujas pārejai bija jābūt kaut kur Turaidas—Siguldas apvidū. Protams, tikai šī karagājiena pieminēšana nebūtu pietiekams pamats Gaujas pārejas konstatēšanai šai rajonā, kaut vai tāpēc, ka karagājiens notika ziemā, kad upe bija aizsalusi. Atcerēties šo karagājieni ir svarīgi plašākam ieskatam par šī ceļa tālāko virzienu upes kreisajā krastā. Par ceļa sazarojumu Gaujas labajā krastā — Turaidā — interesantus datus sniedz vāciešu un lībiešu kopējās cīņas attēlojums pret turiebrukušajiem igauņiem 1211. g. Šeit minēts, ka vācieši kājniekus izsūtījuši uz lielā ceļa, kas iet uz Vendekulu (via magna, que est ad Vendeculla), bet jātnieki sekojuši pa ceļu, kas ir pa labi (via, que est ad dexteram). Kā redzams no tālākā apraksta, cīņa notikusi uz ceļa, bēgošos vajā pa ceļu (per viam), daži vajātie igauņi bēguši pa citu ceļu, kas ir pie pils pret Gauju (alia via, que est circa castrum²⁶⁰ versus Coiwam). Tā kā Vendekula²⁶¹ atradusies starp Turaidu un Inciemu, nav šaubu, ka šeit minētā «via magna» ir Rīgas—Pleskavas ceļa Turaidas varianta posms Turaida—Vendekula. Pie pils pret Gauju ejošais ceļš, kas arī apzīmēts par ceļu, kas iet pa labi, protams, nav nekas cits kā Turaidas—Siguldas rajonā Gauju šķērsojošais ceļš. Tā kā karagājiens notika vasarā un runa ir par skaidri apzīmētiem jēdzieniem — ceļiem, starp kuriem Turaidas ceļa posms līdz Vendekulai pat raksturots kā liels ceļš, nav šaubu, ka tā rakstīt varēja tikai par pastāvīgi iestaigātām, iebrauktām trasēm. Šeit derētu atcerēties arī Atskaņu hronikas sacerētāja Turaidas ceļa raksturojumu — kā platu ceļu (breite straze). Par Gaujas pāriešanu Turaidas rajonā hronists stāsta arī 1207. g.²⁶², kad decembra beigās lietuvieši ar lielu karaspēku pārgāja Daugavu, gāja visu nakti uz Turaidu, agrā rītā šķērsoja Gauju (summo mane transita Coiwa) un postīja lībiešu ciemus Kubeseles apkaimē. Iespējams, ka arī šīni gadījumā lietuvieši izmantoja īsāko Ropažu ceļu²⁶³, jo citādi grūti izskaidrot tik ātru viņu pārvietošanos no Daugavas līdz Gaujai. 1221. g. rudenī²⁶⁴, kad Turaidā bija iebrucis krievu un lietuviešu karaspēks, no Rīgas atsteidzās vācieši un lībieši, kas pie Gaujas (kreisajā krastā) aizkrustoja krieviem krastu, lai tie nepārnāktu viņu pusē (prohibebant litus Ruthenis, ne transirent in partes suas). Liekas, arī šīni gadījumā aprakstītā Gaujas pāreja varēja būt tikai pie Siguldas—Turaidas, jo vēlāk daži lībieši pārgāja upi (transeuntes flumen) un vajāja lietuviešus un krievus pa Turaidas novadu.

Tādējādi Turaidas rajonā Gauju šķērsojošais ceļš saistīja ne vien abu krastu iedzīvotājus — turaidiešus un siguldiešus, bet tam bija arī plašāka ekonomiska nozīme kā Ropažu ceļa izmantotāju, t. i., galvenokārt Daugavas lībiešu, pārceļšanās vietai pāri Gaujai. Gaujas labajā krastā šis ceļš varēja krustot Turaidas ceļu vai arī caur Vidrižiem savienoties ar igauņu ceļu, kas gāja gar Vidzemes jūrmalu. Apskatīto notikumu gaismā Turaida mūsu priekšā tēlojas

kā liels sauszemes ceļu mezgls, jo bez Gaujas ūdensceļa gar upes abiem krastiem iet sauszemes ceļi, ko saista Gauju šķērsojošais ceļš ar turpinājumu gar jūrmalu ejošā igauņu ceļa virzienā. Turaidas kā ceļu mezgla nozīmi pasvītro tas fakts, ka tā vairākkārt tiek izvēlēta par karaspēka sapulcēšanās vietu, gan lai dotos uz Ugauniju²⁶⁵, gan Metsepoli.²⁶⁶

Nākošā svarīgākā Gaujas pāreja bija pie Cēsīm. Spriežot pēc hronista tēlojuma un senākā kartogrāfiskā materiāla, Gaujai Cēsu apkārtnē bijušas vismaz 2 pārejas vietas: viena — rietumu virzienā uz Idumejas centru Straupi, otra — ziemeļu virzienā uz Imeru.

No Cēsīm uz Straupi ejošo ceļu hronists piemin 1218. g. rudenī²⁶⁷, kad Pleskavas kņaza Vladimira dēls Jaroslavs pēc neveiksmīgas cīņas ar bruņinieku brāļiem Cēsīs, pārgājis Gauju (transita Coywa), nonāca Idumejā. Vēlāk krievi pa šo pašu ceļu atgriezās atpakaļ un aplenca vendu pili. Arī 1221. g. rudenī²⁶⁸ krievu karaspēks pārgāja Gauju pie Cēsīm (transeuntur Coiwam) un nonāca Turaidā. Krieviem sekoja lietuvieši, kas nāca pa to pašu ceļu tuvu Cēsīm un, šķērsojuši Gauju, sabiedrojās ar krieviem (venientes eadem via prope Wendam sequebantur Ruthenos et transeuntes Coiwam venerunt ad eos). No šiem piemēriem izriet, ka pie Cēsīm Gauju šķērsojis sauszemes ceļš, kas pēc tam pie Straupes savienojies ar Turaidas ceļu.²⁶⁹ So ceļu varētu dēvēt par Straupes ceļu, kam aptuveni vajadzētu saskanēt ar Mellina 18. gs. beigās iezīmēto Cēsu—Auciema—Ureles—Straupes ceļu. Arī mūsu dienās Cēsu—Straupes ceļš pamatvilcienos iet turpat.

e) Beverinas ceļš

Daudz neskaidrākas ziņas ir par otru ceļu, kas pie Cēsīm šķērso Gauju.²⁷⁰ Vispirms ļausim runāt hronistam. 1210. g. vasarā²⁷¹ igauņi pēc neveiksmīgas cīņas pie Cēsu pils pārgāja Gauju (transeuntes Coiwam) un pa nakti atpūtās pie ezera, kas atradās ceļā uz Beverīnu (aput stagnum, quod est in via Beverin). No rīta cēsīnieki kopā ar lībiešiem un latgaļiem pa to pašu ceļu steidzās pakaļ igauņiem, bet pēdējie jau bēga pāri Imerai (trans Imeram). Seko Imeras kaujas apraksts, kur, starp citu, minēts kāds taisns ceļš pie Gaujas (directa via ad Coiwam), pa kuru atkāpās vācieši pēc cīņas ar igauņiem.

Apskatāmais ceļš ir gan viens no retajiem, ko hronists sauc vārdā, bet tas nebūt nemazina grūtības, kas rodas, to lokalizējot dabā. Skaidrs ir viens: šī ceļa gala punkts bija Cēsīs, bet attiecībā uz otru ir liela

²⁶⁵ Indr. hr., XII, 6.

²⁶⁶ Indr. hr., XIV, 10.

²⁶⁷ Indr. hr., XXII, 4.

²⁶⁸ Indr. hr., XXV, 3.

²⁶⁹ Zīmīgi, ka 1221. g. kā krievi, tā leiši pa šo ceļu nokļuva Turaidā.

²⁷⁰ Pārceļšanās iespējas pār Gauju šai rajonā sīki apraksta Baltazars Rusovs 16. gs. otrajā pusē. Livonijas kara laikā zviedri no Burtņieku puses nonākuši pie Gaujas (1 jūdži no Cēsīm), kur otrā krastā tie redzējuši krievus. Lai pēdējie nekavētu pārceļšanos, tos apšaudījuši ar lielgabaliem, kamēr zviedri netraucēti pārgājuši straujo un dziļo upi. Katrs bruņinieks uz zirga muguras ņēmis pa landsknehtam; tā divatā, kaut arī slapji, tie laimīgi pārpeldējuši pāri. Sal. Baltazars Rusovs. Op. cit., 178. lpp.

²⁷¹ Indr. hr., XIV, 8.

²⁶⁰ Cīņas notika pie Kaupo lielās pils.

²⁶¹ H. L a a k m a n n. Zur Geschichte ..., 98. lpp.

²⁶² Indr. hr., XI, 5.

²⁶³ Indr. hr., IX, 1—4.

²⁶⁴ Indr. hr., XXV, 3.

neskaidrība, jo pat Beverīnas identifikācijas jautājums vēl nav atrisināts. Atkarībā no katra autora nostādes Beverīnas identifikācijā uz Beverīnu ejošā ceļa vieta un nozīme ir traktēta atšķirīgi. Grāfs Ziverss²⁷² 1877. g., izsakot domu, ka Beverīna bijusi pilskalnā pie Vaidavas ezera, par via Beverin uzskata ceļu, kas iet no Cēsīm uz Veļķu muižu.²⁷³ 1890. g. K. Lēviss of Menars²⁷⁴, izvirzot hipotēzi par Beverīnas atrašanos Trikātā — vācu ordeņa pils vietā, pareizi pasvītro, ka Trikāta atradusies ievērojamu sauszemes ceļu krustojumā. Diemžēl, minētais autors nedod Beverīnas ceļa identifikāciju. Fr. Balodis²⁷⁵, atbalstīdams sava tēva V. Baloža hipotēzi par Beverīnu Kauguru Pekas kalnā, Beverīnas ceļu raksturo sekojoši. Pekas kalnu ar Metimnes pilskalnu, kas atrodas uz Vaidavas ezera krasta, savieno vecs ceļš, kurš, iedams gar Gauju un šķērsodams to pa Grīviņa rāmi, satiekas pie Brieža muižas kroga un ezera ar Cēsu ceļu, kas savukārt iet ziemeļu virzienā uz Valmieru.

Par Beverīnas ceļu visplašāk rakstījis P. Abuls.²⁷⁶ P. Abula izpratnē Beverīnas ceļš ir Rīgas—Pleskavas ceļa sastāvdaļa. Šis ceļš, pie Cēsīm šķērsojis Gauju, iet pa tās labo krastu uz Valmieru. Aiz Strenčiem ceļš atkal pārgājis Gauju, lai pa tās kreiso krastu sasniegtu Vijciemu, kur pēc minētā autora uzskata atradusies Beverīnas pils. Jāiebilst pret autora mēģinājumu Beverīnas ceļu padarīt par Rīgas—Pleskavas ceļa sastāvdaļu, jo, kā redzējam, šis ceļš iet vai nu caur Turaidu, vai caur Trikātu. Nav pieņemama arī viņa Beverīnas lokalizācija Vijciema Celitkalnā. Visuvāk patiesībai, šķiet, nonācis Lietgalietis-Krieviņš²⁷⁷, kas Beverīnas ceļu identificē ar Cēsu—Valmieras ceļu gar Gaujas labo krastu.²⁷⁸

Atšķirīgu viedokli Beverīnas ceļa jautājumā izteicis E. Brastiņš.²⁷⁹ Novietojis Beverīnas pili Raunā, viņš Beverīnas ceļu saskata kādā vecā ceļā, kas no Raunas gājis pāri Gaujai uz Burtniekiem.²⁸⁰

Pieņemot, ka Beverīna atradusies Trikātā²⁸¹, Beve-

²⁷² Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, 15. Bd., 4. Stück, Mitau 1877, 40.—45. lpp.

²⁷³ Pēdējos gadu desmitos visi vienprātīgi ir norādījuši Ziversa Beverīnas hipotēzi, un līdz ar to atkrit arī minētā autora proponētais Beverīnas ceļa variants.

²⁷⁴ Sb. Rig., 1890, 37. lpp.

²⁷⁵ Ф. Баллод. Беверинские раскопки. Отчет о командировке в Прибалтийский край. — Труды Московского предварительного ком. по устройству XV археологического съезда, М. 1911, 6. lpp. Diemžēl, Mellina Valkas apr. kartē nav nemaz atzīmēts šis t. s. Pekas kalna — Metimnes ceļš. Acīm redzot šo ceļu autors ievīlīcis patvaļīgi, lai varētu pierādīt savu hipotēzi.

²⁷⁶ P. Abuls. Op. cit., 30.—34. lpp.

²⁷⁷ Lietgalietis. Pa senatnes takām. — Rīgas Avīze, 1910., 30. nr.

²⁷⁸ Diemžēl, nav apstiprinājusies autora hipotēze Valmiera—Beverīna, ko uzskatāmi parādīja arheoloģisko izrakumu gaita 1937.—1938. g. E. Snore. 1937. g. izrakumi Valmierā. — Senatne un Māksla, 1938., III, 97. lpp.

²⁷⁹ E. Brastiņš. Beverīnas pilsvieta. Rīgā, 1927.

²⁸⁰ Tā kā E. Brastiņa Beverīnas hipotēze nav guvusi plašāku piekrišanu, nevar pieņemt arī minētā autora konstruēto Beverīnas ceļa identifikāciju.

²⁸¹ Sekojot K. Lēvisam of Menaram un T. Zeidam, autors savus uzskatus plašāk argumentējis diplomdarbā «Latgaļu un lībiešu politiskie un ekonomiskie centri 13. gs. un to identifikācija» (Rīgā, 1956.). Diplomdarbs glabājas LVU Vēstures-filoloģijas fakultātes bibliotēkā. Tomēr jāpiezīmē, ka galīgo atbildi Beverīnas jautājumā var sniegt tikai arheoloģiskie izrakumi Trikātā.

rīnas ceļu, pēc hronikas norādījumiem, varētu lokalizēt šādi. No Cēsīm pāri Gaujai pa ceļu, kas Mellina kartē iezīmēts gar Briežu muižu (Palmhof), uz Jumaras upes grīvu, šeit atkal pāri Gaujai, kur arī sākas Trikātas novads un atradusies hipotētiskā Beverīnas pils. Senu ceļu gar Gaujas labo krastu — Cēsis—Imera—Trikāta no hronistu vēstījumiem varam saskatīt vairākkārt.

1223. g.²⁸² vācieši un to piekritēji vajāja no Lēdurgas bēgošos igauņus. Vajātājiem piebiedrojās Siguldas un Cēsu bruņinieki, un visi kopā sekoja ienaidniekam pa ceļu, kas ir pie Gaujas (via, que est ad Coiwam), bet igauņi bija aizgājuši pa citu ceļu, kas ved pie baznīcas²⁸³ Imeras kaimiņos (via alia, que ducit ad ecclesiam vicinam de Imera) un nonāca Imerā.

Via alia, que ducit ad ecclesiam nav nekas cits ka jau aprakstītais Turaidas ceļš, kas, no Straupes ejot, pie Lenčiem strauji pagriežas uz ziemeļiem, sasniedz Rubeni un netālu pirms Valmieras šķērsos Jumaras upi. Turaidas ceļš šai rajonā pie Gaujas pienāk tikai aiz Jumaras, tāpēc minētajai via, que est ad Coiwam, jābūt Beverīnas ceļam, kas, no Cēsīm nākdams, jau krietni pirms Jumaras pienāk pavisam klāt pie Gaujas.²⁸⁴ Šai ziņā interesants ir 1223. g. Imeras kaujas apraksts, kas šeit parāda ceļu krustojumu un apstiprina jau no 1210. g. notikumiem iegūtās ziņas. Kad daļa no igauņu karaspēka jau bija pārgājusi Imeras tiltu, tad piepeši pa citu ceļu no sānu puses nāca kristīgie (via alia a collateralī parte) un uzbruka igauņiem. Acīm redzot hronists šeit turpina savu stāstījumu, atgādinot lasītājiem to, ka abi karaspēki nenāca pa vienu un to pašu ceļu, bet gan katrs pa savu. Vācieši, nākdami pa ceļu gar Gauju (Beverīnas ceļu), šķērsoja pa Turaidas ceļu atejošiem igauņiem atkāšanos. Ka tas tiešām tā, to apliecina hronista tālākais stāstījums: «Un vācieši vajāja igauņus, izkaisīja un grieza tos pa ceļu, pa kuru tie bija nākuši (per viam, qua veniebant). Pārējie citus vajāja pie tilta un nonāvēja tos uz šā ceļa (per viam illam).»²⁸⁵ Dzīvā un tēlainā hronista valoda liek domāt, ka autors ir bijis aprakstīto notikumu tiešs vērotājs. Tas tēlotājiem notikumiem piešķir lielāku ticamību. Rezumējot teikto, var atzīmēt, ka Imeras novadā Beverīnas ceļš krustojis Turaidas ceļu, kur tie abi tad šķērsojuši mazo, bet strauju un stāviem krastiem ieskauto Jumaras upi. Jumaras rajonā, liekas, Gauju šķērsojis ceļš, kas gājis uz Trikātu. Šeit jāatceras 1210. g. notikumos minētais taisnais ceļš pie Gaujas, kas tieši pamudina meklēt upes pāreju. Arī pēc 1223. g. sakāves daudzi igauņi šeit peldus mēģināja šķērsot upi. Gaujas pāreju pie Imeras apliecina 1213. g.²⁸⁶ notikumi. Šajā gadā Trikātas novadā iebruka lietuviešu karaspēks, kas sagūstīja šī novada vecāko Tālivaldi. Atkāpjoties kara-

²⁸² Indr. hr., XXVII, 1.

²⁸³ Šeit hronists domājis paša vadīto baznīcu Rubenē (Parendorf); sal. V. D. Balodis. Jumeras leja un viņas ievērojamās vietas. Valmiera, 1909., 14.—15. lpp.

²⁸⁴ Sal. Aug. Graf Mellin. Der Wolmarsche Kreis (18. gs. beigu aprīņa karte).

²⁸⁵ Šī kauja savu atspoguļojumu gūst arī Atskaņu hronikā. Kad vācieši nonāca pie Jumaras (des Emere zu), abus pretiniekus šķīra grava (tiefer grunt) un strauja upe (ein bōse bach). Pēc ciņas sakautie igauņi bēga, nemeklējot ne tiltu, ne laipu. — Atsk. hr., 1095—1167.

²⁸⁶ Indr. hr., XVII, 2.

spēks šķērso Gauju (transeuntes Coiwam) un pie Imeras laupa latgaļu ciemus.

Priekšstats par Beverīnas ceļu nebūtu pilnīgs, ja neņemam vērā pašus notikumus, kas norisinājās ap Beverīnas pili.

1208. g.²⁸⁷ Beverīnā sapulcējās visi apkārtnes latgaļi, lai dotos karagājienā uz Sakalu. Atpakaļceļā uz Beverīnu tie gāja gar Burtnieku ezeru, kur notika iegūtā laupījuma sadalīšana. Laupījuma dalīšana liecina, ka tālākajā gaitā visam karaspēkam nav vairs bijis jāiet pa vienu ceļu. Jādōmā, ka Beverīnas ceļam Imeras rajonā ir bijis atzarojums uz Burtnieku ezeru, gar kuru gāja ceļš uz igauņu Sakalu. Tiešām, šādu ceļu rāda jau pieminētā Mellina karte.

1211. g.²⁸⁸, pēc tam, kad ugaunī un sakalieši bija otrreiz neveiksmīgi mēģinājuši ieņemt Beverīnas pili, beverinieši atriebās un devās sirot ugaunus veselas trīs reizes, bet sakaliešos — tikai reizi. Karagājienu izvēli pret sakaliešiem vai ugauniem noteica Beverīnas pils situācija. No Trikātas pa Burtnieku ceļu Sakala bija divas reizes tālāk nekā Ugaunija pa Rīgas—Pleskavas ceļu, tāpēc arī no Beverīnas bieži sirot devās uz tuvējo Ugauniju. Tas notika arī tā paša gada ziemā, kad Beverīnā sapulcējās ap 8000 vīru liels karaspēks no visām Lībijas pilīm un visiem latgaļu novadiem. Šo faktu analizējot, jāsecina, ka Beverīnai vajadzēja atrasties izdevīgā ceļu krustojumā netālu no ugaunū robežām, jo citādi tā nebūtu izvēlēta par karaspēka sapulcēšanās vietu. Beverīna—Trikāta šim nolūkam labi atbilst. Gaujas lībieši un metsepolieši uz Beverīnu nāca pa Turaidas ceļu, Burtnieka ezera apkaimē dzīvojošie — pa Burtnieku ceļu, Gaujas labā krasta latgaļi — pa Beverīnas ceļu. Visi šie ceļi saplūda pie Imeras, lai pāri Gaujai pa kopējo ceļu sasniegtu gala mērķi — Beverīnu. Gaujas kreisajā krastā dzīvojošie lībieši un latgaļi varēja doties pa Trikātas ceļu, kur Cēsu apkārtnē tiem varētu pievienoties latgaļi no citiem Piedaugavas novadiem.

Piejūras ceļš uz igauņiem

Gar Rīgas jūras līča austrumu krastu stiepās lībiešu apdzīvotais apgabals — Metsepole, kas bija mežains un reti apdzīvots. Tomēr arī starp plašajiem mežu masīviem atradās ciemi un feodāļu pilis. No šejienes vietvārdiem Indriķa hronika min tikai Aģes (Adia) un Salacas (Saletsa) upes.

a) Salacas ūdensceļš

Salaca ir pēc lieluma astotā Latvijas upe. Tās uzdevums novadīt jūrā Burtnieku ezera ūdeņus. Upē daudz sēkļu, kas kuģošanu pašlaik padara neiespējamu, tomēr tā plaši tiek izmantota baļķu un malkas pludināšanai. Grīvas tuvumā Salaca sasniedz 200 m platumu, te ierīkota osta un izaugusi Salacgrīvas pilseta.

Senatnē Salacai un tās grīvai ir bijusi ievērojama nozīme vietējo iedzīvotāju dzīvē. Palūkosimies, ko par tā laika notikumiem stāsta hronists Indriķis. 1216. g.²⁸⁹ sāmsalieši brauc pa Salacu augšup līdz Burtnieku ezeram (Saletsam intraverunt et ascenden-

tes circa stagnum Astegerwe). Sapulcējušies latgaļi tos aizden atpakaļ pie kuģiem (ad naves). Acīm redzot kuģošanas apstākļi Salacā toreiz ir bijuši daudz labāki, citādi grūti izskaidrot, ka sāmsalieši ar kuģiem varējuši pārvarēt 96 km garo Salacas ūdensceļu līdz Burtnieku ezeram. Šinī gadījumā sāmsalieši, liekas, izmantojuši upes augsto ūdens līmeni pavasara laikā, jo karagājienam, spriežot pēc notikumu secības, norisinājies aprīļa beigās.

b) Sauszemes ceļš gar jūru

Galvenā artērija Metsepolē tomēr bija sauszemes ceļš, kas veda gar jūrmalu uz igauņu zemi.

1210. g.²⁹⁰ uz Rīgas vecāko aicinājumu no Lībijas un Latgales sanāk karaspēks, kas dodas pie jūras (ad mare processerunt) un, ejot pa taisnu ceļu gar jūru (directa via secus mare), pēc diennakts gājiena sasniedz Sontaganu.²⁹¹ Citā vietā šis ceļš²⁹² raksturots kā blakus jūrai ejošs (via, que est iuxta mare). Zīmīgs ir arī 1211. g.²⁹³ latgaļu un lībiešu karagājiena apraksts. Šai gadā tie sapulcējās Metsepolē, devās pie jūras un gāja 3 dienu ceļu gar jūru (itinere trium dierum iuxta mare), pēc tam pagriezās pret Sakalas novadu un 3 dienas gāja pa vissliktāko ceļu (tribus diebus per silvas et paludes via pessima). 1218. g. notikumos²⁹⁴ šis pats ceļš raksturots kā līdzens ceļš gar jūru (via plana iuxta mare).

Reti kāds senais ceļš ir tik labi raksturots kā tikko minētais piejūras ceļš uz igauņiem, tāpēc arī tā identifikācija sevišķas grūtības nesagādā. Ja palūkosimies mūsu pašreizējās Latvijas ceļu kartēs, redzam, ka gar Vidzemes jūrmalu ved Rīgas—Pērnavas šoseja, kas, liekas, aptuveni iet pa to pašu vietu, kur pirms 750 gadiem piejūras ceļš uz igauņiem. Šo domu apstiprina 17. gs. beigu ceļu kartes²⁹⁵, kas parāda Rīgas—Pērnavas ceļu, kurš pamatvilcienos sakrīt ar pašreizējo ceļu uz Pērnavu. Apskatāmais ceļš, liekas, bijis viens no labākajiem, jo ne velti hronists tam piešķir epitetus — taisns, līdzens, turpretī ceļa nozarojumu no minētā ceļa uz Sakalu hronists kvalificē kā vissliktāko, kas ved pa purviem un mežiem.²⁹⁶ To pārvarot, aizgājis bojā ap 100 zirgu. Arī minētie attālumi (3 dienu ceļš) izsaka to pašu; kamēr pa piejūras ceļu karaspēks 3 dienās veic apmēram 140—150 km attālumu, tad pa Sakalas ceļu tikpat ilgā laikā tas noiet tikai pusi no šī attāluma. Par piejūras ceļa nozīmīgumu un tā pastāvīgo izmantošanu liecināja ceļa apsargi, kas par draudošām briesmām brīdināja tuvējo novadu iedzīvotājus.²⁹⁷

Ziemas laikā ar sekmēm izmantots ceļš gar piekrasti pa jūras ledu. Par to stāsta 1214. g.²⁹⁸ un 1219. g.²⁹⁹ notikumi.

²⁹⁰ Indr. hr., XIV, 10.

²⁹¹ Sontagana — igauņu novads uz ziemeļiem no Metsepoles.

²⁹² Indr. hr., XIV, 10.

²⁹³ Indr. hr., XV, 7.

²⁹⁴ Indr. hr., XXI, 7.

²⁹⁵ CVA, 7404. f., 1. apr., 2196.

²⁹⁶ Sakalas ceļš tiek identificēts ar trasi no Pērnavas iztekas uz augšu līdz Leolei (Lehaverei). Sal. H. L a a k m a n n. Estland und Livland in frühgeschichtlicher Zeit. 214. lpp.

²⁹⁷ Indr. hr., XIV, 10: custodes viarum videntes exercitum fugierunt, ut nunciarent suis.

²⁹⁸ Indr. hr., XVIII, 5.

²⁹⁹ Indr. hr., XXII, 9.

²⁸⁷ Indr. hr., XII, 6.

²⁸⁸ Indr. hr., XV, 7.

²⁸⁹ Indr. hr., XIX, 11.

Kā katram lielākam tranzītceļam arī piejūras ceļam uz igauņiem ir bijuši nozarojumi. Viens no šādiem atzarojumiem, liekas, bijis Salacas upes rajonā, jo ne velti šeit karagājienam pret igauņiem 1219. g.³⁰⁰ sapulcināts lībiešu un latgaļu karaspēks. Arī atgriežoties laupījumu daļa pie Salacas. Ja arī lībiešu karaspēks, lai nokļūtu pie Salacas, daļēji varēja virzīties pa ceļu gar jūru, tad karotāji no latgaļu zemēm, sevišķi Imerā un Tālavā dzīvojošie, nekādā ziņā nemēroja tālo apkārtni gar jūru, bet gan gāja taisni uz jūras piekrasti. Iespējams, ka vasarā blakus Salacas ūdensceļam gājis arī sauszemes ceļš, kur tas pie Burtnieku ezera varēja savienoties ar ceļu no Sakalas. Šāds iespējams paliek, aplūkojot A. Mellina 18. gs. beigu Valmieras apriņķa ceļu karti. Salaca kā starppunkts vāciešu sirojumos igauņu zemē minēta arī 1214. g.³⁰¹ un 1218. g.³⁰² notikumos.

Pie Salacas ceļa pagaidām zināma tikai viena šī laika apmetne — Kolbergas pilskalns, ko pēc izskata, ierīkošanas paņēmieniem un mītnu slāņa varētu piešķaitīt vēlajam dzelzs laikmetam.³⁰³

Aģes upe. 13. gs. zināma nozīme bijusi mūsu pašreizējā skatījumā samērā mazām upēm, piemēram, Aģei. Aģe, kas aizņem apmēram 184 km² lielu baseinu un sasniedz tikai 44 km garumu, iztek no Aģes ezera. Tā ietek Rīgas jūras līcī apmēram 25 km uz ziemeļiem no Gaujas grīvas.

1210. g.³⁰⁴ daži Aģes lībieši (Lyvones quidam de Adia) devās uz Kursu, kur sacēla kuršus cīņai pret vāciešiem. Tā kā jau bija pavasaris un jūra atbrīvojusies no ledus, iespējams, ka lībieši Kursu sasniedza ar kuģiem, braucot pāri Rīgas jūras līcim. Šeit interesanti atzīmēt, ka pēc 5 gadiem, arī aprīlī, sāmsalieši, no Gaujas grīvas braucot, izkāpa Aģes krastā (in flumine Adya litus ascendentes).³⁰⁵ Šis fakts apstiprina ne vien to, ka pa upi aprīlī bija iespējams braukt ar kuģiem, bet arī to, ka kaimiņu tautām bija pazīstama pat tik maznozīmīga vieta kā Aģes ieteka jūrā. Tas liecina, ka Aģes grīvā būs bijusi sena kuģu pietura.

Rezumējot teikto, secināms, ka 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā lībiešu un latgaļu teritorijā bija izveidojies pastāvīgs sauszemes ceļu tīkls. Aktīvi tika izmantota arī Baltijas jūra un lielāko upju ūdensceļi. Ūdens- un sauszemes ceļus pēc to nozīmīguma varētu iedalīt tranzīta un vietējās satiksmes ceļos. Ja vietējās satiksmes ceļus izmantoja galvenokārt tikai attiecīgā rajona iedzīvotāji, tad pa tranzītceļiem pārvietojās arī kaimiņu apgabalu iemītnieki, jo tie saistīja mūsu zemes pārvaldēs centrus ar citu tautu lielākajiem politiski ekonomiskajiem centriem.

Lielākais tranzītceļš apskatāmajā teritorijā bija Daugavas ūdens- un sauszemes ceļš. Daugavas ceļš bija tā artērija, pa kuru cauru gadu nepārtraukti norisinājās satiksme gan ar austrumu (slaviem), gan dienvidu (lietuviešiem), gan ar rietumu (pāri Baltijas jūrai ar ģermāņiem) kaimiņiem. Daugavas ceļa nozīme palielinājās arī tāpēc, ka tā lejas rajonā sākās vai to šķērsoja citi ievērojamākie tranzītceļi. Šeit pirmā vietā jāmin Gaujas ūdens- un sauszemes ceļš, kas Gaujas lībiešus un latgaļus saistīja ar igauņiem un Pleskavas—Novgorodas slaviem. Daugavas lejasgalā sākās arī tranzītceļš gar jūru uz igauņiem. Tāpat par tranzītceļiem varētu uzskatīt ceļus no Kurzemes un Zemgales. Tranzītceļa nozīme bija arī Augšzemes ceļam no Lietuvas, kas, šķērsojot Daugavu, turpinās Cēsu vai Pleskavas virzienā.

Daugavas baseinā par vietējās satiksmes ceļiem varētu uzskatīt Salaspils—Mežotnes, Ropažu, Mēmekules ceļus u. c. sīkākus Daugavas ceļa atzarojumus.

Gaujas baseinā par līdzīga rakstura ceļiem varētu pieņemt ceļus, kas šķērsoja Gauju pie Turaidas un Cēsīm, Beverīnas ceļu, ceļu gar Salacu u. c. Vairāk vietēja nozīme bija arī Salacas un Aģes ūdensceļiem.

Raksta nobeigumā jāpasvīturo, ka šīnī darbā³⁰⁶ ir apskatīti tikai svarīgākie lībiešu un latgaļu teritorijas ceļi. Ārpus pētījuma ietvariem palikuši daudzi sīkāki vietējas nozīmes ceļi, jo jādomā, ka 13. gs., kā to liecina hronists, ceļi gāja no ciema uz ciemu, no pils uz pili. Turpmākajā darbā ceram ceļu aprakstu parādīt uz plašākas arheoloģiska materiāla bāzes.

ВАЖНЕЙШИЕ ПУТИ СООБЩЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ЛИВОВ И ЛАТГАЛОВ

Э. Мугуревич

ВЫВОДЫ

При изучении экономической и культурной жизни народа и его торговых связей очень важно установить главные направления путей сообщения соответствующей эпохи.

Вопрос о древних путях в историографии нашей республики освещен довольно слабо. В данной статье рассматриваются направления главных путей сооб-

щения на территории ливов и латгалов в период немецкой агрессии в конце XII и начале XIII в. Автор не рассматривал восточную часть территории латгалов (нынешняя Латгале), так как сведения об этой области, содержащиеся в письменных источниках XII—XIII вв., крайне скудны. Работа написана на основе письменных источников и древних картографических материалов. Возможные направления путей нанесены на приложенной карте.

Большое внимание в статье уделено древнейшим

³⁰⁶ Raksta sagatavošanas gaitā vērtīgus norādījumus sniedza vēst. zin. kand. T. Zeids, Rakstu apspriežot, atsevišķus aizrādījumus sniedza arī arheologi A. Stubavs, J. Graudonis, V. Urtaņš un R. Snore. Visām pieminētajām personām paldies!

³⁰⁰ Indr. hr., XXII, 9.

³⁰¹ Indr. hr., XVIII, 5.

³⁰² Indr. hr., XXI, 5; XXI, 7.

³⁰³ E. Brastiņš. Op. cit., IV, 205. lpp. Pilskalns atrodas pie Mazsalacas.

³⁰⁴ Indr. hr., XIV, 5.

³⁰⁵ Indr. hr., XVIII, 8.

картам Латвии, а именно: шведским путевым картам второй половины XVII в. и уездным картам Видземе, Эстонии и Самсала, составленным в конце XVIII в. графом Л. А. Меллином, в которых впервые в нашей картографии отмечены направления важнейших путей. Если первые карты отличаются схематичностью, то последние по своему оформлению более соответствуют требованиям нашего времени. Данные этих карт, сопоставленные со сведениями древних хроник, могут быть ретроспективно использованы для установления путей в XII—XIII вв.

С конца XII до второй половины XVII в. картографического материала с отмеченными путями сообщения не сохранилось, поэтому сведения о путях этого периода следует искать в письменных источниках того времени. В настоящей работе использованы материалы «Хроники Ливонии» Генриха Латыша («*Heinrici Chronicon Livoniae*»). Написанная в начале XIII в. на основе рассказов очевидцев, наблюдений самого автора и документов того времени, «Хроника Ливонии» содержит богатый фактический материал по интересующему нас вопросу. В ней упоминается или описывается около 130 различных походов, что позволяет с большей или меньшей точностью проследить направления этих походов и получить, таким образом, сведения не только о сухопутных, но и о водных путях сообщения. Так как описанная в хронике экспансия немецких крестоносцев была направлена на захват древних торговых путей, то исследуя направления упомянутых походов, часто можно наметить и трассы древних путей.

Сведения подобного же характера о событиях второй половины XIII в., однако главным образом относительно территории куршей и земгалов, дает «Рифмованная хроника» («*Livländische Reimchronik*»).

Некоторые указания о древних путях сообщения можно найти и в русских хрониках, скандинавских сагах, в документах XIII в. о разделе покоренных земель и в различных договорах того времени.

Небольшое число письменных источников конца XII и начала XIII в., а также отсутствие соответствующего картографического материала заставляют нас принять во внимание и некоторые сведения из хроник XIV—XVII вв., которые при исследовании данного вопроса могут быть использованы ретроспективно. В качестве таких источников в статье использованы «Хроника Ливонии» Германа Вартберга (вторая половина XIV в.), «Хроника Ливонии» Балтазара Руссова (XVI в.) и др.

При описании направления походов и локализации древних путей сообщения приняты во внимание различные виды путей.

Принимая во внимание приводимые летописцем сведения о климатических условиях и применении средств передвижения, можно достаточно отчетливо представить, о каких путях сообщения — сухопутных или водных, зимних или летних — идет речь. Рассматривая походы в таком аспекте, можно судить об интенсивности использования сухопутных и водных путей летом и зимой. Анализ хроник Ливонии Генриха Латыша и Германа Вартберга в таком аспекте показывает, что факты противоречат высказанному ранее мнению о том, что походы и поездки торговцев почти всегда происходили только зимой.

Вычисления показывают, что 42% (по Герману Вартбергу) и 63% (по Генриху Латышу) походов происходило летом и осенью, причем примерно в 47% (по Генриху Латышу) походов использовались сухопутные пути. Количество зимних и летних походов, следовательно, почти одинаково, причем летние походы даже преобладают. Сопоставление использования сухопутных и водных путей также не свидетельствует о подавляющем преобладании последних. Все эти соображения, как и ряд других, заставляют предполагать, что летние сухопутные пути сообщения были в значительно лучшем состоянии и имели гораздо большее значение в жизни местного населения, чем это считалось до сих пор.

Из сухопутных средств сообщения в хрониках рассматриваемого периода упоминаются сани (*vehiculum*); наличие телеги (*carrus, vagen*) с полной достоверностью доказать еще нельзя.

Многочисленные названия водных средств сообщения (*cogge, pavis, navigium, navicula, pygatica, liburna, cymba, schiff, schiffunge*) свидетельствуют о разных размерах ладей и кораблей и различном их применении.

Приступая к рассмотрению отдельных сухопутных и водных путей, следует отметить, что описание указанных путей дано по историко-географическому принципу. Так как территория, заселенная ливами и латгалами, в основном расположена в бассейнах рек Даугавы и Гауи, то и все пути на ней включены в пределы систем этих рек.

Главной артерией в бассейне Даугавы был водный и сухопутный путь по ней. Значение его определялось географическим положением реки, берущей свое начало на Валдайской возвышенности, откуда были доступны пути по Волге и Днепру. Даугава была судоходна от устья до самых крупных центров Полоцкого княжества. Вдоль правого берега Даугавы шел сухопутный путь, использовавшийся как летом, так и зимой. Он связывал расположенные у реки центры ливов и латгалов — Ригу, Саласпилс, Икшкиле, Лиелварде, Айскраукле, Кокнесе, Асоте и Ерсикю — с крупными центрами Полоцкого княжества. Помимо местных народностей и славян, путь по Даугаве активно использовали также немцы и литовцы. По Балтийскому морю в Даугаву заходили скандинавы и жители Самсала.

Значение пути по Даугаве увеличивали и пересекавшие ее пути. В нижнем течении Даугаву пересекал путь из Курземе, а также водный и сухопутный путь вдоль Лиелупе, являвшийся главным путем из Земгале. В районе Саласпилс—Икшкиле Даугаву пересекал другой путь из Земгале, проходивший мимо одного из самых крупных центров Земгале—Межотне. На правом берегу Даугавы этот путь проходил через Ропажу и Турайду (летописец называет его *compendia Rodenpoys versus Ikescola*). Он использовался главным образом зимой с целью сокращения длинных окружных путей.

К левому берегу Даугавы примыкали также пути, шедшие со стороны Литвы. Самый важный из них, по-видимому, проходил вдоль ряда городищ, расположенных на Аугшземской возвышенности и, разветвляясь, пересекал Даугаву или у Селпилс—Олинькалнс, или у Кокнесе.

Меньшее значение имели места бродов на Дау-

гаве у Айзраукле, Лиелварде и Асоте. Часто использовался брод через Даугаву у Ерсики.

На правом берегу Даугавы также было несколько ответвлений путей, выходящих по своему характеру за пределы местного значения. Из них можно упомянуть путь Кокнесе—Эргли—Цесис, проходивший вдоль латгальских городищ. Это самый прямой путь в земли эстов, им пользовались также литовцы.

Из Кокнесе или Селпилс—Олинькална через земли латгалов шел важный путь к Пскову (*iter versus Plescekowe*). Он проходил мимо Цесвайне, Алуksне и других наиболее крупных центров латгалов в этом районе.

В бассейне Гауи также необходимо отметить несколько наиболее важных путей, на первом месте из которых следует назвать водный и сухопутный путь по Гауе. Гауя была судоходна, по-видимому, только до Турайды. Гораздо большее значение имел сухопутный путь вдоль Гауи, проходивший через земли ливов, латгалов, эстов и достигавший Пскова и Новгорода. Этот путь, который можно было бы назвать Рижско-Псковским, имел два варианта. Один из них шел по правому берегу Гауи вдоль городищ Турайда и Идумея, а второй — по левому берегу реки мимо Сигулды, Цесиса, через Трикате. За Трикате оба эти пути соединялись и через Угандию доходили до Пскова.

Гаую, как и Даугаву, пересекало несколько сухопутных путей. Пересекая Гаую у Турайды, Цесиса и Имеры, они соединяли оба варианта Рижско-Псковского пути и образовывали в этом районе хорошо развитую сеть путей сообщения. Некоторым из этих путей даже были даны конкретные названия. Это, однако, не исключает затруднений, которые возникают при их локализации. В качестве примера можно упомянуть Беверинский путь (*via Beverin*). Так как вопрос об идентификации Беверины еще не разрешен, о локализации этого пути высказаны противоречивые мнения. Автор идентифицирует Беверинский путь с путем Цесис—Имера—Трикате.

Вдоль восточного берега Рижского залива шел сухопутный путь — *directa via secus mare*.

Резюмируя сказанное, можно подчеркнуть, что в конце XII и начале XIII в. на территории ливов и латгалов уже была постоянная сеть сухопутных пу-

тей. Активно использовались также Балтийское море и большие реки. Водные и сухопутные пути сообщения по их значению можно подразделить на транзитные и местные. Если местные пути использовались главным образом только населением соответствующего района, то транзитными пользовались также жители соседних областей, так как эти пути связывали административные, политические и экономические центры соседних племен.

Самым большим транзитным путем на рассматриваемой территории является водный и сухопутный путь по Даугаве. Он был той артерией, по которой во все времена непрерывно осуществлялась связь как с восточными соседями (славянами), так с южными (литовцами) и западными (через Балтийское море с германцами). Значение пути по Даугаве увеличивалось и тем, что в ее низовье брали начало или пересекали ее другие значительные транзитные пути. Здесь прежде всего следует упомянуть водный и сухопутный путь по реке Гауе, связывавший пригауенских ливов и латгалов с эстами и псковскими и новгородскими славянами. В низовье Даугавы начинался также транзитный путь вдоль моря в земли эстов. Транзитными можно считать пути из Курземе и Земгале (сухопутный и водный путь по Лиелупе). Значение транзитного имел и аугшземский путь из Литвы, пересекавший Даугаву и проходивший дальше на Цесис или Псков.

В бассейне Даугавы путями местного значения можно считать Саласпилско-Межотненское, Ропажское, Мемекульское и другие более мелкие ответвления от Даугавского пути.

В бассейне Гауи путями подобного рода можно считать пересекающие Гаую пути у Турайды, Цесиса, путь вдоль Салацы и др. Местное значение имели также водные пути по Салаце и Аге.

В заключение следует подчеркнуть, что в статье рассматриваются только наиболее важные пути, проходившие по территории ливов и латгалов. Вне пределов исследования остались многие более мелкие пути местного значения, так как, по свидетельству летописца, в XIII в. пути проходили, по-видимому, от поселка к поселку, от замка к замку. В дальнейшем автор рассчитывает дать обзор путей на более широком археологическом материале.

LATVIEŠU ZEMNIEKU KREKLU TIPI (18. GS. BEIGĀS — 19. GS. PIRMAJĀ PUSĒ)

M. Slava

Krekls ir viens no senākajiem apģērba gabaliem, kas savā piegriezumā ilgi saglabājis vecākās apģērba darināšanas tradīcijas un mazāk nekā citi apģērba gabali pakļauts dažādiem modes strāvojumiem.

Jautājums par krekla piegriezuma īpatnībām un tā izveidošanos līdzšinējā latviešu etnografiskajā literatūrā tikpat kā nav skarts, tādēļ bieži vien, izdalot atsevišķo novadu tērpu īpatnības, pieļautas kļūdas. Krekla piegriezumam ir svarīga nozīme latviešu tautas tērpu atsevišķo novadu specifikas noteikšanā.

Galvenais materiāls kreklu veidu pētīšanai ir muzeju kolekcijas. Tanīs sakomplektētie priekšmeti galvenokārt attiecināmi uz 19. gs. vidu, bet atsevišķi eksmplāri ir arī vecāki.

Rakstā izmantoti Baltijas padomju republiku vēstures muzeju etnografijas nodaļu materiāli (galvenokārt Latvijas, bet salīdzinājumā arī Lietuvas un Igaunijas muzeju materiāli), PSRS tautu Etnografijas muzejā Ļeņingradā iegūti salīdzināmie materiāli par citu Padomju Savienības tautu apģērbiem, te apskatītas arī somu un zviedru apģērba kolekcijas. Pēdējā ir ļoti trūcīga un attiecas galvenokārt uz Roņu salas iedzīvotāju apģērba.

Maznozīmīgs avots kreklu tipu noteikšanā ir Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas arhīva materiāli, jo tie galvenokārt apskata rotājumu veidus un sniedz nostāstus par kreklu valkāšanu un darināšanu, bet nestāsta par to piegriezumam un nav precīzi datēti. Novadpētniecības muzejos, atskaitot inventāra grāmatās minētās anotācijas par priekšmeta iegūšanas laiku un tā materiālo vērtību, nekādu citu aprakstu nav. Latvijas PSR Centrālā valsts arhīva tiesu protokolos, draudžu hronikās, mirušo mantu sarakstos un O. Hūna arhīvā sastopamas ziņas par latviešu apģērbiem, bet par kreklu piegriezumam pēc tām spriest nevar.

Tāpat arī J. Broces vērtīgie akvareļi un to anotācijas maz ko var dot kreklu piegriezumam jautājumā.¹

¹ J. Chr. Brotze. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Münzen, Wappen etc. Bd. I—X. (Rokraksts glabājas Latvijas PSR ZA Fundamentālajā bibliotēkā.)

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnografijas sektora ekspedīcijās vāktie materiāli noder kā salīdzināmais materiāls atsevišķo kreklu tipu izplatības konstatēšanai zināmā teritorijā.

Arī apcerējumos par latviešu tautas tērpiem² galvenā vērība veltīta kreklu rotājumam, bet piegriezumam apskatīts tikai sakarā ar nepieciešamību atdarināt tautas tērpus, tāpēc konstatēti tikai fakti bez jebkādas analīzes.

Vienīgais plašākais darbs par kreklu tiptiem un to rotāšanas veidu ir E. Elksnītes raksts par Rucavas krekliem.³ Rakstā labi parādīta Rucavas kreklu attīstība, rotāšanas principi un valkāšanas veids, sniegti arī vietējie termini dažādiem kreklu veidiem.

Šā raksta uzdevums ir noteikt kreklu tipus, kuri raksturīgi latviešu tautas tērpiem, parādīt krekla piegriezuma attīstību un izplatību, krekla radniecību ar kaimiņu tautas tērpiem, cik tas iespējams, pēc kreklu materiāliem izsekojot etniskās specifikas īpatnībām atsevišķos novados.

Mūsdienā izpratnē senais krekls ir krekla un blūzes savienojums, un to līdz 19. gs. beigām vilka uz kailas miesas. Virs krekla valkāja arī citas apģērba daļas — brunčus, jaku vai ņieburu, bet vasarā, karstā plaujas laikā, vēl 19. gs. sievietes strādāja vienā krekla, apjožot to tikai ar jostu.⁴ Ļoti labi šādu krekla valkāšanas veidu parādījis J. Broce (1. att.), piezīmējot, ka kreklos tikai mājās strādā, bet, ejot muižas darbos, virs krekla velk brunčus.⁵ Ievēribu pelna arī attēlā redzami krekla apakšmalas šķelumi, kas izrotāti ar pelēku apšuvumu un 3 pelēkām «pumpiņām». Broces zīmējums ir vienīgais avots par šāda veida krekliem, jo Latvijas PSR Vēstures muzejā⁶ neviena šāda krekla varianta nav.

² Latvju Raksti, I—III. Rīgā [1924.—1931.]; Novadu tērpi. Jelgavā, 1939.; Latviešu tautas uzvalki. Latviešu dziesmu svētku biedrības izdevums, Rīgā, 1931.

³ E. Elksnīte. Rucavas krekli. — Filoloģijas materiāli, Rīgā, 1933., 121.—136. lpp.

⁴ E. Elksnīte. Op. cit., 122. lpp.

⁵ J. Chr. Brotze. Op. cit., III sēj., 91. lpp.

⁶ Turpmāk saisināti — CVVM.

1. att. Sieviešu krekli pēc J. Broces akvareļa.

18. gs. un 19. gs. pirmajā pusē kreklus šuva no lina audekla. Tautā lina audumu sauc par «nātnu» audumu. Vārds «nātns», liekas, atvasināts no vārda «nātre». Nātru audumu iemācījās izgatavot daudz ātrāk par lina audumu⁷, un iespējams, ka Latvijā nātru šķiedras kādreiz izmantotas apģērba pagatavošanai. Pagaidām mūsu rīcībā tam nav citu pierādījumu kā vien termins «nātns», ar ko apzīmē visus no līniem gatavotus darinājumus.⁸ Nav mums arī materiālu, kuri pierādītu, ka senie latvieši, tāpat kā viņu kaimiņi austrumslavi, pirms līniem izmantojuši kaņepāju šķiedras apģērba darināšanai⁹, lai gan kaņepāju sēklas senie latvieši labprāt izmantojuši pārtikai.

Pēc B. Kuftina domām, pirms apģērba no augu valsts šķiedrām (linu un kaņepāju) Austrumeiropā, liekas, būs pazinuši apģērba no vilnas šķiedrām.¹⁰ Latvijā lina audzēšana un kopšana bijusi pazīstama jau pedējos gadsimtos pirms mūsu ēras¹¹, lai gan liekas, ka vilnas audumi šai laikā bijuši plašāk izplatīti. Lina auduma kreklus Latvijā noteikti var konstatēt

⁷ M. Siliņš. Alšvanga. — Latvju Raksti, I, 32. lpp.

⁸ Lina auduma kreklis — nātns kreklis; lina auduma sedzene — snātene; lina vai pakulu auduma bikses — nātnas bikses utt.

⁹ D. Zelenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin 1927, 149.—150. lpp.

¹⁰ Б. А. Куфтин. Материальная культура русской Мещеры. М. 1926, 22. lpp.

¹¹ Н. Моора. Пирматнējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 54. lpp.

pēc arheoloģiskajiem materiāliem no 9. vai 10. gadsimta¹², bet lina audumi vispār ir konstatēti vēl agrāk. Tādēļ nevar piekrist A. Heikela domām, ka kreklis Baltijas teritorijā ir jauns apģērba gabals, salīdzinot ar plecu segām un priekšautiem.¹³ Jādomā, ka latviešiem, tāpat kā citām Austrumeiropas tautām, pirms lina krekliem būs bijuši vilnas auduma kreklveidīgi apģērbi.

Latviešu zemnieka apģērbā pazīstami divi galvenie kreklu tipi: tunikveida¹⁴ un ar piešūtiem uzplečiem.¹⁵ Kreklu pamattipu un to variantu izplatība parādīta 2. attēlā.¹⁶

Tunikveida kreklus šuj no viena auduma gabala, kuru pārloka uz pusēm un locījuma vietā iegriež «Т» veida izgriezumus; plecu daļā audums paliek nepārgriezts. Piedurknes piešuj krekla stāvam pa taisno diegu velku virzienā. Krekla sānu vīles, tāpat piedurkņu u. c. vīles, sašuj taisnā leņķī.

Latvijā tunikveida kreklis pazīstams 3 variantos: 1) bez uzplečiem, 2) ar virsū šūtiem uzplečiem un 3) ar iekšā laistiem uzplečiem.

1. Tunikveida kreklis **bez uzplečiem** var uzskatīt par vecāko krekla tipu Baltijā¹⁷ (3. att.). 19. gs. pirmajā pusē šis krekla tips sastopams visā Latvijā, bet visbiežāk Kurzemes un Zemgales apgabalos¹⁸ (2. att.).

Igaunijā šis krekla tips izplatīts dienvidu daļā un Muhū salā. Vissenākais šā krekla tipa variants 19. gs. bija saglabājies Igaunijā Hallistes novadā.¹⁹ Šis kreklis ir bez apkakles, ar taisnām, lejas galā sašaurinātām piedurknēm un īpatnēju kakla izgriezumus — nevis «Т» veida, bet tikai vertikālu.²⁰ Hallistes krekli

¹² Skat. Нукшинский могильник, Rīgā, 1957., 69. lpp., 16. apbedījums; arī M. Siliņš. Alšvanga. — Latvju Raksti, I, 32. lpp.

¹³ A. Heikel. Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien. Helsingfors 1909, 1.—3. lpp.

¹⁴ Termins «tunikveida» pārņemts no padomju etnografijā pieņemtā šāda veida krekla apzīmējuma. Pirmo reizi to lieto B. Kuftins (Б. А. Куфтин. Op. cit., 23. lpp.).

Polju etnografs Mošinskis šādu krekla veidu sauc par «pončo» (К. Мошынски. Kultura ludowa słowian, I. Kraków 1929, 425.—426. lpp.).

¹⁵ Padomju etnografijā kreklus ar piešūtiem uzplečiem sauc par «рубаха с прямыми полками» (Г. С. Маслова. Народная одежда русских, украинцев и белорусов. — Восточно-славянский этнографический сборник. М. 1956, 585., 605.—610. lpp.).

¹⁶ Kartografēti tikai sieviešu krekli, jo vīriešu krekli visā Latvijā ir vienāda piegriezuma — tunikveida ar vai bez virsū šūtiem uzplečiem.

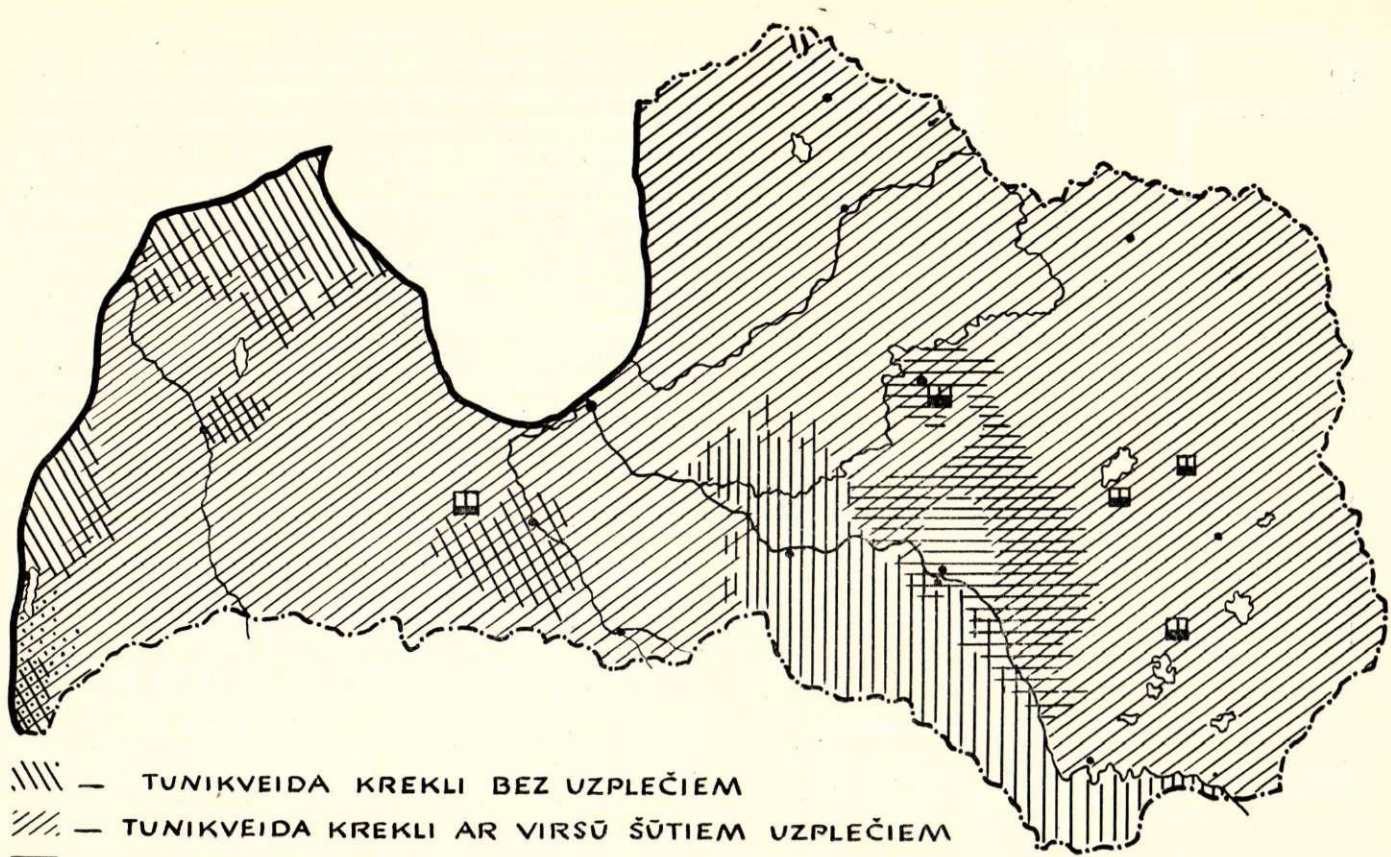
¹⁷ М. К. Славя. Латышская женская одежда и орнаментация (XVIII—XX вв.). — Автореферат диссертации. М. 1955, 5. lpp.; А. Х. Моора. Об историко-этнографических областях Эстонии. — Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин 1956, 247. lpp.

¹⁸ Kurzemē šis senākais krekla veids saglabājās tāpēc, ka Kurzeme ģeografiski un ekonomiski bija mazāk pakļauta citu tautu ietekmēm un bez tam zināma nozīme šeit bija lēnajam lībiešu asimilācijas procesam. Centrālajā Zemgalē šis krekla tips saglabājās tāpēc, ka te tautas tērpis, veidojoties kapitalistiskajai saimniecībai, izzuda daudz ātrāk nekā pārējā Latvijā un Zemgalē ātrāk pārgāja uz kreklu valkāšanu ar lencītēm. Rezultātā minētais krekla tips, t. i., tunikveida kreklis bez uzplečiem šajos rajonos palika savā pirmatnējā stāvoklī.

¹⁹ Rajons Latvijas pierobežā.

²⁰ Skat. 57. attēlu H. Mooras iepriekš citētajā darbā (252. lpp.).

Latvijā tunikveida krekla pirmais variants vienmēr ir ar apkaklīti, kuplām piedurknēm un aprocēm.

- //// — TUNIKVEIDA KREKLI BEZ UZPLEČIEM
- /// — TUNIKVEIDA KREKLI AR VIRSŪ ŠŪTIEM UZPLEČIEM
- === — TUNIKVEIDA KREKLI AR IEKŠĀ LAISTIEM UZPLEČIEM
- |||| — KREKLI AR PIEŠŪTIEM UZPLEČIEM AVDU VIRZIENĀ
- — KREKLI AR PIEŠŪTIEM UZPLEČIEM VELKU VIRZIENĀ
- — ATSEVIŠĶOS GADĪJUMOS SASŪPAMIE VEIDI

2. att. Sieviešu kreklu tipu izplatība 19. gs. sākumā.

parasti šūti no viena gabala, bet daži eksemplāri ir ar piešuvēm.²¹

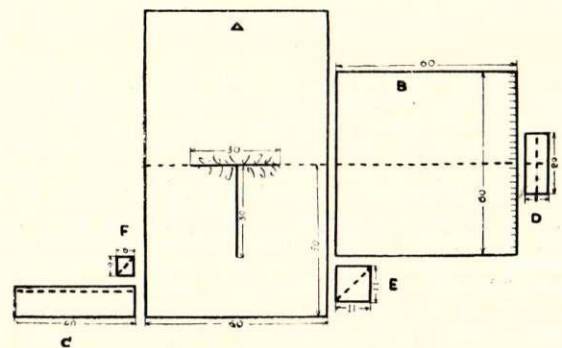
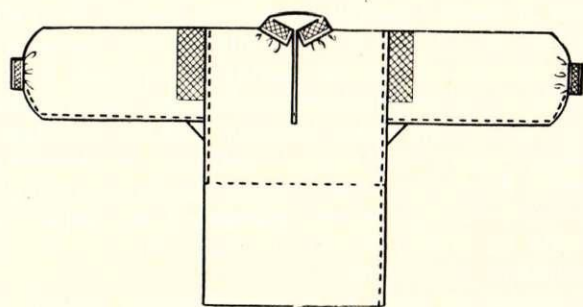
Pēc autora rīcībā esošajiem datiem, Lietuvā šis tunikveida krekla variants bez uzplečiem nav saglabājies.²²

2. Tunikveida krekla variants ar virsū šūtiem uzplečiem (4. att.) ir visizplatītākais Baltijā, tāpēc to var nosaukt par Baltijas tipu. Pēc šā krekla piegriezuma ir šūti visi vīriešu krekli; sieviešu krekliem tas raksturīgs gandrīz visā Latvijas teritorijā, atskaitot Augšzemi un Lielvārdes novadu (2. att.). Tomēr šis krekla variants visā Latvijā savās detaļās nav vienāds. Piemēram, Vidzemes krekli ar virsū šūtiem uzplečiem vienmēr ir ar atlocītām apkaklēm, kas izstrādātas vienvirziena izvilcuma tehnikā. Latgalē šiem pašiem krekliem ir neliela stāva apkakle un sarkans rotājums (8. att.).

Tunikveida krekli ar virsū šūto uzpleci raksturīgi arī igauņu tautas apģērbam, bet Lietuvā, atskaitot

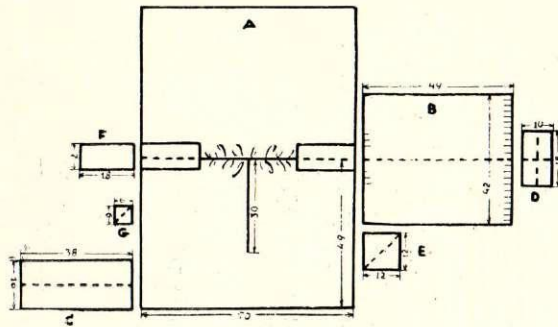
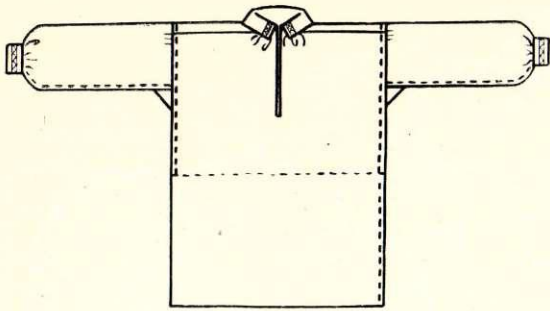
²¹ Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas Etnografiskais muzejs (turpmāk — Igaunijas EM), Halliste, 4124. un 4042. nr. — bez pierietņa; A, 447., 270. un 19350. nr. — ar pierietni.

²² Izskatot Lietuvas PSR Zinātņu akadēmijas Vestures muzeja (turpmāk — Lietuvas VM) fondus, šāds krekla veids netika atrasts. (1959. g. Viļņas komandējuma materiāli.)

3. att. Tunikveida krekla bez uzplečiem shēma un piegrieztnes (Zemgales novads).

A — krekla stāvs; B — piedurkne; C — apkakle; D — aproce; E — lielais ķīlis; F — mazais ķīlis.

4. att. Tunikveida krekls ar virsū šūtiem uzplečiem (Ziemeļvidzemes novads).

A — krekla stāvs; B — piedurkne; C — apkakle; D — aproce; E — lielais ķīlis; F — uzplecis; G — mazais ķīlis.

austrumdaļu un Klaipēdas novadu, ir gandrīz vienīgais krekla tips.²³

3. Tunikveida krekls ar iekšā laistiem uzplečiem (5. att.) sastopams tikai Latvijā — Krustpils, Piebalgas un Cēsaines novados. Krustpils novadā šis ir vienīgais krekla tips (2. att.). Pēc esošajiem materiāliem līdz šim nav izdevies mūsu kaimiņu tautu apģērbos atrast līdzīgus kreklu veidus. Liekas, ka krekliem ar iekšā laistiem uzplečiem tuvi ir dienvidkrievu krekli²⁴ ar slīpiem uzplečiem («косыми полками»), lai gan pēdējie, liekas, ir jaunāka tipa nekā tunikveida krekli ar iekšā laistiem uzplečiem. Tāpēc liekas, ka taisnība ir S. Tolstovam, kas krekļus ar slīpiem uzplečiem pēc izcelšanās saista ar tunikveida krekliem.²⁵ Kā liekas, tieši Latvijā šis krekls ir saglabājis visskaidrāko pirmatnējo pārejas formu no tunikveida krekla uz kreklu ar slīpiem uzplečiem un pēc tam uz piešūtiem uzplečiem.

Krekli ar iekšā laistiem uzplečiem Latvijā ir jaunāki nekā divi iepriekš apskatītie tunikveida krekla varianti. Liekas, ka krekli ar iekšā laistiem uzplečiem

²³ M. Gle m ž a i t ē. Lietuvių, tautiniai drabužiai. Vilnius 1955, 117. lpp.; Sodžiaus menas, 7—8, Kaunas 1939, 167.—169. lpp. Lietuvas VM fondos šis krekla tips sastopams visbiežāk.

²⁴ Г. С. М а с л о в а. О р. cit., 611. lpp. Šis krekla tips Augšzemes novadā autores raksta 1952. g. kļūdaini nosaukts par kreklu ar piešūtiem uzplečiem; skat. М. К. С л а в а. Крестьянская одежда латышей и орнамент на предметах домашнего убранства (Неретский и Акнистский районы Латвийской ССР). — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). М. 1954, 115. lpp., 1. att., В.

²⁵ С. П. Толстов. К проблеме аккультурации. — Этнография, 1930, № 1—2, 74. lpp. S. Tolstovs izsaka domu, ka dienvidkrievu krekla tips ar slīpiem uzplečiem izcēlies no tunikveida-tipa, kas izplatīts Pievolgas somu valodas grupu tautu un čuvašu vidū. Iespējams, ka arī Latvijas teritorijā šī kreklu forma izveidojusies 3 etnisku grupu — baltu, slavu un somu-ugru sakaru rezultātā.

ir pārejas forma no tunikveida krekla uz kreklu ar piešūtiem uzplečiem. Par to liecina paņēmiens Krustpils krekla uzplečus iešūt ar uzstieptu diegu palīdzību. Šis paņēmiens ir vienāds ar Augšzemes krekla piešūtā uzpleča piestiprināšanas veidu. Par tuvību ar slīpā uzpleča krekliem liecina Krustpils krekla piedurkņu forma ar lieliem ķīļiem un sašaurinātiem dūrgaliem. Tā raksturīga sieviešu krekliem Meščeras novadā un Dienvidkrievijā.²⁶ Dienvidkrievu krekli ar slīpiem uzplečiem valkāti ar brunčiem, kuri neapsedz ķermeņa augšdaļu.²⁷ Arī Krustpils un Piebalgas novados nekad nav valkātas jakas vai ņieburi, kas apsēd krekla augšdaļu.

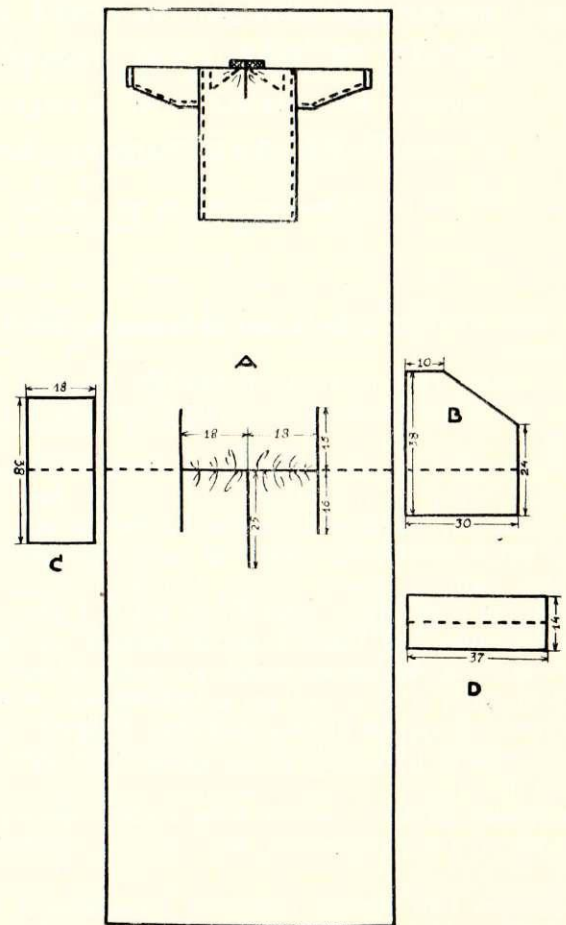
Piebalgas novadā krekliem ar iekšā laisto uzpleci ir ļoti platas piedurknes (60—70 cm), kuras nobeidzas ar šaurām aprocītēm. Tāpēc arī liekas, ka Piebalgas krekli ir jaunāki nekā Krustpils krekli.

Tas, ka krekli ar iekšā laisto uzpleci sastopami tikai tajos novados, kas atdala Vidzemes apgabalu no Latgales, vedina domāt, ka šis krekla tips, tāpat kā krekli ar piešūtiem uzplečiem raksturīgi sēliskiem no-

²⁶ Б. А. К у ф т и н. О р. cit., 8., 10., 14.—16., 18. lpp.

Ar ļoti mazu (4×11 cm) iekšā laisto uzpleci ir somu vīriešu krekls no Korpilahti draudzes (Valsts PSRS tautu etnografiskais muzejs, 3028—3), bet, tā kā tas pašreiz ir vienīgā mūsu rīcībā esošā liecība, noteiktus secinājumus izdarīt nav iespējams.

²⁷ Г. С. М а с л о в а. О р. cit., 611. lpp.

5. att. Tunikveida krekls ar iekšā laisto uzpleci (Krustpils novads).

A — krekla stāvs; B — piedurkne; C — uzplecis; D — apkakle.

vadiem, kuru iedzīvotāji nonākuši tiešos sakaros ar slavu tautām. Šo domu vēl apstiprina tas, ka Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas fondos esošais Krustpils krekls ar iekšā laisto uzpleci un stāvo apkakli ir apakšmalā rotāts ar ceļu apaudu²⁸, bet šis rotājums nav raksturīgs latviešu krekliem. Iespējams, ka šis krekls speciāli gatavots valkāšanai bez brunčiem.

Kreklu ar piešūtiem uzplečiem darina sekojoši: diviem krekla stāva gabaliem piešuj paplatu uzpleci (10—15 cm), pēc tam lielo četrstūrains kakla izgriezumu savēl krokās un piešuj tam apkakli. Piedurknes piešuj pie krekla stāva un uzpleča. Latvijā krekli ar piešūtiem uzplečiem vienmēr ir ar atlocītām apkaklēm un platām piedurknēm, kas beidzas ar aprocēm, izņemot 2 vienīgos krekļus Latvijas PSR Vēstures muzeja fondos — vienu no Zemgales, bet otru no Piebalgas, kuriem ir taisnas pusgaras piedurknes. Krekli ar piešūtiem uzplečiem Latvijā raksturīgi Augšzemes un Lielvārdes novadiem, bet Zemgalē²⁹, Dienvidkurzemē³⁰ un Piebalgā³¹ tie sastopami tur, kur pamattips ir tunikveida krekli bez uzplečiem (2. att.).

Latgalē šis krekls sastopams krievu vecticībnieku ģimenēs. Šāda tipa krekli ir plaši izplatīti Polijā, Ukrainā, Baltkrievijā.³² Pēc B. Kuftina domām, tie ir vistipiskākie krievu krekli.³³

Latvijas teritorijā krekli ar piešūtiem uzplečiem sastopami 2 variantos.

Pirmajā variantā uzplecis krekla stāvam piešūts audu virzienā līdz krekla sānu vilēm. Piedurkne piešūta tieši uzplecim un krekla stāvam. Uzpleču izmēri lieli, 20×15 cm (6. att.). Šis krekla tips visvairāk izplatīts Augšzemes un Lielvārdes novados, bet pārējā Latvijā tas nav sastopams, atskaitot 2 jau minētos gadījumus Zemgalē un Piebalgā. Šāda ierobežota izplatība atļauj secināt, ka šis krekla tips Latvijā radies kultūras sakaru rezultātā ar slavu tautām. Latvijā šis krekla tips ir daudz jaunāks nekā tunikveida krekls.

Vecu cilvēku atmiņās, kā arī tautasdziesmās, minēti t. s. poļu lāstaugi:

Viena pati skaista meita, —
Viens pats bija linu krekls
Ar tiem poļu lāstaugiem:
Tas ciemā, tas ganos, tas svētdienu baznīcā.³⁴

²⁸ CVVM, 12738. nr. (Vīpes pag.). Šā krekla atdarinājums fiksēts 1959. g. ekspedīcijā Krustpils raj. (12. att.).

²⁹ CVVM, 12845. nr. (Džūkstes pag.). Zemgalē šis krekls ir jaunāks par tunikveida krekliem.

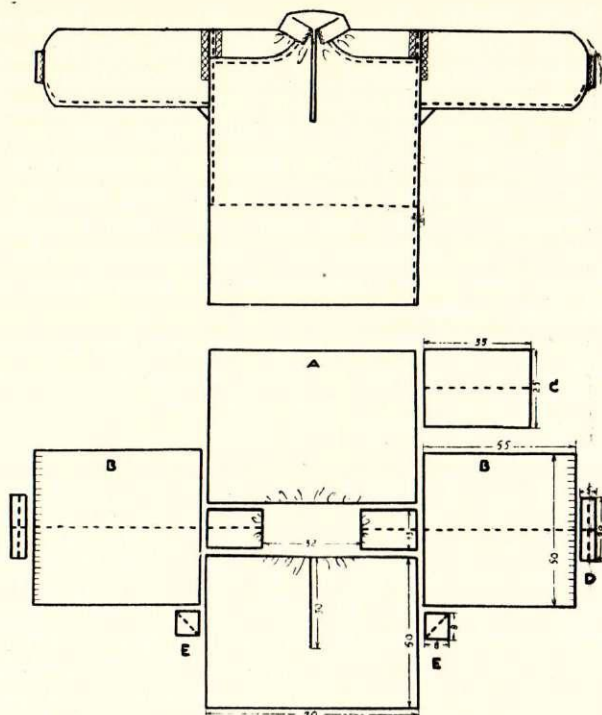
³⁰ Liepājas novadpētniecības muzejs (turpmāk — Liepājas NM), 251., 273. nr.

³¹ CVVM, 12639. nr. Piebalgā šis krekla tips ir jaunāks par tunikveida krekliem. A. Karnups nepareizi šo kreklu nosauc par Piebalgas krekla vecāko veidu (Novadu terpi, 215. lpp., 459. att.). Šāda veida krekli ar lielu kakla izgriezumu un piešūtu plecu daļu raksturīgi 19. gs. beigās visa Latvijā. Tā uzskatāma par pārejas formu uz krekliem ar lencītēm, virs kuriem vienmēr vilka blūzes vai jakas (E — 1959. g. ekspedīcijas materiāli Madonas un Krustpils raj.).

³² Г. С. Маслова. Op. cit., 605. lpp.

³³ Б. А. Куфтин. Op. cit., 24. lpp.

³⁴ Анон Матисс. Par dzīparu madarošanu un sieviešu apģerbu agrākos laikos. — Rīgas Latviešu biedrības Ziņību komisijas (turpmāk — RLB ŽK) VII rakstu krājums, 38. lpp.

6. att. Krekls ar piešūtiem uzplečiem audu virzienā (Augšzemes novads).

A — krekla stāvs; B — piedurkne; C — apkakle; D — aproce; E — ķilis.

Termins «lāstaugi»³⁵, liekas, būs pārņemts no krievu uzpleču apzīmējuma («ластовицы»)³⁶. Poļu valodā terminu «lāstaugi» neizdevās atrast, bet krekli ar piešūtiem uzplečiem ir viens no visizplatītākajiem kreklu veidiem Polijā.³⁷ Liekas, ka termins «poļu lāstaugi» Augšzemes novadā neparādījās nejausi, bet līdz ar šo kreklu piegriezumu. Radniecība ar poļu krekliem redzama arī īpatnējā, tikai Augšzemes novadā pazīstamā tehnikā, izveidojot savilkuma vietā izšuvumu.³⁸ Polijā un Lietuvā šādā tehnikā savēl piedurkņu dūrgalus krekliem ar piešūtiem uzplečiem.³⁹ Tomēr jāpiezīmē, ka pēc rotājuma novietojuma Augšzemes krekli ir tuvāki baltkrievu un ukraiņu krekliem.⁴⁰

³⁵ Šo terminu vēl šodien atceras 70 g. v. teicēja Marija Purenē Neretas raj. — Latvijas PSR ZĀ Vēstures institūta Etnografijas sektora (turpmāk — E) materiāli (1952. g.). Līdzīgas ziņas iegūtas 1959. g. ekspedīcijā Krustpils raj.

³⁶ Б. А. Куфтин. Op. cit., 27. lpp.

³⁷ Atlas polskich strojów ludowych: Strój piotrkowski, 1954., 37., 45. lpp.; Strój kurpiowski Puszczy Białej, 1952., 15., 24. lpp.; Strój kujawski, 1953., 16., 29. lpp.; Strój rzeszowski, 1951., 19., 27. lpp.; Strój krzczonowski, 1952., 13., 33. lpp.; Strój pszczyński, 1954., 48. lpp.; Strój łańcucki, 1955., 15. lpp.; Strój opoczyński, 1956., 22., 39. lpp.; О. В. Пчелина. Польская народная одежда. — Диссертация. М. 1951.

³⁸ Krekls glabājas Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas muzejā. Krājuma «Latvju Raksti» (II — XXXVII, 366 un XXXVII, 366a) publicētajam Dignājas pag. kreklam nav dots savilkuma zīmējums, bet rādītas tikai apkakle un aproces.

³⁹ Atlas polskich strojów ludowych. Strój krzczonowski, 1952., 28. lpp. Tādā pašā tehnikā izstrādāti lietuviešu sieviešu kreklu dūrgali (Sodžiaus menas, 7—8, 54. lpp.); Lietuvas VM, 751. nr.; no kuras vietas — ziņu trūkst (inventāra grāmatā vienlaikus ir 50 kreklu ieraksti no Rietumlietuvai).

⁴⁰ Г. С. Маслова. Op. cit., 27. att.; 30. att., 1; 35. att., 2.

Otrais krekla variants ar piešūtiem uzplečiem atšķiras no pirmā ar to, ka uzpleči tiek piešūti nevis aušu, bet velku virzienā (7. att.). Šāda tipa krekli plaši izplatīti Rietumukrainā un Aizkarpatu apgabalā⁴¹, tie pazīstami arī dienvidlielkrieviem⁴² un Polijā Krakovas vojevodistes dienvidaustrumdaļā.⁴³

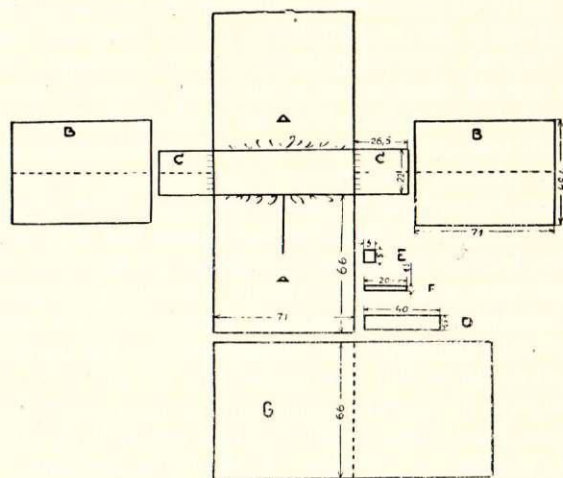
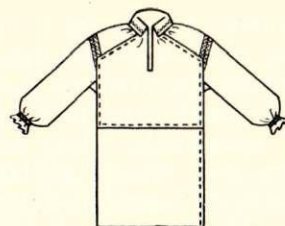
Latvijā šis krekla variants sastopams tikai Rucavas novadā⁴⁴ (2. att.), bet Lietuvā — tikai Klaipēdas novadā, un šeit uzplecis jau ir pilnīgi savienojies ar piedurkni, bet plecu rotājums ir tai pašā vietā, kur agrāk bijusi šuve.⁴⁵

Spriežot pēc krekla auduma un rotājuma tehnikas, secināms, ka Rucavas novadā šī varianta krekli tika valkāti vienā laikā ar tunikveida krekliem bez uzplečiem, bet 19. gs. otrajā pusē tunikveida krekliem sāk šūt uzplečus.⁴⁶

Jautājumu, kā tieši šeit tik mazā novadā Baltijas jūras krastā varēja parādīties un tik ilgi saglabāties (līdz 20. gs.) šis īpatnējais krekla veids, vēl pilnībā noskaidrot nav izdevies, bet, ka Rucavas novads kopā ar kaimiņu lietuviešu Klaipēdas novadu veido veselu vienotu apgabalu, kuram ir bijušas tiešas vai arī pirmatnējas saites ar rietumslaviem, varam apgalvot jau šodien. Arī pārējos apģērba gabalos saskatāmas šīs svešādās iezīmes.

Atšķirībā no vīriešu krekliem, ko šuva īsākus un no viena auduma gabala⁴⁷, sieviešu krekļus parasti šuva no divām daļām un garākus.

Krekļus parasti šuva no balināta vai nebalināta lina audekla baltā krāsā. Sākot ar 19. gs. pēdējo ceturksni, Dienvidkurzemē, kur tautiskais apģērbs saglabājās ilgāk, valkāti arī no kokvilnas auduma darināti krekli. Krekla stāva audumu vienmēr auda vienkārtņi, izņemot Ziemeļlatgali, kur kreklu stāvus auda «acainā triniņī». Kreklu apakšējā daļa visbiežāk austā triniņī — diagonāla vai skujaina. Sieviešu krekliem izšķir augšējo «stāva» daļu un apakšējo — «pierietni»⁴⁸, «piešuvi»⁴⁹, «pudamenti»⁵⁰. Krekla augšējo daļu parasti šuva no smalka balināta lina auduma, bet piešuvi no rupja pakulu auduma. Retos gadījumos sieviešu krekli šūti arī no viena smalka lina auduma

7. att. Krekls ar piešūtiem uzplečiem velku virzienā (Rucavas novads).

A — krekla stāvs; B — piedurkne; C — uzplecis; D — apkakle; E — ķilis; F — piedurknes lejasgala saite; G — pierietnis.

gabala — tie ir ceremoniju krekli⁵¹ (piem., kāzās līgavas krekls un vīra mātēi dāvināmais krekls).

Vīriešu krekli parasti sniedzās gandrīz līdz ceļiem, bet sieviešu krekli — līdz pusstilbiem. Tautasdziesmās minēti līdz zemei gari krekli, piemēram,

Sūn, māmiņa, man krekliņu
Līdz kajiņu galiņiem...⁵²

Dāvin' man, vedekliņa,
Līdz zemei lina kreklu,
Kā es tev dāvināju
Savu baltu baleliņu.⁵³

Latviešu zemnieku kreklu piegriezums ir pavisam vienkāršs ar taisnām vīlēm (3.—7. att.). Sieviešu krekla šūšanai vajadzēja ne mazāk par 6 olektim⁵⁴ lina audekla, bet vīriešu kreklu varēja uzšūt no 5 olektim auduma.⁵⁵ Kreklius šuva ar rokām, jo 19. gs. šujmašīnas nebija pat visiem drēbniekiem, bet kreklius parasti šuva mājās, nevis drēbnieki. Šuva ar lina diegiem.

Tunikveida kreklu stāvs darināts no viena taisna auduma gabala, kuru salocīja uz pusēm, locījuma vietā izgriezā «T» veida kakla iegriezumu (3. un 4. att.). Piedurknes krekla stāvam piešuva taisni, tāpat kā šanu vīles. Pierietni sieviešu krekliem parasti šuva no viena auduma gabala, auduma vienu eģes

⁴¹ М. Н. Шмелева. Народная одежда украинцев Закарпатской области. Диссертация. М. 1949, 94. lpp.; prof. S. A. Tokarevs šo krekla tipu sauc par «Karpatu tipu» (Г. С. Маслова. Op. cit., 609. lpp.).

⁴² Б. А. Куфтин. Op. cit., 45. lpp.; Г. С. Маслова. Op. cit., 607. lpp.

⁴³ О. В. Пчелина. Op. cit., 56. lpp.

⁴⁴ Liepājas NM, 251., 273. nr.; CVVM, 16759., 16760., 16761., 16768., 16775., 16805. nr.

⁴⁵ Sodžiaus menas, 7—8, 167.—169. lpp.; M. Glemžaitē. Op. cit., 117.—120. lpp.; G. Maslova šo krekla tipu sauc par «бесполиковую» (Г. С. Маслова. Op. cit., 607. lpp.).

Lietuvas VM bija daži šā krekla tipa varianti, kas, diemžēl, nebija tuvāk anotēti, bet, spriežot pēc inventāra grāmatas, šo kreklu muzeja īpašuma nodevusi ekspedīcija, kas materiālus vākusi tikai Klaipēdas un Tilžas novados.

⁴⁶ Vīriešu krekļus Rucavā un arī pārējā Latvijas teritorijā vienmēr šuva tunikveida piegriezumā ar vai bez uzplečiem.

⁴⁷ K. Straubergs turpretim uzskata, ka vīriešu krekli arī šūti ar piešuvi (K. Straubergs. Latviešu tērps un viņa raksta ornamentika. — Latvieši, Rīga, 1930., 349. lpp.). Sāds K. Strauberga uzskats nav pieņemams, jo trūkst materiālu, kas to pierādītu.

⁴⁸ Šis termins sastopams gandrīz visā Latvijā.

⁴⁹ Šis termins biežāk sastopams Vidzemē.

⁵⁰ Šis termins biežāk sastopams Zemgalē.

⁵¹ Ceremoniju krekli no viena auduma gabala pazīstami arī slavu tautām (Г. С. Маслова. Op. cit., 602. lpp.).

⁵² Kr. Barons. Latvju dainas, I. Jelgavā, 1894.; II—V. Peterburgā, 1903.—1915. (turpmāk — LD); 7373.

⁵³ J. Rainis. Kāzu parašas Višķu pagastā. — Kopoti raksti, XIV, 1952., 319. lpp.

⁵⁴ 1 olekts = apmēram 0,5 m.

⁵⁵ Latvijas PSR Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora materiāli (turpmāk — F) 891, 1988.

malu piešūjot pie krekla stāva apakšējās malas. Pierietņa sānu vīli 10—15 cm augstumā no apakšējās malas atstāja neaizšūtu, lai pašaurā apakšmala ne-traucētu ejot. Kreklam ar šādā veidā piešūtiem pierietņiem apakšējo malu nemaz neatšūva, jo tā veidojās no auduma otras eges malas. Pierietni piešūva no 2 gabaliem, tāpat kā krekla stāvu; vīriešu krekliem apakšējo malu atlieca 0,5—1 cm platumā un atšūva ar mašīnas dūrieniem.

Tunikveida krekliem ar virsū šūtu uzpleci no kakla izgriezuma piedurkņu virzienā uzšūva uzpleci — auduma gabalu — 3—10 cm platumā. Viens uzpleča gals, ko iešūva piedurknes vilē, bija taisns, bet otrs, kas izbeidzās pie kakla izgriezuma, bija vai nu stūrainis, vai noapaļotiem stūriem (4. att., F). Bieži krekliem ar šo piegriezumu uzpleča galā un krekla stāvā pie kakla izgriezuma iestiprināja t. s. mazo ķīli jeb spēdēli (4. att., G), lai krekls labāk piegulētu plecām.

Tunikveida krekliem ar iekšā laisto uzpleci uzplečus izgriezma daudz lielākus: 38×18 cm (5. att., C), un tā 3 malas — vienu garo un divas īsās — atlocija 0,5 cm platumā un atšūva ar cauro vīli. Ar tādu pašu cauro vīli apšūva krekla stāvā iegriezto vietu uzpleča piešūšanai (5. att., A). Uzpleča neapšūto malu un kakla izgriezuma vietu savilka krokās un tai piešūva apkakli. Tunikveida krekliem ar iekšā ielaisto uzpleci krekla stāvs plecu daļā paliek nepārgriezts tikai ļoti nelielu gabalu — 2—5 cm — pie piedurkņu sākuma.

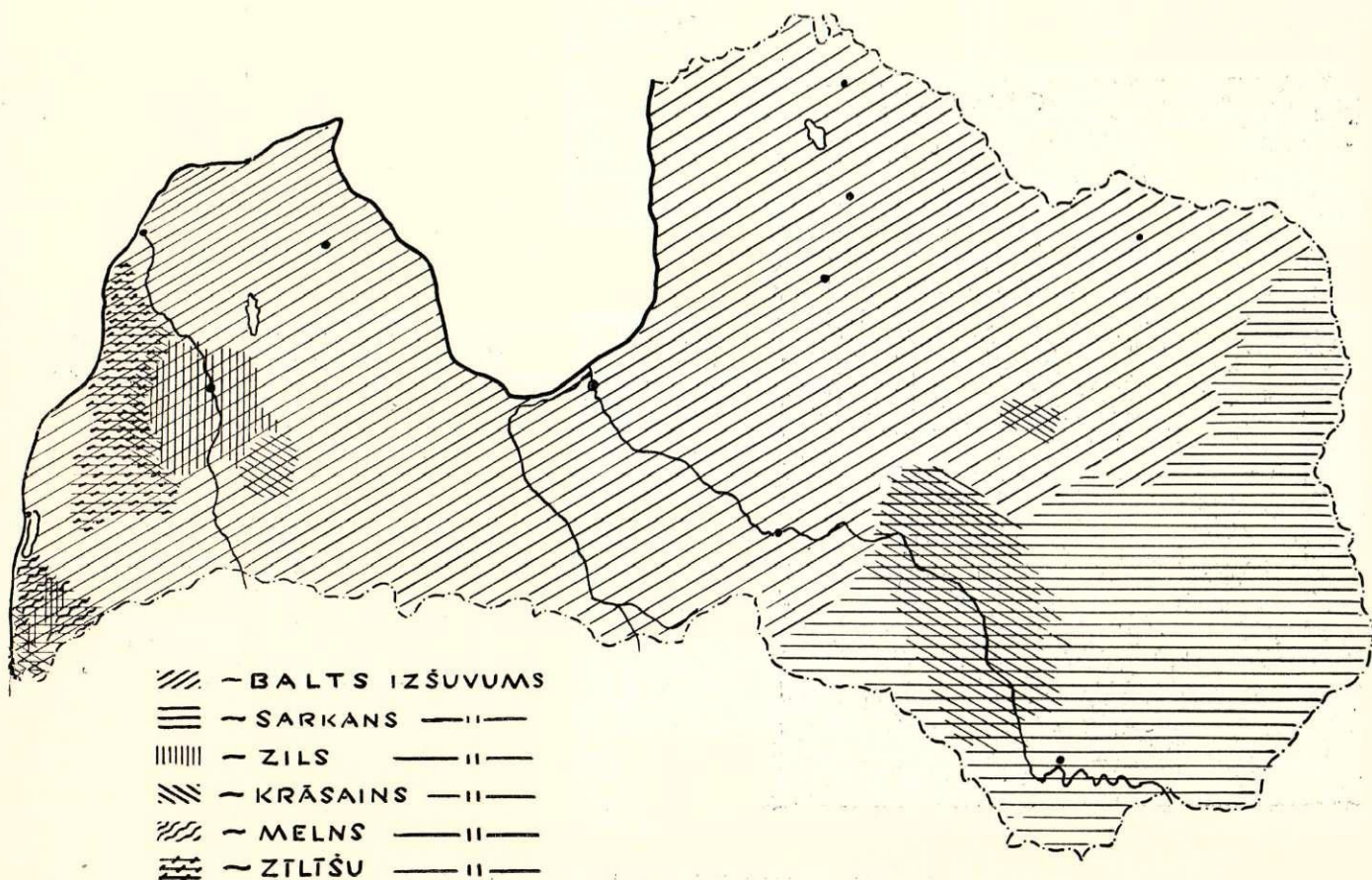
Otrā veida krekliem ar piešūto uzpleci krekla stāvu piegriezma no diviem vienāda lieluma četrstūrai-

niem auduma gabaliem, kam uzplečus piešūva vai nu audu, vai velku virzienā, kā iepriekš bija norādīts.

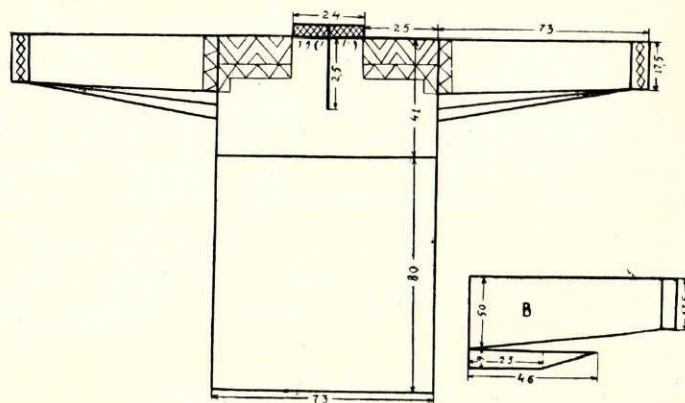
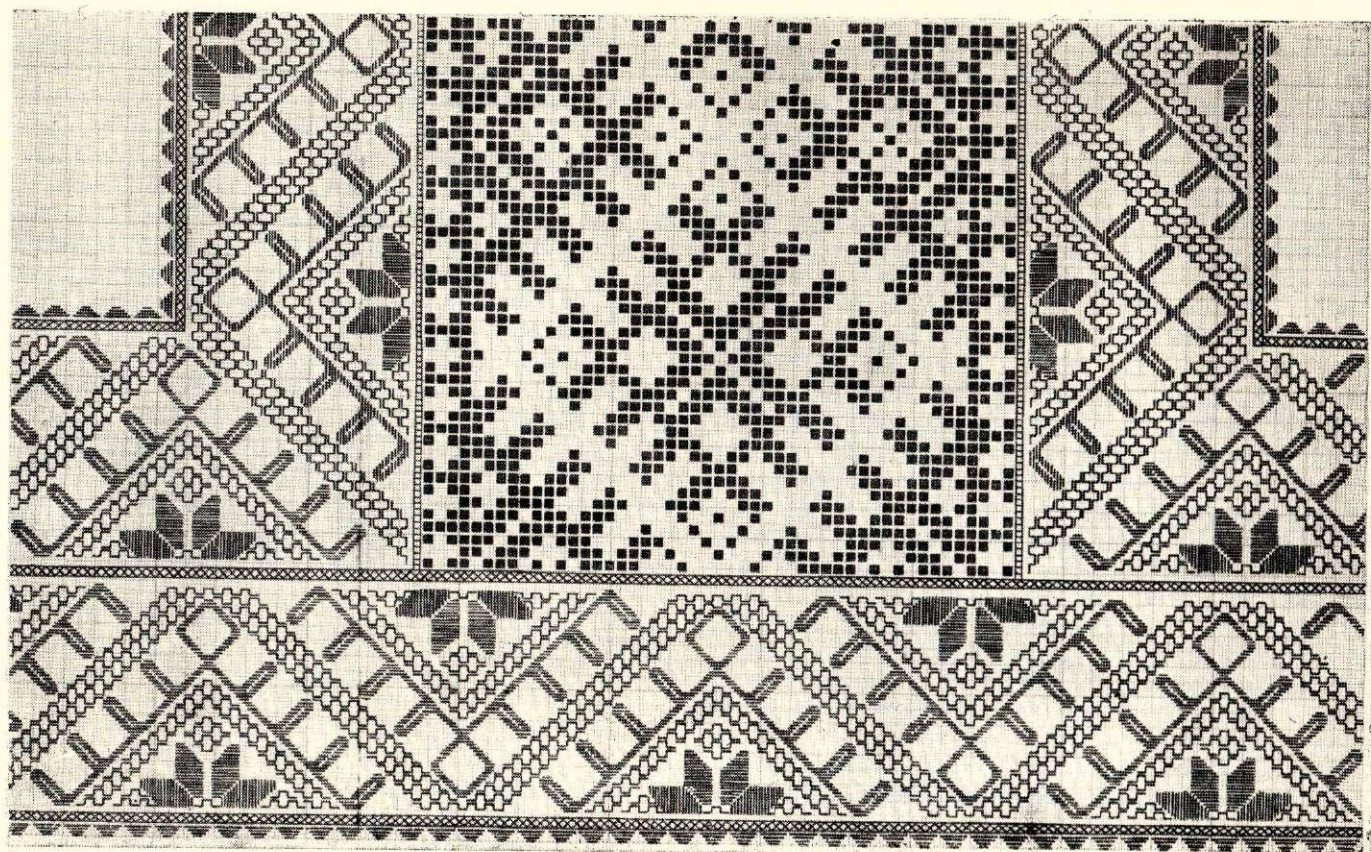
Piedurknes šūva no viena taisna auduma gabala. Lai ērtāk būtu kustināt rokas, padusēs iešūva nelielu (8—10 cm²) četrstūrainu auduma gabalu — «ķīli», «klivīti», «spēdēli». Piedurknes lejas galā savilka krokās un tām piešūva 2—6 cm platas aproces. Vīriešu krekliem aproces bija šaurākas nekā sieviešu krekliem. No sieviešu krekliem visšaurākās aproces ir Piebalgas un Latgales novados. Visplatākās sieviešu kreklu aproces, pat līdz 25 cm platumā, ir Alsungas novadā.⁵⁶ Vidzemē krekļus ar aprocēm sauca par «aprocēņiem», bet bez aprocēm — par «dūraiņiem».⁵⁷ Liekas, ka platās Alsungas aproces būs izveidojušās no piedurknēm ar vaļējiem dūrgaliem, piešūjot jaunam kreklam ar kuplām piedurknēm novalkāta krekla dūrgalus. Krekli ar vaļējiem dūrgaliem, šķiet, ir vecāki nekā krekli ar aprocēm, bet latviešu zemnieku apģērbā tie 19. gs. sākumā saglabājušies tikai atsevišķās vietās — Krustpils, Alsungas, Bārtas un Rucavas novados. Interesants Alsungas krekls ar ļoti garām piedurknēm un stipri sašaurinātiem dūrgaliem glabājas Liepājas novadpētniecības muzejā (9. att.). Šā krekla stāva un piedurkņu kopējais platumš ir 2,19 m, bet dūrgala platumš — 17,5 cm. Neparasts ir arī piegriezums — viena puse taisna, bet otra noslīpināta

⁵⁶ M. Siliņš. Op. cit., 33. lpp.; CVVM, 16677. nr.; Liepājas NM, 232., 2866. nr.

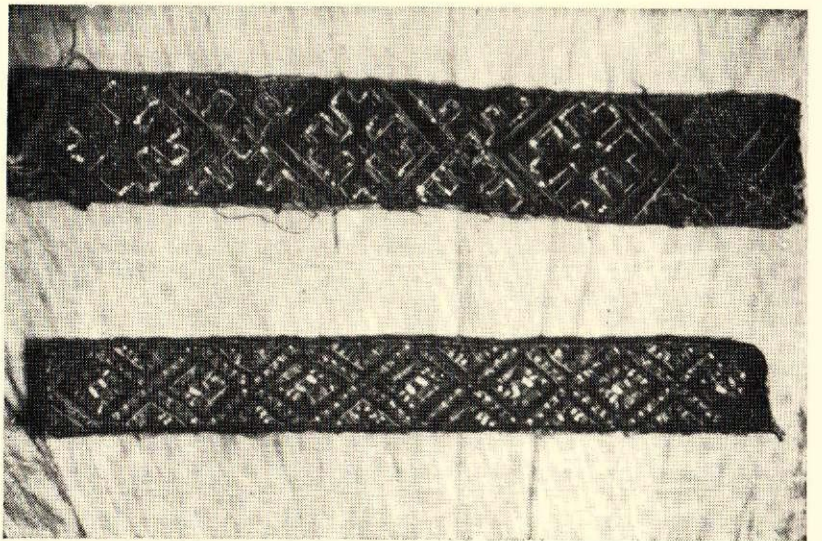
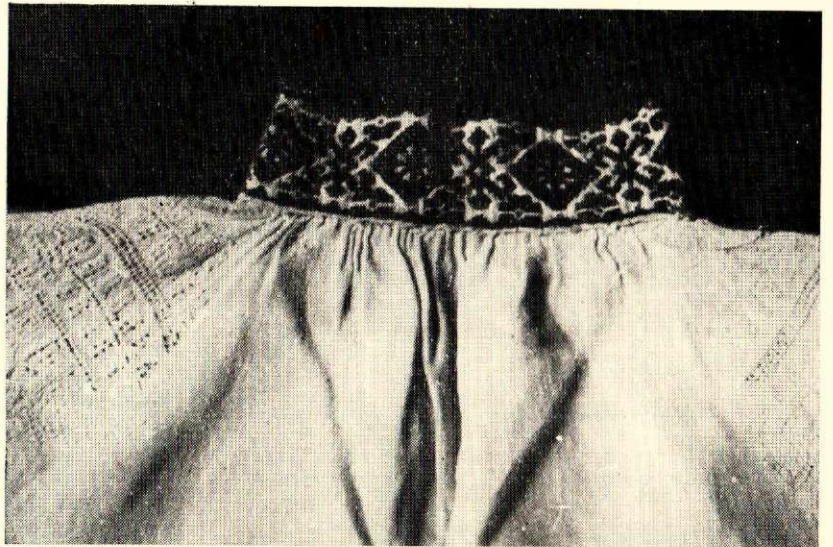
⁵⁷ F, 891, 1959.

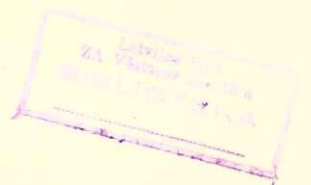
8. att. Sieviešu kreklu rotājumu izplatība.

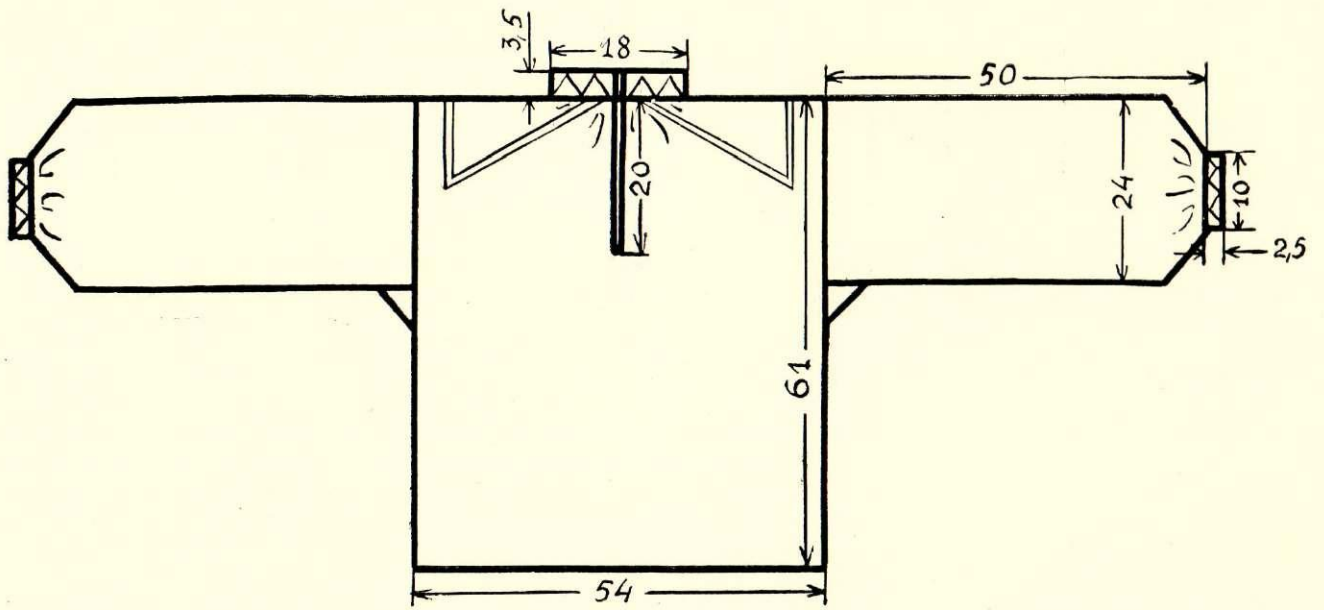

9. att. Alsungas novada kreklis un rotājums (Liepājas NM).

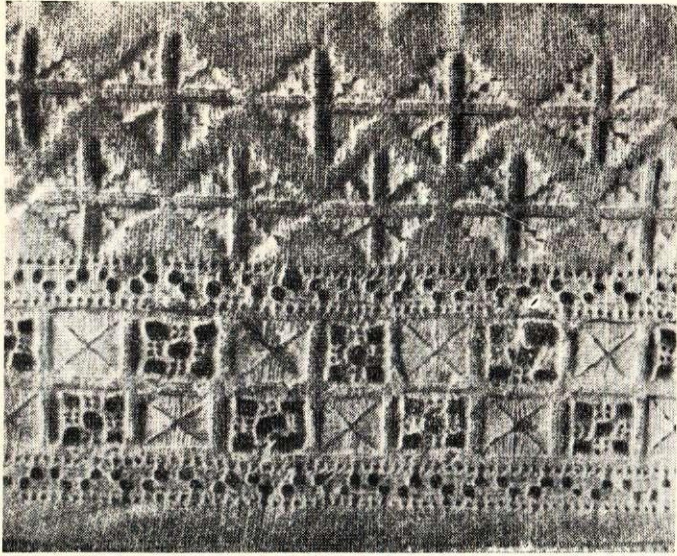

10. att. Alsungas krekla stāvā apkakle (Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas krājumā).

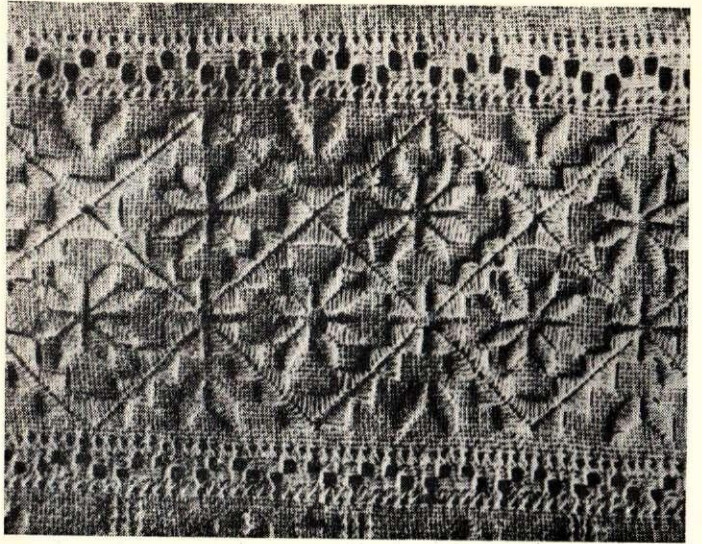

12. att. Krustpils krekla atdarinājums
(E — 1959. g. ekspedīcijas materiāli).

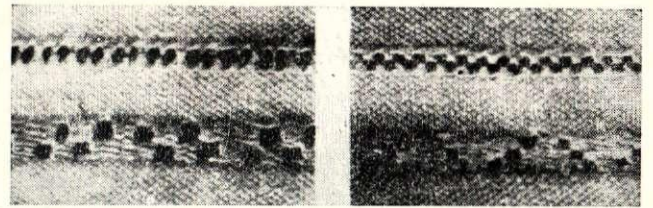
Lielvārdes greznā krekla uzpleča raksts.

Piedurknes augšgala raksts.

Piedurknes raksts.

Ziemeļvidzemes kreklu vienvirziena izvilkumu tehnika.

11. att. Vidzemes kreklu rotājumi.

(9. att., B). Sādas pagarinātas piedurknes izplatītas igauņu setuku novada tautas tērpos.⁵⁸ Iespējams, ka šeit izpaužas senas lībiešu tradīcijas.

Vecāka veida krekliem ir nelielas, stāvas apkakles, bet 19. gs. pirmajā pusē tās saglabājušās tikai Latgalē, Piebalgā, Krustpils un dažos Kurzemes novados. J. Broces un O. Hūna zīmējumos redzamas pa lielākai daļai stāvas apkakles.⁵⁹ Alsungas novadā goda krekliem virs nelielās baltās krekla apkakles piešuva ar stikla pērlem un salmiņiem izšūtu t. s. smeldzoto

⁵⁸ A. Heikel. Op. cit., 5. att., II tabula; X. Moora. Op. cit., 64. att.; E. V. Рихтер. Итоги этнографической работы среди севу Псковской области летом 1952 г. — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). М. 1954, 190. lpp.

⁵⁹ J. Chr. Brotze. Op. cit., III, 89. lpp., 1. att.; LCVA, 6810. f., 62. l. — Kirchspiele des Selburgschen Kreises.

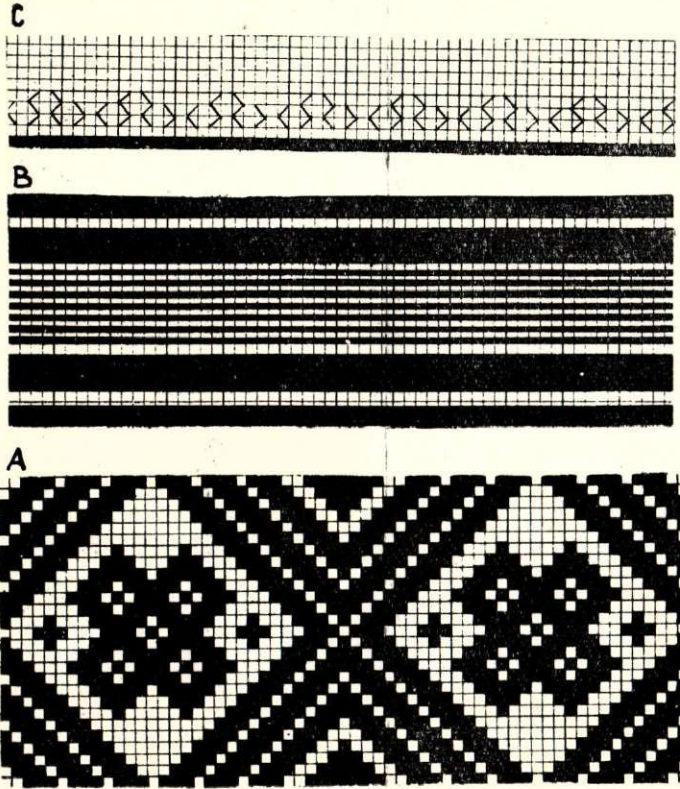
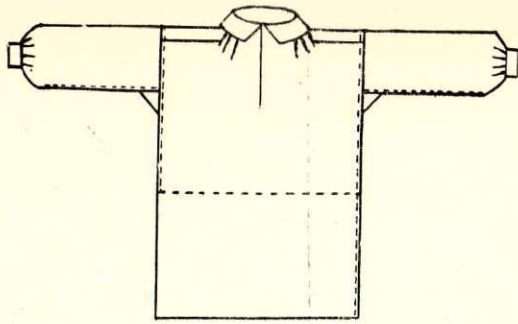
apkakli (10. att.). Pēc Fr. Baloža domām, smeldzotās apkakles ir kakla riņķa paliekas 19. gs. apģērbā.⁶⁰

Sprīžot pēc J. Broces un O. Hūna zīmējumiem, sieviešu krekliem bijuši dziļi krūšu šķēlumi, kas dažreiz sniedzās pat līdz jostas vietai (20—35 cm). Sāds dziļš krūšu šķēlums bija nepieciešams, lai kreklis nebūtu jāvelk pāri galvai, bet lai to varētu nolaist uz leju, pāri gurniem. Daži etnografi to izskaidro ar valkātāju tīrības sajūtu.⁶¹ Liekas ticamāk, ka sieviešu krekliem garā «krūšu šķira» būs bijusi nepieciešama, lai valkātājam ērtāk būtu barot bērņus.⁶² Jaunavu un

⁶⁰ Ф. В. Баллод. Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие. М. 1910, 86. lpp.

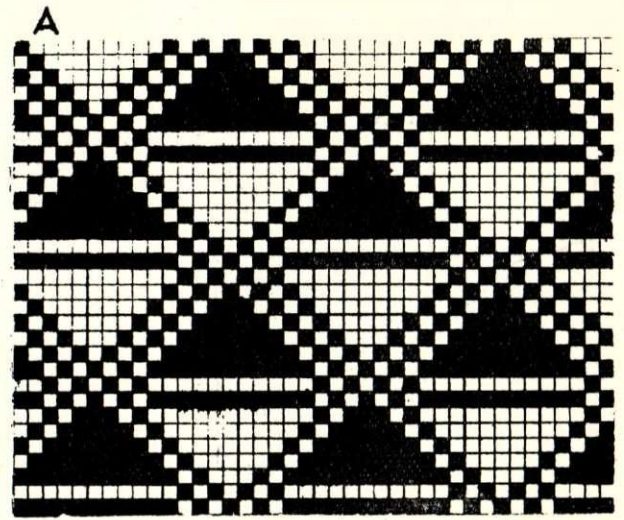
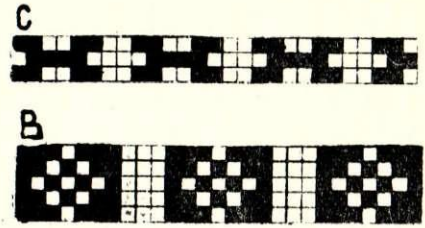
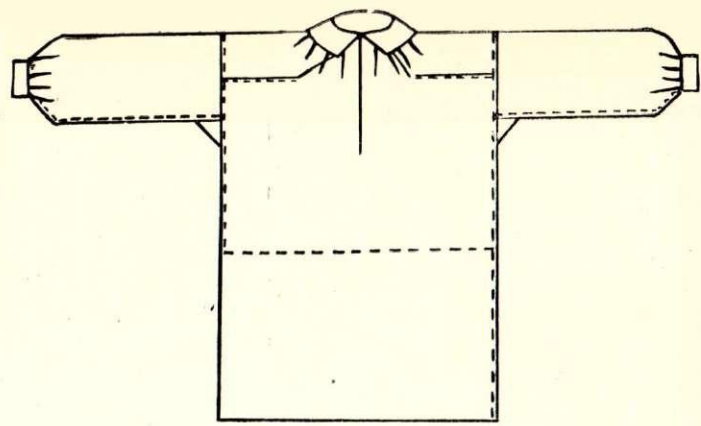
⁶¹ К. Рāvuliņa. Krustpils. — Latvju Raksti, II, 153. lpp.

⁶² F., 891, 1988.

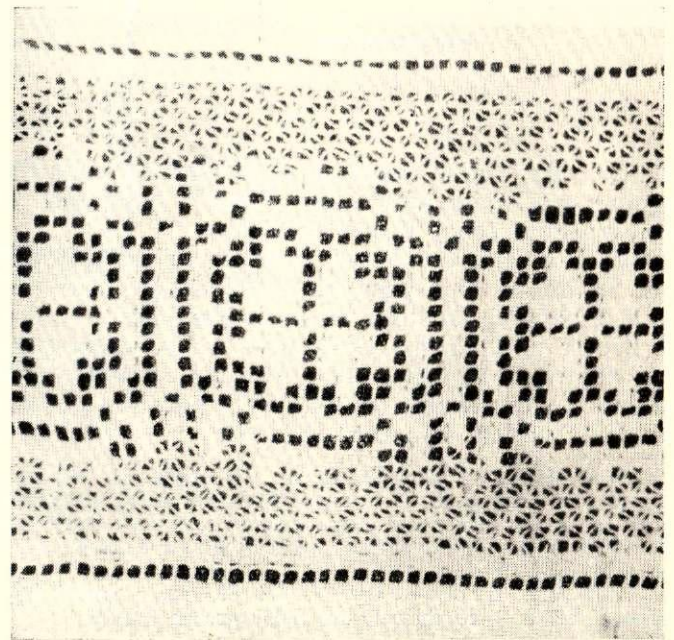
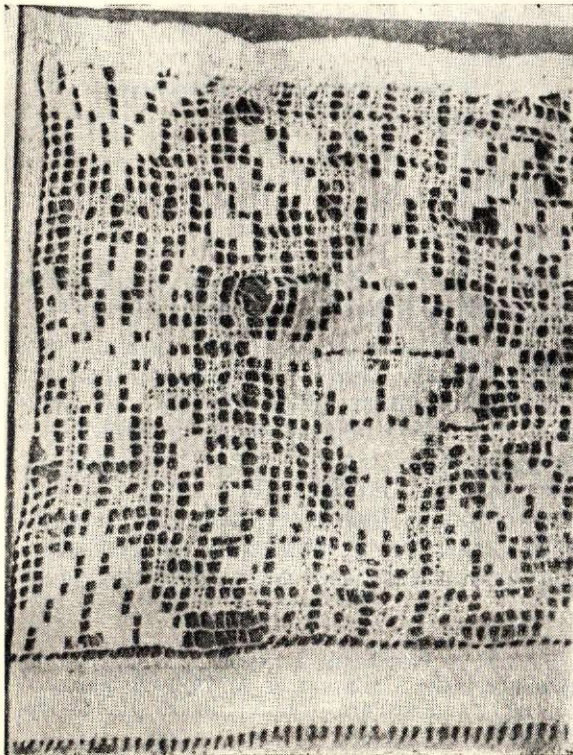
13. att. Ziemeļlatgales kreklis un krekla raksti (1956. g. Baltijas ekspedīcija).

A — uzpleča raksts; B — piedurknes augšgals; C — aproces raksts.

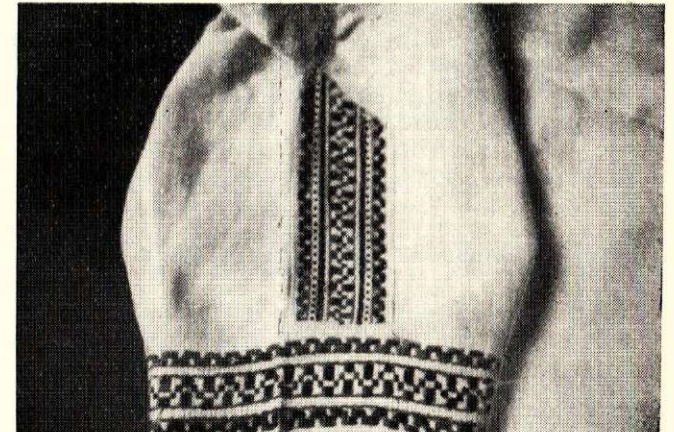
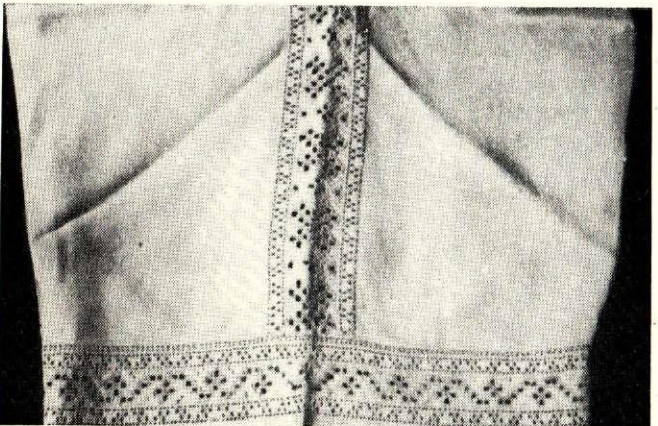
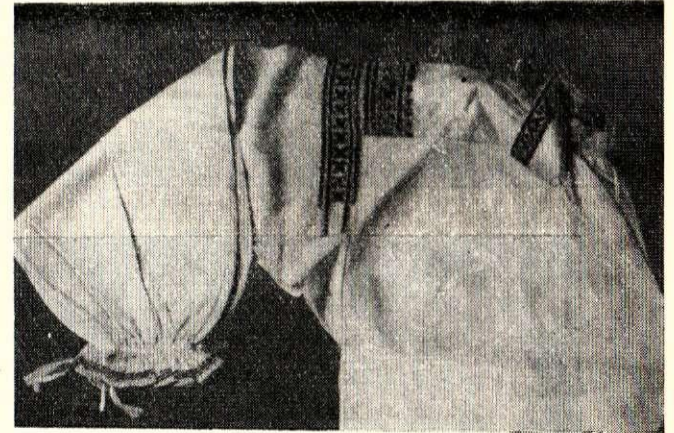
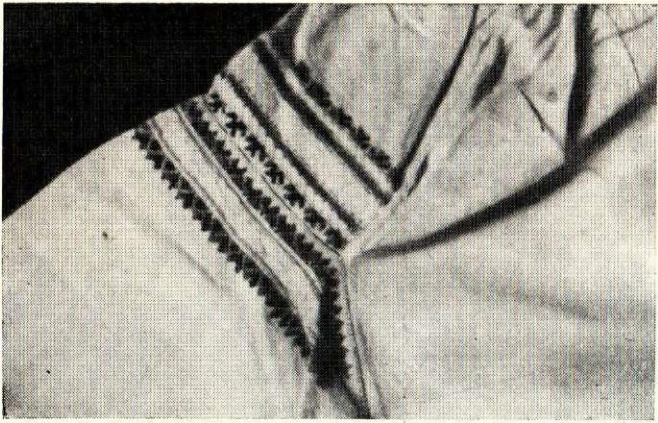
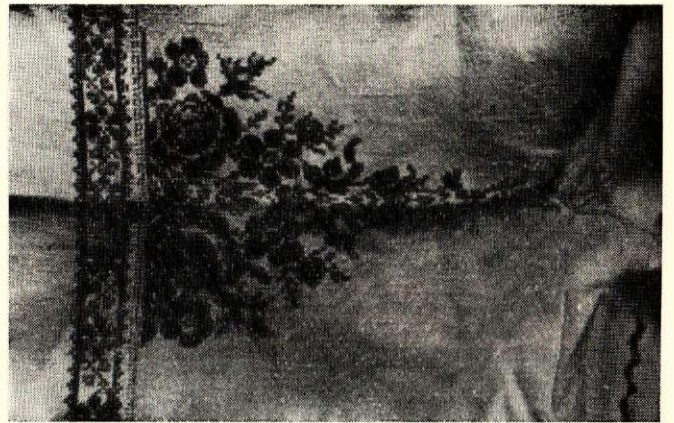
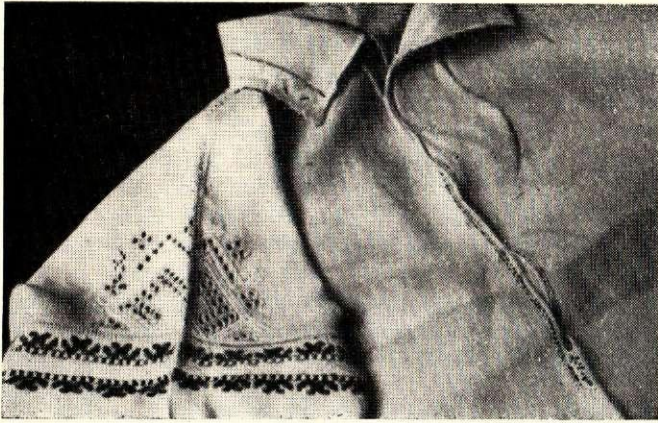

14. att. Augšzemes kreklis un krekla raksti (E — 1952. g. ekspedīcija).

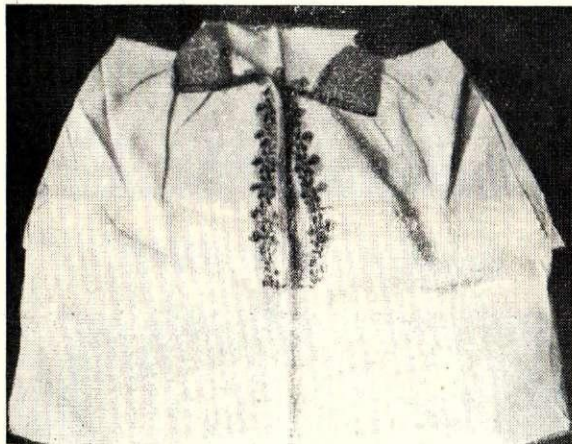
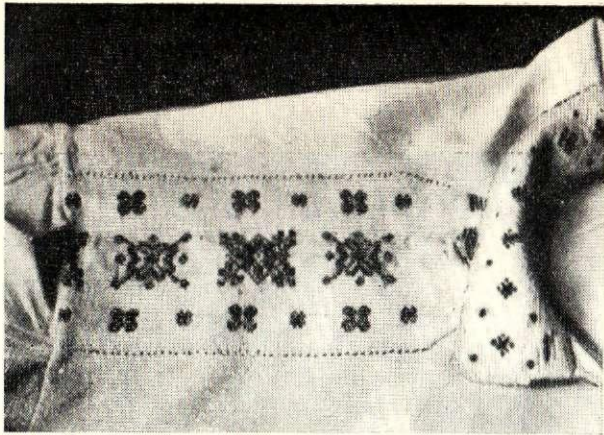
A — uzpleča raksts, B — apkakles raksts, C — aproces raksts.

15. att. Zemgales krekla piedurkņu augšgala raksti (Rīgas Līdīšķās mākslas vidusskolas krājumā).

16. att. Rucavas kreklu raksti (Liepājas NM).

17. att. Nīcas kreklu raksti (Liepājas NM).

līgavu krekliem krūšu šķiru netaisija garāku par 20 cm.

Arī vīriešu kreklus krūšu šķēlumus netaisija dziļākus par 25 cm. 19. gs. vidū kreklu priekšas sāk jau aizdarināt ar speciāli piešūtu maliņu, kā tas ir mūsdienīgu vīriešu kreklus. Visā Latvijā, atskaitot atsevišķas vietas Latgalē, vīriešu kreklus aizdarina taisni priekšpusē, tāpat kā sieviešu kreklus. Latgalē dažkārt sastopami krekli, kurus, pēc krievu kreklu parauga, iegriež vienā pusē. Tos tad arī sauca par kreklus, kas šūti pēc «krievu modes» vai par «krievu kreklus». ⁶³

⁶³ Baltijas ekspedīcijas materiāli Ludzas un Krāslavas raj. 1956. g.

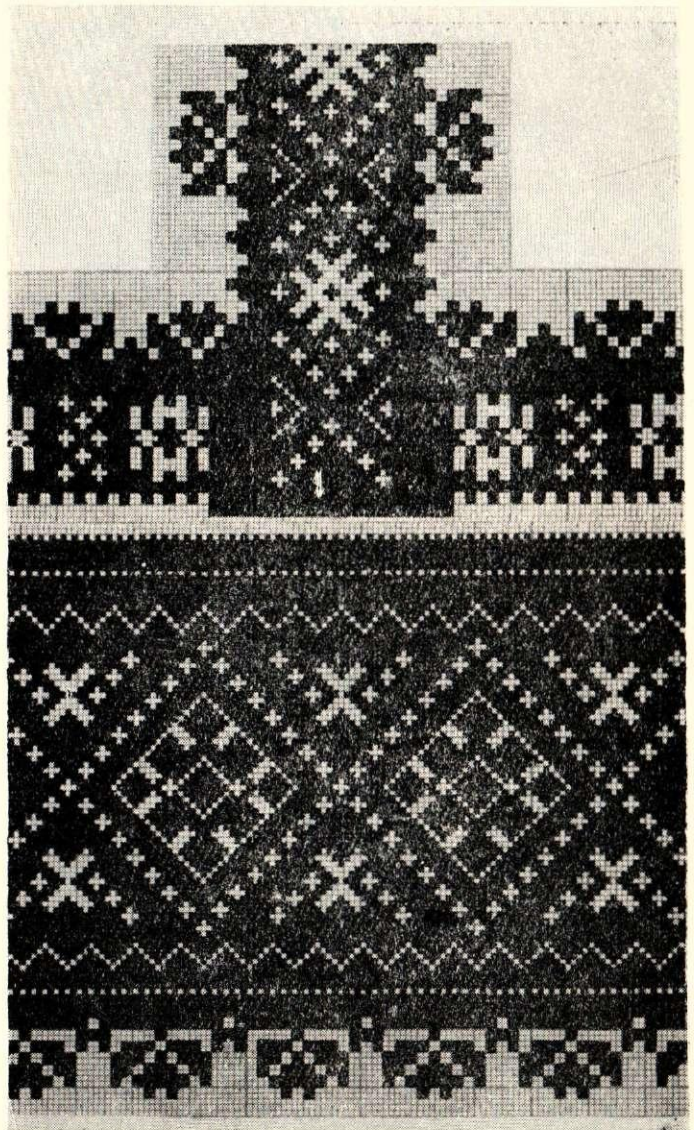
Ar kreklus šūšanu saistās vairāki ticējumi, kuri nekatrreiz bija loģiski pamatoti, bet vairāk saistījās ar senām kultu un maģijas paliekām. ⁶⁴

Kreklus mēdza gatavot pēc iespējas glītākus, jo pie darba, kā mājās, tā arī kopējos muižas darbos, meitas virs krekla nekādas jakas nevilka un krekla rotājums liecināja par meitas čaklumu un labo gaumi. Izrotāt kreklus tā, lai no tā arī citi varētu mācīties, bija liels gods. Piemēram:

Suj, māmiņa, man kreklīņu,
Suj, raženi rakstidama.
Vedīs mani caur ciemiņu
Pašā ciema galiņā;
Ciemiņā daudz meitiņu,
Nāks rakstiņu raudzīties. ⁶⁵

⁶⁴ Ja, kreklus šujot, sienas mezgli, tad tas, kam kreklus šuj, būs drīz līgava vai līgavainis. Kreklus jāšujot pilnā mēnesī, tad blusas nekožot un kreklus nekāpjot uz augšu (Etnografiskas ziņas par latviešiem. «Dienas Lapas» pielikums, Rīgā, 1892., 191. lpp.). Pēc pirmās kāzu nakts jaunais vīrs gultā atstāja naudu, bet sieva kreklus, lai iegūtu dievu svētību (J. Rainis. Op. cit., 320. lpp.).

⁶⁵ LD, 7378.

18. att. Bārtas krekla uzpleča raksts (1954. g. Baltijas ekspedīcija).

Staigāt ar neizšūtiem krekliem jaunām meitām un sievietēm bija kauns. Vīriešu krekli bija mazāk rotāti, lai gan tā māsa vai līgava, kuras tuvinieks staigāja ar nerotātu kreklu, skaitījās slihta. Gados vecāki cilvēki parasti tikai vienu kreklu taupīja grezni izrakstītu, ko apvilka, ejot baznīcā, bet ikdienā un arī svētdienā staigāja ar neizrakstītiem krekliem. Baznīcas kreklu uzvilka, tikai uz baznīcu aizejot, bet pārnākot to novilka un glabāja nākošai reizei.⁶⁶

Visgreznāk tika darināts līgavas un līgavaiņa krekls, kurus pēc laulībām uzvilka tikai svinīgos gadījumos un bieži vien glabāja kā mirstamos krekļus. Dažās vietās vīra māte par mirstamo kreklu glabāja vecākā dēla sievas dāvāto kreklu kāzās.⁶⁷ Kāzu krekļus un dāvināmos krekļus šuva bez pierietņa.⁶⁸ Krekliem ar izšuvumu visbiežāk rotāja aproces vai vaļējos dūrgalus, apkakli, piedurkņu augšgalu, uzplečus un krūšu šķēlumu. Vīriešiem krekliem piedurkņu augšgalu nekad nerotāja.

Apskatot krekļus pēc to rotājuma, krāsām un tehnikas, konstatējams, ka Ziemeļvidzemē lielākoties valkāti krekli ar nelielu izšuvumu baltā krāsā (11. att.). Vidzemes dienvidaustrumu daļā ap Cēsvaini un Krustpili bez balti izšūtiem krekliem par vecāko veidu jāuzskata krekli ar raibi izšūtām apkaklēm (12. att.). Latgalē krekļus izšuva ar sarkaniem līnu diegiem (13. att.), Augšzemē — ar sarkanu un krāsainu izšuvumu (14. att.). Zemgales centrālajā daļā un Ziemeļkurzemē krekļus izšuva baltiem diegiem, pie kam Zemgalē raksturīga tehnika ir divvirzienu izvilkums (15. att.), bet Ziemeļkurzemē, tāpat kā Vidzemē —

vienvirzienu izvilkums. Kurzemes dienvidu daļā sastopami krekli gan balto, gan krāsaino darbu tehnikās (16. un 17. att.), bet Bārtas krekli rotāti melniem izšuvumiem (18. att.). Kreklu rotājumu krāsu izplatība parādīta 8. attēlā. Redzams, ka sarkanais izšuvums dominē tajos novados, kur 18. gs. bija vislielākā slavu ietekme.

Analizējot kreklu tipus un to izplatību, secināms, ka tunikveida krekli bez uzplečiem ir senākais kreklu tips Baltijas republikās, kura pirmatnējās formas saskatāmas Hallistes kreklos (Igaunijas un Latvijas pierobežā). Latvijā tunikveida krekli bez uzplečiem senākās formas saglabājuši Rietumkurzemes un Zemgales kreklos.

Tunikveida krekli ar virsū šūtu uzpleci Latvijā izplatīti visvairāk. Tas ir valdošais krekla tips 19. gs. sākumā visā Baltijā.

Tunikveida krekli ar iekšā laistiem uzplečiem ir pārejas forma no tunikveida krekla uz krekliem ar piešūtiem uzplečiem. Tie izveidojās tikai Vidzemes un Latgales pierobežā.

Krekli ar piešūtiem uzplečiem raksturīgi Augšzemes un Lielvārdes novadam. To izplatība šajos apvidos varbūt norāda, ka senā sēļu teritorija ir aptvērusi ne tikai Augšzemi, bet pie Lielvārdes tā sniegusies pāri Daugavai.

Rucavā pazīstamais krekla variants ar piešūtiem uzplečiem ir senāks par iepriekšējo variantu. Tā izplatība liek domāt par šā apvidus seno iedzīvotāju kultūras sakariem ar prūšiem un rietumslaviem, kas pazinuši šo krekla tipu.

ТИПЫ РУБАХ ЛАТЫШСКИХ КРЕСТЬЯН (конец XVIII — первая половина XIX в.)

М. Слава

ВЫВОДЫ

Рубаха — одна из наиболее древних частей одежды, в покрое ее долго сохраняются старые традиции изготовления одежды. Рубаха менее других частей одежды подвержена влияниям моды.

Вопрос о происхождении и особенностях покроя рубах в латышской этнографической литературе до сих пор почти совершенно не освещался, поэтому при определении местных комплексов одежды часто допускались ошибки. Покрой рубах необходимо также иметь в виду при рассмотрении специфики народного костюма по отдельным районам.

Рубаха — длинная льняная одежда, надеваемая непосредственно на тело. Поверх рубахи носили и другие части одежды — юбку, кофту, но летом во время жатвы еще в начале XIX в. женщины работали в одних рубахах, подпоясанных поясом.

В XVIII—XIX вв. рубахи в Латвии шили исключительно из льняного холста. В народе льняную

ткань обычно называют терминами, производными от слова «крапива» (nātre) — «натнс» (nātns). Волокно крапивы научились добывать раньше льняного. Возможно, что и в Латвии волокно крапивы употребляли для изготовления одежды, но единственным фактом, подтверждающим это, можно рассматривать употребление слова «натнс» для обозначения всех лубяных волокон и изделий из них. Нет у нас также материалов, свидетельствующих о том, что древние латыши, как и восточные славяне, использовали для изготовления одежды сначала коноплю, а затем уже лен. Известно только, что еще в древности латыши употребляли семена конопли в пищу.

В латышской одежде существуют два основных типа рубах: туникообразного покроя и с прямыми полками. Распространение различных типов и вариантов рубахи показано на рис. 2.

Туникообразная рубаха в Латвии бытовала в трех вариантах: без наплечников, с нашитыми наплечниками и с прямыми наплечными вставками. Туникообразную рубаху без наплечников можно считать самым древним видом рубахи на территории Прибалтики. В XIX в. этот вариант рубахи встречался по

⁶⁶ F, 23, 6343 un 23, 6365.

⁶⁷ E — 1958. g. ekspedīcijas materiāli Valkas raj.

⁶⁸ Tautās izejot, līgava dāvāja vīra mātei garo kreklu. Dāvājamo kreklu šuva bez pierietņa, visu no viena līnu audekla gabala (J. R a i n i s. Op. cit., 320. lpp.).

всей Латвии, но чаще всего в Курземе и в центральной части Земгале. В Эстонии такие рубахи были известны в южной части страны и на острове Муху.

Наиболее архаичная форма указанного варианта туникообразной рубахи сохранялась в XIX в. в Халлисте Эстонской ССР. У этой рубахи нет воротника, отверстие для головы пререзано вертикально, рукава прямые, к концам суженные. Сшита она из одного куска ткани, иногда с приставкой внизу. По нашим данным, в Литве этот вариант рубахи не встречается.

В Прибалтике наиболее распространена туникообразная рубаха с нашитыми наплечниками. Этот вариант рубахи можно назвать прибалтийским. Он характерен для всех районов Латвии, за исключением Аугшземе и Лиелварде.

Рубахи этого варианта имеют в отдельных районах Латвии значительные местные различия. Например, в Видземе известны рубахи с большим отложным воротником, отделанные белой мережкой; в Латгале — со стоячим воротником, украшенные красным браным узором и т. д.

Этот вариант рубахи характерен также и для эстонской народной одежды, а в Литве он является почти единственным на всей территории, за исключением Клайпеды.

Туникообразная рубаха с прямыми наплечными вставками встречается только в Латвии. В Видземе в районе Крустпилса, носили только такие рубахи. По нашим материалам, аналогичного варианта у соседних народов не установлено, но надо полагать, что разбираемому виду близка рубаха с косыми поликами, однако вариант с прямыми наплечными вставками по покрою более архаичен. Туникообразная рубаха с прямыми наплечными вставками является для Латвии более новым вариантом, чем два предыдущих. Его можно считать переходной формой от туникообразной рубахи к рубахе с прямыми поликами.

Это подтверждают такие детали, как способ прикрепления наплечных вставок в рубахе района Крустпилса, соединительный шов-узор на рубахах с прямыми поликами в Аугшземе. На близость третьего варианта туникообразной рубахи к рубахе с косыми поликами указывает и покрой рукава с большим клином, характерный для крустпилсской рубахи и русской женской рубахи с косыми поликами из Мещерского края и южновеликорусской.

Рубаха с прямыми поликами в Латвии распространена в Аугшземе, районе Лиелварде, а также встречается иногда на юге Курземе и Земгале. Такого типа рубахи известны у поляков, украинцев, белоруссов и русских. Б. А. Куфтин считает этот вид характерным для русской женской рубахи.

На территории Латвии встречаются два варианта рубахи с прямыми поликами.

Первый вариант — длинная рубаха с прямоугольными плечевыми вставками размером 20×25 см, пришитыми к основным полотнищам по утку. Такие рубахи характерны для Аугшземе и района Лиелварде и почти неизвестны на остальной территории республики.

Второй вариант рубахи с прямыми поликами отличается от первого тем, что плечевые вставки — полики — пришиваются на плечах к полотнищу рубахи не по утку, а по основе. Такого вида рубахи встречались на Западной Украине, у южных славян и в юго-восточной части Краковского воеводства. В Латвии этот вариант известен только в районе Рудавы. В Литве, в Клайпедском крае, полик у рубах слился с рукавом, но плечевой узор остался на том месте, где должен был проходить шов. Распространение указанного варианта дает возможность предполагать существование в древности культурных связей населения данной области с пруссами и западными славянами, у которых также известен этот тип рубах.

LAUKU AUDĒJU DARBA RĪKI VIDZEMĒ 19. GS.

A. Alsupe

Aušana ar rokas darba rīkiem Vidzemē 19. gs. pastāvēja kā amatniecība un kā naturālās saimniecības sastāvdaļa. Kā mājaudēji zemnieki, tā arī amatnieki šai laikā lietoja mājas apstākļos darinātus rīkus. Aušanas darba rīki, to attīstības līmenis lielā mērā noteica audumu izgatavošanas tehnikas. Savukārt rakstu jeb ornamentu forma audumos cieši saistīta ar to ražošanas jeb aušanas paņēmieniem. Tāpēc tītavas, velku koki, aužamie stāvi u. c. rīki ir spilgti liecinieki toreizējiem audēju darba apstākļiem un aroda prasmei. To pētīšana var sniegt vērtīgus datus latviešu saimniecības, kultūras un etniskajai vēsturei, jo ražošanas spēku attīstība ir pamats materiālo labumu ražošanas veida pārmaiņai un attīstībai. Ir nozīmīgi izziņāt minēto rīku galvenās attīstības pakāpes arī tādēļ, lai varētu pareizi izvērtēt muzejos atrodamās tekstilijas.

Vēsturiski etnografiskajā literatūrā latviešu aušanas darba rīki pieminēti visai reti un skopi. Līdz šim plašāk par šo jautājumu rakstījis A. Bilensšteins darbā «Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten» II daļā, kas iznāca Pēterburgā 1918. g. Autors nonācis pie vācu kultūrtrēģerisma teorētiķiem raksturīgajiem secinājumiem, proti: latvieši attīstītākās darba rīku formas pārņēmuši no vāciešiem.

Šī raksta uzdevums ir apskatīt lauku audēju darba rīku tipus un to lietošanas paņēmienus Vidzemē 19. gs. Iepriekšējos gadsimtos lietotie darba rīki minēti tikai tik daudz, cik tas nepieciešams, noskaidrojot atsevišķo rīku attīstības gaitu. Rakstā izmantoti galvenokārt nepublicēti materiāli, kas atrodami republikas arhīvos un muzejos. Tomēr jāatzīst, ka par šo tematu avotu skaits ir visai ierobežots. Tāpēc galvenokārt nākas balstīties uz 1947.—1960. g. etnografu ekspedīcijās savāktajiem lauku materiāliem. Tie glabājas Latvijas PSR ZĀ Vēstures institūta Etnografijas sektorā zīmējumu, fotouzņēmumu un teicēju stāstījumu pierakstu veidā. Stāstījumos atrodamās ziņas ne vienmēr uzskatāmas par pilnvērtīgām, jo teicēji savā mūžā rīku vecākās formas nav redzējuši un arī par sava laika rīkiem gadu ritumā daudz ko aizmirsuši, dažkārt nav varējuši pateikt rīku darināšanas laiku, lietošanas kārtību un pat nosaukumu.

Latvijas Centrālā valsts arhīva fondos pagastu

tiesu protokolos audēju darba rīki pieminēti diezgan bieži. Tomēr šie lakoniskie ziņojumi sniedz tikai priekšmeta nosaukumu un cenu. Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas fondos esošajiem priekšmetiem nereti trūkst anotāciju, tāpēc aušanas vēsturiskās attīstības gaitas noteikšanai tie grūti izmantojami. Nodaļas arhīvā glabājas no 1924. līdz 1944. g. vāktie Pieminekļu valdes materiāli. Labākās ziņas par aušanu prasmīgi savākušas K. Pāvuliņa un G. Siliņa. Materiālu vācēju vairums bijis bez speciālām zināšanām, tāpēc iegūtie apraksti un zīmējumi veikti samērā pavirši. Lielākoties skicēti vienkāršie darba rīki, piemēram, tītavas, bet velku koki un aužamie stāvi atzīmēti samērā reti. Tomēr mūsdienās pētīt jautājumus, kas saistīti ar lauku audējiem, bez Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas materiāliem nav iespējams.

Avotos un literatūrā darba rīku darināšanas un lietošanas laiks bieži vien atzīmēts aprakstoši. Šādos gadījumos, datējot priekšmetu vecumu, autore vienai cilvēku paaudzei rēķina 30 gadus. Muzeju un lauku materiāli rakstā izmantoti retrospektīvi. Darba rīku tipu attīstības gaitas noteikšanā salīdzinājumam izmantoti arī krievu, vācu, poļu, lietuviešu un igauņu materiāli, kas atrodami rakstā minētajās publikācijās un avotos.

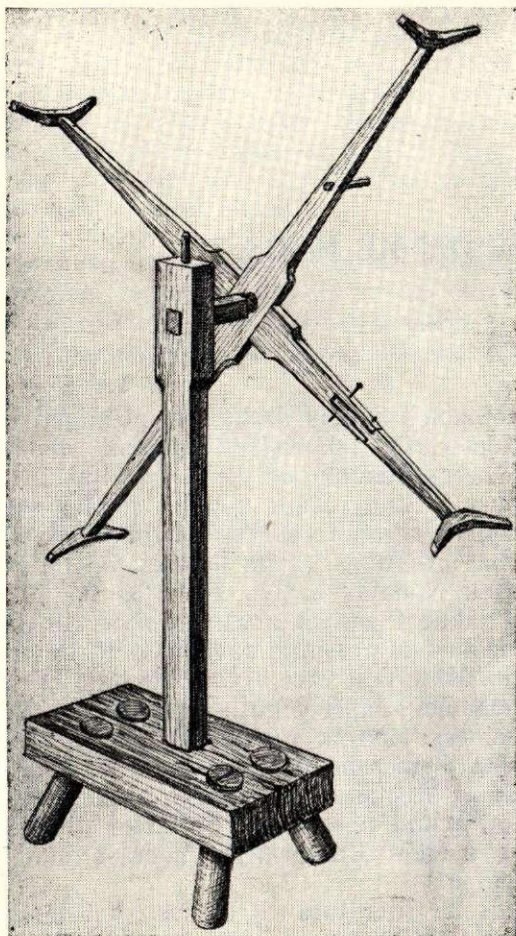
Aušanas darba rīki iedalāmi divās lielās grupās: velku un audu sagatavošanas ierīces un aužamie stāvi.

Lai savērpoto pavedienu varētu sakārtot aušanai, to vispirms no vārpstas vai vērppjamā ratiņa spoles notina gabalos jeb šķeterēs. Notīšanu parasti veica ar īpaša darba rīka — tītavu palīdzību. Kopš 19. gs. sākuma Vidzemē lietotas vairāku veidu tītavas. Tītavu primitīvākās formas, kā, piemēram, koka stienītis ar dabisko zaru stakli vienā un nelielu šķērsīti otrā galā, 19. gs. vidū jau bija aizmirstas.¹ Vidzemnieki vēl mūsdienās lieto šo primitīvo tītavu tiešo

¹ Н. И. Лебедева. Пряжение и ткачество восточных славян в XIX — начале XX вв. — Восточнославянский этнографический сборник, М. 1949, 492. lpp., 16. att.; К. М о s z y ņ s k i. Kultura ludowa slowian. I, Kultura materjalna, Kraków 1929, 313. lpp., 286. att.; A. B i e l e n s t e i n. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. Petrograd 1918, 388. lpp.; šāda veida tītavas sastopamas laikā un apvidos, kur vērppšanai lieto vārpstu.

turpinājumu, t. i., uztināmās tītavas,² kas būtībā ir divu stakļu savienojums (skat. 1. att.).

Tītavas parasti taisīja no bērza, priedes vai egles koka. Šāda veida tītavas lieto vēl tagad visā Latvijas

1. att. Tītavas Kārķos, E 13, 812.

PSR un Dienvidigaunijā. Lokālās atšķirības vērojamas tikai daļu nosaukumos un pamatnes veidojumos, jo tītavas lielākoties gatavoja mājās.

Baltkrievijas PSR un Lietuvas PSR sastopamās tītavas atšķiras no iepriekš minētajām Latvijā un Dienvidigaunijā sastopamajām ar to, ka «rociņas» jeb «spārniņi» iestiprināti asī,³ kamēr iepriekš minētajām tās savstarpēji savienotas t. s. galvā bez ass palīdzī-

² a) Spolišu tināmās tītavas — Saikavā, ZA Vēstures institūta Etnografijas sektora arhivs (turpmāk E) 17, 3501; spoļu tītavas — Jērcēnos, E 13, 819; uztināmās tītavas — Kārķos, E 18, 3181; kaziņa — Ropažos, E 18, 3181; matalas — Litenē, Beļavā, Lejasciemā, E 11, 451; metavas — Sinolē, Galgauskā, Lejasciemā, E 11, 456; E 11, 447; krusta tītavas — Kūdumā, Jaunpiebālgā, E 18, 3181.

b) Skat. A. Bielenstein. Op. cit., 388. lpp., 397. att.; šāda veida tītavas lieto Dienvidigaunijā. Tītavas glabājas Igaunijas PSR ZA Etnografiskā muzeja fondos (turpmāk ERM).

³ Skat. H. И. Лебедева. Op. cit., 492. lpp., 16. att.

bas.⁴ Jāpiezīmē, ka Piebalgas un Valkas apkārtnē⁵ sastopamas tītavas, kas līdzīgas baltkrievu «баран» tipa tītavām.

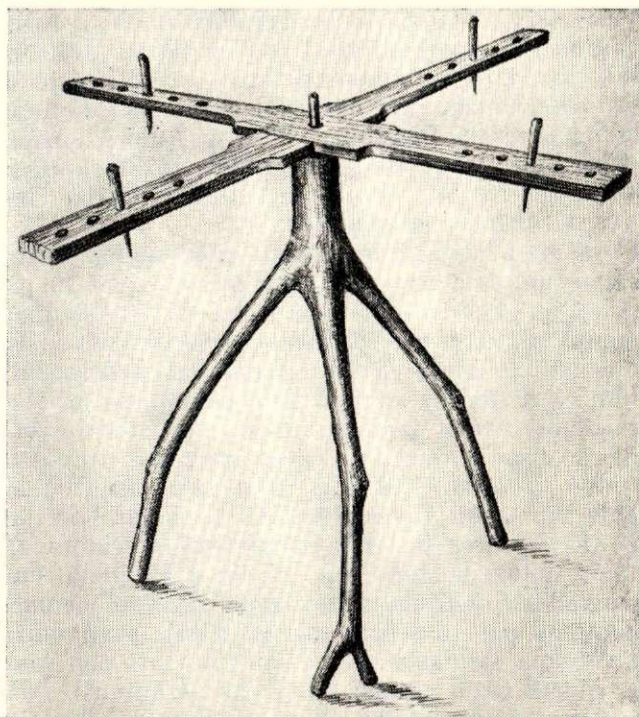
Pavedienu notīšanai no šķeteres spolēs vai kamos lietoja gabalu tināmās tītavas. Šīs tītavas no iepriekš minētajām atšķirās tikai nedaudz. Rociņu galos bija izurbti 2—5 caurumiņi, kuros atkarībā no šķeteres lieluma iebāza koka tapiņas un ap tām aplika notinamo šķeteri⁶ (skat. 2. att.). 19. gs. otrajā pusē ērtības labad mājaudēji uztināmām un notināmām tītavām izmantoja vienu peku, kurai pierīkoja divas asis. Pēc vajadzības asīm uzlika vienu vai otru galviņu. 19. gs. otrajā pusē amatnieki sāka taisīt tītavas, kas bija izmantojamas kā uztīšanai, tā notīšanai. Šo tītavu galviņa sastāvēja no rumbiņas ar tajā iestiprinātām 6—8 rociņām. Rociņās bija izurbti caurumi, kuros iebāza tapiņas. Lai uztinot dzija nenomuktu, tapiņu augšējā galā bija izveidota īpaša «cepurīte» šķeltas puslodes veidā (skat. 3. att.).

Lieliem dziju gabaliem viengalvainās tītavas nebija ērtas, tāpēc amatnieki lietoja divgalvainās gabalu tināmās tītavas. Tādas drellu audējiem Vidzemē bija pazīstamas jau 19. gs. sākumā. 19. gs. otrajā pusē ar amatnieku starpniecību tās izplatījās tautā. Divgalvainās tītavas sastāvēja no divām savstarpēji sais-

⁴ Skat. M. Glemžaitē. Linu ir vilnu naminis apdirbības lietojums XIX a. — XX a. pražioje. — Iš lietuvių kultūros istorijos, II, Vilnius 1959., 292. lpp., 21. att.

⁵ Konstatēti 5 gadījumi.

⁶ Tādas pašas tītavas rādītas: A. Bielenstein. Op. cit., 389. lpp. un 399. lpp.; K. Moszyński. Op. cit., 314. lpp., 287. att.; H. И. Лебедева. Op. cit., 492. lpp., 17. att.; W. Boman. Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk in altem Niedersachsen. Weimar 1927, 251. lpp., 197. att.; M. Glemžaitē. Op. cit., 291. lpp., 19. att. ERM fondos no Harglas.

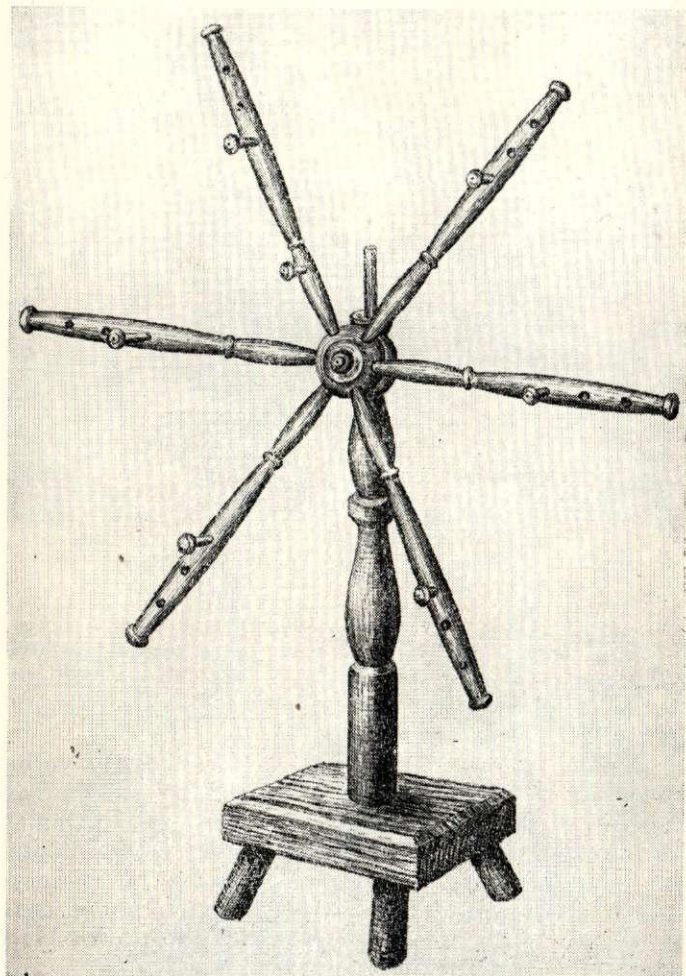

2. att. Tītavas Smiltēnē, E 18, 3178.

tītām galvām, ass un kājas⁷ (skat. 4. att.). Amatniekiem šāda veida tītavas bija divas: mazākās — nātnajām, lielākās — vilnas dzijām.

Vidzemes austrumdaļā un Latgalē lietoja gabalu tītavas, kas pēc uzbūves līdzīgas kraķim⁸ (skat. 5. att.).

Lai ērtāk varētu strādāt ar dažāda lieluma šķeterēm, amatniecības centros 19. gs. vidū sāka lietot sabīdāmās tītaviņas, kas bija domātas dzijas notīšanai spolēs vai kamolos.

3. att. Tītavas Ergemē, E 13, 1622.

Tītaviņu apkārtmēru, piemērojot ikreizējam šķeteres garumam, varēja ērti regulēt ar apakšējo rumbiņu: apkārtmēru palielinot, apakšējo rumbiņu tuvināja augšējai, samazinot — attālināja. Vidzemē bija pazīstamas divu veidu sabīdāmās tītaviņas. Pamatprincips abiem veidiem bija viens, tikai ass pamatne un augšējās rumbiņas nostiprināšana uz ass vēlāmā vietā bija atšķirīga. Pirmā veida tītaviņām apakšējo rumbiņu nostiprināja ar nelielu koka pulķīti. Ass gals tām bija iemontēts skrūvē, ar kuras palīdzību tītaviņas

⁷ Skat. A. Bielenstein. Op. cit., 391. lpp., 401. att.; W. Boman. Op. cit., 251. lpp., 197. att.

⁸ Skat. 100. un 101. lpp.

ērti varēja piestiprināt pie krēsla atzveltnes vai kāda cita priekšmeta (skat. 6. att.). Otrā veida tītaviņām asi iestiprināja koka klucī un apakšējo rumbiņu no augšējās vēlāmā attālumā noturēja ar divu auklu palīdzību. Pirmais veids bija pazīstams Piebalgā un tās apkārtnē,⁹ otrais — Ziemeļvidzemē, sevišķi gar Igaunijas robežu.¹⁰

Sabīdāmās tītaviņas 19. gs. otrajā pusē visvairāk iegādājās amatnieki, kas auda daudzkrāsainus rakstainus audumus. Tā kā audējiem daudz vajadzēja nodarboties ar nelielām šķeterēm, minētās tītaviņas bija ļoti noderīgas.

19. gs. otrajā pusē Vidzemes audēji sāka apmeklēt aušanas kursus un uzlabot darba rīkus. Kā viens no šādiem rīkiem minamas spoļu tītavas, kas ir samērā jauns tītavu veids¹¹ (skat. 7. att.). Spoļu uzbūve bija līdzīga kraķa vienkāršākajām formām.¹² Spoļu tītavas bija labākas par iepriekš minētajām divgalvainajām tītavām tajā ziņā, ka dzijas gabalu lielumu dažādībai varēja piemēroties vēl vieglāk: bija jāpārceļ tikai iesms. Pateicoties ātrai spoļu attālumam regulēšanai, vienas spoļu tītavas aizstāja abas divgalvainās tītavas.

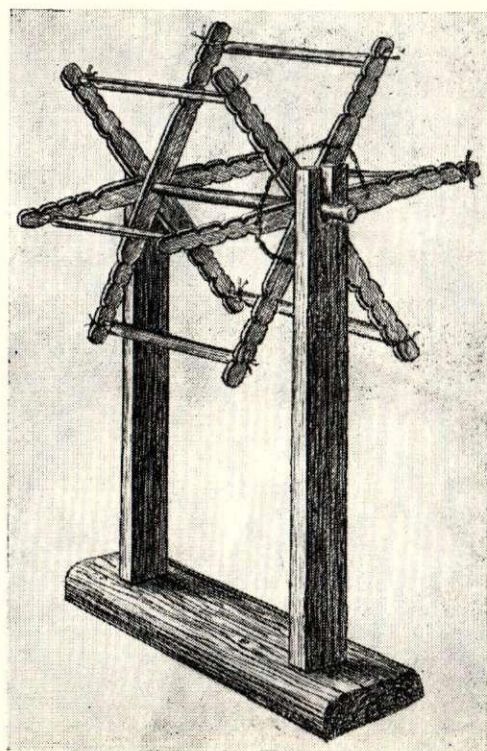
No gabalu tītavām auduma velkiem domātos pave-

⁹ Šāda veida tītaviņas 19. gs. izplatījās Vācijā. Skat. E. Polaczek. Volkskunst im Elsass. München (b. g.), 124. lpp.

¹⁰ ERM fondos no dažādām Igaunijas PSR vietām.

¹¹ A. Alsupe. Audēju arodapmācība Vidzemē kapitalisma periodā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1959. g., 4. (141.) nr.

¹² Tādas pašas tītavas apskatāmajā laikā pazīstamas Igaunijā. Piebalgā un Rucavā pazīstamas spoļu tītavas līdzīgas V. Boman darbā apskatītajām; skat. W. Boman. Op. cit., 252. lpp., 199. att.

4. att. Tītavas Lejasciemā, E 11, 443.

dienus notina uz īpaša veida tītavām — kraķiem¹³ (skat. 8. att.).

Kraķi sauca arī par krustiņu. Apzīmējums cēlies no vārda «krusts», jo galu pamatnes veidoja krustniski sasisti dēliši. Nosaukums «bumbulītis» attiecināms uz kraķa vecāko formu, kad galu pamatnēm ņēma divas koka ripas un savienoja ar 4—6 nūjiņām vai rikstītēm.¹⁴

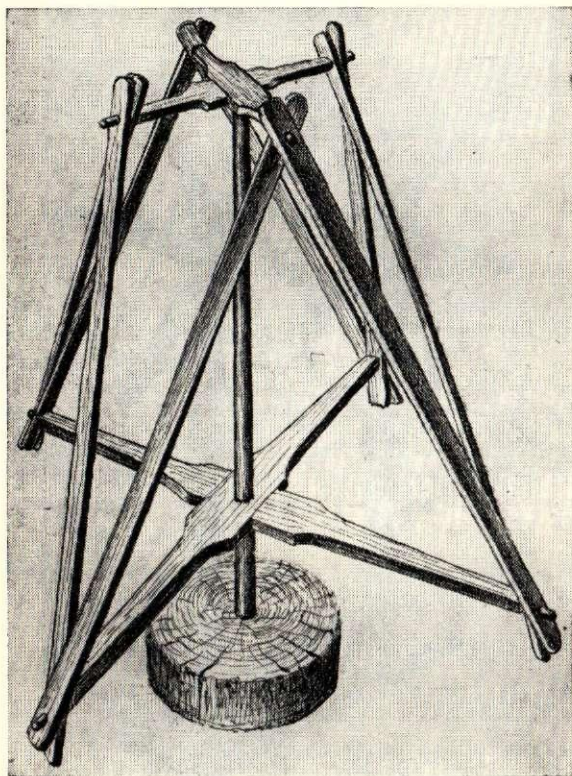
Dažās vietās vēl saglabājies senākais kraķa nosaukums «krijs». Domājams, ka šis apzīmējums cēlies laikā, kad minētā veida tītavu uztinamo daļu veidoja no cilindriski saliektas krijas, kā to vēl dažkārt mūsdienās izdodas atrast Latgalē, kur saglabājušās senās darba rīku formas, kas citur vairs nav atrodamas.¹⁵

¹³ Velku krustiņš — Kārķos, E 13, 1631;
 krijiņš, kristiņš — Lejasciemā, E 11, 479—480;
 krustiņš — Vecgulbenē,
 krijiņš, krustiņš — Vecgulbenē, } E 18, 3181;
 kraķejamās tītavas — Lizumā, Vēstures muzeja Etnogra-
 fijas nodaļas arhīvs (turpmāk VM) 2466. mape, 98. dok.;
 kraķiši — Saviēnā, VM 2554. mape, 302. dok.;
 dzijas tinamais skraķis, tinelis, krijiņš, kraķis — Lazdonā,
 VM 2554. mape, 75. dok.; Saikava, E 17, 6780; E 17,
 2510;
 kristiņi — Lubānā, E 18, 3181;
 krejs — Lejasciemā, E 11, 456;
 skraķītis — Krustpīli, Vīpē, E 17, 6895;
 kraķis — Praulienā,
 kraķītis — Virānē, } E 18, 3181;
 bumbulītis, kraķītis — Ļaudonā, VM 2554. mape, 38. dok.;
 šķēru krustiņš — Svētcimā, E 18, 3181.

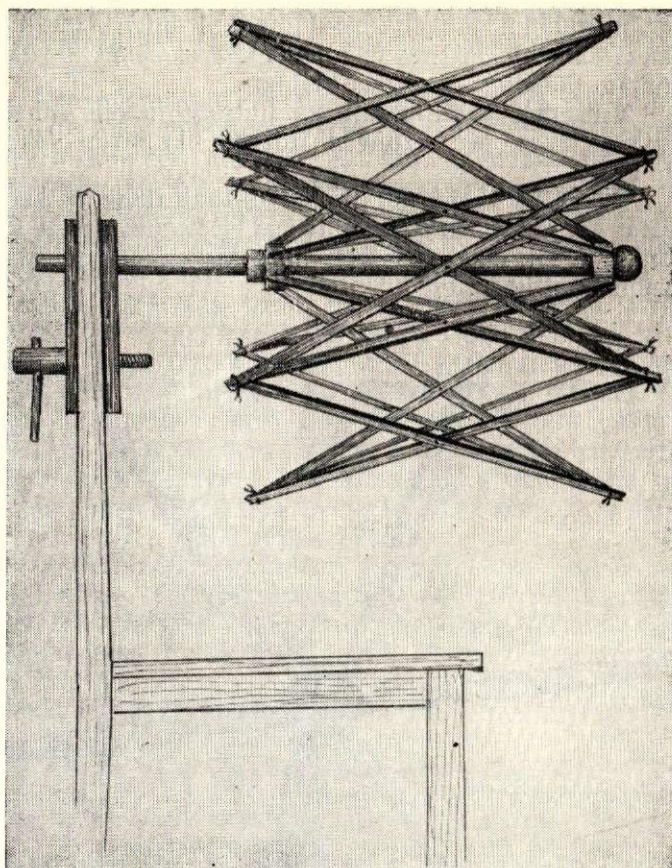
Skat. arī A. Bielenstein. Op. cit., 394. lpp., 405. att.
 Līdzīgi atrodami arī Igaunijā (ERM fondi) un Lietuvā (skat.
 M. Gleimžaitē. Op. cit., 291. lpp., 19. att.).

¹⁴ Šāda veida kraķi sastopami Vidzemes dienvidaustrumos
 un Latgalē. E 17, 3502.

¹⁵ Ludzā, E 18, 3181; Viļānos, E 18, 3181. Skat. Н. И. Лебе-
 дева. Op. cit., 493. lpp., 17. att.

5. att. Tītavas Vestienā, VM E 2554. mape, 301. dokuments.

6. att. Tītavas Vecpiebalgā, E 18, 3176.

Auduma pamata pavedienus vīdzemnieki apzīmē trejādi: meti, velki, šķēri. Līdz ar to arī šo pavedienu nomērīšanu un sakārtošanu nosauc gan par mešanu, gan vilkšanu, gan šķērēšanu.¹⁶

Apzīmējums «meti» un «audekla mešana» no verba «mest» ir vecākais no šiem trim apzīmējumiem. Tas saistīts ar pavedienu sakārtošanu aušanai vertikālajos auzamajos stāvos. Tādā gadījumā pamatdiegus jeb metus vienkārši pārmeta pār stāvu augšējo šķerskoku.¹⁷ Līdz mūsdienām minētie apzīmējumi saglabājušies folklorā, bet praktiskajā darbā tauta tos lieto reti.¹⁸

Apzīmējums «velki» no verba «vilkt», domājams, ir jaunāks un radies, lietojot horizontālo auzamo stāvu primitīvāko formu, kad velkus sagatavoja vēl turpat uz auzamiem stāviem. Līdz ar horizontālo stāvu tehniskiem uzlabojumiem, velku sakārtošana aušanai atdalījās no auduma iekārtošanas stāvos. Kādreizējās vienas funkcijas «mešanas» vai «vilkšanas» vietā izveidojās divas: velku vilkšana uz palīga darba rīku velku kokiem un velku vilkšana jeb riešana uz auzamo stāvu velku veltņa.

Apzīmējums «šķēri» un «šķērēšana» cēlies no vīduslejasvācu vārda «scheren».¹⁹ Ar šo vārdu apzīmēja samērā plata un gara²⁰ auduma velku sakārtošanu,

¹⁶ Visus šos apzīmējumus vienā vietā nelieto.

¹⁷ P. Smitš. Vērpšana un aušana tautas dziesmās. — LTD, R. Klastiņa sakārtojumā, III, Rīgā, 1929., 19.—20. lpp.

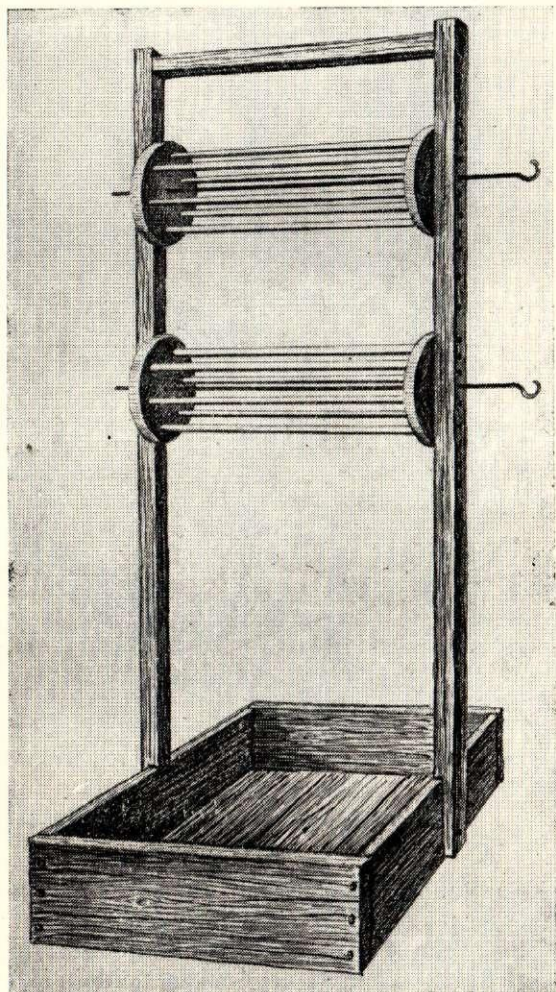
¹⁸ Meirānos, Krustpīli, Lubānā.

¹⁹ Skat. A. Bielenstein. Op. cit., 393. lpp.

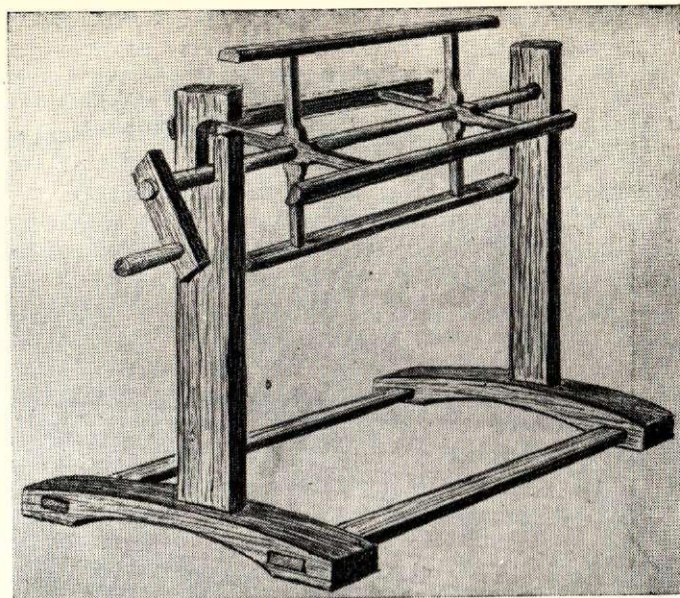
²⁰ Vismaz 1 olekts plats un 10 olekts garš auduma gabals.

kam bija vajadzīga lielāka veiksmē materiālu sadalīšanā un aprēķināšanā. Sādiem audumiem velkus sakārtoja ar rāmja vai riņķa velku koku palīdzību, un tos auda uz pārvietojamiem horizontālajiem stāviem. Minētais apzīmējums ir visjaunākais un mūsdienās tautā visvairāk sastopamais, izplatījies ar amatnieku palīdzību. Amatniecības centros tas pilnīgi izskaudis no lietošanas citus apzīmējumus.²¹ Tā kā laikā no 1920. līdz 1940. g. skolās un literatūrā vērojama cenšanās lietot latviskos nosaukumus, tad dažkārt apzīmējumi «mest» un «vilkt» sākti lietot no jauna.

19. gs. Vidzemē pazīstami trīs velku sagatavošanas veidi. Vecākais veids — velku uzvilšana uz sienas — saglabājies līdz mūsdienām dažās vietās veco lauzu atmiņā.²² Par to liecina arī valodniecības dati,

7. att. Titavas Kārķos, E 13, 811.

8. att. Titavas — kraķis Praulienā, E 18, 3177.

folkloras materiāli un 19. gs. sākumā celto ēku sienās ierīkoti caurumi velku tapu iedzīšanai. Pēc teicēju stāstījuma, ņemot palīgā salīdzinošo materiālu no ci-

²¹ Vecpiebalgā, Jaunpiebalgā, Raunā, Smiltēnē.

²² Laudonā 19. gs. beigās, VM 2554. mape, 66. dok.; sastopams Oļos, Krustpili, E 17, 6887; Vīpē, Meirānos, Lubānā, E 17, 6760. A. Bilenšteins citētā darba 396. lappusē atzīmē, ka 19. gs. otrajā pusē šāda parādība vēl atrodama Augšzemē. Turpat A. Bilenšteins izsaka domu, ka apzīmējums «veiki» izveidojies sakarā ar velku uzvilšanu uz sienas.

tiem Latvijas apvidiem, iespējams uzzināt, kā notikusi uzvilšana uz sienas.²³

Rijas vai istabas iekšējā vai ārējā sienā ap 30 cm no stūra vai pakša vertikālā līnijā izurba caurumus. Skaitot no apakšas, pirmais caurums parasti bija otrajā vainagbalķī, tad ceturtajā utt. Otrajā sienas galā paralēli iepriekšējai bija otra caurumu rinda, kas sākās ar trešo balķi, tālāk turpinājās piektajā utt. Vienas caurumu rindas attālums no otras bija atkarīgs no sienas garuma, parasti 4—8 m, tāpat arī caurumu skaits rindā svārstījās no 3 līdz 4.

Velkot velkus, caurumos iebāza ap 30 cm garus koka puļķus, ap kuriem tina pavedienus. Darbu beidzot, tos izvilka, lai pēdējie netraucētu telpas apdzīvotājus ikdienas dzīvē.²⁴

Otrs velku uzvilšanas veids: uzvilšana, lietojot rāmja velku kokus, kas, salīdzinot ar uzvilšanu uz sienas, ir augstāka attīstības pakāpe. Rāmja velku koki²⁵ sastāvēja no taisnstūra rāmja (parasti 3,5 × 2 m), kam katrā gala kokā pavedienu uzvilšanai bija iestiprinātas 10—13 ap 35 cm garas un 2 cm diametrā koka tapas. Rāmis bija viegli izjaucams, jo sānu kokus iebāza galu koku caurumos un nostiprināja ar ķīļiem (skat. 9. att.).

Strādājot ar rāmja kokiem, nebija jābojā ēkas sienas un audežs varēja brīvi izvēlēties darbam piemērotāko vietu.

²³ Līdzīgu velku uzvilšanas veidu rāda arī N. I. Ļebedeva (Op. cit., 496.—497. lpp.).

²⁴ Avotos uzvilšanu uz sienas nemēdz apzīmēt ar vārdu «šķēršana». Tas liecina, ka verbs «šķērēt» ienācis lietošanā tad, kad šo uzvilšanas veidu vairs nelietoja.

²⁵ a) Līdzīgus Vidzemē izplatītajiem kokiem rāda arī V. Bomanis (Op. cit., 253. lpp.). N. I. Ļebedevas darbā redzamajiem slavu rāmju kokiem ir citāda šķiemeņa veidošanas kārtība.

b) Sienas velku koki, sienas šķērumi — Augstrozē, Daugupis, Kārķos E 13, 810, Trikātā, E 13, 2834;

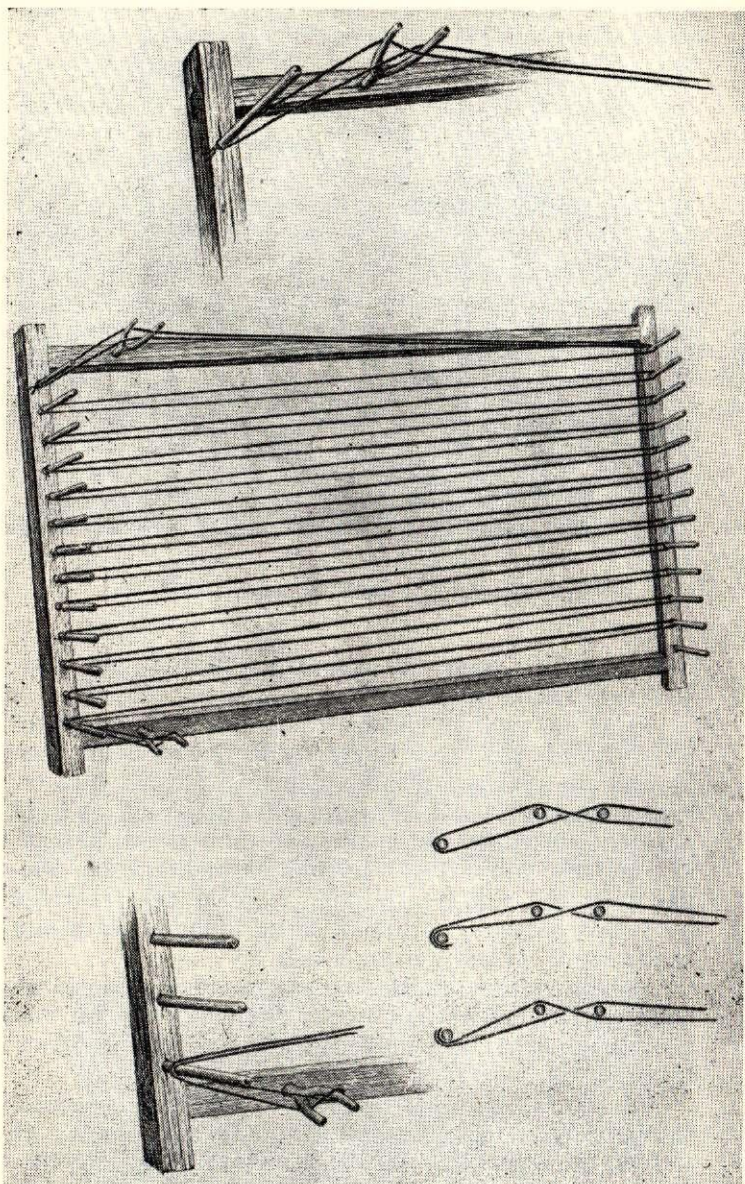
Ērgemē, E 13, 1625, Augstrozē, E 12, 638;

rāmja velku koki — Launkalnē, E 18, 3181;

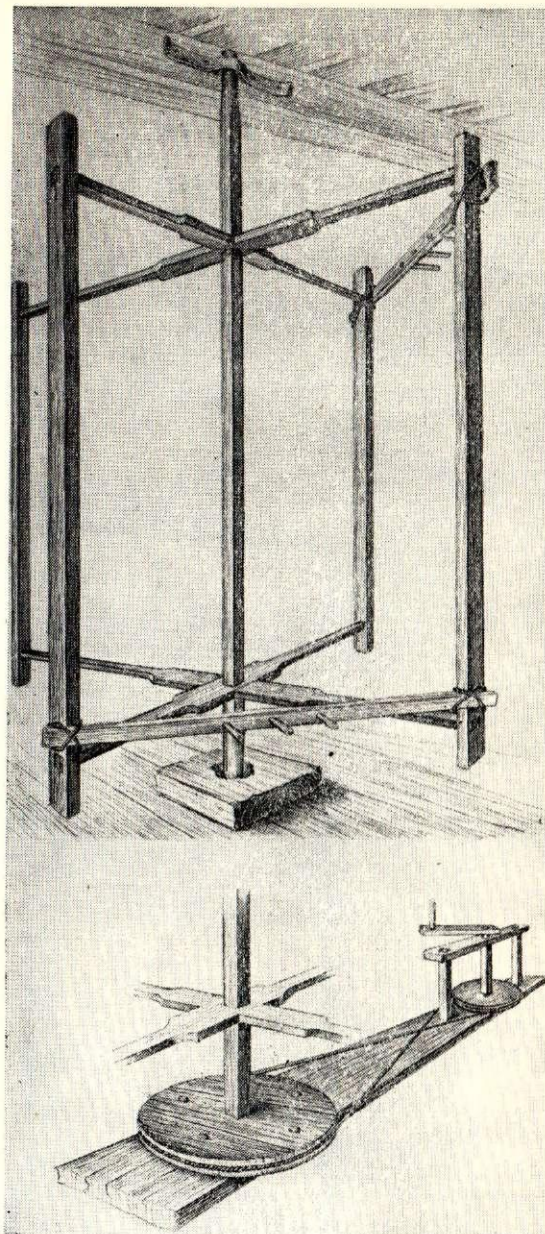
kārts šķērums, sienas šķērums, šķēru koki — Raunā,

Launkalnē, Smiltēnē, E 18, 3181;

kārts šķērums — Lādē, Tūjā, E 12, 986a.

9. att. Velku koki Launkalnē, E 18, 3173.

10. att. Velku koki Vecpiebalgā, E 18, 3174.

Uzvilkšanai uz sienas un uz rāmja bija viens un tas pats princips. Audēja sev kreisajā pusē novietoja 2—4 kraķus, kam bija uztīti velku pavedieni. Visu pavedienu galus sasēja kopā, pāršķīra uz pusēm un uzvilka uz velku kreisās puses pirmās augšējās tapas. Tad vilcēja pavedienus sakrustoja un uzlika uz staklaina kociņa²⁶ vai divām tapām, kas apmēram vienas olekts attālumā bija novietotas pa labi uz sānu koka no jau minētās pirmās tapas. Uzlika tā, lai krustojums atrastos koka staklītei vidū. Staklainā kociņa uzdevums bija veidot šķirieni jeb šķiemeni.²⁷ No krustojuma vietas visus pavedienus vienkopus vilka uz

velku koku labās puses pirmo augšējo tapu, no tās uz kreisās puses otro, tad uz labās puses otro, atpakaļ uz kreisās puses trešo utt. Tā turpināja līdz apakšai un līdzīgā kārtā kā augšā arī dažkārt veidoja šķirieni. Vilkšanu no augšas uz leju un atpakaļ atkārtoja, kamēr bija savilkts vajadzīgais auduma platums. Auduma platumu mērija ar posmiem jeb pāsmiem. Posmā bija 30 pavedieni. Posmus saskaitīja pie šķiemenes un nosēja ar aukliņu. Pēc katra posma aukliņu pārņēma krustiski un pēc beidzamā nosēja. Velkot uz sienas, velku garumu mērija ar «sienām», piemēram, «4 sienas krekliem» — nozīmē, ka uzvilks audums, kura garums vienlīdzīgs sienas garumam, reizinātam ar četri. Par «sienu» sauca attālumu no kreisās puses augšējās tapas līdz labās puses augšējai tapai. Lietojot rāmja velku kokus, apzīmējuma «siena» vietā lietoja «kārti», kas parasti bija 5—7 olekts gara.

Trešais uzvilkšanas veids: lietojot griežamos velku

²⁶ Lēziņa — Kārķos, Ergemē, Jērcēnos, E 18, 3181.

²⁷ Lēzums — Smiltēnē, Raunā, Launkalnē, Bilskā, Vecpiebalgā, E 18, 3181;

dvēsele — Baižkalnā, Kūdumā, Ergemē, Lubānā, Saikavā, E 18, 3181;

skujiņa — Ergemē;

lēze — Ergemē, Jērcēnos, E 18, 3181.

kokus, ko parasti sauc par šķērkokiem jeb šķērumiem, sastopams arī mūsdienās. Griežamie velku koki ir tītavu veida, uz kura audējs velkiem vajadzīgo pavedienu skaitu uztin no spolēm (skat. 10. att.).

Būtībā griežamie velku koki²⁸ ir vairākkārt palielināts kraķis (1,5—2 m augsts ar 1,6 m diametru). Atšķirība tikai tā, ka kraķis nav izjaucams, bet griežamie velku koki, kas veidoti no diviem perpendikulāriem rāmjiem, ir izjaukami. Tādā veidā tos vieglāk uzglabāt. Šķiemeņa veidošanai vecākajiem velku kokiem sānu kokos iestiprināja tapas²⁹, bet jaunākajiem (t. i., 19. gs. otrajā pusē) iekārtoja šķerskokus ar tapām. Šķerskokus lietošanas laikā piesēja pie pamatstatņa.³⁰ Rāmju savienojumu vietās izurba caurumus, caur kuriem iebāza ap 2 m garu koka asi. Velku kokus darba laikā nostādīja vertikāli, lai ass apakšējais gals ar smaili balstītos klonā vai grīdā iestiprināta kluča dobumā un varētu ap sevi brīvi griezties. Ass augšējais gals bija piestiprināts pie griestiem vai nu sijas dobumā, vai pie sijas iestiprinātā ādas cilpā. Strādājot ar riņķa velku kokiem, velkus mērija ar «riņķiem». Tā, piemēram, Vecpiebalgā riņķis sasniedza 10—12 olekšu garumu. 19. gs. otrajā pusē vilkšanas procesa paātrināšanai lielle uzņēmēji sāka taisīt lielākus un stiprākus velku kokus. Dažkārt šādi koki sastāvēja no trim rāmjiem, un tos grieza speciāls griezējs ar abām rokām. Tā kā Piebalgā uzreiz uzvilka ļoti garus audumus, 10 «stukus»,³¹ tad pie velku kokiem strādāja uzreiz divi cilvēki. Lai atvieglotu griešanu, velku koku ass apakšējo galu iestiprināja speciāli šim nolūkam kaltā tērauda ripā. Ap ripu aplika izturīgu auklu vai siksnu un tad velku kokus grieza ar īpašas spoles palīdzību. Šāda vienkarša darbu mehanizēšana novērojama Piebalgas lielo linaudēju-uzņēmēju mājās, kur bija ierīkotas īpašas darbnīcas.

Uz riņķa velku kokiem uzvilka tāpat kā uz rāmja, tikai ar to atšķirību, ka pavedienus turēja kreisajā rokā un ar labo grieza kokus, velku pavedienus griežot spirālveidīgi ap tiem. Strādājot ar griežamajiem velku kokiem, darbs bija daudz produktīvāks, jo atkrita lielā staigāšana un bija iespējams uzvilkt daudz garākus audumus nekā uz sienas vai rāmja velku kokiem. Uzvelkot uz riņķa velku kokiem, kraķus lietoja tikai mājaudēji, kamēr amatnieki vienmēr lietoja spoļu rāmi un lāpstiņu.

²⁸ Apaļie metamie koki — Saikavā, E 17, 3499; šķērkoki, riņķa šķērkoki, ripas šķērkoki, riņķa šķēris, riņķa koki, velku riņķis — Vecpiebalgā, E 18, 3181; riņķa šķērumi — Svētcimā, Tūjā, Ķirbižos, E 18, 3181; grizavnicas, mastaves — Lubānā, E 17, 6782; krejs, metavas, mastuves — Meirānos, E 17, 6765; griežamie šķērumi, griežamie velku koki — Saikavā, E 18, 3181; velkamie koki, šķērumi — Ungurmuižā, E 17, 6894; griežamie šķērumi — Vipē, E 18, 3181; velkamie koki — Ļaudonā, E 18, 3181; metamie koki, šķērumi, velkamie koki — Krustpilī, E 17, 6887.

²⁹ Skat. A. Bielenstein. Op. cit., 395. lpp., 406. att.; 393. lpp., 404. att.

³⁰ Līdzīgi velku koki izplatīti Igaunijā, ERM fondi. Tādus pašus rāda arī M. Glemžaitē (Op. cit., 294. lpp., 23. att.) Lietuvā kopš 19. gs. beigām un V. Bomanis no Lejassaksijas (Op. cit., 255. lpp., 221. att.). Turpretī slavu velku kokiem, kādus rāda N. I. Lebedeva (Op. cit., 496. lpp., 18. att.) un K. Mošinskis (Op. cit., 327. lpp., 306. att.), griežamo velku koku krustkoki ir iestiprināti arī.

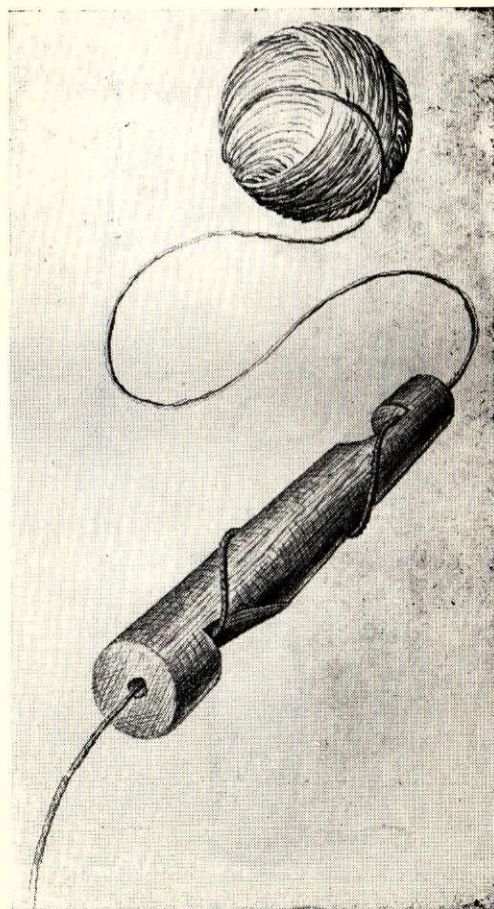
³¹ Viens stuks = 75 olektis.

Lāpstiņa ir rīks pavedienu dalīšanai un vadīšanai no spolēm uz velku kokiem. Dažās vietās vēl saglabājusies lāpstiņas priekštece vīvuļina.³² Tas ir 10—15 cm garš ābeles vai bērza kociņš, kuram apmēram 2 cm no gala iegriezti robiņi un caurumiņi, pa kuriem iever un izver ap kociņu aptīto pavedienu (skat. 11. att.). Vīvuļina palikusi kā liecinieks no tiem laikiem, kad lietoja nepārvietojamus horizontālos stāvus un velkus uzvilka no diviem kamoliem, tātad uzreiz ņēma tikai divus pavedienus, kā tas vēl 20. gs. sākumā bija sastopams dažos austrumslavu apdzīvotajos apvidos.³³ Vidzemē par šāda veida uzvilksanu ziņas līdz mūsdienām nav saglabājušās. Vīvuļinu, kur tā vēl saglabājusies, lieto, tinot kamolā rupju pakulu pavedienu, lai neievainotu pirkstus.³⁴ Uzvilksana no diviem kamoliem vēl notika 19. gs. 90. gados Oļū pag. Krustpils pag. vēl 20. gs. sākumā pakulu audeklu uzvilka no kamoliem, kaut gan vīvuļu nelietoja. Tomēr, ka arī Vidzemē kādreiz audumi uzvilkti no kamoliem ar vīvuļinas palīdzību, liecina kaut vai tas, ka dažās vie-

³² Vīvuļina — Kārķos, Ergemē, Daugulos, Dikļos, vīvuļa, kuņģa — Vitrupē, Svētcimā, vīvuļš — Ainažos, E 18, 3181; vījoklis — Vaivē, MM 2466. mape, 1. dok., kuņa — Krustpilī, E 18, 3181. } E 18, 3181;

³³ Skat. Н. И. Лебедева. Op. cit., 406. lpp.

³⁴ Skat. A. Bielenstein. Op. cit., 389. lpp.

11. att. Vīvuļa Kārķos, E 18, 3172.

tās Latvijā, kur 19. gs. vēl lietoja senos uzvilšanas paņēmienus, vivuļīnu izmantoja.³⁵

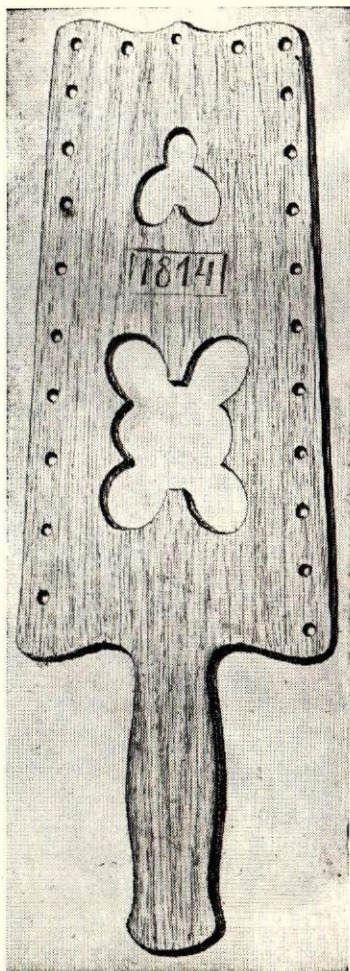
Kad audumus vilka ar vairāk nekā diviem pavedieniem uzreiz (parasti četriem), dziju netina kamolos, bet uz kraķiem. Tad pavedienu uz velku kokiem vadīja ar roku un, lai neievainotu delnu, plaukstu apsēja ar lupatu vai ādas sloksnīti.

19. gs. kraķus nomainīja spoles, un audeklus uzvilka, lietojot uzreiz vairākus pavedienus. Lai pēdējie nesamudžinātos, tos no spolēm uz velku kokiem vadīja ar īpašu darba rīku — velku lāpstiņu palīdzību³⁶ (skat. 12. att.). To darināja no ozola, oša vai bērza

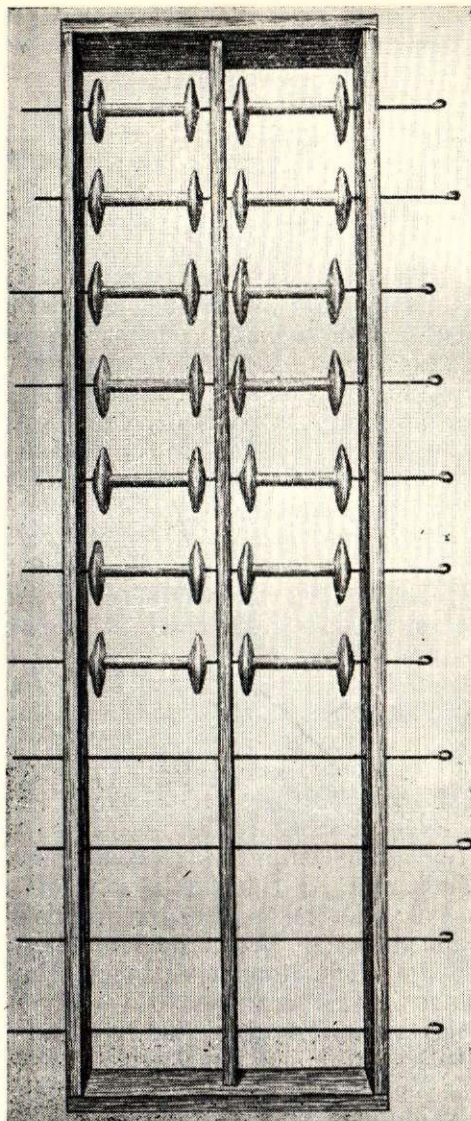
³⁵ a) Kalētu pag. 1889. g. dzimusi Bille Ziemele savā bērībā, audeklus metot, lietojusi urvīnu (vivuļū — A. A.) — VM 2326. mape, 839. dok.

b) Tūjas pag. 1876. g. dzimušā Jāņa Pipkalēja vecmāmiņa pakulnieku metusi no kamoliem ar kociņu, tādu kā stabulīti — E 18, 3181.

³⁶ Šķelbrete, lāpstiņa — Raunā, Baižkalnā, Drustos, Dzērbenē, Lizumā, Jaunpiebalgā, E 18, 3181; šķelbete — Vaivē, Rāmuļos, Mazsalacā, E 18, 3181; šķelbrete, ķellīte — Ergēmē, E 18, 3181; šķelbetis — Augstrozē, E 18, 3181; šķelbretis — Liepupē, Vitrupē, Svēciemā, Alojā, E 18, 3181; šķelbrēks — Bļomē, E 18, 3181; lēzējama lāpstiņa — Smiltēnē, E 18, 3181; lēzīte, lāpstiņa — Bilskā, Launkalnē, Vecpiebalgā, E 18, 3181.

12. att. Lāpstiņa Vecpiebalgā, E 18, 3179.

13. att. Spoļu rāmis Kārķos, E 13, 814.

koka dēliša un katrā lāpstiņas malā izdedzināja 5—12 caurumiņus, caur kuriem izvilka velku pavedienus. Caurumiņu skaits norāda, cik pavedienu uzreiz bija iespējams vilkt. Vecākajām lāpstiņām šis caurumiņu skaits bija mazāks, jaunākajām — lielāks. Visvairāk caurumiņu ir Vecpiebalgas pag. lāpstiņās, kurām jau 19. gs. vidū bija katrā malā 16 caurumiņu. Tas nozīmē, ka tajā laikā uzvilkti audumi ar 32 pavedieniem.

Kā iepriekš minēts, 19. gs. pirmajā pusē kraķu vietā jau lietoja spoles, kas deva iespēju 6—8 reizes paātrināt uzvilšanas darbu. Spoles izvietoja īpašā rāmī. Rāmī varēja izvietot 10—20 spoles. Piebalgā rāmji bija lielāki, jo tur dažreiz lietoja pat 30 spoles. Rāmja sānos un šķērssienu izurba vai izdedzināja caurumiņus, caur kuriem izbāza sausserža vai metala iesmus. Uz iesmiem bija uzvērta spoles. Spoles gatavoja amatnieki, t. s. dreimaņi no ābeles vai bērza koka. Spoļu rāmī pieslēja pie sienas vai īpašā statnī vai arī rāmim pierīkoja kājiņas un novietoja horizontāli (skat. 13. att.).

Kā pirmie spoļu rāmi sāka lietot linaudēji. Sevišķi tas sakāms par Piebalgu, kur spoļu rāmis parādās jau 19. gs. pirmajā pusē. Ziemeļvidzemē dažās vietās saglabāties spoļu rāmja «sencis» — kaste ar vairākiem nodalījumiem (14. att.). Katrā nodalījumā ieliek vienu kamolu, un uzvilksanu izdara tāpat kā no spoļu rāmja. Minētais rīks, tāpat kā spoļu rāmis, nes vācisko šķērlādes nosaukumu.³⁷ 19. gs. otrajā pusē arī mājaudeji arvien plašāk sāka lietot jaunus darba rīkus. Spoļu lietošana vērtās plašumā, sevišķi sākot ar 19. gs. 70. gadiem, kad arī lauku iedzīvotāji mājaudumos arvien vairāk sāka izmantot kokvilnas diedziņus.

19. gs. ar vārdiem «aužamie stāvi» apzīmēja šķīriena veidojamo, velku nostiprināmo, audu novietojamo un audu blīvējamo ierīču apvienojumu. (Audumu veido, pamata pavedienus jeb velkus periodiski šķirot divi daļās un šķīriena perpendikulāri velkiem novietojot audus.) 19. gs. Vidzemē atsevišķās vietās vēl bija pazīstami daži ļoti seni aušanas paņēmieni. Piemēram, aužot jostas, lietoja rīkus, kuros rodami tikai pirmie sākumi mūsdienās pazīstamajiem aužamajiem stāviem. Griešanas un aušanas apvienojumu izmantoja, strādājot ar celiem, t. i., šķīrienu veidoja ar četrstūra dēļiem.³⁸ Aužot jostas, lietoja arī šķietīņu vai nītiņas un veldenīti³⁹, kas jau uzskatāmi par nišu kārtu sistēmas sākumu. (Nišu kārtas nepieciešamas šķīriena un faktūras veidošanai.)

Visvienkāršākais audu-velku pinums ir vienkārtna audumam, kuru aužot šķīriena radišanai pietiek ar vienu⁴⁰ (ja velki novietoti vertikāli) vai divām nišu

kārtām (ja velki horizontāli). Turpretī, darinot audumus ar sarežģītāku, rakstaināku audu-velku pinumu, nepieciešams nišu kārtu skaitu pavairot. Divas līdz četras nišu kārtas Latvijas teritorijā lietoja jau 4. gs.⁴¹ Vairāk par astoņām nišu kārtām lietoja Kurzemes manufaktūrās, aužot t. s. flāmu audumus 17. gs. vidū.⁴² Cetru un vairāk nišu kārtu lietošana saistīta jau ar samērā attīstītu velku nostiprināšanas ierīci. Velkus var novietot horizontāli vai vertikāli, pie kam pēdējais veids ir daudz vienkāršāks un, salīdzinot ar pirmo, tehniski vēl maz attīstīts. Spriežot pēc valodniecības datiem,⁴³ vertikālie aužamie stāvi Vidzemē ir lietoti, bet par viņu formu un tehniskajām iespējām trūkst datu. Tāpat pagaidām nav zināms, kad Vidzemē sāka lietot horizontālos aužamos stāvus un kāda ir to attīstības gaita līdz 19. gs. Ir zināms, ka Zemgalē 17. gs. pirmajā pusē audēji strādājuši ar aužamajiem stāviem, kuriem bija velku veltnis jeb riestava, sistava jeb mustava, nītis un paminas. Tas liecina, ka tie bijuši jau horizontālie stāvi ar samērā labi attīstītu aušanas aparātu.⁴⁴ 1771. g. Ozolmuižas audējam Miķelim piederejusi «vēveru grāmata», kurā iezīmēti dreļļu raksti, kas aužami ar 24 nišu kārtām.⁴⁵ Lai varētu darināt tik sarežģītu audumu, bija vajadzīgi stingri nepārvietajamie horizontālie stāvi. Domājams, ka tie bija līdzīgi 19. gs. Vidzemē sastopamajiem stāviem, kuri vispilnīgāk izveidojušies Raunas, Launkalnes, Jaunpiebalgas, Vecpiebalgas, Smiltenes un Trikātas apkārtnē.

19. gs. Vidzemē katrā lauku mājā bija atrodami

³⁷ Šķērlādi Zemgalē min jau 17. gs. pirmajā pusē Georgs Mancelis — Mancelius, Georg. Lettus. Anno MDC XXXVIII, Ander Theil, Cap. XXIV, Weberzeug.

³⁸ Skat. J. Niedre. Krustpils apvidus jostas. — Valsts Vesturiskā muzeja krājumi, M. Siliņa redakcijā, Rīgā, 1930., 13. lpp.

³⁹ Skat. J. Niedre. Krustpils apvidus jostas. 13. lpp.; A. Bielenstein. Op. cit., 417. lpp., 416.—422. att.

⁴⁰ Walter von Stokar. Spinnen und Weben bei den Germanen. Leipzig 1938, 92.—94. lpp.

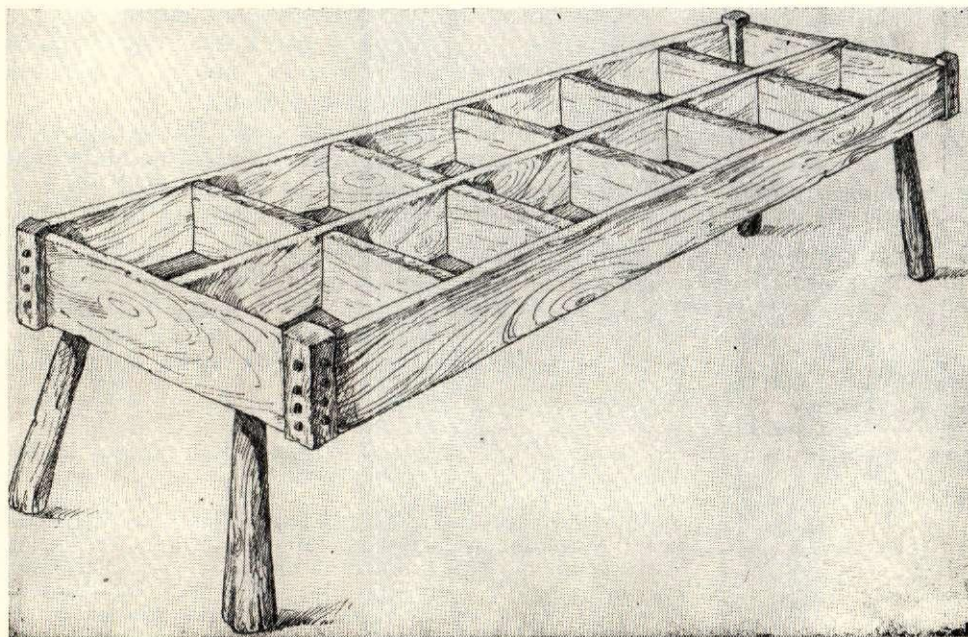
⁴¹ A. Dzērvitis, V. Ginters. Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē. Rīgā, 1936., 13.—14. lpp.

⁴² J. Juškēvičs. Hercoga Jekaba laikmets Kurzemē. Rīgā, 1931., 188. lpp.

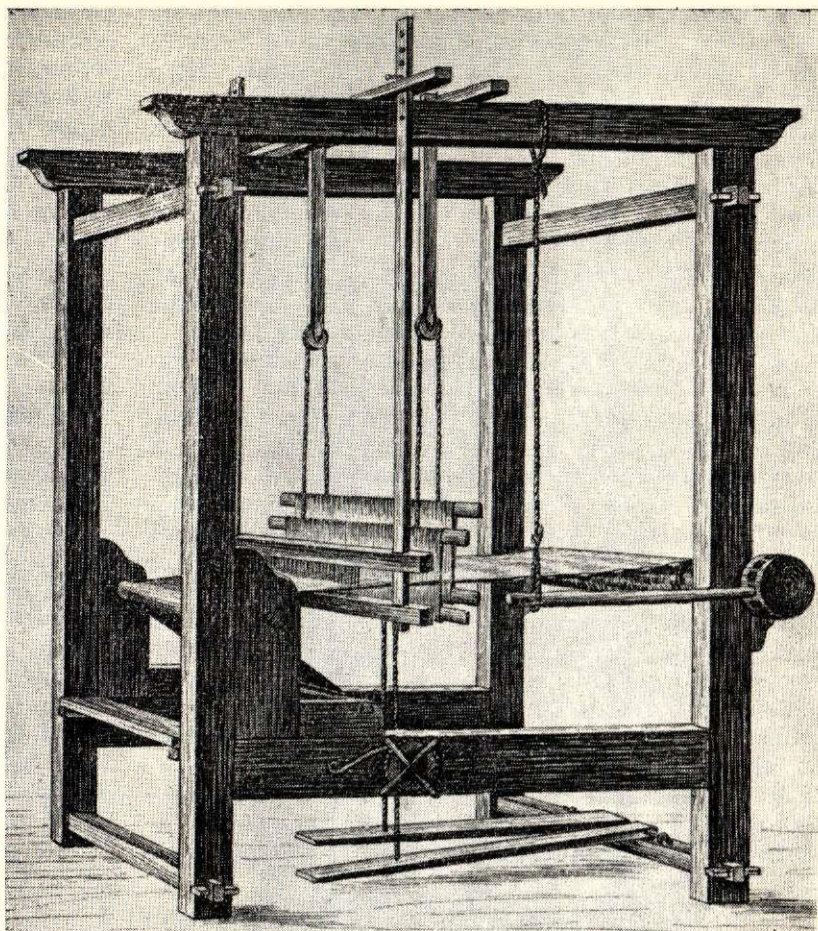
⁴³ Skat. 100. lpp.

⁴⁴ Mancelius, Georg. Op. cit., Weberzeug.

⁴⁵ Latviešu konversācijas vārdnīca, I, 1135. sleja; Latvijas Saule, 1923. g., 7./8. nr., 61. lpp.

14. att. Kamolu kaste Svētcimā, E 18, 3169.

aužamie stāvi jeb stelles⁴⁶ (skat. 15. att.). Stāvi sastāvēja no pārvietojama pamatstatņa ar tajā ierīkoto aužamo iekārtu. Pamatstatnis visbiežāk bija darināts no priedes koka un sastāvēja no četriem stūra stabiem, kurus savā starpā savienoja astoņi šķērskoki. Galu šķērskoki bija iestiprināti stūra stābu izcirstajos caurumos un nostiprināti ar ķīliem. Sānu šķērskoki bija iestiprināti stūra stābos nekustīgi un nebija izjaucami. Tāpēc Vidzemē lietojamo stāvu pamatstatnis praktiski sastāv no diviem sānu kokiem un šķērskokiem jeb šķēršņiem. Tas liecina, ka tālai pagātnei pieder laiks, kad vēl nebija izveidots pamatstatnis un velkus nostiprināja pie zemē iedzītiem mītiem vai citiem gadījuma rakstura priekšmetiem.⁴⁷ Statņa izmēros vērojamas diezgan lielas svārstības. Dreļļu aušanas centros statņa platums ir 125—200 cm, dziļums jeb garums 170—200 cm un augstums

160—200 cm. Zemnieku mājās sastopamo stāvu platums lielākoties ir 110—150 cm, dziļums — 150—180 cm un augstums — 160—190 cm.

Vidzemes un Latgales robežrajonos stāvu platums medz būt 90—125 cm, dziļums — 130—150 cm un augstums — 140—170 cm.⁴⁸

Dažās vietās 19. gs. pirmajā pusē lietotas arī t. s. dubultstelles, t. i., platākas par 2 m. Šādos stāvos strādāja divi audēji, jo vienam nebija pa spēkam izsviest atspoli visā auduma platumā.⁴⁹

Iepriekš minētais kubveida telpu iežogotājs statnis līdz mūsdienām saglabājies bijušo linaudēju centros un to apkārtnē, kamēr citur vairāk izplatītas t. s. pusstelles,⁵⁰ kas no iepriekšējām atšķiras tikai ar to, ka to priekšējie stabi ir īsāki un pakaļējiem vēl pievienots balsta koks, kas uztur sāsināto virsējo šķēršni (skat. 16. att.). Šī tipa sānkoki nav tik stabili kā iepriekš minētie un, pēc autores rīcībā esošajiem datiem, Vidzemē parādījušies vēlāk nekā kubveida.⁵¹

⁴⁶ Vārds «stelles» cēlies no vācu «Gestell» (skat. A. Bienenstein. Op. cit., 397. lpp.) un izplatīts visā Vidzemē.

Strelles — Vecpiebalgā, Jaunpiebalgā, Centrālā Valsts arhīva (turpmāk — CVA) 5890. fonda 1. apraksta 1.—32. lieta;

stāvi — Kārķos, Ērgemē, E 18, 3181;
Krustpili, E 17, 6893;
Praulienā, E 17, 6772;
Liepupē, E 12, 986m;
Vitrupē, E 12, 627;

stāji — Meirānos, E 17, 6765.

⁴⁷ K. Moszyński. Op. cit., 329. lpp.

⁴⁸ E 18, 3182.

⁴⁹ Kosā, VM E 2468. mape, 346. dok. Šādus stāvus lietoja, pirms nepazīna sistavu un caursviedi.

⁵⁰ Tūja, E 12, 633.

⁵¹ Šādi sānkoki sastopami visā Latvijā, tos rāda N. Lebedeva Rjazaņas apvidū (Op. cit., 516. lpp., 27. att., 2.). Tie ļoti plaši izplatīti Igaunijā (ERM fondi un arhīvs), arī Lejassaksijā (W. Bomann. Op. cit., 256. lpp., 202. att.) un Zviedrijā (Collin, Maria. Gamla vävnader och deras mönster. Stockholm 1928).

Sānkokus dažās vietās vēl sauc par stabiem⁵² vai siekstām⁵³. Tas ļauj domāt, ka šajās vietās galdnieka roku darināto sānkoku vietā kādreiz lietoti dabiskie koku veidojumi.

Sānkoku galā apmēram 60 cm augstumā no zemes iestiprināts velku veltnis⁵⁴, kuram uztin auduma pavedienus. Iestiprināšanas veidā vērojamas dažas vietējas iezīmes. Vēl 20. gs. sākumā bija atrodamī stāvi,

⁵² Stabi — Kārķos, Ērgemē, Ērgļos, Sāvienā, E 18, 3182; Liepupē, E 12, 986k.

⁵³ Siekstas — Lejasciemā, E 11, 437; Litenē, Beļavā, E 18, 3182; Lubānā, E 17, 6761; Vīpē, E 17, 6901; Krustpilī, E 17, 6897; Praulienā, E 17, 6772.

⁵⁴ Velbomis — Piebalgā, Latvijas Saule, 1926. g., 37./38. nr., 428. lpp., Raunā, E 18, 3182; bomis — Ērgemē, Sāvienā, E 18, 3182; stelli bomis — Litenē, Lejasciemā, E 11, 437; Saikavā, E 17, 6786; lielais rullis, dziju bomis — Kārķos, E 18, 3182; E 13, 1629; velku rullis, bomis — Augstrozē, E 12, 638; griežamais bomis — Krustpilī, E 17, 3736; lielā riestuve — Lubānā, E 17, 6761; velkamais bomis — Vīpē, E 17, 6891; lielais bomis — Saikavā, E 17, 6774; riestuvīš — Siguldā, E 18, 2838; kurķis — Liepupē, Salacā, E 12, 986.

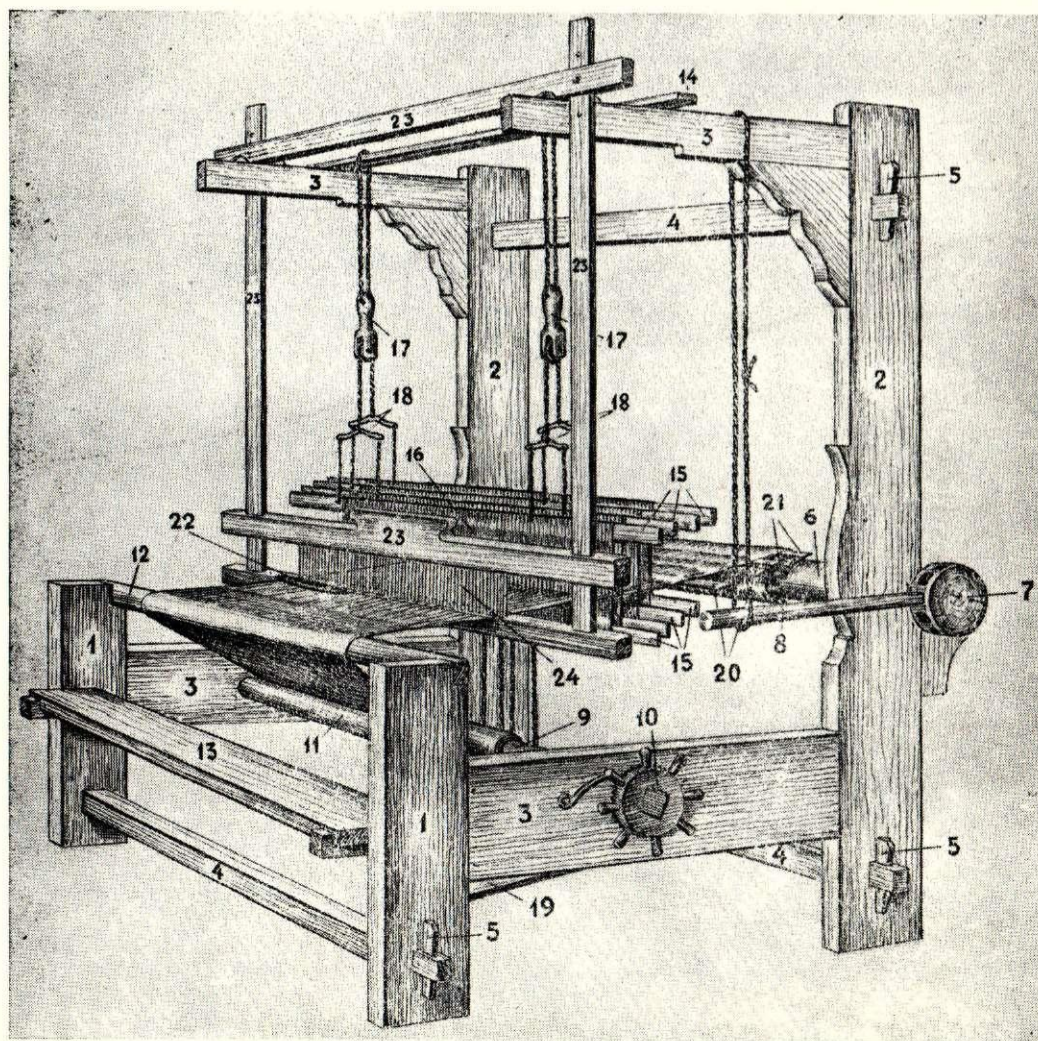
kuriem velku veltnis bija piesiets ar auklām,⁵⁵ iestiprināts sānkokos īpaši šim nolūkam ierīkotajā robā vai arī novietots uz sānkokiem piestiprināta balsta. Veltņa nostiprināšanai tā galā izveidots īpašs uzgalis. Uzgaļa robos ieliekot nelielu kociņu — atlaižamo koku jeb bullīti, iespējams veltņi pagriezt. Apmēram 10—15 cm no priekšējiem stūra stabiem sānkokos ir ierīkoti paaugstinājumi jeb bukas ar tajos izgredtiem caurumiem. Šajos caurumos iebāž nelielu apaļu koku, t. s. bomi, kas noder kā balsts un palīgs auduma noturēšanai noteiktā stingrumā. Līdzīgs uzdevums ir ne daudz tālāk novietotajam ceļu bomim.⁵⁶

Noausto audumu uztin uz auduma veltņa,⁵⁷ kas

⁵⁵ Launkalnē, Drustos, Smiltēnē, Vecpiebalgā, E 18, 3182; skat. A. Antēna. Aušana. Rīgā, 1931., 74. lpp.

⁵⁶ Rencbomis — Launkalnē, Smiltēnē, Raunā, E 18, 3182.

⁵⁷ Bomītis — Lejasciemā, E 11, 437; audekla bomis — Augstrozē, E 18, 3182; mazais bomis — Saikavā, E 17, 6774; rullītis — Ērgemē, E 18, 3182; mazais rullis, drēbju bomis — E 13, 1629; audekla rullis — Augstrozē, Dauguljos, E 12, 638; auduma riestuvīš — Vīpē, E 17, 6901; maza riestuve — Lubānā, E 17, 6761; griežamais bomis — Vīpē, E 17, 6891; ragainis — Krustpilī, E 17, 6892.

16. att.
Auzāmie stāvi Tūjā,
E 12, 986 g.

- 1 — priekšējie stabi
- 2 — pakaļējie stabi
- 3 — sānšķēršņi
- 4 — priekšējie šķēršņi
- 5 — ķīļi
- 6 — velku veltņis
- 7 — velku veltņa uzgalis
- 8 — vērsītis
- 9 — auduma veltņis
- 10 — ragainis
- 11 — ceļu koks
- 12 — krūšu koks
- 13 — sēdekļi
- 14 — nišu šķēršis
- 15 — nišu koki
- 16 — nītis
- 17 — trižulis
- 18 — bikaniņi
- 19 — paminas
- 20 — lumsti
- 21 — skali
- 22 — atspoļe
- 23 — sistava
- 24 — šķiets

ierīkots sānkoku caurumos. Veltņa galā pierīkots uzgalis ar zobratu un 4—8 pulķiem pagriešanai, tāpēc šo uzgali nereti sauc par ragaini.⁵⁸ Atkarībā no veltņa garuma stāvos iespējams aust platāku vai šaurāku audumu. Piebalgā 19. gs. vieniem stāviem taisīti vairāki dažādu garumu veltņi un šķēršņi, lai viens audējs ērti varētu aust šaurus un platus audumus, neiegādājoties vairākus stāvus. Vidzemē pazīstami arī stāvi, kas paredzēti dubultvelku iekārtojumam⁵⁹ (skat. 17. att.). Divus velku veltņus pierīkoja gan jau iepriekš minētā tipa statņiem, gan arī pārveidotam, mazāka izmēra statnim, kuram ērti varēja regulēt velku un auduma veltņu attālumus. Šie stāvi aizņēma maz telpas un bija ļoti ērti arī tajā ziņā, ka otru velku veltņi statnim viegli varēja pielikt un noņemt⁶⁰ (skat. 18. att.).

Aužamajos stāvos starp sānkokiem iestiprināts sols, uz kura sēdēja audējs.

⁵⁸ Stīvens — Piebalgā, Latvijas Saule, 1926. g., 37./38. nr., 428. lpp.;

ragainis — Ērgļos, Sāvienā, E 18, 3182;

šķīvis — Raunā, Launkalnē, Smiltēnē, Augstrozē, E 18, 3182; Augstrozē, E 12, 638;

skranča gals — Krustpilī, E 17, 6892.

⁵⁹ Krimuldā pirms 1870. g., E 18, 2838.

⁶⁰ Šos stāvus lietojuši vilnas dubultsegu audēji Raunas, Siguldas, Cēsu, Mazsalacas un Ērgļu apkārtnē, E 18, 3182.

Statņa vidū pāri abiem sānu kociem novietots šķērskoks, pie kura piestiprināts aušanas mehānisms — nišu un pamīnu sistēma. Šķērskokam piestiprinātas trīses jeb trīzuļi,⁶¹ no kā arī paši aužamie stāvi ieguvuši trīzuļu stāvu nosaukumu. Trīzuļi domāti nišu kārtu pacelšanai un novilkšanai, veidojot šķīrienu. Ap trīzuļa ripu apmet auklu, kuras galus piesien pie mazām svīrām jeb likāņiem,⁶² bet tos savukārt pie nišu kārtu augšējiem kociem. Nišu kārtu apakšējos kokus saista ar paminām, piesienot vienkārši ar auklu, vai arī ar īpašiem balstītājiem jeb starpniekiem.⁶³ Jāatzīst, ka starpniekus 19. gs. gal-

⁶¹ Drīzuļi — Raunā, Kārķos, E 13, 1629; ripas — Saikavā, E 17, 3496; Ērgļos, E 18, 3182; Krustpilī, E 17, 3740;

ripuļi — Siguldā,

ritēniši — Litenē, Stāmerienā, Vecgulbenē,

suniši — Galgauskā,

skrituļi — Augstrozē, E 12, 638.

⁶² Likāņi — Siguldā, E 18, 3182;

klimbēni, klindzēni — Saikavā, E 17, 3496;

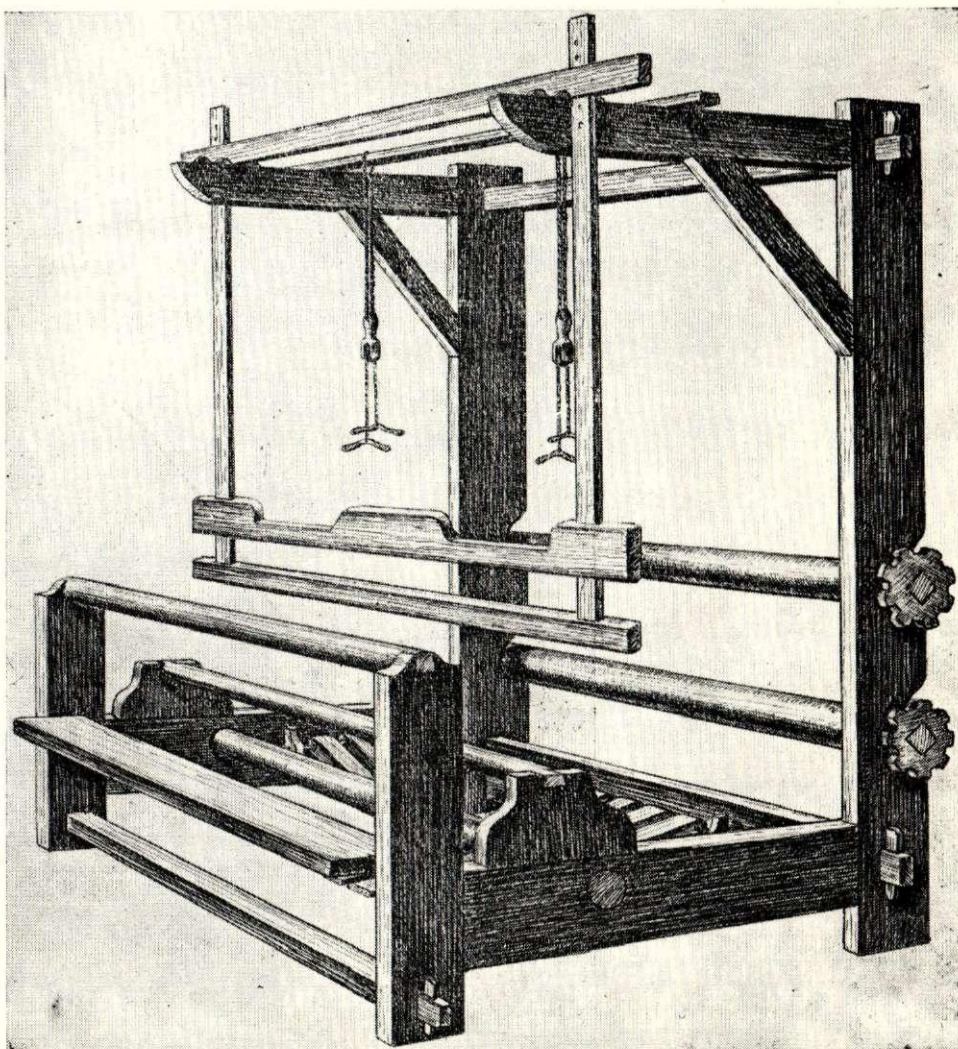
āziši — Ērgemē, Smiltēnē, Launkalnē, E 18, 3182; Liepupē, E 12, 986k.

⁶³ Likociši — Lubānā, E 17, 6782;

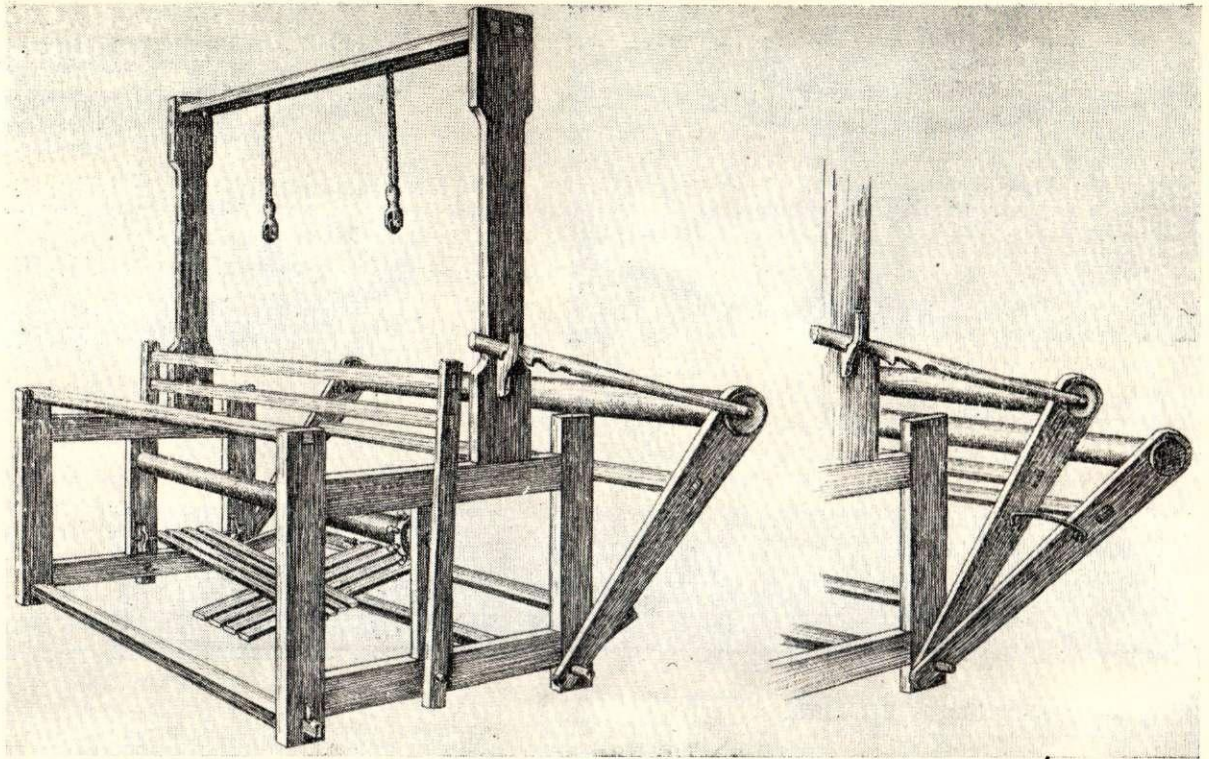
likoči — Piebalgā, Latvijas Saule, 1926. g., 37./38. nr., 428. lpp.;

likāņi — Ērgļos, Raunā, E 18, 3182;

likāņiņi — Saikavā, E 17, 6786.

17. att. Aužamie stāvi Krimuldā, E 18, 2838.

18. att. Aužamie stāvi Jērcēnos, E 13, 817.

venokārt lietoja amatnieki. Paminas piestiprina pie pakājējā šķēršņa, uzverot uz koka vai metala stienā. Starp velkiem ievietoto audu blīvumu regulē ar sistavu jeb ķemmlādi. Sistavas darbīgā daļa ir šķiets jeb ķemme, kas sastāv no rāmja un zobiem.⁶⁴ 19. gs. šķieta zobus taisīja no plāniem skalīņiem, niedrām, gadsimta beigās — arī no misiņa. Rupjākiem audumiem domātie šķieti bija ar mazāku, smalkākiem — ar lielāku zobu skaitu.

Šķieta zobus Vidzemē dalīja posmos,⁶⁵ gaņģos⁶⁶ un simtos.⁶⁷ Vecākais paņēmieni — skaitīšana posmos bija saglabājusies 19. gs. beigās Latgales robežapvidos un Vidzemes jūrmalā, skaitīšana gaņģos — veco amatniecības centru — Cēsu, Trikātas, Smiltenes, Raunas un Alūksnes draudžu apvidos, bet skaitīšana simtos — 19. gs. lielākajā aušanas centrā Piebalgā. Tur jau 19. gs. 40. gados lietoja 10 simtu ķemmi.

Audu pavedienus ievietoja velkos ar atspoli. 19. gs. Vidzemē bija pazīstami vairāki atspolu veidi. Vispirms jāmin īstās atspoles priekštece — saiva, kuru lietoja, aužot jostas, tiklus un lupatu audumus. Atspoles parasti darināja no ābeles koka, taisnas vai nedaudz liektas (skat. 19. att.). Amatniecības centros bija pazīstamas t. s. vēveru atspoles, kurām bija atvērta tikai virsējā daļa. Lai atspole labāk slidētu caur velkiem, tai apakšā bija pierīkoti mazi ritenīši (skat.

20. att.). Atspolē uz metala iesmiņa ielika ar audu diegiem piespolēto spolīti. Spolītes taisīja no niedrēm, alkšņu mizas vai avenājiem.

Bez šīm stāvu daļām minami vēl starpkoki jeb skali. Lai labāk uztītu velkus, lieto starpkokus veltna garumā. Tos liek 3—4 cm attālumā apkārt veltnim vienu vai vairākas reizes. Velku tīšanas un nītis vēšanas laikā šķīriena saglabāšanai izmanto 2—3 plankanus kociņus, lumstus.⁶⁸ Tos nostiprina ar atsvaru,⁶⁹ atstāj velkos arī aušanas laikā, lai labāk veidotos šķīriens.

Velkus iegriežot, veltni lieto riekumu, rīku, ar kura palīdzību vienmērīgi izdala pavedienus vēlamā auduma platumā. Riekums ir liels šķiets, kura koka zobi cits no cita atrodas 1—2 cm attālumā. 19. gs. riekumu lietoja tikai Vidzemes centrālajā daļā, kamēr no amatniecības centriem attālākajos apvidos izlīdzējās ar rupjāku parasto aužamo šķietu. Auduma noturēšanai vajadzīgajā platumā lieto divdaļīgu spīli⁷⁰ jeb spērrāgu.⁷¹ Vecākā paveida spīlei abas daļas kopā satur ar aukliņu (skat. 21. att.), jaunākā — ar tapiņām (skat. 22. att.). Pavedienus nītis un šķietā ver ar īpašiem skala kāsišiem.

19. gs. Vidzemē nītis sēja no stipriem linu vai kaņepāju diegiem uz īpaša šim nolūkam izveidota dēlīša (skat. 23. att.) vai rāmiša (skat. 24. att.). Parastās nītis sēja 25—30 cm garas ar 1,5—2 cm garu aci un lietoja visā Vidzemē, bet drellu nītis — 32 cm garas ar 0,5 cm garu aci un lietoja drellu aušanas centros

⁶⁴ Strasti — Litenē, E 18, 3181.

⁶⁵ Posmā 30 zobi, Saikavā, E 17, 6786.

⁶⁶ Vēveru gaņģi 20 pāri zobiņu, bet parastajā — 10 pāri zobiņu — teicējs Alberts Glazers Vecpiebalgas «Vecsmētēs», dzim. 1886. g., E 18, 3181;

gaņģis = 40 zobi (Smiltene), } E 18, 3181.
gaņģis = 30 zobi (Kārķos), }

⁶⁷ CVĀ 5890. fonda 1. apraksta 3 lieta.

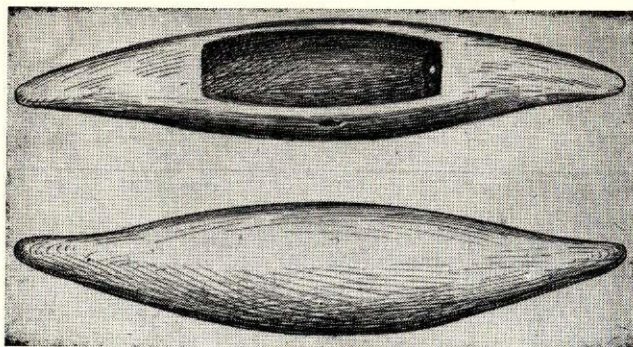
⁶⁸ Šķīres — Raunā, E 18, 3182,

⁶⁹ Vilciņš — Raunā, E 18, 3182,

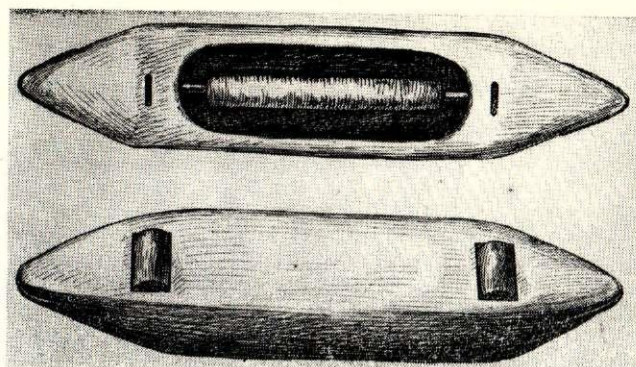
zaglis — Mazsalacā, VM E 2364c mape.

⁷⁰ Spīle jeb platumturis — Siguldā, E 18, 2827.

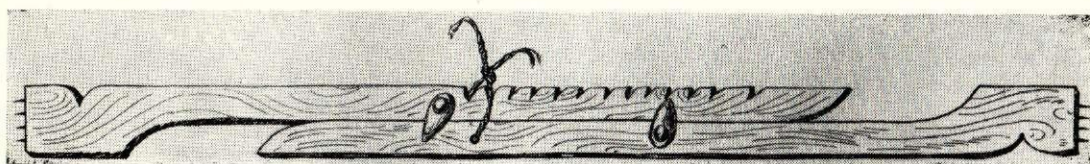
⁷¹ A. Bielenstein. Op. cit., 404. lpp.

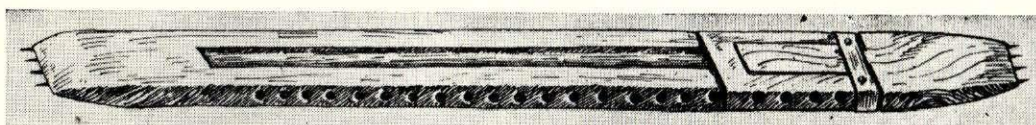
19. att. Atspole Ainažos, E 12, 3124.

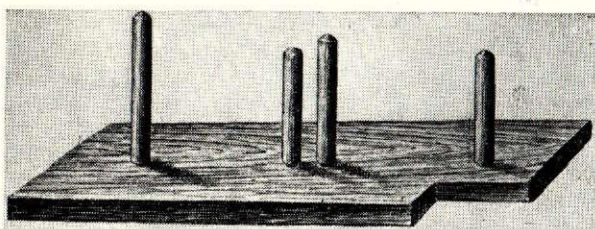
20. att. Atspole Ainažos, E 12, 3126.

21. att. Platumsuris Kārķos, E 13, 1626.

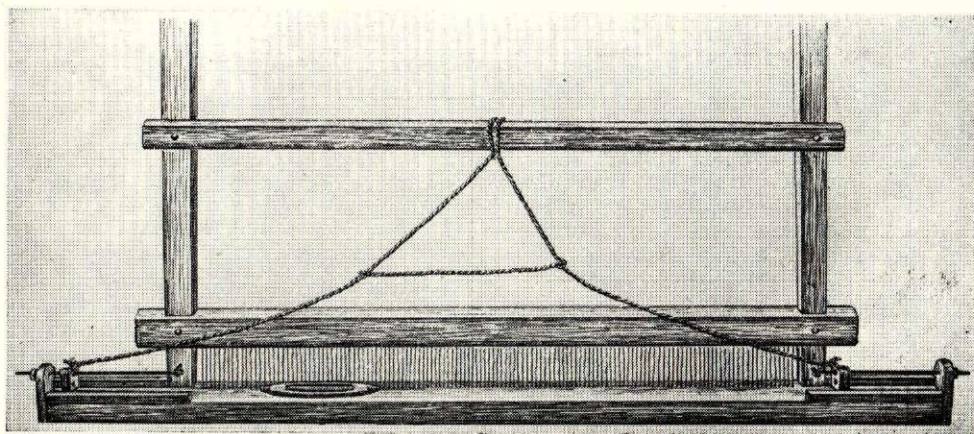
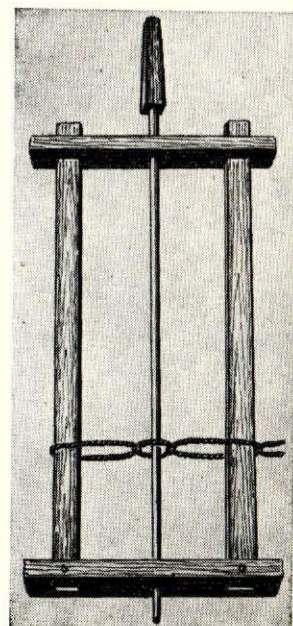

22. att. Platumsuris Kārķos, E 13, 1628.

23. att. Rāmitis nīšu siešanai Saikavā, E 17, 3500.

24. att. Rāmitis nīšu siešanai Rāmuļos, VM E 2468. mape 49. dokuments.

25. att. Sistava ar caursviedi Vecpiebalgā, E 18, 3186.

Raunā un Piebalgā. 19. gs. otrajā pusē Vidzemes amatnieki sāka strādāt ar dubultnišu iekārtu, kuru lietojot rakstotus audumus varēja aust ar mazāku nišu kārtu skaitu, nekā lietojot parastās nītis. Garacainās nītis bija 34—36 cm garas ar 8—10 cm garu aci.

19. gs. vidū amatnieki darba ražīguma kāpināšanai veciem trižuļu aužamiem stāviem pierīkoja dažas mehānisko stāvu daļas, piemēram, sistavu ar caursviedi,⁷² kas iekārtota tā, ka ar auklas palīdzību sviež atspoli šķērē turp un atpakaļ (skat. 25. att.). Piebalgā tā parādījās ar gaņilkas apzīmējumu.⁷³ Domājams, ka ar šo mehānismu Piebalgas audēji iepazīnās tekstilfabrikās vai arī krievu amatnieku darbnīcās, kur to sāka lietot 19. gs. 40. gados.⁷⁴

Kā jau minēts, aušanas priekšnoteikums ir pavedienu sakārtošana aušanai. Šai darbā kā mājaudēji, tā amatnieki izmantoja mazāk kvalificētu darba spēku, piemēram, pusaudžus, mācekļus.⁷⁵ Audumu iekārtošanu stāvos un aušanu veica jau darba iemaņas pilnībā apguvuši speciālisti. Šis apstāklis varēja būt viens no cēloņiem, kāpēc velku sakārtošanas rīku un aužamo stāvu attīstība nenorisinājās, tā sakot, roku rokā, bet aužamie stāvi attīstījās straujāk.

Aušanas darba rīku attīstībā noteicošais faktors bija amatnieku cenšanās palielināt darba ražību. Preču-naudas saimniecības attīstība stimulēja uzlabot esošos, darināt jaunus rīkus un līdz ar to apgūt arī citos apvidos izstrādātās darba metodes. Tā 19. gs. sarežģītākos darba rīkus, piemēram, aužamos stāvus un ratiņus, pagatavoja speciālisti-galdnieki, kamēr vienkāršākos darināja zemnieki paši mājās apstākļos. Tāpēc arī aužamajos stāvos daudz mazāk vērojamas lokālas iezīmes, pie kam primitīvās formas tiem izzudušas ātrāk nekā velku sagatavošanas rīkiem.

Aužamie stāvi Vidzemē pēc ārējā noformējuma un tehniskajām iespējām gandrīz neatšķiras no pārējos Latvijas apvidos sastopamajiem stāviem. Vidzemes stāvu attīstības tempi (par galveno rādītāju pieņemot nišu kārtu skaitu) līdzinās pārējo Baltijas jūras krastos dzīvojošo tautu aužamo stāvu attīstības tempiem. Vidzemē pēdējos 200 gados tie pārdzīvojuši trīs attīstības stadijas. Kā pirmā stadija minama pavedienu uzvilkšana uz sienas no diviem kamoliem, lietojot viņu un primitīvās tītavu formas — staklainu koka

zaru un tā mākslīgu atdarinājumu — un nepārviotojamos aužamos stāvus.

Otrajai stadijai pieskaitāma uzvilkšana uz rāmja kokiem no 2 līdz 4 kraķiem, lietojot vienkāršās uztiņamo un notinamo tītavu formas un pārviotojamos trižuļu aužamos stāvus. Pie trešās stadijas pieder uzvilkšana no spolēm ar lāpstiņu uz riņķa velku kokiem, lietojot dažāda veida tītavas un stāvus ar vairākiem velku veltņiem, sistavu ar caursviedi, dubultnišu iekārtu.

Tā kā darba rīku attīstība cieši saistīta ar audēju amata vēsturi, tad, izsekojot avotos atrodamās hronoloģiskās atzīmes, iespējams secināt, ka Vidzemē pirmais uzvilkšanas veids līdz ar tam atbilstošo darba rīku komplektu lietots feodālisma apstākļos, otrs — kļaušu saimniecības sabrukuma un trešais — kapitālisma straujas attīstības periodā.

Visi iepriekš apskatītie rīki ir izjaukami — piemēroti uzglabāšanai šaurās telpās. Tas liecina, pirmkārt, ka aušana ar rokas darba rīkiem nav notikusi sistemātiski, bet bijusi sezonas darbs, tāpat arī, ka Vidzemes audēju vairākumam nav bijušas īpašas darba telpas vai darbnīcas.

Kā rāda iepriekš minētais materiāls, uzlabotās rīku formas vispirms parādījās amatniecības centros un no turienes izplatījās tālāk.

Visumā jāatzīst, ka aušanas darba rīku attīstība 19. gs. norisinājusies strauji, bet tomēr stingri pakāpeniski. Par to liecina rīku evolūcija un plašā izplatība zemnieku vidū. Vecākās rīku formas ar jaunākajām saista daudzas starpformas. Šajā sakarībā minētais materiāls pierāda, ka arī attīstītākie darba rīki nemitīgas uzlabošanas ceļā veidojušies uz vietas un nav akli pārņemti no vāciešiem, kā apgalvo A. Bīlenšteins, galvenokārt balstīdamies tikai uz valodniecības datiem. Darba rīku latvisko nosaukumu aizstāšana ar vāciskiem norisinājās īpatnējos vēsturiskos apstākļos. Proti, latviešu amatnieki, izpildot vācu muižnieku pasūtījumus un lietojot vācu tehnisko literatūru,⁷⁶ laika gaitā piesavinājās vācisko amata terminoloģiju un izplatīja to tautā. Šī aizstāšana pastiprināti notika kopš 19. gs. vidus līdz ar darba dališanas padziļināšanos. Tad aušana arī ar rokas darba rīkiem arvien vairāk pārgāja speciālistu amatnieku rokās.

Feodālisma periodam raksturīgie aušanas darba rīki Vidzemē izzuda 19. gs. otrajā pusē. Sevišķi, sākot ar 19. gs. 70. gadiem, arī zemnieku mājās masveidīgi sāka lietot rīkus, kas raksturīgi audumu darinātājiem amatniekiem kapitālisma straujas attīstības apstākļos.

⁷⁶ Skat. A. Alsupe. Audumu veidi Vidzemē. — Arheoloģija un etnografija, II, Rīgā, 1960.

⁷² 1733. g. angļis Džons Keiss konstruēja sistavu ar caursviedi. Skat. E. Johannsen. Die Geschichte der Textilindustrie. Leipzig, Stuttgart, Zürich (b. g.) 271. lpp.

⁷³ Domājams, no krievu «гнать».

⁷⁴ Обзор кустарных промыслов России, т. III. Ред. Д. Тимирязев, СПб, 1902, 34. lpp.

⁷⁵ CVA 5890. fonda 1. apraksta 1.—32. lieta.

ОРУДИЯ ТРУДА ВИДЗЕМСКИХ СЕЛЬСКИХ ТКАЧЕЙ

А. Алсуне

ВЫВОДЫ

Ручное ткачество существовало в XIX в. в Видземе как ремесло, являясь в то же время составной частью натурального хозяйства. Крестьяне-ткачи, как и ремесленники, пользовались в этот период орудиями труда домашнего изготовления.

В латышской историко-этнографической литературе имеются весьма редкие и бедные упоминания об орудиях ткачества. Более или менее подробно остановился на этом вопросе А. Биленштейн во II части своей работы «Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten», вышедшей в Петрограде в 1918 г. Выводы его, характерные для немецких теоретиков культуртрегерства, сводились к утверждению того, что наиболее развитые формы орудий труда латыши переняли у немцев.

В настоящей статье рассматриваются орудия сельских ткачей и приемы работы, характерные для Видземе XIX в. Орудия труда более раннего времени упоминаются лишь по мере необходимости — для выяснения процесса развития отдельных орудий.

В статье использованы в основном неопубликованные материалы республиканских архивов и музеев.

Видземские орудия ткачества по внешнему виду и техническим возможностям почти не отличаются от орудий, встречающихся в остальных частях Латвии. Темпы развития орудий ткачества в Видземе соответствуют темпам развития их у соседних народов.

Материал статьи свидетельствует о том, что развитие орудий ткачества в Видземе прошло за последние два столетия три стадии.

На первой стадии развития орудий нить натягивалась с двух мотков на стенку, применялись вилочка (рис. 11), мотовило примитивной формы, ветвистый сучок или его имитация и неподвижные ткацкие станы.

На второй стадии нить натягивалась на деревянную раму (рис. 9) с использованием 2—4 мотовил простейшей формы для намотки и сматывания (рис. 1, 2, 4, 5, 8) и подвижных горизонтальных ткацких станов (рис. 15).

На третьей стадии нить с помощью делителя нити (рис. 12) натягивалась со шпуль (рис. 13) на вертящиеся сновалки (рис. 10), применялись различного вида мотовила (рис. 3, 6, 7), станы с несколькими

навоями (рис. 17, 18), челноком-самолетом (рис. 25).

Развитие орудий труда тесно связано с историей ткацкого ремесла, поэтому хронологические данные источников позволяют сделать вывод, что в Видземе первый способ натяжения нити и соответствующие ему орудия труда были характерны для феодального хозяйства, второй — для хозяйства в период распада барщинного строя, а третий — для периода бурного развития капитализма.

Почти все применявшиеся орудия труда были разборными и приспособлены для хранения в небольших помещениях. Это свидетельствует о том, что ручное ткачество было лишь периодическим занятием и что большинство видземских ткачей не имело специальных рабочих помещений или мастерских.

Усовершенствованные орудия появились сначала в ремесленных центрах и оттуда распространились в народе.

Следует отметить, что быстрое развитие форм орудий ткачества в XIX в. характеризовалось строгой последовательностью: старые формы орудий связаны с новейшими посредством многочисленных промежуточных форм. В этом отношении наш материал свидетельствует о том, что наиболее развитые формы орудий были созданы в процессе непрерывного совершенствования старых, а не явились результатом слепого заимствования у немцев, как это утверждает А. Биленштейн, опираясь в основном только на данные языкознания. Замена латышских терминов объясняется тем, что ремесленники-латыши, выполняя заказы немецких дворян и используя немецкую техническую литературу, постепенно перенимали немецкую терминологию и распространяли ее в народе. Ускоренными темпами эта замена стала проходить с середины XIX в. — с углублением процесса разделения труда. Ручное ткачество с этого времени все в большей степени переходило в руки специалистов-ремесленников.

Характерные для периода феодализма орудия ткачества исчезли в Видземе во второй половине XIX в. Начиная с 70-х годов XIX в. и в крестьянских домах стали использоваться в основном орудия, характерные для ремесленного ткачества периода бурного развития капитализма.

DZĪVOJAMĀS PIRTIS VIDZEMĒ (19. GS. OTRAJĀ PUSĒ — 20. GS. SĀKUMĀ)

A. Krastiņa

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnografu ekspedīcijās, vācot materiālus par tautas celtniecību, Vidzemē tika konstatēts lielāks skaits nelielu ēku, kurās zem viena jumta atrodas pirts un neliela dzīvojamā telpa ar vai bez priekšnamiņa. Priekšnamiņu ļoti bieži izmanto par virtuvi vai t. s. vasaras ķēķi. Zem kopēja jumta apvienotās atsevišķās telpas liecina, ka ēka vienlaikus izmantota gan par pirti, gan par dzīvokli, tāpēc tā arī nosaukta par dzīvojamo pirti. Šāds apzīmējums sastopams arī etnografiskajā literatūrā. Ar jēdzienu «dzīvojamā pirts» šaurākā nozīmē gan saprotama tikai pati apdzīvotā pirts jeb mazgāšanās telpa, kuru izmantoja arī dzīvošanai. Tautā šādas ēkas sauc par pirts kambariņiem, pirts istabiņām, pirts mājiņām vai arī par vaļinieku pirtiņām.

Dzīvojamās pirtis ir tipisks bezzemnieku un trūcīgo ļaužu mājokļu veids un spilgti liecina par priekšpadomju laika valdošo zemnieku šķirisko noslāņojumu ietekmi mājokļu tipu izveidojumā. Pirti par dzīvokli parasti izvēlējās vecās, trūcīgās atraitnes, laukstrādnieku vecāki — bijušie kalpi un citi veci, darba nespējīgi ļaudis, kuriem nebija apgādnieku. Arī 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā pirts ar piebūvētajiem dzīvojamajiem kambariņiem jeb pirts istabiņām ir tipisks rokpeļņu, t. s. vaļinieku dzīvokļa veids (Skat. 120. lpp.).¹

Priekšpadomju laika avotos un etnografiskajā literatūrā materiāli par dzīvojamām pirtīm ir visai niecīgi. Tas raksturo tā laika valdošās šķiras pārstāvju, kā arī etnografijas materiālu vācēju šķirisko nostāju celtniecības materiālu vākšanā un apcerēšanā. Bezzemnieku un trūcīgo ļaužu mitekļiem (konkrēti — dzīvojamām pirtīm) netika pievērsta vajadzīgā uzmanība. Tās bija pārāk vienkāršas un neizskatīgas ēkas, lai izpelnītos buržuāzisko etnografu ievēribu. Avotos un literatūrā sastopam galvenokārt tikai norādījumus, ka trūcīgie zemnieki vai bezzemnieki dzīvo pirtīs un tos sauc par «pirtniekiem». No senākajiem avotiem atzīmējamas A. Hupela ziņas, kurās norādīts, ka Val-

kas apr. zemnieku sētās 18. gs. beigās ir arī dažas mazas būdas (Hütten), kur mitinās dienas strādnieki (Tagelöhner) un pirtnieki (Badstüber).² Liekas, ka šīs mazās būdas varētu būt bijušas pirtis, ja viņu apdzīvotājus sauc par pirtniekiem.

Daudz skaidrāk par dzīvošanu pirtīs izsakās Mazsalacas (Salisburg) draudzes mācītājs Joh. Cimermanis. Atbildot ārsta Hūna aptaujai par zemnieku mājokļiem minētajā draudzē, viņš norāda, ka tur ap 1806. gadu «... nabadzīgie zemnieki dzīvo būdās, t. s. pirtīs (Badstuben), bieži vien pat vairākas ģimenes kopā, kas jo sevišķi bīstami slimību gadījumos».³ Turpat norādīts, ka nepieciešamas blakus telpas — istabas, jo citādi ļoti kavejas slimnieku izveseļošanās.

Pirtniekus piemin arī Ed. Dunsdorfs, norādot, ka Ēvelē bijuši 82 arkli ar 84 ciematiem, 20 pirtniekiem un 5 krogus vietām.⁴

Visos šajos un citos tā laika norādījumos nav raksturota dzīvojamās pirts arhitektūra. Dažas ziņas par to atrodamas vienīgi Latvijas PSR Vēstures muzeja Pieminekļu valdes fonda materiālos.⁵ Tur tās raksturotas kā parastās zemnieku sētās sastopamās pirtis. Bieži vien norādīts, ka pirts izmantota dzīvošanai vai par pagaidmiekli, kamēr uzceļ jaunu istabu vai rijas kambari.⁶

Savos pētījumos dzīvojamās pirtis un pirtniekus piemin baltvācu mācītājs A. Bilenšteins.⁷ Viņš samērā sīki apskata pirts izveidojumu, bet nesniedz šāda dzī-

² A. W. Hupel. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und Revalschen Statthalterschaft. Riga 1789, 404. lpp.

³ Latvijas Centrālais valsts arhīvs (turpmāk — LCVA), 6810. fonds, 50. lieta, 32. lapa.

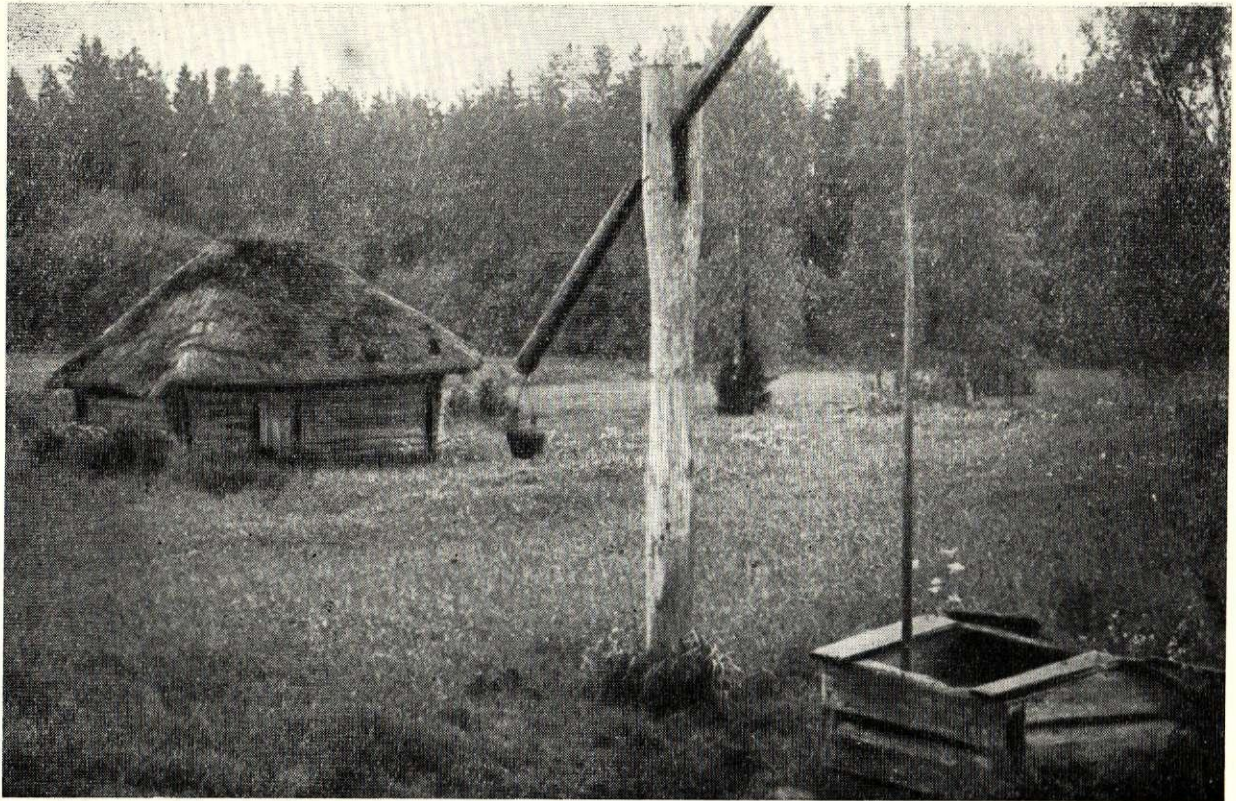
⁴ Ed. Dunsdorfs. Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.—1654. g. Rīgā, 1935., 22. lpp. u. c.

⁵ Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas arhīvs (turpmāk — VM E), 2509. mape — Madonas apr. un 2422. mape — Cēsu apr. Tekstā, citējot avotus, norādīts dokumentā minētais administratīvi teritoriālais iedalījums.

⁶ Madonas apr. Kalsnavas pag. «Jaunzemos» (VM E, 2509. mape, 151. dok.), Ļaudonas pag. «Ķikuros» (VM E, 2509. mape, 92. dok.), Saikavas pag. «Auziņos» (VM E, 2509. mape, 464. dok.) u. c.

⁷ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, I. St. Petersburg 1907, 110. u. c. lpp.

¹ Par vaļiniekiem skat.: S. Cimermanis. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. Rīgā, 1959., 49.—51. un 200.—201. lpp.

1. att. Pirtiņa Madonas apr. Liepkalnes pag. «Skudrēs», celta 19. gs. vidū. (VM E, 26237. fotoneg.)

vokļa sociālo novērtējumu, tā atraudams to no sava laikmeta ekonomiskās dzīves. Tas pats attiecināms arī uz arhitekta R. Legzdiņa rakstu «Senā latvju klēts, kūts, pirts un rija».⁸ Viņa sniegtās ziņas ir vispārinātas, bez vietas un laika norādījumiem. No padomju etnografiem dzīvojamās pirtis atzīmē S. Cimermanis, analizējot laukstrādnieku dzīvojamās telpas un to iekārtojumu Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē.⁹

Pēc apdzīvošanai izmantojamā telpu rakstura dzīvojamās pirtis iedalāmas divās lielās grupās:

- a) dzīvojamā pirts — apdzīvota pirts telpa,
- b) pirts ar dzīvojamo kamarīti jeb istabiņu.

Dzīvojamā pirts — apdzīvota pirts telpa

Līdz 19. gs. otrajai pusei par dzīvokli parasti izmantoja pašu pirti jeb mazgāšanās telpu. Pēc Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļas Pieminēkļu valdes fonda un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnografu ekspedīciju lauku materiāliem spriežot, 19. gs. pirmajā pusē dzīvojamās pirtis Vidzemē ir koka guļbūves ēkas uz saveltu laukakmeņu pamatiem. 20. gs. sākumā pirtīm pamati taisīti pamatīgāki — no zemē nedaudz ieraktiem akmeņiem, tos saistot ar māla, kaļķu vai cementa javu. Pirts sienas celtas no priedes vai egles apaļkoku baļķiem, krusta pakšos. Pakšu galos un arī pie logu un durvju ailēm apaļkoki pietēsti. 20. gs. sākumā lietoti galvenokārt divpusīgi, ēkas iekšpusē un ārpusē

aptēsti baļķi, veidojot gludus pakšu salaidumus. Tomēr samērā bieži arī vēl 20. gs. 20. gados dzīvojamās pirtis celtas no apaļiem baļķiem krusta pakšos (3. att.). Ēkas galvenā šķērssiena vienmēr taisīta no guļbaļķiem, baļķu galus iesienot ārsienās. Tā panākta lielāka stabilitāte. Citas šķērssienas, ja tādas bija, parasti iebūvētas ar statņu — koka stabu palīdzību, novietojot tos pie sienas un piepildot ar attiecīgi pietēstiem guļkokiem vai dēļiem. Krāsns tuvumā sienas dažkārt mūrētas no laukakmeņiem māla vai kaļķu saistījumā vai arī no ķieģeļiem.

Jumti pirtīm taisīti tādā pašā veidā kā istabām. Tie ir divslīpu, divslīpu ar nošļauptiem galiem vai arī

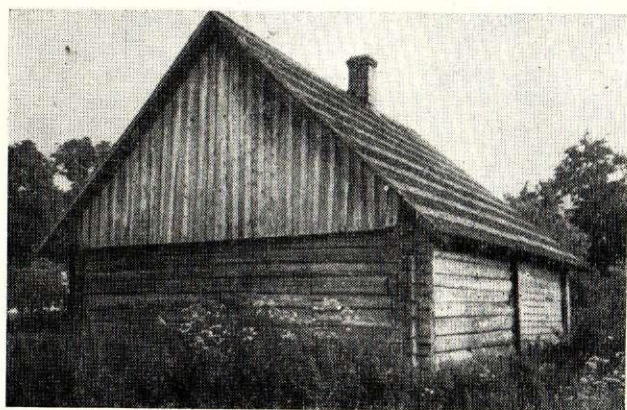
2. att. Pirts ar dzīvojamo kamarīti — pirts mājiņa, celta 19. gs. otrajā pusē, Limbažu raj. Tūjas c. «Kurmjos». (Latvijas PSR Vēstures institūta Etnografijas sektora arhivs (turpmāk — E) — A. Krastiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli.)

⁸ Latvju tautas dainas, II. Rīgā, 1928., 96.—97. lpp.

⁹ S. Cimermanis. Op. cit., 200.—201. lpp.

četrslīpu spāru jumti (1.—3. att.). Dažreiz sastopami arī trīsslīpu jumti, t. i., vienā ēkas galā divslīpu jumts, bet otrajā ēkas galā pēc četrslīpu jumta principa darināts jumts (4. att.). Pirtīm jumti segti ar lubām un salmiem, bet ezeru tuvumā, kur viegli pieejamas niedres, arī ar niedrēm. Muižās dzīvojamām pirtīm, tāpat kā citām muižas ēkām, likti arī dakstiņu jumti (4. att.). Trūcīgajiem zemniekiem un it sevišķi bezzemniekiem-vaļiniekiem, kuri pirts parasti izmantoja par dzīvokli un kuri dažkārt arī paši rūpējās par pirts celšanu, salmu sagādāšana pirts apjumšanai radīja ievērojamas grūtības. Saimniekiem, slēdzot ar muižnieku nomas līgumu, bija noteikts, ka salmus nedrīkst pārdot un tie jāizlieto tikai savā saimniecībā. Tautā vēl saglabājušies nostāsti par Vecsalacas muižas baronu Štālu fon Holšteinu, kas stingri raudzījies, lai viņa zemnieki-saimnieki salmus nepārdotu zvejniekiem-vaļiniekiem. Viņš gribējis, lai visus salmus izmantotu pakaišiem, tā ceļot lauku ražību. Šos noteikumus viņš jo sevišķi uzsvēris nomas līgumos, kā arī stingri raudzījies, lai tos izpildītu. Zvejniekiem nekas neatlicis kā braukt uz Igauniju pēc salmiem vai jumt niedru jumtus (teicējs M. Braukšs, 67 g. v., Salacgrīvā).

Pēc nostāstiem, zemnieku pirtīm vairāk likti lubu jumti. Tas darīts gan salmu trūkuma, gan biežo ugunsgrēku dēļ, kas izcēlās slikto krāšņu dēļ. Lubu jumtu, ugunsgrēkam izceļoties, varēja ātri nojaukt.

3. att. Pirts ar dzīvojamo kambarīti, celta ap 1930. g., Limbažu raj. Stienes c. «Dimzās».
(E — A. Krastiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli.)

Lubu jumtu darinot, parasti lietotas spāres ar sakņu līkumu — kabi apakšējā galā.¹⁰ 20. gs. sākumā zemnieku sētās vispārēju izplatību iegūst skaidu jumti. Tos liek ne tikai jaunceltajām ēkām, bet arī vecajām pirtīm, atjaunojot veco jumtu segumu.

Dzīvojamām pirtīm, tāpat kā parastajām pirtīm, ārdurvis darinātas no platiem, bieziem priedes vai egles koka dēļiem. Dēļus sastiprināja ar šķēršiem — šķērsdzītņiem, ko iekala durvju dēļos un pie tiem piestiprināja ar koka tapiņām. Salīdzinot ar sētās pārējām ēkām, pirts arhitektūra visai vienkārša.

¹⁰ A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairuma un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīgā, 1959., 138.—140. lpp.

Vēl 19. gs. otrajā pusē celtajām pirtīm dažkārt sastopamas durvis ar koka virām. Durvju vienā pusē piestiprināts vertikāls koks, kura apakšējais gals pie durvju sliedīša ievietots koka blūķīša iedobumā, bet augšgals ar pusapaļi izveidotu koku — iekavu un ar koka tapu palīdzību nostiprināts pie durvju palodas. Šādā veidā pilnīgi bez dzelzs daļām izgatavoja ērti virināmas durvis (5. att.).¹¹ Par to, ka pirti ceļot, centās iztikt ar minimāliem līdzekļiem, liecina arī tās apgaismes atrisinājums. Tā pirts telpai arvien ir tikai viens logs, kamēr priekšelpai — namiņam tā var arī nebūt.

Vecākais pirts logu veids ir ar dēļa aizbīdni noslēdzama aila, kas 2—3 guļbaļķu augstumā iecirsta pirts sienā (6. att.). Šāds «logs» nodēvēja galvenokārt dūmu izlaišanai no pirts, bet ne silti izkurinātās pirts apgaismošanai. Pirmie stikla logi pirtīs taisīti tikai 19. gs. otrajā pusē. Tie ir visai mazi, apmēram 2—3 guļbaļķu augstumā (7. att.). Tikai 20. gs. pirmajā pusē pirts kambarīšiem atrodami lielāki, istabu logiem līdzīgi 4—6 rūšu stikla logi (4. un 8. att.). Kā redzams, pirts arhitektūra vēl 19. gs. beigās reizēm saglabā senās celtniecības arhaiskās formas, kad dzelzi un stiklu lietojaniecīgā daudzumā vai arī centās iztikt pavisam bez šiem materiāliem.

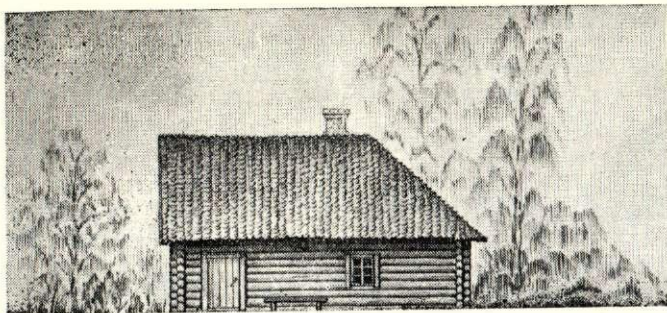
Pēc iekšējā iedalījuma vecākās dzīvojamās pirts ir nelielas divdaļu ēkas, kas sastāv no pirts telpas, kur mazgājās un pērās, un no priekšnamiņa —

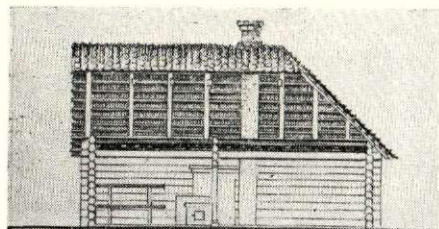
ģērbtuves, ko ļoti bieži izmantoja par vārāmo namiņu — vasaras virtuvi.¹²

¹¹ Durvis ar koka virām bijušas Cēsu apr. Vaives pag. «Lejasslauķu» pirtiņai līdz pat 1920. g. Tad pirts durvim pieliktas dzelzs viras. «Lejasslauķu» pirts celta ap 1880. g. (VM E, 2422. mape, 88. dok.). Koka viru durvis konstatētas vēl 1959. g. Madonas raj. Saikavas c. «Muižnieku» pirtiņai, kas celta ap 1850. g. (E — 1959. g. ekspedīcijas materiāli).

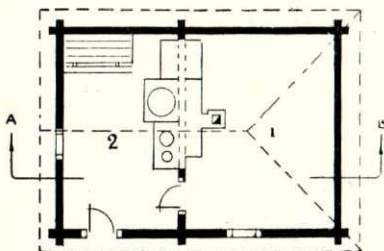
¹² Skat. A. Krastiņa. Op. cit., 114.—115. lpp.; Cēsu apr. Vecpiebalgas pag. «Jaunkalniņš» pirts namiņš celts ap 1828. g. (VM E, 2422. mape, 28. dok.); Madonas apr. Tirzas pag. «Vindedzēs» pirts namiņš celts ap 1838. g. (VM E, 2509. mape, 38. dok.); Madonas apr. Tirzas pag. «Ķoderos» pirts namiņš celts 1840. g. — Brīvdabas muzeja (turpmāk — BDM) Vidzemes sētā; Madonas apr. Vecgulbenes pag. «Dziesniekos» pirts namiņš celts ap 1848. g. (VM E, 2509. mape, 253. dok. un E — 1956. g. ekspedīcijas materiāli); Madonas apr. Saikavas pag.

Pretskats.

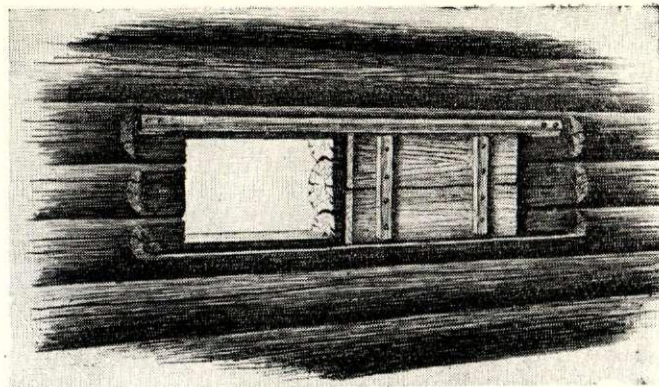

Griezums A—B.

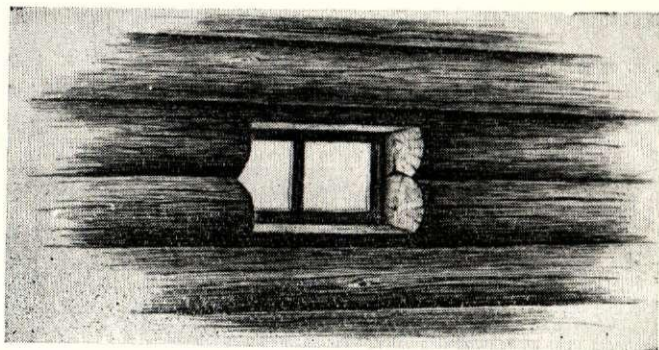

Plāna shēma: 1 — dzīvojamā istaba; 2 — pirts — virtuve.

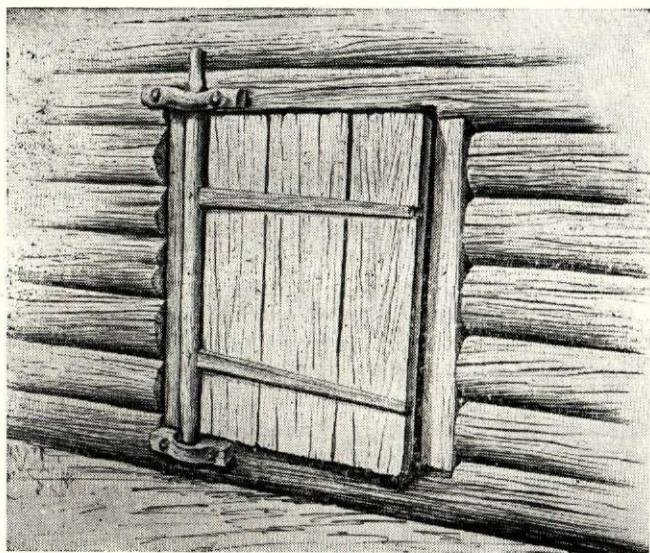
4. att. Dzīvojamā pirts, celta ap 1860. g., Saulkrastu raj. Turaidas c. «Ciruļos» (Valsts Arhitektūras pieminekļu aizsardzības un arhitektūras un celtniecības komitejas un restaurācijas inspekcijas materiāli. — A. Gusara uzmērojums 1954. g.).

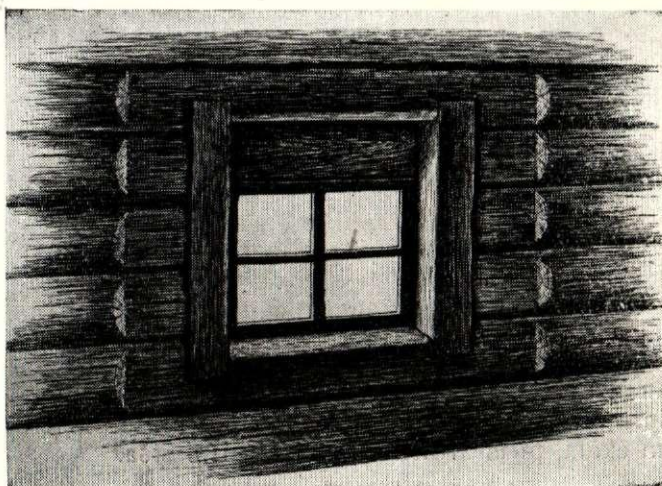
6. att. Pirts lodziņš ar koka aizbīdni (skats no pirts iekšpuses) Madonas raj. Saikavas c. «Muižniekos» (E — R. Kalniņas 1959. g. ekspedīcijas materiāli).

7. att. Pirts kambarīša mazais lodziņš (skats no kambarīša iekšpuses) Valmieras apr. Sēļu pag. «Jaunrūnās» (tagad BDM Vidzemes sētā. A. Krastiņas uzmērojums).

5. att. Pirts durvis ar koka viru Madonas raj. Saikavas c. «Muižniekos» (E — R. Kalniņas 1959. g. ekspedīcijas materiāli).

8. att. Pirts lodziņš (skats no pirts iekšpuses) Valmieras apr. Sēļu pag. «Jaunrūnās» (tagad BDM Vidzemes sētā. A. Krastiņas uzmērojums).

Daži pirts namiņu izmēri (m)

№ p. k.	Objekta atrašanās vieta, avots	Ēkas celšanas gads	Pirts pamata laukuma izmēri	Namiņa pamata laukuma izmēri	Ēkas kopējais		Piezīmes
					garums	plātums	
1	Madonas apr. Tirzas pag. «Vīndedzes» (VM E, 2509. mape, 38. dok.)	Ap 1838.	3,20×4,00	4,00×4,00	7,20	4,00	Pirtij un namiņam katram sava ieeja ēkas sānsienā
2	Madonas apr. Saikavas pag. «Auziņi» (VM E, 2509. mape, 469. dok.)	Ap 1848.	3,80×4,00	6,40×4,00	10,20	4,00	Ieejas durvis ēkas gala sienā un ved namiņā, kas kalpo arī par pirts priekštelpu
3	Madonas apr. Ļaudonas pag. «Ķikuri» (VM E, 2509. mape, 92. dok.)	Ap 1860.	3,40×4,20	3,40×4,20	6,80	4,20	Ieejas durvis ēkas sānsienā ved namiņā, kas kalpo arī par pirts priekštelpu
4	Gaujenas raj. Stradu c. p. «Dziesnieki» (E — A. Krastiņas 1956. g. ekspedīcijas materiāli)	1850.	3,60×3,60	3,60×3,60	8,90	3,60	Starp pirti un namiņu 1,70 m plata starptelpa. No šīs starptelpas vienas durvis ved namiņā, otras — pirtī

Šāda tipa dzīvokli namiņš un pirts telpa mēdz būt aptuveni vienāda lieluma, kaut gan ir gadījumi, kad namiņš, kurā notika dažādi māsaimniecības darbi, ir taisīts lielāks par pirti (skat. 1. tab.).

Vidzemes austrumdaļā, bij. Gulbenes un Tirzas pag. teritorijā, pirts namiņu konstruktīvais izveidojums atgādina Latgales trīsdaļu istabas, kas sastāv no diviem atsevišķiem guļbūves cirtņiem, ko apvieno neapkurināma priekštelpa — «sinči» (piem., «Dziesnieku» pirts namiņš). Tādā kārtā pirts namiņu celšanas veidā Vidzemes austrumdaļā saskatāmas Latgales zemnieku istabu celtniecības īpatnības, kādas pārējā Vidzemes teritorijā nav sastopamas.

Pirts telpai vienmēr ir cieši apaļu grodu vai dēļu griesti, lai labāk saglabātos siltums. Turpretī pirts priekštelpai jeb namiņam griestu bieži vien nav. Pirts griestos mēdz ierīkot speciālu caurumu — lūku, pa kuru no pirts izlaida dūmus un garaiņus un virs kuras pirts augšā dažkārt novietoja «iesalnicu» — kastveida iekārtu, kur sabēra kaltēšanai iesalu. Iesalnicas sastopamas galvenokārt tikai Dienvidaustrumvidzemē — Madonas raj. pirtīs, bet Rietumvidzemes pirtīm tās nav konstatētas. Pirtī vienmēr koka grīda, lai mazgājoties nebūtu kailām kājām jāstāv uz mitrās un aukstās zemes un lai kājas no mitrās zemes neklūtu netīras. Apaļkokus, nomaļus vai arī dēļus vienkārši salika (nepiesitot) uz kula. Grīda nav vienīgi krāsns mutes tuvumā, jo tur tā viegli var aizdegties (9. att.).

Pirts krāsns atrodas pie šķērssienas, kas atdala pirti no priekšnamiņa. Pēc izveidojuma pirts krāsns iedalāmas 2 lielās grupās:

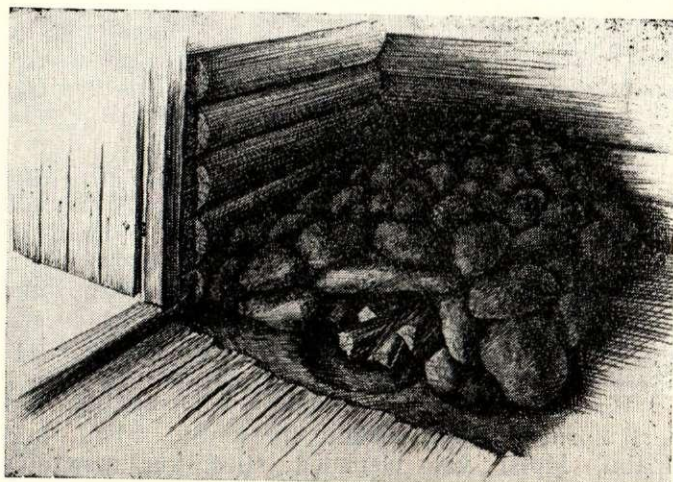
- 1) akmens krāvuma krāsns ar vaļējiem laukakmens ceriem;
- 2) mūrētas krāsns ar apvalkā slēgtiem laukakmens ceriem.

Pirmā tipa krāsns savā primitīvākajā veidā nav mūrētas, bet vienkārši sakrautas no speciāli izmeklētiem laukakmeņiem. Krāsns pamatu veido lielāki laukakmeņi, no kādiem izveidota arī krāsns kurtuves velve.

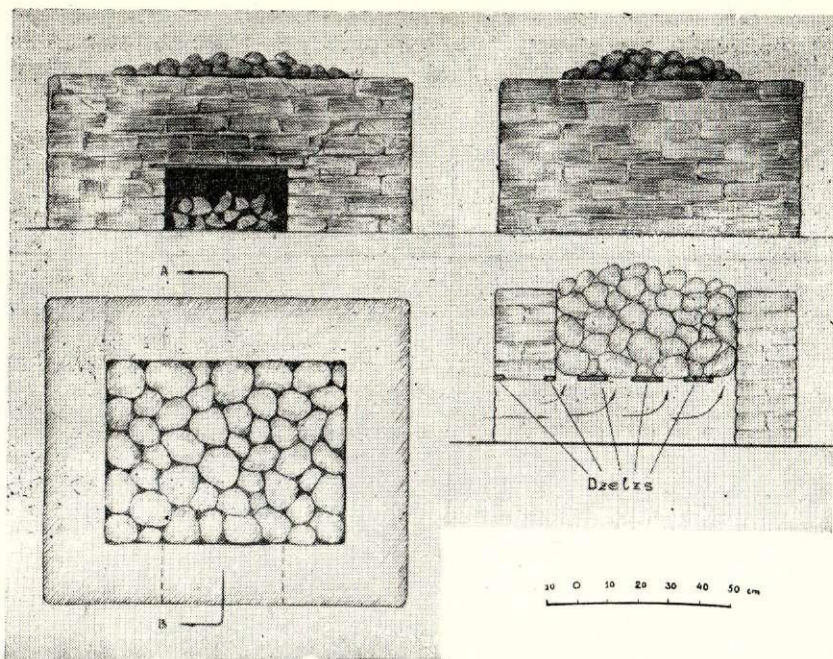
«Auziņos» pirts namiņš celts ap 1848. g. (VM E, 2509. mape, 464. dok.); Madonas apr. Ļaudonas pag. «Ķikuros» pirts namiņš celts ap 1860. g. (VM E, 2509. mape, 92. dok.).

Lai krāsns ilgāk saglabātu siltumu, virs velves salikti sīkāki akmeņi — «ceri», «ķereži»¹³ jeb «lādiņš». Peroties ceros (uz nokaitētiem akmeņiem) lēja aukstu ūdeni — «meta garu». Lai no karstajiem akmeņiem neaizdegtos koks, krāsns novietota tā, ka neskāra ne pirts guļkoku sienu, ne grīdu (9. att.). Ugunsdrošības dēļ koka guļkoku sienas krāsns tuvumā dažkārt nozīstas ar māliem vai pat apmūrētas ar laukakmeņiem. Dažreiz no laukakmeņiem mūrēta visa siena krāsns tuvumā. Dažos gadījumos pirts krāsns iesieta pirts sienā un redzama arī no ārpusē. Augšējie pirts sienas guļbūves vainagi atbalstās uz šīs mūrētas akmens sienas (skat. 22. att.). Dažkārt šā tipa krāsniem pamats un kurtuve rūpīgi uzmūrēta no laukakmeņiem vai ķieģeļiem un šādi izmūrētajā ietvarā sakrauti vaļēji laukakmeņi — ceri. Krāsns kurtuves velve nostiprināta ar kalēja kaltām dzelzīm (10. att.). Atklāto ceru krāsniem dūmeņa nav. Dūmi izplūst tieši pirtī. Tos izvada vai nu pa pirts durvīm (krāsns kurtuve

¹³ Liekas, ka šis nosaukums ceru apzīmēšanai pārņemts no igauņu valodas «keris». Visbiežāk to lieto Ziemeļvidzemē, turpat, kur tas dzirdēts arī dzīvojamās rijas krāsns akmens lādiņa apzīmēšanai (Sal. A. Krastiņa. Op. cit., 76. lpp.).

9. att. Akmens krāvuma pirts krāsns Madonas apr. Praulienas pag. «Graviņas» (VM E, 2509. mape, 366. dok.).

10. att. Pirts krāsns, darināta ap 1908. g., Cēsu apr. Raunas pag. «Sužos» (VM E, 2422. mape, 5. dok.).

Augšā pa kreisi — skats no priekšas, pa labi — skats no sāniem; apakšā pa kreisi — virsskats, pa labi — griezumam A—B.

parasti ir pavērsta pret pirts durvju pusi), vai arī pa lodziņu vai dūmu un garaiņu novadītāju — cauruli, kas ierīkota pirts griestos. Dūmu novadītājs — apaļš, izdobts vienkocis vai arī no 4 dēļiem sasists dūmvads — sākas nedaudz zem pirts griestu līmeņa un izbeidzas virs kores. Šā tipa krāsnis raksturīgas vecākajām pirtīm, kas celtas apmēram līdz 19. gs. pēdējam gadu desmitam.

Otra tipa pirts krāsnis rūpīgi mūrētas no laukakmeņiem vai ķieģeļiem, pie kam ceri ieslēgti mūrētā ķieģeļu apvalkā. Šīm krāsnīm priekšpusē speltes vieta var būt vaļēja — tādā gadījumā ceri ir redzami (11. att.) — vai arī tā var būt noslēgta ar skārda durtiņām, ko atver, ja pirts krāsnī grib «uzmest garu» (25. att.). Šā tipa krāsnīm parasti ir arī dūmvads. Tās celtas galvenokārt tikai 20. gs. pirmajā pusē un lielā mērā atgādina istabu krāsnis.

Pirts iekšējais iekārtojums aizvien mēdz būt visai līdzīgs; it īpaši tas sakāms par katrā pirtī neiztrūkstošo inventāru — iebūvēto lāvu un soliēm. Lāva taisīta no platiem, bieziem dēļiem un tādā augstumā, lai, uz tās sēžot, galva neatdurtos griestos. Tās priekšā novietoti viens vai divi soliņi, kas ir viens par otru augstāki un veido it kā kāpnis. Zemāki soli atrodas arī pie pirts sienām.

Pie pirts sienas durvju pusē, netālu no krāsns, ierīkoti pāris ārduņu un sienās iedzīti koka vadži drānu pakāršanai. Uz šiem melni nokvēpušajiem ārduņiem, paliekot apakšā kādu pirts slotu, ziemā mēdza uzlikt tīro veļu, lai tā sasiltu un pēc nomazgāšanās to būtu patīkamāk uzvilkt. Parasti ģērbās pirts priekšnamiņā, kur nebija tik daudz sutas un tik liels karstums.

Pirtī atradās arī dažādi koka trauki: baļiņas, kur, pirti kurinot, salēja aukstu un karstu ūdeni, koka spaiņi, ķipiņi vai vienkoča siles, kur mazgājās. Smagajā darbā sasvīdušie zemnieki karsti sakurinātajā pirtī ne vien labi nomazgājās, bet arī ārstēja dažādas slimības. Pirts bija arī dzemdēšanas vieta. Par

to liecina folkloras materiāli. Tautā ļoti populāra bijusi, piemēram, šāda tautasdziesma:

Kur tie dzima gudri vīri,
Kur bērie kumeliņi?
Pirtī dzima gudri vīri,
Stalli — bērie kumeliņi.
Pirtī dzima gudri vīri
Zem slotiņas žagariņa;
Stalli bērie kumeliņi
Pie dzeltenas auzu siles.

(Kr. Barons un H. Visendorfs. Latvju Dainas, I. Jelgavā, 1894., 1149. Dziesmas dažādi varianti pierakstīti Annas muižā (Rīgas apr.), Apē, Bikserē, Drustos, Nitaure, Serpilī, Stukmaņos, Trikatā, Vecpiebalgā, Vestienā u. c.)

Tā kā tautasdziesmās gatavošanās radībām saistīta ar mitoloģiskiem tēliem — Laimu, Māru, tad dažās tautasdziesmās pirts apzīmēta par «Laimas pirtiņu», «Māras pirtiņu», «Māras istabiņu» u. c.¹⁴

Tuvojoties dzemdībām, pirts tika iepriekš speciāli sagatavota. Ar tīrības ieviešanu gan pašā pirtī, gan arī tās apkārtnē, piemēram, turot tīru pirts taku, sagādājot tīru ūdeni, labu malku, saistītas daudzas izdarības. Silti izkurinātā pirts, kas atradās savrup no pārējām pagalmā ietilpstošajām ēkām, bija radībām daudz piemērotāka nekā parastās ļaužu pieblīvētās istabas vai rijas kambari. Šis paradums bija raksturīgs ne vien Vidzemē, bet arī Latvijas citos novados, kur tas saistāms ar attiecīgajam gadījumam piemērotāku telpu trūkumu.¹⁵ Tas izzuda tikai 19. gs. otrajā pusē līdz ar zemnieku dzīves apstākļu uzlabošanos un vispārējā kultūras līmeņa celšanos.

Pirts izpildīja arī saimnieciska rakstura funkcijas, proti, pirtī žāvēja gaļu un kaltēja iesalu. Dažreiz pirts priekšā, bet aukstā laikā arī pašā pirtī meitas velēja

¹⁴ V. Greble. Dziesmas par bērna dzimšanu. — Latviešu tautasdziesmas. Izlase, II [Rīgā, 1958.], 94.—96. lpp.

¹⁵ Sal. L. Jefremova. Dažas Latgales latviešu zemnieku ģimenes svinības 19. gadsimta otrajā pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, I, Rīgā, 1957., 117.—118. lpp.

un mazgāja veļu, jo pirts parasti tika celta ūdens tuvumā — pie upītes, straوتا vai diķa. Ja tāda nebija, tad pirti cēla vismaz kādā zemākā vietā — pie avotiņa vai akas.

19. gs. otrajā pusē un arī vēl 20. gs. sākuma gados ļoti bieži ar pirti apvienotos namiņus izmantoja par vasaras virtuvēm, kur gatavoja gan ēdienu saimei, gan vārīja lopiem dziru un sautēja saknes. Šāda pirts namiņa iekārtu un izmantošanu labi apraksta Vietalvas skolotājs K. Jürgens pēc sava vectēva atmiņām:

«... Nams ar pirti atradās pāri pagalmam, istabas kalniņa nolejā. Namā saimnieces mājas darbi notika visu gadu, izņemot ziemas vidu. Tur vārīja putru, ziepes, cūkām un govīm. Atklāts pavards atradās nama vidū. Virs pavarda vindas kāsi liels katls karājās, kuru pēc vajadzības ar vindu uzgriezta un nogriezta no pavarda. Pavarda dūmos kāra un kaltēja gaļu. Vai visi saimniecības trauki bija namā, kā: toveri ar ausīm, baļļas, spaiņi, kubuliņi, ķipīši, pavārnīcas, karotes, dzeramie kausi ar vākiem, medus karotes ar atliektu kāta galu, ko aizspraust aiz jostas, un citi... No nama maza, zema durvs veda pirtiņā...»¹⁶

No apraksta, kas labi papildina citas līdzīgas lauku materiālu ziņas, redzams, ka pirts namiņš bijusi visai nozīmīga vieta, kur ritēja parastā mājas dzīve un darbi. Tāpēc gluži labi saprotams, ka iespēja auk-

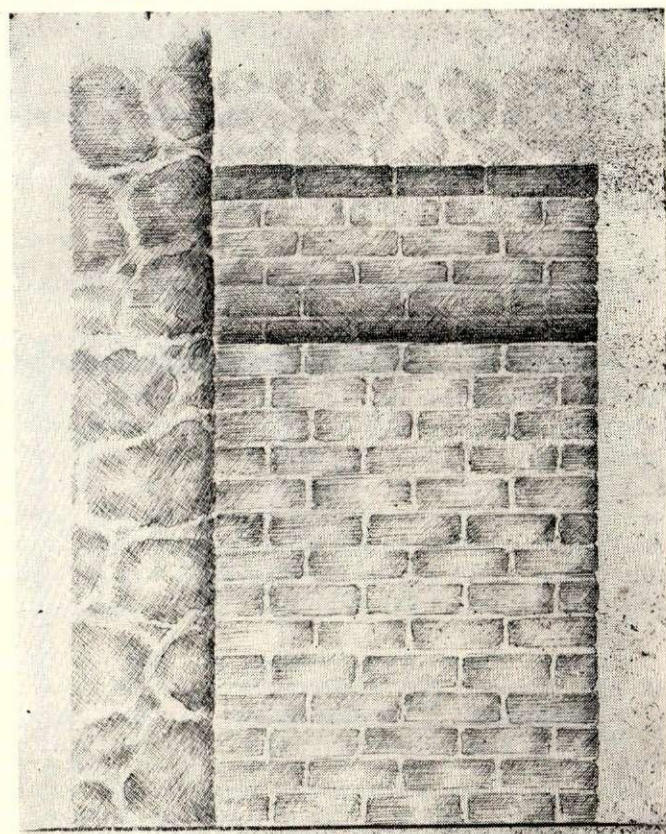
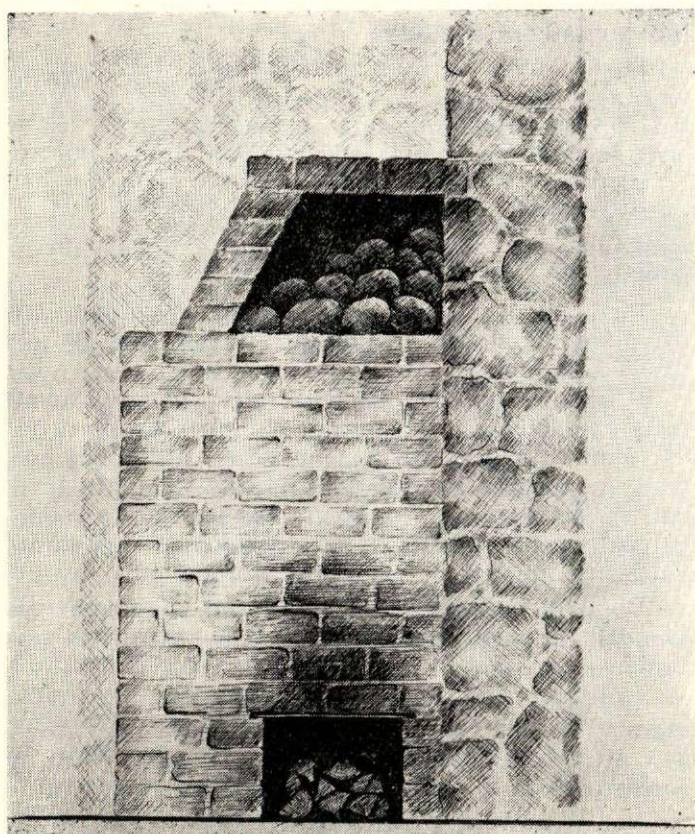
¹⁶ K. Jürgens. (Vietalvas skolotājs.) Mana vectēva nostāsti. Rīgā, 1934., 8.—9. lpp.

stajās ziemas dienās pirts telpu silti apkurināt (tāpat arī pirtij pievienotais vārāmais namiņš resp. virtuve) pamudināja pirti izmantot par dzīvokli. Pirtī apmetās precēto kalpu ģimenes, lai nebūtu jādzīvo ļaužu pilnajā saimes istabā, un dažkārt arī bezzemnieki, t. s. vaļinieki, kas parasti nebija saistīti pastāvīgā darbā saimnieka sētā, bet pārtika no dažādiem gadījuma darbiem. Šo ļaužu rocība bija ļoti ierobežota, bieži vien tiem nekādu istablietu vai citu mantu nebija. Par guļas vietu tie parasti izmantoja lāvu, bet pirts soli noderēja sēdēšanai, trauku un citu lietu uzlikšanai. Atlika iegādāties vienīgi kādu galdiņu. Tas bija vienkāršs — pāris deļu uz 3 vai 4 kājiņām. Ja pirtniekam bija lielāka ģimene, tad uz lāvas gulēja divi blakus un vēl divi galā.¹⁷

¹⁷ Ļoti labi savas bērnu dienu atmiņas par dzīvi pirtī Latvijas PSR ZA etnografu ekspedīcijas dalībniekiem Valkas raj. Kārķu c. «Siļos» pastāstīja 83 g. v. kolhoznieks Gusts Eksis. Viņš dzimis turpat — «Salderu» māju pirtī. Viņa tēvs — invalīds, cara Nikolaja I atvaļināts zaldāts — «Salderos» dzīvojis par irnieku-vaļinieku. «Salderu» pirtij bijušas divas telpas: priekšīņa un pati pirts, kurā dzīvoja un sestdienās arī pērās.

Priekšīņa bijusi neliela. Tajā cits nekas nebijis, kā tikai soliņš ūdens spaiņu uzlikšanai un sienās iedzīti vadži, kur pakāra virsdrānas, nešus un šādas tādas citas lietas.

Pirtī bijusi no laukakmeņiem un māliem mūrēta krāsns un lāva — gar visu pirts galu. Pirts krāsniņā dūmeņa nebijis, un kurinot dūmi izplūduši tieši pirtī. Viss tur bijis nokūpējis melns un no sodrējiem spīdīgs. Pirts griestos bijusi gan tāda koka «truba», bet tā vairāk noderējusi pirts vēdināšanai, mazāk — dūmu uztveršanai un novadīšanai.

10 0 10 20 30 40 50 cm

11. att. Pirts krāsns, celta ap 1900. g., Cēsu apr. Leņču pag. «Baķos» (VM E, 2422. mape, 213. dok.).
Pa kreisi — skats no priekšas; pa labi — skats no sāniem

Pirts lāva nereti bijusi tikai 3 dēļu platumā, tāpēc gulēšana bijusi ļoti neērta. No šaurās lāvas viegli varēja nokrist.¹⁸ Dažreiz bijušas arī gultas. Parasti gulta bijusi tēvam un mātei. Mazais zīdains vienmēr guldināts vecāku gultas galā — šķērsām. Bērni, tiklīdz paaugās, gāja pie saimniekiem ganos un mājās nāca reti.

Ēdienu vārīja vai nu namiņā, vai arī, ja tas bija ļoti mazs un virtuvei nepiemērots, katliņu noliekot pirts krāsns priekšā uz akmeņiem. Vēlāk katliņš iemūrēts. Iztika ar vienu katliņu. Kad paēda, ēdienu izsmēla, katliņu tīri izmazgāja un izslaucīja. Pēc teicēju atmiņām, «ēdienu karte» bijusi visai vienkārša — «... tad jau tik daudz tās «riktes» (ēdienu — A. K.) vienā reizē netaisīja kā tagad. Citreiz vārīja putru, citreiz — kartupeļus. Est vajadzēja prātīgi!»¹⁹

Sestdienās, kad kurināja pirti, gulta, «panckas» (dažādie apģērba gabali un segas), kā arī pārējie pirtnieka iedzīves priekšmeti bija jāizvāc priekšnamiņā. Viss tas pirtnieka ģimenei sagādāja ievērojamas neērtības, sevišķi ja bija mazi bērni vai kāds slimojis. Un tomēr dzīvošana pirtīs Vidzemē, sevišķi jūrmalā, bijusi visai izplatīta parādība.

Etnografu ekspedīcijās Limbažu un Valkas raj. (1957.—1958. g.) iegūtās ziņas liecina, ka šo rajonu teritorijā 19. gs. otrajā pusē pirts par dzīvokli izmantota samērā bieži. Gados vecākie teicēji, atceroties savas bērnu dienas, aizvien zina nosaukt vairākas mājas savā dzimtajā pusē, kurās bijušas dzīvojamās pirtis. Tā, piemēram, Valkas raj. Vijciemā 65 g. v. Kārlis Pakalns dzimis Vijciema «Zariņos» pirtiņā. Toreiz šai apvidū vaļinieki pirtīs dzīvojuši arī «Vēžniekos», «Bagiņos», «Kundziņos» u. c. Ēveles ciemā 90 g. v. Jānis Pinnis zināja stāstīt, ka dzīvojamās pirtis bijušas turpat saimniekam Incim un arī Ķemerēs «Zilēs». Par dzīvošanu pirtī stāstīja arī 81 g. v. Mārtiņš Anckalniņš Limbažu raj. Liepupes «Pārurgās».²⁰

PIRTS AR DZĪVOJAMO KAMBARĪTI JEB ISTABIŅU

19. gs. otrajā pusē Vidzemē no apdzīvotajām pirtīm izveidojies īpašs dzīvokļu tips, t. s. pirts kambarī. Šā tipa dzīvokļiem bez jau iepriekš apskatītās pirts telpas un priekšīņas jeb namiņa ir vēl speciāla dzīvojamā telpa — kambaris jeb pirts istabiņa. Dažviet šāda tipa dzīvoklis konstatēts jau 19. gs. sākumā²¹, bet, kā to rāda etnografiskais lauku materiāls, lielāks skaits pirts kambarīšu jeb pirts istabiņu Vidzemē uzcelts, tikai sākot ar 19. gs. otro pusi, kad saimnieki sāka iepirkt mājas par dzimtu.²²

¹⁸ Teicējs Gusts Eksis Valkas raj. Kārķu c. «Sīļos» (E — A. Krastiņas 1958. g. ekspedīcijas materiāli).

¹⁹ T. p.

²⁰ Teicējs 81 g. v. Mārtiņš Anckalniņš stāstīja, ka viņa bērnu dienās tēva māsa — vaļiniece dzīvojusi Dunes pag. «Solū» māju pirtiņā. Toreiz pirtiņai dūmenis nebijis; viss bijis nokvēpis melns. Sestdienās, kad pirts kurināta, mantība nesta ārā (E — A. Krastiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli).

²¹ Valmieras apr. Sēļu pag. «Jaunrūnu» pirts ar pirtnieka kambari celta ap 1814. g. (BDM, mape — «Rūņu pirts», 3. dok.).

²² Izsakoties 81 g. v. teicējas Alīdas Lielkalnes vārdiem, «... pirts kambarīši vitrupiešos sākti celt līdz ar gruntniecības nodibināšanos» (E — A. Krastiņas 1958. g. ekspedīcijas materiāli no Limbažu raj. Vitrupes c. «Lielkalniem»).

Pirts kambarīši celti arī uz muižas zemes. Pēc 60 g. v. teicējas Emmas Dambes atmiņām, kura dzimusi vaļinieka ģimenē Limbažu raj. bij. Svētciena muižas teritorijā, uz Salacas krasta bijusi vesela rinda — vairāk nekā divdesmit — mazu, vecu pirts mājiņu: «Kutkāji», «Eskas», «Kontes», «Melkas» u. c., kurās dzīvojuši vaļinieki-zvejnieki. Šīs mājiņas savā laikā celtas uz barona Fegezaka zemes. Barons ēku celšanai norādījis kokus, kurus pašiem vajadzējis izcirst. Arī ēkas cēluši paši pirtnieki.²³

Pēc māju iepirkšanas par dzimtu saimnieki aizvien mazāk vēlējas savā dzīvojamā mājā turēt īrniekus-vaļiniekus, kas tikai daļēji bija nodarbināti viņu saimniecībā un pārtika no dažādiem gadījuma darbiem. Šie t. s. īrnieki savukārt vēlējas pēc iespējas ērtāku un patīkamāku dzīvokli; visa tā rezultātā radās t. s. pirts kambarīši jeb pirts istabiņas, kuros dzīve bija nesalīdzināmi ērtāka nekā tieši pašā pirtī.

Pakāpeniski uzlaboja arī vecā veida dzīvojamās pirtis.

Primitīvākos apstākļos atsevišķa dzīvojamā telpa izveidota, pirts priekšnamiņu sadalot 2 daļās. Tāds no pirts namiņa atdalīts dzīvojamais kambarītis bijis Nurmižu «Cukaiņos»²⁴ (12. att.). Ēkas celšanas gads nav zināms, bet, spriežot pēc ēkas konstruktīvā izveidojuma, tā varētu būt celta ap 19. gs. vidu.

«Cukaiņu» pirts ēkas kopējā pamata laukuma izmēri ir 4,72×11,12 m, pie kam pati pirts aizņem vairāk nekā pusi no ēkas (4,72×6,82 m). Ēkas sienu augstums ir 2,1 m, bet ēkas kopējais augstums no zemes līdz jumta korei ir 4,32 m.

Ieejas durvis ir ēkas ziemeļrietumu daļā zem izvirzītās jumta pārkāres. Tās ved priekštelpā, no kuras tieši pret galvenajām ieejas durvīm ir durvis ieejai pirtī, bet pa labi — mazās dzīvojamās durvis.

Pirtij ir 2 lodziņi, katrā sānsienā pa vienam; kambarītim ir tikai viens lodziņš — sānsienā, bet priekšnamiņam nav neviena loga. Gaisma priekšnamiņā ieplūda tikai pa atvērtajām durvīm.

Pirtī atrodas krāsns ar laukakmeņu ceriem, bet dzīvojamo kambarīti apsilda pirts krāsns sāni un pavarāda siltummūris.

Priekšnamiņā iemūrēts liels katls, kur silda ūdeni pirts vajadzībām. Sīkaku ziņu par pirts kambara iekārtojumu un izmantošanu nav. Kaut arī «Cukaiņu» pirts kambarītis ir visai maza telpa (tā platums ir 2,21 m, bet garums — 5,32 m), tas tomēr bija ērtāks dzīvoklis nekā pirts telpa, kuru sestdienās, kad saime nāca pirtī mazgāties, vajadzēja atbrīvot.

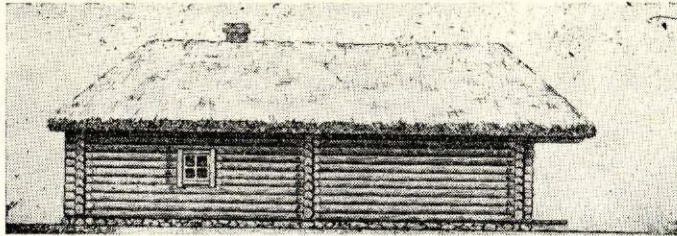
Daudz ērtāks dzīvoklis radās, kad pirtij apdzīves vajadzībām pievienoja speciālu piebūvi visā ēkas platumā.

Šāda tipa pirtnieka kambaris jeb istaba bijusi, piemēram, Valmieras apr. Jeru pag. «Sedaskauliņos»²⁵ (13. att.). Ēkas garums — 7,4 m, platums — 4,85 m. Ieejas durvis atrodas ēkas sānsienas vienā galā

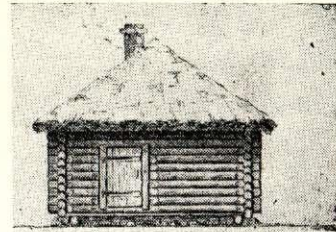
²³ Teicēja 60 g. v. Emma Dambē Limbažu raj. Dzintaru c. «Patkuļos» (E — A. Krastiņas 1959. g. komandējuma materiāli).

²⁴ Materiāli par Latvijas būvniecību, II. — Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātes izdevums, Rīga, 1922., 12. lapa

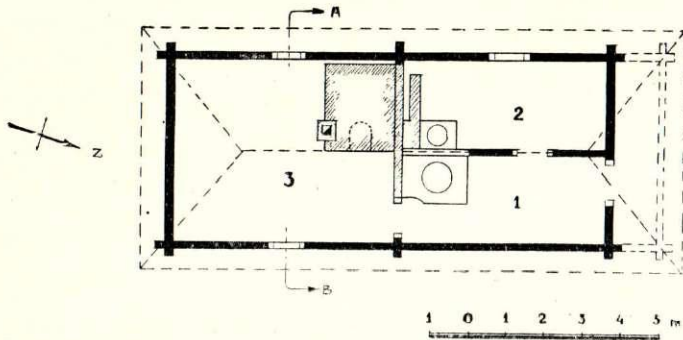
²⁵ BDM, 24. mape, 18. dok.

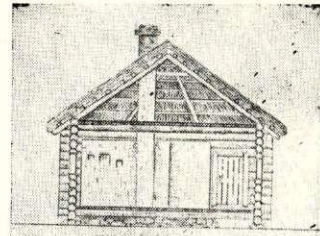
Skats no austrumiem.

Skats no ziemeļiem.

Plāns: 1 — priekšnams-virtuve, 2 — dzīvojamais kambaris, 3 — pirts.

Griezums A—B.

12. att. Pirts ar dzīvojamo kambarīti Nurmižu «Cukaiņos» (Materiāli par Latvijas būvniecību, II. Rīgā, 1922., 12. lapa).

un veid nelielā priekšnamiņā, aiz kura tieši pretī ieejas durvīm atrodas pirts telpa. No priekšnamiņa pa labi ir durvis dzīvojamā kambarī. Liekas, ka ēka bijusi divdaļa un priekšnamiņš ar guļbaļķu sienu atdalīts no pirts telpas.

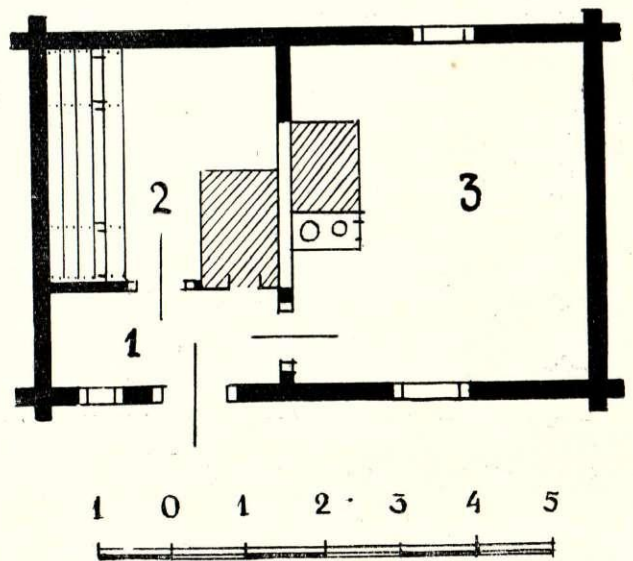
Kambaris, salīdzinot ar pirts telpu, ir samērā liels un aizņem vairāk nekā pusi no visas ēkas platības; tā izmēri $3,9 \times 4,8$ m. Kambarim ir 2 logi — katrā sānsienā pa vienam. To apsilda istabas krāsnij līdzīga krāsns, kuras kurtuve atrodas dzīvojamā telpā ar muti uz durvju pusi. Krāsns priekšā ierīkots mazs pavards ar dzelzs riņķiem. Tuvāku ziņu par «Sedaskauliņu» pirtnieka kambari nav. Zināms vienīgi, ka to apdzīvojis vaļinieks, kas saņēmis no saimnieka apmēram 0,25 pūrvieta (0,1 ha) zemes, par ko tas saimniekam atstrādājis 20—30 darba dienas. Pirtnieks varējis turēt un saimnieka ganāmpulkā ganīt aitu, bet cūkas un govus viņam nav bijušas.

Ļoti līdzīga plānojuma dzīvojamā pirts konstatēta Limbažu raj. Vitrupes c. «Graudiņos». Pēc ārēja izveidojuma tā atgādina nelielu Vidzemes istabiņu (14. att.). Tā celta ap 1916. g. «Graudiņu» māju īpašnieks bijis visai turīgs saimnieks. Jaunībā dienās viņš bijis pie barona par mērnieku un par algu dabūjis «Graudiņu» māju — 117 pūrvieta zemes. Savas istabes vecajai mātei saimnieks uzcēlis pirtiņu, jo nav gribējis, ka vecā vaļiniece dzīvotu turpat lielajā mājā pie meitas.

Kāds cita tipa pirtnieka kambaris konstatēts Valmieras apr. Sēļu pag. «Jaunrūnās» (15. att.). Ēka celta ap 1814. g. Kad un kādas bijušas pārbūves, nav zināms. «Jaunrūnu» dzīvojamās pirts garums ir 9,2 m, platums — 4,5 m, pie kam pirts kambaris aizņem ēkas lielāko daļu.

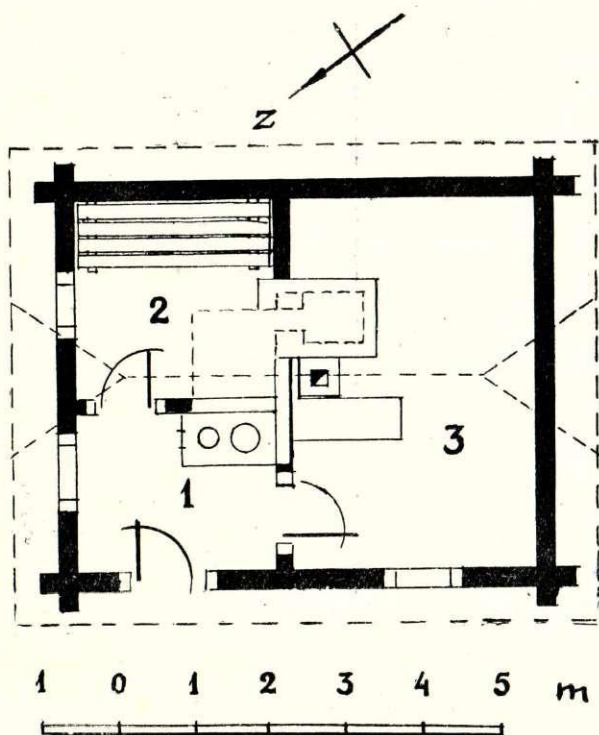
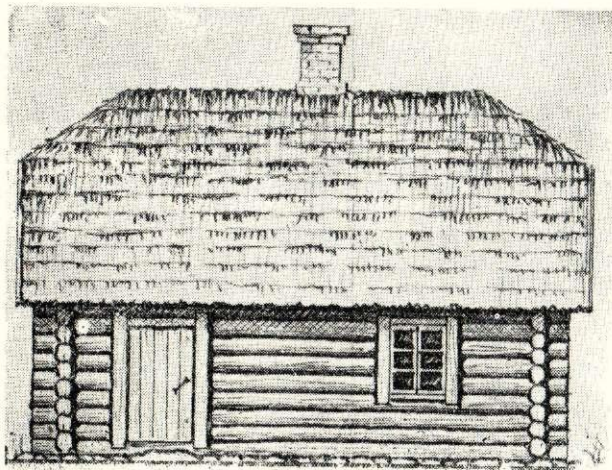
Pirts kambaris laika gaitā nedaudz pārbūvēts, bet pēc baļķu ierobiem spriežams, ka ēka bijusi trīsdaļu.

Ēkas vienā galā atrodas pirts telpa, otrā galā — pirtnieka dzīvojamais kambaris, bet vidū bijis namiņš, kas ar šķērssienu pārdalīts 2 daļās. Namiņa priekšējā daļa izlietota par vējtveri un virtuvi, bet aiz tās ir maza telpa, kura apvienota ar lielo kambari. Līdz ar to šīs ēkas iedalījums atgādina Vidzemes zemnieku trīsdaļu istabas iedalījuma principu. Tikai te vienas istabas vietā atrodas pirts telpa. Pirtnieka dzīvojamam kambarim ir tikai viens logs, kas atrodas ēkas sānsienā uz ieejas durvju pusi. Mazajā kambarī turpretī ir tikai ar dēļa šautru noslēdzama ailiņa, kas liek domāt, ka šī telpas daļa izmantota par pieliekamo.

13. att. Pirts un pirtnieka kambara plāna shēma Valmieras apr. Jeru pag. «Sedaskauliņos» (BDM, 24. mape, 18. dok.).

1 — priekštelpa; 2 — pirts; 3 — pirtnieka kambaris.

14. att. Pirts istabiņa, celta ap 1916. g., Limbažu raj. Vitrupes c. «Graudiņos» (E — A. Krastiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli). Augšā — perspektīvais skats; vidū — ieejas fasāde; apakšā — plāna shēma: 1 — virtuve-kēķis, 2 — pirts, vēlāk — kad pirts krāsns nojaukta — pieliekamais, 3 — istaba.

Kambari apsilda istabu krāsniem līdzīga krāsns ar sēžamo mūrīti. Krāsns mute izvirzīta priekšnamā — virtuvē, un tai blakus ir iekārtots ēdiena gatavojamais pavards.²⁶

«Jaunrūnu» pirtnieka kambarī dzīvojis Sēļu muižas barona ielikts muižas kalps, kas par šādu dzīvokli un viņam iedalīto apmēram 0,5 ha lielo zemes gabalu ik nedēļas strādājis muižā 3 dienas ar savu pārtiku. Šī pirtnieka dzimtas pēcteči trīs paaudzes pēc kārtas pirts kambarīti dzīvojuši līdz pat 1920. g.²⁷

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā visvairāk sastopamas trīsdaļu dzīvojamās pirtis. So ēku vidū ir priekšnams, kas izmantots par virtuvi, no tā pa labi ved durvis pirti, bet pa kreisi — dzīvojamā kambarī jeb istabā (16.—19. att.). Dažu šādu pirts kambarīšu izmērus skat. 2. tabulā. Redzams, ka dzīvojamā telpa aizvien ir vislielākā, bet virtuve — vismazākā. Tikai atsevišķos gadījumos virtuves lielums pārsniedz dzīvojamās telpas lielumu, proti, tikai tad, kad to izmanto ne tikai pirts apdzīvotāji, bet arī māju saimnieks.

Līdz ar kapitālisma uzplaukumu un lopkopības attīstību intensīvās saimniecībās saimnieks vaļinieka

²⁶ «Jaunrūnu pirts» ar pirtnieka kambari pārvesta uz muzeju un tur atkal uzstādīta 1947.—1948. g. Vidzemes sētā. Pēc uzstādīšanas izdarītas izmaiņas ēkas atsevišķo detaļu noformēšanā. Piem., pirts krāsns nav mūrēta pirts kaktā, bet ir izvirzīta vairāk uz pirts vidi. Līdz ar to pirts kaktā balķu sienas nav apmūrētas ar mālu un akmeņiem. Izmainīts arī dzīvojamās telpas krāsns novietojums. Pēc uzstādīšanas muzejā kambara krāsns kurtuve atrodas dzīvojamā telpā un krāsns mutes priekšā izveidots pavards ar riņķiem. Arhīva dokumentos turpretim ir ziņas, ka kambara apsildāmās krāsns mute ir bijusi priekštelpā un tai blakus atradies vaļejs pavards. Dzīvojamā telpā krāsns galā bijis sēžamais mūrītis — kā tas ir Vidzemes istabu krāsniem (BDM, mape — «Rūnu pirts», 3. dok.). Tā kā «Jaunrūnu» dzīvojamai pirtij nav dūmeņa, neizprotama ir muzejā uzstādītajā ēkā izdarītā kambara krāsns pārveidošana, ievirzot krāsns kurtuvi dzīvojamā telpā. Vidzemē tai laikā, kad vēl nebija dūmeņa, istabu un arī dzīvojamo riju kambaru apsildāmās krāsns kurtuvi centās izolēt no dzīvojamām telpām, izbūvējot krāsns kurtuvi virtuvē — namā vai priekštelpā. Jādomā, ka tā rikojās arī, ceļot pirts kambaru krāsni. Tāpēc arī arhīva dokumenta ziņas par «Jaunrūnu» pirts kambara krāsns izveidojumu liekas ticamākas nekā muzejā uzstādītais objekts. Muzejā pārvestas un uzstādītās pirts un pirtnieka kambara plāna skice publicēta jau minētā S. C i m e r m a ņ a darba 202.—203. lpp.

²⁷ BDM, mape — «Rūnu pirts», 3. dok.

15. att. Pirts ar pirtnieka kambari, celta ap 1814. g., Valmieras apr. Sēļu pag. «Jaunrūnās» (tagad BDM Vidzemes sētā).

Dažu trīsdaļu pirts kambarišu izmēri Vidzemē (m)

№ p. k.	Objekta atrašanās vieta, avots	Ēkas celšanas gads	Ēkas pamata izmēri		Ēkas garuma sadalījums			Piezīmes
			platums	garums	pirts	virtuve	kambaris	
1	Limbažu raj. Tūjas c. «Ozolnieki» (E — E. Cīvkules 1957. g. ekspedīcijas materiāli)	1890.	4,80	10,80	5,25	2,0	3,55	Ieejas durvis atrodas fasades vidū. Tās ved virtuvē — starptelpā, no kuras pa labi durvis pirtī, pa kreisi — dzīvojamā telpā (16. att.)
2	Valkas raj. Vijciema c. «Vecbūdas» (E — M. Slavass 1958. g. ekspedīcijas materiāli)	19. gs. otrā puse	4,80	10,50	3,50	2,50	4,50	Ēkas iedalījums tāds pats kā iepriekšējam, tikai pirts galā bijusi vēl klēts (19. att.)
3	Rīgas raj. Skultes c. «Lauči» (BDM, 1958. g. ekspedīcijas materiāli)	1905.	5,15	8,70	3,10	2,00	3,60	
4	Saulkrastu raj. Ādažu c. «Karašas» (Valsts Arhitektūras pieminekļu aizsardzības un arhitektūras un celtniecības komitejas un restaurācijas inspekcijas 1956. g. materiāli)	1905.	5,55	11,80	3,50	4,50	4,00	Ēkas iedalījums tāds pats kā «Ozolniekos»
5	Limbažu raj. Ainažu c. «Punces» (E — E. Cīvkules 1957. g. ekspedīcijas materiāli)	1918.	6,20	12,80	5,00	2,80	5,00	
6	Limbažu raj. Stienes c. «Aši» (E — A. Krasņiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli)	Ap 1928.	7,10	11,00	3,00	2,00	6,00	Ēkas iedalījums līdzīgs iepriekšējiem, tikai no pirts atdalīta neliela priekštelpa — ģērbtuve
7	Limbažu raj. Tūjas c. «Bruzī» (E — A. Krasņiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli)	Ap 1930.	4,80	10,40	3,60	2,00	4,80	Ēkas iedalījums tāds pats kā «Ozolniekos»

dzīvojamās pirts virtuvi mēdza lietot par lopbarības sagatavojamo virtuvi — melno ķēķi. Tajā iemūrēja vienu vai vairākus lielus katlus lopbarības sautēšanai (16. un 17. att.). Tāpat arī tur novietoja lopu dziras un sakņu sagatavošanai nepieciešamos traukus un iekārtu. Namiņa kaktā atradās lapu kapājamā sile, kapājamie dzelziši, spaiņi, kāda baļļiņa ūdens un samzgu saliešanai utt. Nereti tur bija ierīkots arī apcirknis cūku kartupeļu sabēršanai.

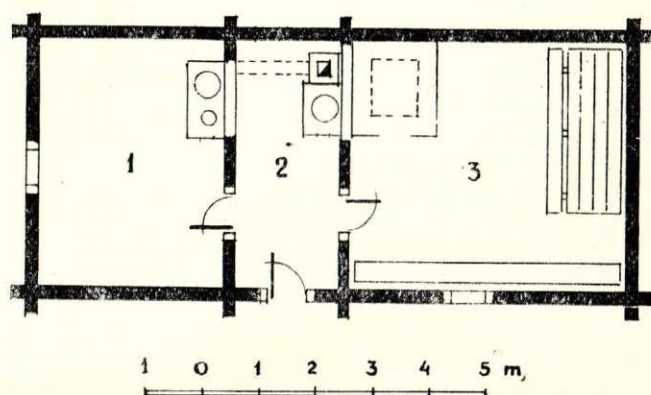
Šajā laikā dzīvojamām pirtīm aizvien ir dūmenis. Tas atrodas vai nu pie pirts krāsns, vai arī pie dzīvojamās telpas krāsns; no vienas krāsns uz otru, pāri virtuvei (videjai telpai), aizvien iet dūmvads (19. e att.). Turpat blakus uz pavarda pirtnieks gatavoja arī savu ēdienu. Citos gadījumos pirts iedzīvotājam mazāks pavards — plīts ar riņķiem — bija ierīkota tieši dzīvojamā telpā, tādējādi arī to daļēji pārvēršot par

virtuvi. Protams, ka šāda «melnās virtuves» un virtuves apvienošana ar dzīvojamo telpu pirtniekam bija ļoti nepatīkama, bet neapskaužamais bezzemnieku ekonomiskais stāvoklis spieda tos izmantot arī šādu dzīvokli. Šīs dzīvojamās pirts rāda trūcīgo bezzemnieku neapskaužamo dzīvi priekšpadomju laikā.

Etnogrāfiskais lauku materiāls rāda, ka dažkārt ar pirti un dzīvojamo kambari zem kopēja jumta bijusi arī neliela kūtiņa. Paturot ēkas trijdaļījumu, tās vienā galā atradās dzīvojamais kambaris, otrā galā — kūtiņa, bet vidū — pirts, no kuras atdalīts mazs priekšnamiņš, lai nebūtu jāstaigā tieši caur pirti. Šāda veida dzīvojamā pirts bijusi, piemēram, Valkas raj. Kārķu c. «Ķīkškalnos» (20. un 21. att.). «Ķīkškalnu» pirtnieks lopbarību turējis virs ēkas griestiem, kur to uzbāza pa ēkas zelminī ierīkotajām durvīm. Vai šādas dzīvojamās pirts ar kūti galā Vidzemē bijušas iz-

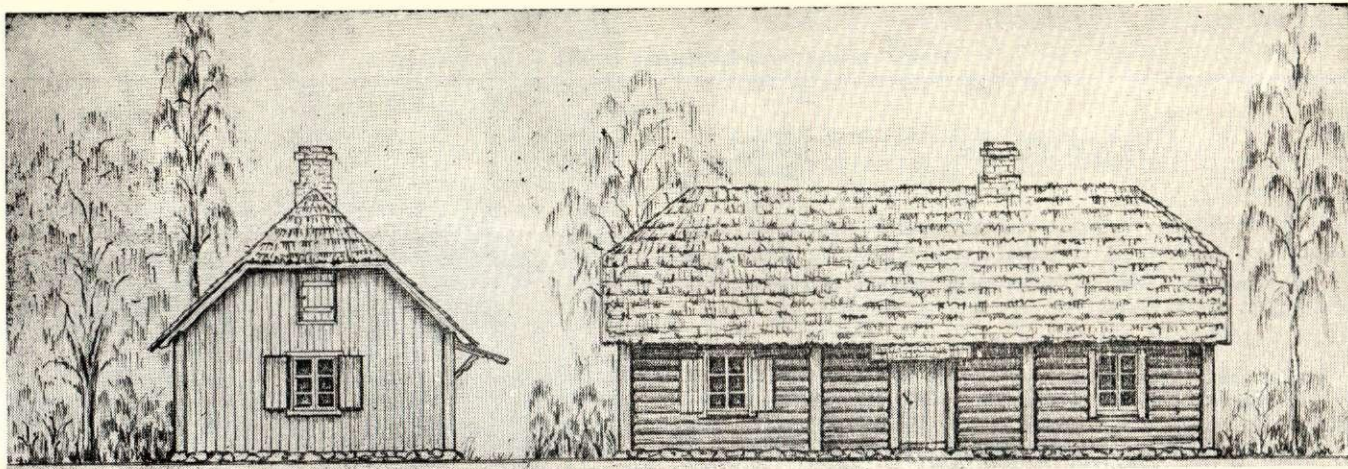

Perspektīvais skats.

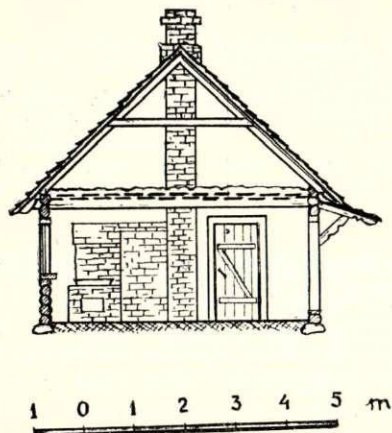
Plāns: 1 — dzīvojamā telpa, 2 — priekšnams-virtuve, 3 — pirts.

16. att. Pirts ar dzīvojamo kambari, celta ap 1890. g., Limbažu raj. Tūjas c. «Ozolniekos» (E — E. Cīvkules 1957. g. ekspedīcijas materiāli).

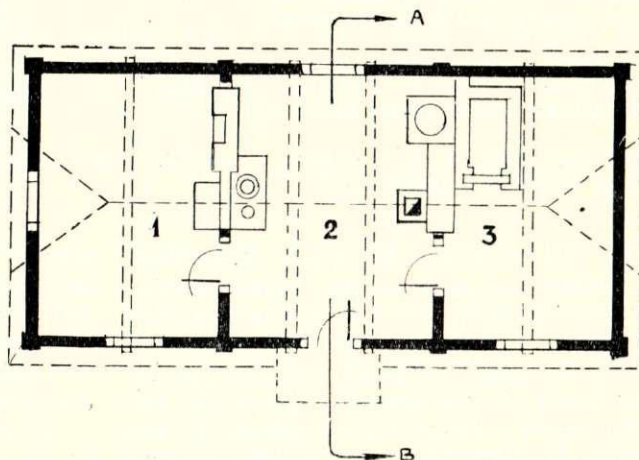

Gala skats.

Ieejas fasāde.

Griezums A-B.

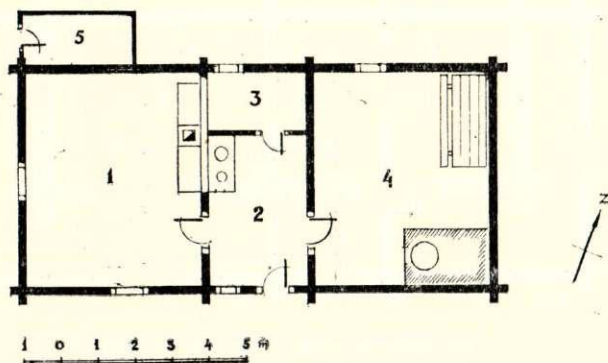
Plāna shēma: 1 — dzīvojamā telpa, 2 — priekšnams-virtuve, kas izmantota par t. s. melno ķēķi, 3 — pirts.

17. att. Pirts ar dzīvojamo kambari, celta ap 1905. g., Saulkrastu raj., Ādažu c. «Karašās» (Valsts Arhitektūras pieminekļu aizsardzības un arhitektūras un celtniecības komitejas un restaurācijas inspekcijas materiāli — 1956. g.).

platīta parādība, grūti spriest. Pagaidām par tām vairāk ziņu nav. Ir gan norādījumi, ka pirtnieki-vaļinieki turējuši govi, aitas, arī cūkas, bet tad tās mitinātas saimnieka lielajā kūtī. Citreiz konstatēts, ka dzīvo-

jamās pirts galā bijusi uzcelta klēts²⁸ (19. att.). Par šāda tipa dzīvojamām pirtīm arī vairāk ziņu nav.

Kopš 19. gs. beigām Vidzemē uzcelts ne vien liels skaits jaunu dzīvojamo pirtiņu ar kambariem, bet arī pie vecajām pirtiņām piebūvētas jaunas dzīvojamās telpas. Šis t. s. jaunais gals bieži vien ir platāks un nereti arī augstāks nekā vecā pirts un namiņš²⁹ (22. un 23. att.). Dažkārt kambaris celts tieši blakus

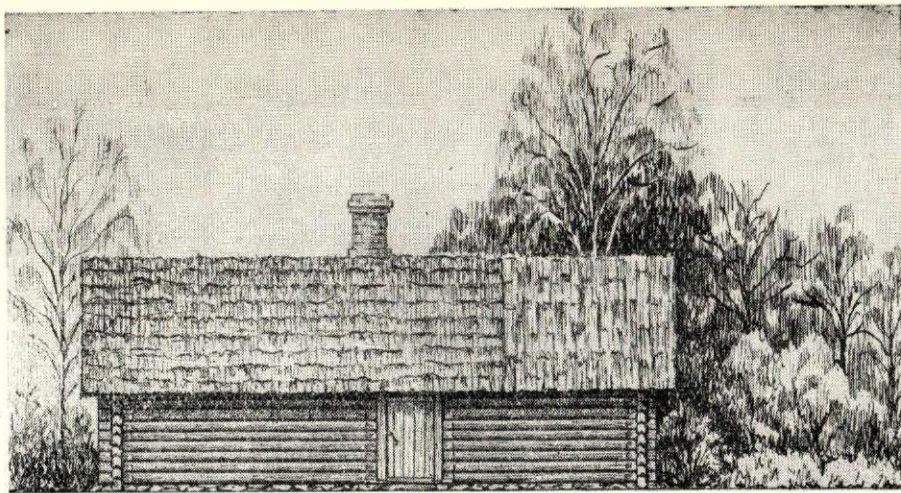
18. att. Ap 1918. g. celtas pirts un dzīvojamā kambara plāna shēma Limbažu raj. Ainažu c. «Puncēs» (E — E. Cīvkuļes 1957. g. ekspedīcijas materiāli).

1 — dzīvojamā istaba; 2 — priekšnams-virtuve; 3 — pieliekamais; 4 — pirts; 5 — pieliekamais.

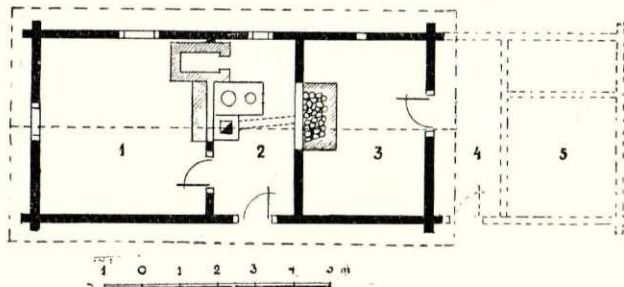
²⁸ Valkas raj. Vijciema c. «Vecbūdās» (E — M. Slavas 1958. g. ekspedīcijas materiāli). Ekspedīcijas laikā klēts gan bija nojaukta un ekspedīcijas dalībnieki tās atrašanās vietu konstatēja tikai pēc nostāstiem.

²⁹ Par pirts telpu platāka jaunā kambara daļa konstatēta Valmieras raj. Brenguļu c. l/a. «Abula» — «Silgaiļos». Jumts visai ēkai taisīts vienādā platumā, bet, tā kā pirts ir šaurāka par kambara galu, tad pirts priekšā rodas plata jumta pārkare — palievenis. Šis palievenis pirts sānos līdz pirts ieejas durvīm aizbūvēts ar guļbalkņiem, atstājot brīvas tikai pirts ieejas durvis. Tādā kārtā pirts sānos radīts neliels pieliekamais — klēts (E, 13, 5384—5386 u. c.).

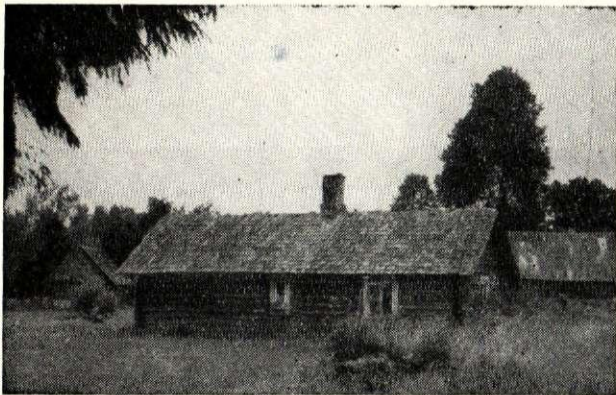
Par pirts telpu platāks un augstāks jaunā kambara gals ir Limbažu raj. Vitrupes c. «Melekās». «Jaunais gals» — pirts istabiņa tur celta ap 1900. g. Kad celta vecā pirtiņa un nams, nav zināms (E, 12, 3516—3518).

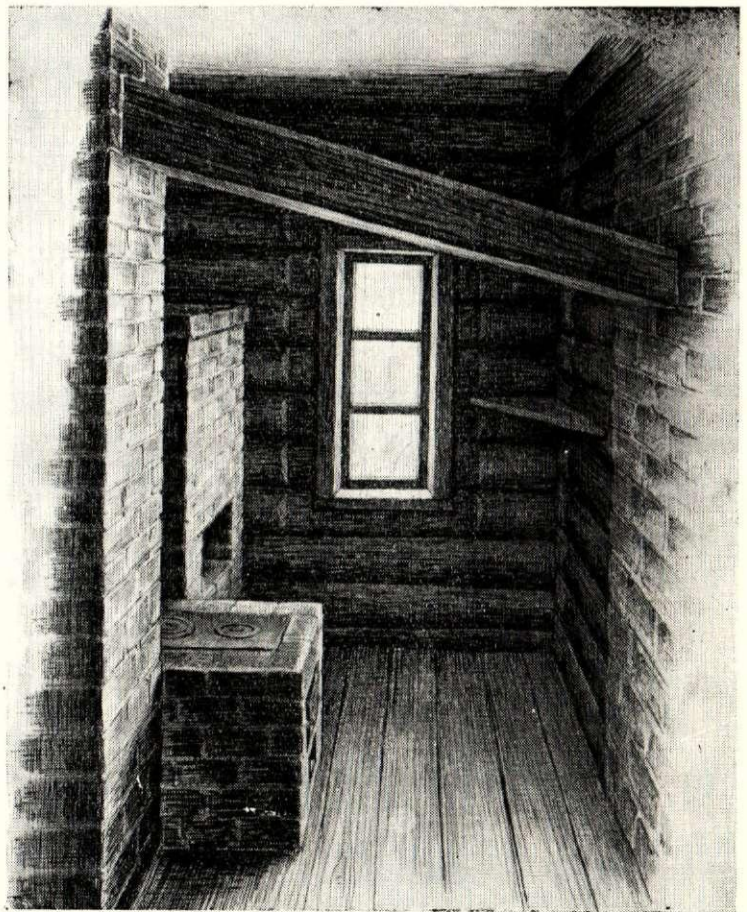
a

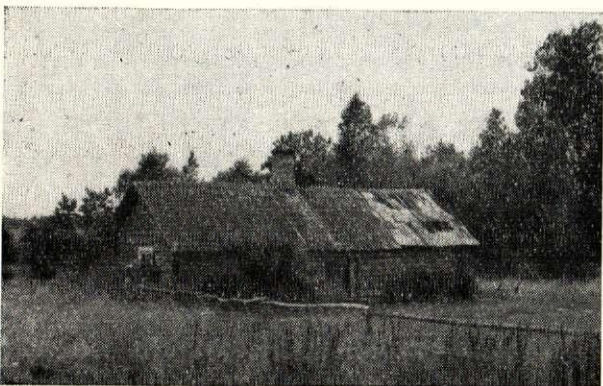
b

c

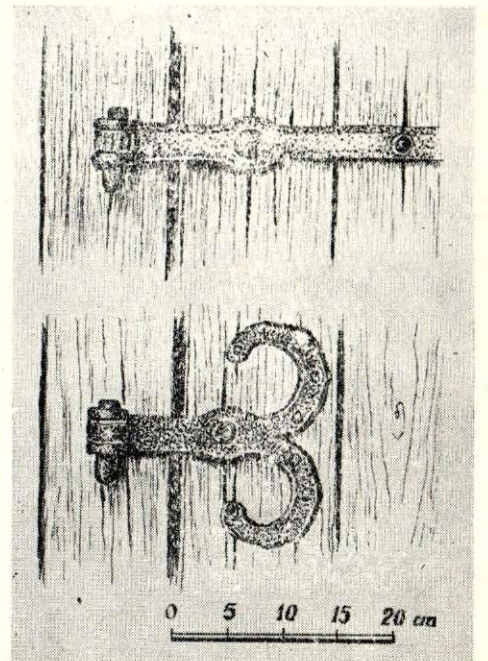
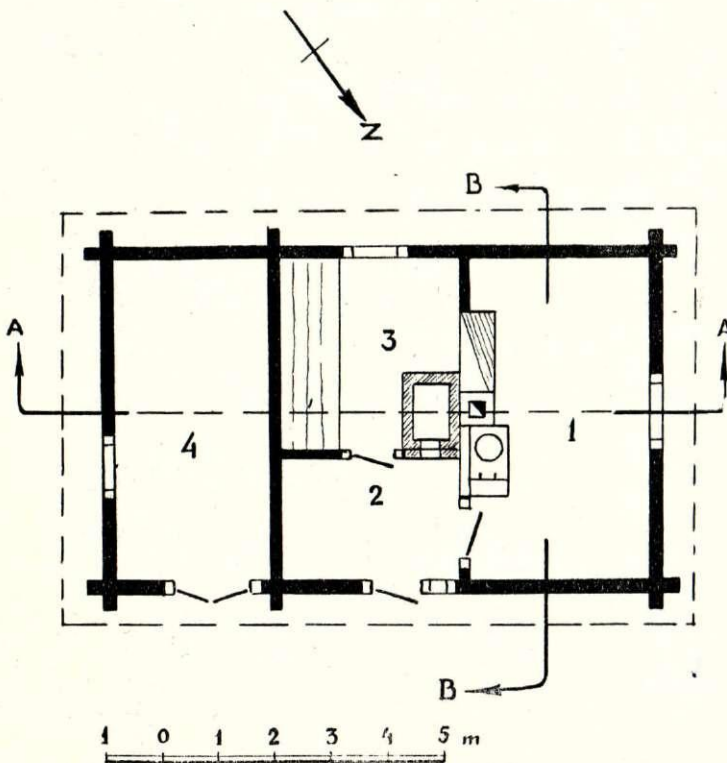
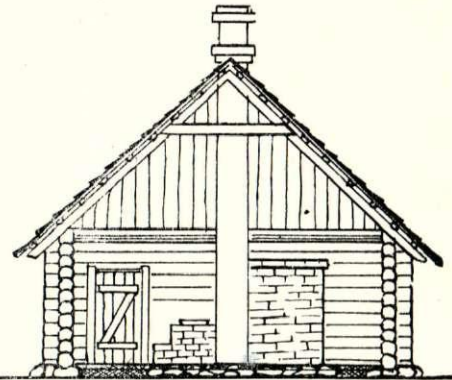
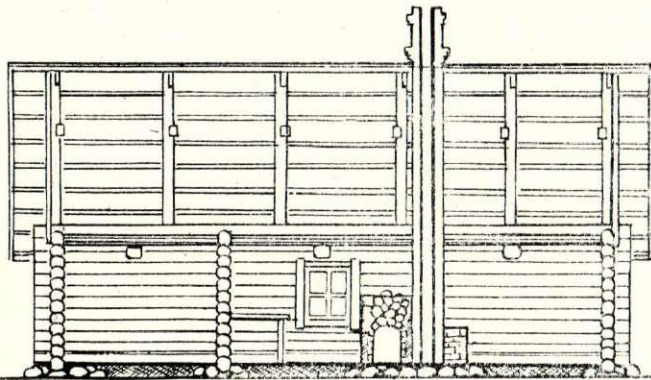
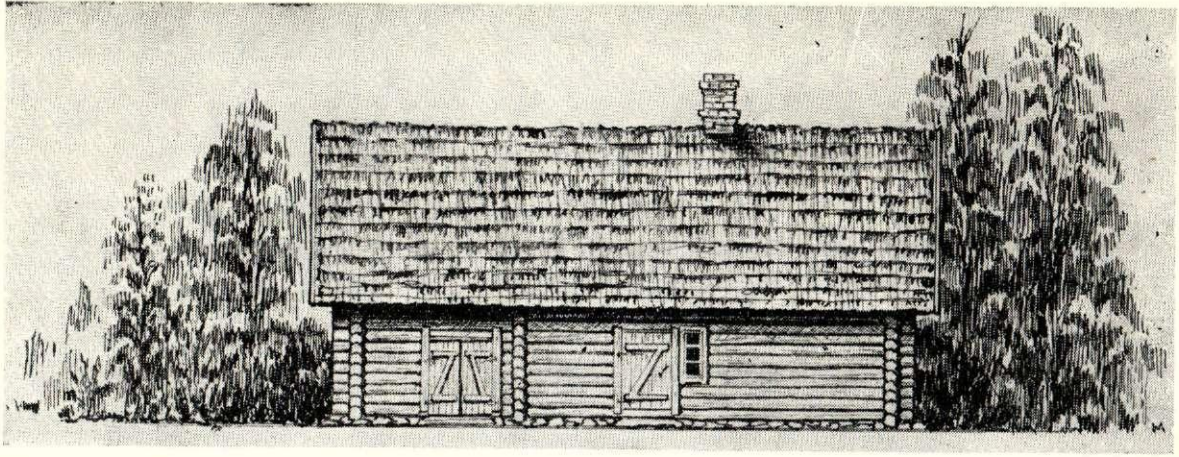
e

d

19. att. Pirts ar dzīvojamo kambarīti Valkas raj. Vijciema c. «Vecbūdās». (E — M. Slavas un R. Svārpstones 1958. g. ekspedīcijas materiāli.)

a — ieejas fasāde; *b* — plāna shēma; 1 — dzīvojamais kambarītis, 2 — virtuve, 3 — pirts, 4 — vecā pirts priekšnama vieta, 5 — vecās klēts vieta; *c* — skats no dārza puses; *d* — skats no pagalma puses; *e* — dzīvojamās pirts virtuves stūris.

20. att. Pirts ar dzīvojamo kambari un kūti, celta 1898. g., Valkas raj. Kārķu c. «Ķikškalnos». (E — M. Kazekas 1958. g. ekspedīcijas materiāli.)

Augšā — ieejas fasāde; vidū pa kreisi — garengriezums A—A; pa labi — šķērsriezums B—B; apakšā pa kreisi — plāna shēma. 1 — dzījamais kambaris, 2 — priekšnams, 3 — pirts, 4 — kūts; pa labi — ieejas durvju apkaluma detaļas.

21. att. «Ķikškalnu» pirts mājiņas perspektīvais skats.

22. att. Pirts ar dzīvojamo kambari Valmieras raj. Brenguļu c. «Silgaijos». (E — A. Krastiņas 1958. g. ekspedīcijas materiāli.)

Priekšplānā dzīvojamā kambara gals.

Priekšplānā pirts gals.

23. att. Pirts ar dzīvojamo kambari (pirts celšanas laiks nezināms — kambara gals celts vēlāk — ap 1900. g.) Limbažu raj. Vitrupes c. «Melekās». (E — A. Krastiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli.)

pirts telpai, un līdz ar to namiņš vairs nav starptelpa, kas atdala kambari no pirts, bet gan atrodas ēkas vienā galā (24. att.).

Redzams, ka vēlāk uzceltajām piebūvēm lietoti labāki celtniecības paņēmieni, nekā ceļot ēkas veco galu. Tā, piemēram, Limbažu raj. Tūjas c. «Ķurmju» pirts mājiņai vecais gals celts no apaļiem baļķiem krusta pakšos, bet jaunais gals turpretim celts no aptēstiem baļķiem, pakšu galus ielaižot vertikālā statnī.

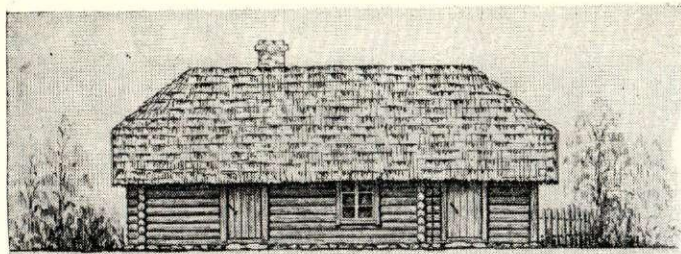
Lauku materiāls rāda, ka dzīvojamās pirts iemītnieki meklējuši dažādus individuālus ceļus, kā savu mitekli padarīt ērtāku. Bieži vien no pirts namiņa vai virtuves atdalīti nelieli pieliekamie (18. un 24. att.). Dažreiz pieliekamie piebūvēti arī pirts vai kambara ārpusē zem jumta pārkāres (skat. 18. att.). Citreiz pirts telpa ļoti asprātīgi apvienota ar virtuvi, kā, piemēram, Limbažu raj. Tūjas c. «Ķurmju» pirts mājiņā. Tur pirts sadalīta divās daļās. Priekšējā daļā iekārtota neliela virtuvīte, no kuras nokļūst gan pirtī — mazgāšanās telpā, gan arī dzīvojamā telpā. Pirts vecā akmens krāvuma krāsns pārbūvēta, ieslēdzot krāsns cerus ķieģeļu apvalkā, bet pirts krāsns kurtuve piemē-

rota arī maizes cepšanai. Krāsns augšējā daļā atveramas skārda durtiņas. Pa durtiņām uz krāsns ceriem uzlej ūdeni — «uzmet garu». Pie krāsniņ pretējās sienas atrodas pirts neatņemamā sastāvdaļa — lāva. Pavards — plīts atrodas virtuvē, bet tā kurtuve pirtī. Līdz ar to mazā virtuvīte ir tīrāka, jo tajā nav jānovieto kurināmais. Pavardu kurina no pirts puses, kur atrodas arī malka un žagari (25. att.).

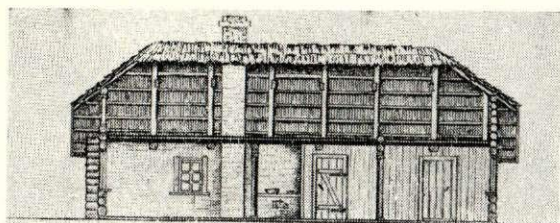
Citos gadījumos vecās dzīvojamās pirtis laika gaitā mazgāšanās telpas funkcijas zaudējušas. Pirts krāsns nojaukta, logi palielināti, ierīkotas jaunas durvis un dzīvojamā pirts pārveidota par nelielu dzīvojamo māju — istabu. Tas parasti ir tajos gadījumos, kad vaļinieks iepircis nelielu zemes gabaliņu un ēku savā īpašumā un centies dzīvojamo pirti pārveidot par dzīvojamo ēku.³⁰

Tādi ir galvenie pamatprincipi, pēc kuriem veidojušās un attīstījušās dzīvojamās pirtis Vidzemē. Atkarībā no individuāliem apstākļiem tām ir dažādas

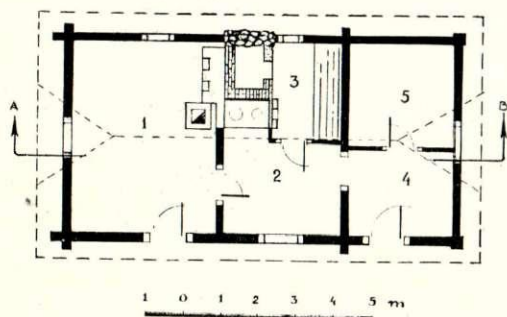
³⁰ Limbažu raj. Vitrupes c. «Mazmieriņos» (E — Dz. Feldmanes 1957. g. ekspedīcijas materiāli).

Ieejas fasāde.

Griezums A—B.

Plāna shēma: 1 — dzīvojamā istaba, 2 — virtuve, 3 — pirts, 4 — priekšnams, 5 — pielikamais.

24. att. Pirts mājiņa Limbažu raj. Tūjas c. «Ķurmjos».

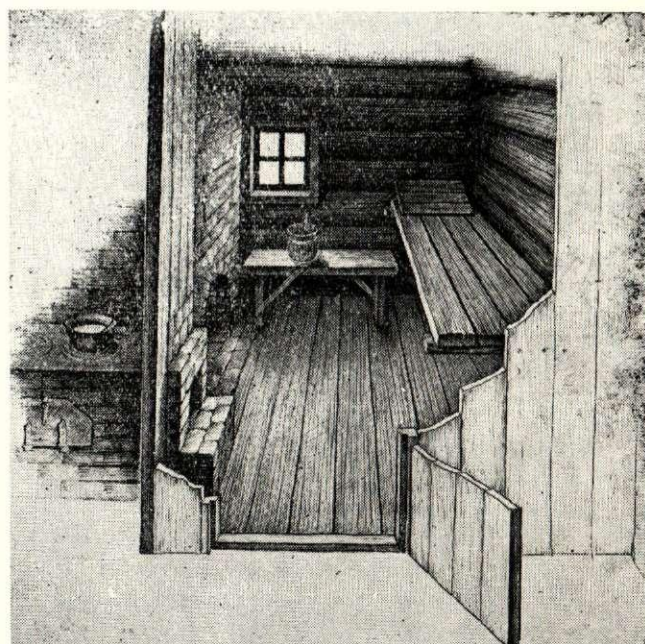
variācijas iekštelpu sīkākā sadalījumā, durvju, logu un apkures ietaišu izvietojumā un izveidojumā, tomēr tas viss būtībā neizmaina vispārējo dzīvojamās pirts tipu.

Interesanti atzīmēt, ka līdz ar kapitālisma strauju uzplaukumu 19. gs. beigās un arī vēl 20. gs. sākumā pirts kambarīši sevišķi izplatību ieguvuši Vidzemes ziemeļrietumu daļā un jūrmalā, turpretim Vidzemes vidienā tie sastopami ievērojami mazākā skaitā. To varētu izskaidrot ar Vidzemes jūrmalas saimnieciskās dzīves specifiku. Te valdīja rosīga saimnieciskā dzīve — zvejniecība, tirdzniecība, kuģniecība, koku pludināšana utt. Seit nodarbošanos atrada lielāks skaits bezzemnieku-vaļinieku. Tā, piemēram, Aināžos, Salacgrīvā, Vitrupē dzīvoja vairāki vietējie lieltirgotāji-uzpircēji (gan vācieši, gan arī latvieši), kas izsūtīja savus cilvēkus ar zirgiem pa tuvāko un tālāko apkārtni, lai uzpirktu linus un graudus. Salacgrīvā tāds slavens linu tirgotājs bijis vācietis Everts. Ar graudiem tirgojies vācietis Anšmits, arī latvietis Vitols u. c. Tiem bija nepieciešams algots darbaspēks — vaļinieki, kas pāravadāja un pārkrāvāja linus un bēra

maisos labību, gan novietojot to klētīs — spīķeros, gan arī lādējot to uz kuģiem. Kuģi — mastnieki pie malas nevarēja piebraukt, tādēļ vaļinieku vīri, t. s. sniķenieki ar speciālām liellaivām — sniķiem veda pirci uz mastniekiem.

Algots darbaspēks bija nepieciešams, arī mežus zāģējot, balķus vedot, plostus sienot un kokus pludinot. Bija jau iestrādājušies speciālisti plostu sējēji un plostu laidēji. No Rūjienas un Mazsalacas mežiem kokus pludināja uz jūru, kur tos krāva kuģos. Muižām bija vajadzīgi arī malkas zāģētāji. Bez tam jūrmalā bija izdevīgi nodarboties arī ar zveju. Visās šajās nozarēs bezzemnieki jeb vaļinieki atrada sev iztikas avotu, un visiem tiem bija nepieciešami arī dzīvokļi. Saimnieki savās dzīvojamās mājās nevarēja un negribēja visus šos savā sētā nenodarbinātos ļaudis uzņemt, tāpēc liela to daļa apmetās pirtīs un pirts istabās.

Kā rāda etnografiskais materiāls, saimnieki savās pirtīs labprāt turējuši vaļinieku ģimenes. Parasti, slēdzot īres līgumu, tika norunāts, ka vaļiniekam jānokalpo saimniekam pa gadu 24—30—50 dienas. Tāpat, dzīvokli izdodot, sarunāja, ka vaļiniekam, tāpat viņa sievai un bērniem, vispirms bija jāpalīdz saimniekam steidzamākajos lauku darbos un lopu kopšanā, un tikai tad vaļinieks var meklēt darbu citur. Pirtnieku sievietēm par šādu dzīvokli dažkārt vajadzēja saimniekam savērt zināmu daudzumu dzijas, aust audeklus vai arī zināmu dienu skaitu mazgāt saimnieci veļu. Vaļinieki pēc vienošanās saņēma no saimnieka arī nelielu gabaliņu zemes kartupeļiem un dārzeņiem. Ja vaļiniekam bija govys, tad to ganīja kopā ar saimnieka govīm un vaļiniekam zināms skaits dienu bija jāiet ganos. Vaļinieku vīri gāja peļņās vai zvejoja, bet sievietes strādāja pie saimnieka lauku darbos lielākoties no

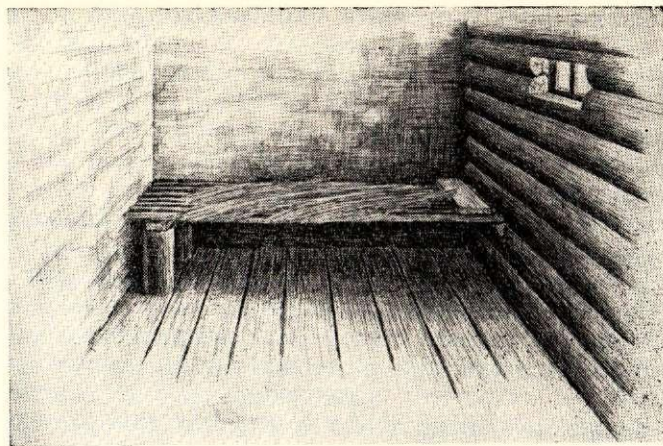
25. att. «Ķurmju» pirts iekšskats: priekšējā dēļu siena un durvis parādītas daļēji, lai pirts telpa būtu labāk saskatāma. Pa kreisi — virtuvē redzams pavards-plīts ar pirti izvirzītu kurtuvi. (E — A. Krastiņas 1957. g. ekspedīcijas materiāli.)

Jurģiem līdz Miķeļiem. Dažreiz vaļinieki sametās pa vairākiem kopā, uztaisīja laivas, noauda tīklus un brauca zvejojot. Zvejas lomus pārdeva. Dažreiz zivis deva apkārtējiem saimniekiem uz pēcmaksu, sarunājot, ka rudenī no tiem dabūs labību — rudzus un miežus. Kartupeļi izauga pašiem, tā ka varēja pat nobarot cūku, ko pārdeva, lai būtu nauda tīklu iegādei.

Ja vaļinieki nevarēja paši iegādāties laivu, tie brauca jūrā ar saimnieka laivām. Saimniekam tas bija ļoti izdevīgi, jo lielākā peļņas daļa tad palika viņam. Dažam labam saimniekam bijuši pa 3—4 vaļinieki: piemēram, Lembūzim Tūjā bijuši 4 vaļinieki. Arī «Koskuļos» Liepupē dzīvojuši 4 vaļinieki utt.

Saprotams, ka katrai ģimenei neiznāca atsevišķa pirts vai atsevišķs pirts kambaris, bet vienā nelielā telpā dzīvoja kopā vairākas ģimenes. Tā 60 g. v. kolhozniece Emma Dambe vēl labi atceras savas bērnu dienas, kad viņas tēvs — vaļinieks dzīvojis «Patkuļu» māju pirtiņā, tagadējā Limbažu raj. Dzintaru c. «Patkuļos» vienā pirts istabiņā dzīvojušas divas ģimenes: Dambis ar 5 bērniem un Tomsons ar 7 bērniem. Bez tam vēl bijušas arī vecās mātes un vecie tēvi. Gultas izliktas gar istabas sienām. Gulējuši pa 2—3 kopā. Visiem jau gultas neiznākušas. Lielākie pusaudži gulējuši uz «lečkīnām» (rāmīšiem) vai lāviņām, uz kurām uzmeta salmus vai niedres (26. att.), mazākie bērni gulējuši viens pie vecā tēva, otrs pie vecās mātes. Citi gājuši arī pirti gulēt. Kad pirti kurināja, no pirts nesa laukā visas drānas un «bundzeles» (iedzīves priekšmetus).

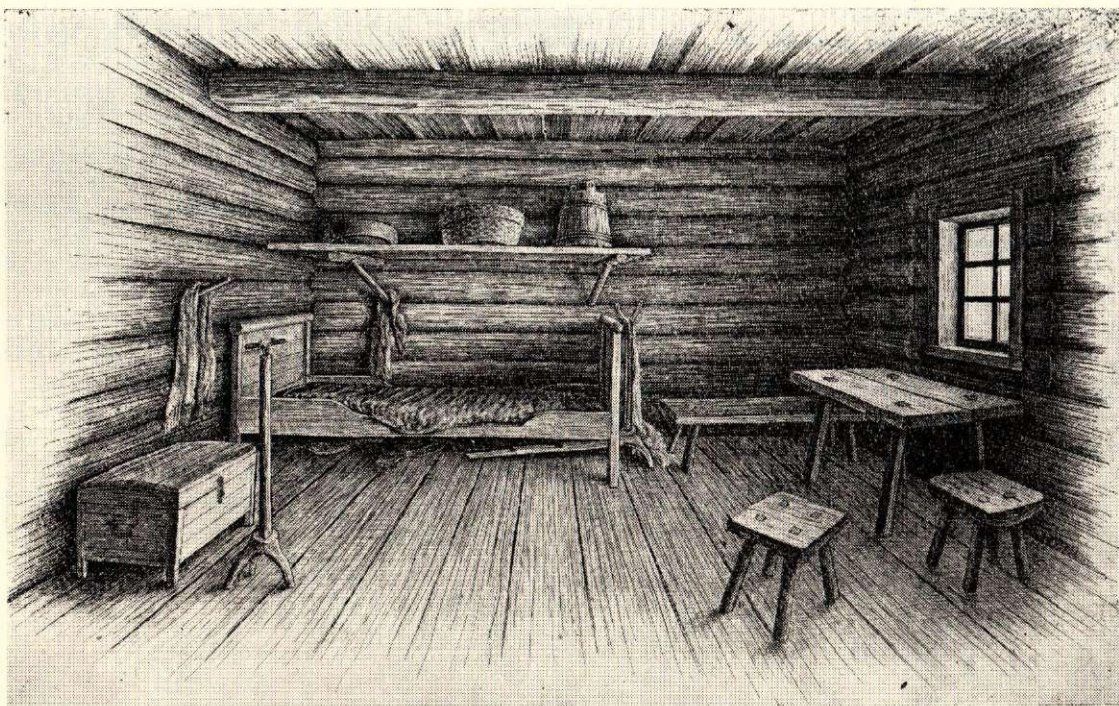
Parasti tajās reizēs, kad vienā pirts istabiņā dzīvoja kopā vairākas ģimenes, istabu centās pārdalīt ar šķērssienu — «šervanti». Tā nebija nekāda kapitāla siena. Siltummūrim, kas sniedzās uz istabas vīdu, pielika vēl skapi galā. Ģimenes gultām vilka priekšā paš-austus aizkarus, ko piestiprināja pie kārtiņām, kas savukārt bija piesietas pie gultas staklēm.

26. att. Apaļkoku guļamā lāva pirtnieka kambarī Valmieras apr. Seļu pag. «Jaunrūnās». (BDM Vidzemes setā. A. Krastiņas uzmerojums.)

Turpat pirts istabā atradās arī «kraķis» — «ārķis», kur, tīklu aužot, piestiprināja auklas un aptina gatavo tīklu. Kad nestrādāja, ārķa kāju — pēdu pabāza zem gultas, lai telpā būtu vairāk vietas (27. att.). Gar sienām karājās tīkli, auklas, diegu šķēteres un apģērbu gabali. Brīvas vietas bija visai maz.

Bērni, tiklīdz paaugas, gāja pie saimniekiem ganos un mājās tikpat kā nenāca. Ne vienmēr vaļiniekiem izdevās sameklēt sev kaut cik piemērotu dzīvokli, sevišķi vēl ja bija lielāks bērnu pulciņš, jo saimnieki tos negribēja savās mājās. Tie vienmēr esot izsalkuši un darot nedarbus, plūcot dārzā saknes, zogoņ ābolus un ogas, ejot zirņos. Pēc vecāko teicēju atmiņām, vaļiniekiem bijusi nedrošāka un grūtāka dzīve nekā kalpam. Kalpam, ja tik viņš kaut cik strādājis, bijis droši

27. att. Vaļinieka pirts kambarīša iekšskata rekonstrukcija.

Zīmējis V. Zirdziņš pēc A. Krastiņas norādījumiem, izmantojot BDM un komandējumu materiālus.

zināms mīteklis un maize. Vaļīniekam turpretī «... slava vienmēr gājusi pa priekšu!» Ja vaļīniekam darbs tik labi neveicies vai arī ja tam bijusi vārgāka veselība un lielāks bērnu pulks, nācies ļoti grūti atrast mītekli un darbu. Neviens to nav gribējis pieņemt par īrnieku. Vēl grūtāk klājies vaļīniekiem (tāpat arī kalpiem) vecumdienās. Darba spējas zaudējušie kalpi, vecas vientuļas atraitnes u. c. nespējnieki, kuriem nebija apgādnieku, bija lāimīgi, ja tiem kāds saimnieks atļāva apmesties savā pirtī. Tā kā 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā Vidzemes pagastos nebija nespējnieku namu, tad pagastu valdes nespējniekus mēdza nometināt uz zināmu laiku atsevišķās zemnieku sētās, dažreiz pat izsniedzot saimniekiem nelielu samaksu. Saimnieki savukārt centās iegūt uzturā spēcīgākos vecos ļaudis, kuri viņiem varēja vēl šo to strādāt. Lai saimes istabu atbrīvotu no ļaudīm, kas zemnieka sētā nebija tiešie ražotāji, nespējniekus ļoti bieži tādos gadījumos nometināja savrupceltajā pirtiņā, kur tie nevienu netraucēja. Tādējādi 19. gs. sākumā un dažkārt pat vēl otrajā pusē dzīvojamā pirts zināmā mērā bija nespējnieku patversme.

Tautā pirts apdzīvotāji jeb t. s. pirtnieki tika novērtēti par zemāku ļaužu kārtu un dzīvošanu pirtī uzskatīja ar zināmu nicināšanu. Ļoti spilgti tas atspoguļojas folkloras materiālos.³¹

No LCVA pagastu tiesu protokoliem redzams, ka arī vēl 19. gs. otrajā pusē dažkārt muižu un zemnieku līgumos (kontraktos), saimniekam rentējot mājas, muižnieks noteicis, ka mājas pirts jāatdod par dzi-

³¹ Tā tautasdziesmā dzied:

Iesim, māsas, skatīties,
Kur tie tavu pūru nes,
Vai kletī, vai stallī,
Vai pirtī palāvē.
Ja pirtī palāvē, —
A(t)pakaji, māsas pūrs!
A(t)pakaji, māsas pūrs,
Cēl bāliņa kletīņā!

(LTD, II, 332, pierakstīta Rīgas apr.
Slokas pag. Lapmežciemā.)

No tautasdziesmas skaidri izjūtams, ka labāk, lai māsa paliek bez vira, nekā aiziet pie pirtnieka.

Dažreiz tautasdziesmas izjūtama arī nožēla par vecajiem ļaudīm, kuriem mūža pēdējās dienas jāpavada pirtiņā:

... Piecu dēlu māmuliņa
Pirtī ēda launadziņu!

(Kr. Barons un H. Visendorfs.
Latvju Dainas, I. Jelgavā, 1894.,
3339., pierakstīta Sērpilī.)

vokli vaļīniekam.³² Tas labi raksturo muižnieku «rūpes» par bezzemniekiem, jo muižas darbos viņiem, tāpat kā saimniekiem, bija jāpilda noteiktas klaušas. Arī rekrūšos pirmā kārtā tika nodoti vaļīnieki.³³ Turpretim saimniekiem šai ziņā bija dažādi atvieglinājumi.

Dzīvojamās pirtis kā trūcīgo bezzemnieku mājokļa tips sastopams ne vien bijušās Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotajā daļā — Vidzemē, bet tādas bijušas arī Igaunijā. Kā norāda igauņu zemnieku mājokļu pētnieks I. Manninens, Pīltsamā apvidū katrā turīgāka saimnieka pirtī dzīvojusi kāda trūcīga bezzemnieka ģimene, kas no saimnieka saņēmusi uzturu un gabaliņu zemes un par to strādājusi saimnieka sētā³⁴, tāpat kā tas tika konstatēts latviešu apdzīvotajā Vidzemē.

Nobeigumā secināms, ka Vidzemes zemnieku sētās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā dzīvojamās pirtis ir tipisks trūcīgo ļaužu-bezzemnieku mājokļu tips.

19. gs. pirmajā, daļēji arī vēl otrajā pusē bezzemnieki par dzīvokli izmantojuši tieši pašu pirti — mazgāšanās telpu. Turpretim 20. gs. sākumā pirts par dzīvokli izmantota samērā reti — tikai izņēmuma gadījumos. Šajā laikā pirts galā cēla speciālu dzīvojamu telpu — pirts istabiņu. Tādējādi pirts no parastās mazgāšanās telpas izveidojās par īpašu dzīvojamās ēkas tipu.

Pirts ar dzīvojamiem kambariem savā attīstības gaitā rāda Vidzemes zemnieku istabu celtniecības un plānojuma attīstības tradīcijas: namiņu jeb priekšnamiņu sadala 2 daļās vai arī nama vai pirts brīvajā galā pievieno speciālu dzīvojamo telpu — kambari. Etnografiskais lauku materiāls rāda, ka šķiru sabiedrībā trūcīgo iedzīvotāju slānis grūtos ekonomiskos apstākļos aizvien izmantojis par dzīvokli visai primitīvus mājokļu veidus, ļoti maz izmainot viņu arhaiskās formas. Tādi, piemēram, ir namiņi — vasaras virtuves, dūmu pirtis, dzīvojamās rijas u. c.³⁵

³² Valmieras apr. Annas muižas kontraktā noteikts, ka «... tam vaļīniekam Gust Bitņiek uzveļet dzihvot iekš to Purrau mājas pirti» (LCVA, 1779. f., 20. l., 1. apr., 1. lp., 1852.—1887. g.).

³³ Pielikti jauni likumi par izskaidrošanu un plašāku izstāstīšanu tiem Likumiem no 1804. gada. Pēterburgā, 1809., 57. likums.

³⁴ I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, II. Tartu 1933, 262. lpp.

³⁵ Tekstā ievietotos zīmējumus un plānus iespēšanai sagatavojis Vilnis Zirdziņš.

ЖИЛАЯ БАНЯ В ВИДЗЕМЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX — НАЧАЛО XX в.)

А. Крастыня

ВЫВОДЫ

Жилая баня — это тип жилища, в котором под одной крышей находились жилое и банное помещения. В наиболее примитивных жилых банях под жильем использовали непосредственно помещение бани, но в более развитых формах этого типа жилища к бане пристраивалось специальное жилое помещение — камора (*kambaris, pirts istabiņa*).

Использованию бани в качестве жилища способствовало то, что предбанник (*pirts pams*) был также варильней — летней кухней, в которой почти круглый год готовилась пища для семьи, разогревался корм для скота и выполнялись различные домашние работы. Присоединенное к варильне банное помещение, которое зимой можно было отапливать, являлось типичным для Видземе жилищем валиниеков (*valīnieki*) и других неимущих лиц. Кроме валиниеков, в банях жили также бедные вдовы, старики — родители батраков, бывшие батраки и другие престарелые крестьяне, не имевшие родственников, которые могли бы заботиться о них. В банях жили также нетрудоспособные старики, которых волостные правления отдавали отдельным хозяевам на содержание, когда в Видземе еще не было волостных богаделен.

Архитектура бани по сравнению с остальными постройками крестьянской усадьбы была довольно проста. Еще во второй половине XIX в. встречались жилые бани с небольшими стеклянными окошками с четырьмя переплетами; двери таких бань имели деревянные петли.

Даже в конце XIX в. в архитектуре бань нередко сохранялись весьма архаические формы: стекло и железо употреблялись мало или вообще не употреблялись.

Наиболее древние по планировке жилые бани представляют собой небольшие двухкамерные постройки, состоящие из непосредственно бани, где мылись, парились и жили, и из «намса» (*pams*) — предбанника-раздевалки, который часто использовался как варильня (летняя кухня).

Печь в банях находилась обычно у поперечной стены, отделявшей баню от «намса». Печи в банях по форме и технике изготовления делятся на две большие группы:

1) печь, состоящая из сложенных валунов, над топкой которой помещены открытые валуны — «цери» (*cegi*) (рис. 9);

2) сложенная печь, у которой «цери» могут быть открыты или совсем закрыты кирпичной оболочкой (рис. 10, 11, 25).

Печь первого типа характерна для бань, топившихся «по-черному», печь второго типа — для бань

с дымоходом, которые в значительном количестве в Видземе стали строить в конце XIX — начале XX в.

Жили в банях в очень примитивных условиях. Спали на полке (*lāva*), скамьи же использовались как для сиденья, так и для размещения различных вещей и посуды. В субботу, когда баню топили, все вещи выносили в предбанник.

Во второй половине XIX в. с развитием капитализма жилые бани в Видземе стали особым типом жилища, со специальными пристройками для жилья, носившими названия *pirts mājiņas, pirts kambarīši, pirts istabiņas*. Эти бани были особенно распространены на видземском взморье. В отдельных случаях такого типа жилища встречались уже в начале XIX в. (например, в усадьбе «Яунрунас» Сельской волости Валмиерского уезда в 1814 году была построена жилая баня с «камбарисом» для бобыля — рис. 15).

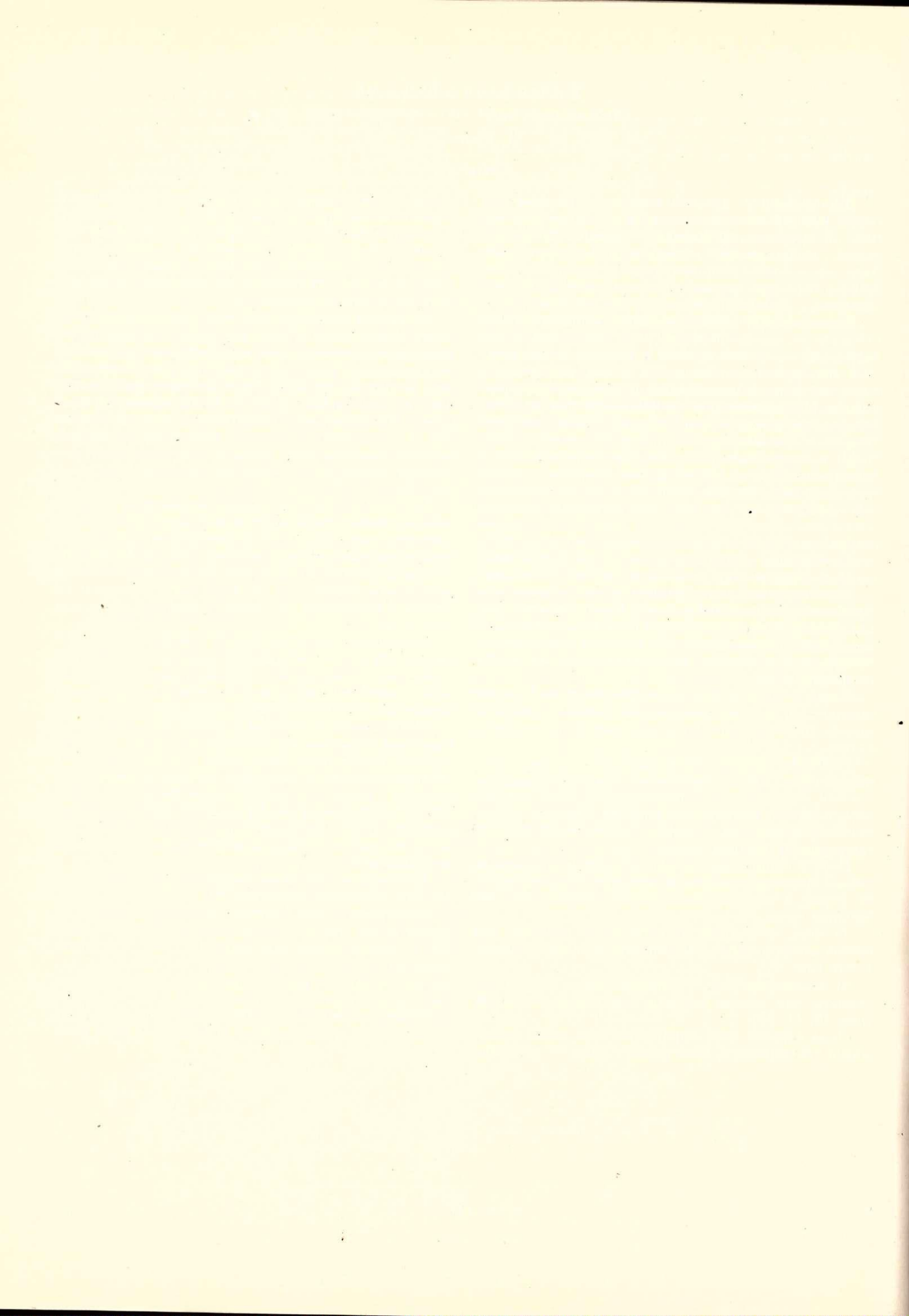
По планировке такие бани аналогичны видземскому жилому дому: «намс», или баня, разделен на две части (рис. 12, 13); со стороны бани пристраивается жилое помещение — камора (рис. 16, 17, 18, 19). Такого типа жилая баня напоминает трехкамерный видземский жилой дом. Камора бани обогревается печкой, аналогичной по своему устройству печке жилого дома.

Внутреннее убранство жилой каморы также напоминает убранство видземского жилого дома. У окна стоят стол и скамья или стулья, вдоль стен — кровати и вешалки, по углам — полки для хранения различных мелких предметов (рис. 27).

На видземском взморье в одной жилой бане нередко жило несколько семей валиниеков. В таких случаях жилое помещение (*pirts istaba*) делили на несколько частей с помощью шкафов и занавесей, стараясь выделить каждой семье свой угол. Для жизни такое помещение было чрезвычайно неудобно, особенно если у валиниека было много детей или когда валиниеки-рыбаки в жилом помещении ткали и чинили сети.

Иногда к жилой бане пристраивалась клеть (рис. 19) или небольшой хлев (рис. 20).

Этнографический полевой материал свидетельствует о том, что во второй половине XIX — начале XX в. безземельные крестьяне Видземе вследствие тяжелых экономических условий использовали для жилья наиболее примитивные виды жилища, очень часто даже не меняя их архаической формы. Таковы, например, «намини» — летние кухни, «черные» бани и широко распространенные в Видземе жилые риги.

TRAUKU APDEDZINĀMIE CEPLI LATGALES UN VIDZEMES LAUKU PODNIECĪBĀS

(19. GS. OTRĀ PUSE — 20. GS.)

Dz. Feldmane

Podnieku darba tehnoloģija 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Latvijas dažādos etnografiskajos apgabalos atkarībā no noteiktiem sociālekonomiskiem apstākļiem ne visur bija vienādi attīstīta; nevienāds bija arī tās ražošanas apjoms. Sakarā ar to uz nevienāda attīstības līmeņa atradās viena no svarīgākajām podnieku darba ierīcēm — trauku apdedzināmie ceplī.

Trauku apdedzināmo ceplu izveidošanai podnieki piegriezta lielu vērību, izmantojot vairāku paaudžu laikā uzkrātos novērojumus un darba pieredzi, lai uzlabotu savā apvidū parasto trauku apdedzināmo ceplī. Šī cenšanās ir pilnīgi saprotama, jo ceplī nobeidzās podnieka vairāku mēnešu darbs: darinājumu kvalitāte bija stipri atkarīga no apdedzināšanas, bet savukārt no apdedzināšanas bija atkarīgs darinājumu noieta tirgū un arī podnieka ienākumi.

Tomēr podniekam ne vienmēr bija iespējams būtiski pārveidot savu ceplī, jo trūka vajadzīgo zināšanu un līdzekļu. Tādēļ podnieku ceplu tehniskajā risinājumā nereti atrodami visai senī paņēmieni, kas konstatēti kā latviešu, tā kaimiņu tautu arheoloģiskajā materiālā.

Latvijas etnografiskajā literatūrā jautājums par podnieku cepliem nav apskatīts. Atsevišķi vispārēji norādījumi sastopami vienīgi 19. gs. beigās — 20. gs. sākuma periodikā iespiestajos nelielos rakstiņos. Apcerējuma nolūks sniegt nelielu pārskatu par 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Latgalē un Vidzemē sastopamajiem podnieku ceplu tipiem un to attīstību, pašreizējo iespēju robežās dodot salīdzinājumu arī ar citu apvidu podnieku cepliem. Jautājuma pilnīgai noskaidrošanai nepieciešami vēl plašāki pētījumi, jo šajā laika posmā konstatēto ceplu izcelšanās problēmas ir stipri neskaidras. To atrisināšanai vajadzīgs plašs salīdzināmais materiāls ar kaimiņu tautu podniecībām.

Raksta sagatavošanā izmantoti autores vāktie materiāli, kas glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnografijas sektorā un Latvijas Etnografiskajā brīvdabas muzejā. Sevišķi jāatzīmē dažu vecākās paaudzes podnieku, kā Kārļa Eidas (Kuldīgā), Augusta Celmiņa (Vijciemā), Jāņa Elstiņa (Apē), Pētera Au-

niņa (Ērgļos), Apolinārija Diegļa (Ludzā) u. c. sniegtie norādījumi, kas palīdzēja noskaidrot vairākus ar podnieku ceplu attīstību saistītus jautājumus. Izmantotas arī bijušās Pieminekļu valdes darbinieku savāktās ziņas, kas glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnografijas nodaļā, un dažādos izdevumos sniegtie norādījumi. Raksts sagatavots, izmantojot galvenokārt ekspedīciju materiālus, jo citos avotos līdz šim atrastie norādījumi par podnieku cepliem sniedz maz ziņu.

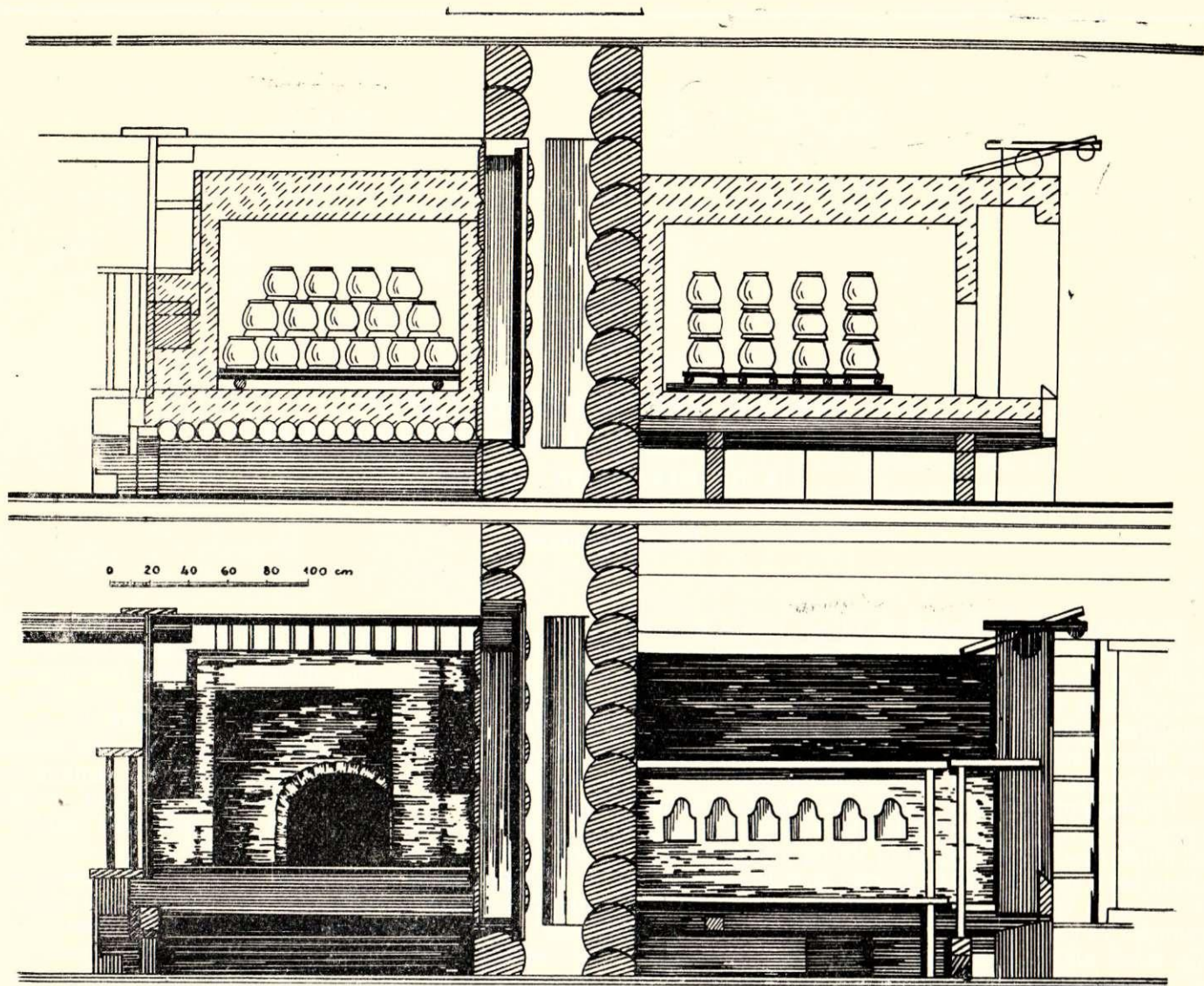
19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Latvijas lauku podniecībās sastopami divi ceplu tipi: vaļējie un slēgtie ceplī, kas pēc sava izveidojuma un izvietojuma viens no otra principiāli atšķiras. Katram ceplu tipam sastopamas variācijas. Tās ļauj spriest par šo tipu attīstības gaitu Latvijā, kā arī par citiem ar podniecību saistītiem jautājumiem.

19. gs. otrajā pusē un vēl 20. gs. Latgalē sastopama visprimitīvākā podnieku darba tehnoloģija. Tā uzskatāma par mantojumu no pirmspadomju laika Latgales smagajiem vēsturiskajiem un sociālekonomiskajiem apstākļiem. Kā primitīvās tehnoloģijas piemērs minami arī visā Latgalē sastopamie vaļējie ceplī. Tomēr dažviet Latgalē, kur ražošanas tehnoloģija bija palikusi uz sevišķi zema līmeņa, lietoja vēl ļoti seno, citos apvidos jau sen aizmirsto, trauku apdedzināšanu dzīvojamo telpu apsildāmajās krāsnīs.¹ Šis trauku apdedzināšanas veids saistīts ar nelieliem ražošanas apjomiem un trauku veidošanu uz rokas ripas. To sastopam Latgalē Dagdas apkārtnē² Svātovas, Ubagovas, Locu, Vāciešu un Butkānu sādžās, kur podnieki darināja t. s. melnos traukus.³ Jāpiezīmē, ka rokas ri-

¹ Trauku apdedzināšana telpu apsildīšanas krāsnīs vēl 20. gs. 30.—40. gados bija sastopama tagadējā Dagdas raj. Svātovas sādžā.

² Latvijas Etnografiskais brīvdabas muzejs (turpmāk — BDM), 14. mape, 2., 3. dok.

³ Latgales podnieki nevāpētos ugunsizturīgos melnos traukus darināja no zilajiem māliem (glūdas), kam piejaukti smalki sadauzīti zvirgzdi. Melnajos traukos Latgalē krāsnīs vārīja ēdienu.

1. att. Krievu tipa istabas krāsns melno trauku apdedzināšanai KPFSR Pleskavas apg. Pečoros (Igaunijas EM EJ — 64:48).

Augšā pa kreisi — krāsns šķērsgriezums; apakšā pa kreisi — krāsns pretskats; augšā pa labi — krāsns garengriezums; apakšā pa labi — krāsns sānskats.

pas Latgalē līdz šim konstatētas tikai krievu podnieku sādžas.

Uz rokas ripas darinātos melnos traukus visbiežāk apdedzināja Latgalē sastopamajās krievu tipa krāsīs. Analoga parādība vērojama arī KPFSR Pečoru apkārtnē pie setuku podniekiem⁴ (1. att.), kas, tāpat kā Latgales podnieki, 20. gs. 20.—30. gados vēl darināja melnos traukus, lietojot rokas ripas. Arī krievu etnogrāfiskais materiāls liecina, ka 19. gs. un vietām arī vēl 20. gs. podnieku darinājumu apdedzināšanai bieži izmantotas dzīvojamo telpu apsildīšanas krāsīs.⁵

Telpu apsildīšanas krāšņu izmantošana melno trauku apdedzināšanai izskaidrojama vispirms ar to, ka melno trauku apdedzināšanai nav nepieciešams tik ilgs laiks kā sarkano māla trauku apdedzināšanai

⁴ Igaunijas PSR ZA Etnogrāfijas muzeja (turpmāk — Igaunijas EM) materiāli, EJ — 64:48.

⁵ В. А. Мальм. Производство глиняных изделий. Очерки по истории русской деревни X—XIII вв. — Труды Государственного Исторического музея, вып. 33, М. 1959, 137. лрр.

(melnos māla traukus apdedzina 6 stundās, sarkanos — 12—30 stundās). Melno trauku apdedzināšanai pietiekama zemāka temperatūra, kāda viegli sasniedzama nespecializētā trauku apdedzināmā ceplī. Telpu apsildāmās krāsīs izmantošanas iespējas melno trauku apdedzināšanai lielā mērā nosaka trauku veidošana uz rokas ripas, kuras darba ražība, salīdzinot ar kājas ripu, ir visai neliela. Tādā kārtā saražotās produkcijas apdedzināšanai telpu apsildāmās krāsīs ietilpība bija pilnīgi pietiekama.

Dzīvojamo telpu apsildāmās krāsīs izmantoja podniecība ļoti sen. Šī parādība konstatēta jau krievu arheoloģiskajā materiālā.⁶ Domājams, ka pirms specializēto podnieku ceplu parādīšanās, kas Asotes pils-

⁶ Par mājokļu apsildāmo krāšņu izmantošanu trauku apdedzināšanai krievu arheoloģiskajā materiālā min В. Рибакoв. Ремесло древней Руси. М. 1948, 343. лрр.). Līdzīgu domu izsaka arī А. Якобсон savos pētījumos par Heronas podnieku cepliem 12.—14. gs. (А. Л. Якобсон. Средневековый Херсонес (XII—XIV). — Материалы и исследования по археологии СССР, 17, М.—Л. 1950, 163. лрр.)

kalnā konstatēti 9.—13. gs. slāņos⁷, arī Latvijā māla trauku apdedzināšanai izmantotas telpu apsildāmās krāsnis.

Keramikas apdedzināšana telpu apsildāmajā krāsnī lielā mērā pakļauta grūti regulējamai liesmu plūsmai. Ejot vilkmes virzienā, liesmas bieži vien telpā izplūst nevienmērīgi. Turpretim specializētajā, kaut arī vēl ļoti primitīvajā vaļējā podnieka ceplī iespēja regulēt liesmu un sasniegt augstu temperatūru ir daudz lielāka. Tādēļ arī vairāki Latgales podnieki — melno trauku darinātāji, izvēršot plašāku darbību (nereti līdzās melnajiem traukiem darina arī sarkanā māla traukus), arī melnos traukus sāk virpot uz kājas ripas un apdedzināt speciālos podnieku ceplīos.⁸

19. gs. otrajā pusē, kā arī mūsu dienās, vaļējais ceplis (2. att.) ir vienīgais specializētais podnieku cepla veids Latgalē. Šis cepla tips pieder pie tā tipa, ko B. Ribakovs nosauc par divstāvu cepli⁹ un kam apakšējā stāvā atrodas kurināmā, bet augšējā — trauku apdedzināšanas telpa (2. att.; griezumi A—A un B—B). Abas telpas vienu no otras atdala klons, kurā atrodas vertikāli liesmu kanāli. Liesmu vilkmes virziens vertikāls.

Ceplu plāns lielāko tiesu taisnstūris (2. att.; 1. plāns), retāk — kvadrāts. Šis pazīmes kopējas visiem Latgales podnieku ceplīem, tomēr vēsturiskās attīstības gaitā atkarībā no dažādiem apstākļiem radušās

zinamas atšķirības gan ceplu būves materiāla, gan atsevišķu detaļu izveidojuma ziņā.

Senākais specializētais Latgales cepla veids, domājams, ir blietētais jeb, kā vietējie podnieki saka, «sistais» ceplis (3. att.). Cepla «sišanai» mālus parasti lietoja bez kādas iepriekšējas sagatavošanas. Saraka t. s. kalna mālus, t. i., mālus raka vairāk no zemes virsējiem slāņiem, kur māla sastopams vēl neliels akmeņu piejaukums. Māls ar nelielu akmeņu piejaukumu ir izturīgāks un tik ātri neizdeg. Sliktāk ir, ja kaļķakmeņu piejaukums mālā ir lielāks. Kaļķakmeņi izdegot sadrūp, izdeguši uzsūc mitrumu. Rezultātā ceplī var rasties plaisas, tādējādi mazinot cepla izturību. Arī trauku veidošanai sagatavoto mālu cepla sišanai nelieto, jo tas ātri izdeg.

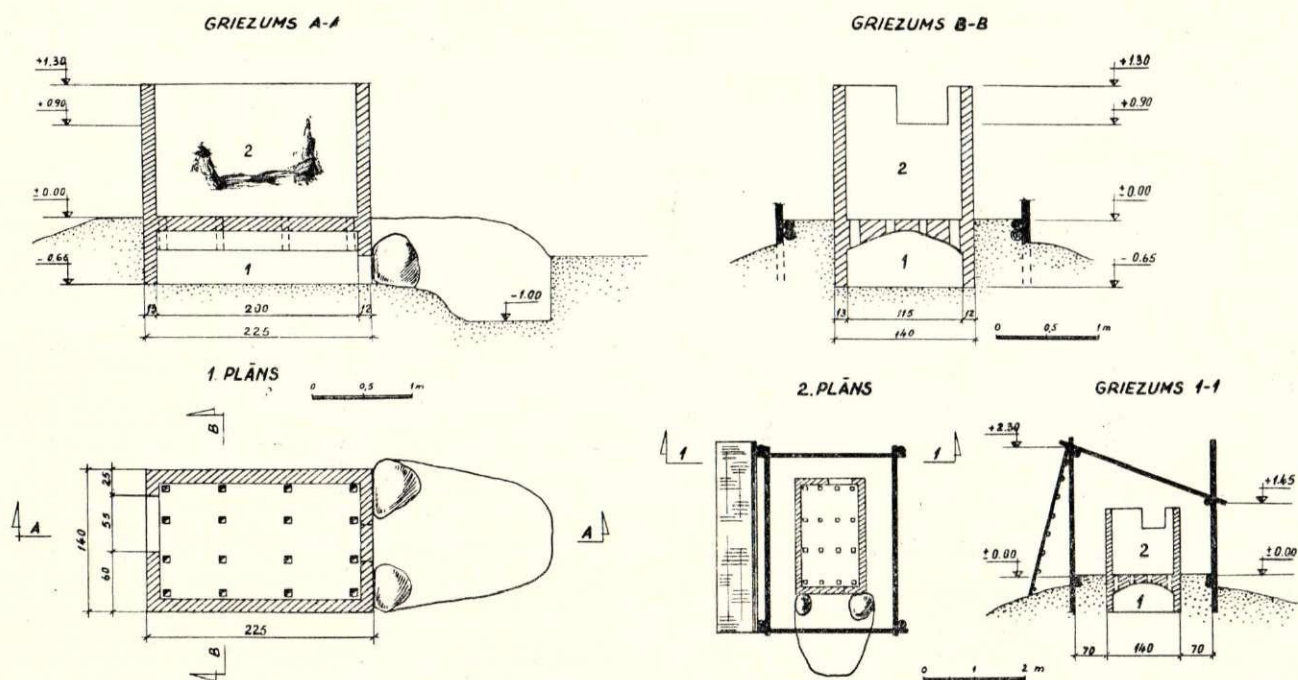
Podnieki ceplī centās ierīkot uzkalniņā, kur gruntsūdens līmenis iespējami zemāks un ceplī var vairāk iegremdēt zemē (4. att.). Šādu vietu saviem ceplīem izvēlēties podnieks Staņislavs Locāns Viļakā, Antons Šmulāns Ludzā, podnieki Donāts Strods, Butlers un Načkovskis Andrupenē, Antons Ušpelis, Jānis Dubovskis Silajānos u. c.

Izvēlētajā vietā nolīdzināja zemi un izraka paredzētajām cepla sienām piemērotu bedri. Bedres dziļumu un cepla iegremdējumu zemē vispirms noteica gruntsūdens līmeņa augstums: jo zemāks bija gruntsūdens līmenis, jo dziļāk iegremdēja cepli. Zemē dziļāk ieraktajam ceplim darinājumu apdedzināšanas laikā rodas mazāki siltuma zudumi. Vienlaikus bija jāraugās, lai ceplis no kurināšanas brīvajā laikā nepiesūktos ar mitrumu, jo mitrums bojāja tā izturību. Tādēļ vietās ar augstu gruntsūdens līmeni ceplis iegremdēja zemē maz vai cēla pilnīgi virs zemes (5. att.), piemēram, podnieku Broņislava un Malvīnes

⁷ E. Snore. Asotes pilskalna krāsnis. — Arheoloģija un etnogrāfija, I. Rīgā, 1957., 14. lpp.

⁸ BDM, 14. mape, 3. dok., Rēzeknes raj. Kastuļinas c. p. Ubagovas sādžā; 33. mape, 8. dok., Krāslavas raj. Sarkanarmiešu c. p. «Priedainē».

⁹ Б. А. Рыбаков. Op. cit., 345. lpp.

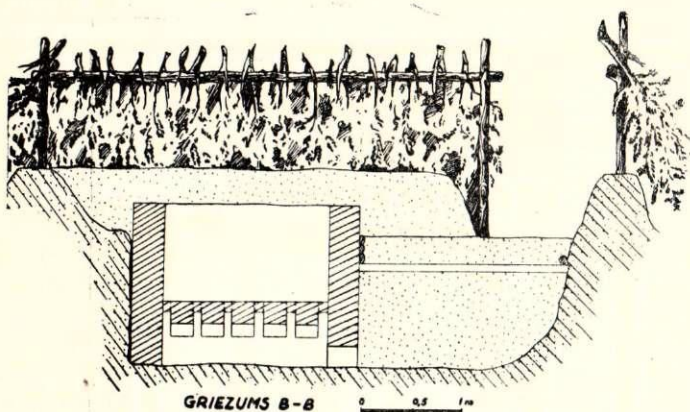

2. att. Podnieka Broņislava Locāna ceplis Abrenes raj. Viļakas c. p. «Kazukalnā».

1. plāns — cepla plāns. Griezums A—A: 1 — kurtuve, 2 — trauku apdedzināšanas telpa. Griezums B—B: 1 — kurtuve, 2 — trauku apdedzināšanas telpa; 2. plāns — cepla novietojuma plāns. Griezums 1—1: cepla novietojuma šķērsgriezums.

3. att. Podnieka Smulāna blietētais cepļis Ludzas raj. Blontu c. p. «Kucevkā».

4. att. Podnieka A. Kraškeviča 1930. g. celtā cepļa garen-griezums Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Sembeļu sādža (VM PV, 1837. mape, 104. dok.).

5. att. Podnieka B. Locāna 1953. g. celtais cepļis Balvu raj. Viļakas c. p. «Kazukalna».

Locānu cepļis Viļakā, Apolinārija Diegļa cepļis Ludzā, Polikarpa Vilcāna cepļis Silajāņos u. c. Lai cepļi vēl vairāk nodrošinātu pret mitrumu, lietoja dažādus līdzekļus. Viļakas podnieki Bronislavs, Staņislavs un Malvīne Locāni ap saviem cepļiem izrakuši grāvīšus. Ludzas podnieks Apolinārijs Dieglis cepļa kurtuves galu ierīkojis atraktā slīpuma, pa kuru no-

tek ūdens. Silajāņu podnieks Aleksandrs Kraškevičs iesāņus ceplim izracis īpašu bedri, kurā satek ūdens (6. att.), ko pēc vajadzības no bedres izsmēla.

Rūpes par cepļa pasargāšanu no mitruma izskaidrojamas ar cīņu par darinājumu kvalitāti. Mitrā cepli traukus slīktāk izdedzināt, jo no ūdens tvaikiem sevišķi cieta darinājumu vāpe, bez tam radās lielāks malkas patēriņš.

Par labāko pamatu ceplim podnieki uzskatīja akmeņainu māla zemi, kuru pēc bedres izrakšanas vēl pieblīvēja. Ja cepli nācās rakt zemākā mālainā vietā, cepļa pamatā nobēra un noblīvēja apmēram 30 cm biezu grants kārtu, lai tā pasargātu cepli no mitruma.¹⁰ Grants kārtā zem cepļa mitruma samazināšanai sastopama tikai jaunākajos cepļos (apm. 20. gs. 40. gadi). Vecākajos cepļos šī parādība nav sastapta.

Izraktajā bedrē atmērija blietējamā cepļa sienu biežumu, kas pa lielākai daļai ir apmēram 35 cm vai, pašu podnieku vārdiem izsakoties, «pus aršinas biezas»¹¹ (aršina=0,71 m) vai arī «pusotra ķieģeļa biežumā»¹² (pašdarinātie ķieģeļi rēķināti garumā). Bedrē atmēritajā attālumā novietoja sienu iekšpuses veidņa dēļus, tos nostiprinot ar diviem balsta kokiem, kas sniedzās gareniski un šķērsām pāri ceplim¹³ (7. att.). Daži podnieki veidņa dēļus lika sienu abām pusēm¹⁴, jo zemes pusē blietējums neiznāca tik stingrs kā starp dēļiem.

Cepļa sienas blietēja ar koka veseri vai īpašu blietējamo bluķi, t. s. trambauku. Blietējamo koka veseri pagatavoja, nozāģējot apmēram pus metru garu un 25 cm resnu koka bluķīti. Tam vienā sēnā izurba caurumu, kurā iedzina 70—80 cm garu koka kātu (8. att.). Blietējamo bluķi — trambauku pagatavoja līdzīgi —

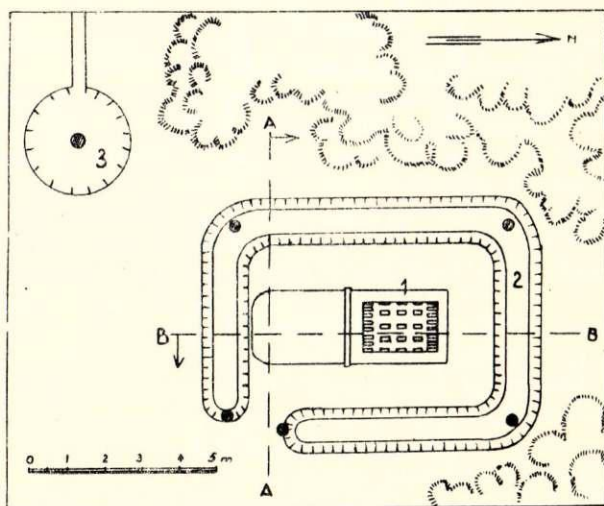
¹⁰ Latvijas PSR Vēstures muzeja Pieminekļu valdes (turpmāk — VM PV) materiāli, 1857. mape, 239. dok., P. Vilcāna cepļis Rēzeknes apr. Silajāņu Dūbu sādža.

¹¹ VM PV, 1837. mape, 104. dok.

¹² VM PV, 1850. mape, 365. dok.

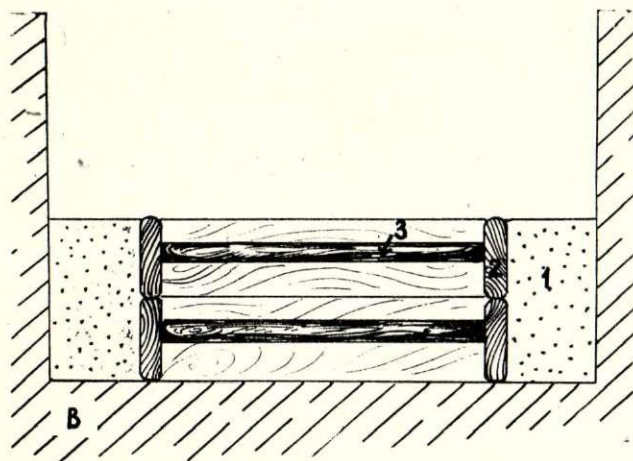
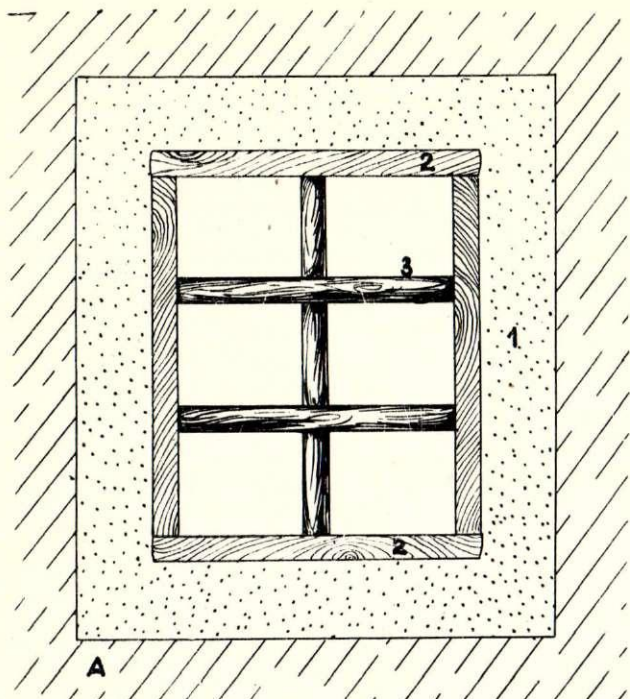
¹³ VM PV, 1837. mape, 104. dok.

¹⁴ VM PV, 1850. mape, 365. dok.

6. att. Podnieka A. Kraškeviča cepļa izvietoējuma plāns Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Sembeļu sādža (VM PV, 1837. mape, 104. dok.).

1 — cepļis; 2 — valnis ar aizslejiem; 3 — bedrē ar aciņu

7. att. Cepļa blietējamo sienu nostiprināšanas shēma (VM PV, 1837. mape, 104. lok., Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Sembeļu sādža).

A — plāns: 1 — blietējamā siena; 2 — veidņa dēļi; 3 — balsta koki. B — šķērsgriezums: 1 — blietējamā siena; 2 — veidņa dēļi; 3 — balsta koki.

nozāģēja apmēram 1 m garu blukēnu, kuram vienā galā piestiprināja šķērskoku — satveršanai (9. att.). Pēc vienas kārtas noblietēšanas uzlika veidņa dēļus nākošajai kārtai un blietēšanu turpināja. Blietējumam paceļoties virs zemes, veidņa dēļus novietoja sienas abās pusēs.

Blietējot sienas, vienlaikus izveidoja arī kurtuves vietu. Te rikojās divējādi. Pēc vienkāršākā paņēmiena, kad visas četras cepļa sienas bija noblietētas, vajadzīgajā augstumā ar lāpstu izgriezta kurtuves vietu. Pēc otrā paņēmiena cepļa kurtuvi veidoja jau sienu blietēšanas gaitā. Lai kurtuve būtu izturīgāka, tās malās novietoja laukakmeņus. Kurtuves velvi veidoja, tās augšmalā novietojot velves veidam atbilstošu dēli, virs kura turpināja blietēt sienas. Noblietētajām cepļa sienām ļāva izžūt, noņēma veidņa dēļus un apmēram pēc nedēļas stājās pie cepļa velves mū-

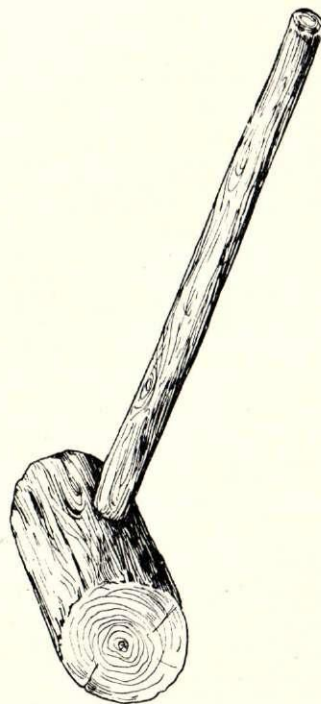
rēšanas. Līdz šim nav izdevies iegūt ziņas par to, ka arī velve būtu blietēta.

Latgales podnieku cepļos sastopamas divējādas velves: gludā vienlaidus velve un spraišlotā velve. Velvi mūrēja no pašdarinātiem nededzinātiem ķieģeļiem. Cepļa velves un trauku apdedzināšanas telpas grīdas mūrēšanai bija vajadzīgi 200—300 ķieģeļi.

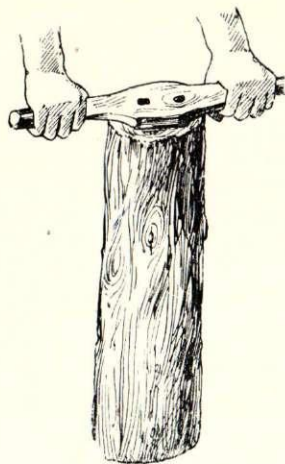
Mūrējot velvi, vispirms cepļa iekšpusē gar abām sānu sienām iemūrēja vienu kārtu ķieģeļu, liekot tos stateniski. Uz šīs ķieģeļu kārtas balstījās velve. Katrā cepļa galā uz nelieliem koka blukīšiem, kas bija nedaudz zemāki par iemūrētajiem ķieģeļiem, uzlika atbilstoši velves lokam izcirstu dēli, t. s. kružavu tā, lai dēļa gali nesniegtos augstāk par ķieģeļu malu. Uz kružavām cepļa garumā uzlika velves dēļus (10. att.). Virs dēļu klājuma mūrēja velvi, atstājot starp ķieģeļiem nelielas spraugas — liesmu kanālus. Mūrējot velvi, ķieģeļus lika uz šaurākās malas. Liesmu kanālus cepļa garenvirzienā atstāja ik pēc katra ķieģeļa, t. i., viena liesmu kanāla atstatums no otra nepārsniedza ķieģeļa garumu. Cepļa šķērsvirzienā liesmu kanāli atstāti ik pēc trīs ķieģeļu biezumiem (11. att.). Tādējādi izveidojās visai biezs, simetriski izvietotu liesmu kanālu režģis.¹⁵ Liesmu kanāli Latgales podnieku cepļos izvietoti visai dažādi. Šo dažādību zināmā mērā noteica velves būves veids. Podnieku cepļos ar gludo vienlaidus velvi¹⁶ (12. att.) liesmu kanālus izvietoja gan simetriski, kā podnieka Onufrija Šliukas ceplī Silajāņu Kazmirovas sādžā, gan arī nesimetriski, kā Staņislava Locāna ceplī Viļakā (13. att.). Turpretim cepļos ar spraišlotu velvi sastopams tikai simetrisks liesmu kanālu izvietojums

¹⁵ Velves mūrējuma apraksts pēc podnieka A. Šliukas stāstījuma (VM PV, 1850. mape, 365. dok.).

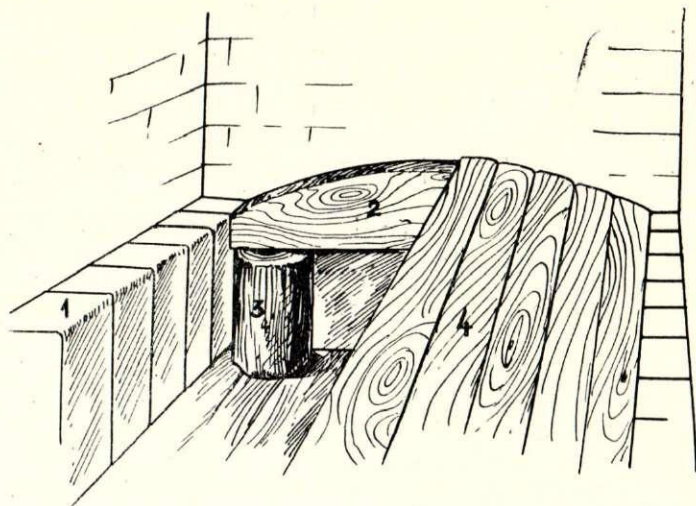
¹⁶ Latgales podnieku cepļos sastopams arī otrs velves veids, t. s. spraišlotā velve, kas aprakstīta, runājot par mūrētajiem cepliem.

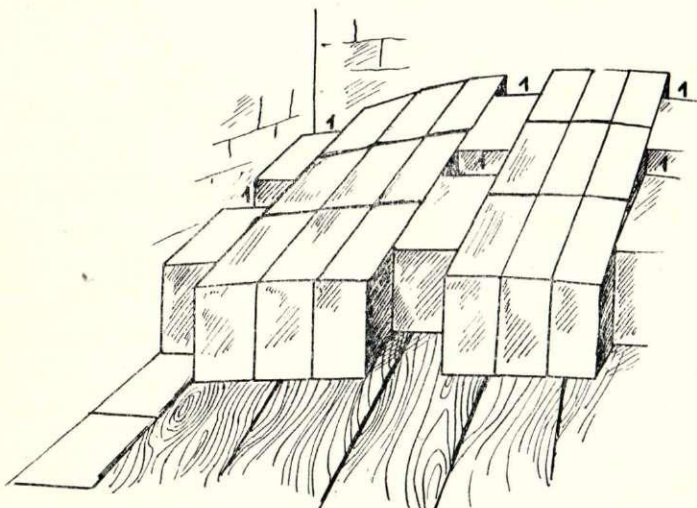
8. att. Vesperis cepļa sienu blietēšanai Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Sembeļu sādžā (VM PV, 1837. mape, 104. dok.).

9. att. Cepļa sienu blietējamais bluķis — «trambauka» Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Kazmirovas sādžā (VM PV, 1850. mape, 365. dok.).

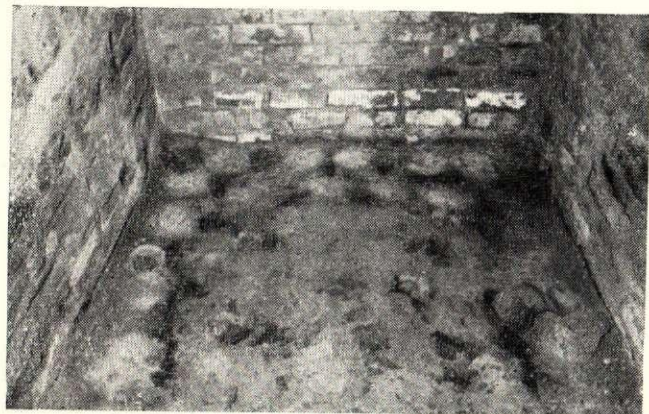
10. att. Velves veidošanas shēma (VM PV, 1850. mape, 365. dok. Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Kazmirovas sādžā).
1 — stateniski liktie ķieģeļi; 2 — «kružava»; 3 — bluķītis kružavas atbalstīšanai; 4 — velves veidņa dēļi.

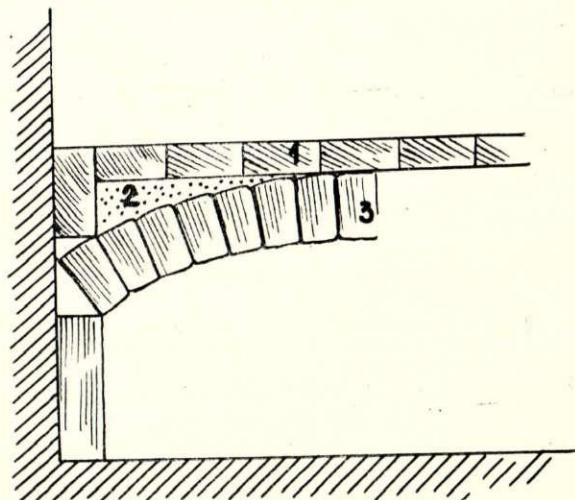
11. att. Velves mūrēšanas shēma (VM PV, 1850. mape, 365. dok. Silajāņu pag. Kazmirovas sādžā).
1 — liesmu kanāli.

12. att. Vienlaidus gludā velve St. Locāna cepļi Balvu raj. Viļakas c. p. «Kazukalnā».

13. att. Liesmu kanāli St. Locāna cepļa klonā Balvu raj. Viļakas c. p. «Kazukalnā».

14. att. Cepļa klonā mūrēšanas shēma (VM PV, 1850. mape, 365. dok. Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Kazmirovas sādžā).
1 — ķieģeļi; 2 — māls; 3 — kurtuves telpas velve.

(skat. turpmāk). Dažkārt liesmu kanāli vaļējā tipa ceplī var būt izvietoti divās rindās tikai gar cepla unalu, kā tas konstatēts Baltkrievijas PSR Braslavas raj. Pļusu c. p. Marinišku sādžas podnieka Ivana Čiževska ceplī.¹⁷

No ķieģeļiem samūrētās velves virsmu nolīdzināja, lai traukus uz apdedzināšanas telpas grīdas varētu novietot stabili. Velves virsmu nolīdzināja ar māliem un ķieģeļiem. Tukšo telpu velves malās, kur slīpums lielāks, piepildīja ar māliem. Ķieģeļus lika tikai virsējā kārtā. Cepla malā ķieģelis likts uz šaurās malas, bet nākošie — gulus (14. att.). Cepla grīdu mūrējot, mālus un ķieģeļus uz velves novietoja tā, lai neaizsegtu atstātos liesmu kanālus.¹⁸

Samūrēto cepla velvi un klonu pāris dienas pažāvēja, izņēma veidņa dēļus un sāka ar žagariem pamazām kurināt. Pēc 3—4 reizu kurināšanas ceplis bija izžuvis.

Blietētie ceplī 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Latgalē sastopami samērā bieži, tomēr krietni mazāk nekā no nededzinātiem ķieģeļiem mūrētie. Podnieki par labākiem uzskata nededzināto ķieģeļu ceplis, jo tie uzturas sausāki un trauku izdedzināšanai nepieciešams mazāk malkas nekā blietētajos ceļos.

Vairums šodien atrodamo blietēto ceplu Latgalē darināti ap 1930. g., kad pēc atdališanās viensētās podnieku saimniecību ierīkošanai jaunajās vietās vajadzēja daudz līdzekļu. Lai gūtu ienākumus, vajadzēja ātri atjaunot trauku ražošanu un ierīkot ceplī. Tādēļ daļa podnieku taisīja blietētos ceplis, kas prasīja daudz mazāk laika un līdzekļu nekā ķieģeļu sagatavošana un cepla mūrēšana. Tādējādi blietētais ceplis šai laikā iegūst it kā pagaidu cepla raksturu. Šo raksturu blietētie ceplī saglabājuši arī mūsu dienās. Tos parasti ierīkoja podnieki, kam vecais ceplis bija sabrucis vai citādi gājis bojā, bet kam ceplis bija steidzīgi vajadzīgs. Tā blietēto ceplī 1957. g. darinājis Rēzeknes raj. Feimaņu c. p. Kazmirovas sādžas podnieks Jānis Babris, Ludzas raj. Blontu c. p. podnieks Antons Šmulāns u. c.

Bez jau apskatītajiem, tīri blietētajiem (izņemot no ķieģeļiem mūrēto velvi, kas atrodama visos ceļos) cepliem sastopami vēl kombinēti ceplī, kam sienu apakšējā daļa parasti blietēta, bet virs zemes esošā daļa mūrēta no nededzinātiem ķieģeļiem.¹⁹

Lielais vairums Latgales podnieku 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. ceplis mūrēja no nededzinātiem ķieģeļiem.²⁰ Latgales podnieki savu ceplu mūrēšanai nekad nelieto dedzinātos ķieģeļus, kā to dara Vidzemes un Kurzemes podnieki, jo uzskata, ka dedzinātie ķieģeļi

augstajā temperatūrā ātrāk izdeg un sabirst nekā nededzinātie. Tomēr īstais iemesls šķiet tas, ka Latgales podniekiem nebija līdzekļu dedzināto ķieģeļu iegādei.

No ķieģeļiem mūrētā cepla izveidošana prasīja krietni vairāk laika un darbaspēka nekā cepla blietēšana. Jāatzīmē, ka cepla ierīkošanā visus darbus veica paši podnieki.

Ķieģeļu gatavošanai podnieki ņēma to pašu mālu, ko cepla blietēšanai. Mālam piejauc nedaudz rupju smilti. Ķieģeļu mālu salaistīja ar ūdeni un kājām izmīdīja. Pēc tam sagatavotos mālus lika ķieģeļu veidnē. Veidnes lielums podniekiem parasti bija vienāds. Tā rezultātā vienādi bija arī gatavie ķieģeļi: garums — 24,5—25 cm, platums 12—12,5 cm un biežums 6,5 cm.²¹ Izveidotus ķieģeļus žāvēja ārā, sargājot no saules, jo karstā saulē ķieģeļi, strauji žūstot, plaisāja. Viena cepla uzmūrēšanai atkarībā no tā lieluma vajadzēja 2000—3000 pašdarināto ķieģeļu.

Nededzināto ķieģeļu ceplis, tāpat kā blietētos ceplis, ja vien iespējams, mūrēja zemē ieraktā bedrē. Cepla pamatus sagatavoja tāpat kā blietētajam ceplim.

Mūrēto ceplu sienas bija plānākas nekā blietēto ceplu sienas, lielākoties to biežums bija līdzīgs viena ķieģeļa garumam, t. i., 25 cm.²²

Cepla sienas mūrējot, katrs podnieks ķieģeļus izvietoja pēc saviem paņēmieniem. Tā Silajāņu ievērojamākais podnieks Andrejs Paulāns, mūrējot sava cepla sienas, licis ķieģeļus vienā kārtā laidņus, t. i., līdzās divi ķieģeļi sienas garenvirzienā, kamēr otrā kārtā — galeniski, t. i., ķieģeļi novietoti šķērsām.²³ Turpretim otra ievērojamākā Silajāņu podnieka Polikarpa Vilcāna cepla sienas mūrētas tikai divu ķieģeļu laidņu kārtās. Nākošajā kārtā ķieģeļi pārbīdīti par pus ķieģeļi attiecībā pret iepriekšējo kārtu.²⁴ Par ķieģeļu saistvielu lietoja mālus. No ķieģeļiem mūrētajos ceļos sastopama gan iepriekš apskatītā gludā vienlaidus velve, gan arī spraišlotā velve, t. s. svodi. Šī velve nepārgulst kurtuvei vienlaidus, bet gan kā atsevišķi loki, kuru starpā paliek brīva sprauga (15. att.). Latgales podnieku ceļiem atšķirībā no to lieluma ir 4—6 loki jeb svodi.

Spraišlotajai velvei, salīdzinot ar vienlaidus velvi, ir vairākas priekšrocības. Kā blietētā, tā mūrētā cepla sienas saglabājas vairākus gadu desmitus vai, kā podnieki saka, pietiek vienam mūžam.²⁵ Turpretim velve kopā ar klonu kalpo ne vairāk kā 5—6 gadi.²⁶ Ja gludā velve kādā vietā iebūk, tā visa jāpārbūvē, kamēr spraišlotajai velvei jāpārmūrē tikai izdegušais spraislis; visi spraiši neizdeg vienādi. Visātrāk izdeg otrais un trešais spraislis (skatoties no kurtu-

¹⁷ BDM, 33. mape, 2. dok.

¹⁸ Apraksts pēc podnieka A. Šliukas stāstījuma (VM PV, 1837. mape, 366. dok.).

¹⁹ Šādi kombinēti ceplī ar blietētām un mūrētām sienām konstatēti Silajāņu podniekam A. Ušpelim Dūbu sādžā, P. Cernavskim Babru sādžā un J. Babrim Rēzeknes raj. Feimaņu c. p. Kazmirovas sādžā. (Ceplis, virsbūvei degot, sabrucis. Tā vietā uzcelts blietētais ceplis.)

²⁰ No ķieģeļiem mūrēti ceplī Silajāņos konstatēti A. Paulānam Sembeļu sādžā, K. Peipānam Paslavas sādžā, P. Vilcānam, O. Kondrovam, J. Dubovskim, J. un S. Kaļvām Dūbu sādžā, A. Bogdanovam Melderu sādžā; Ludzā — V. Ruskulim Skinču sādžā, A. Dieglim Lielo Blontu sādžā; Viļakā — B., St. un M. Locāniem Kazukalnā; Krāslavā — Gaikevičam Gaiseļu sādžā; Andrupenē — B. Tučam Vāciešu sādžā, A. Kāpostīnam Locu sādžā un daudziem citiem podniekiem.

²¹ VM PV, 1857. mape, 239. dok.; 1837. mape, 366. dok.

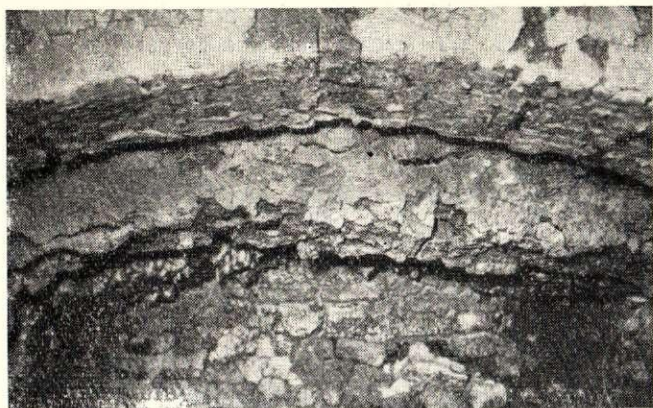
²² 25 cm biezas sienas no ķieģeļiem mūrētajiem ceļiem ir P. Vilcāna ceplī Silajāņos Dūbu sādžā (VM PV, 1857. mape, 239. dok.); A. Paulānam Sembeļu sādžā (VM PV, 1837. mape, 366. dok.); P. Zuravskim Krāslavas raj. Sarkanarmiešu c. p. Gaiseļu sādžā (BDM, 33. mape, 5. dok.); K. Peipānam Rēzeknes raj. Feimaņu c. p. Paslavas sādžā un B. Tučam — Vāciešu sādžā; J. Čiževskim Baltkrievijas PSR Braslavas raj. Pļusu c. p. Marinišku sādžā (BDM, 33. mape, 2. dok.).

²³ VM PV, 1837. mape, 366. dok.

²⁴ VM PV, 1857. mape, 239. dok.

²⁵ VM PV, 1850. mape, 365. dok.; 1837. mape, 366. dok.

²⁶ Turpat.

15. att. Spraišlotā velve podnieka A. Paulāna ceplī Preiļu raj. Gailišu c. p. Sembeļu sādžā.

ves puses), kas pakļauti visintensīvākā karstuma ietekmei.

Podnieki spraišļus jeb svodus mūrē divējādi. Pirmais paņēmieni līdzīgs gludās velves mūrēšanai. Cepla katrā galā novieto pusloka veidā izzāģētu dēli, t. s. kružavu, kas balstās uz diviem no atsevišķiem ķieģeļiem saliktiem stabiņiem, t. s. stulpeņiem. Cepla vidū novieto vēl divas kružavas un pāri visām cepla garumā pārliet dēļus. Uz velvveidīgās dēļu grīdiņas mūrēja spraišļus. Pēc visu spraišļu samūrēšanas veidnes dēļus izņēma.

Pēc otra paņēmiena katru spraisli mūrēja atsevišķi. Šim nolūkam pagatavoja tikai vienu kružavu. To nostiprināja uz diviem stulpeņiem, kas bija veidoti no plakaniski saliktiem ķieģeļiem. Pēc kružavas izliekuma mūrēja spraisli. Kad viens spraislis bija uzmūrēts, dēļi izņēma, atbalstus nojauca un ar to pašu kružavu mūrēja nākošo spraisli. Spraišļus mūrējot, ķieģeļus lika uz šaurās malas. Spraišļa platums iznāk ķieģeļa garumā, t. i., 25 cm. Pēc katra spraišļa visā cepla platumā atstāja 12—16 cm platu spraugu (16. att.).

Spraišļoto tāpat kā gludo vienlaidus velvi, mūrējot cepla grīdu, pielīdzināja ar māliem un ķieģeļiem. Liesmu kanālu lielums un savstarpējais attālums katrā spraugā nav noteikts arī spraišļotās velves ceļos. Te katrs podnieks rīkojās pēc savas pieredzes un atzinuma. Tā, piemēram, P. Vilcāns liesmu eju veido ik pēc trim sāniski liktiem ķieģeļiem²⁷, turpretim Silajāņu Šembeļu sādžas podnieks Aleksandrs Kraškevičs²⁸ — ik pēc diviem ķieģeļiem, bet cepla galos — ik pēc viena. Tikpat dažāds kā liesmu eju attālums ir arī to lielums.

Ceplu velvēm jāiztur liels svars, kas nereti sasniedz vairākas tonnas. Tādēļ lielāku izmēru ceļos velve var ātri iebrukt un sabojāt daļu vai pat visus apdedzināšanai ceplī saliktos traukus. Lai nodrošinātos pret iebrukšanu, cepla kurtuves telpas garenvirzienā iemūrē balsta sienu (17. att., A). Tas dod iespēju vienas velves vietā uzmūrēt divas (17. att., B) un tā samazināt uz katru velvi esošo spiedienu. Balsta siena kurtuves telpu sadala divās daļās un tādēļ rodas nepieciešamība pēc divām kurtuvēm.

²⁷ VM PV, 1857. mape, 239. dok.

²⁸ VM PV, 1837. mape, 104. dok.

Ceplī ar balsta sienu un divām kurtuvēm tomēr ir visai reta parādība Latgales podniecībā. Pēc līdzšinējiem materiāliem, balsta siena izbūvēta tikai Silajāņu podnieka Polikarpa Vilcāna ceplī. Tomēr podnieku ceplī ar balsta sienu, kas sadala kurtuves telpu divās daļās, vispār ir sena parādība. Šādu sienu apraksta B. Ribakovs, runājot par 12. gs. Doņeckas pilskalna podnieku cepliem.²⁹

Ceplī ar divām kurtuvēm Latgalē ir ceplu augstākas attīstības pakāpe. Pateicoties divām kurtuvēm, ceplī iespējams kurināt vienmērīgāk. Tāpat, kurinot divas kurtuves, lielā mērā mazinās mitrums cepla malās.³⁰ Tomēr, neraugoties uz divu kurtuvju priekšrocībām, vairums Latgales podnieku ceplu ir ar vienu kurtuvi. Lai šādu ceplī sakurinātu vienmērīgāk, cepla kurinātājam bija nepieciešama liela prasme, jo nereti daļa no apdedzināmiem traukiem palika neapdegusi. Lai visā ceplī nodrošinātu vienmērīgu liesmu, vairāki podnieki cepla pretējā galā ierīkoja otru kurtuvi.³¹

Izmēru un tātad ietilpības ziņā 19. gs. otrās puses un 20. gs. Latgales podnieku ceplī ir visai dažādi. Cepla izmērus lielā mērā noteica podnieka darba apjoms. Pēc vecāko podnieku nostāstiem³², senākie podnieku ceplī bijuši mazāki. Vienā ceplī varēja apdedzināt 300—600 vidēja lieluma traukus. 20. gs. 20.—30. gados, kad podnieki vairāk pievērsās dekoratīvās keramikas darināšanai (sevišķi Latgales lielākajā podniecību centrā — Silajānos), radās vajadzība pēc plašākiem cepliem. Apdedzinot dekoratīvos abpusēji vāpētos priekšmetus, darinājumi ceplī bija jāizvietoti ļoti rūpīgi: priekšmeti nedrīkstēja saskarties, katrs izstrādājums bija jānosēd ar citu trauku vai pat ar īpašu nosedzamo aptveri — kapsulu. Līdz ar to samazinājās trauku novietošanas blīvums ceplī un radās vajadzība pēc lielāka cepla. Šajos gados tie podnieki, kas nodarbojās ar dekoratīvās keramikas ražošanu, mūrēja jaunus ceplis, kuros varēja apdedzināt 1000 un vairāk trauku.³³ Turpretim mazāk nozīmīga-

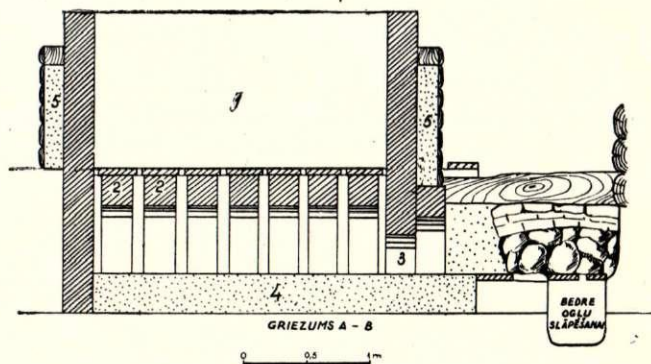
²⁹ Б. А. Рыбаков. Op. cit., 347. lpp.

³⁰ VM PV, 1857. mape, 239. dok.

³¹ Sādi ierīkotas kurtuves ir podniekam A. Sliukam Silajāņu Kazmirovās sādžā, J. Gailītim un A. Melderam Melderu sādžā.

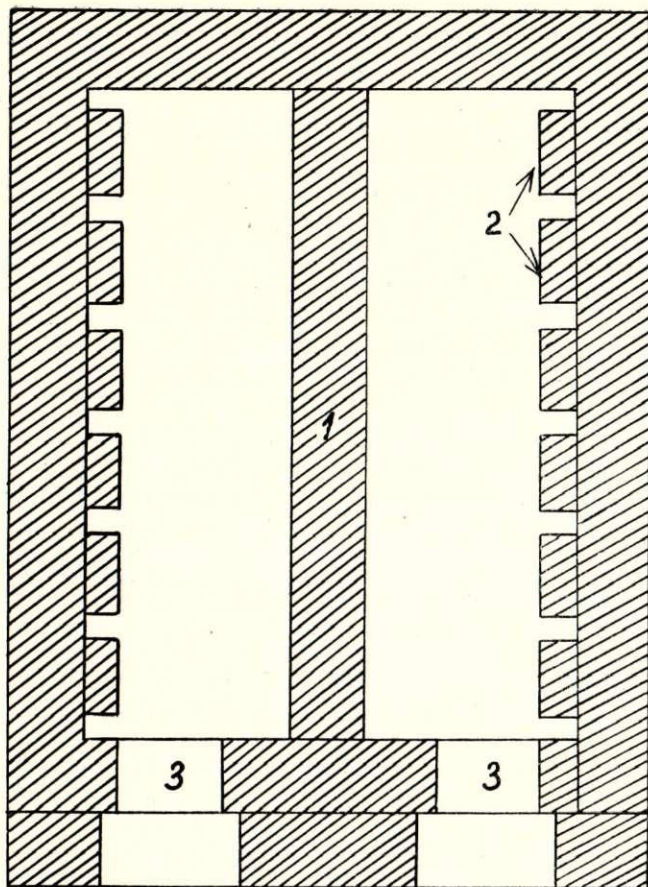
³² VM PV, 1857. mape, 92. dok.; 1892. mape, 252. dok.

³³ Sādi ceplī Silajānos konstatēti A. Sliukam, P. Vilcānam, A. Paulānam, A. un P. Riučiem, J. un St. Kaļvām, J. Dubovskim, J. Gailītim u. c.

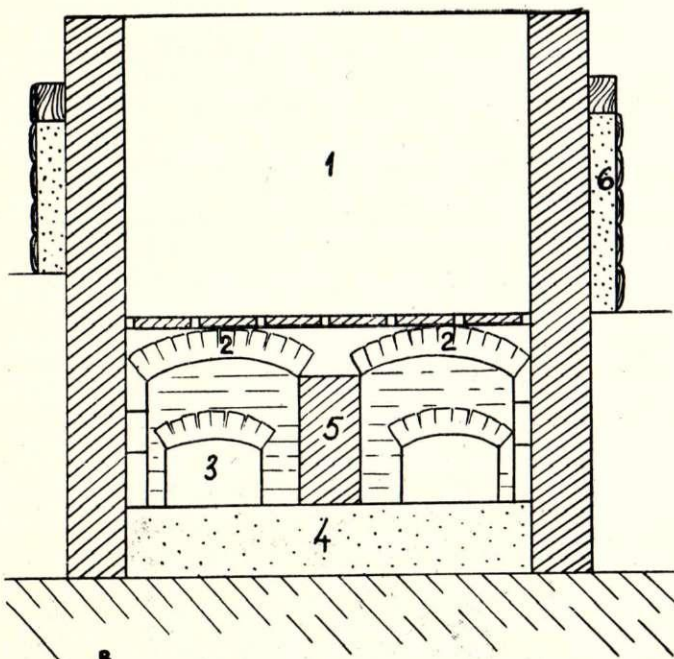
16. att. P. Vilcāna cepla garengriezums Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Dūbu sādžā (VM PV, 1857. mape, 239. dok.).

1 — trauku apdedzināšanas telpa; 2 — velve; 3 — kurtuve; 4 — grants kārta; 5 — cepla izolācija.

A

0 0.5 1m

B

0 0.5m 1m

17. att. P. Vilcāna ceplis ar balsta sienīņu vidū Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Dūbu sādžā (VM PV, 1857. mape, 239. dok.).

A — cepla plāns: 1 — balsta siena; 2 — stulpeņi; 3 — kurtuve;
B — cepla šķērsgriezums: 1 — trauku apdedzināšanas telpa; 2 — velve;
3 — kurtuve; 4 — grants kārtā; 5 — balsta siena; 6 — cepla izolācija.

jos podniecības apvidos — Ludzā, Viļakā, Andrupenē un citur — līdz pat pēdējam laikam saglabājušies nelieli cepli 400—800 trauku apdedzināšanai.³⁴

Latgales podnieki lielu vēribu veltīja cepla vietas izvēlei. Kā jau iepriekš teikts, podnieki ceplis centās taisīt uzkalniņos, lai izvairītos no mitruma. Otrs no- teicošais faktors cepla vietas izvēlei bija cešanās izraudzīties tādu vietu, ko neskartu valdošie vēji. Ap- dedzinot traukus vaļējā ceplī, vējš ir ļoti kaitīgs, jo novirza liesmas ceplī uz vienu pusi, bet tas lielā mērā traucē darinājumu vienmērīgu apdedzināšanu. Cepli nedrīkstēja iekārtot arī pārāk tuvu citām ēkām (18. att.), jo, to kurinot, liesmas paceļas augstu gaisā un var aizdedzināt tuvējās ēkas.

19. gs. otrajā pusē un vēl 20. gs. sākumā daļa Lat- gales podnieku ceplu, sevišķi mazāk attīstītajos pod- niecības centros, ir bez noslēgtas virsbūves³⁵ (skat. 2. att., 2. plāns, griezumus 1—1; 5. att.). Lai cepli kaut daļēji pasargātu no sniega un lietus, ārpusē katrā stūrī iedzina stabus, ko savienoja ar kārtīm. Kāršu starpas aizpina ar egļu vai priežu zariem³⁶ (skat. 4. att.), salmiem³⁷ u. c. materiāliem. Nereti pret kāršu karkasu atbalstīja no jumta skaidām darinātu aizsleju³⁸ (19. att.). Ceplim virsū uzlika dēļus, no jumta skaidām sasītu pārklāju, salmu pinumu vai nelielu jumtiņu (20. att.). Kurināšanas laikā cepla pārsegu noņēma un izmantoja par aizsegu vēja pusē.

Stabilāku aizsargu pret nokrišņiem un vēju cepla kurināšanas laikā sniedza ēkas veidā konstruētas virsbūves. Vienkāršāko virsbūves atrisinājumu pa- nāca, izveidojot kāršu karkasu un to apšūjot ar jumta skaidām³⁹ (21. att.). Vēl labāku aizsegu sniedza virs-

³⁴ V. Ruskulim un A. Dieglim Ludzā; Br., St. un M. Locā- niem Viļakā; D. Stodam, Butļeram un J. Načkovskim Andrupenē u. c.

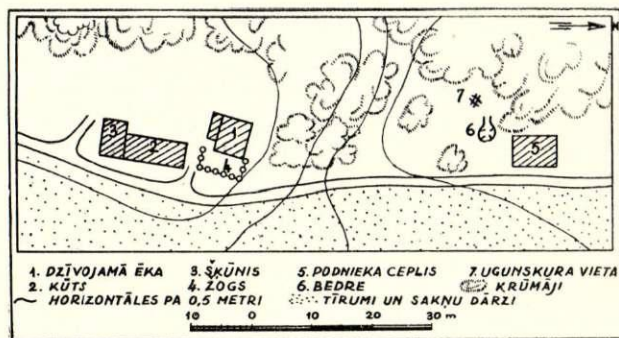
³⁵ Cepli bez virsbūves ir Viļakā podniekiem St., Br. un M. Locāniem; Andrupenē — D. Stodam, Butļeram un J. Nač- kovskim; Silajāņos — A. Bogdanovam, K. Peipānam, A. Kraš- kevičam u. c.

³⁶ VM PV, 1837. mape, 104. dok., A. Kraškevičam Silajāņu Sembeļu sādžā.

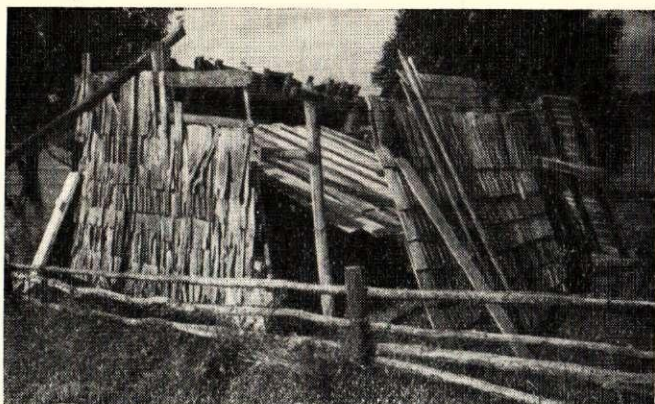
³⁷ Podniekam A. Bogdanovam Rēzeknes raj. Feimaņu c. p. Melderu sādžā.

³⁸ Podniekiem St. un Br. Locāniem Viļakā u. c.

³⁹ Šādas cepla virsbūves konstatētas podniekam J. Zagor- skim Preiļu raj. Gailišu c. p. Eisāgu sādžā un P. Baltiņam Balvu raj. Plastienes c. p. Elkšņavā, A. Dieglim Ludzas raj. Blontu c. p. Lielo Blontu sādžā.

18. att. Podnieka A. Kraškeviča sētas novietnes plāns Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Sembeļu sādžā (VM PV, 1837. mape, 104. dok.).

19. att. St. Locāna ceplis ar skaidu aizslejiem Balvu raj. Viļakas c. p. «Kazukalnā».

20. att. Ceplis ar dēļu jumtiņu Rēzeknes raj. Pušas c. p. Vāciešu sādžā (BDM, 2071. f., 4. k.).

21. att. Podnieka J. Zagorska cepļa ēka ar skaidu apšuvumu Preiļu raj. Gailišu c. p. Eisāgu sādžā (BDM, 2076. f., 9. k.).

būve ar trinīti liktu dēļu sienām⁴⁰ (22. att.). Tomēr vislabāk pret mitrumu un vējiem cepli nodrošināja stabilās kaķētā apaļkoku guļbūvē celtās virsbūves⁴¹ (23. att.). Sienas baļķu starpas aizdrīvēja sūnām. Parasti šīs ēkas cēla uz akmens paviļu pamatiem, bez

⁴⁰ Šādas virsbūves atrastas J. Kaļvam Silajānos; B. un P. Tučiem un A. Kāpostiņam Andrupenē; V. Ruskulim Ludzā; Gaikēvičam Krāslavā u. c. podniekiem.

⁴¹ Tās galvenokārt konstatētas Latgales lielākajā podniecību centrā — Silajānos, piem., St. Pugainim Klebova Gailišu sādžā, J. un D. Dubovskiem Dūbu sādžā, arī P. Zuravskim Krāslavā un dažiem citiem podniekiem.

logiem. Vienīgie gaismas avoti ir ēkas atvērtās durvis un atverama lūka jūmtā. Visbiežāk virsbūves cēla no vecu ēku baļķiem.

Ceplu guļkoku virsbūves visvairāk sastaptas Latgales lielākajā podniecību centrā Silajānos, kur tās saglabājušās līdz pat pēdējam laikam. Pēc vecāko podnieku sniegtajām ziņām, senāk tās Silajānos bijušas biežāk sastopamas, bet ar laiku nolietojušās. Daudzi podnieki pēc atdalīšanās viensētās jaunā vietā parcella arī cepli. Jaunajā vietā bieži vien ceplim uzcēla vieglākas konstrukcijas virsbūvi.

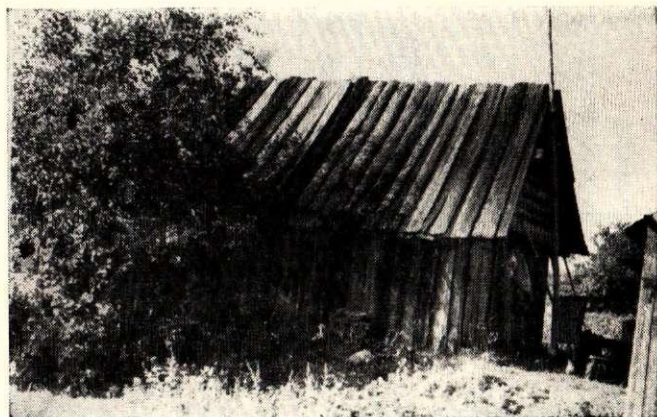
Domājams, ka senākās podnieku ceplu virsbūves bija žagaru vai salmu aizsleji, kurus vēlāk nomainīja guļkoku būve. Kaķēto apaļkoku virsbūves, kas visvairāk sastopamas Silajāņu podniecībās, liecina, ka šeit podniecība augusi un attīstījusies straujāk nekā pārējās Latgales podniecības apvidos. Citos podniecību centros, kur podniecība attīstījās lēnāk, ilgāk saglabājās primitīvās aizpinumu vai aizsleju virsbūves, ko 20. gs. vietām nomainīja vieglās jūmta skaidu vai dēļu virsbūves.

20. gs. 20.—30. gados Silajānos lielākā mērā nekā citos podniecības apvidos ieviesās vēl kāds visai stabils ceplu virsbūves veids, t. s. statņu konstrukcija. Šādā tehnikā 1926. g. celta kādreizējo Silajāņu podnieku brāļu Riuču cepļa virsbūve⁴² (24. att., A—C), arī Antona Ušpeļa u. c. ceplu virsbūves. Sienām divi, apakšējie un divi augšējie vaināgi likti guļbūvē, vidus daļa — statņu konstrukcijā; statņu starpās samērā tievi baļķīši.

Jūmtu konstrukcija visām ceplu virsbūvēm visai viegla un pavisā. Virs spārēm trinīša klājumā likti viegli noņemami dēļi, jo trauku apdedzināšanas laikā jūmts no augšup kāpjošām liesmām nereti aizdegās. Liesmu izlaišanai no cepļa ēkas tās jūmta vienā pusē tieši virs cepļa ierīkota atverama lūka.

19. gs. otrajā pusē un arī vēl 20. gs. sākumā Latgales podnieku cepli no trauku darināšanas telpām ir šķirti. Parasti traukus darināja dzīvojamā telpā. Lūzums vērojams 20. gs. 20.—30. gados, kad zemnieki no sādžām atdalījās viensētās. Turīgākie podnieki, kas trauku ražošanas apjomu arvien paplašināja, sāka ierīkot atsevišķas divu telpu darbnīcas, kur vienu telpu paredzēja darinājumu veidošanai un žāvēšanai, otrā

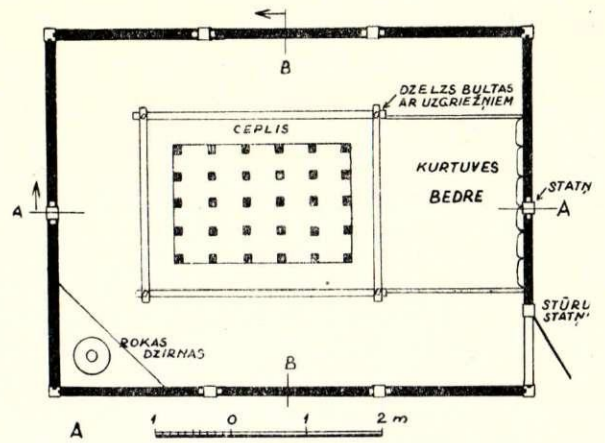
⁴² VM PV, 1857. mape, 72. dok.

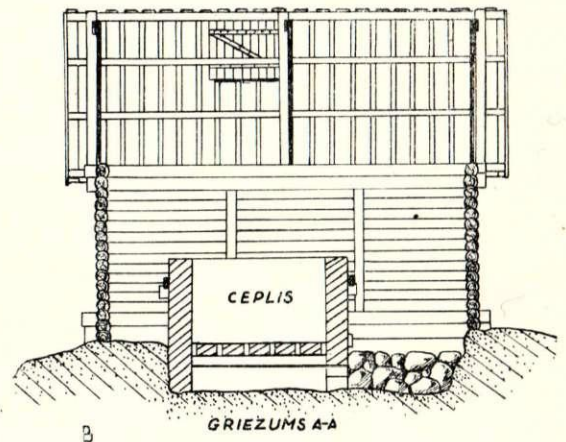
22. att. Podnieka Gaikēviča cepļa ēka Krāslavas raj. Sarkanarmiešu c. p. «Priedainē».

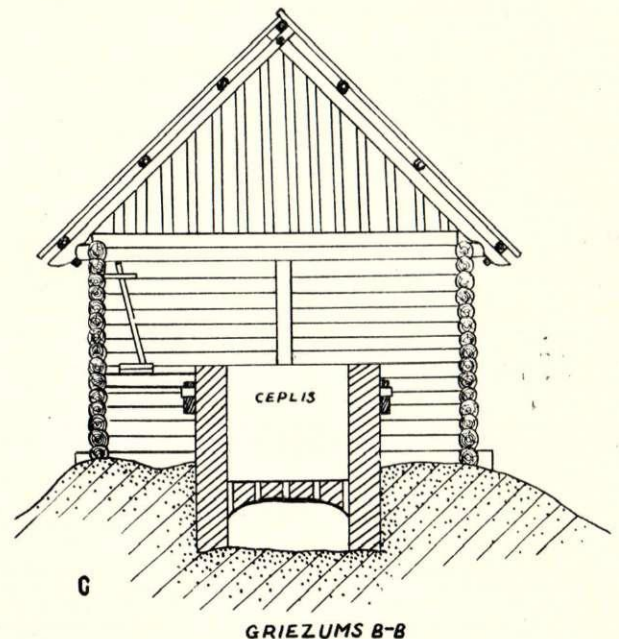
23 att. St. Pūgaiņa cepļa ēka Preiļu raj. Gailišu c. p. Kļebova Gailišu sādžā.

ierīkoja cepli. Daļa šo podnieku, iziedami viensētās, uzcēla jaunu dzīvojamo māju, bet no sādžas pārvesto vecās mājas daļu uzstādīja attālāk no citām ēkām un ierīkoja tajā darbnīcu. Darbnīcas galā piebūvēja otru telpu ceplim (25. att.). Tādējādi savus ceplis ar darbnīcām apvienojuši ievērojamie Silajāņu podnieki Polikarps Vilcāns un Andrejs Paulāns. Daži podnieki, visbiežāk brāļi, kopīgi uzcēla īpašu ēku — darbnīcu, kuras vienā galā ierīkoja cepli, otrā veidoja traukus.⁴³ Ceplī kopā ar darbnīcām Latgalē sastopami tikai Silajāņu podniecībās un arī te ne visai bieži. Lielajam podnieku vairumam arī vēl šodien ceplis ierīkots atsevišķi no darba telpām.

20. gs. cepļa virsbūve dažkārt apvienota arī ar kādu citu saimniecības ēku, visbiežāk ar pirti. Tā tas ir Silajāņu podniekam Staņislavam Mālniekam Limanu sādžā, Onufrijam Kondrovam Dūbu sādžā un Antonam Babrim Babru sādžā. Ja 20. gs. (it sevišķi 30.—40. gados) gandrīz katram podniekam bija savs trauku apdedzināšanas ceplis, kuru izmantoja tikai vienīgi īpašnieks, tad 19. gs. otrajā pusē, nereti vēl 20. gs. sākumā ceplī mūrēja kopīgi vairāki podnieki, kuri to arī kopīgi lietoja. Šādu koplietošanas cepli, kas pastāvēja jau kopš 19. gs. beigām (laiku pa laikam izlabots un atjaunots), 1954. g. vēl izdevās atrast Andrupenē (Rēzeknes raj. Pušas c. p. Vāciešu sādžā) (20. att.). To kopīgi cēluši un lietojuši 3 podnieki. Bez jau minētā Andrupenē bijuši vēl divi koplietošanas trauku apdedzināšanas ceplī. Arī Silajāņos visiem podniekiem nav bijuši savi ceplī. Tos mūrējuši galvenokārt podnieki ar plašāku darba apjomu. Podnieki, kam ceplī nebija, savus darinājumus veduši dedzināt pie citiem.

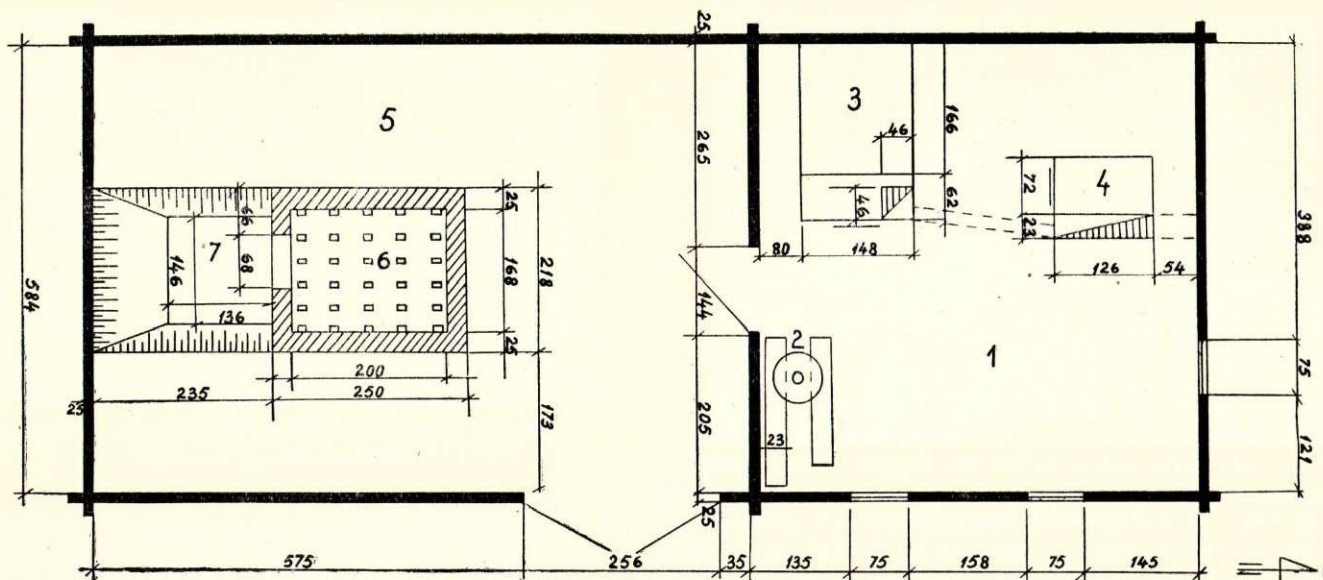

Līdzīga parādība 19. gs. beigās bija sastopama arī krievu lauku podniecībās. 1896. g. par to rakstīja arī laikraksts «Dienas Lapa»: «Dedzināti šie trauki top īpašās trauku dedzināšanas ietaisēs, pa lielākai daļai četrkantainās bedrēs. Tomēr tikai retajam mājrupniekam — podniekam šādu bedri iespējams pašam savu ierīkot; priekš bedres ierīkošanas sametas pa lielākai

24. att. Podnieku A. un P. Riuču cepļa ēka ar cepli Rēzeknes apr. Silajāņu pag. Leinalakna sādžā (VM PV, 1857. mape, 72. dok.).

A — plāns; B — garengriezums; C — šķērsgriezums.

⁴³ Šādu ceplī — darbnīcu bija uzcēluši brāļi J. un A. Gailīši Rēzeknes raj. Feimaņu c. p. Melderu sādžā un brāļi J. un A. Melderi Rušonu c. p. Sekstu sādžā (BDM, 15. mape, 7., 9. dok.).

25. att. A. Paulāna darbnīca Preiļu raj. Gailišu c. p. Sembelu sādžā.

Pa kreisi — darbnīcas (labajā galā) un cepla ēka; augšā — plāns: 1 — darbnīca; 2 — podnieka rīpa; 3 — krāsns; 4 — plīts ar siltuma rieri; 5 — cepla telpa; 6 — ceplis; 7 — cepla kurtuves bedre.

daļai vairāki podnieki kopā, kurā tad dedzina ik pēc kārtas viens pēc otra savus traukus.»⁴⁴

Valējie podnieku ceplī, kas Latgalē kā vienīgais ceplu tips saglabājies līdz pat mūsu dienām, 19. gs. otrajā pusē un vietām vēl 20. gs. sākumā bija sastopami arī Kurzemes podniecībā. Kurzemes valējie ceplī pilnīgi izzūd jau 20. gs. 30. gados. Vienīgo vēl saglabājušos šī tipa ceplī Grobiņā vairs nebija iespējams uzmērot tā, lai varētu konstatēt tā precīzu griezumumu. Tādēļ cepla apraksts sniegts robežās pēc šī cepla paliekām un vecākās paaudzes podnieku stāstījumiem.

Ziņas par Kurzemes valējiem cepliem, t. s. stāvcepliem iegūtas Rucavā⁴⁵, Grobiņā⁴⁶, Skrundā⁴⁷, Kuldiģā u. c. Lielais vairums Kurzemes stāvceplu izzuduši jau 19. gs. beigās, un vecākie podnieki tos atceras vairs tikai no citu stāstījumiem. Vienīgi Rucavā un Grobiņā tie saglabājās vēl līdz 20. gs. 30. gadiem.

Arī Kurzemes valējie ceplī pieder pie divstāvu ceplu tipa, kam apakšējā stāvā atrodas kurtuve, bet virs tās trauku apdedzināšanas telpa. Taču savā plānojumā un konstrukcijā Kurzemes stāvceplī krasi at-

šķiras no Latgales podnieku valējiem cepliem. Cepla plāns ir ovāls, bet pats korpus paceļas nošķelta kona veidā (26. att.).

Kurzemes valējos ceplūs, tāpat kā Latgales ceplūs, lielākoties mūrēja no pašdarinātiem nededzinātiem ķieģeļiem. Vienīgi Grobiņas apkārtnē iegūtas ziņas, ka ceplī te mūrēti arī no dedzinātiem ķieģeļiem. Cepla sienas apakšdaļas, t. i., kurtuves telpas sienas, mūrētas, liekot ķieģeļus šķērsvirzienā, t. i., sienas biezums bija ķieģeļa garumā (ap 25 cm). Trauku apdedzināšanas telpas sienās ķieģeļi turpretim likti garenvirzienā (sienas biezums atbilst ķieģeļa platumam, t. i., 12 cm). Cepla augša valēja (tāpat kā Latgales ceplūs). Traukus ceplī saliek pa cepla sānos atstātu lūku, kuru pēc tam aizmūrē. Grobiņas cepla trauku ieliekamās lūkas augstums 67 cm, platumā apakšdaļā — 64 cm, augšdaļā — 50 cm.

Atšķirībā no Latgales cepliem Kurzemes ceplūs mūrēja virs zemes bez jebkāda padziļinājuma. Tie ir līdz 2—3 m augsti (Grobiņas ceplis 2 m augsts). Lai sakarsēto ceplī pasargātu no saplaisāšanas vai pat pāršķelšanās, to apjoza ar vairākām dzelzs stīpām.

Latgales podnieku valējo ceplu klonu ar apdedzināmo trauku lielo svaru no iebrukšanas pasargāja velve, kuras tehniskais risinājums visai dažāds. Kurzemes stāvcepliem velve līdz šim nav konstatēta. Te cepla klonu no iebrukšanas pasargāja cepla apakš-

⁴⁴ Dienas Lapa, 1896., 218. nr.

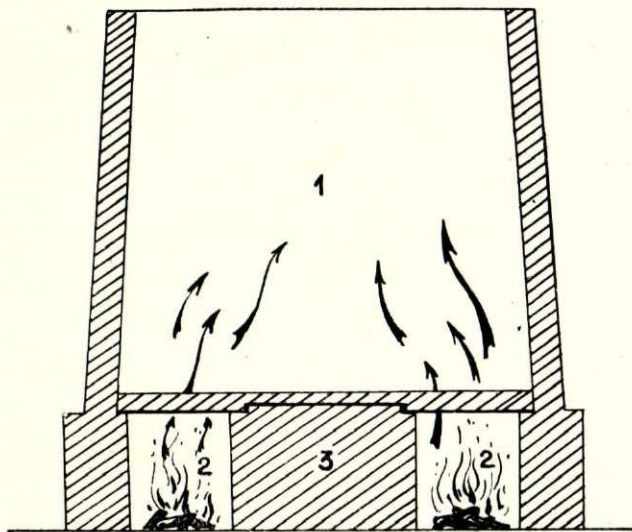
⁴⁵ BDM, 10. mape, 40., 41. dok.

⁴⁶ BDM, 10. mape, 43. dok.

⁴⁷ BDM, 32. mape, 1. dok.

26. att. Vaļējais stāvēceplis Liepājas apr. Rucavas pag. Rucavas miestā (Igaunijas EM fotoarhivs, 827 : 7, 1935. g.).

27. att. Vaļējā stāvēcepla shēma.
1 — trauku apdedzināšanas telpa; 2 — liesmu eja; 3 — cepļa klonu atbalsta stabs — «stenders».

stāva centrā no ķieģeļiem izmūrētais cilindriskais atbalsta stabs, t. s. stenders⁴⁸ (27. att.). Līdz ar šādu cepļa kurtuves telpu resp. cepļa apakšstāva izveidojumu mainās arī cepļa klonu un liesmu kanālu izveidojums. Kurzemes stāvēcepliem klonu veido uz plaknes liktu ķieģeļu klāsts, kas sedz starp stenderu un kurtuves telpas ārējo izveidojušo apmēram 25 cm platu spraugu. Šī sprauga iet visapkārt ceplim. Ķieģeļu klāstā starp atsevišķiem ķieģeļiem atstātas ap

⁴⁸ BDM, 10. mape, 43. dok.

2 cm platas spraugas — «liesmu kanāliņi», pa kuriem liesmas no kurtuvju telpas ieplūst trauku apdedzināšanas telpā.

Kurzemes stāvēcepliem parasti ir divas kurtuves, kas novietotas viena otrai pretīm (Grobiņas cepļa kurtuvju platums — 55 cm, augstums — 30 cm). Vajadzību pēc divām kurtuvēm izraisīja kurtuves telpā iemūrētais klonu atbalsta stabs, kas stipri apgrūtināja cepļa kurināšanu un vienmērīgu liesmu ieplūdi trauku apdedzināmā telpā. Kurinot no divām pretējām pusēm, liesmas izdalījās vienmērīgāk un trauku apdedzināšanas laikā bija vieglāk regulējamas.

Kurzemes stāvēcepliem nav virsbūves. Tāpat kā senākos Latgales ceplis, tos nosedza ar uzliktiem jumtiņiem (26. att.), ko vai nu sasīta no dēļiem, vai arī tikai pārklāja ar dēļiem. Dažkārt ap cepli cēla dēļu žogu (28. att.), kas kaut cik pasargāja cepli no nokrišņiem, bet galvenokārt noderēja par aizsegu pret vēju cepļa kurināšanas laikā. Grobiņas podnieks Kārlis Volgemūts⁴⁹ atceras, ka viņa bērnībā dēļu žogu vietā bijuši egļu zaru žogi, ko pinuši līdzīgi Kurzemē sastopamajiem riķu žogiem.

Kurzemes ceplu tilpumu un izmērus, tāpat kā Latgales ceplu tilpumu un izmērus, noteica podnieka darba apjoms. Pēc līdz šim iegūtajām ziņām, cepļa tilpums svārstījās no 8 līdz 18 kapām apdedzināmo trauku.⁵⁰ (Jāpiezīmē, ka Kurzemes, it sevišķi Rucavas un Grobiņas podnieki traukus neskaitīja simtiem, kā to darīja Latgales podnieki, bet gan «kapām»; vienā kapā 60 gab.)

Vidzemes lauku podniecībā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sastopams gluži cits podnieku ceplu tips, ko atšķirībā no Latgales vaļējā cepļa varam nosaukt par slēgto cepli, jo traukus apdedzināja no visām pusēm slēgtā telpā. Arī pati ceplu konstrukcija radikāli atšķiras no Latgales ceplu konstrukcijas.

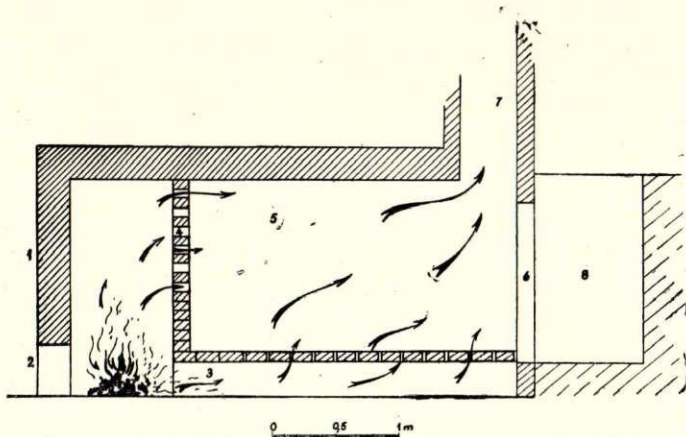
Vidzemes podnieku ceplīs trauku apdedzināšanas telpa atrodas līdzās kurtuves telpai, tāpēc uguns liesmas traukos ieplūst ne tikai no apakšas, bet arī no

⁴⁹ BDM, 10. mape, 43. dok.

⁵⁰ Rucavas podnieka K. Volgemūta ceplī varēja izdedzināt 13—14 kapas trauku, podnieka Sulca ceplī (Rucavā) — 16—18 kapas un Grobiņas podnieka K. Volgemūta ceplī — 8 kapas (BDM, 10. mape, 40., 42. un 43. dok.).

28. att. Podnieka A. Volgemūta vaļējais stāvēceplis ar dēļu žogu Liepājas raj. Grobiņas c. p. «Dūkstis»; mūrēts 19. gs. otrajā pusē (BDM, 10. mape, 43. dok.).

29. att. Slēgtais ceplis Gulbenes raj. Lejasciemā, Kalēju ielā 6 podnieka K. Mazkalniņa darbnīcā; mūrēts 20. gs. sākumā.

1 — cepla siena; 2 — kurtuve; 3 — liesmu kanāls; 4 — restes; 5 — trauku apdedzināšanas telpa; 6 — ieeja ceplī; 7 — dūmenis; 8 — kāpņu telpa.

gala līmeniskā virzienā (29. att.). Salīdzinot ar Latgales podnieku cepliem, Vidzemes ceplī atrodas uz krietni vien augstākas attīstības pakāpes.

Lai gan Vidzemes ceplī visai krasi atšķiras no Latgales podnieku cepliem, liekas, ka arī šis ceplu tips attīstības gaitā izveidojies no Latgalē sastopamā vaļējo ceplu tipa. Par to iegūti zināmi, kaut arī niecīgi norādījumi. 1887. g. dzimušais Vijciema podnieks Augusts Celmiņš zina stāstīt, ka podniekam Iezītim Vijciema «Plītītēs» apmēram 19. gs. 70.—80. gados vēl bijis ļoti primitīvs ceplis. Klajā laukā bijusi izrakta bedre. Tās sienas izblīvētas ar māliem. Bedres dibenā bijuši izveidoti liesmu kanāli un «restes». Cepla augša bijusi vaļēja, tāpat kā Latgalē sastopamajiem cepliem. Kad trauki bija salikti ceplī, tos noklāja ar trauku lauskām, tāpat kā to darīja Latgales podnieki. Spraugas starp lauskām vēl piezieda ar māliem un virsū salika velēnas.⁵¹ Analogiskas ziņas par līdzīgiem cepliem Vidzemē sniedza arī Piebalgas podnieks J. Bāliņš.

Domu, ka Vidzemes podnieku slēgtie ceplī varētu būt attīstījušies no Latgales tipa vaļējiem cepliem, zināmā mērā apstiprina bij. Madonas apr. Iršu pag. podnieku ceplī, kuros novērojama it kā tieša pāreja no Augusta Celmiņa aprakstītajiem vaļējiem cepliem uz slēgtajiem cepliem.

Iršu pagasta saimniecībā Nr. 91 1928. g. uzmērīts podnieka — kolonista Pfeifa 1925. g. darinātais ceplis⁵² (30. att., 1—4). Plānā tas pilnīgi atbilst Latgales tipa taisnstūra veida ceplim ar regulāri izvietotiem liesmu kanāliem cepla klonā. Tomēr vērojamas

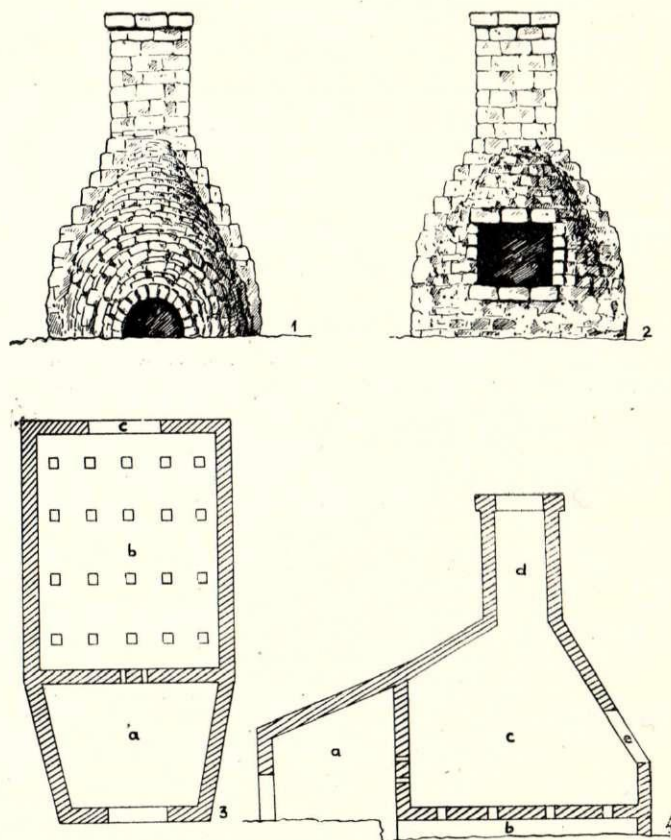
⁵¹ Podnieka A. Celmiņa stāstījums: «Podniekam Iezītim Vijciema «Plītītēs» ap 19. gs. 50. un 60. gadiem un vēl ap 1890. g. trauki dedzināti vaļējā ceplī. To redzējusi mana māte, kas tagad (1958. g. — Dz. F.) būtu 96 gadi veca. Arī pats redzēju vaļējās krāsns bedri. Bija ļoti primitīvi: bedres sienas izblīvētas no māliem, arī kurtuves apakšā blīvētas. No māliem izveidotas liesmu ejas apakšā un arī tādas restes priekšā kā parastajiem cepliem. Kurinot liesmas traukos gāja pa restēm un arī pa liesmu kanāliem. Virspusē velves nebija. Virsu sataisīja tikai tad, kad trauki bija salikti iekšā. Noklāja ar vecu bļodu lauskām, lausku starp piezieda ar māliem un tad vēl virsū salika velēnas. Tāds ceplis bijis arī podniekam Braukim «Rudzīšos».

⁵² VM PV, 2572. mape, 517. dok.

arī būtiskas atšķirības, kas liecina par šī cepla tipa augstāku attīstības pakāpi, salīdzinot ar podnieka Augusta Celmiņa aprakstīto ceplī.

Podnieka Pfeifa ceplī kurtuve atrodas cepla vienā galā izveidotā slēgtā telpā (30. att., 3—4). Zem trauku apdedzināšanas telpas cepla garenvirzienā no kurtuves iet līmeniski liesmu kanāli, no kuriem pa klonu caurumiem liesmas ieplūst apdedzināmajos traukos. Bez tam arī cepla sienā, kas savieno kurtuves un trauku apdedzināšanas telpas, atstāti nedaudzi liesmu kanāli, t. s. restes, pa kuriem liesmas ieplūst traukos arī līmeniskā virzienā (30. att., 4). Šāds liesmu ieplūdes regulēšanas princips atbilst liesmu virzišanās principam lielākajā daļā Vidzemes podnieku slēgto ceplu. Tomēr atšķirībā no tiem Pfeifa ceplī lielākā daļa liesmu ieplūst trauku apdedzināšanas telpā no apakšas, tāpat kā tas notiek Latgales vaļējos ceplīs (jo vilkmes galvenais virziens iet vertikālā plāksnē).

Otrs svarīgākais uzlabojums podnieka Pfeifa ceplī ir tas, ka trauku apdedzināšanas telpas izveidojums jau stipri līdzīgs slēgto ceplu tipam. Trauku apdedzināšanas telpa uz augšu sašaurināta un tieši pāriet dūmenī (30. att., 1, 2, 4), līdzīgi tam, kā līdz dūmeņa apjomam augšdaļā sašaurinās Kurzemes un Zemgales dzīvojamās mājās bieži sastopamie apvalkdūmeņi.

30. att. Podnieka G. Pfeifa trauku apdedzināmais ceplis Madonas apr. Iršu pag. saimniecībā Nr. 91; mūrēts 1925. g. (VM PV, 2572. mape, 517. dok.).

1 — cepla pretskats no kurtuves gala; 2 — cepla pretskats no ieejas gala; 3 — plāns (a — kurtuves telpa, b — trauku apdedzināšanas telpa ar liesmu spraugām dibenā, c — lūka darinājumu salikšanai ceplī); 4 — garen griezumam (a — kurtuves telpa, b — liesmu kanāls cepla apakšā, c — darinājumu apdedzināšanas telpa, d — dūmenis, e — lūka darinājumu salikšanai ceplī).

Trauku apdedzināšanas telpas galā, tāpat kā slēgtajos cepļos, ierikota lūka, pa kuru traukus saliek ceplī. Kad trauki salikti ceplī, to aizmūrē. Šādā ceplī, salīdzinot ar vaļejo ceplī, iespējams sasniegt augstāku apdedzināšanas temperatūru un līdz ar to darinājumus vienmērīgāk izdedzināt. Bez tam apdedzināšanas procesu mazāk ietekmē klimatiskie apstākļi: ceplī mazāk ieplūst aukstā gaisa strāvas, kā arī pēc izdedzināšanas darinājumi lēnāk atdziest. Līdz ar to vāpē mazāk plaisājumu.

Lai gan podnieka Pfeifa ceplis visai tuvinās Vidzemes slēgto ceplu tipam, tomēr abu šo tipu starpā vērojamas arī būtiskas atšķirības. Tā, piemēram, Pfeifa ceplī trūkst velvētas noslēdzamas trauku apdedzināšanas telpas, kam vienā galā atrodas kurtuves, bet otrā — dūmvads, pa kuru liesmas nokļūst dūmenī. Dūmenis novietots kurtuvei pretējā galā. Šajos cepļos liesmu vilkmes virziens galvenokārt iet horizontāli, tāpēc arī iespējams tās labāk regulēt. Rezultātā trauki izdeg vienmērīgāk.

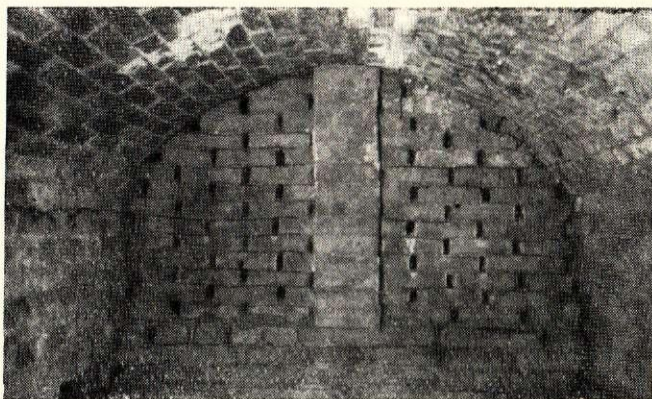
Nākošā attīstības pakāpe pēc tikko aplūkotā ceplā būtu visā Vidzemē bieži sastopamais slēgtais horizontālais ceplis⁵³, kurā traukus apdedzina ar t. s. tīro liesmu, t. i., liesma no kurtuves tūlīt caur restēm ieplūst trauku apdedzināšanas telpā (29. att.). Tas sastāv no divām daļām, kurtuves telpas ar 2—3 kurtuvēm, t. s. mutēm un velvētas trauku apdedzināšanas telpas. Kurtuvi no trauku apdedzināšanas telpas atdala ķieģeļa platumā mūrēta sieniņa, t. s. restes ar spraugām⁵⁴ (31. att.). To augstums ir ķieģeļa biezums, bet platumā svārstās no 3 līdz 8 cm. Pa šīm spraugām liesmas no kurtuves vienmērīgi ieplūst trauku telpā.

Tāpat kā Latgales vaļejos cepļos, spraugu izvietojumus un lielums ir samērā brīvs. Katram podniekam ir sava pieredze un apsvērumi. Piemēram, Lejasciema podnieka Kārļa Mazkalniņa ceplā restēs pirmās četras kārtas no apakšas mūrētas blīvi un spraugas atstātas, tikai sākot ar 5. kārtu (32. att.). Valkas c. p. «Beku» māju podnieks Jānis Sīmanis pirms spraugu atstāšanas izmūrējis vienu blīvu kārtu (37. att., D). Turpretim Staiceles podnieks Hermanis Paegle tās sāk izmūrēt tūlīt ar pirmo kārtu⁵⁵ (33. att.).

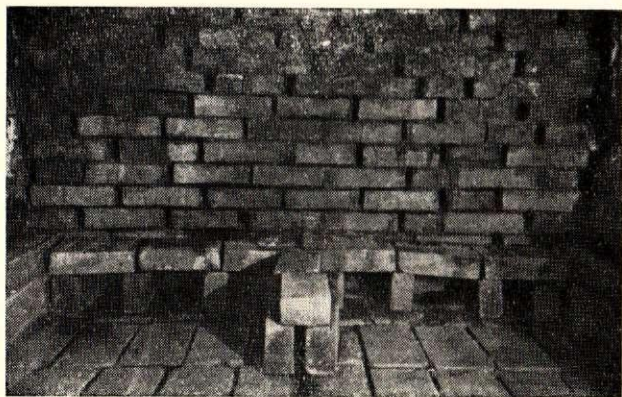
Spraugas izvietotas līmeniski, parasti ik pēc katra ķieģeļa⁵⁶, dažkārt šķērssienu vidū spraugas sašaurinot vai pat atstājot blīvu mūrējumu⁵⁷ (34. att.). Vertikālā virzienā spraugas variējas. Sastopams gan

31. att. Ceplā kurtuve ar restēm, kas šķir trauku apdedzināšanas telpu no kurtuves telpas podnieka O. Grūbes darbnīcā Valkas raj. Ergemes c. p. «Stūrīšos» (E, 13, 479, 20).

32. att. Restes K. Mazkalniņa ceplī Gulbenes raj. Lejasciemā; mūrētas 20. gs. sākumā.

33. att. Restes H. Paegles ceplī Limbažu raj. Staiceles strādnieku ciematā; mūrētas ap 1927. g. (E, 12, 376, 1—5).

⁵³ Podnieku ceplī, kur trauku apdedzināšana notiek ar t. s. tīro liesmu, konstatēti podniekam J. Ozolam Limbažu raj. Dzin-taru c. p. «Ozolos» (E, 12, 4350), H. Paeglem Staicelē (E, 12, 3921—3925), J. Zaķim Augstrozē (E, 12, 4349), O. Grūbem Ergemē (E, 13, 4232—4243), J. Akeram Trikātas «Daižās» (E, 13, 2511), M. un J. Lībiešiem Trikātas «Lībiešos» (E, 13, 2513), P. Auniņam Ergļos, J. Bāliņam Piebalgā, visiem Lejasciema podniekiem, J. Sīmanim un H. Gailim Valkas raj. Valkas c. p. «Bekās» (E, 13, 610—612), Cēsu apr. Lenču pag. «Šķibustu» podniecībā (VM PV, 2449. mape, 258. dok.), K. Degteram Madonas apr. Tīrzas pag. «Kancēnos» (VM PV, 2572. mape, 41. dok.) u. c.

⁵⁴ BDM, 23. mape, 14. dok.

⁵⁵ E, 12, 3924—3925 fc.

⁵⁶ Spraugu izvietojumus līmeniskā virzienā ik pēc katra ķieģeļa ir K. Mazkalniņa ceplī Lejasciemā, J. Sīmaņa — Valkas «Bekās», Cēsu apr. Lenču pag. «Šķibustu» podniecībā u. c.

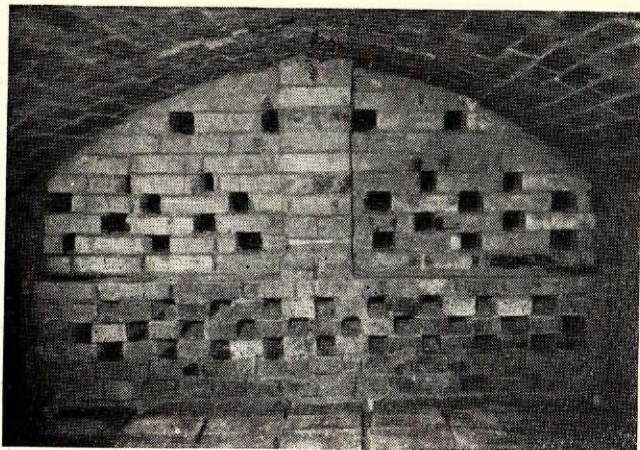
⁵⁷ Šī parādība konstatēta K. Mazkalniņa ceplī Lejasciemā, H. Paegles ceplī Staicelē u. c.

spraugu izvietojumus katrā ķieģeļu kārtā⁵⁸, gan katrā otrajā kārtā, vidū atstājot blīvu kārtu.⁵⁹

Šķērssienu jeb restu uzdevums ir regulēt liesmu vienmērīgu ieplūšanu traukos. Visspēcīgākā vilkme ir

⁵⁸ Spraugas katrā ķieģeļu kārtā ir Lenču pag. «Šķibustu» podniecībā, K. Mazkalniņam Lejasciemā, H. Paeglem Staicelē u. c.

⁵⁹ Spraugas katrā otrajā ķieģeļu kārtā atstājis podnieks J. Sīmanis Valkas «Bekās», J. Bāliņš Piebalgā u. c.

34. att. Restes podnieka J. Baltiņa ceplī Gulbenes raj. Lejasciemā, Skolas ielā 6; mūrētas 19. gs. beigās.

35. att. Liesmu kanāli kurtuves apakšā podnieka J. Bāliņa ceplī Smiltenes raj. Zosēnu c. p. «Skrastos»; mūrēti 1913. g.

vidū, un tāpēc arī liesmas vairāk laužas vidū. Sašaurinātie liesmu kanāli un vēl jo vairāk blīvais mūrējums liek liesmām izdalīties uz malām. Otrkārt, restes aiztur pelnu un kvēpu iekļūšanu pie apdedzināmiem traukiem, jo sakarsušajā ceplī vilkme kļūst ļoti spēcīga un rauj pelnus un kvēpus trauku telpā, tādējādi kaitējot vāpei.

Liesmas no kurtuves traukos ieplūst ne vien līmeniskā virzienā caur restēm, bet arī no apakšas. No kurtuves pa cepla apakšu iet īpaši liesmu kanāli (35. att.). Liesmu kanālu skaits nav noteikts. Tas atkarīgs no cepla platuma un svārstās no 5 līdz 8.⁶⁰ Noteikts ir arī kanālu platums: tas svārstās no 8 līdz 18 cm; dziļums — no 15 līdz 25 cm.⁶¹ Ar liesmu kanāliem, tāpat kā ar restēm, ceplī regulē vilkmi, un tāpēc katrs podnieks tos izveido pēc saviem ieskatiem. Kopīgi visiem liesmu kanāliem, tāpat kā restēm, ir to celšanas pamatprincipi, proti, kanālu sieniņas izveidotas no ķieģeļiem, kas likti gulus uz platākās malas. Kanālus nosedz tiem pārlikti ķieģeļi, starp kuriem at-

⁶⁰ J. Sīmaņa ceplim Valkas «Bekās» 5 liesmu kanāli, J. Bāliņa ceplim Piebalgā — 7 kanāli, A. Celmiņa ceplim Vijciema «Podniekos» — 8 kanāli.

⁶¹ Kanālu platums J. Bāliņa ceplī no kreisās uz labo pusi — 11 cm, 9 cm, 15 cm, 18 cm, 15 cm, 12 cm, 11 cm; A. Celmiņa ceplī — 16—17 cm; J. Sīmaņa ceplī — 15 cm.

stātas apmēram 2 cm platas spraugas liesmu iekļūšanai ceplī (29. att.).

Trauku apdedzināšanas telpa kurtuvei pretējā galā savienota ar dūmeni. Šajā galā atrodas arī ieeja ceplī (36. att.). Liesmas, iznākot cauri traukiem, iekļūst spraugā starp apdedzināmiem traukiem un cepla gala sienu un no turienes dūmenī. Tomēr šim cepla variantam ir viens trūkums. Vilkmes spēka iedarbības rezultātā liesmu kūlis, plūstot cauri traukiem, arvien sašaurinās. Tāpēc trauki stūros izdeg sliktāk.

Lai uzlabotu trauku izdedzināšanas kvalitāti, podnieki nedaudz pārveidoja cepla trauku apdedzināmo telpu, ierīkojot otras restes, kas telpu šķīra no dūmeņa⁶² (37. att., B, C, E). Šīs papildu restes regulēja liesmu vienmērīgāku ieplūšanu dūmenī. Restes mūrētas pēc tāda paša principa kā restes starp trauku apdedzināšanas telpu un kurtuvi.

Vidzemes podniecībā biežāk sastopami slēgtie ceplī bez papildu restēm.

Bez nupat apskatītā cepla veida, kurā darinājumus apdedzināja ar t. s. tiro liesmu, Vidzemes podniecībā sastopams arī slēgto ceplu otrais variants, kas uzskatāms par pirmā tīlāku attīstības pakāpi. Tas parādās tikai 20. gs. sākumā. Šajos ceļos darinājumus apdedzina ar t. s. atpakaļejošo liesmu.

Otrā varianta ceļos (38. att., A—D) dūmenis atrodas tajā pašā galā, kur kurtuves. Siena starp kurtuvju un trauku apdedzināmo telpu ir blīva, bez spraugām. Liesmas no kurtuvju telpas ieplūst vienīgi zem cepla grīdas esošajos liesmu kanālos. Tādēļ kurtuves te novietotas nedaudz zemāk kā pirmā varianta ceļos. Pa kanāliem liesmas nonāk līdz trauku apdedzināšanas telpas otrajam galam, paceļas uz augšu, iekļūst trauku apdedzināšanas telpā, izdalās starp traukiem un vilkmes virzienā dodas uz kurtuvju pusi. Te trauku apdedzināšanas telpas galā ierīkotas restes (39. att.), caur kurām liesmas nokļūst dūmenī.⁶³

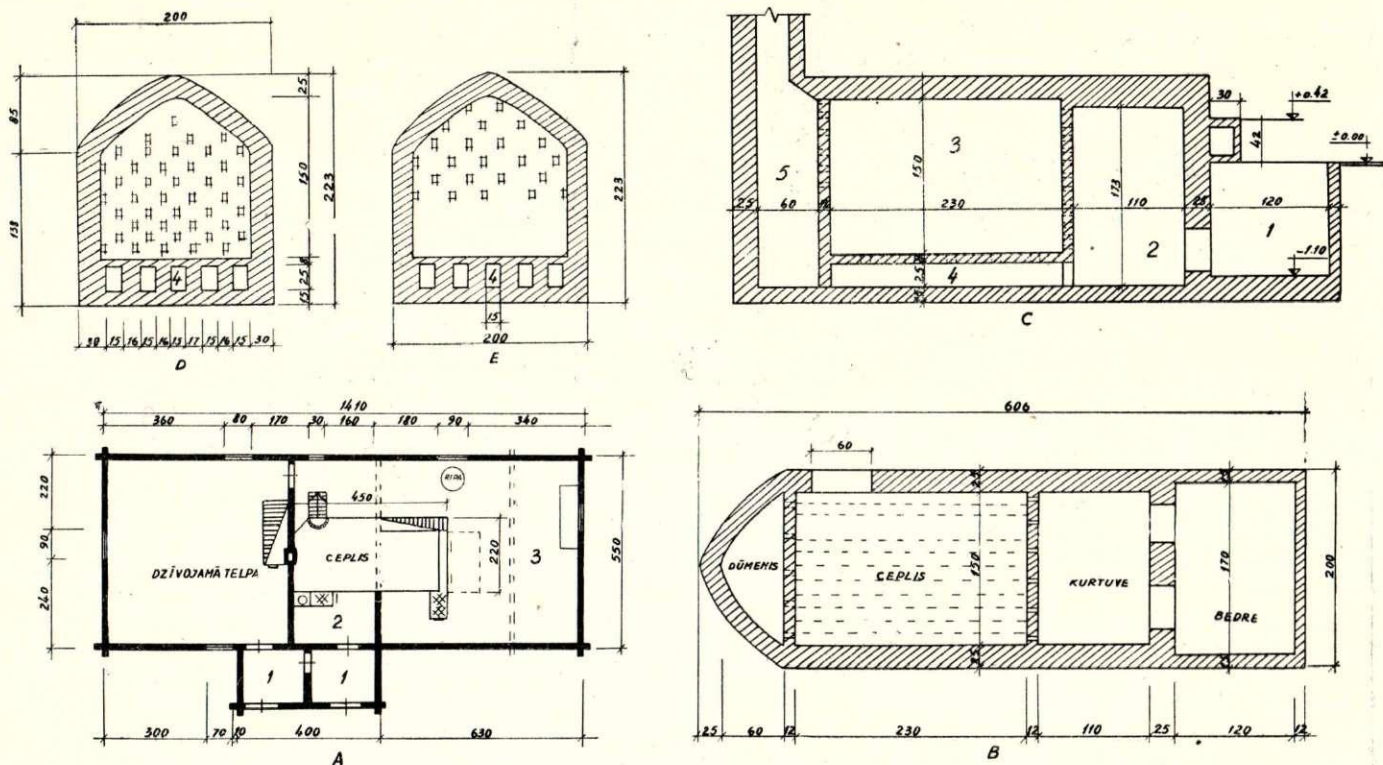
Būtībā līdzīgs apskatītajam ir arī Apes podnieka

⁶² Sādi ceplī konstatēti Valkas raj. Valkas c. p. «Bekās» (BDM, 23. mape, 14. dok.) un Cēsu apr. Lenču pag. «Skībustos» (VM PV, 2449. mape, 258. dok.).

⁶³ Sāds ceplis konstatēts podniekam A. Celmiņam Valkas raj. Vijciema c. p. «Podniekos».

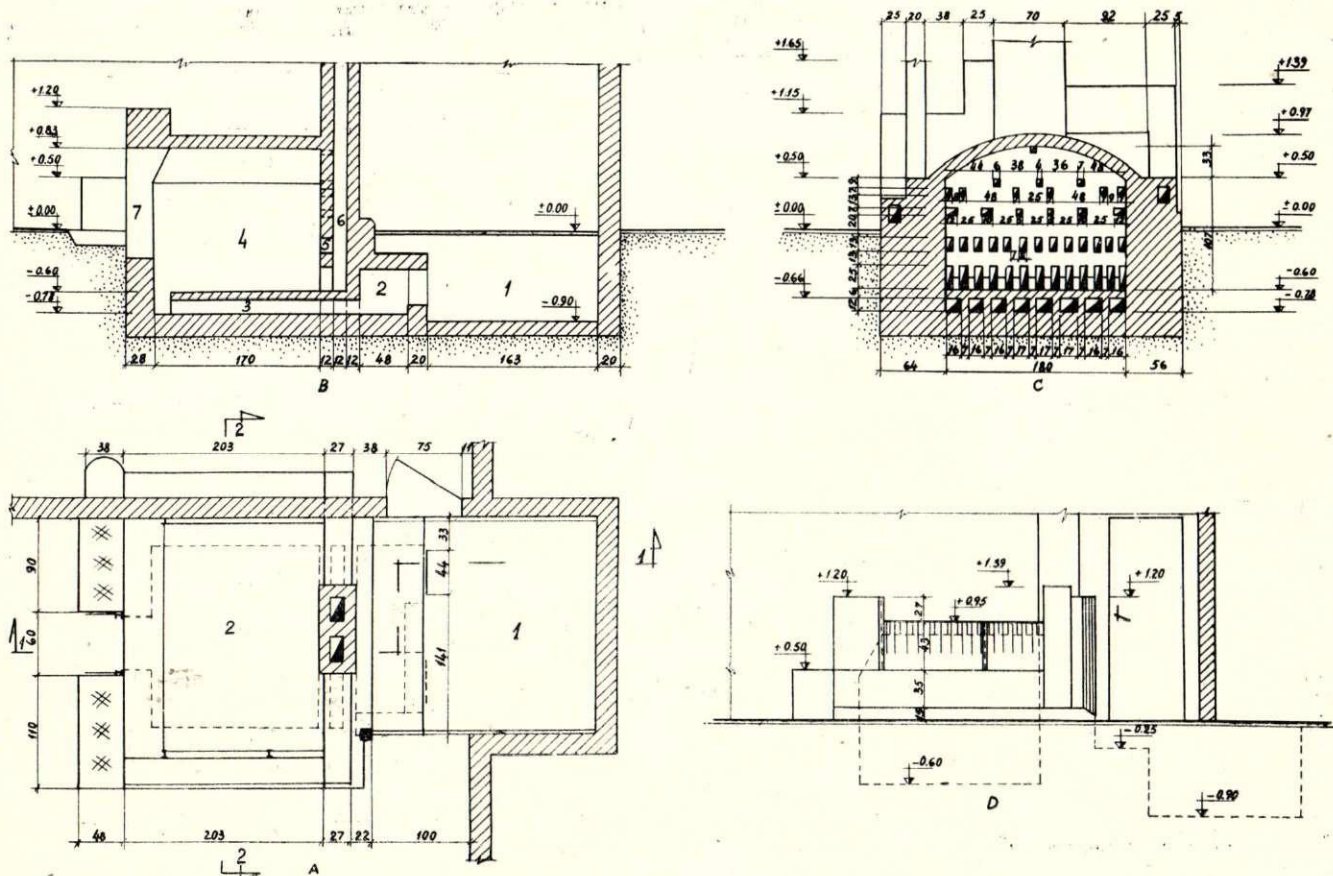

36. att. Ieeja podnieka J. Baltiņa ceplī Gulbenes raj. Lejasciemā.

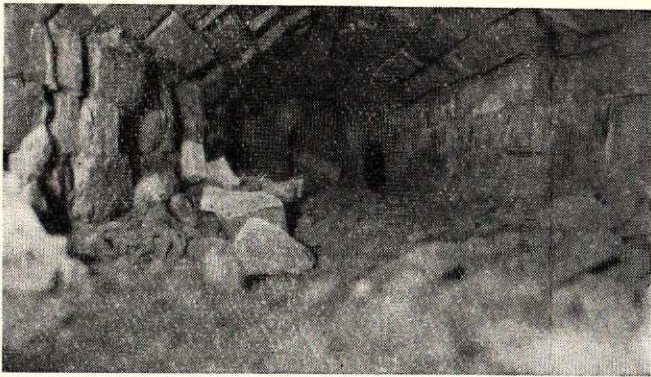
37. att. Podnieka J. Sīmaņa darbnīca ar cepli Valkas raj. Valkas c. p. «Bekās»; celta 19. gs. 90. gados (BDM, 23. mape, 14. dok.).

A — darbnīcas plāns: 1 — priekšnams; 2 — virtuve; 3 — darbnīca. B — cepla plāns. C — cepla garengriezums: 1 — kurtuves bedre; 2 — kurtuves telpa; 3 — trauku apdedzināšanas telpa; 4 — liesmu kanāls; 5 — dūmenis. D — restes starp kurtuves un trauku apdedzināmo telpu (ceplis šķērsgrīzumā); 4 — liesmu kanāli. E — restes starp kurtuves un trauku apdedzināšanas telpu.

38. att. Podnieka A. Celmiņa ceplis Valkas raj. Vijciema c. p. «Podniekos»; mūrēts 1932. g. (E, 13, 504, 3).

A — cepla plāns: 1 — kurtuves bedre; 2 — ceplis. B — cepla garengriezums: 1 — kurtuves bedre; 2 — kurtuve; 3 — liesmu kanāls; 4 — darinājumu apdedzināšanas telpa; 5 — restes; 6 — dūmenis; 7 — ieeja ceplī. C — cepla šķērsgrīzums un restes. D — cepla sānskats.

41. att. J. Elstiņa cepļa kurtuve — liesmu kanāls.

trauku. Šo ceplīti izmantoja gadījumos, kad steidzīgi bija nepieciešama produkcija, bet lielajam ceplim vajadzīgais trauku daudzums vēl nebija sagatavots.

Mazais ceplītis iekārtots pēc tādiem pašiem principiem kā lielie ceplī (42. att.). Cepļa nelielā kurtuvītē ierikota darbnīcas grīdā izveidotā 15 cm dziļā iedobumā, kura apakšā ķieģeļu grīda — lielā cepļa virsa. (Maizes krāsns ar mazo ceplīti atrodas tieši virs lielā cepļa, lai liesmas un dūmus varētu ievadīt lielā cepļa dūmenī.) Vienā limenī ar kurtuvi ir arī ceplīša grīda, uz kuras izveido liesmu kanālus, tādus pašus, kādi ir lielajā ceplī. Kanāli veidoti, liekot ķieģeļus uz šaurākās malas. Virs kanāliem klāj pusķieģeli biezas māla plāksnes, atstājot starp tām spraugas. Uz plāksnēm novietoja apdedzināmos traukus. Lai, kurinot ceplī, liesmas strauji neieplūstu traukos, tiem priekšā aizmūrēja lielajiem ceplīem līdzīgas restes. Beidzot aizmūrēja arī kurtuves telpas priekšu, atstājot trīs mazas kurtuvītes.

Salīdzinot Vidzemes un Kurzemes slēgtos ceplis, vērojams, ka to tipi un tipu variācijas savā starpā ir daudz līdzīgāki nekā Latgales un Kurzemes vaļējo ceplu tipi un variācijas. Iegūtās ziņas rāda, ka Kurzēmē, tāpat kā Vidzemē, bija divi slēgtu ceplu varianti, t. i., ceplī, kuros trauki apdedzināti ar «tīro» un «atpakaļejošo» liesmu. Ceplī ar atpakaļejošo liesmu Kurzemes lauku podnieku darbnīcās ienāk 20. gs. sākumā, tāpat kā Vidzemē.⁶⁵ Sai sakarā minams podnieka Kārļa Eidas ceplis ar atpakaļejošo liesmu. Ceplis atrodas Kuldīgas raj. Planīcas «Laimītes» un celts 20. gs. 20. gados (43. att.).

Vidzemes podnieku ceplu izvietojumā sastopami trīs varianti: 1) atsevišķi no darba telpām celti podnieku ceplī, 2) dzīvojamā ēkā ierikoti ceplī un 3) atsevišķā podnieku darbnīcā ierikoti ceplī.

Vidzemes podnieku slēgtos ceplis, tāpat kā Latgales vaļējos ceplis, pēc iespējas ieraka zemē. Līdz šim konstatēti pilnīgi zemē iedziļināti ceplī⁶⁶, daļēji iedziļināti⁶⁷ un zemes virspusē mūrēti ceplī.⁶⁸

⁶⁵ Tā, piem., Kuldīgas apkārtnē ceplis ar «tīro» liesmu beidza izmantot ap 1930. g. (BDM, 9. mape, 8. dok.).

⁶⁶ Sādi ceplī atrasti J. Bāliņam Piebalgā, K. Mazkalniņam un S. Ozoliņam Lejasciemā, H. Gailim Valkas «Bekās» u. c.

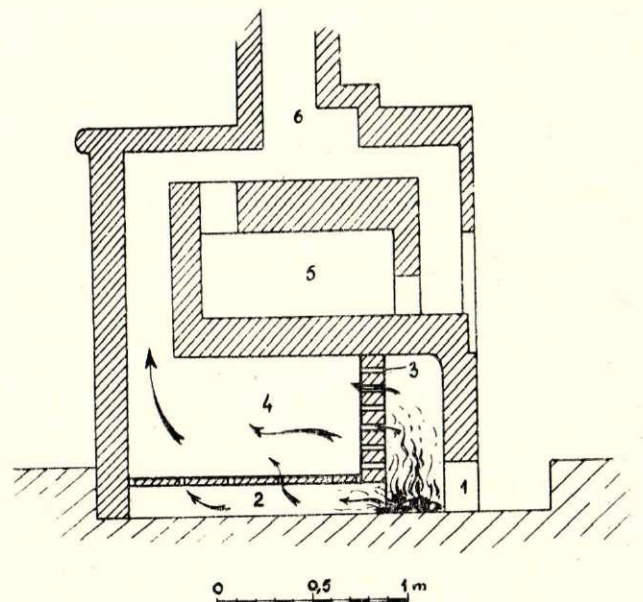
⁶⁷ H. Paeglem Staicelē, J. Simanīm Valkas «Bekās», A. Celmiņam Vijciema «Podniekos», J. Baltiņam Lejasciemā, J. Elstiņam Apē, O. Grūbem Ergemē u. c.

⁶⁸ P. Auniņam Ergļos, V. Ūdrasam Valkā (E, 13, 575).

19. gs. otrajā pusē un 20. gs. liela daļa Vidzemes podnieku ceplu novietota vai nu podnieku dzīvojamā ēkā, kuru vienlaikus izmantoja par darbnīcu, vai arī īpaši celtā ēkā — darbnīcā. Vienīgi podnieki — iesā-

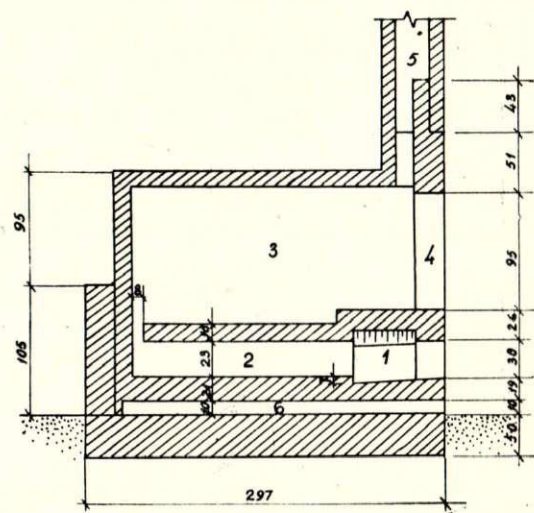
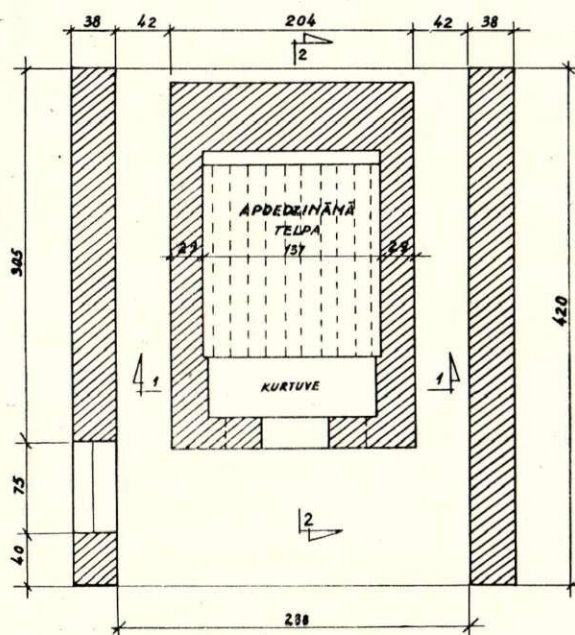
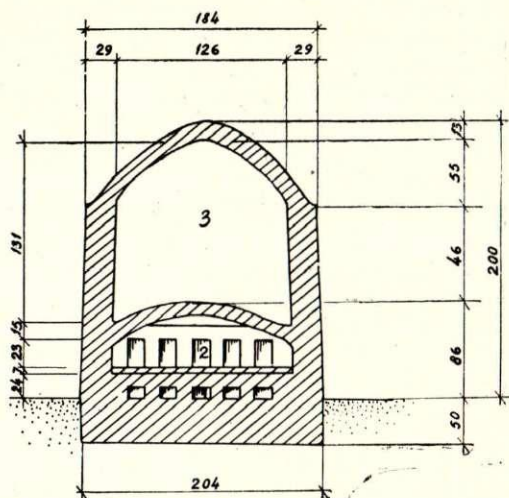
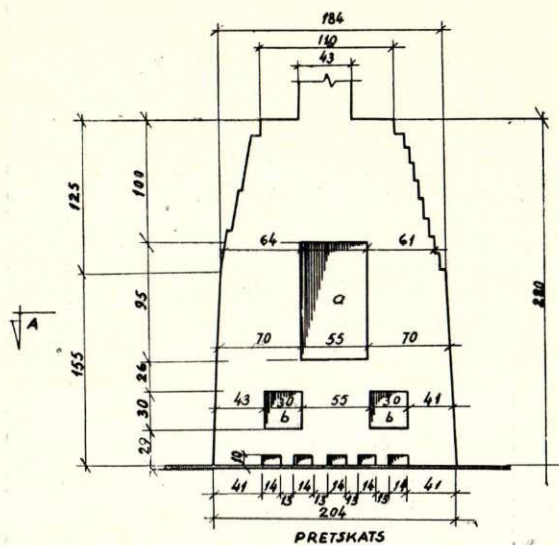

Maizes krāsns (augšpusē) un trauku apdedzināmais ceplītis (apakšā).

Maizes krāsns un mazā ceplīša garengriezums: 1 — kurtuve; 2 — liesmu kanāls; 3 — restes; 4 — darinājumu apdedzināšanas telpa; 5 — maizes krāsns; 6 — dūmvads.

42. att. K. Mazkalniņa maizes krāsns ar trauku apdedzināšanas ceplīti Gulbenes raj. Lejasciemā.

43. att. Podnieka K. Eidas ceplis Kuldīgas raj. Plānīcas «Laimītēs»; mūrēts 20. gs. 30. gados.
 Pretskats: a — ieeja ceplī; b — kurtuves. Plāns A-A: cepla novietojuma plāns. Griezums 1-1: 1 — ventilācijas kanāli; 2 — liesmu kanāli; 3 — trauku apdedzināšanas telpa. Griezums 2-2: 1 — kurtuves telpa; 2 — liesmu kanāls; 3 — trauku apdedzināšanas telpa; 4 — ieeja ceplī; 5 — dūmenis; 6 — ventilācijas kanāli.

ceji⁶⁹, kā arī tie, kam nebija savas mājas un kas līdzīgi vaļiniekiem pārvietojās no viena saimnieka pie otra⁷⁰, cepli ierīkoja atklātā laukā, uzceļot tam nelielu vieglas konstrukcijas virsbūvi (44. att.). Šajos gadījumos par darba telpu izmantoja dzīvojamo ēku vai riju.⁷¹

Viens no vecākajiem Vidzemes podnieku ceplu izvietojuma veidiem ir cepla ierīkošana dzīvojamā ēkā (45. att.). Podnieki, kas ražoja mazākos apmēros, ne vienmēr spēja uzcelt atsevišķu darbnīcu. Tapēc viņi to

ierīkoja kādā no dzīvojamās ēkas telpām. Sajā telpā iemūreja arī ceplī⁷² (37. att., A). Dažkārt cepli iemūrēja zem dzīvojamās mājas, jo tā pilnīgāk varēja izmantot darbnīcas telpu.⁷³

Jau 19. gs. otrajā pusē, bet sevišķi 20. gs. sākumā Vidzemes podniecībā sastopamas atsevišķi celtas nelielas darbnīcas — vientelpas ar tajās iemūrētiem cepliem⁷⁴ (46. att. un 40. att.; plāns). Līdz ar atsevišķas

⁶⁹ Piem., podnieks Pinnis Kārķos (E, 13, 2583 ac), K. Mazkalniņš Lejasciemā, J. Baltiņš Balvos.

⁷⁰ Podnieks P. Pūriķis Madonas raj. Pamatu c. p. «Glāzniekos», K. Merces Saikavas «Kamatauskās» u. c.

⁷¹ Podnieks P. Pinnis Kārķos (E, 13, 2582 ac), P. Baltiņš Balvos, K. Mazkalniņš Lejasciemā.

⁷² Podniekam J. Šimanim Valkas «Bekās» (E, 13, 2480 an), A. Celmiņam Vijciema «Podniekos» (E, 13, 587—588) u. c.

⁷³ Podniekam H. Gailim Valkas «Bekās» (E, 13, 611 zc), K. Mazkalniņam un S. Ozoliņam Lejasciemā, J. Ozolam Limbažu raj. Dzintaru c. p. «Podniekos» (E, 12, 4334 pc) u. c.

⁷⁴ Podniekam G. Ozoliņam Lejasciemā, J. Bāliņam Piebalgā, K. Akeram Trikatā (E, 13, 2511 an) u. c. Par šādām darbnīcām raksta arī A. Julla «Austrumā», 1903., 7. nr.

darbnīcas uzcelšanu stipri uzlabojās podnieka darba un dzīves apstākļi.

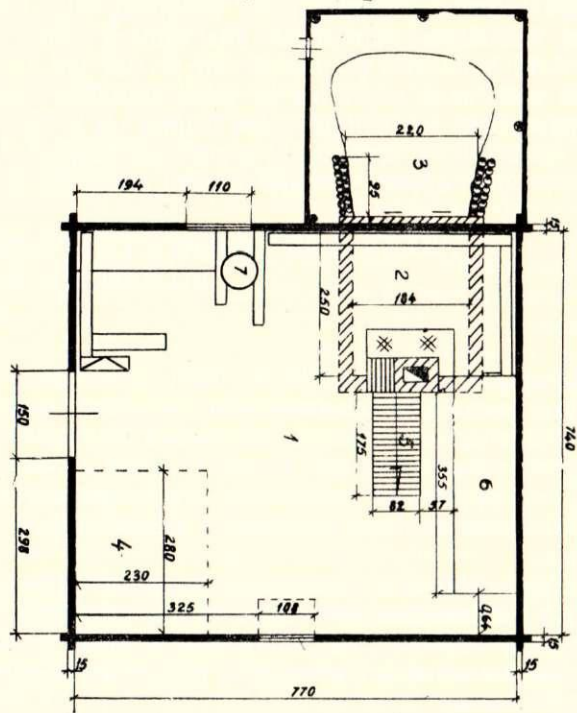
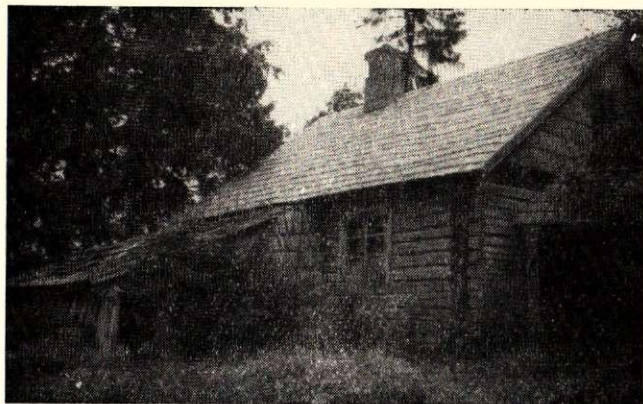
19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, attīstoties laukos kapitālismam, daļa podnieku kļuva par uzņēmējiem un strādāja ar algotu darbaspēku, plaši izvēršot ražošanu. Šie podnieki cēla vairāktelpu darbnīcas, kurās atsevišķa telpa bija paredzēta arī ceplim⁷⁵ (47. att.).

Nobeidzot pārskātu par Vidzemes un Latgales lauku podnieku cepliem 19. gs. otrajā pusē un 20. gs., iespējami daži vispārīgāki par šo ceplu attīstību.

No aplūkotā materiāla redzams, ka Latgalē un Vidzemē konstatējami divi podnieku specializēto ceplu tipi — vaļējais divstāvu ceplis ar tikai vertikālu vilkmes virzienu un slēgtais horizontālais ceplis ar līmenisku galveno vilkmes virzienu. Pēdējais uzskatāms par konstruktīvi un kvalitatīvi daudz augstāku cepla attīstības pakāpes paraugu, kurā novērsta liela daļa vaļējā cepla tehnisko nepilnību.

Slēgto ceplu attīstībā vērojamas it kā divas pakāpes. Pirmkārt, darinājumu apdedzināšana ar «tīro» liesmu, t. i., liesmas no kurtuves ieplūst trauku apdedzināmā telpā galvenokārt līmeniski, mazāk — vertikāli; otrkārt, darinājumu apdedzināšana ar «atpakaļejošo» liesmu (20. gs. 30. gadi); šajā ceplī liesmas

⁷⁵ Šādas darbnīcas konstatētas podniekam J. Baltiņam un J. Abelam Lejasciēmā, K. Akeram Trikātā (E, 13, 2586—2588) u. c.

46. att. Podnieka J. Bāliņa 1913. g. celtā darbnīca Smiltenes raj. Zosēnu c. p. «Skrastos».

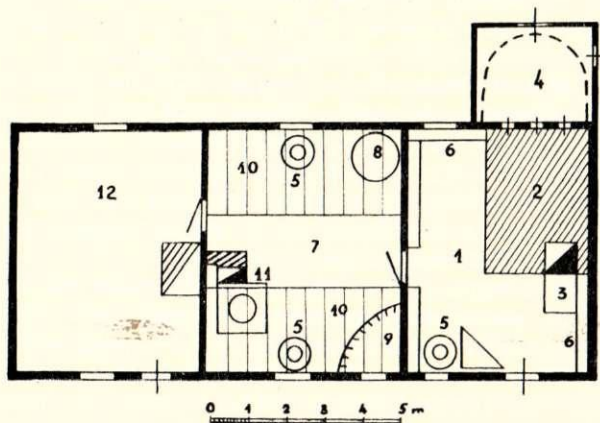
Augšā — darbnīcas ēka. Apakšā — darbnīcas plāns: 1 — darbnīca; 2 — ceplis; 3 — cepla kurtuves bedre; 4 — grīda mālu mīcīšanai; 5 — ieeja ceplī; 6 — rieris darbnīcas apsildīšanai.

44. att. Podnieka J. Baltiņa cepla ēka Balvu raj. Plastienes c. p. «Elkšņavā».

45. att. Podnieka H. Gaiļa 19. gs. beigās celtā dzīvojamā ēka — darbnīca Valkas raj. Valkas c. p. «Bekās» (E, 13, 503, 2).

47. att. Podnieka J. Baltiņa darbnīcas plāns Gulbenes raj. Lejasciēmā; darbnīca celta 1933. g.

1 — cepla un darinājumu žāvēšanas telpa; 2 — ceplis; 3 — ieeja ceplī; 4 — cepla kurtuvju bedre; 5 — podnieku rīpas; 6 — plaukti darinājumu žāvēšanai; 7 — darbnīca — darinājumu veidošanas telpa; 8 — glazūras dzirnaviņas; 9 — mālu bedre; 10 — plaukti darinājumu žāvēšanai; 11 — plīts ar rieri un sviņa dedzināmo katlu; 12 — gatavās produkcijas noliktava.

trauku apdedzināmā telpā ieplūst tikai līmeniski atpakaļejošā virzienā.

Liekas, ka no vaļējā, Latgalē šodien sastopamā divstāvu cepla ar «tīro» liesmu un ar tikai vertikālu vilkmes virzienu, izveidojies Vidzemes slēgtais ceplis ar «tīro» liesmu un horizontālu galveno vilkmes virzienu. Dažu konstruktīvu izmaiņu rezultātā 20. gs. 30. gados no pēdējā izveidojas ceplis ar «atpakaļejošo» liesmu un tikai horizontālu vilkmes virzienu.

Slēgtā cepla izveidošanos Vidzemē nenoliedzami veicināja sociālekonomiskie apstākļi, podniecību dažāda raksturs un podnieku cenšanās uzlabot ražošanas tehnoloģiju.

Latgales podniecības aplūkotajā laikā posmā pastāvēja tikai kā papildinājums zemnieku sīksaimniecībām. Ražošanas apjomi tām bija samērā nelieli. Lielākā daļa Vidzemes podniecību turpretim jau 19. gs. otrajā pusē sāka nostāties uz kapitālistiskās ražošanas pamatiem, apvienojot māla trauku un krasns podiņu ražošanu un izmantojot algotu darbaspēku. Plašie ražošanas apjomi prasīja uzlabot podnieku darba

tehnoloģiju, tai skaitā arī ceplis. Tāpēc gandrīz visās Vidzemes podniecībās vaļējos ceplis jau 19. gs. otrajā pusē bija nomainījuši kvalitatīvi pārākie un daudz ietilpīgākie slēgtie ceplī. Vienīgi dažās nelielās podniecībās vairāk vai mazāk pārveidots bija saglabājies vaļējais ceplis.

Slēgtā cepla ieviešanos veicināja tā priekšrocības, salīdzinot ar vaļējiem cepliem: slēgtajos ceplīs bija iespējams sasniegt augstākā apdedzinašanas temperatūru un darinājumus varēja vienmērīgāk apdedzināt. Noslēdzot dūmeni ar aizbīdņiem un aizmūrējot kurtuves, tiek aizkavēta aukstā gaisa ieplūšana ceplī; tā rezultātā darinājumi ceplī atdzīsa lēnām un vāpe nēplaisāja.

Latgalē apskatāmajā laikā posmā sastopami tikai vaļējie ceplī (izņemot vienu gadījumu, kur strādā podnieks ienācējs no Vidzemes). Mūsu dienās, kad Latgales keramika piedzīvo neredzētu uzplaukumu, arī Latgales podnieki sāk domāt par pāreju uz slēgtajiem cepliem.

ПЕЧИ ДЛЯ ОБЖИГА ГОНЧАРНЫХ ИЗДЕЛИЙ В ЛАТГАЛЕ И ВИДЗЕМЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И В XX В.

Д. Фельдмане

ВЫВОДЫ

Во второй половине XIX и в XX в. вследствие различных социально-экономических условий технологии производства сельских гончаров, в том числе технология обжига посуды и конструкция гончарной печи, на территории различных этнографических областей Латвии были развиты в неодинаковой степени.

В этот период в сельском гончарном промысле Латвии встречались печи двух типов: открытые вертикальные с прямым направлением пламени и закрытые горизонтальные с прямым и обратным направлением пламени.

В Латгале был известен только открытый гончарный горн. Он имеет большей частью форму прямоугольника, реже — квадрата и принадлежит к двухъярусному (по Б. Рыбакову) типу печей. В нижнем ярусе — топка, верхний предназначен для обжига посуды. Ярусы отделяет друг от друга свод с подом, в котором имеются вертикальные каналы для пламени. Латгальские горны всегда строили сами гончары, сбивая их из глины (более древние) или складывая из самодельного кирпича-сырца. Во второй половине XIX и в начале XX в. первые горны встречаются реже вторых, которые гончары считали лучшими, так как они были менее влагонепроницаемыми и требовали меньше дров.

В 30-х годах XX в. число глинобитных горнов в Латгале увеличивается: после выхода на хутора часть гончаров строила именно такие горны, так как они требовали меньших затрат времени и труда. Толщина стенок глинобитных горнов — приблизительно 35 см.

Встречались также комбинированные печи, нижняя часть которых была глинобитной, а надземная — сложенной из сырца.

Тем не менее во второй половине XIX и в XX в. большинство гончаров клало горны из кирпича-сырца 25×12,5×6,5 см. Стенки горнов, сложенных из кир-

пича, были тоньше глинобитных и равнялись примерно 25 см. Для возведения горна требовалось от 2000 до 3000 кирпичей.

Как в глинобитных, так и в горнах кирпичной кладки своды и под клали из кирпича-сырца. В латгальских открытых горнах встречаются двоякого рода своды: гладкие, сплошные и многопрофильные (сводчатые), обладающие известными преимуществами. Гладкий, сплошной свод с подом служил не более 5—6 лет и в случае пролома в одном месте нуждался в полной перекладке, в то время как в многопрофильном своде достаточно было исправить только поврежденный свод-профиль. В латгальских гончарных горнах в зависимости от величины встречается от 4 до 6 сводов-профилей.

Расположение каналов для пламени в латгальских горнах весьма различно. В горнах с многопрофильными сводами каналы для пламени чаще располагаются симметрично (всегда на стыке сводов-профилей). В то же время в горнах с гладким сплошным сводом расположение каналов бывает как симметричным, так и несимметричным.

Большинство открытых латгальских горнов имеет лишь одну топку (в конце), сравнительно редко встречаются гончарные горны с двумя топками, расположенными либо на противоположных концах, либо на одном, рядом друг с другом.

По размерам и емкости гончарные горны были весьма различными. Более древние горны отличались меньшей вместительностью и были рассчитаны на обжиг 300—600 штук посуды средней величины. В 20—30 годы XX в., когда гончары начинают все в большей степени изготавливать декоративную керамику (в особенности в Силаяни), емкость гончарного горна увеличивается до 1500 штук посуды. Тем не менее в районах с менее развитым гончарным промыслом (например, Лудза, Виляка и др.) сохранились горны небольших размеров.

Во второй половине XIX и в начале XX в. горны располагаются отдельно от рабочих помещений: посуда формируется в жилом помещении, в то время как горн оборудован вдалеке от здания и зачастую не имеет никакой надстройки. От сырости предохраняют еловые или сосновые ветви, соломенные циновки и съемные навесы из досок или дранки. Лишь в центре латгальского гончарного промысла — в Силаяни — уже в последней четверти XIX в. встречались закрытые срубные бревенчатые надстройки, на смену которым в 20—30-х годах XX в. пришли бревенчатые или легкие дощатые строения каркасной конструкции. В этот период появляются и мастерские с горном. С выходом на хутора более зажиточные гончары использовали половину старого жилого дома под мастерскую. В конце ее пристраивался горн.

В XX в. у каждого гончара в Латгале уже был собственный горн, в то время как в конце XIX — в начале XX в. встречались гончарные горны совместного пользования.

Открытые горны констатированы и в других местностях Латвии. Во второй половине XIX — начале XX в. они используются в гончарном промысле в Курземе, где исчезают в 30-х годах XX в., уступив место закрытым печам.

Курземские открытые горны, — так называемые стоячие горны («ставцепли») — относятся к тому же типу двухъярусных горнов, что и латгальские. Тем не менее, планировка и конструкция их различны: курземские горны в плане овальные, имеют форму усеченного конуса, возвышающегося на 2—3 м над поверхностью земли. Свод в таком горне отсутствует, под укреплен опорным столбом («стендерс»), вмурованным в нижней части и предохраняющим горн от обрушения.

Видземские печи сельских гончаров во второй половине XIX — начале XX в. были значительно совершеннее латгальских и курземских. Если в Латгале гончарный промысел в этот период представлял собой лишь побочную отрасль крестьянского хозяйства, то в Видземе уже в конце XIX в. он приобрел характер капиталистического производства (производство глиняной посуды и изразцов было объединено, использовалась наемная рабочая сила и существовало разделение труда). Все это вызвало развитие технологии производства, в том числе усовершенствование конструкции гончарных печей.

Уже во второй половине XIX в. в Видземе в сельском гончарном промысле решительно преобладают закрытые горизонтальные печи, в которых посуда обжигалась со всех сторон. Их сооружали из обожженного кирпича, что давало возможность повысить температуру обжига глиняных изделий, замедлить процесс остывания, уменьшить растрескивание глазури. В этих печах изделия подвергаются воздействию пламени как снизу, так и сбоку. Несмотря на резкие различия печей обоих типов, можно предполагать, что видземские закрытые печи представляют собой результат развития и усовершенствования латгальских открытых горнов. Известно, что в Видземе еще в середине и во второй половине XIX в. существовали печи примитивного типа, весьма сходные с латгальскими гончарными горнами. Переходным типом является печь гончара Пфейфа (Иршская во-

лость), топка которой находится, правда, в конце отделения обжига, однако пламя попадает на обжигаемые изделия главным образом снизу. Само отделение обжига уже частично закрыто и, сужаясь сверху, переходит в дымоход.

Следующей ступенью развития можно считать часто встречающуюся в Видземе закрытую печь, в которой изделия обжигаются так называемым «чистым» пламенем. Пламя из топки сквозь решетку попадает в отделение для посуды, а оттуда — в дымоход, расположенный на противоположном от топки конце печи. Печь состоит из двух отделений: топочного с 2—3 топками и сводчатого — для обжига изделий. Они разделяются стенкой толщиной в один кирпич со щелевидными отверстиями — так называемой решеткой, через которую пламя попадает в отделение обжига. В некоторых случаях в целях более равномерного распределения пламени решеткой отгораживается также отделение обжига от дымохода. Как и в латгальских горнах, размещение щелей бывает различным. Пламя из топки попадает в отделение обжига и снизу. Под ним проходят особые каналы для пламени, выложенные со всех сторон кирпичом (пол отделения обжига изделий). Между кирпичами покрытия оставляются щели шириной примерно в 2 см, для того чтобы пламя попадало и между изделиями. Число этих каналов и размеры их зависят от величины печи. В печах с так называемым «чистым» пламенем тяга направлена в основном в горизонтальной плоскости.

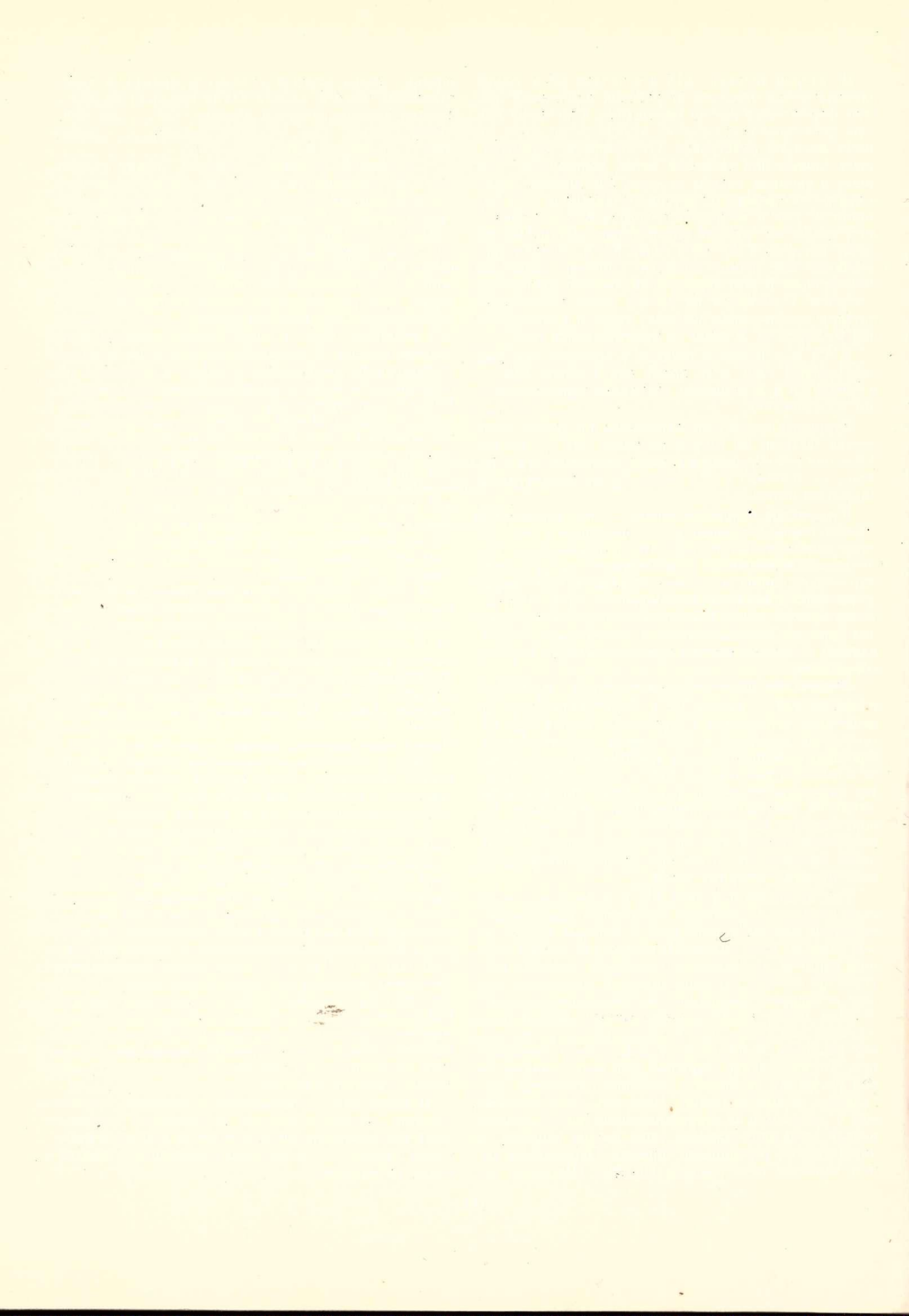
В начале XX в. в гончарном промысле Видземе распространяется улучшенный вариант закрытой печи с так называемым обратным направлением пламени. В этих печах пламя из топки попадает в каналы, расположенные под отделением обжига, проходит до противоположного конца этого отделения, сквозь открытую щель поднимается вверх и попадает в отделение обжига. Так как дымоход расположен над топкой, то тяга обратная — в направлении топки. Пламя через решетку попадает в дымоход.

Печи с обратным направлением пламени обеспечивают значительно более высокое качество обжига, чем печи с «чистым» пламенем, при этом предотвращается попадание копоти и золы на изделия.

Емкость видземских печей больше, чем латгальских, — они рассчитаны на 1000—2000 штук посуды.

Видземские гончарные печи большей частью связаны с рабочим помещением. Лишь начинающие гончары бобыли (валиниеки), кочевавшие от одного хозяина к другому, строили печи на открытых площадках, сооружая над ними легкие надстройки и используя в качестве рабочего помещения горницу («истаба») или ригу. При небольшом объеме производства гончарные печи обычно сооружали в жилом здании, там же оборудовались рабочие помещения. Во второй половине XIX и особенно в начале XX в. у видземских гончаров встречались небольшие, специально построенные мастерские, состоявшие из одного помещения. Это значительно улучшало условия жизни и работы гончаров.

В конце XIX — начале XX в. наиболее богатые гончары строили отдельные мастерские с несколькими помещениями, гончарной печью и даже, в некоторых случаях, — с жилыми помещениями для наемных работников.

JŪRAS ZVEJNICĪBAS DARBA RĪKI ZIEMEĻKURZEMĒ

19. GS. OTRAJĀ PUSĒ

A. Šulcs

Jūras zvejniecības attīstībai Latvijā līdz šim etnografi pievērsuši maz vērības. Publicētie Lauksaimniecības pārvaldes un Jūras zvejniecības biedrību raksti sniedz vispārēju pārskatu par zvejniecības stāvokli, navigācijas jautājumiem, kā arī dažādus ieteikumus par zvejniecības darba rīku uzlabošanu.¹ Informatīva rakstura ziņas par notikumiem zvejniecībā atrodam arī periodiskajos izdevumos.² Par jūras zvejas darba rīkiem un darba organizāciju, par zvejnieku dzīves veidu raksti sniedz visai niecīgu priekšstatu. Tādēļ autors, balstoties uz Ventspils novadpētniecības muzejā savāktu materiālu, mēģina īsumā aplūkot minētos jautājumus, pievēršot galveno uzmanību zvejniecības darba rīkiem.

Ziemeļkurzemes zvejnieki, no kuriem lielākā daļa bija lībieši, 19. gs. otrajā pusē dzīvoja ciemos.³ Dzīvojot vienkopus, varēja labāk veikt zvejas darbus, kā arī sniegt savstarpēju palīdzību nelaimes gadījumos. Vienā ciemā atradās 10—12 zvejnieku sētu. Katrai sētai bija arī nedaudz aramzemes, par kuru tā muižai maksāja nomu un pildīja kļūšas. Piemēram, par katru pūrvieta Dundagas novada zvejnieki maksāja baronam Zakenam 8 rubļi 57 kapeikas. Bez tam katrs saimnieks deva kļūšnieku 9¹/₃ pūrvietais pļavu nopļaušanai un siena aizvešanai uz muižu, izcirta un pieveda muižai 2 asis dedzināmās malkas, pa asij malkas bākai un karavīriem, deva strādnieku būvmateriālu pievešanai mācītājmuižas un skolas ēku būvei un remontam, deva strādnieku ceļa remontam un šķūtnieku pasta vešanai uz Ventspili.⁴ Jāsaka, ka tā bija augsta rentes maksa, jo smilšainie tūrumi bija mazauglīgi⁵, bez tam zveja un preču transports laivās

uz Rīgu un citām pilsētām ne vienmēr deva gaidīto peļņu. Tādēļ arī barona Zakena mēģinājums palielināt Dundagas zvejniekiem kļūšas izraisīja neapmierinātību un nemierus to vidū. Lai piespiestu zvejniekus paklausīt un pieņemt jaunus nomas noteikumus, tad 4 aktīvākos nemierniekus — Sūbergu, Leimani, Rekbergu un Brenkopu arestēja, bet 11 zvejniekus izlika no mājām.⁶ Bargā jūra un muižnieku patvaļa liedēja zvejniekus cīņai pret apspiedējiem un rūdīja viņu raksturus. Ne velti lībiešu paruna skan: «Būsim tādi, kā mūsu tēvi lībi, tā kā akmeņi cieti» (Volmōs sellist ku mād izad: livōd neiku kivid vizaad).

Pastāvot kļūšu saimniecībai, zveja nebija galvenā piekrastes iedzīvotāju nodarbošanās. Lielākā daļa laika aizritēja muižas darbos, kā arī apkopjot savu zemi. Tikai 19. gs. 60. gados sakarā ar pāreju uz naudas nomu jūras zveja kļuva par Ziemeļkurzemes piekrastes iedzīvotāju galveno nodarbošanos.⁷

Zvejnieku dzīvē kopīgs darbs ir tikpat sena parādība, cik sens ir pats zvejnieka amats. Viena no senākām kopdarbības formām ir «zvejnieku draudzes». 19. gs. 50.—60. gados, kad pāreja uz naudas nomu veicināja zvejnieku diferenciaciju, zvejas draudzē apvienojās trūcīgākie ciema iedzīvotāji, kam kolektīvi piederēja viena jūras laiva, zvejas būda un viens vads. Zvejas ienākumus, pēc tam kad bija atskaitītas nodevas mācītājam un maksa par zvejas tiesībām muižai (apm. 25 rubļi gadā), sadalīja zvejnieku starpā. Trū-

būt pūr vietās mazāk jeb arī vairāk, un augļi no mūsu zem uzaug tik daudz, kur vien pūr iesēj, daudz reiz viens pūrs uzaug, un kad auglīgi gadi, tad no pūr sējum uzaug 3 pūr un līdz 5 pūr» (turpat, 60. lpp.).

⁶ Sīkāk par Dundagas zvejnieku nemieriem skat. A. Altements. Studijas nacionālās atmodas vēsturē. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, Rīgā, 1939., 3. gads, 3. (11.) nr., 367.—402. lpp.

⁷ Pēteris Damberts no Lielirbes ciema atceras tēva stāstījumu, «ka senāk jūras zveja gājuši pa retam, lai tikai sev pakodu sazvejotu, jo lielāko tiesu strādājuši muižas darbos, zvejošana bijusi blakus lieta. Bet Valdemāra laikos mēs vairāk sākam nodarboties ar zvejošanu, būvējam laivas, audām tīklus, griezām ķieres (viens virves salaiduma daļa — A. S.) un laidām virves, ar vārdu sakot, ar prieku gatavojām paši zvejas rikus, lai varētu tikt jūrā» (Ventspils novadpētniecības muzeja (turpmāk — VNM) 12801. fonds).

¹ Raksti zvejniekiem. Rīgā, 1909.; Jūras zvejnieka padomnieks. Rīgā, 1929.; E. Feldmanis. Jūras zvejniecība kā Latvijas pamats. Liepājā, 1943.

² Jūrniecības rakstu krājums (1888.—1903.); Baltijas jūrnieku kalendārs (1890.—1910.); Dienas Lapa; Baltijas Vēstnesis; Avots u. c.

³ Rakstā aplūkoti Ziemeļkurzemes zvejnieki, kas dzīvo no Ventspils līdz Melnsilam.

⁴ Latvijas vēstures avoti, V. Rīgā, 1939., 226.—227. lpp.

⁵ Dundagas jūrmalas lībieši savā lūgumā ģenerālgubernatoram aizsargāt tos no muižas īpašnieka norāda, ka «zem mums vienam saimniekam pa visam ir tik liel ka 7 pūr viet, citiem var-

1. att. Tiklu aušana (VNM 3341).

cīgākie zvejnieki turpretim zvejoja saimēs. Atšķirībā no iepriekšējā zvejas kolektīva te zvejas rīki piederēja saimniekam, kas zvejas darbus veica ar algotu darbspēku. Puišus un meitas saimnieks salīga uz visu gadu. Algu maksāja naudā un graudā.

Nozvejotās zivis nodeva speciālās zivju pieņemšanas un apstrādāšanas vietās, t. s. kūrēs. Šādas kūres 19. gs. beigās bija gandrīz katrā zvejnieku ciemā. Te arī zivis sālīja vai pārdeva uzpircējiem. Nereti zvejnieki paši veda laivās savus lomus uz Rīgu, lai iegūtu lielāku peļņu. Pēdējais ne vienmēr attaisnojās, jo labo lomu laikos Rīgā saplūda ļoti daudz zivju un cenas strauji kritās.

Tikpat svarīgi kā iegūt labas darba iemaņas zvejā bija arī iemācīties teicami gatavot zvejas darba rīkus. Aplūkojamā laika posmā Kurzemes jūrmalā nebija nevienas mājas, kurās zvejnieki ar savām cietajām rokām paši neaustu tiklus. Pie tiklu aušanas un lāpīšanas arī aizritēja garie ziemas vakari dižistabā pie skala uguns. Aust tiklu prata katrs zvejnieka ģimenes loceklis. No 8 līdz 15 gadu vecam bērnam dienā bija jānoauž $1\frac{1}{2}$ asis tikla linuma, bet pieaugušiem — 2 asis.⁸

Tikla aušanai nepieciešamie darba rīki bija: tiklu aķis, saivas, tikla acu uzmetamais skaliņš jeb galdiņš un uzpirksteņa nazītis (1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. att.). Zvejas tikla aušamos darba rīkus gatavoja paši zvejnieki vai amatnieki. Zvejas tikla aušanas un virvju vīšanas darba rīku pamatformas Latvijas PSR teritorijā visumā ir vienveidīgas, ar nelielām īpatnībām. Zināma dažādība vērojama tiklu konstrukcijā un lietošanā. Šīs dažādības veidojušās gadsimtu gaitā, un to rezultātā izveidojušies savi tiklu tipi. Pamatojoties uz šīm no paaudzes uz paaudzi pārņemtajām darba iemaņām un veidiem, iespējams runāt par darba rīku specifiku, par to etniskajām īpatnībām mūsu novados.

19. gs. sākumā zvejas tikla linuma gatavošanu sauca par linuma siešanu, turpretim gadsimta beigās, kad tikla linumus sāka aust ar pusautomātiskām un automātiskām iekārtām, terminu «linumu siet» nomainīja termins «linumu aust».

Zvejas tiklu siešanā izplatīti divi mezglu veidi:

⁸ VNM 3358.

vienkāršais un divkāršais mezgls. Vienkāršo tiklu siešanas mezglu veido ar vienu saivas vēzienu, bet divkāršo — ar diviem. Divkāršos tikla mezglus var vēl iedalīt slīpajos un taisnajos. Tiklu siešanai zvejnieki lietoja slīpo mezglu, kas sasieta vietu saturēja stingri, turpretī taisnais mezgls viegli slidēja, un tieši šī iemesla dēļ to nevarēja lietot liename tiklu siešanai. Taisno tikla mezglu izmantoja, vienīgi sienot retos tiklus no rupja, šķetināta diega. Zvejnieki, sevišķi 19. gs. beigās, liename zvejas tiklu siešanai lietoja arī vienkāršo jeb filē mezglu, kuru sēja ar vienu saivas vēzienu pāri mazajam pirkstam. Lai gan minētā mezgla siešana ir diezgan sarežģīta, tomēr tikla siešana norit daudz ātrāk, nekā sienot divu iepriekšējo veidu mezglus (8. att.).

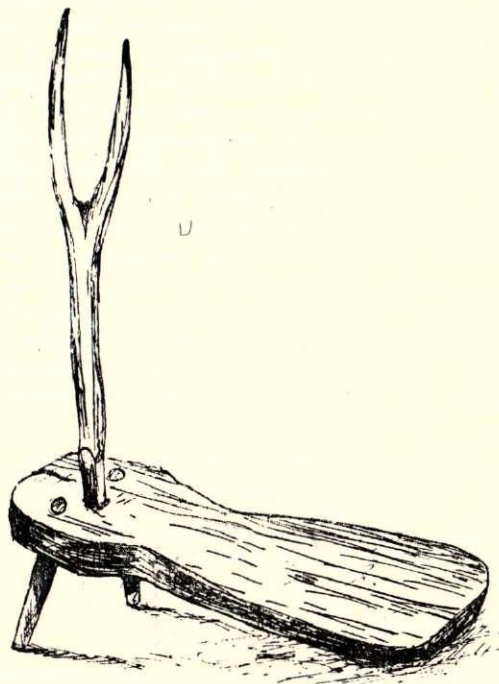
Nosietu, bet neiesietu tikla gabalu sauca par linumu. Nosaukuma «linums» pamatā acīm redzot ir lietotā izejmateriāla nosaukums, jo tiklu siešanai lietoja smalkus linu diegus. Tikai 19. gs. beigās tiklus sāka aust no fabrikās vērptiem kokvilnas diegiem. Šodien kokvilnas diegus arvien vairāk aizstāj sintētiskās šķiedras: vinils, kaprons, perlons u. c.

Ziemeļkurzemē 19. gs. beigās sāka zvejojot arī ar fabrikās austiem tikliem.⁹ Pirmie tādi bija Ventspils pilsētas zvejniekiem. Pirmos fabrikās austos kokvilnas tiklus Ziemeļkurzemē ievada 19. gs. beigās no Vācijas un Anglijas.¹⁰ 20. gs. sākumā fabrikās austos tiklus iegādājās arī pārējie piekrastes zvejnieki, lietojot tos galvenokārt reņģu un brētliņu zvejai. Vienīgi vadus vēl joprojām auda ar rokām.

Nākošais svarīgais darba posms ir iesiet tiklu. Ja tiklu aušanu iemācījās katrs, tad iesiet labi zvejas tiklu atbilstoši katra tikla veidam prata tikai piere-

⁹ Līdz ar fabrikas tiklu lietošanu blakus apzīmējumam «tiklu siet» parādās termins «tiklu aust».

¹⁰ VNM, 2358.

2. att. Tiklu aķis (VNM 3387).

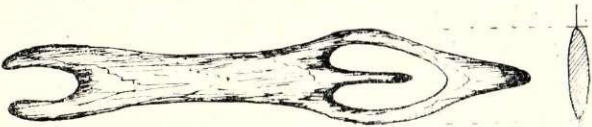
3. att. Šautra (VNM 3386).

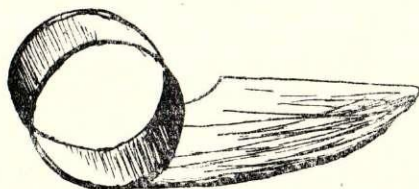
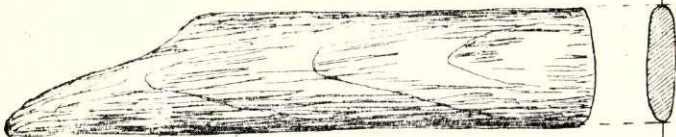
4. att. Saivas (VNM 3375).

5. att. Lielcaino tiklu aužamā saiva (VNM 3174).

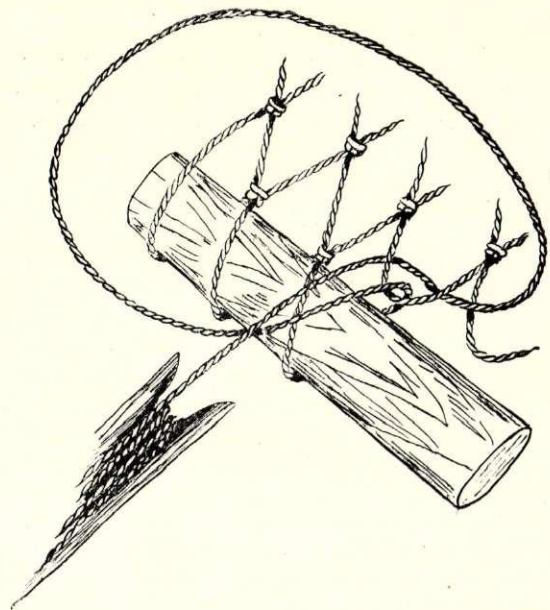
6. att. Tikla galdiņš — skaliņš (VNM 3373).

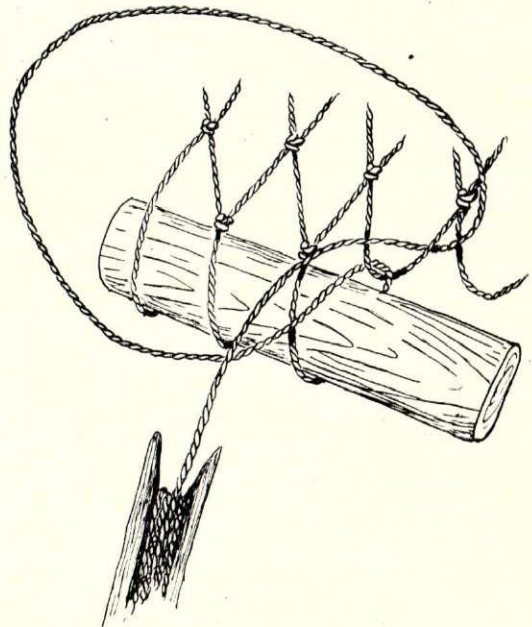
7. att. Tikla uzpirkstenis — nazītis (VNM 3382).

8. att. Tiklu sienamie mezglu veidi (VNM 3383—3385).

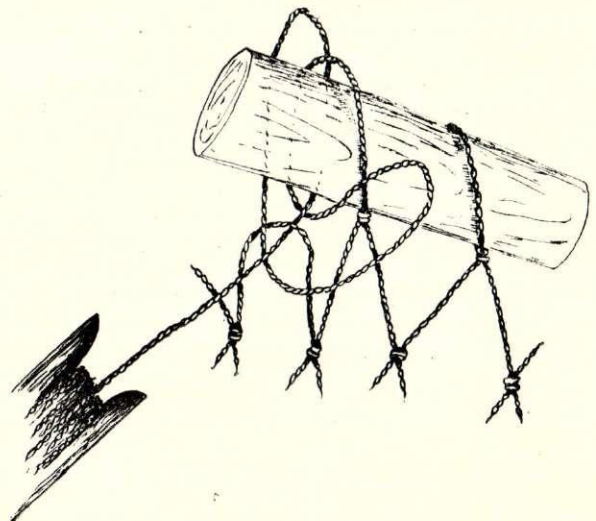
a — taisnais mezgls, b — slīpais mezgls, c — vienkāršais jeb file mezgls.

a

b

c

dzes bagātie zvejnieki. To liecina arī paruna: «Tiklu siešana ir liels darbs, bet laba zvejas tīkla iesiešana — liela māka.»

Atkarībā no zvejas tīkla veida ir izveidojušies dažādi iesiešanas paņēmieni. Zvejas tīkla linumus parasti iesien starp pludiņu un gremdu auklām vai līnēm un rindukšiem.

Par pludiņu un gremdu auklām un līnēm sauca auklas, kas bija tīkla linuma sānos — horizontāli, turpretim auklas, kas noslēdza tīkla linumu vertikāli, sauca par rindukšiem. Viens no izplatītākajiem tīkla linuma iesiešanas veidiem bija linuma piesiešana pie virves ar 2—4 reizes resnāku auklu nekā tīkla linumā lietotie diegi. Pirms darba sākšanas piesienamo auklu ietina lielākā saivā. Tās brīvo galu ar t. s. vebliņmezglu piesēja pie virves (9. att.). Pēc tam saivu izvēra cauri vairākām (4—6) tīkla linuma malas acīm un noteiktā attālumā no pirmā mezgla piesēja virvei. Attālumu no viena mezgla līdz otram sauc par stiliņu. Tīkla nokari no virves līdz linumam regulē sējējs atkarībā no tīkla saraukuma lieluma. Tas parasti svārstās no 2—3 pirkstu līdz plaukstas platumam (10. att.). Tātad nokares lielumam jābūt vismaz tādām, ka, zvejniekam zvejas laikā saķerot līni stiliņā, roka nepieskartos tīkla linumam. Stiliņa garumu katram tīklam izrēķināja īpaši. Pieredzējušākie sējēji tīkla saraukumu izrēķināja vienkārši — ņēma iesienamā tīkla linumu un sagrieza to skrudzē jeb grīstē. Pēdējās garums tad arī noteica iesienamā tīkla linuma saraukumu. Pēc tam uz tīkla linuma grīstes noskaitīja vajadzīgo acu daudzumu un atkarībā no tā atzīmēja uz virves posmu — stiliņu. Lai visi posmi stiliņā būtu vienādā garumā, tīkla iesējējs ar saivu mērīja arī iesienamās auklas starpmezgla posmu garumu. Ja tīkla linums bija jāsarauc par $\frac{1}{2}$, tad 6 posma acis bija jāiesien izstieptā linumā 3 acu garumā, bet, ja linums bija jāsarauc par $\frac{1}{3}$, tad 6 acis bija jāiesien 4 izstieptu linuma acu garumā utt.¹¹

Pareizi izveidot zvejas tīkla ieraukumu bija liela māksla, jo no tā bija atkarīga arī nozveja. Tāpēc labu lietpratēju šai darbā bija maz. Tiklu sējēju meistari staigāja arī apkārt pa ciemiem un bija gaidīti viesi zvejnieku mājās.

Tīkla siešanai nepieciešamie darba rīki un iemaņas ir laika gaitā izmainījušies. Tā 19. gs. otrajā pusē tikai vietumis vēl tīkla linuma siešanai izmanto vecāko darba rīku — šautru. Tāpat gandrīz nemaz nelieto tīkla linuma siešanai slīdošo mezglu.

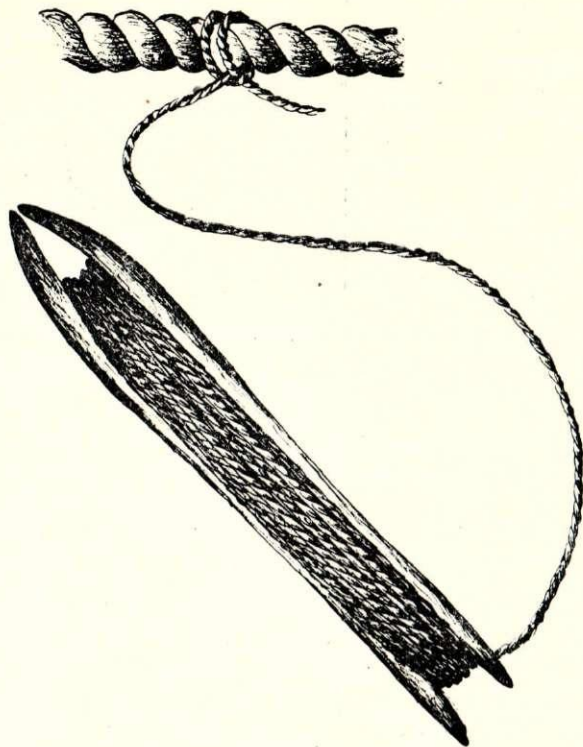
Izmainās arī tīkla siešanas veidi. Tā 19. gs. pirmajā pusē tīkla linuma acis uzvēra tieši uz līnes, bet 19. gs. otrajā pusē, lai ērtāk būtu izvilkēt tīklu (pirksti nepītos tīkla linumā), dažiem tīkla veidiem izveidoja tīkla stiliņu.

19. gs. Kurzemes jūras zvejniecībā lietoja divus tīkla veidus — smalkacainos un rupjacainos. Smalkacainie bija reņģu un brētliņu tīkli, bet rupjacainos — metamos jeb maliņtīklus lietoja lielāku zivju zvejošanā.

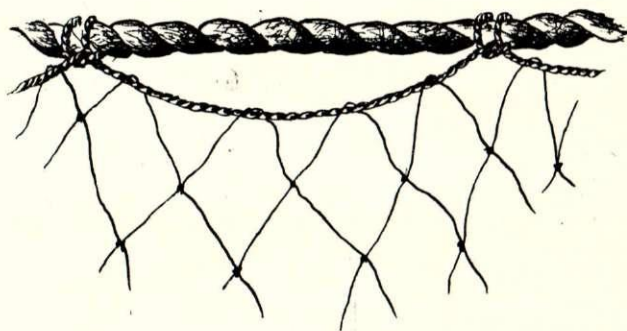
Metamais jeb maliņtīkls¹² ir viens no senākajiem jūras zvejas tīkliem. Tas ir senā metamā žaunu tīkla tips, kuru izmantoja jūras un saldūdens zvejā. Kā lie-

¹¹ VNM 2357.

¹² Maliņtīklus dažos Kurzemes zvejnieku ciemos sauc par malas tīkliem, bet gar Rīgas jūras līci — par vimbukšiem.

9. att. Vebliņmezgls (VNM 3381).

10. att. Stiliņš (VNM 3380).

cina arheoloģes L. Vankinas atradumi Sārnates purva apmetnes izrakumos, šī tīkla veids sastopams jau Ventspils rajonā vairāk nekā 1500 gadus pirms mūsu ēras. Tīkla fragments atrodas Latvijas PSR Vēstures muzejā Rīgā. Tātad maliņtīkls, kā to rāda arī pats nosaukums, jau no seniem laikiem lietots jūras piekrastes zvejā.

19. gs. sākumā maliņtīklus auda no līnu diegiem. Šie tīkli bija 14—15 acu plati ar 7—8 acu rindām pēdā un 9—14 m gari. Vēlāk maliņtīklus auda dziļākus un garākus. Piemēram, vecā zvejnieka Ed. Randas Ventspilī, P. Grīnfelda Lielirbes c. Pusstarpu m., J. Beltes Pizes c. Krogā u. c. 19. gs. beigās darinātie maliņtīkli ir 25—30 acis dziļi un 30—40 m gari (11. att.).¹³

Maliņtīkla linumu iesēja auklās, kam savukārt bija piesieti pludiņi un gremdi. Pludiņus senāk gatavoja

¹³ VNM 3371.

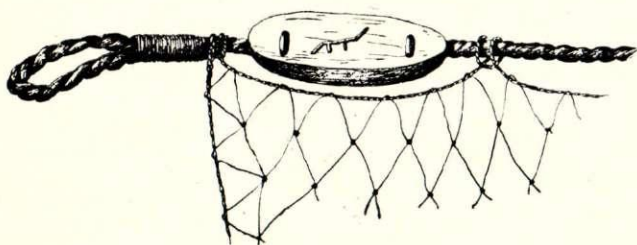
no bērzu tāss tistokļiem, priedes koka biežākas mizas. Vecie zvejnieki šādus pludiņus sauca par tiklu pļodēm. Par pludiņiem izmantoja arī egles koka dēlišus un dabiskā korķa gabaliņus.

Maliņtīkla gremdus gatavoja no oļiem, kurus ievīstīja bērza tāsi vai iešuva nātnā lupatiņā. Abos galos gremdus piesēja pie virves (12. att.). Zvejas tiklam pie augšmalas piesēja pludus, bet pie apakšmalas — gremdus, lai tikla linums ūdenī atrastos vertikālā stāvoklī. Atkarībā no pludu un gremdu daudzuma var regulēt zvejas tikla stāvokli ūdenī. Jo pludu peldspēja lielāka un gremdu grimtspēja mazāka, jo vairāk tikls pacelsies, bet, ja pludu peldspēju samazina un gremdu smagumu palielina, tikla grimtspēja kļūst lielāka, un zvejas tikls nogrims dziļāk ūdenī.

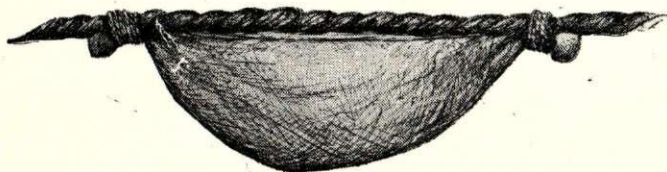
Metamiem žaunu tīkliem gremdu skaitu palielina un pludu skaitu samazina atkarībā no tā, cik dziļi notiks zveja (13. att.).

Lai maliņtīkls jūras straumes un vēja iedarbībā nesagrieztos grīstē, tad katrā tikla galā iesēja nelielu apaļkoku, t. s. vāli. Vāles gatavoja grābekļa kāta resnumā (2,5—3 cm resnu), no sulu laikā cirstas un lobītas eglītes. Vāles garums atbilda maliņtīkla platumam. Tā abos galos robs, kurā iesēja rindiksa (virves no tikla vāles līdz gremdakmenim) cilpas. Cilpām savukārt piestiprināja maliņtīkla līnes brīvos galus, kurus vietējie zvejnieki sauca par saitēm. Dažreiz vāles apakšgalā pēc vajadzības piesēja kādu smagumu — akmeni vai ko citu ar tādu aprēķinu, lai vāle stāvētu vertikāli, bet nenogrīmtu.

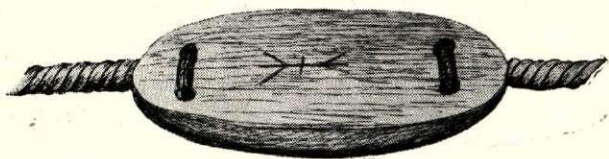
Divi un vairāki maliņtīkli, sasiesti cits aiz cita, veidoja maliņtīkla jadu. Katra maliņtīkla jada galā pie vāles rindiksa otra gala piesēja kādu smagumu — akmeni vai enkuru, ar kuru maliņtīklu vai maliņtīkla jadu bija iespējams noenkurot vajadzīgajā vietā un

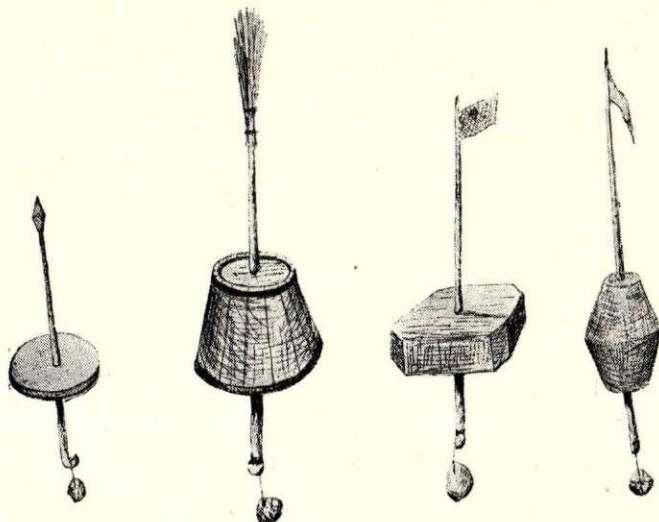
11. att. Metamais vāli-maliņtīkls (VNM 3379).

12. att. Maliņtīkla gremdi (VNM 3378).

13. att. Tikla pludiņš (VNM 3377).

14. att. Tikla peldošie mērķi (VNM 3376).

dziļumā. Pie enkura virves vai rindiksa bija piesieta mērķkaukla ar peldošu mērķi jada abos galos (14. att.). Parasti jada piekrastes gala nostiprināšanai lietoja enkuru, bet jada pretējā gala nostiprināšanai — akmeni vai citu kādu smagumu. To darīja tāpēc, lai, nejauši uznākot vētra, maliņtīklu varetu izvilkt krastā, velkot aiz virves (nebraucot ar laivu jūrā), kurai viens gals piesiets pie enkura «nagiem», bet otrs gals, piesiets pie otra enkura vai mieta, atradās krastā.

Fabrikās austie metamie tīkli Kurzemē sāka ieviesties 19. gs. beigās. Šie metamie žaunu tīkli bija austi no kokvilnas diegiem 40—60 acis dziļi. Tie bija ievesti no Anglijas.¹⁴

Piekrastes zvejas jeb platdibena laivas īpašnieks maliņtīkla jādā meta divus tīklus, bet viņa kalps — vienu tīklu. Piekrastes zvejnieki, kas zvejoja draudzēs, kurās zvejas inventārs, it īpaši laiva, bija kolektīvs īpašums, meta jādā vienādu tīklu skaitu. Reņģu zvejā vienā laivā parasti bija 3 zvejnieki — pušelnieki. Katram no tiem bija trīs tīkli. Tātad uz zvejas laivu iznāca deviņu tīklu garš jads.

Maliņtīklu lietoja arī dūkurēšanā. Ventspils apkārtnē šādu zvejas veidu sauc par pumpēšanu, bet gar Kolkas ragu — par bloģerēšanu. Ja noklausās veco zvejnieku sarunās, tad, piemēram, Ventspils apkārtnē bieži dzird: «Jāiet maliņi pumpēt», uz Liepājas pusi — «Jāiet malas tīkli dūkurēt», bet virzienā uz Kolkas ragu — «Jāiet maliņi bloģerēt». Dūkurēja 2 un vairāki zvejnieki. Maliņtīkla jadu sāka mest netālu no piekrastes pakavveidā ar atvērumu pret liedagu. Tādā kārtā no piekrastes līdz maliņtīklam palika brīva josla, pa kuru brida vai brauca ar laivu un ar dūkura troksni baidīja zivis tīklos (15. att.).

Dūkurējot jādā, centās pēc iespējas palielināt maliņtīklu skaitu, lai tas būtu garāks un tālāk sniegtos jūrā.

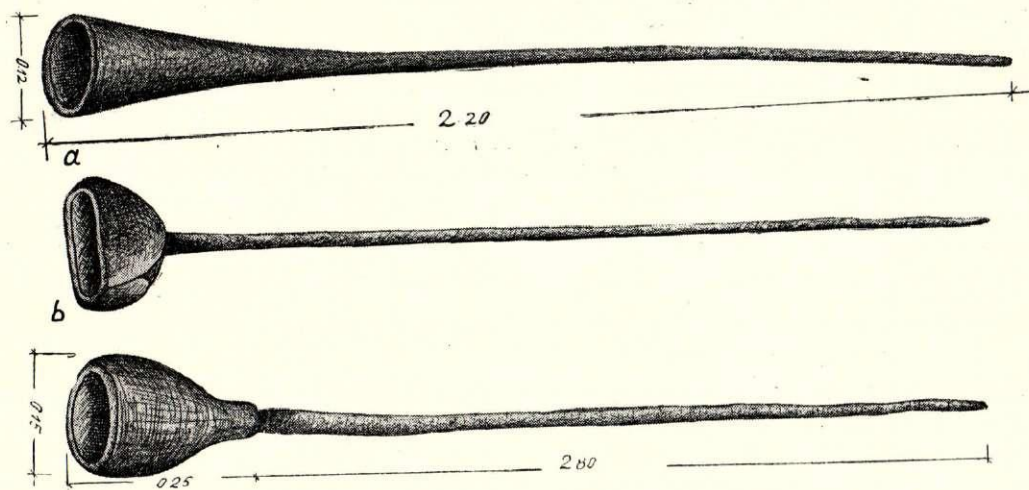
19. gs. beigās maliņtīklam katrā pusē piesēja rupjacinā tikla linumu, lai zivis ātrāk iepītos. Tā radās jauns zvejas tikla veids — liekaču tīkls, ar kuru zvejojot bija iespējams iegūt labāku lomu nekā ar vienkāršo maliņtīklu (16. att.).

¹⁴ VNM 10241.

Reņņu zvejai lietoja smalkākus tiklus. Pašastie reņņu zvejas tikli 19. gs. sākumā nebija lieli, apmēram 40—50 m gari un ap 100 acu plati vai, kā zvejnieki saka — dziļi. Ap 19. gs. vidū zvejas tiklus sāka aust arvien lielākus. To garums jau sniedz līdz 80 m, bet platums — līdz 160 acu. Bet 19. gs. beigās jūras zvejā pamazām sāka ieviesties fabrikās austie tikli, kuri bija smalkāki un labāki par pašastajiem. 20. gs. sākumā reņņu zvejas tikli bija 100—150 m gari un 150—230 un vairāk acu plati. Tikla acu izmēri svārstījās no 1,2 līdz 1,6 cm. Lietoja arī tiklus, kuru acu lielums bija

Reņņu zveja notika naktī. Uz zveju izbrauca tā, lai pirms saules rīta jau būtu zvejas vietā un, saulei rītot, zvejas tikli būtu iemesti jūrā. Zvejas laivā vienmēr viens no zvejas vīriem palika sardzē un reizēm pārbaudīja tiklus. Pārējie zvejnieki gulēja, līdz kamēr pienāca viņu kārta stāties sardzē. Ar saules lēktu parasti zvejas tikli jau bija izvilkti.

Malā zvejniekus sagaidīja laivu gaidītāji un reņņu lasītāji. Reņģes no tikliem izlasīja jeb, kā zvejnieki saka, izpurgāja turpat laivās. Aukstā laikā reņņu lasītāji rokās vilka maučus. Tie ir pirkstaini cimdi bez

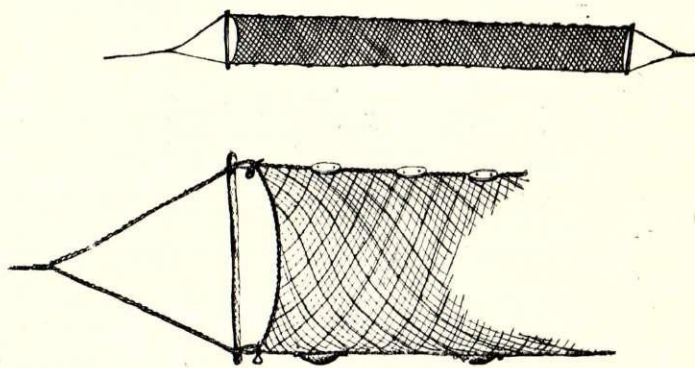
15. att. Dūkuru veidi Ziemeļkurzemē (VNM 3370—3372).

no 1,6 līdz 2 cm. Līdzīgus reņņu zvejas tiklus lieto vēl tagad.

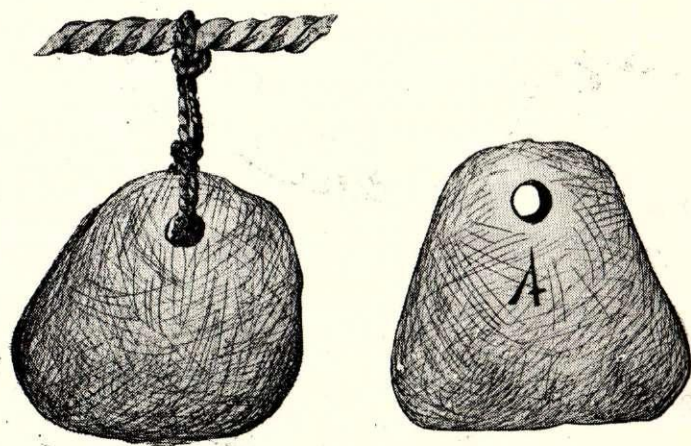
Reņņu zvejas tiklus, tāpat kā iepriekš minētos metamos tiklus, iesēja tikla linuma gremdu un pludiņu auklās. Starpība bija tikai tā, ka pie tikla pludiņu auklas, uz kuras uzvērta tikla linuma acis, ik pēc 17 acīm piesēja 45—50 cm garas tievas aukliņas, t. s. tikla kājiņas. Tikla kājiņu vaļējo galu savukārt piestiprināja pie tikla līnes (virves), kas gāja paralēli linuma auklai visā tikla garumā. Līnei vienā galā bija cilpa, bet otrā — ap 65 cm garš virves gals — saite, ar kuru pie otra tikla līnes cilpas piesēja jādā nākamo tiklu. Tikla līne, kas ir 1,2—1,9 cm resna virve, ir galvenā reņņu tiklu jadas turētāja. Pie tikla līnes piesieti pludiņi, kurus gatavoja no priedes koka mizas. Senāk uz pludiņiem atradās īpašuma zīmes, vēlāk tikla īpašnieka vārdi vai iniciāļi (17c att.).

Pie reņņu tikla gremdu auklas ik pēc diviem pludiņiem atkarībā no gremda smaguma nelielas kājiņas (auklā) piesēja gremdus. Gremdus gatavoja no nelieliem plakaniem oļiem, kuru vienā galā izurba caurumu kājiņu piesiešanai. Līdzīgus tikla gremdus gatavoja arī no māla. No māla izveidotajiem tikla gremdiem ar apaļu kociņu izdūra caurumiņu un kalēja saulē, bet pēc tam tos apdedzināja krāsni.

Reņņu zvejā tiklu jadu laida jūrā pa straumi. Lai tikliem neuzbrauktu virsū kuģis, ierīkoja signālugunis — vējlukturus. Zvejas laivā bija divas ugunis — viena zemāk, otra augstāk. Laivas priekšgals vienmēr bija pavērsts jada virzienā. Laivas priekšgalā bija zemākā uguns, bet laivas masta galā — augstākā. Trešā uguns atradās uz jada gala peldmērķa. Visas trīs zvejas signālugunis bija baltas.

16. att. Liekaču tikls (VNM 3369).

17. att. Reņņu tikla gremdi (VNM 3368).

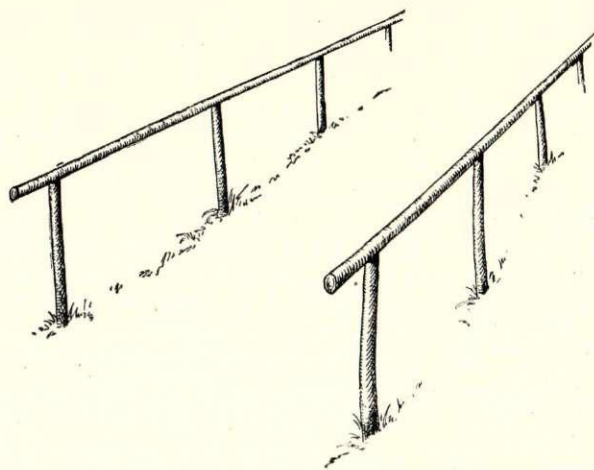
pirkstu galiem. Rudeņos, kad ūdens bija auksts, zvejas laivas iedzenot jūrā un uzvelkot liedagā, zvejnieki kājās āva jūras zābakus. Tie bija lieli, gari zābaki, kuros varēja iekāpt ar visām pastalām. Izpurgātās zivis lika no priedes koka saknēm speciāli pītos grozos, kurus Ziemeļkurzemes zvejnieki sauc par rēcām. Rēču speciāli pierīkotā saitē zvejnieks nesa pār muguru. Rēcās zvejnieki zivis nesa uz mājām vai arī veda uz zivju kūrēm. Pēc zivju izpurgāšanas no zvejas rīkiem zvejnieki tīklus nesa izžāvēt aiz kāpām ierīkotajās vabās. Uz vabām tīklus izklāja jeb iztarāja. Katram tīkla veidam ir sava veida vabas (18. a, b; 19., 20. att.).

19. gs. beigās Kurzemes jūrmalā lielu vēribu piegriezta lašu, vimbu, sīgu un citu vērtīgu zivju zvejai. Minētās zivis zvejoja ar lienamiem žaunu tīkliem, vadiem u. c. zvejas rīkiem. Vērtīgo zivju zveja zvejniekiem deva lielāku peļņu, tādēļ šīs zivis zvejoja ar visa veida zvejas rīkiem.

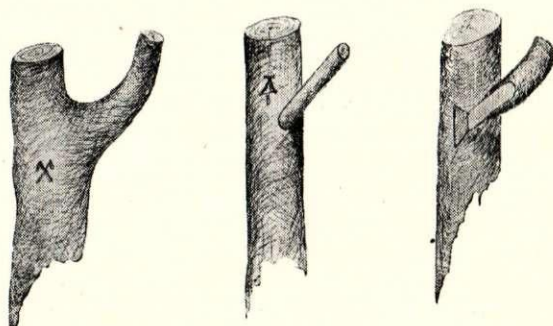
19. gs. zvejas rīki ne vien uzlabojās, bet ieviesās arī jauna tipa zvejas rīki, piemēram, traļu vadi. Viens no tādiem bija plekstu jeb butu vads, kuru Ziemeļkurzemes zvejnieki sāka lietot Irbes jūras šaurumā.

Tā kā butes zvejoja pa jūras dibenu, tad zveja bija iespējama tikai tur, kur tas bija smilšains vai grantains. Tāpēc šis zvejas veids ir samērā ierobežots un zvejniekiem attiecīgās zvejas vietās labi jāpazīna jūras dibens.

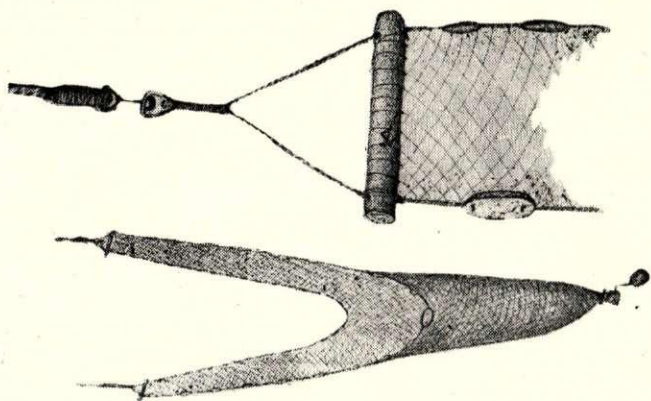
Butes jeb plekstes parasti zvejo vasaras mēnešos — no 20. maija līdz Mārtiņiem — dienas laikā. Pavasarī butes ir vājas, tikai pēc Jāņiem tās paliek treknas. Baltijas jūrā vislabākās butes ir Irbes jūras šaurumā. Tās dzīvo lielos laukumos, kur jūras dibens smilšains, pēc ārējās formas tās ir slaidākas, to āda plānāka, līdzena un gaļa garšīgāka. To zina ikviens jūras zvejnieks. Pavasaros butes nāk tuvāk jūras malai, bet rudenos tās aiziet tālāk dzelmē. Ziemas mēnešos butes nārsto, un šai laikā to zveja jāpārtrauc. Butes zvejojot devās ar vasaras laivām 2 zvejnieki.

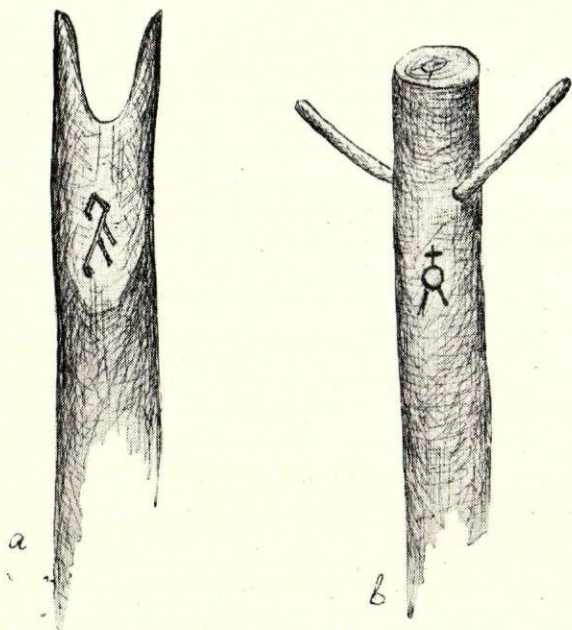
19. att. Reņu tīkla vabas (VNM 3366).

20. att. Stakles (VNM 3359).

21. att. Butu vads (VNM 3358).

18. att. Maliņtīkla (pa kreisi) un brēliņtīkla (pa labi) vabas (VNM 3367).

Pavasaros, pirms ledus jūrā vēl nebija izgājis, zvejnieki sarunāja sev pušelnieku uz visu butu zvejas sezonu.

19. gs. butu zvejošana ar vadu bija ne tikai svarīgs notikums zvejnieku dzīvē, bet arī viens no visgrūtākajiem zvejas darbiem. Lai zvejā ielaistu vienam lomam zvejas rīkus jūrā, zvejniekiem bija jānoairē vairāk nekā puskilometru garš gabals. Kad zvejas rīki bija ielaisti, zvejnieki, stāvot noenkurotā laivā, pie virvēm vilka butu vadu pa jūras dibenu apmēram 150 m, kamēr zvejas laivā iecēla vadu ar butēm. Velkot virves, zvejnieki vilka rokās adītus vilnas maučus. Viena zvejas enkura vietā parasti vilka 4 lomus. Vienā dienā vienas laivas pušelnieki izvilka vidēji apmēram 12 lomus (28. att.).

Jūras murdus lībieši apdzīvotajos zvejnieku ciemos lietoja retāk. Plašāk tie bija izplatīti aiz Melnsila Rīgas jūras līci.

19. gs. otrajā pusē zvejā bez tikliem lietoja arī duramos, uzķeramos un lienamos zvejas rīkus.

No duramajiem zvejas rīkiem Kurzemes jūrmalā, sevišķi Ziemeļkurzemē, vēl 19. gs. otrajā pusē vietumis sastopam t. s. pišu. Tas ir harpūnai līdzīgs duramais rīks, kuru kala kalēji no dzelzs, ap 25 cm garu, smailu, ar atskabargu galā. Tas iestiprināts apmēram 2 m garā koka kātā (22. att.). Minēto zvejas rīku lietoja plekstu duršanai saulainā laikā, brienot vai braucot ar platdibena laivu gar jūras malu. Kā jūrā, tā upēs bijusi plaši izplatīta arī zivju dūlēšana ar žebērķiem (23. att.).

19. gs. jūras zvejniecībā iecienīts zvejas veids bija zivju kopelēšana. Kopeli lietoja dziļūdens zvejā lielāku zivju ķeršanai jeb, kā vecie zvejnieki saka, zivju uzcīršanai. Visbiežāk kopeli izmantoja mencu zvejā. Kopele bija kalēja kalta pakavveida dzelzs. Tās rokturis, kur bieži vien atradās īpašuma zīme, ir 12—15 cm garš. Kopeles divos lokveidīgos zaros īsā aukliņā iesieti āķi. Uz kopeles āķiem parasti ēsmā uzlika gabalos sagrieztas reņģes. Kopeles roktura galā bija piesieta izturīga vairāk desmit metru gara aukla. Auklas otru galu piestiprināja pie tines koka, kur auklu uztina un pēc vajadzības izlaida kopelējot (24. att.).

Ar kopeli zvejoja divējādi. Kopeli nolaida jūras dibenā un gaidīja, lai zivis pašas, ierijot āķa ēsmu, uzķertos uz āķa. Pēc tam kopeli ar zivīm izcēla no ūdens laivā.

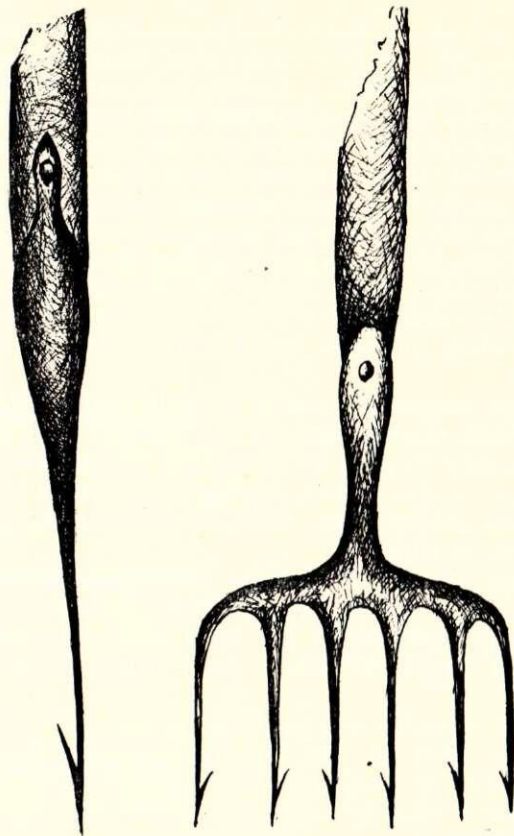
Pēc otra kopelēšanas veida zivi centās uzķert jeb, kā zvejnieki saka, uzcirst uz āķa un izvilk.

Pēc kopeles ieviesās otrs, zināmā mērā uzlabots zvejas rīks — bļitka, kuru jūras zvejnieki sauca par bleifišu. Ar bleifišu apzīmēja vienīgi šo zvejas rīku, ar kuru zvejoja jūrā, bet ne saldūdeņos. Bleifišs bija 10—15 cm gara no svina izlieta zivtiņa. Tās galvas galā vienzaru vai divzaru āķis, bet astes galā nelielā caurumiņā iesieta 2—4 mm resna, izturīga aukla, kura, tāpat kā kopelei, bija vairākus desmit metrus gara. Auklas otru galu aptina ap tines koku. 19. gs. beigās sāka ieviesties pinčerbļitka, kam papildus starp āķiem pie aukliņas bija piesiets mazāks āķis — pinčers, uz kura uzdūra ēsmu. Pinčerbļitka zvejnieki nereti lieto vēl šodien (25. att.).

Ar bleifišu zvejoja galvenokārt naktīs, kad mencas baros meklē sev ēsmu un peld vairāk ūdens virspusē. Dienas gaismā vai mēnesnīcā tās peld gar jūras dibenu. Zvejā vienam zvejniekam ir līdz vairāki bleifiši, kas atbilda attiecīgajiem dziļumiem.

19. gs. vidū mencu zvejā lietoja galvenokārt mencu āķus, kas piestiprināti auklai. Katram mencu zvejniekam bija desmit auklas. Vienā auklā — ūdā bija 100—200 āķu. Kopā zvejoja 2—3 zvejnieki.¹⁵

Zvejojot ar ūdām, zvejas vietā izmeta enkuru ar mērķi. Pēc tam āķu auklas likloču iemeta jūrā vairāku kilometru garā jādā. Tās vienā galā piesēja plugi, bet otrā — mērķi, kas peldēja ūdens virspusē. Kad mencu auklas jads bija iemests jūrā, zvejnieki brauca malā un laiku pa laikam — vienu vai divas reizes dienā — brauca jadu lancēt, t. i., nolasīt no

22. att. Duramais zvejas rīks (VNM 3360).

23. att. Žebērklis (VNM 3361).

āķiem uzķērušās zivis. Tāds makšķeru auklu jads varēja arī jūrā palikt vētras laikā, jo tas atradās jūras dibenā, kur ūdens virsmas kustības to maz iespajdoja.¹⁶

Ja, ūdu velkot, tā bija aizķērusies aiz akmens un pārtrūka, pārtrūkušo galu atrada ar žākri. Žākris bija 5—6 cm resna un 80—100 cm gara eglīte ar 12—15 cm gariem apcirstiem zariem, tai bija piestiprināts smagums, lai tā nogrimtu jūras dzelmē.

Mencu makšķeru āķus gatavojuši paši zvejnieki, bet 19. gs. beigās lietoja arī fabrikās gatavotos āķus.

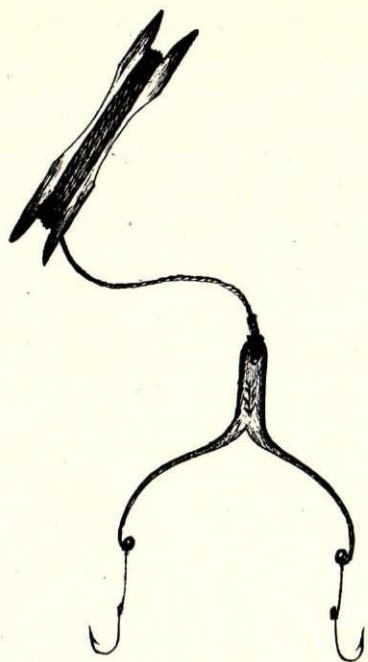
Mencu āķus pirms iemešanas jūrā sakārtoja speciālā traukā, uz trauka malas uzāķējot makšķeru āķus ar uzsprausto ēsmu. Ventspils apkārtne lietoja nelielas mencu auklu baļļiņas; no Ovišiem virzienā uz Kolkas ragu mencu auklas «satarāja» speciāli gatavotās kastēs; Liepājas apkārtne tos lika grozos, kas bija pīti no priedes koka skaliem (26. a, b att.). Velkot ūdas no jūras laukā, tās sakārtoja īpašās ūdu kastēs, bet vēlāk, sastiprinātas īpašās spīlēs klāvos, žāvēja ēnainās vietās.

1911. g. zvejnieks Miķelis Vāks uzbūvēja pirmo zvejas motorlaivu Ventspilī. Salīdzinot ar tā laika zvejas laivām, jaunā motorlaiva bija krietni liela — 30 pēdas uz ķīļa un 11 pēdas plata. Motorlaivu nosauca par «Neptunu». Tanī iebūvēja 10 zirgspēku «Bollinder» motoru. Sākumā motorlaivai bija mehanizēts tikai dzinējs, bet zvejas process vēl joprojām bija jāveic ar rokām.¹⁷ Kad pārējie Ventspils zvejnieki pār-

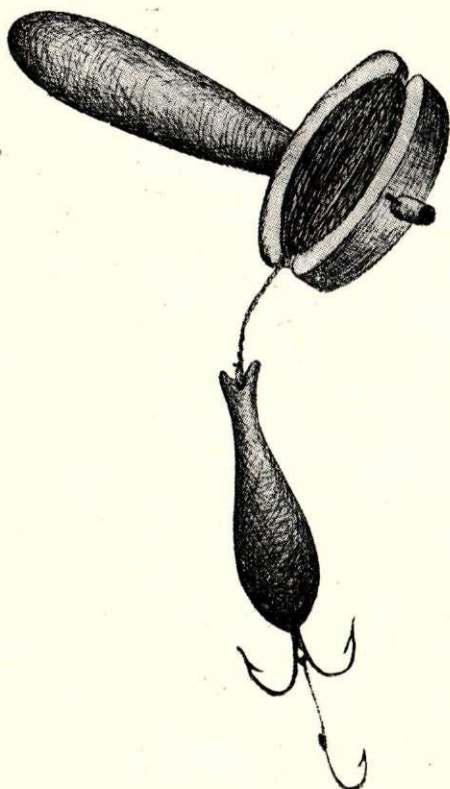
¹⁵ VNM 3344.

¹⁶ VNM 3344.

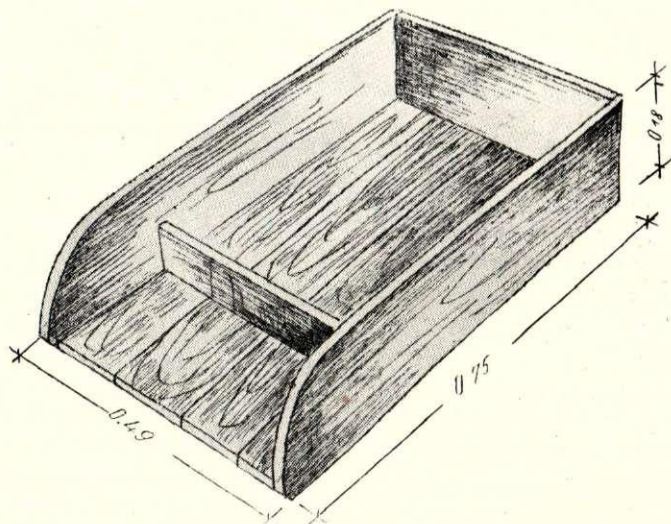
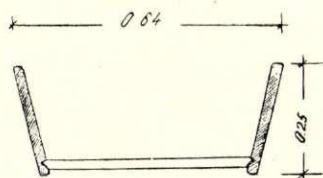
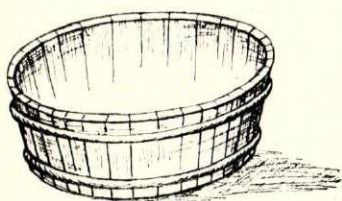
¹⁷ VNM 12893.

24. att. Kopele (VNM 3362).

25. att. Bleifišs (VNM 3363).

26. att. Udu baļļa (pa kreisi); ūdu kaste (pa labi) (VNM 3364—3365).

liecinājās, ka zvejas motorlaivai tiešām lielas priekšrocības, sākās motorlaivu būvēšana masveidā, bieži kolektīvi — pa 3 un vairākiem zvejniekiem kopā.

Drīz pēc tam uz pirmās motorlaivas tika ierīkota mehānizēta ierīce vadu vilkšanai. Tas jau bija liels solis uz priekšu un atviegloja zvejnieku vissmagākos darbus.

Pirms pirmā pasaules kara Ventspilī vien bija jau 99 motorlaivas, un airu laivas sāka zaudēt savu nozīmi.¹⁸ Vienīgi Kurzemes jūrmalas zvejnieku ciemos vēl joprojām zvejoja ar airu laivām.

Ziemeļkurzemē nodarbojās arī ar roņu medībām. Roņi zvejniekiem nodarīja lielus zaudējumus — saplēsa zvejas tīklus, noēda zivis no āķiem. Sevišķi kāri roņi bija uz lašiem. Vēl 19. gs. beigās par to žēlojās daudzi zvejnieki. Zvejniekiem roņu nodarītie zaudējumi bija tik lieli, ka par to rakstīja presē.

«Roņi viņiem (zvejniekiem — A. S.) padarot daudz zaudējuma, kuri noēdot makšķerēs iekērušos lielākos lašus. Tādēļ, ka laši peldot daudz ātrāki, viņi tos svābadus nevarot sagūstīt un tādēļ iztukšojot zvejnieka makšķeres. Roņi zvejniekiem par lielām dusmām atstājot tikai lašu galvas makšķeru āķos, un pēdējā laikā zvejnieki atraduši kādus divi duči noēstu lašu galvas. Pret tādiem roņu uzbrukumiem zvejnieki nezinot nekāda līdzekļa: tos nevarot nošaut, tādēļ ka viņi esot ļoti manīgi. Tie pa naktīm izdarot savus lau-pišanas darbus.»¹⁹

Ziemeļkurzemē roņus ķēra ar t. s. roņu kastēm. Tās ir trīsstūrveidīgas kastes, kas gatavotas no apdedzinātiem kokiem. Roņu kastes ierīkoja jūrā līdz 3 m dziļi un dziļāk. Virs ūdens kastes mala pacēlās līdz 35 cm. Kasti piekrāva ar akmeņiem, bet apkārt tai gar apakšmalu piestiprināja lielu, izturīgu tīklu. Roņus gaidot, tīklu nogremdēja, bet, tikko roņi uzkāpa uz akmeņiem, tad ar speciāli šim nolūkam piesietu virvi tīklu pacēla un roņus sagūstīja. Tādā veidā roņus ķēra naktīs.²⁰

¹⁸ VNM 12894.

¹⁹ Baltijas jūrnieku kalendārs, 1891., 102. lpp.

²⁰ Igaunijā, Sāmsalā roņus ķēra ar tīkliem, kas bija 30—70 m gari un 5—10 m plati. Virsū bija pludiņu līne ar pludiņiem. Gremdu līnes nebija. Gremdus piesēja pie tīkla līnuma, lai roņi labāk iepītos. Tīklus jūrā iemeta ap 200 m lielā lokā.

Kad jūra bija aizsalusi un zvejot vairs negāja, zvejnieki nodarbojās ar roņu medībām. Roņu ķeršanai uz ledus ņēma līdzī ragavas ar laivu vai speciāli izgatavotu roņu laivu — jolliņu, siltu apģērbu, baltu pārvalku; lai klusinātu soļus, kājās āva mīkstus apavus. Medībās devās vairāki zvejnieki kopā.

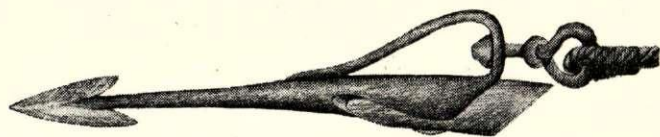
Roņu bari jeb, kā lībiešu zvejnieki saka, roņu laidari parasti sildās uz ledus skopajā ziemas saulītē un pa laikam ienirst ūdenī pēc barības vai arī pāteras tur briesmu gadījumā. Stiprā salā roņi daudz biežāk nekā siltākā laikā lien pa āliņģi ūdenī un atkal laukā uz ledus, lai āliņģis neaizsaltu. Kaut gan ronis ir ūdens iemītnieks, tomēr zem ūdens tas nevar palikt ilgāk par 15 minūtēm, jo aiziet bojā.

Parasti roņu barus uz ledus apsargā vecie roņi, kurus roņu ķērāji sauc par «moškām». Tie uz sargposteniem atrodas līdz 500 m no roņu apmetnēm — laidariem. Tiem iespējams tuvoties, tikai ejot pret vēju. Virzīties uz priekšu var tikai tad, kad roņu sargs nav pacēlis galvu, lai nepamanītu nācēju. Ja tas pamana pēdējo, tad nekavējoties dodas ūdenī, un viņam seko viss roņu bars. Ievērojot to, roņu ķērāji vispirms cenšas sagūstīt sargu un tikai pēc tam tuvojas roņu laidaram.

Ja zvejniekiem roņus uz ledus neizdodas sagūstīt un tie jau ielīduši ūdenī, tos ķer ar harpūnām. Harpūnas ir smails nelielā kātā uzdzīts atskabargains dzelzs šķēps; harpūnas vienā galā pie grīzuļrinča piesieta apmēram 24 m gara virve (27. att.). Tikko ronis no āliņģa virs ūdens izbāž degunu, lai ieelpotu gaisu, zvejnieks tūlīt iecērt tajā harpūnu un, izraujot harpūnas kātu, palaiž harpūnu ar roni ūdenī. Kad roņa spēki, peldot ar harpūnu, izsīkuši, to pie virves pa āliņģi izvelk uz ledus. Šādā veidā roņu ķeršana ir ļoti nežēlīga, tomēr roņu ķērāji šo paņēmieni lietojuši vēl 19. gs. beigās. Sevišķi daudz roņus ķēra ap Irbes jūras šaurumu un Rīgas jūras līci.

19. gs. beigās un pat vēl 20. gs. sākumā zvejnieku ciemos bieži vien bija redzamas pie ēku ģēvelēm žūšanai pienaglotas roņu ādas. No roņu ķepām gatavoja bērniem apavus. Kā to atceras vecie zvejnieki: «Bērni tecējuši pa istabu, ka nagi vien klaudzējuši. Roņu ādas apavi bijuši silti un izturīgi.»²¹ Roņu ādas izmantoja arī kulbu un kamanu segām, paklājiem un citām vajadzībām.

Zvejnieka darbs bija grūts un saistīts ar dzīvības briesmām. Katru rudeni jūrā aizgāja bojā daudz zvejnieku. Rudens vakaros un naktīs jūrā izbraukušo zvejnieku ģimenes locekļi palika krastā un cītīgi gaidīja tos malā. Arī vecie vīri, kuru spēki jau bija izsīkuši un kuri zvejā vairs nespēja iet, palika zvejnieku gaidītāju pulkā līdzās zvejnieku sievām un bērniem. Gaidītāji pret valgumu augstākā kāpā kurināja naktīs ugunsķuru, lai zvejnieki selgā varētu samaniņ malu. Dažreiz kurināja vairākus ugunsķurus, katrā valgumā noteiktu skaitu, pēc kuriem zvejnieki orientējās, lai pareizi atgrieztos savā izejas punktā. Negaisa laikā zvejnieku gaidītāju pulkā salasījās visi zvejnieku ģimenes locekļi, citi palika kāpās pie ugunsķura, citi — tiklu būdās. Zvejas laikā tiklu būdas zvejniekiem kļuva gandrīz vai par otrām mājām (28., 29. att.). Spēcī-

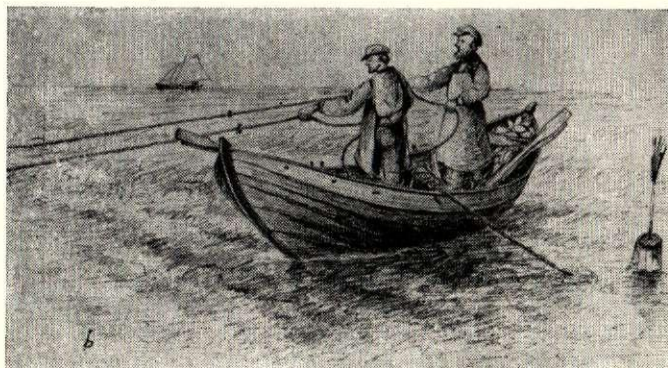
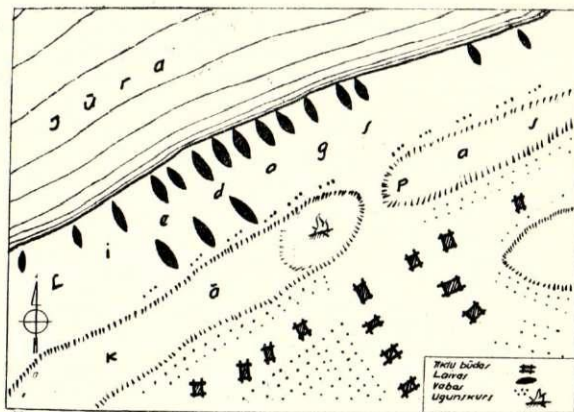
27. att. Harpūna (VNM 3388).

gākie zvejnieku gaidītāji staigāja gar liedagu uz vienu vai otru pusi kilometriem tālu, lai savlaicīgi uzmanītu, vai zvejas laivas nav «izstrandējušas», t. i., vai vētra tās nav izsviedusi malā.

Kad zvejā gāja ar mazajām airu laiviņām, negadījumu jūrā bija daudz. To rūgti atceras vecie jūras zvejnieki. Zvejnieks Rands no Ventspils vēl labi atceras kādu sestdienas vakaru, par kuru viņš stāsta ar lielu bijību: «Pēkšņi uznāca negaiss, vētra un sniegputenis. Šai naktī zvejnieki jūrā pārdzīvoja lielas briesmas: Ventspilī vien desmit zvejniekiem kaps bija jūras dzelmē. Zvejnieki, ar pēdējiem spēkiem cīnāmies, centās nokļūt krastā kur kurais. Es biju pēdējā zvejas laivā, kura ar lielām grūtībām sasniedza krastu. Tā bija neizsakāmi liela cilvēku saime. Šajā vētrā trakojošā rudens naktī nebija neviena tāda zvejnieku ģimenes locekļa, kas nebūtu nomodā. Tikai pavisam mazie bērni saldi gulēja, jo viņi vēl nezināja, kādas briesmas nakts nesa zvejniekiem.»²²

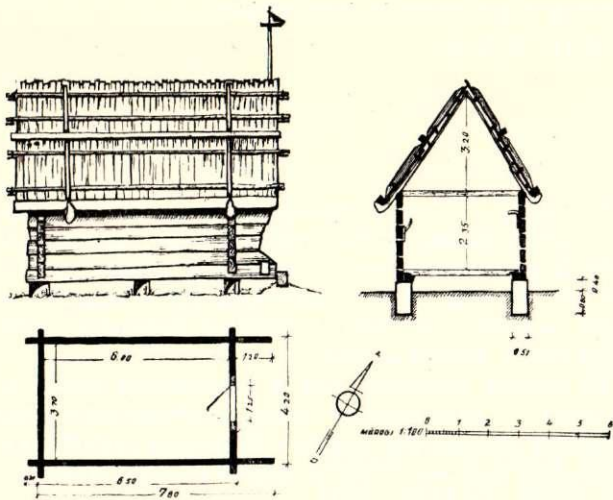
Ne tikai zvejnieku atmiņas, bet arī presē rakstītās ziņas liecina par zvejnieku briesmām un negadījumiem uz jūras. Piemēram: «Liels nelaiemes gadījums

²² VNM 11340.

28. att. Lielirbes ciema zvejnieku valgums (augšā); butu zveja (apakšā) (VNM 3356).

²¹ To stāstīja zvejnieks Klestrauvs no Lielirbes ciema Mežgalnieku mājām, Lepste no Mazirbes ciema u. c.

29. att. Tiklu būda Pizes ciema Olmaņu mājās (VNM 3340).

Ventspils jūrmalā. Pagājušā nedēļā stipra vētra uz jūras apgāza 16 zvejnieku laivas. Runā, ka noslīkuši 19 zvejnieki un tikai nedaudziem esot laimējies izglābties.»²³ Šādu un līdzīgu ziņu par toreizējo zvejnieku dzīvi ir daudz.

Grūtā zvejnieku dzīve veicināja arī dažādu ticējumu izveidošanos. Ticējumiem bija vai nu jānodrošina zvejas laime, vai arī jāpasargā zvejnieki jūrā. Tā, piemēram, sievietes, kas bija palīdzējušas vīriem iestumt jūrā laivu, nedrīkstēja, atpakaļ nākot, jūrā mazgāt kājas, jo citādi vīriem jūrā notiks nelaime. Laivu jūrā dzenot, sieviete nedrīkst iet garām laivas priekšgalam, tad zvejniekiem jūrā nelaiemešoties. Ejot zvejā, bija jāpaņem uz lielceļa no cilvēku pēdām smiltis un jāuzkaisa laivā uz tikliem, jo tad ļaužu svētība nāks pār šiem tikliem. Pavasarī, kad pirmo reizi liek tiklus laivā, uz tiem laivā jāuzkaisa sāls graudi, jo tad citu ļaužu skaudība tā iznīks, kā izkūst sāls graudi ūdenī. Jāņu vakarā jāsadedzina veca laiva, lai jūras dievs būtu žēlīgs. Tāpat Jāņu vakarā meitas iesprauda pilādžu zarus laivas duļļu caurumos, lai ligavainis būtu labs zvejnieks un nenuslīktu jūrā. Kad kuģis vai liellaiva strandēja, vēja mātei bija jāziedo

²³ Avots, 1909. g. 18. novembrī.

Arī tautasdziesmas stāsta, piem.,
 Ai dieviņ, gauži skan
 Visi Ventas pulkstenīši:
 Jūrā slika simts laiviņu,
 Divi simti zvejnieciņu.

ola un brandvīns, lai vējš drīz nostātos un jūras braucēji tiktu malā.²⁴

Kāds bija jūras zvejnieku stāvoklis Kurzēmē 19. gs. vidū, spilgti raksturo arī ceļotājs J. Segrēns: «Baltijas jūras Kurzemes piekraste ir lopkopībai nelabvēlīga. Ar zvejniecību Baltijas jūras piekrastē nodarbojas vienīgi zemnieki, kuri ir pa daļai kroņa, pa daļai privāto muižu dzimtcilvēki un kuru skaits ir ap 350.

Reņģes, butes, mencas ir zivju sugas, kuras šeit tiek zvejotas: pagājušā gadā nozvejots 1200 un vairāk kālu plekstu, 200 un vairāk mencu, 10—12 000 saišu reņģu... Bez vietējiem patērētājiem liela daļa zivju tiek pārdota uz Lietuvu un Vidzemi ar apkārceļojošu ebreju tirgotāju starpniecību. Ventā noķerti kādi 90 laši un dažu citu sugu zivis. Darba rīki, kurus te lieto, ir duramie dzelži, ielikamie murdi, sprosti no pītiem zariem vai akmeņiem, kuri sniedzas šķērsām pāri upei, makšķeres āķi, dzelzs āķi, dzelzs cirvji, apkalti stieņi un auklas.»²⁵

Tātad Kurzemes ziemeļu piekrastes ļaudis 19. gs. vidū nodarbojās kā ar zempkopību, tā arī ar zvejniecību, pie kam nozveja vēl bija visai niecīga.

Ja 19. gs. pirmajā pusē zvejā gāja tikai no klaušu darbiem brīvajā laikā, tad sakarā ar pāreju uz naudas nomu zvejniecība iegūst arvien lielāku nozīmi.

Tā kā zvejniecība 19. gs. otrajā pusē bija kļuvusi par jūras piekrastes iedzīvotāju galveno nodarbošanos, straujāk sāka attīstīties arī zvejas rīki. Izmainījās zvejas tiklu iesešanas veidi. Tā, piemēram, tikla linumu vairs neuzvēra tieši uz līnes kā 19. gs. pirmajā pusē, bet ērtākai tikla ekspluatācijai linumu uzvēra uz atsevišķas auklas un piesēja noteiktos attālumos pie tikla līnes. Tā izveidojās stiliņi. Uzlabojot reņģu tiklu, tā linums tika piesiets pie līnes ar t. s. kājiņām. Parādās jauni tiklu veidi — liekaču tikls, butes vads u. c. Arvien plašāku izplatību gūst fabrikās austie zvejas tikli. 20. gs. sākumā turīgākie zvejnieki jūras zvejā sāka izmantot motorlaivas, kā arī butu vadu mehānizētu vilkšanu no jūras. Trūcīgākie zvejnieki turpretim joprojām zvejoja ar airu laivām, velkot visai nabadzīgus lomus, kas bieži vien nenodrošināja iztiku zvejnieka ģimenei.

²⁴ Lībiešu teikas un māņi, sakrāti Dundagas—Irbes jūrmalā no R. Lejasozola. — Jūrniecības rakstu krājums, III, Rīgā, 1891., 117.—118. lpp.; VNM 2311.

²⁵ Joh. Andr. Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferd. Joh. Wiedemann. — Joh. Andr. Sjögren's Gesammelte Schriften, Bd. II, Theil I, St. Petersburg 1861, 355. lpp.

МОРСКИЕ РЫБОЛОВЕЦКИЕ СНАСТИ В СЕВЕРНОЙ КУРЗЕМЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

А. Шульц

ВЫВОДЫ

Во второй половине XIX в. рыбаки северной Курземе применяли как колющие, так и заградительные орудия лова: массивные камбальные остроги и остроги других типов для разной рыбы, гарпуны для ловли тюленей и закидные прибрежные сети (*malīņtīkls*).

Для плетения сетей применялись льняные нитки, спряденные рыбачками на самопряках. Во второй половине XIX в. сети изготовлялись в каждой рыбацкой семье, причем в плетении сетей принимали участие все члены семьи. В конце XIX в. сети начали изготовлять из хлопчатобумажных ниток фабричного производства.

В конце XIX в. к прибрежной закидной сети с одной или с обеих сторон присоединяют крупное плетенье, в результате чего появляется двойная сеть. В этот же период сети домашнего производства для ловли салаки и кильки начинают заменять сетями фабричного производства.

Во второй половине XIX в. появляется новое орудие лова — камбальный невод (первые сети тралоподобного типа), что явилось большим достижением в развитии морских рыболовецких снастей в северной Курземе.

IZOGRAFISKAIS MATERIĀLS PAR LATVIJU IGAUNIJAS PSR ZA VĒSTURES MUZEJĀ

A. Jansons

Igaunijas un Latvijas PSR daudzus gadsimtus bijušas kopējas vēstures gaitas. Tālab Igaunijas muzejos, arhīvos un bibliotekās saglabāties daudz dažāda veida materiālu, kas svarīgi mūsu vēsturei, bet ne vienmēr mums zināmi. Piemēram, Igaunijas PSR Vēstures muzejā atrodas lielāks skaits oriģinālzīmējumu, akvareļu, sēpiju, gravīru (galvenokārt no 19. gs. pirmās puses), kas parāda Latvijas ainavas, celtnes utt. Šos materiālus muzejs daļēji pārņēmis no agrākās Igaunijas literārās biedrības Tartu. Tā kā izografisko materiālu par Latviju no 19. gs. ir maz un tie vēl ne visi apzināti, tad svarīgi, lai par tiem būtu informēts plašāks interesentu loks. Šajā muzeja kolekcijā visbagātāk pārstāvētie autori ir Johans Kārlis Emanuels Ungerns-Sternbergs un Augusts Matīass Hāgens. Ungerns-Sternbergs (1773.—1830.) studēja tieslietas, vēlāk pievērsās glezniecībai. 1810. g. viņš veica lielāku ceļojumu pa Igauniju un Latviju, lai sagatavotu izdošanai dažādus Baltijas skatus. Taču iespiedēja vainas dēļ mēģinājums izdot tos litogrāfiju veidā cieta neveiksmi. Tika publicēti tikai daži attēli. Labāki panākumi bija gleznotājam un vara gravētājam A. M. Hāgenam (1794.—1878.), lai gan arī viņam neizdevās iespiest visus Latvijas teritorijā zīmētos skatus. Daļu Hāgena zīmēto oriģinālu krievu dzejnieks Žukovskis ieguva Krievijas ķeizarienes vajadzībām, bet lielāko tiesu — Igaunijas literārā biedrība. Par Hāgena, Ungerna-Sternberga un citu autoru darbiem sniedzis ziņas V. Neimans savā «Lexikon Baltischer Künstler» (1908.). Taču te minēta tikai neliela daļa no tiem viņu darbiem, kas atrodas Igaunijas ZA Vēstures muzejā. Tāpat ne vienmēr norādīta to atrašanās vieta. Daļu kolekcijas autoru darbu atzīmējis Pauls Kampe Stokholmā izdotajā darbā (P. C a m p e. Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhadwerker und Baugestalter von 1400—1850, I—II. Stockholm 1951—1957), bet arī te norādījumi trūcīgi un nepilnīgi. Tā kā autoram nav bijuši pieejami Igaunijas muzejā esošie materiāli, tad viņš izmantojis fotokopiju krājumu Marburgas (Vācijā) Attēlu arhīvā (Bildarchiv in Marburg). Bez tam grāmata iespiesta ļoti nelielā tirāžā (stencilēts izdevums) un kļuvusi par bibliografisku retumu.

Šajā pārskatā uzrādīti galvenokārt kolekcijas oriģināldarbi, t. i., zīmējumi, akvareļi, sēpijas, retumis mazāk pazīstamas litogrāfijas un gravīras. Nav atzīmētas Lindrota, Andreja Lēvisa of Menāra gravīras, Broces darbu pārzīmējumi, dažu plānu kopijas pēc Rīgā atrodamajiem materiāliem, Th. Gēlhāra akvatintas tehnikā iespiestie darbi par Rīgu, tāpat J. G. F. Krestlingka litogrāfijas, kuras atrodamas Rīgas pilsētas Valsts vēstures muzejā, portreti. Te uzņemtie attēli svarīgi vēsturniekiem, pilsētu pētniekiem, Latvijas PSR arhitektūras pieminekļu restauratoriem, piemēram, daudzie attēli par Cēsu un Turaidas pilīm. Vairāki attēli sniedz vērtīgu materiālu etnografiem: Hāgena Aizkraukles skatā (13687, 85 G 6198) redzama laiva ar sienu, apgērbi; Ungerna-Sternberga Alūksnes skatā (7592, 1 G 1385, 1) — siena gubu veidi; Šlātera Cēsu Katrīnas baznīcas skatā (13670/69 G 5014) — siena novākšana. Vairāki attēli noder apgērbi, citi — tautas celtniecības pētniekiem. Arheologus var interesēt Ungerna-Sternberga zīmētais Smiltenes pilskalna plāns (7655 G 1419). Pārskatā attēli kārtoti topogrāfiski, t. i., pa vietām, uz kuriem tie attiecas. Atzīmēts autors, darba nosaukums, tehnikas veids, formāts, muzeja arhīva numurs. Attēlu kopijas atrodas Rīgā Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts celtniecības un arhitektūras komitejas Zinātniskajā restaurācijas darbnīcā.

Aizkraukle

Hagen, A. Ascheraden, d. 22. Juli 1833. — Sēpija, 31 × 4 cm. 13687/85 G 6198.

[Ungern-Sternberg, C.] Ascheraden, den 9. Aug. 1829. [Uzraksti]: Zusammenhängende, liegende Mauertrümmer deuten auf Sprengung des Schlosses. Die Düna. Der hohe Düna-Ufer 15 Fuß hoch. [Mērogs soļos]. — Zīmulis, tuša, 23,5 × 38,5 cm. 7659 G 1423.

[Ungern-Sternberg, C.] Ascheraden [Aizkraukles pils plāns ap 1829. g.]. — Zīmulis, tuša, 23,4 × 38,2 cm. 6842/4 G 1043/4.

Alūksne

[Ungern-Sternberg, C.] Marienburg [ap 1826. g.]. — Zīmējumam trūkst uzrakstu. Zīmuļa skicējums, 23,5 × 37,5 cm. 7592/1 G 1385/1.

[Ungern-Sternberg, C.] Marienburg in Liefland, gez. von C. v. U.-St. 1826. — 13,8×20,7 (23×30,7) cm. 7645 G 1409.

[Ungern-Sternberg, C.] Marienburg v. SO, d. 27-ten Juli 1829. — Tušas zīmējums, zīmulis, 23,3×38 cm. 7592/2 G 1358/2.

Āraiši

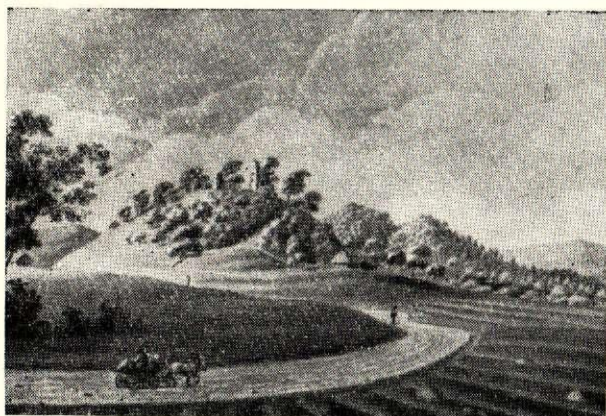
[Hagen, A.] Drobusch oder Arrasch [ap 1840. g.]. — Sēpija, 30,3×41,2 cm. 13687/75 G 6208.

[Ungern-Sternberg, C.] Arrasch bei Wenden. Gez. n. d. Natur von C. v. U.-St. 1810. — Sēpija, 14,4×21 (23,3×30,7) cm. 7599 G 1365.

Augstroze

[Hagen, A.] Hochrosen. A. Hagen, d. 23-ten Juni. — Sēpija, 32,3×41,8 cm. 13687/47 G 6236.

[Ungern-Sternberg, C.] Der Hügel von Hochrosen, gez. n. d. Nat. v. C. v. U.-St. — 7626 G 1392.

1. att. K. Ungerns-Sternbergs. Augstroze ap 1830. g. IPSR ZA VM 7626 G 1392.

Bērzaune

Hagen, A. Bersohn, d. 10. Juli [ap 1840. g.]. — Sēpija, 33,5×42,3 cm. 13687/49 G 6234.

Cēsis

[Nezināms autors]. Schloss Wenden, ca 1850. — Litografija, 55,2×74,5 cm. 8982 G 1672.

[Bosse, A. G.] Katharinen-Kirche in Wenden. — Tuša, 16×19,3 cm; Katharinen-Kirche in Wenden. Südseite. — Tuša, 12,1×17,2 cm. Aus einer Sammlung des Pastors Anton Georg Bosse zu Wohlfahrt, nachgezeichnet von Pastor Arnold Sunte zu Erlaa. 13688/2, 3 G 6190, 6191.

[Hagen, A. ?]. Schloss Wenden. Ruine mit Katharinenkirche, die 1842 niedergerissen wurde. [Apakšējā labajā stūrī ar zīmuli ierakstīta šifra]: G. P. — Tempera, 25,5×32 (30×36,2) cm. 13688/9 G 6188.

[Hagen, A.] S[chloss] Wenden, d. 17. August 1842. — Sēpija, 27×42 cm. 13687/66 G 6217.

[Hagen, A.] Wenden. 1841 [pils]. — Sēpija, 28,7×44,6 cm. 13687/67 G 6216.

[Hagen, A.] Wenden [pils ap 1840. g.]. — Tuša, 30,4×40,3 cm. 13687/64 G 6219.

[Hagen, A.] Wenden [pils ap 1840. g.]. — Sēpija, 22×29 (29,7×38,3) cm. 13687/65 G 6218.

[Hagen, A.] Wenden [pils ap 1840. g.]. — Tuša, 30,1×40,2 cm. 13687/63 G 6220.

[Hagen, A.] Wenden [pils ap 1840. g.]. — Zīmulis, 36,5×45 cm. 13687/62 G 6221.

[Hagen, A.] Wenden [ap 1840. g.]. — Sēpija, 26,5×45 cm. 13687/69 G 6214.

[Hagen, A.] Birkenruhe [Cēsis, bij. Bērzaine]. Nach d. Natur gez. v. A. Hagen. Lith. v. G. F. Schlater in Dorpat. — Litografija, 18,5×28 (25,4×33,8) cm. 13680 a/8 G 6313.

[Hagen, A.] Birkenruhe [Cēsis, bij. Bērzaine ap 1840. g.]. — Sēpija, 29,3×42 cm. 13687/72 G 6211.

Hagen, A. Ruine Schloss Wenden. [Uzraksts]: Aug. Math. Hagen 1794 — 1878. — Tušas zīmējums, 11,7×25 cm. 9601 G 3475.

[Hagen, A.] Schloss Wenden. Auf Stein gez. und lith. E. Schlater in Dorpat. — 13680 a/6 G 6311.

[Hagen, A.] Südliche Ansicht der Stadt Wenden. A. Hagen d[elineatur] et f[ecit]. — Kolorēts tušas zīmējums, 29,5×40 cm. 13688/10 G 6187.

[Hagen, A.] Cēsu pils]. 1832. — Sēpija, 29,3×41,8 cm. 13687/11 G 6212.

[Hagen, A.] Wenden, d. 27. Juli 1832. Wenden. Katharinenkirche. — Sēpija, 30×41 cm. 13687/68 G 6215.

[Hagen, A.] Wenden, d. 29. Juli 1832. [Cēsu pils]. — Sēpija, 30×42 cm. 13687/70 G 6213.

[Hartmann, H. E.] Das Innen der Kirche in Wenden. 1840. — Sēpija, 11,7×8,5 (19,8×17,5) cm. 13671/274 G 5278.

[Hartmann, H. E.] Wenden, 1844. [Tirgus laukums]. Nach der Natur gez. v. Hartmann, auf Stein v. A. Hagen. Litogr. von Schlater in Dorpat. — Litografija, 7×17,2 (20,7×26,5) cm. 1367/235 G 5267.

[Löwis of Menar, C. ?]. Das herrmeisterliche Schloss zu Wenden. Reconstruction. [Nedatēts]. — Tuša, 22,8×18,5 cm. 13688/6 G 6194.

Schlater, F. Ruine der Katharinenkirche in Wenden. Nach der Natur auf Stein gez., lith. v. F. Schlater. 1833. — Litografija, 12,7×18,8 (16,8×22,4) cm. 13670/69 G 5014.

2. att. F. Slāters. Katrīnas baznīcas drupas Cēsīs 1833. g. IPSR ZA VM 13670/69 G 5014.

[Sievers, Em.] Schloss — Wenden Kreis [jaunā Cēsu pils] Nach d. Nat. gez. v. Graf Em. Sievers. 8923 G 1675.

[Sunte, A.] Katharinenkirche in Wenden. Nordseite. Pastor A. Sunte — Erlaa. — Tuša, 15,7×19,4 cm. 13688/4 G 6192.

[Ungern-Sternberg, C.] Grundriss von der Kaiserlich. Kreisstadt Wenden. — Kolorēts spalvas zīmējums, plāns, 24,5×36,5 cm. 7612 G 1379.

[Ungern-Sternberg, C.] Grundriss des Schlosses Wenden. — Nedatēts. 7611 G 1378.

[Ungern-Sternberg, C.] Südwestliche Ansicht der Stadt Wenden. — Kolorēts zīmūļa un tušas zīmējums. 29×40,5 cm. 7601 G 1367.

[Ungern-Sternberg, C.] Die herrmeisterliche Kapelle neben dem Schloss zu Wenden. Das Original ist nach der Natur gezeichnet von Otto Christian Sigismund Baron Ungern-Sternberg d. 20. Juli 1801. — Ovālas formas akvarelis. 17×15 (29,5×20,5) cm. 13688/1 G 6189.

[Ungern-Sternberg, C.] Schloss Wenden von SW n. der Nat. gez. v. C. v. U.-St. 1810. — Sēpija, 15,2×20,5 (23,5×30,6) cm. 7614 G 1381.

[Ungern-Sternberg, C.] Schloss Wenden, vormals die Residenz der Ordensmeister, von SO, n. d. Nat. gez. von C. v. U.-St. 1810. — Sēpija, 13,7×20,8 (22×31) cm. 7613 G 1380.

[Ungern-Sternberg, C.] Wenden. C. U.-St. 1829. — Sēpija, 24×36,2 cm. 6831 G 21.

Cesvaine

[Ungern-Sternberg, C. Cesvaines pils plāns. Uzraksti:] Sesswegen — Bach, Mühle, Wilde Parthey Garten, Mühlen-Stauung, Weg nach dem Hofe. Die Vorratsgebäude sind auf der alten Mauer gebaut. * * — eine Thurmstelle. Mauer etwa 9 Fuss hoch. Hof des alten Schlosses. Der Wall nach d. Stauung ist etwa 20, gegen Norden und Westen etwa 15 Fuss hoch. [Uzraksti grūti salasāmi]. — Zīmulis, tuša, 23,6×38 cm. 7657 G 1421.

[Ungern-Sternberg, C.]. Sesswegen d. 30. Juli 1829. [Cesvaines pilsdrupas]. — Zīmulis, tuša, 23×38,5 cm. 7553 G 1318.

Dolessala

[Ungern-Sternberg, C.]. Dahlholm, den 10. Aug. 1829, v. NO. Mauer, Kalck und Ziegelstein d. G[utes]. — Zīmulis, tuša, 23,4×38,2 cm. 6841/5 G 1042/5.

Dzērbene

[Krause, J. W.]. Serbens Pastorat 1797. d. 30-ten Jan. 1813. [Labajā apakšstūrī Krauzes iniciāļi]. — Tuša, 42×58 (44,5×60,2) cm. 13503 G 6148.

3. att. J. V. Krauze. Dzērbenes mācītājmuiža 1797. g. IPSR ZA VM 13503 G 6148.

Ergļi

[Ungern-Sternberg, C.]. Schloss Erlaa im Wendenschen Kreise, gez. von C. v. U.-St. 1826. — Sēpija, 14,2×21 (23×30,8) cm. 7554 G 1319.

Ergeme

[Ungern-Sternberg, C. Ergemes pils plāns, 1773]. — Kolorēts plāns, 18,3×24 cm. 7606 G 1373.

[Ungern-Sternberg, C.]. Grundriss v. Ronneburg [Raunas] nach Brotze im J. 1772. Ermes im J. 1775 aus dem Brotzeschen Nachlass nach einer Zeichnung des Pastors Börger in Ermes. — 22,5×37 cm.

Ikšķile

Hagen, A. Uexküll, d. 24. Juli 1833. — Sēpija, 32,3×42,1 cm. 13687/86 G 6197.

[Ungern-Sternberg, C.]. Mittlere Pfeiler in der alten Kirche zu Uexküll. Eine Tafel von Metall, die anzeigt, dass das Wasser der Düna im Jahre 1771 in der Kirche bis zu dieser Höhe gedrungen war. Ein altes Taufbecken von Granit aus der Kirche zu Uexküll, in welchem die alten Letten getauft wurden. — Zīmulis, tuša, 23,2×33 cm. 6842/5 G 1043/5.

[Ungern-Sternberg, C.]. Uexküll, d. 9. August 1829 v. SO. [Ikšķiles baznīca]. — Zīmulis, tuša, 8944 G 4160.

Jelgava

Becherer, H. Schloss Mitau. [Nedatēts]. — Tuša, 48×58,5 cm. 7543 G 1506.

Koknese

[Hagen, A.]. Kokenhusen. [19. gs. 30. gados]. — Tuša, 35,5×43,5 cm. 13687/78 G 6205.

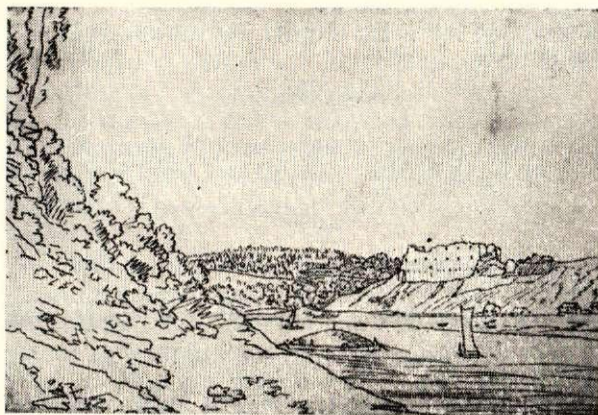
[Hagen, A.]. Kokenhusen. [19. gs. 30. gados]. — Kolorēta sēpija, 30,8×41 cm. 13687/79 G 6204.

[Hagen, A.]. Kokenhusen, d. 2. Juli 1833. — Sēpija, 29,3×41 cm. 13687/81 G 6202.

[Hagen, A.]. Kokenhusen, 14.—15. Jūli 1833. — Sēpija, 35×42,5 cm.

[Ungern-Sternberg, C.]. Kokenhusen, d. 7. Aug. 1829, v. NO. — Tuša, zīmulis, 23,3×38,4 cm. 6842/2 G 1043/2.

[Ungern-Sternberg, C.]. Kokneses pilsdrupas ap 1829. g. Uzrakstu nav. — Tuša, zīmulis, 22,5×37,5 cm. 6842/3 G 1043/3.

4. att. K. Ungerns-Sternbergs. Kokneses pilsdrupas ap 1829. g. IPSR ZA VM 6842/3 G 1043/3.

Krimulda

[Hagen, A.]. Kremon, d. 17. Juni 1842. — Akvarelis, 14×23 cm. 13687/57 G 6226.

[Ungern-Sternberg, C.]. Krimulda. Bez gada, autora, uzraksti. — Tuša, zīmulis, 34×31 (44×34) cm. 7618 G 1384.

[Ungern-Sternberg, C.]. Kremons letzter Überrest, gez. n. der Natur v. C. v. U.-St. 1810. — Sēpija, 20,7×14,2 (31×23,2) cm. 7617 G 1383.

Lielvārde

[Hagen, A.]. Lennewarden. [19. gs. 30. gados]. — Tuša, zīmulis, 33,7×43,5 cm. 13687/83 G 6200.

[Ungern-Sternberg, C.]. Ein Kreuz an der Kirche zu Lennewarden: es soll der Grabstelle eines alten Ordensritters angehören. — Zīmulis, tuša, 11,5×19,5 cm. 6841/6 G 1042/6.

[Ungern-Sternberg, C.]. Lennewarden, den 3. Aug. 1829. — Plāns. Zīmulis, tuša, 24×38 cm. 6834/4 G 1036/4.

[Ungern-Sternberg, C.]. Lennewarden, d. 8. Aug. 1829, SW Ansicht. 6841/4 G 1042/4.

Limbaži

Lemsal, nach der Originalzeichnung v. J. 1663. Gez. v. C. v. U.-St. 1829. Plāns 25,3×21,2 cm. 7608/2 G 1375, 2.

[Ungern-Sternberg, C.]. Grundriss von Lemsal. [Nedatēts]. — Plāns, 18,2×23,8 cm. 7608/1 G 1375/1.

[Ungern-Sternberg, C.]. Limbaži, 1828.]. — Sēpija, 24×36,5 cm. 7607 G 1374.

Lode

Ungern-Sternberg, C. Lohdenhof. Schloss Lohde, 1827. — Sēpija, 23,4×30,8 cm. 7557 G 1321.

Lugaži

[Ungern-Sternberg, C.] Grundriss von dem Schlosse Luhde nach einem alten Grundriss vom Jahre 1692. Die Copie war von Brotze. Nach dieser ist jener gez. von C. v. U.-St. zu Dorpat am 2. Juli 1829. — Kolorēts tušas zīmējums, 45×36 cm. 7651 G 1416.

Ļaudona

[Hagen, A.] Laudohn, 1833. — Zīmulis, tuša, 35×42,8 cm. 13687/82 G 6201.

Mujāni

[Hagen, A.] Mojahn, d. 28. Juni 1833. — Krāsains akvarelis, 30,5×41,5 cm. 13687/46 G 6237.

Nurmiži

[Hagen, A. Nurmižu kungu māja ap 1840. g.]. — Akvarelis, 15×25 cm. 13687/55 G 6228.

[Hagen, A.] Nurmis [ap 1840. g.]. — Akvarelis, 14,7×22,8 cm. 13687/54 G 6229.

Pļieņu muiža

[Barth, W.] Pļehnen v. Belyedere. W. Barth fecit. Riga, 1810. — Guaša, 41,5×59,5 (46,3×62) cm. 13695 G 6144.

Rauna

Barth, W. Ronneburg v. der Nordostseite. — Guaša, 41,8×59 (46,5×61,5) cm. 13696 G 6145.

Hagen, A. Ronneburg, d. 7. Juli 1833. — Sēpija, 34×43,2 cm. 13687/74 G 6209.

[Hagen, A.] Ronneburg, d. 8. Juli [ap 1840. g.]. — Sēpija, 13687/73 G 6210.

[Ungern-Sternberg, C.] Ronneburg, 4 Meilen von Wenden, gez. v. der Natur v. C. v. U.-St. — Sēpija, 14×20,8 (23,2×31) cm. 7629 G 1395.

[Ungern-Sternberg, C.] Ronneburg, gez. von C. v. U.-St. 1829. — Sēpija, 14×20,5 (23×30,5) cm. 7628 G 1394.

Skat. arī Ērgeme.

Rīga

[Hartmann, H. E. Rīga, skatoties no Pārdaugavas, ar pļosta tiltu. Zem grebuma ar roku]; in Holz geschnitten v. H. Hartmann. — Koka grebums, 4,7×12 (7,3×18) cm. 13671/236 G 5266.

[Schulz, P.] Hotel Bellevue in Riga. — Gravīra, 4,5×6,5 (8,7×12,7) cm. 13671/243 G 5245.

[Ungern-Sternberg, C. Rīga, skatoties no Pārdaugavas] 1829. — Tušas zīmējums, 23,2×38,2 cm. 6834/1 G 1036,1.

Salaspils

Hagen, A. Kirchholm, d. 26. Juli 1832. — Sēpija, 33,2×41,7 cm. 13687/84 G 6199.

[Ungern-Sternberg, C.] Kirchholm, 1829. [Salaspils baznīca]. — Zīmulis, tuša, 23,3×38 cm. 6834/3 G 1036/3.

[Ungern-Sternberg, C.] Kirchholm, 10. Aug. 1829. — Zīmējums, 23,3×38,5 cm. 6834/2 G 1036,2.

Sēlpils

[Ungern-Sternberg, C.] NO Ansicht von Seelburg vom rechten Ufer der Düna, d. 6.-ten Aug. 1829. — Zīmējums, 23,2×38,2 cm. 6841/2 G 1042,2.

[Ungern-Sternberg, C.] Seelburg vom linken Ufer der Düna in Kurland, d. 6. Aug. 1829. Das Schloss aus Kalkstein erbaut. [Uzraksti]: Spuren gewaltsamer Sprengung. Tiefer Sand. Düna. Überfahrt nach Livland, nach Stockmannshof gegenüber dem Krüge. — Plāns, zīmulis, 22×35,4 cm. 6841/3 G 1042,3.

Sigulda

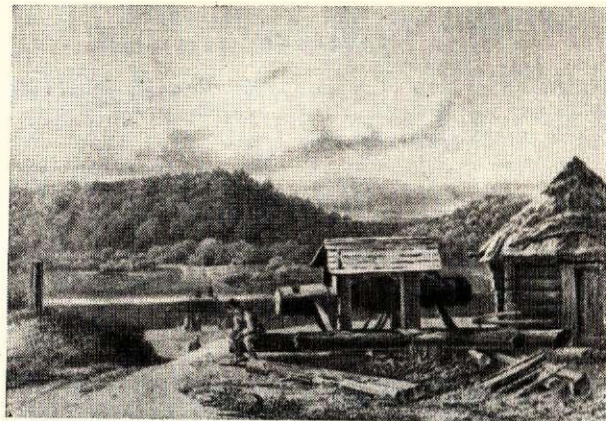
[Hagen, A.] Segewold [19. gs. 30. gados]. — Sēpija, 21×29,3 cm. 13687/52 G 6231.

[Hagen, A.] Aussicht v. Treiden auf Segewold. 1832. — Sēpija, 33,4×42,5 cm. 13687/58 G 6225.

[Hagen, A.] Segewold, d. 10. August 1833. — Sēpija, 34,8×44,8 cm. 13687/60 G 6223.

[Hagen, A.] Segewold, d. 12. August 1833. — 13687/50 G 6223.

[Hagen, A.] Der Prahm von Segewold. Nach. d. Nat. gez. v. A. Hagen. Lith. v. G. F. Schlater in Dorpat. — Litografija ap 1840. gadu. 15×22 (23,5×27,6) cm. 13680 a/7 G 6312.

5. att. A. Hāgens, F. Slāters. Siguldās pārceltuve ap 1840. g. IPSR ZA VM 13680 a/7 G 6312.

[Ivanson, Ed.] Aussicht aus der Gutmannshöhle. 1860. N. d. Nat. gez. v. Ed. Ivanson. Verlag d. Lith. Anstalt v. L. Höflinger in Dorpat. — Litografija, 23×35,7 cm.

[Ungern-Sternberg, C.] Die Gutmann-Höhle gegenüber Segewold, gez. n. d. Natur v. C. U.-St. 1810. — Sēpija, 20,7×14,2 (30,5×23) cm. 7619 G 1385.

[Ungern-Sternberg, C.] Segewold gegen Süd-Ost. Gez. n. d. Nat. v. C. v. U.-St. 1810. — Sēpija 23,2×31 cm. 6840/3 G 1041,3.

[Ungern-Sternberg, C.] Bei Segewold und Kremon im Thal der Aa. Gez. n. d. Nat. v. C. v. U.-St., 1810. — 23,3×31 cm. 6840,2 G 1041,2.

[Ungern-Sternberg, C.] Segewold gegen Süd-West, gez. n. d. Nat., v. C. v. U.-St. 1810, — Sēpija, 17,5×24,5 cm, 6829 G 20,

Smiltene

[Sivers, C.] Smiltēn, C. v. S. del [fineavit] 1859. — Litografija, 16,8×26,6 (26,1×32,3) cm. 13680 a/5 G 6314.

[Ungern-Sternberg, C.] Grundriss von Pilliskaln, zum Gute Smiltēn gehörig. — Plāns. Mērogs asis un soļos. Zīmulis, 23×37 cm. 7655 G 1419.

Trikāta

Hagen, A. Trikatēn, 1833. — Sēpija, 33,8×42,5 cm. 13687/76 G 6207.

Hagen, A. Trikatēn, d. 5. Juli 1833. — Sēpija, 34,5×42,1 cm. 13687/77 G 6206.

[Ungern-Sternberg, C.] Trikatēn, den 4.-ten Juli 1833. — Tuša, 33,5×45 cm. 13689/3 II p. G 4814.

Turaida

Hagen, A. Treiden [ap 1830. g.]. — Sēpija, 21×28,5 cm. 13687/14 G 6269.

Hagen, A. Treiden, d. 5.-ten Juli 1832. — Sēpija, 30×41,5 cm. 13687/61 G 6222.

Hagen, A. Treiden, im Juli 1832. — Sēpija, 31,5×41 cm. 13687/59 G 6224.

[Hagen, A.] Treiden, d. 26. Juni 1843. — Sēpija, 28,7×44,1 cm. 13687/56 G 6227.

[Hagen, A.] Höhle bei Treiden, d. 28. Juni 1843. — Akvarelis, 15×22,8 cm. 13687/53 G 6230.

[Stern, F. C.] Schloss Treyden. Nach der Natur auf Stein gez. v. F. C. Stern, lith. E. Schlater, 1833. — Litografija, 15,7×24,3 cm. 13670/70 G 5015.

[Ungern-Sternberg, C.] Bei Schloss Treiden nach Segewold zu, gez. von C. v. U.-St. — Sēpija, 23,4×30,7 cm. 7616 G 1382.

[Ungern-Sternberg, C.] Bei Schloss Treyden im Thal der Aa, gez. n. der Natur v. C. v. U.-St., 1810. — Sēpija, 14×21 (23,2×30,8) cm. 7610 G 1377.

[Ungern-Sternberg, C.] Schloss Treiden, überm Thal die Ruinen von Segewold, von C. v. U.-St. — Sēpija, 13,8×20,8 cm. 7615 G 4139.

Valka

[Hartmann, H.] Walk, ein Holzschnitt von H. Hartmann. — Kokgriezums, ietverts renesanses vinjetē. 7,5×22 (11×26,2) cm. 13670/73 G 5017.

[Ungern-Sternberg, C.] Walk, d. 24. Aug. 1829. — Tuša, zīmulis, 22×36 cm. 7632 G 1397.

ИЗОГРАФИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ О ЛАТВИИ В ИСТОРИЧЕСКОМ МУЗЕЕ АКАДЕМИИ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР

А. Янсон

ВЫВОДЫ

В истории Эстонии и Латвии в течение многих столетий было много общего, поэтому для многих вопросов истории Латвии весьма важен многочисленный и разнообразный материал по истории нашей республики, сохранившийся в музеях, архивах и библиотеках Эстонии. Например, в Историческом музее АН Эстонской ССР хранится значительное число оригинальных рисунков, акварелей, сепий, гравюр (преимущественно первой половины XIX столетия) с изображением пейзажей, строений и т. д. различных районов Латвии. Так как изографического материала по Латвии с начала столетия сохранилось мало и он еще не весь известен, то важно, чтобы о нем был осведомлен более широкий круг интересующихся.

В коллекции музея наиболее богато представлены Иоганн Карл Эммануэл Унгерн-Штернберг и Август Матиас Гаген. Унгерн-Штернберг (1773—1830) изучал право, впоследствии занялся живописью. В 1810 году он совершил большое путешествие по Эстонии и Латвии с целью составления и подготовки для издания альбома видов Прибалтики. Однако по вине печатника издать их в виде литографий не удалось. Были опубликованы лишь некоторые работы. Большого успеха добился живописец и гравировщик по меди А. М. Гаген (1794—1878), хотя ему также не удалось издать все зарисовки, сделанные в Латвии. Некоторые работы Гагена по поручению русской императрицы приобрел поэт Жуковский, а большую часть — Эстонское литературное общество. О работах Гагена, Унгерна-Штернберга и других авторов сообщил В. Нейман в своем труде «Lexikon Baltischer Künstler» (1908). Однако в нем упомянуты лишь небольшая часть работ, находящихся в Историческом музее АН Эстонской ССР. Кроме того, не всегда указано их местонахождение. Часть работ указанных авторов называет Пауль Кампе (P. Campe. Lexikon

Liv- und Kurländischer Baumeister. Bauhandwerker und Baugestalter von 1400—1850. I—II. Stockholm, 1951—1957), но говорит о них очень мало. Кампе не мог использовать материалы эстонского музея, поэтому ограничился лишь данными собрания фотокопий Марбургского картинного архива (Bildarchiv in Marburg). Кроме того, книга эта напечатана в очень небольшом тираже и стала библиографической редкостью.

В данном обзоре указаны преимущественно оригинальные работы коллекции — рисунки, акварели, сепии; изредка — менее известные литографии и гравюры. Не отмечены гравюры Линдрота, Андрея Левиса оф Менара, перерисовки работ Бротце, копии некоторых планов из материалов, находящихся в Риге, работы Т. Гельхара, отпечатанные в технике акватинты, а также литографии И. Г. Ф. Крестлинга, хранящиеся в Государственном историческом музее г. Риги, портреты. Перечисленные здесь работы имеют большое значение для историков, исследователей городов, реставраторов архитектурных памятников (например, многочисленные изображения замков Цесиса и Турайды). Ряд работ содержит ценный материал для этнографов: на них можно видеть изображения одежды, утвари, сельскохозяйственных орудий и работ, строений. Археологов может заинтересовать зарисованный Унгерном-Штернбергом план городища Смилтене (7655 G 1419).

В обзоре описание изображений дано по топографическому принципу, т. е. по местностям, к которым они относятся. Указываются также: автор, название работы, род техники, формат, архивный номер. Копии изображений находятся в Риге в Научно-реставрационной мастерской Государственного комитета по строительству и архитектуре при Совете Министров Латвийской ССР.

SATURS

	Lpp.
<i>F. Zagorskis.</i> Kreiču neolīta kapulauks	3
<i>Ф. Загорский.</i> Неолитический могильник Крейчи	18
<i>J. Graudonis.</i> Reznu kapulauks	19
<i>Я. Граудонис.</i> Могильник Резнес	37
<i>V. Urtāns.</i> Pūces sakta	39
<i>В. Уртанс.</i> Совообразная фибула	58
<i>E. Mugurevičs.</i> Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā	61
<i>Э. Мугуревич.</i> Важнейшие пути сообщения на территории ливов и латгаллов	79
<i>M. Slava.</i> Latviešu zemnieku kreklu tipi (18. gs. beigās — 19. gs. pirmajā pusē)	83
<i>М. Слава.</i> Типы рубах латышских крестьян (конец XVIII — первая половина XIX в.)	95
<i>A. Alsupe.</i> Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs.	97
<i>А. Алсупе.</i> Орудия труда видземских сельских ткачей	112
<i>A. Krastiņa.</i> Dzīvojamās pirtis Vidzemē (19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā)	113
<i>А. Крастыня.</i> Жилая баня в Видземе (вторая половина XIX — начало XX в.)	131
<i>Dz. Feldmane.</i> Trauku apdedzināmie ceplī Latgales un Vidzemes lauku podniecībās (19. gs. otrā pusē — 20. gs.)	133
<i>Д. Фелдмане.</i> Печи для обжига гончарных изделий в Латгале и Видземе во второй половине XIX и в XX в.	154
<i>A. Sulcs.</i> Zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē	157
<i>А. Шульц.</i> Морские рыболовецкие снасти в Северной Курземе во второй половине XIX в.	168
<i>A. Jansons.</i> Izografiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejā	169
<i>А. Янсон.</i> Изографический материал о Латвии в Историческом музее Академии наук Эстонской ССР	173

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRAFIJA. III

Vāks — *Sk. Eteres.*

Redaktore *A. Feldhūne.* Tehn. redaktors *R. Bokmanis.*
Korektore *Z. Kāisala.*

Nodota salikšanai 1960. g. 25. jūnijā. Parakstīta iespiešanai
1961. g. 4. aprīlī. Papīra formāts 60×92/8. 22,0 fiz. iespiedl.;
22,0 uzsk. iespiedl.; 25,67 izdevn. 1. Metiens 1500 eks.
JT 11179. Maksā 2 rbļ. 8 kap.

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJAS IZDEVNIECĪBA
Rīgā, Smilšu ielā Nr. 1.

Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrafiskās
rūpniecības pārvaldes 2. tipografijā Rīgā, Dzirnauvu ielā
Nr. 57. Pasūt. Nr. 2348.

Kļūdu labojums

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
28.	2. no apakšas kreisajā slejā	Skat. ... lpp.	Skat. 25. lpp.
64.	18. no apakšas labajā slejā	liadues menas profundates	liudies menas profunditates
159.	9. no apakšas 20. no apakšas labajā slejā 8. c. attēls	via in Beverin iespiests otrādi	via Beverin

Arheoloģija un etnografija, III

